14 DAYS
BOOK

NORDISK TIDSSKRIFT

FOR

FILOLOGI

TREDIE RÆKKE

TOLVTE BIND

KØBENHAVN

GYLDENDALSKE BOGHANDEL, NORDISK FORLAG

GRÆBES BOGTRYKKERI

1903—1904

Redigeret af:

Karl Hude, rektor, dr. phil., Frederiksborg,

under medvirkning af:

M. Cl. Gertz, professor. dr. phil., Kbhvn.	**Vilh. Thomsen,** professor, dr. phil., Kbhvn.	**Ludv. F. A. Wimmer,** professor, dr. phil., Kbhvn.
S. Bugge, professor, Kristiania.	**Johan Vising,** professor, Göteborg.	**C. M. Zander,** professor, Lund.

Bidragydere i dette bind:

Bertelsen, Henrik, dr. phil. Aarhus.
Bøgholm, N., cand. mag. Kbhvn.
Diels, Hermann, professor, dr. phil. Berlin.
Gigas, E., dr. phil. Kbhvn.
Hammer, Ingeborg, stud. mag. Kbhvn.
Heiberg, J. L., professor, dr. phil. Kbhvn.
Hellquist, Elof, lektor, dr. phil. Göteborg.
Hude, Karl, rektor, dr. phil. Frederiksborg.
Jespersen, Otto, professor, dr. phil. Kbhvn.
Jessen, E., dr. phil. Kbhvn.
Kristensen, Marius, cand. mag. Askov.
Kunning, M., overlærer. Frederiksborg.
Nilsson, Martin P., docent, dr. phil. Lund.
Olesen, Elof, cand. mag. Kbhvn.
Olrik, Axel, docent, dr. phil. Kbhvn.
Paulson, Johannes, professor, dr. phil. Göteborg.
Pedersen, Holger, professor, dr. phil. Kbhvn.
† Petersen, P., rektor em. Odense.
† Rangel-Nielsen, G., cand. mag. Kbhvn.
Ræder, Hans, dr. phil. Kbhvn.
Sandfeld Jensen, Kr., dr. phil. Kbhvn.
Staaff, Erik, docent, dr. phil. Uppsala.
Thoresen, Valdemar, adjunkt. Randers.
Ussing, J. L., prof. em., dr. phil. et iur. Kbhvn.
Østerberg, V., adjunkt. Horsens.
Østergaard, Carl V., cand. mag. Kbhvn.

Indhold.

Anmeldelser.

Mindre meddelelser.

Alfabetisk fortegnelse

over

behandlede forfattersteder.

(Herunder medtages ikke steder, der kun er anførte exempelvis.)

Tilføjelser og rettelser.

S. 64 l. 14. Lat. *bufo* har förut etymologiskt behandlats af Fick Et. wb. 1[4]: 407 [= Brugmann Grundr. 1[2]: 600], hvilken sammanställer ordet med skr. *godhā́*, benämning på ett slags stora ödlor, och M. Niedermann Bezz. Beitr. 25: 83, där ordet mera tilltalande förklaras vara ett oskiskt-sabelliskt lånord och förbindes med preuss. *gabawo* 'padda'. Ett motsvarande inhemskt latinskt ord hade måst lyda **vōbo*.

S. 70 l. 5 læs *poddettan*.

NORDISK TIDSSKRIFT

FOR

FILOLOGI

TREDIE RÆKKE

TOLVTE BINDS FØRSTE HÆFTE

KØBENHAVN
GYLDENDALSKE BOGHANDELS FORLAG
GRÆBES BOGTRYKKERI
1903

Under medvirkning af:

M. Cl. Gertz, professor, dr. phil., Kbhvn.	Vilh. Thomsen, professor, dr. phil., Kbhvn.	Ludv. F. A. Wimmer. professor, dr. phil., Kbhvn.
S. Bugge, professor, Kristiania.	Johan Vising, professor, Göteborg.	C. M. Zander, professor, Lund.

redigeret af:

Karl Hude, rektor, dr. phil., Frederiksborg.

Af tidsskriftet udkommer årligt et bind på 4 hæfter, hvert på gennemsnitlig 3 ark. Subskriptionen er bindende for et bind, hvis pris er 6 kroner.

Bidrag til tidsskriftet bedes sendte under redaktørens adresse (Frederiksborg), bøger, afhandlinger og tidsskrifter til anmeldelse under samme adresse eller til den Gyldendalske boghandel (Klareboderne, Kbhvn. K.).

D'hrr. anmeldere gøres opmærksomme på, at redaktionen ved at tilstille vedkommende bogs forlægger to exemplarer af anmeldelsen sørger for, at den kan komme forfatteren i hænde.

ENGELSK

TIL GENFORTÆLLING

UDGIVET AF

INGEMANN OTTOSEN og **HOLGER TRAUTNER,**
MAG. ART. MAG. ART.

1STE HEFTE

1 Kr. 25 Øre

Fra vor Sprogæts Grænseegne.

Af Holger Pedersen.

Overfor Sprog, som er os bekendte nogenlunde i deres hele Omfang, er vi aldrig i Tvivl med Hensyn til Spörgsmålet om, hvorvidt de er indoevropæiske eller ikke. Slægtskabet mellem de indoevropæiske Sprog er mærkværdig klart: det gennemtrænger hele Böjningssystemet og hele Ordforrådets Kærne i alle de enkelte Sprog, og de Linjer, hvorefter Lydforandringerne er foregået, springer mer eller mindre let i Öjnene. Måske er denne Klarhed tildels et eksceptionelt Forhold, som beror på, at de indoevropæiske Sprog allesammen til en forholdsvis sen Tid har været meget konservative; den stærke Forandring, som enkelte Sprog bærer Vidne om, er af forholdsvis ungt Datum (dette tör man efter forskellige tydelige Tegn også antage for Albanesisk). Konservatismen kunde for Evropas Vedkommende forklares af, at vor Sprogæt her i umindelige Tider har været omtrent eneherskende; vor Verdensdel opviser kun ubetydelige Rester af fremmede Ætter; hvis Etruskerne er indvandrede i en forholdsvis sen Tid, kender vi egentlig indtil videre ingen anden gammel ikke-indoevropæisk Befolkning i det egentlige Evropa (med Fradrag af Rusland) end Baskerne (Ibererne), som vel næppe i nogen stor Udstrækning har hersket over indoevropæiske Folkeslag. Klarheden og Konservatismen findes imidlertid ikke blot i Evropa, men også i Iran og Indien, i det mindste for Oldtidssprogenes Vedkommende. Det er kun Armenisk, som allerede i en gammel Tid bærer et stærkt omdannet Præg; og selv ved dette Sprog skinner Ligheden med Stammefrænderne overalt klart igennem. Hvis Grunden til de stærke Omdannelser i Armenisk skulde ligge i, at dette Folk har boet nærmest ved Historiens ældste bevægede Skuepladser, hvor det ene Folk afløste det andet i Hegemoniet, så kunde det meget vel tænkes, at andre indoevropæiske Folk i Lilleasien og Forasien kunde have fået denne Nærhed endnu mere at føle.

Måske er det ikke uberettiget i denne Sammenhæng at henvise til Forholdene indenfor den semitiske Sprogæt: det ældgamle Kultursprog Assyrisk må sikkerlig siges at være langt mere afslebet end det 2000 År yngre Arabisk. Har der imidlertid i Forasien eksisteret sådanne stærkt omdannede indoevropæiske Sprog, så har de delt Overgangsformernes almindelige Skæbne, at gå tilgrunde.

En hel Række Oldtidssprog fra disse Egne kendes nu kun i ubetydelige Rester; flere af dem har man udgivet for indoevropæiske, men Spörgsmålet frembyder ofte store Vanskeligheder, der vistnok ikke udelukkende beror på den ufuldstændige Overlevering, men tildels også på Sprogenes egen Karakter. Et af disse Sprog er Lykisk. Siden jeg i nærværende Tidsskrift (VII 68—103 og VIII 17—30) aflagde Beretning om det lykiske Problem, er Litteraturen om Æmnet vokset en Del; bl. a. er der fremkommet en ny Udgave af de lykiske Indskrifter (Tituli Asiae minoris. Vol. I: Tituli Lyciae lingua Lycia conscripti. Enarravit E. Kalinka. Wien 1901). Men selve Problemet har ikke forskudt sig. Jeg skal derfor ikke igen komme ind på dette Spörgsmål[1]. Mindesmærkerne med föralfabetisk Skrift (Kileskrift eller Hieroglyfer) giver imidlertid Anledning til en Række Spörgsmål af lignende Art; et af disse skal jeg i nærværende Afhandling nærmere drøfte; for det Tilfældes Skyld, at jeg senere skulde få Lejlighed til at gå ind på de andre, forsyner jeg mine Bemærkninger med en særlig Overskrift og med Nummeret I.

I. Arzawa-Brevene.

Ved Landsbyen El-Amarna i Ægypten (sydøst for Kairo) gjorde man 1888 et höjst værdifuldt og mærkeligt Fund[2]: nogle Trækister, som indeholdt flere Hundrede Tavler af brændt Ler beskrevne med assyrisk-babylonisk Kileskrift; det var Breve fra det 15. Århundrede för Kristus, skrevne af eller til forskellige Fyrster i Forasien. Sproget var Assyrisk-Babylonisk også i de Tilfælde, hvor Brevskriverne selv må have talt andre Sprog. Et andet Sprog var kun benyttet i 3 Breve; det ene var et Brev

---

[1] Jeg benytter Lejligheden til at gøre Imbert en Undskyldning, fordi jeg i dette Tidsskrift VIII 17 (med Tanken på Mém. Soc. Lingu. IX 212) har tillagt den udmærkede franske Forsker en Udtalelse, som han ingenlunde har fremsat.

[2] Herom har Pastor G. Jörgensen i Dansk Tidsskrift 1901, 541—554 skrevet en populær Beretning, som jeg på det bedste skal anbefale.

fra Kong Dušratta i Mitanni (på bægge Sider af Evfrat, hvor denne Flod i sit allervestligste Løb flyder fra Nord til Syd) til Kong Amenophis d. 3. i Ægypten; Sproget i dette Brev er blevet undersøgt af forskellige Assyriologer, men vedkommer os ikke her. Af de to andre Breve er det ene sendt af Amenophis d. 3. til Tarchundaraba, Konge i Arzawa (hvilket ligefrem fortælles os i de to babylonisk-assyriske Linjer, som danner Indledningen til Brevet); det tredje Brev, om hvis Afsender og Modtager det er vanskeligere for os at nå til Klarhed, er skrevet i samme Sprog som Brevet til Tarchundaraba. Bægge disse Breve er nylig blevet udgivet af den norske Assyriolog J. A. Knudtzon, der anser Sproget for indoevropæisk og har fundet Tilslutning til denne Antagelse hos Bugge og Torp (Die zwei Arzawa-Briefe. Die ältesten Urkunden in indogermanischer Sprache. Von J. A. Knudtzon. Mit Bemerkungen von Sophus Bugge und Alf Torp. Leipzig 1902).

Det første Spörgsmål må naturligvis gælde Landet Arzawa's Beliggenhed; der er blevet fremsat en Række Gætninger på Grundlag af Navnets Form, men de fører absolut ikke til noget; lidt mere Vejledning yder Personnavnene. Tarchundaraba (eller Tarxundaraba, som jeg vilde skrive, hvis jeg ikke frygtede for, at *x* skulde blive opfattet som Tegn for *ks*, en Betydning, hvori dette Tegn forøvrigt ikke burde tåles i nogen anstændig Ortografi) minder slående om en Række lilleasiatiske, især kilikiske Navne, der begynder med *Ταρκον-*, *Ταρκο-* o. s. v. Det første Element af disse Navne genfindes også i de lykiske Indskrifter; Formen *tṛqqas* forekommer oftere i en Sammenhæng, som er tilstrækkelig klar til, at vi med Bestemthed tör påstå, at den almindelige Oversættelse ‚til Guderne' ikke kan fjærne sig ret langt fra Sandheden. Det lykiske Tegn, som vi transkriberer med *q*, var et Slags *ch (x)* ɔ: en stemmeløs Bagtunge-Hæmmelyd; se ovenfor VII 84, 98 og Deutsche Litteraturzeitung 1901, Sp. 2453; det var altså en ganske lignende Lyd som den, der af Kileskriften bevidnes i Navnet *Tarchundaraba*; da den tilmed måske var *u*-farvet, er Overensstemmelsen mellem lyk. *trqqñta trqqñti* (og lignende Former) og Arzawa-Kongens Navn særlig slående. Grækerne havde i Oldtiden ikke noget *x (ch)*; det er først i Nygræsk, at *χ* har fået denne Udtale; de gengav derfor det lykiske og lilleasiatiske *x* med *κ*. Stednavnet *Ταρκόνδαρα* (i Karien) med Afledninger som *Ταρκονδαρεύς* og *Ταρκονδάριος* er måske de Former, der sprogligt set står Navnet *Tarchundaraba* allernærmest. Vigtigt

på en anden Måde er Mandsnavnet *Labbaja* i det andet af Arzawa-Brevene, da det også forekommer i flere assyrisk-skrevne Breve (fra Palæstina). Knudtzon kommer til det Resultat, at Landet Arzawa rimeligvis må søges i det østlige Kilikien eller det sydlige Kappadokien.

Spörgsmålet om, hvorvidt Knudtzon (der iøvrigt på dette Område turde være en af de allerbedste Førere) har læst eller rettere sagt identificeret de enkelte Tegn i Arzawa-Brevene rigtigt, må jeg overlade til Assyriologerne (Brevet til Tarchundaraba findes i Kairo, det andet Brev i Berlin). Derimod kan Spörgsmålet om, hvorvidt han på hvert enkelt Sted har tillagt de af ham identificerede Tegn den rigtige Betydning, umuligt rives løs fra Bedömmelsen af det rent sproglige. Den ældste Kærne i den assyrisk-babyloniske Skrift er Ordtegnene, Ideogrammerne (af hvilke nogle er sammensatte af to eller flere Tegn; Ideogrammet for ‚Datter' er således sammensat af Tegnet for ‚Barn' og Tegnet for ‚Kvinde'); til Ideogrammet föjes ofte et (eller flere) Stavelsetegn som «fonetisk Komplement» for at angive, hvorledes Ordet ender. Det Ideogram, der betyder ‚Dag' (assyr. Nom. *ūmu* Akk. *ūma* Gen. *ūmi*) eller ‚Sol' (assyr. Nom. *šamšu* Akk. *šamša* Gen. *šamši*) får således, hvis det skal læses *ūmi*, Stavelsetegnet *mi* efter sig; hvis det skal læses *šamši*, får det *ši* o. s. v. Betyder Ideogrammet ‚Sol', kan det tillige til större Tydelighed få et andet Ideogram med Betydningen ‚Gud' foran sig som «Determinativ»; sådanne Determinativer anvendes også foran Ord, der helt igennem er skrevne med Stavelsetegn; foran ethvert Mandsnavn står således som Determinativ en lodret Kile (der altså har samme Betydning som Phallus-Tegnet i Ægyptisk; den samme lodrette Kile kan også være Taltegnet 1). Man har Stavelsetegn for Stavelser bestående af Vokal (*a, e, i, u,*), af Konsonant + Vokal (*ba, da, na, bi, bu, ne* o. s. v.), af Vokal + Konsonant (*ab, an, in* o. s. v.) eller af Konsonant + Vokal + Konsonant (*nam, bad, šur* o. s. v.; «sammensatte Stavelser»). Stavelsetegnene er tildels unöjagtige i fonetisk Henseende; for *e*-holdige Stavelser har man kun nogle få specielle Tegn (*be, en* o. s. v.), men hjælper sig ellers med Tegnene for *i*-holdige Stavelser (så at f. Eks. *di* kan læses både *di* og *de*); i Slutningen af en (Skrive-)Stavelse holdes visse beslægtede Konsonanter (*b* og *p*, *d* og *t* o. s. v.) ikke ude fra hinanden (*ab* og *ap* skrives altså ens, medens *ba* og *pa* skrives forskelligt). Tegnene for sammensatte Stavelser er i Regelen elastiske både med Hensyn til første og sidste Element

(et og samme Tegn kan f. Eks. læses *kaš*, *kas* eller *gaš*), ja undertiden endogså med Hensyn til Vokalen (*šax*, *šix*, *šux* har et og samme Tegn). Langt værre er det dog, at adskillige Tegn gælder for ganske forskellige Stavelser. Det ovenfor omtalte Ideogram for ‚Sol‘ eller ‚Dag‘ har således som Stavelsetegn Betydningerne *ud*, *tu*, *tam*, *par*, *lax*, *xiš*. Flertydigheden må næsten betegnes som det normale. Historisk er den såre naturlig. At et og samme Billede kan betegne lidt forskellige Ting (‚Sol‘ ‚Dag‘), og at forskellige Billeder ved Skematisering falder sammen (‚Mand‘ ‚1‘), er let forståeligt; at Tegnene slæber Flertydigheden med sig, når de går over til Stavelsetegn, er heller intet Under; det Ideogram, der betyder ‚Land‘ (assyr. *mātu*) og ‚Bjærg‘ (assyr. *šadū*), har som Stavelsetegn Betydningen *mat* og *šad* (tillige *kur*, fordi ‚Land‘ og ‚Bjærg‘ i det ikke-semitiske Sprog Sumerisk, hvorfra Assyrerne muligvis har fået Skriften, hed *kur*; men Tegnet har også Stavelseværdierne *lat*, *nat*, *kin*). Det er altså ikke egentlig for Besparelsens Skyld, at man har udstyret samme Tegn med flere Betydninger (om der end nok opnås nogen Besparelse derved); hvor tilfældigt det hele er, ses bedst af, at adskillige Stavelser har mer end et Tegn (i dette Tilfælde plejer man ved Transkriptionen at anvende Aksenttegn til et Slags Nummerering; *ár* betyder altså *ar* No. 2; *ú* og *ù* betyder *u* No. 2 og *u* No. 3). Nogen fonetisk Forskel mellem disse forskellige Tegn eksisterer ikke og har sikkert ingensinde eksisteret. [At Knudtzon skriver *aš*, *ša*, *šu* istedenfor Delitzsch's *áš*, *šá*, *šú*, indser jeg ikke Nytten af; jeg er derved bleven halvvejs tvungen til i det følgende at udelade Aksenterne ved alle Tegn med utvivlsom Læsning.]

Heldigvis kan man dog ved de allerfleste Tegn opstille en bestemt Stavelseværdi som den almindeligste, og mange har kun én Stavelseværdi, ligesom der også gives en Del Ideogrammer, der ikke kan anvendes som Stavelsetegn. Endnu vigtigere er det dog, at der hersker en udpræget Tendens til Dobbelt-skrivning af Vokaler og Konsonanter. Ordet *durgē* ‚Veje‘ kan skrives *du-ur-gi*; *rixiltu* ‚Plaskregn‘ kan deles i *ri-xi-il-tu*; *aškun* ‚jeg satte‘ kan blive til *aš-ku-un*; *ana ardūti* ‚til Trældom‘ findes skrevet *a-na ar-du-ut-te*. På Grund heraf kan det ene Tegn tjene til Vejledning ved Læsningen af det andet; hvorledes det flertydige næstsidste Tegn i det sidst anførte Ord skal læses, er således antydet af, hvad der går forud, og hvad der følger efter. Dobbeltskrivningen anvendes i Assyrisk særlig ved lange Konsonanter og Vokaler: det dobbelte

u i det sidst anførte Ord er = *ū*; i *u-maš-šir* ‚jeg slap løs‘ betegner *š-š* et langt eller (som man plejer at sige) et dobbelt *š*. Men derved mister Fordoblingen ikke sin vejledende Betydning, og den findes såre ofte også ved korte Lyd. Jeg behøver næppe udtrykkelig at göre opmærksom på, at en fuldstændig Gennemførelse af dette Vejledningsprincip (og Udelukkelsen af Tegn for sammensatte Stavelser) vilde have skabt en Bogstavskrift. Jeg må til Slutning endnu fremhæve at *e-i* og *i-e* er at betragte som et dobbeltskrevet *e* (assyr. *ri-e-mu* = *rēmu* ‚Nåde‘).

I sin Anvendelse på et fremmed Sprog vil den assyriske Skrift let blive meget unöjagtig i fonetisk Henseende. En Forskel som mellem dansk *æ* og *e*, *å*, *o*, *u*, *ö*, *ø* og *y*, *f* og *p* vilde ikke kunne komme frem, da den ikke kendes i Assyrisk; at skabe nye Tegn vil man ikke være rask til, når Systemet i Forvejen har sådan noget som 400 Tegn. Assyrisk kender heller ikke Diftonger og ligeså lidt Stavelser uden Vokal. Man vilde derfor komme slemt i Forlegenhed overfor et lykisk Ord som *trqq̃nta*; man kunde måske gengive *r* med *ar* og *ñ* med *an* (eller, hvis *q* var *u*-holdigt, med *un*) og altså skrive *tar-xu-un-da* (ikke ..*un-ta*; thi efter *ñ* udtaltes *t* i Lykisk som *d*; se ovenfor VII 73), altså netop således som Begyndelsen af Kong Tarchundaraba's Navn faktisk findes skrevet. Konsonantens Længde, som i Lykisk betegnes ved Fordobling, måtte man opgive at antyde; thi Skriften har ikke Tegn for Stavelser som *tarx*. Hvis Længden var så iørefaldende, at man absolut vilde betegne den, måtte man åbenbart have tyet til en lignende Fremgangsmåde som den, vi kender fra den kypriske Stavelseskrift, der fingerer Vokaler og skriver *a-to-ro-po-se* istedenfor ἄνθρωπος. Og hvis det fremmede Sprog havde indeholdt Stavelser af så sammensat Natur som dansk *skælmsk* eller polsk *drgnąć*, vilde en Nødhjælp som *si-kil-mi-sik* eller *dar-gu-nu-ši* eller lignende have været uundgåelig. På den anden Side er det vel sandsynligt, at man under Anvendelsen på det fremmede Sprog vilde simplificere Skriften så meget som muligt ved at undgå Tegn for sammensatte Stavelser og anvende Dobbeltskrivningen i stor Udstrækning.

Hvad Knudtzon's Læsning af Arzawa-Brevene angår, må jeg (naturligvis under Forudsætning af, at Tegnene er rigtigt identificerede) sige, at den helt igennem forekommer mig at træffe det rigtige. I mange Tilfælde, hvor der rent teoretisk foreligger mer end én Mulighed, er Knudtzon's Valg simpelthen absolut sikkert rigtigt. Således f. Eks. Læsningen af Ordet *xat-ra-a*,

skönt det første Tegn også kunde betyde *pa*; et andet Sted i Brevet (det første Sted) begynder nemlig det samme Ord med *xa-at*; ligeså Læsningen *-tal-* i Ordet *xa-lu-ga-tal-la-an* til Trods for, at det fjerde Tegn *(tal)* også kunde betyde *ri*; på et andet Sted i Brevet efterfølges *tal* nemlig ikke af *l-*, men af *a-*, og dermed er det givet, at *l* i *la* gentager det foregående Tegns sidste Element. Tegnet *lu* i samme Ord kunde også betyde *tib*, men den simpleste og hyppigste Værdi af Tegnet må, når intet taler i modsat Retning, anses for sandsynligst; de øvrige Tegn i Ordet *xa-lu-ga-tal-la-an* har kun én Betydning. Naturligvis kan det, som vi apriori må anse for sandsynligst, godt alligevel være urigtigt; et ondskabsfuldt Menneske kunde f. Eks. spörge, om vi ikke, hvis den ene afvigende Skrivemåde ikke havde været, vilde have læst *xa-lu-ga-ri-la-an*, da *ri* er det pågældende Tegns simpleste og hyppigste Værdi. Måske vilde man have læst således, men Skaden vilde indtil videre kun have været ringe, da den sproglige Diskussion foreløbig kun vil kunne beskæftige sig med Ordenes Forbindelse og omtrentlige Betydning, men absolut ikke kan indlade sig på at etymologisere; og Ordets Böjningsendelse (*-an* eller *-n*; se i det følgende) vilde være lige klar, selv om *tal* fejlagtig blev læst *ri*. Jeg skal iøvrigt i den følgende Redegörelse overalt tage Hensyn til de forskellige Muligheder ved Læsningen af de Stavelser, der spiller nogen Rolle i Ræsonnementet.

De to første Linjer af Brevet til Tarchundaraba er skrevne på Babylonisk og lyder i Oversættelse: «Således taler Nimutria (= Amenophis d. 3), den store Konge af Ægypten til Tarchundaraba, Konge af Arzawa». Derefter følger det egentlige Brev, som ved Tværlinjer er delt i 6 Afsnit. De to første Afsnit lyder (idet jeg indklamrer Determinativerne og efter Bugges og Torps Eksempel gengiver Ideogrammerne i dansk Oversættelse, hvad der medfører store Fordele overfor et Publikum af indoevropæiske Sprogforskere, hvor utilladeligt det end vilde være i et strængt assyriologisk Arbejde):

I *kat-ti-mi* velgå-*in* Huse-*mi* Hustruer-*mi* Börn-*mi*
[Mennesker] store-*aš* Krigere-*mi* Heste-*mi*
bi-ib-bi-it-mi Lande-*mi* *kán an-da*
xu-u-ma-an velgå-*in*

II *du-uq-qa kat-ta xu-u-ma-an* velgå-*in e-eš-tu*
Huse-*ti* Hustruer-*ti* Börn-*ti* [Mennesker] store-*aš*

Krigere-*ti* Heste-*ti* *bi-ib bi it-ti*
Lande-*ti* *xu-u-ma-an* velgå-*in* *e-eš-tu*

At de her som Ideogrammer opfattede Tegn virkelig er Ideogrammer og ikke Stavelsetegn er ganske klart; thi den almindelige Indledning til et Brev er netop: «Jeg har det godt, mine Huse, Hustruer, Börn o. s. v. Gid du må have det godt, dine Huse, dine Hustruer, dine Börn o. s. v.» Det springer altså straks i Öjnene, at *mi* og *ti* (der hver for sig kun har denne ene Stavelseværdi) må betyde ‚min‘ og ‚din‘. Der kan ikke være Tale om at vende Forholdet om og antage, at *mi* betyder ‚din‘ og *ti* ‚min‘. Thi Rækkefølgen er altid som ovenfor angivet. Knudtzon nævner ganske vist en Undtagelse; i et Brev hedder det: «For mig er Velgående. For dig være Velgående! Dit Hus, dine Hustruer, dine Börn, dine Store, dine Heste, dine Vogne, dine Lande være i höj Grad Velgående! For mig er Velgående; mit Hus, mine Hustruer o. s. v.» Her er dog Rækkefølgen ikke egentlig vendt om, men snarere synes det, at man først har villet afkorte den ene Del af Indledningen (Knudtzon nævner S. 42 et Brev, hvori Assyrerkongen helt undlader at meddele noget om, hvordan det går ham selv). Bagefter har man så dog indskudt Formelen fuldstændig, hvorved den er kommen på en usædvanlig Plads. Ordene ‚min‘ og ‚din‘ forekommer også i den følgende Del af Brevet, hvor der er Tale om «min Gesandt Iršappa» «din Datter» (derefter forskellige Ord, som viser, at der er Tale om Ægteskab); længere nede nævnes «din Gesandt» (uden Tilföjelse af Navn). Aldeles bortset fra, om Navnet *Iršappa*, som Knudtzon mener, har et ægyptisk Udseende eller ikke, må dog vel den Gesandt, der i Begyndelsen af Brevet så at sige præsenteres for Arzawa-Kongen, være den ægyptiske Gesandt. Desuden ved vi, at de ægyptiske Konger höjst ugærne bortgiftede deres Døtre til fremmede Fyrster; og da nærværende Brev, som umiddelbart efter Ordet ‚Hoved-Olje‘ = ‚Ægteskab‘ nævner en Gave af Guld, sikkerlig ikke er noget Afslag, må det være Arzawa-Kongens Datter, der er Tale om. Betydningen af Ordene *mi* og *ti* må altså siges at stå fuldstændig fast; unægtelig minder disse Former om Indoevropæisk, men afgörende er de ikke, da adskillige fremmede Sprogætter i Asien mer eller mindre stemmer med vor Sprogæt med Hensyn til de personlige Pronominer (finsk *minä* ‚jeg‘, tyrkisk [i Orkhonindskrifterne] *män* ‚jeg‘, mandjuisk *mini* ‚min‘ o. s. v.).

Et sikkert Bevis for Sprogets indoevropæiske Karakter har Knudtzon imidlertid ment at finde i Ordet *e-eš-tu* [Læsningen sikker; kun det midterste Tegn har mer end en Værdi] i Brevets andet Stykke. Det er det eneste Ord i andet Stykke, som ikke har noget tilsvarende i første Stykke (thi *du-uq-qa kat-ta* svarer åbenbart til *kat-ti-mi*); heri søgte Knudtzon derfor det Udtryk for Ønske, som naturligt kan væntes i andet Stykke; det måtte altså betyde ‚være!‘, og da det uden videre kan læses *eštu* (også *estu*) er Ligheden med lat. *estō* gr. *ἔστω* iöjnefaldende.

Hvor uangribeligt dette Ræsonnement end kunde synes at være, må det dog hævdes, at vi ikke kan fastslå noget om *e-eš-tu*, för vi har dannet os en begrundet Mening om de øvrige Ords Betydning og Forbindelse. Aldeles ligegyldigt er *bi-ib-bi-it*; det er parallelt med ‚Huse‘ ‚Hustruer‘ ‚Börn‘ o. s. v. og må efter assyriske Breves Analogi snarest antages at betyde ‚Stridsvogn‘. Temmelig ligegyldigt må også Ordet eller Ordene *kán an-da* være, da det mangler i andet Stykke; det har samme Endelse som Ordet «efter-*an-da*», der senere forekommer; jeg vilde derfor snarest anse det for et Tidsadverbium med Betydningen ‚for nærværende Tid‘; et sådant Ord vilde netop passe i Beretningen om eget Velgående uden at kunne overføres til Ønsket om den andens Velgående. Læsningen af Ordet er sikker for de to sidste Tegns Vedkommende, da de ingen anden Stavelseværdi kan have; det første Tegn kan derimod også læses *kár*; i det andet Brev forekommer en Form *xar-kán-du*, der kunde synes at have samme Endelse som *u-wa-an-du* i første Brev (herom nedenfor), hvad der bringer Vægtskålen til at hælde mod det Valg, som Knudtzon også har foretrukket. Jeg har imidlertid ikke kunnet værge mig mod den Mistanke, at det følgende *an* blot er et Komplement til *kán*; Knudtzon meddeler S. 5, at der undertiden kan forekomme et Komplement til et Tegn for en sammensat Stavelse; Ordet måtte da læses *kanda*, eventuelt med langt *n*. Endelig kan Ordet *xu-u-ma-an*, der snart er føjet til «velgå-*in*», snart mangler, næppe være andet end et forstærkende Tillæg dertil; hvis «velgå-*in*» er et Substantiv, kunde *xu-u-ma-an* betyde ‚al, hel‘. Ideogrammet meddeler os ikke noget om, hvorvidt «velgå-*in*» er et Substantiv, et Adjektiv eller et Verbum; for Arzawa-Folk må Endelsen straks have gjort Sagen klar, men den kan foreløbig ikke hjælpe os.

Alt kommer således til at dreje sig om Ordene *kat-ti-mi* og *du-uq-qa kat-ta*. Assyriologen Jensen har tænkt sig, at *kat*

var et Substantiv med Betydningen ‚Befindende‘ eller ‚Legeme‘; «velgå-*in*» måtte så være et Adjektiv eller Verbum. Denne Opfattelse er imidlertid absolut usandsynlig; vi måtte da være ganske i Tvivl om, hvad *ti* skulde betyde i *kat-ti-mi*, og i *kat-ta* måtte vi opfatte *ta* som ‚din‘; denne sidste Antagelse er absolut forkastelig; intet Sted i Brevene nøder os til at opfatte *ta* således. Sikkerlig er da «velgå-*in*» et Substantiv, som Knudtzon med rette antager. *kat* opfatter Bugge som en Præposition = gr. *κατά*; *kattimi* skal da være *κατ' ἐμέ* og *katta* skal være *kat* + en Form af anden Persons Pronomen (Akkusativ); det foranstående *du-uq-qa* [de to sidste Tegn utvetydige; Læsningen af det første er sikker på Grund af det følgende] skal være en absolut Nominativ; altså ‚du, hvad dig angår‘. Dette er sikkerlig ganske umuligt. Hvis *kattimi* var *κατ' ἐμέ*, kunde der ikke undværes en Præposition foran de følgende Substantiver; i de assyriske Breve bruges der ganske vist en Præposition, men den gentages, når det behøves. Dertil kommer, at det dobbelte *t* i dette Ord ikke synes at være betydningsløst; hvis det ikke var Skriveren magtpåliggende at få *t* fordoblet, kunde han have begyndt med Tegnet *ka*, der kun har én Stavelseværdi og således vilde have lettet Læsningen umådeligt; en Vejledning til Læsningen af det følgende Tegn behøvedes ikke, da både *ti* og *ta* kun har én Betydning. Og endelig er gr. *κατά* ikke uden videre et indoevropæisk Arvestykke; det forekommer kun i Græsk og Keltisk, maa oprindelig have heddet **knta* eller **kmta* og er muligvis en Udvidelse af et Ord, der svarer til lat. *cum* (sml. lat. *contra*). Anser man imidlertid **kmta* for fælles-indoevropæisk, vedbliver det dog at være höjst påfaldende, at det stavelsedannende *m* i Arzawa-Sproget skulde have udviklet sig til *a*. Ligheden med Græsk synes at være altfor stor. Jeg kan heller ikke gå ind på Torps Tanke, at *kat* skulde være det relative Pronomen, og at *kat-ti-mi* skulde betyde ‚quod ad me (attinet)‘. Tilbage står da blot den Mulighed, at *kattimi* er et Verbum med Betydningen ‚jeg har‘, og at *katta* er den tilsvarende Imperativ; i så Fald må *e-eš-tu* være en ønskende Partikel, der står udenfor Sætningsbygningen (men naturligvis meget vel kan være opstået af en Verbalform). Altså: «Jeg har Velgående, mine Huse, Hustruer, Børn, mine mægtige Krigere, mine Heste, Vogne, Lande for nærværende Tid fuldstændigt Velgående: Du have fuldstændigt Velgående (det ske!), dine Huse, Hustruer, Børn, dine mægtige Krigere, dine Heste, Vogne, Lande fuldstændigt Velgående (det ske!).»

Vi har i så Fald følgende Nominalformer i disse to Stykker: Nom. Plur. på *aš* («store-*aš*; det følgende Substantiv kunde vel istedenfor ,Krigere' oversættes ,Hære', ligesom man i Assyrisk kunde læse Ideogrammet som *ummānāte* ,Tropper' fem.), Akk. Sing. på *-n* («*xuman* velgå-*in*»). At Slutningslydene er Böjningsendelser vil det følgende vise. Brevets Kærne lyder:

III *ka-a-aš-ma-at-ta u-i-e-nu-un* [Mand] *ir-ša-ap-pa*
[Menneske] *xa-lu-ga-tal-la-an-mi-in a-u ma-ni* Datter-*ti*
[Gud] Sol-*mi ku-in* Hustru-*an-ni u-wa-da-an-zi*
nu-uš-ši li-il-xu-wa-i Olje-*an* Hoved-*ši*
ka-a-aš-ma-ta up-pa-ax-xu-un 1 *su-xa-la-li-ja* Guld-*aš*
velgå-*an-ta*

IV *a-ni-ja-at-ta-aš ma-mu ku-e-da-aš xa-at-ra-a-eš*
ub-bi wa-ra-at-mu ne-it-ta up-pa-ax-xi efter-*an-da*
na-aš-ta [Menneske] *xa-lu-ga-tal-la-at-ti-in am-me-el-la*
[Menneske] *xa-lu-ga-tal-la-an* efter-*pa xat-ra-a xu-u-da-a-ak*
na-i na-at u-wa-an-du

V *nu-ut-ta u-wa-an zi u-da-an-zi tuš-ša-ta* Datter-*ti*
[Menneske] *xa-lu-ga-tal-aš mi-iš* [Menneske] *xa-lu-ga-tal-la-ša*
ku-iš tu-el u-it na-aš ag-ga-aš
nu-mu an-tu-ux-šu-uš ga-aš-ga-aš Land-*ja-aš ub-bi iš-ta-ba-aš-šu-un*
zi-in-nu-uk ,xu-u-ma-an-da

VI *nu-xa-ad-du-ša-aš-ša* Land-*e i-ga-it*
nu-ut-ta ka-a-aš-ma bi-ib-bi eš-šar up-pa-xu-un aš šu-up-pa...
ki-iš-ša-ri-iš-ši [Mand] *ir-ša-ap-pa* [Menneske] *xa-lu-ga-tal*...
1-*en su-xa-la-li-ja* Guld o. s. v.

Brevet har endnu 7½ Linje, som jeg ikke anfører; thi hele Slutningen fra *1-en suxalalija* er at betragte som Assyrisk-Babylonisk med nogle indblandede Fremmedord. Det er en Opregning af Kostbarheder: 1 Kande (? *suxalalija*) af Guld; af Klædningsstoffer nævnes først tre Gange 3 Stykker, derpå 8 Stykker og endelig tre Gange 100 Stykker (det sidste Ord i denne Del af Opregningen er *mu-aš-tal-li-ja-aš-ša*); 4 store og 7 små Stenkrukker med god Olje, 3 og 10 Stole (som nærmere beskrives) og 100 Stykker *ušū*- Træ. Af dette Afsnit kan der så godt

som intet læres om Arzawa-Sproget. Dog fortjener det at fremhæves, at der efter Taltegnene 8 og 100 forekommer Former på -*n* (*ku-ši-it-ti-in* og *an-wa-al-ga an*). Ordene er i deres Endelser ikke assyriske; er Arzawa-Sproget indoevropæisk, kunde man her søge Former for Gen. Plur.

Det første Afsnit efter Indledningshilsenerne er på Grund af Determinativerne og Ideogrammerne meget gennemsigtigt. Iršappa er en Mand, hvis Stilling angives af Ordet *xa-lu-ga-tal-la-an*, efterfulgt af -*mi-in*, der sammenlignet med -*ti-in* efter samme Ord i næste Afsnit åbenbarer sig som en Böjningsform af *mi* ‚min‘. Når Ægypterkongen altså her nævner en af sine Tjenere, kan der ikke være Tale om ret meget andet end ‚Bud‘ eller ‚Gesandt‘. Lidt længere nede nævnes ‚min Solgud‘, en Titulatur, som tilkommer Ægypterkongen; det kan altså ikke længer være denne selv, som taler, men kun hans Gesandt. Derved er Grænsen for den første Sætning trukket meget bestemt, og tillige er dens Indhold omtrent givet; der må stå: «Jeg har sendt min Gesandt Iršappa for at sige» eller «jeg har befalet min Gesandt Iršappa at sige» eller noget lignende. *xalugatalan-min* må da naturligst opfattes som Akkusativ [*in* er et ikke flertydigt Tegn; *an* kunde kun tilnød kaldes flertydigt; her sikres det iøvrigt ved Korrespondensen mellem Substantivet og Pronominet]; Akkusativendelsen -*n* synes imidlertid på Grund af *xa-lu-ga-tal-la-at-ti-in* i næste Afsnit ikke at være ganske stabil; thi dette læses naturligst *xalugatala-tin* (muligvis med nasaleret *ą*). At Navnet *Iršappa* mangler Endelse ligger der mindre Vægt på, da det må være fremmed (ægyptisk). Hvis der i den første Sætning er et Hovedverbum med et grammatisk eller i det mindste logisk underordnet Led («for at sige»), må åbenbart *au mani* være dette underordnede Led; om det er to Ord (‚han sige‘), som Tavlens Udseende tyder på, eller ét Ord (en Infinitiv *aumani* med en Endelse som gr. -*μεναι*), kan næppe afgöres. Hovedverbet kan vi med nogenlunde Sikkerhed påvise. Det kan nemlig ikke godt være *ka-a-aš-ma-at-ta*; en Sammenligning med 6. Afsnits anden Linje (*nuta kašma*) viser, at *ta* er et enklitisk Ord, og en Sammenligning med 4. Afsnits Begyndelse (*anja-ta-ašma*) viser, at *ka-a-ašma* består af to Ord *ka* og *ašma*. Imod at søge Verbet i Gruppen *ka-ašma-ta* taler Sandsynligheden stærkt; den står i Spidsen af Sætningen og synes snarest at være en Overgangsformel; desuden har jeg *ta* mistænkt for at være en Præposition (Postposition). Alt anbefaler Opfattelsen af *u-i-e-nu-un* (*ujenun* ?) som Hovedverbet ‚jeg sendte‘.

I så Fald er også *up·pa·ax·xu·un* i samme Afsnit et Verbum; *kašmata upaxun 1 suxalalija* Guld-*aš* velgå-*an·ta* måtte da åbenbart betyde «jeg har bragt 1 Kande (?) af Guld som Gave» (Knudtzon, Bugge og Torp oversætter «som Gave til dig», men på de øvrige Steder, hvor *ta* forekommer, synes det ikke at kunne betyde ‚dig'). Tegnet for *-un* har kun én Stavelseværdi.

De to midterste Linjer i tredje Afsnit er de mindst klare. «Olje-*an* Hoved-*ši*» skal sikkert, som Knudtzon først mente, læses assyrisk: *šaman-rēši*; at Ordet ‚Olje' også i Arzawasproget skulde have endt på *-an* og Ordet ‚Hoved' i en passende Kasus endt på *-ši*, er sikkert en utilladelig Antagelse. Det assyriske Udtryk kunde meget vel på Grund af sin specielle Betydning (om en til Ægteskabets Indgåelse hørende Ceremoni; Oljen til Hovedet overbringes ifølge et andet Brev sammen med Brudeprisen) være forblevet uoversat eller endog være gået over i det levende Arzawa-Sprog som Låneord. Ordet *ku-in* foran «Hustru-*an-ni*» gör Indtryk af at være et Pronomen; sml. særlig *kuiš* i Afsnit V, der tydeligt er parallelt med *-miš*. Man kan ganske roligt læse *kwin*; Knudtzon vil opfatte det som et spörgende eller relativt Pronomen; dette kan fuldt vel forsvares; istedenfor *kw-* væntede man ganske vist i et østindoevropæisk Sprog snarere blot *k-*, men der findes næppe i Arzawabrevene nogen Form begyndende med blot *k-*, som kunde høre til den spörgende og relative Pronominalstamme. Sammenhængen kunde tænkes at være følgende: «Din Datter, hvem min Sol skal hjemføre som Hustru for sig, lad nu Hovedolje blive hende til Del»; og i Afsnit V: «Lad nu din Datter ledsage mine Gesandter og de Gesandter, som . . .» (Fortsættelse måske: «du udvælger og bestemmer»; *tu* skulde da være det personlige Pronomen sammenskrevet med det følgende Verbum *eluitnaš*; efter *el* indestår Knudtzon ikke for, at der er en Ordgrænse; efter *u-it* antager han det bestemt; men Mellemrummet kunde måske være tilfældigt). Torps Anskuelse, at *ku-in* betyder ‚dig' og *ku-iš* ‚dine', finder jeg usandsynlig; jeg kan ikke tro på en Böjning *ti* ‚din, dine' Nom., *ku-iš* ‚dine' Akk. Derimod kunde man måske ikke gendrive den dog vistnok meget usandsynlige Formodning, at *ku-in ku-iš* kunde betyde ‚sin, sine' (lykisk *hbi*, udtalt *hvi*; sml. ovenfor VII 82). I så Fald måtte Sammenhængen være: «Jeg har sendt min Gesandt Iršappa for at sige til din Datter: ‚Lad min Solgud hjemføre sin Hustru for sig'. Lad nu Hovedolje blive hende til Del.»

«Hustru-*an-ni*» indeholder åbenbart Akkusativendelsen *-an* og

desuden, som Torp har formodet, et Pronomen for tredje Person (Knudtzon tænker derimod på en Postposition). Det tilhængte Element behøver imidlertid ikke at være *-ni*, men er langt snarere blot *-i* (sml. lykisk *-iye*, Vilh. Thomsen, Études lyciennes S. 51). Et enklitisk *-i* synes også at findes andetsteds i Arzawa-Brevene, således to Gange i det andet Brev efter Ordet *xa-at-ra-a*, og vistnok også netop i Afsnit III af det første Brev: *li-il-xu-wa-i*. Knudtzon læser her *-wi-i*, idet han med urette har bestemt det næstsidste Tegns Værdi efter det sidste; men i det andet Brev har vi *li-li-wa-ax-xu-u-an-zi* (*liliwaxu-anzi*), der må være en Form af samme Verbum som *li-il-xu-wa-i* (*lilxuwa-i*). Elementet *-wa-* kan altså skifte Plads. Dermed stemmer det, at *u-wa-da-an-zi* i det første Brevs Afsnit III åbenbart er identisk med *u-wa-anzi u-da-anzi* i Afsnit V. Disse Verbalformer har et fra indoevropæisk Standpunkt höjst mærkeligt Udseende. I *uwadanzi* eller *uwada-anzi* er *u*, som det synes, en Præposition; *wa* og *da* må enten være to Verbalstammer, der danner Sammensætning, eller to sammenstillede Imperativer, hvortil *-anzi* er en tilhængt Partikel. Den sidste Opfattelse er vistnok den eneste, man kan gå ind på, hvis man vil udgive Sproget for indoevropæisk; påfaldende bliver det dog, at Imperativ i så Fald er brugt som 3. Person; dog er dette som bekendt også muligt ved Formerne på ievr. *-tōd* (lat. *estō*), og Delbrück formoder (Vergl. Syntax der idg. Spr. II 362), at det oprindelig også har været muligt ved den af gr. *φέρε* repræsenterede Imperativtype. I *lil-xu-wa-* og *lili-wa-xu-* må man da se tre sammenstillede Imperativer. Tilbage står *nu-uš-ši*; da der oftere i Brevet synes at forekomme et *nu* med forskellige efterhængte Partikler, og da det altid synes at stå i Begyndelsen af en Sætning og danne Overgang, har jeg intet imod den Formodning, at *nu* betyder ‚nu‘; men hvad *ši* skal være, er mig uklart (ifølge Bugge: ‚hende‘; hvis det er rigtigt, må der søges en anden Betydning for det efterhængte *i* i *lilxuwa-i* og *xatra-i*).

Trods al den Hjælp, som Ideogrammerne yder, er der såre meget i Afsnit III, hvis Betydning ikke kan fastslås. Endnu værre bliver det, når vi går til Afsnit IV. Dog står der mellem de to Ideogrammer for ‚efter‘ næsten kun bekendte Ord; thi *am-me-el-la* er dog vel den assyriske Akkusativ *amēla* ‚et Menneske‘ (et *am-me-el*, der ser ud som status constructus af det assyriske Ord, forekommer i det andet Brev). «efter-*pa*» opfatter Knudtzon som en Postposition; jeg oversætter da: «Afsend en

eller anden Gesandt efter Gesandten». Det må efter min Mening ubetinget være Ordet *xat-ra-a*, der betyder ‚afsend‘, men det følgende *xu-u-da-a-ak* kunde naturligvis være en dermed asyndetisk sammenstillet Imperativ, udvidet med en Partikel *-k* (måske det samme som *ki*, der forekommer i det andet Brev efter *xa-at-ri-eš*). Stavelsetegnene *ra*, *a*, *ak* og *ki* er ikke flertydige. Skal der afsendes en Gesandt bagefter en allerede afsendt Gesandt, må denne vel ikke have udført sit Ærende til Ægypterkongens Tilfredshed. Det ligger da nær at opfatte *ne-it-ta up-pa-ax-xi* (at læse *neta upaxi* eller *upaxe*; sml. *up-pa-ax-xu-un* i Afsnit III) som «han har ikke bragt» [Tegnet *ne* er flertydigt og har i de babyloniske Indledningsord Betydningen *bi*]; og dette fører atter til Opfattelsen af *mu* som ‚mig‘. *ub-bi wa-ra-at-mu* minder om *ub-bi iš-ta-ba-aš-šu-un* i Afsnit V; det sidste synes at indeholde en Verbalform i 1. Sing. med den allerede bekendte Endelse *-un*; er det at opfatte som ‚jeg har ønsket‘, kunde *wa-ra-at-mu* betyde ‚det behager mig‘. Skal *ub-bi wa-ra-at-mu* være Objektet for *ne-it-ta up-pa-ax-xi*, må *ub-bi* indlede en Bisætning; Torp og Bugge opfatter det som et relativt Pronomen i Nevtrum; altså: «hvad der behager mig, har han ikke bragt». Her er da næppe Tale om Ægteskabsforbindelsen, men om en anden Sag. I det indledende *a-ni-ja-at-ta-aš-ma*, der korresponderer med *ka-a-aš-ma-ta* i Afsnit III, ligger det derfor nær med Torp at finde sanskr. *anya-* ‚en anden‘ (der begynder med ievr. *a*, se Zeitschrift für vergl. Sprachforsch. 36, 90); måske er *ka-a-aš-ma-ta* ‚med Hensyn til den nærværende Sag‘ og *anja-ta-ašma* ‚med Hensyn til en anden Sag‘. *xa-at-ra-eš* (sidste Tegn usikkert identificeret) er vel = *xa-at-ri-eš* i det andet Brev (*a-e* og *i-e* er måske to forskellige Udtryk for et åbent *ē*); Betydningen ‚du sendte‘ vilde passe godt. At *ku-e-da-aš* er afledet af det spörgende og relative Pronomen, bör man ikke anse for sikkert (et Verbum, asyndetisk forbundet med *xa-at-ra-a-eš?*). Afsnit IV vilde da omtrent betyde: «I en anden Anledning har du sendt (en Mand) til mig; hvad der behager mig, har han ikke bragt; send derefter til os (*?na-aš-ta*) en eller anden Gesandt efter Gesandten.» *na-i na-at u-wa-an-du* er uklart; det ligger nær efter Sammenhængen og Formen med de norske Forskere af opfatte *u-wa-an-du* som Imperativ 3. Plur.; men om man kan oversætte ‚de skal overbringe det‘, som Torp vil, ved jeg ikke. Pronominalformerne *na-i* og *na-at* (*nai* og *nad* med Endelsen som gr. *τοί* og *τό* for **tod*, sanskr. *tad*) er, hvis Sproget er indoevropæisk, i en betænkelig

Strid med Brevenes øvrige Lydform; thi *mi* og *ti* synes at svare til gr. *μοί* og *σοί*; hvorfor da *nai* og ikke **ni*? Og *up-pa-ax-xi* synes at have Endelse tilfælles med gr. *ἔφερε* sanskr. *a-bharat* (*wa-ra-at* er vel Præsens med en lignende Endelse som skr. *bhara-ti*); hvorfor har da *nad* bevaret sit *d*? Og når *ἔφερον*, hvad Endelsen angår, genfindes i *up-pa-ax-xu-un* (hvor *-un* kan være at læse *-on*), hvorfor er så *o* blevet til *a* i *nai* og *nad*? Skal man antage, at *o* i Arzawasproget kun var bevaret foran visse Konsonanter i Udlyd, men ellers var gået over til *a* (sml. Slavisk, hvor *-os* og *-om* optræder som -ъ, men *-o* og *-od* som *-o*, se Zeitschrift für vergleich. Sprachf. 38, 321) og tænke sig, at Diftongerne og det udlydende *d* var bevaret i betonede Enstavelsesord?

Jeg har allerede ovenfor formodet, at Begyndelsen af Afsnit V omtrent kunde betyde: «Lad nu din Datter [Ideogram; at *tuš-ša-ta* foran Ideogrammet også betyder ‚Datter', som Torp og Knudtzon antager, er mig kun troligt, hvis man tör forudsætte Udtalen *duššta*] ledsage mine Gesandter [Iršappa med Følge] og de Gesandter, som du udvælger og bestemmer(?).» *xa-lu-ga-tal-aš mi-iš* er Akk. Plur.; Ordet *mi*, der ifølge det første Afsnit er uforandret i Nom. Plur., får altså i Akk. Plur. ligesom i Akk. Sing. en Böjningsendelse. I *xa-lu-ga-tal-la-ša ku-iš* må der søges en Akk. Plur. *xalugatalaš* og et enklitisk Ord *a* eller *ša* med Betydningen ‚og' (sml. lykisk *se* ‚og'). Det samme enklitiske Ord har vi Afsnit VI efter det sidste Led i Opregningen af Klædningsstoffer: *mu-aš-tal-li-ja-aš-ša* er vel en kollektiv Gen. Sing. på *aš* efterfulgt af *a* eller *ša*. De to sidste Linjer af Afsnit V synes at betyde: «Yd (*zi-in-nu-k*) mig nu i Fylde (*xu-u-ma-an-da*, sml. Afsnit I) det og det [en Række Former på *-š*, der dels kan være Akk. Plur., dels Gen. Sing.; det sidste gælder vel om «Land-*ja-aš*», der kunde betyde ‚Landets'; altså «det og det fra Landet», naturligvis under Forudsætning af, at det formentlige Ideogram ikke skal læses som Stavelsetegn, hvad der efter Brevenes hele Måde at stave på er meget usandsynligt], hvad jeg har ønsket (som jeg har forlangt).» De samme Gesandter, som skal overbringe de af Ægypterkongen krævede Gaver, skal altså medbringe Prinsessen fra Arzawa som Ægypterkongens Brud.

Begyndelsen af Afsnit VI er kun i meget ringe Grad forståelig; kun turde det være sikkert, at der i dette Afsnit atter udelukkende er Tale om Ægteskabet og de af Ægypterkongen sendte Brudegaver. Gaverne transporteres formodentlig på Vogne;

da *bi-ib-bi-it* i Afsnit I betyder ‚Vogne‘, ligger det nær at tro, at *bi-ib-bi-eš-šar* i VI må betyde ‚på Vogne‘: «Nu har jeg i nærværende Anledning på Vogne ladet bringe det og det ved Hjælp af Iršappa, min Gesandt»; men Ordets Form er uklar; *ki-iš-ša-ri-iš-ši* er måske, som Knudtzon mener, et assyrisk Låneord *qīšat rēši*, ‚Gave til Hovedet‘ (= ‚Bryllupsgave‘).

Det andet Brev er til Trods for, at det indeholder nogle fra første Brev bekendte Ord og nogle Ideogrammer, indtil videre alligevel absolut uforståeligt.

Jeg har i den foregående Tydning især bygget på Knudtzon og Torp; ofte har jeg dog ment at burde afvige fra dem begge. Ser man bort fra, hvad der i denne Tydning er Gætværk, bliver der efter min Mening dog tilstrækkeligt mange sikre Punkter tilbage, til at man på Grundlag deraf tör erklære Sproget for indoevropæisk. Sådanne Punkter er: Verbalformerne *kattimi* ‚jeg har‘ (eventuelt at udtale *kattēmi* med det samme *ē* som i lat. *habēre* og andre indoevropæiske Ord for ‚have‘, se Zeitschr. f. vgl. Sprachf. 38, 203), *katta* ‚hav‘ (*ē* > *a* i Udlyd), *e-eš-tu* ‚det være‘, *u-i-e-nu-un*, *up-pa-ax-xu-un* ‚jeg sendte, jeg bragte‘; Pronominerne *mi* ‚mig‘ *ti* ‚dig‘ og *du-uq-qa* ‚du‘ (hvad betyder her *q*? I Semitisk er det *k* med Stemmebåndslukke, Knudtzon S. 7, altså *γ* 0 og *ε* 0 efter Jespersens Betegnelse. I Indoevropæisk har man haft en Lyd, der bestod af *γ* 0 og *ε* 2: *gh*; skulde *q* betyde *gh*?); Nominalformerne på *-n* i Akk. Sing., *-aš* i Gen. Sing. (sml. gr. *τιμῆς*), *aš* i Nom. Plur. (sml. sanskr. *açvās* ‚equi, equae‘), *-aš* og *iš* i Akk. Plur. [begge Tegn flertydige, men Korrespondensen mellem *xalugatalaš* og *miš* sikrer Læsningen; dertil kommer som yderligere Garanti *xalugatalaša* med utvetydigt *ša*], måske også Formerne på *-in* og *-an* i Gen. Plur. Men Sproget må have været forholdsvis stærkt afslebet og omdannet. Dog næppe så stærkt, som Bugge og Torp har ment. Det udlydende *s* er ingenlunde bortfaldet, og *o* er under alle Omstændigheder ikke overalt blevet til *a*; Formerne på *-an* og *-aš* hører næppe til *o*-Stammer; Ordet for ‚Gesandt‘ kan være en konsonantisk Stamme (*xa-lu-ga-tal*; *-an* er i så Fald et oprindeligt stavelsedannende *n*) eller en *ā*-Stamme som lat. *scrība*; *xu-u-ma-an* kan være Fem.; også «store-*aš*» foran («Krigere» eller) «Hære» kan være Fem. Det er ikke udelukket, at «*xa-at-ta-an-na-aš* Konge-*uš*» i det andet Brev indeholder Nom. Sing. af en *o*-Stamme (‚Konge over Chatana‘); det samme kunde gælde om «[Gud] Sol-*uš*».

De få Glosser med mere konkret Betydning, der nogenlunde lader sig bestemme, er i etymologisk Henseende dunkle. Det eneste, der indbyder til en Etymologi, er *xalugatal-*; det kunde være et sammensat Ord, hvis sidste Led var afledet af **gā* (skr. *á-gāt* gr. *ἔ-βη*) med samme Endelse som slav. *da-telь* ,Giver', *prija-telь* ,Ven' (oprindelig konsonantiske Stammer), oldn. *friðill* ,Elsker'; *xalu-* kunde høre til gr. *κέλομαι, κέλευθος* lit. *kělias* ,Vej' *keliáuju* ,rejser'. Et Par Punkter af Syntaksen ser meget hjemlige ud: Verbernes Forbindelse med Præpositioner (*u-wadaanzi*; kun denne ene Præposition *u* synes at forekomme på denne Måde) og de enklitiske Ords Stilling på anden Plads i Sætningen: *kašma-ta, nu-ta kašma, nu-mu* o. s. v.; denne Ordstilling synes også at kunne anvendes på det relative Pronomen: «Datter-*ti*, Sol-*mi kuin* Hustru *an-ni uwadaanzi*» (en lignende Stilling kan forekomme i Lykisk, se Vilh. Thomsen, Études lyciennes 8—9, 36—37).

Den indoevropæiske Sprogvidenskab har god Grund til at være Knudtzon taknemmelig for hans interessante Opdagelse.

Megara scribendum an Megaram?

Scr. **Valdemarus Thoresen.**

Oppidorum nomina in *-a* exeuntia, quibus Graeci pluraliter utuntur, postquam in Romanum sermonem translata sunt, saepe ad declinationem primam, quam vocant, defecerunt (magnam horum multitudinem in Neuii *formenlehre* reperias, I² p. 479 sq.). Huiusmodi transfugarum nemo in Latinis litteris frequentior occurrit quam *Megara*, quo nomine et in Megaride oppidum et in Sicilia appellatur[1]. Cuius nominis eam formam, quam optimi codices perhibent, in editionibus, ut par est, plerumque invenimus. Verum tamen, cum *-m* saepissime in libris scriptis prave addatur, multi editores, quibus parum verisimile visum est, eundem scriptorem alibi *Megaram* scripsisse singulari numero, plurali alibi *Megaris* (velut Ciceronem in libris de divinatione I 57 et II 135), ac maxime mirum, vix ut credi posset, in eodem libro atque

[1] Horum duorum cum causa communis sit, nihil est, cur hic separemus.

intra paucissimos versus et hanc et illam formam reperiri (ut Liv. XXIV 30. 9. et 11), *m* littera deleta constantiam sermonis conantur revocare. Non recte, si quid video. Sed inspiciamus locos ipsos, ad varium singularum formarum usum digestos.

Obiecti loco *Megara* his locis invenimus: Plaut. merc. III 4. 61, Liv. XXIV 35. 2, Iustin. prol. XXVI; *Megaram* Vell. Paterc. I 2. 2 et Sen. de const. sap. 5. 6.

Cum praepositione positum accusativo casu: *ad Megara* Liv. XXIV 31. 9; *ad Megaram* Pomp. Mel. II 3. 7, *per Megaram* Liv. XXXI 22. 6, *Megaram versus* Sulpic. apud Cic. ad fam. IV 5. 4.

Megara i. e. in urbem M.: Liv. XXVIII 7. 16 *Megara atque inde Corinthum*, Iustin. II 8. 3 *Megara contendit.*

Megaram i. e. in urbem M.: rhet. ad Herenn. I 14 (bis) *M. advenit*, Cic. de div. I 57 *M. venissent*, Liv. XXIV 30. 9 *exercitum ducunt M.*, 31. 5 *M. referri signa iubent*, XXXI 25. 2 *M. ac protinus Corinthum ducit*, Val. Max. I 7. ext. 10 (in narratione e loco, quem laudavimus, Ciceroniano sumpta) *M. venerunt.*

Ablativo casu *Megara* dicitur Plin. h. n. IV 7. 11 *a colonia M.* et Sil. It. XIV 273 *nec maior M. Mute.*

Megaris i. e. ex (ab) urbe M.: Liv. XXIV 30. 11 *M. castra movent*, Ov. remed. am. 798 *an veniat M.*, Colum. X 106 *iam M. veniant*, Gell. VII 10. 4 *indidem M.* et *e domo sua M.*

Megaris i. e. in urbe M. his locis: Cic. de div. II 135 *de illo interfecto a caupone M.*, Plin. h. n. XVI 39. 76. 199 *M. diu stetit oleaster*, Iustin. prol. XXVI *Gallos M. delevit*, Gell. VII 10. 2 *qui M. civis esset.*

Haec ferme sunt, quae ex his codicum testimoniis colligi possunt: accusativo casu, si praepositione adiecta aliove modo primo statim aspectu accusativum esse appareat, et *Megara* dici (quattuor locis) et *Megaram* (quinquies); sin loci mutatio solo accusativo significanda sit, multo saepius *Megaram* inveniri quam *Megara* (hoc duobus locis scriptum vidimus, quorum in altero verba quae sequuntur casum nominis perspicue indicant, septies illud). Ablativo casu bis *Megara*, novies *Megaris* dictum, sic vero, ut *ex urbe M.* semper *Megaris*, non *Megara* appelletur. Genetivus locativus nusquam occurrit neque huius nominis neque ceterorum eiusdem generis, — communi transfugarum condicione, qui non in tota iura civium asciscantur.

At enim dubitari potest, quatenus codicum scripturis fidere

possimus. Licet in ablativi forma nullus usquam locus sit dubitationi, accusativus quidem nequaquam eadem fiducia statui potest; nam *-m* detrahitur atque additur a librariis, ut verbis utar Madvigii. Vix tamen in tanta copia testimoniorum negare possumus, interdum *Megaram* dictum fuisse, maxime pro eo, quod est *in urbem M.* Nec mirum, si Romani ut *Roma—Romam*, *Capua—Capuam* aliaque eiusdem formae innumerabilia sic per analogiam *Megara—Megaram* dixerunt (item *Hierosolymam*, *Ecbatanam*, *Pataram*[1] cet.). Sed hoc concesso etiam quaerendum est, num fieri potuerit, ut idem scriptor tum *Megaram*, tum *Megaris* scriberet. Atque hic nostrates quoque scriptores aliquot producere possum testes, qui, geminis nominum formis interdum propositis, aeque hac et illa utantur, velut in N. Bachii *Nordens Historie* plerumque *Jelling* scriptum est (I 292 sq. aliisque locis multis), sed *Jellinge* I 605 (paucis versibus interiectis p. 690 et *Jellingsten* et *Jellingesten* legimus); similiter St. Blicher et *Samsø* et *Sams* dicit (*Firkløveret* passim), Ingemann tum *Sorø*, tum *Soer* (*Dronning Margrete* I ambae nominis formae inveniuntur, etiam duorum versuum intervallo: *Til Sorø haster det Dronningtog.* | *Drost Podebusk smiler iløn, heelt klog;* | *den gamle Hofmand har hørt hiint Ord* | *om Dronningens Skriftefader i Soer*). Nec dubito, quin similia ex aliis linguis colligi possint; sed ad Romanos redeamus! Quid, quod Horatius, qui alibi *Argis* scribit, uno loco (carm. I 7. 9) *aptum equis Argos* audet dicere? Quod idem et alii faciunt et ipse Livius (Neue, l. l. I² p. 478)? Neque, si linguarum et Latinae et reliquarum discendarum communem perspexerimus condicionem, mirificum nobis videri poterit, utramque formam apud eundem reperiri. Nos enim, ubi scriptum vidimus *Megaram*, inde nobis totum quasi aedificium grammaticum exstruere videmur posse: *Megara*, *Megaram*, *Megarae*, *Megara*; sin *Megaris* scriptum est, nos continuo *Megara*, *Megarorum*, *Megaris*. Prorsus aliter, quibus Latina lingua patrius erat sermo. Ii partim ex aliorum locutione, partim e libris, sensim ac particulatim didicerant, si quis *in urbem venire* diceretur, plerumque dici solere *Megaram*, si *ex urbe egredi* vel *in urbe esse* diceretur, *Megaris*. Sed qui isto modo singulorum casuum formas quasi singula vocabula usu cognoverant perceperantque, ii nec declinationis inconstantiam sentiebant neque vero, si alias *Megaram venire* scrip-

[1] Quod Madvigius negat, Livium usquam *Pataram* dixisse, Neue septem locos Livianos affert, ubi codices, etsi non sine variatione, hanc formam nominis praebeant.

serant, alias *Megaris esse*, ideo magis sibi peccasse videbantur, quam si alio loco *domos*, alio *domibus* posuerant.

Quomodo autem factum sit, ut *Megaris* diceretur, non *Megarā*, *Megaram* saepius quam *Megarǎ*, non possumus dubitare, si cogitaverimus, quot vias rationesque habeat, quot artibus utatur sermo et Latinus et noster et reliqui omnes, ne male intellegatur quod dicimus scribimusve. *Megara exercitus ducitur* si legimus, quis est, qui diiudicare possit, utrum *in urbem* an *ex urbe* duci dicantur milites, nisi e verborum contextu elucet? Inde Romani, postquam duplici declinandi ratione *Megara* ambiguum erat factum, hanc nominis formam aspernati iidem *Megaram* scribebant, iidem *Megaris*. Iam causa aperta est, cur locativum *Megarae* fastidiverit usus. Etenim cum ablativus *Athenis* (*Veiis* cet.) utrasque partes nullo negotio ageret, ut et *Athenis proficisci* et *Athenis vivere* dicerent, quid opus erat nova forma suscepta locativum peculiari nota insignire? Nam inutilia respuit usus.

Itaque, ut ad caput disputationis revertamur, nihil videtur esse, cur apud Ciceronem et Livium *Megara* pro *Megaram* corrigendo substituamus. Ego potius eo inclinaverim, ut Livianum illud *Megara* XXVIII 7. 16, comparato simillimo loco XXXI 25. 2, in dubitationem vocandum putem. Sed in re dubia nihil audeo pro certo affirmare. Hoc satis demonstrasse videor, quod aliquis scriptor pluralis numeri formam aliquando usurpaverit, non inde sequi, ut eodem nomine nusquam singulariter usus sit idem. Quae quoque loco forma nominis melioribus codicum testimoniis confirmatur, ea, nisi maximae causae mutandi accesserint, servanda est.

Anmeldelser.

University of Chicago, Decennial Publications, 1902.

Denne Samling indeholder et Par smaa Afhandlinger henhørende til den klassiske Archæologi og Filologi.

Den ene: «A greek hand-mirror and a cantharus from the factory of Brygos by *F. B. Tarbell*» meddeler et Par ikke uinteressante Afbildninger af *1.* et Broncespeil med Benskaft, som af en Privatmand er deponeret i Chicagos «Art Institute» og *2.* en græsk Vase med røde Figurer fra Museet i Boston. Paa den ene Side forestiller Billedet en skjægget Mand, der forfølger en Kvinde, paa den anden en lignende Mand, der forfølger en Dreng. Den lange Stav, som Manden holder i Haanden, et Scepter, synes at betegne ham som Zeus, og Udgiveren mener da, at Kvinden kunde kaldes Ægina, ligesom paa en Vase i Museo Gregoriano, og Drengen Ganymed; men han bemærker med Rette, at det er bedst ikke at give dem Navne. Saadanne Scener ere meget almindelige paa Vaser, og ere mere Livsbilleder end mythologiske Forestillinger; man har i den nyeste Tid kaldt dem heroiserende Genrebilleder. Tegningen er ret omhyggelig, og Maleren har anvendt en lys brun Farve til at angive en Del indre Konturer, saasom Baand, Folder paa finere Klædningsstoffer og Legemernes Muskulatur; paa Mandens Bryst og Mave frembringes derved endog en Slags Modellering. Vasen siges at være funden i Böotien, men er uden Tvivl attisk Arbeide fra 1ste Halvdel af 5te Aarh., og Udgiveren har Ret i at den i høi Grad ligner dem, der ere signerede med Navnet Brygos, som vi kjende bl. a. fra den store Vase i Würzburg. Ganske lignende er ogsaa en Vase i Antiksamlingen i Kjøbenhavn, Nr. 67, og tildels Vasen i Thorvaldsens Museum Nr. 115.

Den anden Afhandling: «The meaning of *ἐπὶ τῆς σκηνῆς* in writers of the fourth century by *R. C. Flickinger*» drøfter et Spørgsmaal, som har spillet en Rolle i den nyeste Tids Debatter om det græske Theaters Indretning. Forfatteren gjennemgaar omhyggelig de Steder hos Aristoteles og Demosthenes, hvor Udtrykket *ἐπὶ σκηνῆς* findes, og kommer til det Resultat, hvori vi fuldstændig give ham Ret, at det er uberettiget, naar man har ment, at det nødvendig maatte betegne «oven paa en over Orchestra ophøiet Skueplads (Bühne)», idet det tværtimod bruges i en meget almindeligere Betydning, og saaledes at baade Choret og Skuespillerne kunne komme ind derunder, altsaa ligesom de senere Grækere sagde *ἐπὶ θεάτρῳ*, og som vi sige «paa Scenen». Han er saaledes i Grunden ganske enig med Reisch, og hans Kritik

over denne Forfatters Fremstilling (Dörpfeld u. Reisch, Das griechische Theater S. 284 ff.), at han «overhugger den Gordiske Knude paa en Maade, som ikke vil tilfredsstille Mange» (p. 15) synes uberettiget.

J. L. Ussing.

Gustav Bang, Catilina, en Portrætskitse paa kulturhistorisk Baggrund. Kjøbenhavn 1902, Gyldendal. 154 S.

Naar Forfatteren har ønsket sin Bog anmeldt i dette Tidsskrift, tør man vel deraf slutte, at han ønsker den opfattet som et historisk Skrift til Belysning af Catilina og hans Stilling og ikke — hvad der kunde ligge nær efter hele Fremstillingen og Forfatterens bekendte Standpunkt — som et politisk Indlæg. Han betegner selv Bogen som en Portrætskitse paa kulturhistorisk Baggrund. Han begynder med den Udtalelse, at den almindelige Fremstilling af Catilina som et moralsk Uhyre, der i Forening med andre forvorpne Mennesker vilde lægge Stat og Samfund øde i det Haab at finde Bytte under Ruinerne, kun er en af hans Fjender skabt Legende. Hans Dom om Kilderne er, at disse intet fortælle os om den virkelige Catilina og ganske tie om, hvilke Maal han forfulgte. Sallust har til Formaal dels at sværte Catilina, dels at rense Cæsar for Mistanken om Delagtighed i hans Planer, og hans Værk betegnes som et Væv af Digt og Halvsandhed fra først til sidst, en historisk Tendensroman. Det er stærke Ord, men ikke Kildekritik. Ciceros catilinariske Taler betragtes som ganske upaalidelige, og det skal ikke fragaas, at de ere udgaaede fra en Mand, der selv var i høj Grad Part i Sagen, men det ser dog underligt ud, at B., hvor det angaar Catilina, ganske forkaster Ciceros Taler mod ham som Kilde, medens han, hvor det angaar Stormændenes Optræden, tager hans Taler mod Verres til Indtægt uden nogen Betænkelighed og i dem finder en Skildring af Typen paa en romersk Statholder.

Hvorledes bærer da B. sig ad med at give et Portræt af Catilina, naar Kilderne ere saadanne? Hvor søger han sine Oplysninger? Han maler sit Portræt paa kulturhistorisk Baggrund og gør Fordring paa, at dette Portræt skal give os den virkelige Catilina. Den kulturhistoriske Baggrund finder han i en Undersøgelse af Roms økonomiske og sociale Udvikling indtil Catilinas Tid. Denne indtager den største Plads i Bogen (Stykkerne I, II og III, S. 7—116), men der er ingen Anledning til at gaa ind paa Enkeltheder i den. Den følger hovedsagelig Pöhlmann: Geschichte des antiken Kommunismus und Socialismus II og giver en let læselig og livlig Skildring, men malet med stærke Farver

og med den øjensynlige Tendens at fremstille Tilstanden saa elendig som mulig. Resultatet er, at det romerske Samfund bestod af en lille Overklasse, der havde gjort sig mægtig og enebesiddende, og et stort Proletariat, fattigt og haabløst. Begge betegnes som lige uproduktive og lige samfundsunyttige. Der var kun en Klasse, der repræsenterede noget nyttigt, og det var Slaverne. Den hele Skildring er given, fordi det efter B.s Mening kun ad den Vej er muligt med Sikkerhed at bestemme, hvor Catilina stod, og hvilke Klasser han repræsenterede; først da kan man grave Træk frem af Kilderne til hans Billede og faa Rede paa den Bevægelse, der er knyttet til hans Navn. Hvorledes dette er muligt, hvordan man af den almindelige Tilstand kan gøre en sikker Slutning med Hensyn til den enkeltes Stilling og Planer, er ikke let at se, men B. har troet at kunne det.

I Stykket IV (S. 117—154), som i en velskreven og livlig Form skildrer Sammensværgelsens kendte Begivenheder og Gang, naturligvis i Favør af Catilina og i Disfavør af Cicero, fremstilles Catilinas Maal og Midler til Dels med Benyttelse af saadanne Steder i Kilderne, som findes passende, deriblandt nogle Stykker af Taler, som hos Sallust og Cicero tillægges Catilina. Maalet var at bedre Proletariatets Kaar gennem en Omformning af de sociale Forhold. Som hans Midler anfører B. ikke blot de oftere nævnte, Nedsættelse af Gælden, Uddeling af Statsjorden til fattige Mænd og Konfiskation af de Riges Ejendomme, men ogsaa Reformer i Statsstyrelsen, saa at Statsindtægterne kunde ledes hen til social Anvendelse til Fordel for Proletariatet, ja han mener, at der neppe kan være Tvivl om, at Tanken om Slaveriets Afskaffelse har dæmret, en Tanke, der sikkert har ligget meget fjærnt baade fra Proletariatet og Catilina.

Den Ide at gøre Catilina til en Velgører for de besiddelsesløse og ulykkelige er iøvrigt ikke ny. Den er f. E. for ikke længe siden fremsat af *Leo Bloch* (Die ständischen und sozialen Kämpfe in der römischen Republik, 1900). Ogsaa han gaar ud fra, at Proletariatets Stilling var saadan, at der maatte ydes Hjælp, og nævner som de Mænd, der arbejdede derpaa, Rullus og Catilina; Rullus' meget omfattende lex agraria faldt, men, hedder det, Catilina opgav ikke derfor Sagen. Han søgte paa Grundlag af sit proletariske Program atter Konsulatet. Da dette ogsaa mislykkedes, søgte han at naa Maalet gennem Revolution, men hvad han foretog, det foretog han i en god Sags Tjeneste, der stod højere i hans Øjne end hans egen Karriere.

Der er en Del Uklarhed i Beretningerne om Catilina og hans Sammensværgelse, og Kilderne ere ofte mere eller mindre upaalidelige, men Klarhed og Sandhed bringes ikke til Veje ved at gaa udenom Kilderne og i Stedet for det i dem overleverede Billede at sætte et Fantasibillede, om hvilket man i det højeste kan sige, at Tilstanden i Rom kunde have frembragt en saadan

Mand. B. kalder sin Catilina en mærkelig Skikkelse, der med alle sin Tids Fejl dog stod højt over Tiden, der opfattede sit Parti som et proletarisk Parti, der for at naa igennem skulde stille sig paa egne Ben med et rent proletarisk Program uden at stole paa Hjælp fra Overklassen. Grunden til at Forsøget mislykkedes søger han i, at de sociale Betingelser ikke vare modne. Ganske modsat og sikkert med Rette betegner Professor Gertz (i Indledn. S. XI til sin Udg. af Sall. Catil.) Catilina som en moralsk og (i det mindste til Dels) økonomisk ødelagt Existens uden nogen højere Ide, som blot tænker paa at bringe sig op igen af sin slette økonomiske Stilling, og som tilsidst fatter Planen til en social Revolution, hvis Iværksættelse han dog fuldstændig mangler Evnen til at lede.

I Slutningsordene, hvor B. anstiller nogle Betragtninger over den katilinariske Sammensværgelses historiske Betydning, opfordrer han til at sammenligne denne og Pariserkommunen; saa vil man Punkt for Punkt spore Overensstemmelsen mellem de to uklare og endnu umodne Rejsninger. I Enkeltheder søger han ikke at paavise dette, og det vilde heller ikke kaste noget Lys over Catilina; derimod bemærker han, at Cicero og Thiers ligne hinanden som to Draaber Vand.

Odense i Februar 1903.

P. Petersen.

Hermann Uhde-Bernays, Der Mannheimer Shakespeare. Ein Beitrag zur Geschichte der ersten deutschen Shakespeare-Übersetzungen (Literarhistorische Forschungen herausgeg. v. J. Schick u. M. v. Waldberg XXV). Berlin 1902, Felber. X + 90 S.

Som «Der Mannheimer Shakespeare» betegnes et i Mannheim i 1778—83 (en gylden Tid for Rovudgaver) udkommet Eftertryk af den förste fuldstændige «tyske Shakespeare», den af Wieland paabegyndte og af *Eschenburg* fuldendte Prosa-Oversættelse af Dramerne (Zürich 1775—82). Rovudgaven blev af en Sproglærer Gabriel *Eckert* forsynet med en Del Ændringer uden dog paa nogen Maade at tabe Karakteren af simpelt Eftertryk. Dens Renommé har været derefter. Naar dog den literærhistoriske Dom vil udtale, at hine Ændringer af Eckert enten er intetsigende Omskrivninger sigtende til at tilsløre Bedrageriet, eller rene Forringelser, er dette, som Dr. Uhde-Bernays meget omstændeligt efterviser, ikke retfærdigt. Paa Grundlag af en indgaaende Jævnførelse af Eschenburgs Oversættelse og Mannheimer-Eftertrykket indbyrdes og med Grundteksten finder Forf., at Eckert i nogle

Hundrede Tilfælde har ændret Eschenburgs Tekst til det bedre, idet han ikke blot har rettet saadanne Bommerter hos Eschenburg som fishermen's boots gengivet ved «Fischerkähne», flea ved «Fliege», slay with spits ved «anspeyen» o. s. v., men i mange Tilfælde bedre har opfattet og evnet at gengive Digterens Mening end Eschenburg (og Wieland). Forringelserne er derimod kun faa: Morsomt er det, naar Eckert opfatter Valliseren Evans's «Pabilon» (Merry W. 3, 1,24) som «Gartenlaube». Men hvorfor betegner Forf. det som en Forringelse, at Eckert foretrækker at gengive milliner (1. Henr. IV 1, 3, 36) med «Modehändlerin» i Stedet for med «Spezereikrämer»?

Eschenburg selv optog største Delen af Eckerts Forbedringer i sin 2. Udgave (1798—1806). Schiller vides at have haft Eftertryksudgaven for sig, da han foretog sin Bearbejdelse af «Macbeth», men de Spor, den har sat sig deri, er kun svage. Og medens vel den Eschenburg'ske Oversættelse har tjent som Forarbejde for den berömte Schlegel-Tieck'ske Fortyskning, ses dog de Eckertske Ændringer aldeles ikke at have paavirket denne.

Ved sin Undersøgelse af disse Forhold har Dr. Uhde gjort en lille Retfærdighedsgerning mod en af dem, der maa staa paa Literaturhistoriens sorte Bræt, uden naturligvis for øvrigt at ville give Piraten Eckert mere, end der tilkommer ham. Der er anvendt en mønsterværdig Flid og Nøjagtighed i Undersøgelsen; dog kunde Forf. utvivlsomt uden Skade have fattet sig i en större — til Emnet bedre svarende — Korthed, navnlig hvor han sammenligner de forskelligt oversatte Steder.

Horsens, i Marts 1903.

V. Østerberg.

Geoffrey Chaucer, The Pardoner's Prologue and Tale. A Critical Edition by *John Koch*. (Englische Textbibliothek, hrsg. von *J. Hoops*. VII.) Berlin 1902, Felber. LXXII + 164 p.

This is the first attempt at editing one of Chaucer's Canterbury Tales from all the MSS., and J. Koch deserves every praise for the great trouble he has undertaken in collating and indicating the readings of no less than fifty-five MSS. and old prints. If his edition after all this painstaking labour differs in comparatively small points only from those of Skeat and Pollard, our feeling must be one of joy, because it shows that we have in the Ellesmere MS., supplemented and corrected here and there from the other MSS. in Furnivall's Six-text edition and from Harleian 7334, a basis for Chaucer's text that is sufficient for all practical and for most scientific purposes.

The introduction first passes in review former editions, then states the principles followed in the present edition, next it deals with the place of the Pard. T. in the Canterb. Tales, its sources, the picture of the pardoner himself, and finally the manuscripts are very carefully described and compared. It does not seem likely that future research will have much to find fault with in the editor's estimation of the MSS. and in the relative value he assigns to each of them. The text itself (680 lines) with the critical apparatus fills 93 pages, and the notes take up 66 pages. Everything that is not clear even to the merest beginner, is explained, and the whole book seems excellently suited for university classes, and would have been still more so had the editor's English been wholly unimpeachable.

In line 57 (= C 345) Skeat takes *saffron* as a verb, and Koch seems to follow him as he transcribes most of Skeat's note. But this is quite impossible; the infinitive would have been in Chaucer's language *saffrounen*. *Saffron* is the noun; *to* is used in the frequent sense of 'as' (cf. Shakespeare's 'have a woman to your lord', etc., see Sh.-lexicon p. 1235); *with* belongs to *my predicacioun*, and the whole phrase means, 'as a sort of spice to (or with) my sermon'.

Otto Jespersen.

Heinrich Meyer, Die Sprache der Buren. Einleitung, Sprachlehre und Sprachproben. Göttingen 1901, Wunder. XVI + 105 pp.

After an introduction about the history of the Dutch settlements in South Africa and of their language, the author gives a very good grammar, in which the differences from European Dutch are explained in a manner that betrays the philological thinker who is thoroughly abreast of the present state of linguistic research. Finally we find a few specimens, ranging from the Bible to an original novel dealing with modern life in Cape Colony and a translation of Goethe's *Erlkönig*. Anybody desirous of reliable information about the very interesting development of that new language will find in this book most of what he wants. For the benefit of those who might like to enter into further particulars, I subjoin a list of other works dealing with the same language:

A. N. E. Changuion, De nederduitsche taal in Zuid-Afrika hersteld. (Tweede druk, Rotterdam 1848.)

W. J. Viljoen, Beiträge zur Geschichte der Cap-Holländischen Sprache. (Strassburg 1896.) Not very valuable.

D. C. Hesseling, Het Afrikaansch. Bijdrage tot de geschiedenis der nederlandsche taal in Zuid-Afrika (Leiden 1899). Ex-

tremely interesting; deals especially with the influence of Malay. Mr. Hesseling has also written a shorter essay on the subject (Het Hollandsch in Zuid Afrika, in De Gids 1897) which is well worth reading.

Dr. Meyer has utilized these works, but the following book appeared after his own:

W. S. Logeman and J. F. van Oordt, How to Speak Dutch (Hollandsch-Afrikaansche Uitgevers-Matschappij, Cape Town & Amsterdam 1902; 423 pp.). A special feature of this excellent work is a series of everyday conversations arranged in four columns (1) English, (2) Dutch as spoken in Holland, phonetically written, (3) the same in the authorized spelling, (4) Cape Dutch. Mr. Logeman, who is Professor of Modern Languages at the South African College (Zuid-Afrikaansche College) of Cape Town, is also the editor of the «A—Z Series», which includes Dutch grammars, readers, etc. for beginners and advanced students — so far as I know, the first attempt at introducing modern methods of language teaching in South Africa.

I hope I shall be able in a not too distant future to write more at length about Cape Dutch and related subjects, so the reader must be content with these bibliographical notices this time.

Otto Jespersen.

Homeri Ilias, recensuit *Arthurus Ludwich*. Vol. prius. (Homeri carmina recensuit et selecta lectionis varietate instruxit A. L. — Pars prior.) Leipzig 1902, Teubner. XIX + 514 pp.

Dreizehn Jahre sind ins Land gegangen, seitdem Ludwich im Jahre 1889 seine Herausgabe der homerischen Gedichte mit dem zweiten Teile eröffnete, der die Odyssee enthielt. Jetzt wird sie mit dem vorliegenden ersten Bande des ersten Teiles fortgesetzt, der uns die ersten zwölf Gesänge der Ilias bringt.

Der nunmehr erschienene Band schliesst sich sowohl äusserlich als innerlich seinen Vorgängern ganz eng an, und zwar ist auch die Art und Weise der Behandlung der Textquellen dieselbe geblieben. Weil indessen der Odysseeausgabe in dieser Zeitschrift nicht Erwähnung gethan worden ist, scheint es zweckgemäss zu sein, jetzt, da der Abschluss des Werkes baldigst zu erwarten ist, den erschienenen Iliasband ein wenig eingehender zu besprechen.

In der ganz kurzgefassten Vorrede des vorliegenden Bandes weist Ludwich selber auf die Vorrede der Odysseeausgabe hin und auf die andern von seiner Hand herrührenden Arbeiten, welche Fragen der homerischen Textkritik behandeln; unter diesen Ar-

beiten sind besonders hervorzuheben: *Aristarchs homerische Textkritik nach den Fragmenten des Didymos dargestellt und beurteilt* (1884); *Die Homervulgata als voralexandrinisch erwiesen* (1898); *Beiträge zur homerischen Handschriftenkunde, Festschrift C. F. W. Müller zum 70. Geburtstage gewidmet* (*Jahrb. f. class. Philol. Suppl.-Bd.* XXXVII p. 31 *ff.* 1900). Es ist eine allgemein bekannte Sache, dass Ludwich von den früheren Herausgebern der homerischen Gedichte besonders darin abweicht, dass er den alten *alexandrinischen Grammatikern*, namentlich aber dem Aristarch, einen viel höheren Wert für die Feststellung der besten Überlieferung beilegt, als es bei seinen Vorgängern der Fall war. Er ist überzeugt, dass Aristarch bei seinen Herausgaben (*ἐκδόσεις*) der Ilias und der Odyssee Prinzipien folgte, die die Vergleichung mit den unsrigen sehr wohl vertragen können, obgleich sie natürlich eben so wenig wie die heutigen kritischen Grundsätze die Fehler vollständig zu verbannen vermöchten; und hierzu komme noch, dass Aristarch den Vorteil gehabt habe, dass ihm die vortrefflichsten Handschriften seiner Zeit zu Gebote ständen, die den unsrigen an Wert weit überlegen seien; diese aristarchischen Herausgaben seien dann fast ohne irgend einen Einfluss auf die in unseren Codices erhaltene Vulgata geblieben, so dass es nur durch die in den Scholien und anderswo erhaltenen zufälligen Bemerkungen, besonders aber durch solche Erläuterungen, die auf Didymos zurückgreifen, ermöglicht werde die Lesarten Aristarchs zu erkennen. Niemand hat mit einem so eisernen Fleisse wie L. die spärlichen Überreste dieser verschollenen aristarchischen Recensionen gesammelt und verarbeitet. Die Ergebnisse seiner Studien hat er in seinem Werke: *Aristarchs homerische Textkritik* niedergelegt, und die Herausgabe ist in gewisser Beziehung bloss ein Übertragen der dort behandelten und gewürdigten Tatsachen in einen kritischen Apparat.

Infolge der von L. geäusserten Ansicht seien denn die Lesarten Aristarchs überall in den Text aufzunehmen, weil sie die älteste und beste Tradition darbieten, die überhaupt zu erreichen sei, wenn nicht ganz besondere Gründe dafür sprechen, dass man sie verwerfe, unter welche besonderen Gründe nicht der Umstand zu rechnen sei, dass die Lesarten mit unserer besten handschriftlichen Überlieferung im Widerspruch stehen. Nichtsdestoweniger vernachlässigt L. an mehreren Stellen die aristarchische Lesart, ohne dass dringende Notwendigkeit vorhanden wäre. So z. B. *Γ* 362

> . . . . κόρυθος φάλον, ἀμφὶ δ' ἄρ' αὐτῷ
> . . . . διατρυφὲν . . . .

wo es nicht zu ersehen ist, warum er das aristarchische *αὐτῇ* nicht aufgenommen hat. Dasselbe gilt *E* 638

> ἀλλοῖον τινά φασι βίην Ἡρακληείην
> εἶναι . . .

wo Aristarch ἀλλ' οἷόν hatte. Bei *Z* 96 ist es noch mehr befremdend, dass die Lesart Aristarchs im Text unberücksichtigt geblieben ist. L. schreibt:

(αἴ κ' ἐλεήσῃ . . .) αἴ κεν Τυδέος υἱὸν ἀπόσχῃ . . .

während Aristarch und mehrere gute Handschriften ὥς κεν bieten. Wie an den hier angeführten Stellen so leuchtet es auch an anderen nicht ein, warum Aristarch eben hier hätte fehlen sollen, wenn er überhaupt seine vorzüglichen Handschriften nach sicheren Grundsätzen benutzte.

Was die Athetesen betrifft, erklärt L. (Ar. hom. Textkr. II p. 133): Der Athetierende verkürzte dabei seinen Text um keinen Vers, um keinen Buchstaben. Man sieht es daher nicht ganz ohne Verwunderung an, wie er oftmals Verse, die von Aristarch in dieser ganz unschuldigen Weise mit dem Obelos bezeichnet waren, im Text mit kleineren Typen drucken lässt, obgleich er auf dieselbe Art die verdächtigen und verwerflichen Verse bezeichnet, die in viereckigen Parenthesen hätten stehen können. Die Verwunderung aber steigert sich noch, wenn man bemerkt, dass dies besonders an solchen Stellen geschieht, an welchen die Scholien erläutern, dass Zenodot den Vers «nicht einmal schrieb», da doch diese Worte eben — wie auch L. selbst einsieht (l. l. p. 132) — ausdrücklich bezeugen, dass Aristarch den betreffenden Vers in seinem Text gelesen hat. Aber Zenodot zuliebe die Autorität Aristarchs zu verwerfen, darauf war es doch sicherlich nicht abgesehen (l. l. p. 58 ff.). Stellen dieser Art sind *I* 416, 694, *K* 497, *Λ* 13 f., 78—83, 515, 705.

Die Bedeutung Aristarchs für die Gestaltung des Textes der homerischen Gedichte scheint mir noch nicht endgültig gewürdigt zu sein, wenn schon L. diese Bedeutung und ihren Umfang als ausser Frage gestellt betrachtet. Dass Nauck im Irrtum war, wenn er die in seinen Vorreden der Ausgaben geäusserten Ansichten mit grosser Keckheit für das letzte Wort der Wissenschaft hielt, meint L. mit Recht in den polemischen Teilen der oben genannten Schrift erwiesen zu haben. Wenn aber Nauck sich versah in die Scylla zu geraten, Aristarch in der Theorie herabzusetzen, in der Praxis zu würdigen, so kann ich anderseits nicht läugnen, dass L., wie sehr er sich auch bemüht *sine ira et studio* zu urteilen, an die ebenso gefährliche Charybdis streift: für Aristarch theoretisch eine Bedeutung zu usurpieren, die er in der Praxis nicht darlegen kann. Dass es sich aber so verhält, wird jedermann auffallen, der bedenkt, wie geringfügig in der Tat der Zuwachs ist, den die aristarchische Recension unserer handschriftlichen Überlieferung hat angedeihen lassen können. An den allermeisten Stellen besteht die «Lesart» Aristarchs darin, die Wörter in einer anderen Weise zu trennen, das syllabische Augment wegzulassen u. dergl., und giebt es endlich eine wirkliche *varia lectio* Aristarchs, die ihren Namen verdient, ist sie bei

weitem nicht immer selbstredend vorzuziehen (*A* 97, 142) und auch nicht immer von L. in den Text aufgenommen (*A* 157, *B* 415). Aber dem sei es, wie ihm wolle: gegen die Autorität Aristarchs scheint mir noch deutlicher der Umstand zu sprechen, dass seinen Lesarten in den Scholien oft eine Bemerkung wie «*καὶ ἐν τῇ Μασσαλιωτικῇ*», ja, *καὶ ἐν τῇ πολυστίχῳ*» (z. B. *A* 258 u. ö.) beigefügt ist. Wenn man ohne vorausgefasste Meinung diese Tatsache ansieht, liegt es auf der Hand auf den argwöhnischen Gedanken zu geraten, dass die Lesart Aristarchs nicht auf all zu solidem Grunde ruhe, da jene beigefügten Worte meines Erachtens aus keiner anderen Ursache dastehen, als um eine zweifelhafte und hinfällige Lesart auch mit den schwächsten Stützbalken aufzuhalten und um gleichsam der Anklage der Willkür zu wehren.

Dass also den alexandrinischen Grammatikern und ganz besonders dem Aristarch der erste Platz unter den Textquellen der homerischen Gedichte gebührt, leuchtet mir nicht in dem Masse ein, wie es nach L.s Ansicht jedem einleuchten muss. Was die Testimonien betrifft, die bei griechischen und lateinischen Schriftstellern jeder Art und jeden Zeitalters aufbewahrt sind, welchen L. den zweiten Platz zuteilt, wenn es den Text festzustellen gilt, so verfügt er über eine viel grössere Zahl derartiger Zeugnisse als irgend einer seiner Vorgänger und bringt in der Ausgabe eine Auslese der wichtigsten dar. Er stützt sich in dieser Beziehung auf Abhandlungen, die er in seinen Schriften: *Die Homervulgata* etc. und *Ueber Homercitate aus der Zeit von Aristarch bis Didymos* (*Ind. lect. hib. Regimont.* 1897) veröffentlicht hat; doch war es seine Absicht nicht alles zusammenzubringen — eine Arbeit, die in der Tat die Kräfte éines Mannes übersteigen würde. Es lohnt daher die Mühe nicht zu untersuchen, ob dies oder jenes Zeugnis anzuführen oder wegzulassen sei, da dies immer auf der Entscheidung des subjectiven Urteils beruhen wird.

Der dritte Teil schliesslich des kritischen Apparates bewirkt ohne Frage in noch höherem Masse als die beiden anderen, dass man die neue Ausgabe mit Freude begrüssen muss. Die Quelle, die aus den Handschriften strömt, fliesst bei L. nicht wenig reichlicher, als es bei den früheren Herausgebern der Fall war. Erstens hat in den letzten Jahrzehnten die Zahl der ägyptischen Papyrusfragmente sehr stark zugenommen, die von dem vierten Jahrhundert nach Chr. bis in das dritte vor Chr. hinaufreichen. Unter diesen Fragmenten sind diejenigen besonders bemerkenswert, welche von L. mit einem Π^x bezeichnet werden, da sie Überreste von Versen enthalten, die in jeder anderen Textquelle untergegangen sind, und zwar so viele innerhalb so enger Grenzen wie keine unserer Handschriften. Welchen Wert man dieser reicheren Überlieferung beizulegen habe und die Bedeutung des Nachweises

von solchen reichhaltigeren Exemplarien, diese Fragen erledigt L. (*Homervulg.* p. 34 f.) in der Weise, dass er behauptet, dass jene Verse überflüssig und als Interpolationen anzusehen seien, weil viele Verse auch in die Vulgata hineingeschlüpft seien, die durch den besseren Teil der Überlieferung entfernt werden können. Nach seiner Ansicht ist also die reichere Überlieferung nicht ebendeshalb die bessere. Es ist Tatsache, dass die Verse, die nur der schlechtere Teil der Überlieferung bietet, meistens andern, besser beglaubigten Versen nachgeahmt sind, aber L. scheint mit all zu grosser Leichtgläubigkeit für Interpolationen eines fertigen Textes zu halten, was ebenso gut als eine parallele Überlieferung angesehen werden kann, die aber immerhin die schlechtere bleiben mag, weil sie nachgeahmte und überflüssige Verse enthält. Darin wird jedenfalls L. Recht behalten, dass die Papyrusfragmente, wie weit sie auch unseren Handschriften an Alter übertreffen, für die Gestaltung des Textes nicht von grösserer Bedeutung sein können. — An Handschriften benutzt L. für seine Ausgabe, ausser dem Ambrosianus und dem syrischen Palimpsest, nicht weniger als 79, die sich aus den Jahrhunderten von dem zehnten bis zum sechzehnten herschreiben. Dass er alle diese Handschriften nicht gleich genau hat collationieren können, ist selbstverständlich; bei nicht wenigen hat er jedoch neue, vollständige Collationen unternommen. So besitzt er neue Collationen der Veneti A und B, der Laurentiani XXVII 3 und 15, des Mosquensis, des Vindobonensis 61, des Parisinus 2766, die er alle selbst vollständig collationiert hat; auch benutzt er neue Collationen anderer; so hat *H. Rabe* den Perusinus und den Cryptoferratensis für seinen Gebrauch verglichen, während er bei anderen Handschriften die Collationen von Leaf, Allen u. a. benutzt. — Es ist zu bedauern, dass in der Vorrede die Erläuterungen über die Handschriften so spärlich gegeben sind, dass wer über diese Sachen ein wenig nähere Auskunft wünscht, darauf verwiesen ist, die Jahrb. f. class. Philol. 27. Suppl.-B. p. 31 ff. zu vergleichen. Es ist unbequem, dass jene Abhandlung, die für die Vervollständigung der Ausgabe notwendig ist, nicht dadurch zugänglicher gemacht worden ist, dass das wichtigste aus ihr der Vorrede der Ausgabe beigefügt wäre. Jene grosse Menge von Handschriften, die allerdings vor der Gesamtzahl der uns aufbewahrten Codices noch weit zurückbleibt — die Zahl der unberücksichtigt gebliebenen Handschriften beträgt an 200 —, hat L. in Familien und Geschlechter zu teilen versucht, wobei er im wesentlichen den umfangreichen Studien des Engländers Th. W. Allen folgt. Allein auch nur ein vorläufiges, skizziertes Stemma aufzustellen ist weder Allen noch L. gelungen, ja es ist sogar unwahrscheinlich, dass man je so weit gelangt ein Stemma aufzustellen, wenn auch alle unsere Handschriften dereinst werden verglichen worden sein. Die Zersplitterung der Handschriften in

Familien hat vermutlich so lange vor der Zeit stattgefunden, welcher sie selbst angehören, dass sie sich unseren Nachforschungen entzieht, zumal da ein wirklicher Archetypus der homerischen Gedichte wie der meisten anderen classischen Schriften kaum je existierte.

Dass neue Papyri und Codices in der L.schen Ausgabe zum erstenmale verwendet werden, hat dem Text dieser Ausgabe keine wesentlich geänderte Gestalt verliehen. Es nimmt eher Wunder, dass bei all den neu hinzugekommenen Textquellen die Unterschiede zwischen dieser und den früheren Ausgaben in der Tat so geringfügig sind, ein Umstand, der jedoch durchaus nicht an sich an dem Wert des neu hinzugekommenen rüttelt, sondern nur die Einheitlichkeit der Vulgata im Grossen und Ganzen beweist. Eine andere Sache ist es, dass L. oftmals, wenn er auf Grund der ausserhalb der Handschriften vorliegenden Tradition festzustellen unternimmt, was zu schreiben sei, von der handschriftlichen Überlieferung verraten wird. Das Gesagte bezieht sich z. B. auf die Trennung der Wörter. L. schreibt immer *ἐυφρονέων, εὐκρείων, εὐναιόμενον, καρηκομόωντες* u. a. in einem Worte, obgleich die besten Codices oft diese Wörter in zwei zerlegen; auf der anderen Seite fasst er die Partikel *δε* als Postposition und schreibt *ἀγορὴν δε* u. s. w.; desgleichen schreibt er *οὔ πω, ὑπὲρ ὅρκια, εἰς ὅ κε* (*B* 332, *I* 46, *Λ* 666), ungeachtet dass die Handschriften in diesen Dingen bald auseinander gehen, bald das entgegengesetzte empfehlen. In ebenderselben Weise steht es mit der Frage, ob das syllabische Augment zu setzen oder wegzulassen sei; L. liebt es, das Augment wegzuschaffen (vermutlich weil Aristarch die augmentlose Form mit dem Ausdrucke *'Ιακῶς* bezeichnet) und zieht daher, wo es irgendwie möglich ist, das *ε* an das vorhergehende Wort mit Weglassen des Elisionszeichens, und zwar nicht immer in Übereinstimmung mit den Handschriften (*B* 779, *E* 514). *ἀρ* vor Vocalen will er nicht anerkennen, sondern schreibt *ἀρ'*, als wäre ein *α* elidiert, trotzdem dass dies in den Handschriften in keiner Weise angedeutet ist. Ein anderer Fall: L. trachtet nicht — wie Nauck — danach, womöglichst viele Dative des Pluralis auf *-οισι* zu erhalten, und schreibt daher *-οισ'* auch da nicht, wo die besten Codices das Elisionszeichen haben. L. löst — und zwar mit Recht, wie es scheint — nicht die Diphthongen auf, wo es das Metrum gestattet, sondern schreibt *'Ατρείδης, 'Αργεῖοι* u. s. w. In diesem Falle aber führt ihn die Analogie dahin, dass er *I* 362 *εὐπλοίην* hat gegen das *εὐπλοΐην* der Handschriften, *Α* 129 zumal *Τροίην*, wo Aristarch, Herodian und die Handschriften *Τροΐην* fordern. Während Nauck *ἐΰ* schrieb, wo das Versmass nicht *εὖ* als das allein mögliche dahinstellt, schreibt L. dagegen *εὖ* überall, wo es der Vers erlaubt, obgleich die Handschriften auch an solchen Stellen, wo mit metrischer Notwendigkeit *ἐΰ* verlangt wird, jedes Zeichens der Diäresis entbehren. Nichtsdestoweniger

hat aber L. im Versschluss ὄφρ' ἔν εἰδῇς u. ä., damit er spondeischen Versen entgehe, und dies scheint doch eine ebenso unberechtigte und gewaltsame Conjectur zu sein, die nicht leichter zu entschuldigen ist als die Bekkers und Naucks, welche ὄφρ' ἐὺ εἰδῇς schrieben und dadurch den Zorn L.s erregen (Ar. hom. Textkr. II p. 228). Auch bei dem Hinzusetzen und Weglassen des ν ἐφελκυστικόν tritt die Unmöglichkeit hervor den Handschriften blindlings zu folgen, wenn man einen einheitlichen Text geben will. Gegen das Verfahren Bekkers und Naucks, die diesen flatterhaften Consonanten dem ϝ als Spielball überlieferten, versucht es L. der Lesart zu folgen, die in jedem einzelnen Falle von den Codices empfohlen wird; es muss aber beim Versuche bleiben, denn auch hier wird er gezwungen die Analogie zu verwenden, weil die beste Überlieferung an manchen Stellen, wo das ν metrisch notwendig ist, diesen Buchstaben weglässt (z. B. *Β* 14, *Γ* 348). Desgleichen wird er auch bei dem ι subscriptum sehr oft von den Handschriften im Stich gelassen und genötigt, sich selbst eine Richtschnur zu bilden. Der Analogie gemäss hat er überall *καλλιπάρῃον*, *θνῇσκον*, *πάντῃ* u. ä. In dem einen Worte τῷ schwankt er, denn bald schreibt er τὼ, bald τῶ und hält sich nicht wie in den oben besprochenen Fällen an eine bestimmte Schreibart, obgleich die alte Grammatikertradition die Lesart τῴ zu empfehlen scheint (Lentz: Herodian I p. 493 Note).

In noch höherem Masse beruht auf subjectivem Urteil die Entscheidung der Fragen, die Accent und Spiritus anregen. L. folgt in diesen Dingen im ganzen der alexandrinischen Grammatikerweisheit, und ebendeshalb ist er oft genötigt die handschriftliche Überlieferung zu vernachlässigen um das Analogieverfahren zu verwenden, was sich namentlich auf die Präpositionen bezieht.

Ich hätte dies alles einer so eingehenden Erörterung nicht wert gehalten, wenn es nicht eben diese scheinbaren Kleinigkeiten wären, die bezeugen, dass auch L. ebensowohl wie Bekker und Nauck, wenn auch in die entgegengesetzte Richtung, das Analogieverfahren nolens volens verwenden muss. Weil aber dem so ist, kann ich nicht läugnen, dass mir die wieder und immer wieder zurückkehrende Aufrechnung der Quasivarianten der Handschriften bezüglich der Trennung der Wörter, des Spiritus, des Accentes u. dergl. gewissermassen lästig geworden ist, weil es den Apparat so gar sehr anschwellen lässt und die Übersehbarkeit der wirklichen Varianten beeinträchtigt. Diese Fragen müssen ja dennoch auf ganz anderer Basis als auf der handschriftlichen entschieden werden — durch die Grammatiker nämlich und durch die Analogie —, und es wäre meines Erachtens daher der Stellung der Codices in solchen Dingen in einer zusammenfassenden Darstellung in der Vorrede der Ausgabe mit viel grösserem Erfolge Erwähnung gethan.

Wenn einerseits das Analogieverfahren in den besprochenen Fragen eine Notwendigkeit ist, die anzuerkennen L. zweifelsohne recht thut, so ist anderseits dies Verfahren, wenn es dazu verwendet wird, einen sprachlich einheitlichen Text und eine sogenannte ursprüngliche homerische Sprachform zu erzwingen, in eben dem Masse zu verpönen, wie es L. gethan. Dass die Nachfolger Bentleys im Irrtum befangen waren, wenn sie es unternahmen das verschollene ϝ den Ausgaben einzuverleiben, ist jetzt eine so allgemein anerkannte Tatsache, dass L. unstreitig einen Anflug des Don Quixotischen erhält, wenn er gegen die Windmühle des von ihm sogenanten «Knightianismus» Sturm läuft, wie gerecht auch der Anlauf wäre, wenn irgend ein Kundiger heutzutage die Versuche Payne Knights und Ficks für etwas anderes als philologische Curiosa hielte. Mit Recht lässt L. ausser Acht die Unmenge von «Verbesserungen» und Conjecturen, die die homerischen Gedichte zur «echten, ursprünglichen» Form zurückzuführen beabsichtigen, und die ebendeshalb so eitel sind, weil sie die Eigentümlichkeit der homerischen Sprache verkennen und vernichten möchten: dass es eine Sprache ist, die nur bis zu einem gewissen Punkte im Volke naturgemäss entwickelt ist, nachher aber eine Zunftsprache der Dichter wurde und, weil es mechanisch gelernt werden wollte, mit Formen versetzt wurde, die den Regeln der heutigen Sprachwissenschaft Hohn sprechen.

Was die Ausgabe Ludwichs als einen bedeutenden Fortschritt erscheinen lässt, ist erstens der Umstand, dass er im Gegensatze zu seinen Vorgängern ins Auge gefasst hat eine bestimmte Überlieferung zu geben — und zwar die auf die alexandrinischen Grammatiker zurückgreifende, weil er sie als die beste betrachtet; zweitens aber, dass er den kritischen Apparat um einen so beträchtlichen Teil hat vermehren und verbessern können, dass er den Wunsch steigert, das noch übrige Material kennen zu lernen. Allein auch der Herausgeber selbst ist darüber klar, dass noch eine grosse Arbeit bevorsteht, eine Arbeit, die deshalb nicht ganz befriedigend ist, weil das Ziel sich im Dunklen verliert; denn was jede andere Herausgabe bezweckt — das Verfasserexemplar zu erreichen —, ist und bleibt bei den homerischen Gedichten unmöglich. Aber je schwieriger und je verwickelter die Recension dieser göttlichen Gesänge ist, um so lobenswürdiger ist, wer wie Ludwich die Anbahnung von Wegen durch diese Wildnisse zu seiner Lebensaufgabe gemacht hat.

Kopenhagen.

Carl V. Oestergaard.

Journal of Comparative Literature. [1ste Hæfte.] January—March 1903. New York, Mc Clure, Phillips & Co. 101 S.

Lewis Einstein, Luigi Pulci and the Morgante Maggiore. (Litterarhistorische Forschungen, herausg. von Schick und v. Waldberg. XXII.) Berlin 1902, Felber. 68 S.

Man maa nutildags ogsaa regne med Amerika paa den litteraturhistoriske Forsknings Omraade, forsaavidt den angaar europæisk Litteratur i ældre og nyere Tid. Her foreligge nu to Prøver paa amerikansk Arbejde i Litteraturhistoriens Tjeneste. Det nye, smukt udstyrede Tidsskrift — der præsenterer sig som Kvartalsskrift — udgives ved Columbia Universitetet i New York, under nordamerikanske Videnskabsmænds Redaktion, men rigtignok ikke alene skrevet af Amerikanere: det har europæiske Medarbejdere og er ikke blot affattet i det engelske Sprog. En Redaktionsartikel, som skyldes den ene Redaktør, Professor G. Woodberry ved Columbia University, indleder Hæftet og gør Rede for Tidsskriftets Plan. Man vil behandle Verdenslitteraturen saavel efter Stof som Form, være taknemlig for hvert Bidrag til den litterærhistoriske Kundskabs Fællesskat, hvoraf engang ville være at drage Resultater af almen Betydning: «Time only can determinate what direction the study will finally take.» I Tilslutning til det omfattende Program bringer Hæftet Afhandlinger, Notitser og Recensioner fra mangehaande Kanter. Der er 1ste Afsnit af en interessant Skildring af fransk Indflydelse paa engelsk Aandsliv fra 17de Aarh.s Slutning («Huguenot Thought in England») af Ch. Bastide, Lærer ved Lyceet i Beauvais; endvidere nogle hidtil uudgivne latinske Breve fra Humanisten John Free (Phreas), en af de faa Englændere, der i 15de Aarh. personlig søgte italiensk Renaissance-Paavirkning syd for Alperne, — han studerede under Guarino Veronese i Ferrara, og det interessanteste af Brevene er til denne berømte Lærde. Mindre betydeligt er det følgende Bidrag, P. Toldo's «Molière en Italie», som maaske endda helst skulde være affattet paa Forfatterens Modersmaal, i hvilket Hæftet bringer en anden Artikel. Forøvrigt træffer man et Par komparative Undersøgelser over tildels folkloristiske Æmner, en Forklaring til et Sted hos Chaucer, en Anmeldelse af J. H. Millar's Bog om den europæiske Litteratur ved 18de Aarh.s Midte (New York 1902) — hvilket Arbejde idethele roses — og et Referat af Pérez Pastor's værdifulde «Documentos cervantinos» (begge Bind) ved den som dygtig Hispanist kendte Professor H. A. Rennert i Philadelphia; man faar heraf den glædelige Nyhed at vide, at en ny Udgave af Fitzmaurice-Kelly's ypperlige Cervantes-Biografi er under Arbejde. Alt i alt synes Indholdet af den transatlantiske «Journal of Comparative Literature»s første Trimester at love godt for de følgende.

Forfatteren af Bogen om Luigi Pulci lever i New York og har bl. a. udgivet et Skrift om den italienske Renaissance i England, hvori ogsaa Phreas' Breve ere benyttede. Synderligt original eller betydelig er vel ikke hans Fremstilling af «Morgante»s Digters Levned og poetiske Virksomhed, men den er letlæselig og populært oplysende om den interessante Renaissanceforfatter. I alt Væsentligt kan man give Einstein Ret i hans Opfattelse af Pulci: han er en Overgangsskikkelse, noget Nyt som «en virkelig Digter, der var baade alvorlig og munter paa een Gang», med et fremtrædende borgerligt Drag, Repræsentant for hvad man kunde kalde de bredere Lags Renaissance i Italien. Han er «broadminded» og «human», ligesaa lidt Atheist som den Tids dannede Florentinere overhovedet — her er jo et tidligere omtvistet Spørgsmaal — men efter sine Landsmænds Natur og Vane tilbøjelig til at «gøre Kommers» med alt, uden dybere satirisk Mening. Et komisk Epos er hans store Digt dog ikke, trods de komiske Partier; det mærkes, naar man læser det i sin Helhed. E. fremhæver — hvad det formelt Æsthetiske angaar — Digtets Mangel paa Komposition, de klare Beskrivelser, en egen Mangel paa Skønhed i Billederne, et ligefremt, noget ubearbejdet og undertiden af Slang-Vittigheder opfyldt Sprog, en letflydende, men upoleret Versifikation og idethele Vidtløftighed og en vis Ruhed. I Omtalen af Pulci's Kilder og hans Forhold til den hidtidige folkelige Epik over den karolingiske Cyklus' Æmner holder E. sig til P. Rajna's Fremstilling (Afhandlingerne i «Propugnatore» 1869 og 71). Den Maade, hvorpaa E. opfatter Pulci's og Lorenzo de' Medici's indbyrdes Forhold — at il Magnifico kun betragtede ham som Versemager og Spasmager —, er vistnok neppe rigtig. Heller ikke ere de Grunde slaaende, som han anfører til Fordel for Luigi's og ikke Broderen Luca's Forfatterskab til Digtet om Lorenzo's Turnering («La Giostra»); at Luigi ikke skulde være den, der blot affilede og afsluttede Broderens Digt efter dennes Død, synes ikke modbevist.

E. Gigas.

Äschylos' Sieben gegen Theben. Mit erklärenden Anmerkungen von *N. Wecklein.* Leipzig 1902, Teubner. 100 S.

Det är ett vackert arbete, Wecklein nedlagt på de äschyleiska och euripideiska tragedier, dem han kommenterat. Till raden af de förut behandlade har han senast lagt den enligt Aristophanes uttryck af Ares fyllda tragedien «De sju mot Thebe». Man återfinner i behandlingen samma förtjänster, som man är van att

finna hos Wecklein. En nyhet torde vara att de textkritiska anmärkningarna icke sammanförts i häftets slut utan meddelas i kommentaren under texten. Jag saknar tillräckliga vägledande metriska upplysningar.

Häftet inledes med ett par orienterande kapitel. Det första handlar om Oidipus-sagan före Äschylos. Det bör icke förvåna oss, om vi här återfinna föreställningen om Oidipus såsom ursprungligen en solgud, så utan grund som denna föreställning efter anmälarens mening än är. Wecklein söker stödja denna föreställning genom framhållande af de analogier, som förefinnas mellan Perseus-myten och Oidipus-sagan. Det antages nämligen vara obestridligt, att Perseus ursprungligen är en solheros. Men de analogier, som förefinnas, äro icke synnerligen slående, då de mest röra allmänna drag och, hvad som är det viktigaste, de sträcka sig icke till dessa mytkretsars centra. Det må därför vara med Perseus egenskap af ursprunglig solgud huru som helst; uppfattningen däraf bör icke influera på uppfattningen af Oidipusgestalten. Icke heller vinner teorien om Oidipus såsom ursprunglig solgud något stöd af de bekannta orden i scholiet til Euripides Feniciskor 26, där det säges att somliga berättade att Oidipus var son till solguden. Denna notis saknar nämligen hvarje beröringspunkt med de otaliga andra notiser till Oidipussagan, som förekomma i litteraturen, och är redan därför misstänkt. Höfer i sin artikel Oidipus i Roschers lexikon antager, att vi ha en lucka i texten och att det ursprungligen icke var om Oidipus det utsades, att han var en son till solen.

Detta kapitel måste naturligtvis med nödvändighet stödja sig på det korta omnämnandet i Nekyia af Oidipus och Iocaste (Epicaste) samt på de torftiga fragmenten af senare episka dikter, som behandlade den thebanska sagokretsen. Beträffande tolkningen af Odyssé-stället (λ 275) kan jag icke instämma med Wecklein, som anser att *ἄλγεα πάσχων . . . θεῶν ὀλοὰς διὰ βουλάς* syftar på Oidipus bländande. Wi ha icke ens en skymt af bevis för antagandet att Oidipussagan i de enkla linier, i hvilka hon framträder hos Homeros, skulle känna detta mytdrag. Äfven inre skäl, som jag här icke kan utveckla, tala emot att vi redan på detta mytens stadium skulle möta berättelsen om Oidipus bländande. Fastmera syfta de anförda orden på summan af det lidande, hvilket Oidipus drog öfver sig genom sina ofrivilliga brott, och de erhålla en speciell förklaring genom Odysséställets slutord:

. . . . τῷ δ' ἄλγεα κάλλιπ' ὀπίσσω
πολλὰ μάλ' ὅσσα τε μητρὸς ἐρινύες ἐκτελέουσιν.

Äfven i andra punkter i detta kapitel afviker min uppfattning från Weckleins, men jag måste här förbigå dem. Som min hufvudanmärkning mot Weckleins framställning af myten vill jag framhålla följande: Wecklein har icke frågat sig hvilket drag i myten, som är det centrala, ur hvilket de öfriga dragen i mytkedjan,

vare sig de gå uppåt eller nedåt, organiskt utvecklat sig[1]. Därför saknar också Weckleins framställning allt perspektiv. Höfer har i sin redan nämnda artikel riktigt insett att mytens centrala och produktiva drag är sonens äktenskap med modern, men han har för litet begagnat sig af denna insikt för ett öfverskådligt ordnande af mytens organism. Själf har jag i den svenska filologiska tidskriften Eranos I sökt framlägga grunddragen till en genetisk framställning af Oidipussagans system. Men jag har ej kommit att fullfölja där gjorda ansatser. Beträffande för öfrigt mytens ursprung, som icke har det minsta grand med solen att göra, är det kanske riktigast af mig att hänvisa till Gruppe «Griechische Mythologie und Religionsgeschichte» pag. 504 (München 1902).

Det andra kapitlet i inledningen handlar om Oidipus-sagan hos Äschylos. Af den äschyleiska trilogi, som behandlade denna saga, hafva vi endast kvar den sista tragedien «De sju mot Thebe». De båda föregående, Laios och Oidipus, äro förlorade och för rekonstruktionen af deras innehåll hafva vi knappast någon annan ledning än den, som ligger i titlarna, då de bevarade fragmenten äro ytterst torftiga. Wecklein, mot hvars rekonstruktion af innehållet i de förlorade tragedierna jag intet väsentligt har att invända, går med rätta ut från den uppfattningen, att Äschylos förutsatte, att myten i det stora hela var känd för åskådarne, hvarför icke alla dess bindeled behöfde upptagas i den dramatiska behandlingen. Därigenom möjliggjordes för skalden koncentrationen kring ett mytiskt drag, men ett hufvuddrag i hvartdera skådespelet. — Den korta analysen af «De sju mot Thebe» är fin och träffande och vittnar om, huru intimt Wecklein förstår sitt original.

Wi komma nu till hvad som utgör uttolkarnes stora crux vid behandlingen af Äschylos tragedie «De sju mot Thebe». Jag syftar på tragediens slutparti, i hvilket Antigone-myten indrages. De olika ståndpunkter, som beträffande denna fråga kunna göras gällande och hvilka äfven äro mer eller mindre företrädda inom litteraturen, äro följande trenne:

1) Skådespelets slut är i dess helhet äkta.
2) Häroldsscenen (från och med vers 996) är en senare tilldiktning med stöd af Sophokles Antigone.
3) Hela Antigone-partiet från och med vers 941 jämte verserna 846—859 äro en senare tillsats.

I sin uppsats «Ueber die Textüberlieferung des Äschylos etc.» (i Münchenakademiens Sitzungsberichte för den 1ste Dec. 1888) yttrar sig Wecklein i korthet om frågan. Han förklarar där Antigone-Ismene partiet v. 941—995 på den grund äkta, att

---

[1] Denna anmärkning gäller också Weckleins framställning i hans lilla skrift «Die kyklische Thebais, die Oidipodie, die Oidipussage und der Oidipus des Euripides» (München 1901).

en klagosång af de båda systrarna bebådas redan i partiet 846—859, men det parti, som närmast följer, 860—940, synes icke hafva med de båda systrarna att göra, utan vara föredraget af halfkörer, hvadan systrarnas bebådade klagosång måste följa efter 940. Däremot anser Wecklein att häroldsscenen är oäkta, mindre därför, att den synes kräfva tre skådespelare, då stycket eljest synes beräknadt på två, än «weil kein Dichter sein Stück und die ganze Trilogie mit einem ungelösten Konflikt schliessen kann».

Något utförligare behandlar Wecklein samma fråga i inledningen till här anmälda edition sid 10 f. Här är den tanken honom icke främmande, att till och med häroldsscenen kan vara äkta och att följaktligen trilogien kan sluta med en olöst konflikt, något som han anser vara möjligt dels genom att förutsätta att åskådarne ur Thebais kände Antigones öde, dels genom antagandet att skalden ville genom denna vy in i framtiden lägga i dagen hela släktens undergång som följd af tidigare släktleds skuld.

Jag kan nu icke gilla denna uppfattning. Ju mera jag gjort mig förtrogen med skådespelet, dess starkare har det intryck, jag mottog redan då jag första gången genomläste det, satt sig fast: nämligen att allt hvad som rör den speciella Antigonemyten måste ur skådespelet aflägsnas. Då Wecklein tror sig kunna försvara inryckandet af Antigone-konflikten i Septem med en hänvisning till att åskådarna ur Thebais kände Antigones öde, så vill jag fästa uppmärksamheten vid att detta antagande helt och hållet sväfvar i luften. Jag åtminstone känner icke spår till skäl för ett sådant antagande. Den, som fäster sig vid mytens genetiska utveckling, torde få samma intryck som jag, att Antigonedraget utbildats först hos tragici (Sophokles). Därtill kommer att i lika hög grad som Antigone-myten saknar episkt kynne, i lika hög grad är den präglad af tragisk åskådning.

Den redan vidrörda svårigheten med den tredje skådespelaren bemöter Wecklein med att anföra, att för Ismenes roll kräfves icke någon sådan utan blott en sångare, en *παραχορήγημα*. Möjligheten däraf vill jag icke förneka, men väl sannolikheten. För öfrigt vill jag lägga vikt på två ställen, som i denna diskussion anförts och dem äfven Wecklein öfvervägt. I vers 896 förutsätter koren att de båda bröderna varda vederbörligen jordade vid sina fäder (*σιδαρόπληκτοι δὲ τοὺς μένουσι . . τάφων πατρῴων λαχαί*). Den skald, som skref dessa verser, synes alltså icke känna till den konflikt, som anknöt sig till Polyneikes jordande[1]. — Vers 939 säger skalden *δυοῖν κρατήσας ἔληξε δαίμων*. Den skald, som här säger att med de begge brödernas besegrande släktens olycksöde är fullbordadt, har icke heller känt Antigonemyten i dess anknytning till myten om de båda brödernas fall.

---

[1] Står icke också vers 803 i strid mot nämnda förbud?

För öfrigt göra dessa ord intryck af att vara skådespelets naturliga afslutning.

Man har velat se spår af en senare tids sofistiska teori i versen 1062 *πόλις ἄλλως ἄλλοτ' ἐπαινεῖ τὰ δίκαια.* Jag skall icke yttra mig om den bevisningskraft, detta ställe äger. Däremot skall jag fästa uppmärksamheten vid ett annat ställe, som jag önskar diskuteradt, därför att det synes mig vittna om åtminstone häroldsscenens senare affattningstid. Jag syftar på versen 997, där det talas om *δήμου πρόβουλοι* i betydelsen af statens styresmän. Eljest synes det som om *πρόβουλος*, där detta ord förekommer i den tidigare litteraturen, segare hölle fast vid sin rent etymologiska betydelse. Då vi här möta ordet i den tekniskt politiska betydelsen af högsta statsmyndighet, förutsätter det icke då den korta period i Aténs statslif, då högsta makten där var öfverlämnad åt ett kollegium af tio *πρόβουλοι*? Gentemot dessa och andra skäl framhåller Wecklein att slutpartiets språkliga form alltigenom visar sig äschyleisk. Särskildt har Wecklein fäst sig vid den äschyleiska anda, som fläktar oss till mötes ur versen 1038 *ἤδη τὰ τοῦδε διατετίμηται θεοῖς.*

Men jag är mycket tveksam, huru jag skall fatta detta ställe. Troligen har Wecklein rätt, då han af scholiastens ord sluter, att denne i sin text icke läst det *οὐ*, som efter *τοῦδε* följer i vår text. Men ha vi någon logik i sammanhanget här? Härolden spörjer Antigone, om hon tänker med begrafning hedra den man, hvilken staten afskyr; hvarpå Antigone efter Weckleins text och tolkning svarar: «bereits ist dessen Sache von den Göttern zu Ende geehrt d. h. mit dem Ehren dieses Mannes ist es ans, da er tot ist, die Zeit zum Ehren ist für ihn vorüber». Är detta det svar vi vänta oss? Återstår icke fastmera för den döde Polyneikes begrafningens heder, hvilken Antigone i trotsig och stark pliktkänsla ämnar tillkämpa honom? Som bekannt har denna vers äfven eljest blifvit föremål för texträttelse, hvilken jag dock här förbigår, nöjande mig med att påvisa den motsägelse, jag tror mig finna i Weckleins text.

Man har i allmänhet icke stött sig på den teatraliska anordningen vid skådespelets slut, där den ena halfkören följer Ismene för att jorda Eteokles, den andra Antigone, för att trots förbudet visa Polyneikes den sista tjänsten. Hvilken nödvändighet gifves det för koren i Äschylos Septem att uttala sig för eller mot statsmyndighetens förbud mot Polyneikes jordande? Och är det icke en ren missuppfattning af mytens innersta mening att låta Antigone, hvars heroiska gestalt kommer till sin rätt endast om hon står ensam i striden, då hon går att trotsa förbudet, vara ledsagad af en halfkor, som med henne sätter sig öfver förbudet och visar samma heroiska handlingskraft som den tragiska hjältinnan själf?

Jag skall till deras tjänst, hvilka hålla på Antigoneepisodens

äkthet framhålla en omständighet, som visar, att texten i hvarje fall icke befinner sig i den ordning, vi skulle vänta. Jag går ut ifrån att det medgifves att verserna 860—940 icke hafva med de båda systrarna att göra, utan äro föredragna af halfkörer. Men nu föregås dessa versar af ett litet lyriskt parti 846—859, som förkunnar de båda systrarnas inträde på scenen och deras afsikt att veklaga öfver de båda bröderna. Denna veklagan följer emellertid icke förrän efter 940. Detta stämmer icke med vanlig dramatisk teknik, som fastmera fordrar att systrarna börja sin veklagan strax, sedan de blifvit så att säga presenterade för publiken och denna blifvit underrättad om i hvad syfte, de kommit. Följaktligen böra verserna 847—859 inskjutas efter 940, så att de verkligen komma att fylla sin uppgift att vara en inledning till systrarnas veklagan, ty att antaga att Antigone och Ismene som stumma personer varit inne på scenen, under det att koren föredragit det långa partiet 860—940, är helt visst att missbruka Aristophanes uppgift i Grodorna, att Äschylos ofta på scenen införde personer, som sutto där länge i stumt grubbel. Bergks mening är icke osannolik, nämligen att den som tilldiktat Antigone-episoden ville med densamma förtränga styckets ursprungliga slut, men att detta genom en tillfällighet bevarats åt oss åtminstone till en större del, men kommit att felaktigt inskjutas mellan Antigone-episodens uppslag och dess fortsättning i systrarnas klagosång. Fordran att systrarnas klagosång, omedelbart efter det den bebådats, tager sin början är naturligtvis lika berättigad som den fordran är, att, när en persons inträde på scenen kungjorts, denna person också verkligen skall inträda på scenen[1].

Hvad angår själfva den Äschyleiska textens gestaltning är det icke möjligt att ingå i någon detaljerad granskning af densamma. Den traderade Äschyleiska texten vädjar som bekannt synnerligen ofta till konjectural-kritisk behandling. Som allmänt omdöme gäller att Weckleins ändringar äro väl öfvervägda, om också icke alltid sannolika, och att de åstadkommit en i det hela lätt läsbar text, om detta epitet öfver hufvud kan användas på Äschylos. Jag skall här blott fästa mig vid några få kritiska punkter.

Beträffande det svåra stället v. 10 ff. delar jag i det hela Weckleins uppfattning att en vers här fallit bort, hvilken omnämnt de egentligen i krigsåldern stående. Att, som någon velat,

---

[1] I Euripides Feniciskor 1582—1583 har koren följande replik:

πολλῶν κακῶν κατῆρξεν Οἰδίπου δόμοις
τόδ' ἦμαρ. εἴη δ' εὐτυχέστερος βίος.

Jag har i denna tidskrift, tredie række, V. bind s. 9 f. återställt den riktiga läsarten *εὐτυχὲς τέλος βίου*. Den som förstår att repliken i denna form måste omedelbart inleda den scen, i hvilken Oidipus slutar sina dagar, har därigenom ett medel i sin hand till afgörande af hvilka partier, som i det följande böra såsom oäkta aflägsnas ur texten.

anse att endast ynglingar och öfveråriga nämnas på den grund, att det egentliga krigsmanskapet redan intagit sin plats vid muren, synes icke vara tillåtet, särskildt med tanke på v. 31, där uppmaningen:

ὁρμᾶσθε πάντες, σοῦσθε σὺν παντευχίᾳ etc.

måste gälla allt stridbart manskap och särskildt de i egentlig mening krigspliktige. Däremot är jag böjd att anse v. 13 för en interpolation, uppkommen af en marganteckning, som rörde sig om de i texten nämnda olika åldrarne. — V. 45. Är det icke skäl att misstänka *φόβον* i det sammanhang, i hvilket den gudomligheten här nämnes? — På det svårt förvanskade stället vv. 83, 84 ger Wecklein efter alla de ändringsförslag, som äro gjorda till stället, en lätt läsbar text. Att han i detta fall eller liknande — och de äro många — skulle hafva träffat den ursprungliga texten, därom är hvarken han själf eller någon annan öfvertygad. Jfr. v. 124, där Wecklein har

ἰχθυβόλοις μάχαν ἀποσοβῶν κέντροις,

men den handskriftliga läsarten är

ἰχθυβόλῳ μαχανᾷ Ποσειδᾶν.

Likaledes har Wecklein återställt en enkel text i vv. 264—265, dock först genom våldsamma afändringar, i det att dessa båda versar motsvaras af tre versar i den handskriftliga traditionen. — V. 241. Det hade väl varit riktigt att här insätta det *σέ*, som icke kan umbäras, under det att *ἐμέ* icke passar i sammanhanget. — V. 322. I denna vers är det handskriftliga *δωμάτων στυγερὰν ὁδόν* icke utan stöd af ett Eustathius-ställe ersatt af orden *ὀμφάχων τρυγερὰν δρόσον*, hvilka väl passa i sammanhanget. Att den poetiska tanken här i alla fall döljer sig under ett svårgenomträngligt uttryck framgår af Weckleins återgifvande af stället: «Beweinenswert ist es für sie gleichgepflückt vor der Zeit unreif gepflückter Herblinge Nass einzutauschen». — I v. 395 föredrar jag Grotii ändring *τῶνδε* framför handskriftens *τόνδε* — detta i sammanhang med min uppfattning att Eteokles icke på scenen är omgifven af de sex härförarne. — V. 587. Jag har svårt för att få någon naturlig förbindelse mellan orden *καρπὸς οὐ κομιστέος* och det föregående. Jag är därför böjd att förena dem med de följande och med antagande af Kecks äfven af syntaktiska skäl föranledda rättelse skrifva *καρπὸς οὐ κομιστέος ἄτης ἀρούρας, θάνατος, ἐκκαρπίζεται.* — Verserna 770—771 heter det:

τέκνοισιν δ' ἀρὰς
ἐφῆκεν ἐπικότους τροφᾶς,

hvartill Wecklein anmärker: «*Τροφή* bezieht sich auf die Pflege der greisen Eltern, welche Pflicht der Kinder ist . . ., wie die kyklische Thebais den Grund des Vaterfluches in der Verletzung dieser Pflicht fand». Men är icke det motiv, hvilket Thebais framhåller för faderns förbannelser, alltför futtigt för att kunna ligga till grund för samma mytdrag hos Äschylos? Jag är därför

böjd för att med Schütz och andra tolka τροφή om uppfostran af de barn, som blifvit födda i det blodskändande äktenskapet. Hvad beträffar Weckleins anmärkning mot denna uppfattning: «Dann aber würde der Fluch auch den Töchtern gelten», så väger den icke mycket, så länge all sannolikhet talar för att Äschylos antingen icke känt eller åtminstone helt bortsett från det mytdrag, som låter äfven döttrar födas ur Oidipus äktenskap med Iokaste. — V. 813. ἀτέκνους om de båda bröderna (ἀτέκνους κλαύσω πολεμάρχους) har vållat någon svårighet. Wecklein anmärker: «Die Erwähnung der Kinderlosigkeit ist hier ganz zwecklos, abgesehen davon, dass von Polynikes ein Sohn Thersandros, von Eteokles ein Sohn Laodamas erwähnt wird. Wahrscheinlich ist ἄνδρας für ἀτέκνους zu setzen». Jag kan icke gilla innehållet i denna Weckleins anmärkning. Det är sannt att redan Pindaros (Ol. II 76) tyckes känna Thersandros såsom Polyneikes son, men därför är det icke sagdt att Äschylos kände detta mytdrag, enligt hvilket Polyneikes och Eteokles lämnade söner efter sig. Och om han också känt det, så har han gestaltat myten så, att han nödgats se bort ifrån det, ty hos Äschylos fordrar mytens tragik att Laios ätt för dess brotts skull helt och hållet går under med Oidipus i blodsskam aflade söner. Följaktligen måste Äschylos låta dem båda dö barnlösa, och detta är så mycket mindre en ändamålsvidrighet, att denna barnlöshet nämnes, som den enligt grekisk åskådning utgjorde ett plus i den tragiske hjältens eller hjältinnans lidande. ἀτέκνους försvarar därför väl sin plats och kan icke ersättas af det matta ἄνδρας.

Skall jag till sist sammanfatta mitt omdöme om Weckleins upplaga af Äschylos' Sieben gegen Theben, så kommer det att låta gynnsammare än föregående anmärkningar måhända ge anledning förmoda. Weckleins förtrogenhet med originalet har gjort det möjligt för honom att i knapp form ge en utmärkt kommentar och säkerligen kunna vi vänta oss att mången, som eljest skulle gå förbi Äschylos mäktiga drama, nu skall under Weckleins erfarna ledning med intresse studera sig in i detsamma.

Göteborg.

Johannes Paulson.

Oluf Nielsen, Kortfattet fransk Grammatik til Brug i Skolernes Mellemklasser. Anden Udgave. Kbh. 1901, Gyldendal. 128 s.

Som det bemærkes i forordet, er denne anden udgave, der forholdsvis hurtigt har vist sig nødvendig, ikke synderlig afvigende fra første. At de af det franske undervisningsministerium tilladte lempelser har medført forandring paa visse punkter, er

der ikke noget at sige til, om end hele denne reform maa siges at være af forholdsvis underordnet betydning for skoleundervisningen. Men forfatteren har ikke været tilstrækkelig paa sin post overfor disse nye bestemmelser, der ikke alle er lige klare og lige vellykkede. Den bekendte franske grammatiker Clédat siger saaledes i anledning af paragraffen om *gens*: «ce paragraphe de l'arrêté risque d'être mal compris des étrangers», og denne frygt viser sig at være vel begrundet, thi forf. af nærværende bog har af den ladet sig forlede til at ændre første udgaves i det hele rigtige regel, saa at den nu i anden udgave er helt urigtig og kan give anledning til slemme misforstaaelser. Et adj., der hører til ordet *gens*[1], kan ikke altid være femininum, saaledes som den første halvdel af forf.s regel lyder. Det er kun i staaende forbindelser som *les vieilles gens*, *les bonnes gens* og enkelte andre, at adj. er fem., men disse udtryk opfattes som et slags ubestemte pronominer, hvorfor alle andre adjektiver normalt sættes i hankøn: *instruits par l'expérience tous les vieilles gens sont soupçonneux*. Dette er faktisk den moderne sprogbrug, ogsaa i nyere franske bøger, og naar det franske undervisningsministerium har tilladt, at man kan sætte alle adj. i fem., er det heri som i andet aabenbart gaaet for vidt. Desuden maa man huske paa, at det blot hedder, at man vil tillade fem. i dette tilfælde; der er et lovligt stort spring fra den omstændighed, at sligt ikke skal regnes franske skolebørn til last, til at optage det i en skolegrammatik. Der kunde i det højeste være tale om at tilstede frit valg mellem masc. og fem. ved forbindelserne *les vieilles gens* o. s. v., derimod ikke ved *les honnêtes gens* og alle lignende tilfælde, hvor det foranstillede adjektivs hunkønsform falder sammen med hankønsformen. Men da som sagt sprogbrugen afgjort gaar i retning af at lade alle adjektiver (ogsaa *tous*), undtagen netop *vieilles* etc. i de staaende forbindelser, være masc., staar man sig sikkert bedst ved at se helt bort fra ministeriets arrêté paa dette punkt.

Det er ogsaa mere end tvivlsomt, om forf. har handlet ret i at optage bestemmelsen om, at *hymne* kan være baade fem. og masc.; dette ord er i virkeligheden masc. i moderne fransk, i hvert fald er de tilfælde, i hvilke det undertiden i forældet sprog er fem., aldeles uden betydning for skoleundervisningen. Det samme gælder bemærkningerne om *aigle* og *amour*.

Der kan i det hele taget rettes den anke mod nærværende bog, at den ikke radikalt nok har foretaget en oprømning i det stof, der i flere menneskealdre har udgjort indholdet af franske skolegrammatiker, uden at man har taget hensyn til, at det franske sprog ikke mere er det samme som i den klassiske periode.

---

[1] Singularisformen *gent* kunde helt forbigaas, tilmed da der i § 71 læses, at *gens* kun bruges i pluralis.

Hvorfor skal eleverne lære, at *aïeul* i pl. har *aïeux* og *aïeuls*, naar den sidste form ikke mere tilhører det moderne sprog, der anvender *grandpère et grandmère*? Det vilde være fuldkommen tilstrækkeligt at konstatere, at *aïeul*, *ciel* og *œil* i pl. hedder *aïeux*, *cieux* og *yeux*; formerne *ciels* og *œils* træffer eleverne vel kun i deres stileøvelse, der med lige stor ihærdighed indøver almindelige og sjældne ting.

Det vilde være en let sag at nævne en hel række andre steder, hvor forfatteren i alt for høj grad har holdt sig til det traditionelle. Jeg skal nøjes med at anføre ganske enkelte. En sætning som *l'avare n'aime que soi* (§ 91) er ikke moderne fransk; *soi* maa her erstattes af *lui-même*. — Det er ikke korrekt at sige, at *on* undertiden hedder *l'on*, naar det ikke udtrykkeligt tilføjes, at *l'on* kun forekommer i bøger. — Pronominerne *nul* og *tel* er i moderne fransk i høj grad paa retur; det første kunde passende udelades af en skolegrammatik, det andet maa nævnes i visse vendinger med den tilføjelse at det danske ‚saadan' paa fransk i reglen gengives ved *comme ça* eller *pareil*. Ved *tous* maatte bemærkes, at ‚alle' paa fransk i alm. hedder *tout le monde*, ved *chaque* at ‚hver' i reglen udtrykkes ved *tous les*. — *Quelque . . . que* (§ 106 am.) er i allerhøjeste grad forældet for *si . . . que*, ligesaa *quoique* (§ 138) for *bien que*, og *point* (§ 142), alt sammen ting, der træder tilstrækkelig tydeligt frem i bøger, der nogenlunde gengiver det moderne omgangssprog. Meget af den slags er ogsaa omtalt i den grammatiske literatur (med undtagelse af egenlige grammatiker); Storm gør saaledes i Dialogues français II 41 opmærksom paa, at *pas* sjældent eller aldrig udelades ved *savoir, pouvoir* etc. Ikke desto mindre læses i nærværende bog § 142 am. 2 c, at «fyldeordet» kan udelades ved disse verber. Man kan ikke indvende, at udtryk som *je ne sais* ofte forekommer i bøger (saaledes regelm. hos Zola, der er meget konservativ paa dette punkt); thi den praktiske grammatik skal fremstille det virkelige sprog, — til vejledning ved læsning behøves den ikke. Det er beklageligt, at forfatteren ikke har kunnet benytte E. Rodhes lille bog: *Essais de philologie moderne* I *Les grammairiens et le français parlé*. Lund 1901, der er epokegørende for behandlingen af moderne fransk grammatik, og som jeg her benytter lejligheden til paa det varmeste at anbefale alle, der giver sig af med fransk.

Ogsaa i fortegnelsen over de uregelmæssige verber kunde adskilligt stryges; f. ex. er der ingen grund til at nævne *seoir*, der er forsvundet af det almindelige sprog; man kan ofte hos moderne forfattere iagttage, at sætninger som *ce chapeau vous sied bien* betragtes som «des vieux clichés». Eleven skal lære, at det hedder *ce chapeau vous va bien*. Træffer han saa engang det andet udtryk, kan han faa den fornødne oplysning af ordbogen.

Den fonetiske udtalebetegnelse er i det hele korrekt. Dog er der næppe nogen grund til at angive udtalen [*gwalœt*], da det nu almindeligst hedder *goélette*, ligesom [*pwaña:r*] er hyppigere end [*poña:r*]. *Trop* udtales ganske vist oftest [*trɔ*], men foran pause altid [*tro*]. Ordet *chut* lyder ikke som [*šyt*], men som [*št*] med læberunding ved *š*.

Hist og her findes der enkelte urigtige forklaringer. *Labeur* er ikke, som det siges fodn. s. 35, et verbalsubstantiv uddraget af *labourer*, og naar *ne* i *je crains qu'il ne le fasse* forklares derved, at den tanke, der ligger bagved, er: jeg haaber, at han ikke gør det — saa maa dertil bemærkes, at der for nutidsfranskmænd slet ikke ligger nogen tanke bagved, men *ne* findes, fordi det oprindelige latinske udtryk ifølge sin natur har nægtelse. — Det turde være paa tide at komme bort fra udtryk som «delingsartiklen udelades», «delingsartiklen falder bort», der ikke blot er sproghistorisk ukorrekte, men ogsaa let kan give eleverne den urigtige opfattelse, at sætningen *la maison est remplie de soldats* egenlig skulde hedde *la maison est remplie de des soldats*, hvilket endog findes doceret i en fransk syntax af G. Stier.

Kr. Sandfeld Jensen.

Den böhmiske Udtale.

Jeg har ovenfor XI 119 gjort opmærksom på, at den ejendommelige böhmiske Udtale af Præpositionerne *v*, *z*, *s*, *k* foran Ord, der begynder med Vokal, først er iagttaget og beskrevet af den bekendte norske Slavist og Fonetiker Professor Olaf Broch. Jeg gjorde imidlertid Indsigelse mod den Bemærkning hos ham, at *v*, *z*, *s*, *k* danner en Stavelse for sig. For at forebygge Misforståelse ønsker jeg udtrykkelig at tilföje, at min Indsigelse først og fremmest udgår fra et praktisk Synspunkt; fra den theoretiske Fonetiks Side er der nemlig intet i Vejen for at anerkende Brochs Beskrivelse (som bekendt finder Sievers Bistavelser endogså i Grupper som *spa sta* eller *apt akt*; sml. Jespersen, Fonetik § 402 om disse Grupper og om Ord som *Hests*). Men de indfødtes umiddelbare Opfattelse regner ikke *v*, *z*, *s*, *k* for særlige Stavelser, og den fremmede, der vil tilegne sig Udtalen, bör ikke göre sig Umage for at få en særlig Stavelsetop til at træde frem, men tværtimod efter Evne trykke den ned. Broch har hørt en Pavse efter *z* i *z křemene*; jeg henviste i den Anledning på en lidt for kortfattet Måde til det Faktum, at der undertiden kan høres en Overgangsvokal i en Gruppe af Konsonanter i Ordenes Forlyd (f. Eks. mellem *d* og *n* i *dni*). Det væsentlige i denne Udtale er ikke selve Overgangsvokalen, der blot er en Kontinuation af Konsonanternes Stemmeklang, men derimod den løse Sammenslutning mellem Konsonanterne. Denne samme løse Sammenslutning må sikkert også kunne finde Sted i stemmeløse Grupper som *skř* i *z křemene*, uagtet der her ikke vil kunne optræde nogen Overgangsvokal. Her vil der altså blive en virkelig Pavse. Denne theoretisk formodede Pavse har jeg ikke selv lagt Mærke til, men det undrer mig ikke, at en skarpere Iagttager har hørt den. Men jeg tillægger ikke denne Pavse nogen Sammenhæng med Udtalen *f'o*, *s'o* i *v ohni*, *z oka*, men formoder tværtimod, at den samme Pavse, som er hørt i *z křemene*, ogsaa vilde kunne høres i *skříně*.

23. April 1903.

Holger Pedersen.

Bøger indsendte til redaktionen.

Burgess, T. C., Epideictic Literature. (Univ. Chicago, Stud. in Class. Philol. Preprint from Vol. III.) Chicago, University Press.

Palæografisk Atlas, udg. af Komm. for det Arnamagnæanske Legat. Dansk Afdeling. Kbhvn., Gyldendal.

Noreen, A., Vårt Språk. Nysvensk Grammatik i utförlig Framställning. I 1. Lund, Gleerup.

Noreen, A., Spridda Studier. II. Stockholm, «Ljus».

Dahl, B. T., & Hammer, H., Dansk Ordbog. 1—2. Kbhvn., Gyldendal.

Curtius- v. Hartel, Griech. Schulgrammatik. 24. Aufl., bearb. von *F. Weigel.* Wien, Tempsky.

Diary & Letters of *Wilhelm Müller*, with notes & a biographical index ed. by *Ph. S. Allen & J. T. Hatfield.* Chicago, Univ. Press.

Pallis, A., A few Notes on the Gospels according to St. Mark & St. Matthew, based chiefly on Modern Greek. Liverpool, The Liverpool Booksellers' Co. Ltd.

Jonas, R., Übungsstücke zum Übersetzen aus dem Deutschen ins Lateinische für Untersekunda. Leipzig, Freytag.

Jespersen, Otto, Noter til The England & America Reader. Kbhvn., Schubothe.

Radford, R. S., Personification and the Use of abstract Subjects in the Attic Orators & Thukydides. I. (Diss.) Baltimore.

Radford, R. S., Use of the Suffixes -ānus & īnus in forming possessive Adjectives from Names of Persons. (Stud. in honor of B. L. Gildersleeve.) Baltimore.

Goodspeed, E. J., Greek Papyri from the Cairo Museum. (Univ. Chic. Dec. Publ. Vol. V.) Chicago, Univ. Press.

Finnisch-ugrische Forschungen. II 3. Helsingfors.

Nogle Digte af *Horats*, ved *A. Glahn.* (Sorø Akad. lærde Skoles Progr. 1903.)

Nachmanson, Ernst, Laute und Formen der magnetischen Inschriften. Uppsala, Akad. Bokh.

Griechische Lyriker in Auswahl, Schulausg. von *A. Biese.* II: Einleitung und Erläuterungen. 2. Aufl. Leipzig, Freytag.

Indhold af 12te binds 1ste hæfte.

Anmeldelser.

NORDISK TIDSSKRIFT

FOR

FILOLOGI

TREDIE RÆKKE

TOLVTE BINDS ANDET HÆFTE

KØBENHAVN

GYLDENDALSKE BOGHANDELS FORLAG

GRÆBES BOGTRYKKERI

1903

Under medvirkning af:

M. Cl. Gertz, professor, dr. phil., Kbhvn.	Vilh. Thomsen, professor, dr. phil., Kbhvn.	Ludv. F. A. Wimmer. professor, dr. phil., Kbhvn.
S. Bugge, professor, Kristiania.	Johan Vising, professor, Göteborg.	C. M. Zander, professor, Lund.

redigeret af:

Karl Hude, rektor, dr. phil., Frederiksborg.

Af tidsskriftet udkommer årligt et bind på 4 hæfter, hvert på gennemsnitlig 3 ark. Subskriptionen er bindende for et bind, hvis pris er 6 kroner.

Bidrag til tidsskriftet bedes sendte under redaktørens adresse (Frederiksborg), bøger, afhandlinger og tidsskrifter til anmeldelse under samme adresse eller til den Gyldendalske boghandel (Klareboderne, Kbhvn. K.).

D'hrr. anmeldere gøres opmærksomme på, at redaktionen ved at tilstille vedkommende bogs forlægger to exemplarer af anmeldelsen sørger for, at den kan komme forfatteren i hænde.

Några bidrag till nordisk språkhistoria.

Af Elof Hellquist.

---

1. Om isl. *siklingr* och *buðlungr*. 2. Några anmärkningar om de germanska kort- och smeknamnen samt de germanska mediageminatorna. 3. Germanska ord med betydelsen 'padda, groda'.

Siklingr är ett i den äldre eddan och annan isländsk poesi flera gånger uppträdande ord. Särskildt torde läsaren erinra sig det från Helgesångerna samt från strofen om Fjǫlner i Ynglingatal. Öfriga beläggställen se t. ex. Egilson, Fritzner, Wisén Carm. norr. och Gerings eddaglossar. Ordet kan öfverallt, där det förekommer, öfversättas med 'furste, konung' — betydelser som också lexikograferna mangrannt tilldela detsamma.

Dessutom finnes ordet i Snorraeddan som släktnamn: *Siklingar* kallades enligt denna källa den släkt, till hvilken *Sigarr*, *Siggeirr* m. fl. hörde.

Denna de gamle isländingarnas uppfattning af detta ords härkomst och egentliga betydelse anser Bugge PBB 13 : 180 i likhet med Müllenhoff delvis bero på en sen och oskicklig kombination, men sammanhanget med namnen på *Sig-* synes honom säkert. Äfven i sitt arbete om Helgedikterna[1] förfäktar han samma mening och erinrar därom, att i Helgediktningen äfven andra släktnamn såsom *Ynglingar*, *Vǫlsungar*, *Dǫglingar* m. fl. förekomma som appellativer med samma betydelse som *Siklingar*.

Han vänder sig i detta sammanhang mot en annan förklaring, som framställts af ordet, nämligen Noreens i dennes afhandling om Ynglingatal[2], enligt hvilken här en afledning af ett **sikell* **sikoll* skulle föreligga, det senare ordet identiskt med ags. *sicol*, fht. *sihhila* 'lie, skära'. Den i strofen om Fjǫlner förekommande form *sikling*, som Noreen anf. st. närmast har för

---

[1] Studier over de nord. Gude- og Heltesagns Oprindelse 2 : 128.
[2] Uppsalastudier s. 196.

ögonen, anser Bugge[1] snarast tyda på inflytande från Helgediktningen, där ordets ursprungliga betydelse af ett släktnamn tydligare framskimrar.

Sin egen uppfattning om utvecklingen af ordet *siklingr* framställer Bugge närmare i det nyss omtalade arbetet om Helgedikterna[2]. *Siklingar* har uppstått ur **SiggeiRlingar* som t. ex. *Veklingar* hos Egil Skallagrimsson ur **VégeiRlingar*. Han jämför äfven fno. *Otleff* = *Oddleifr*, *Eklauus* (möjligen) af *Egglåfr*, *hǫkunótt* af *hǫggunótt*, *Hopelstadhum* = *Hobbelstad*.

Med rätta synes emellertid Noreen Upps.-stud. s. 196[3] hafva betecknat den öfvergång *ggl* och *kl*, som af Bugge antages, för ouppvisad och «väl även ouppvisbar». Om jag t. ex. bortser från *Veklingar*, är *Eklauus* af de ofvan anförda exemplen det enda fullt analoga fallet, och det betecknas af Bugge själf som osäkert: han framkastar nämligen äfven den möjligheten, att namnet kan vara lånadt från engelskan.

Hvad nu beträffar de två återstående orden, *Siklingar* och *Veklingar*, hvilka anförts som stöd för en dylik ljudöfvergång, har jag att för dessa ord framställa ett annat förslag till förklaring, hvilket synes mig sannolikare än de ofvan refererade.

Det ansluter sig emellertid ganska nära till prof. Bugges härledning. I likhet med Bugge är jag nämligen öfvertygad om, att isl. *siklingr* ursprungligen varit ett släktnamn på *-ling*, men afviker från honom beträffande uppfattningen om formens tillkomst. *Siklingr* är efter min mening bildadt af ett kortnamn till sammansatta personnamn på *Sig-*, som snarast lydt **Sikke* och är identiskt med friesiska *Sicco*, om hvilket se Stark Kosen. s. 20, fht. *Siccho* (jämte *Sicco*), hvilket äfven Förstemann Ahd. Namenbuch 1²: 1317 f. för till de germ. namnen på *Sig-*. En annan kortnamnsform till samma stam är, som bekant, sv. *Sigge* = fno. *Sigge* (Kjær o. Rygh Norske Gaardnavne IV. 2 : 19). Dylika bildningar äro icke sällsynta i isl. och fno.; här erinras t. ex. om *Ambi* (: *Arnbjǫrn*), *Aski* (: *Asgerðr*), *Buddi*, *Butti* (: *Bótolfr*), *Gakki*; se Rygh Gamle Personnavne passim.

Ett analogt exempel är utom de förut omnämnda isl. *buðlungr*, som t. ex. förekommer i Atlakviða i förbindelsen *bǫ́r buþlonga* 'furstarnas bostad'. Ordet är identiskt med det släktnamn, som ingår i fty. ortnamnen *Budilingen*, *Bodulunghova* (Förstemann

[1] Bidrag til den ældste Skaldedigtnings Hist. s. 124.
[2] Mera antydningsvis har det skett redan PBB 13 : 180.
[3] Noreen vänder sig mot framställningen i PBB.

1^2 : 322), af personnamnet *Bodilo*, jf. isl. *Buðle*, till den i germ. språk vanliga personnamnsstammen *Bod-*. Ordet *buðlungr* har sålunda intet att skaffa med *búð* 'bude' och kan ej, såsom Noreen Aisl. gr. § 114,$_5$ antager, tjäna som exempel på förkortning af *ú* > *u* framför dubbelkonsonant[1].

Buðlungr erbjuder en fullständig parallell till *Siklingr* så till vida som det liksom detta är bildadt af ett kortnamn och användes i öfverflyttad betydelse af 'konung, furste'. Släktnamn på *-l-ungr* äro, såsom jag å annat ställe skall visa, ganske vanliga i Norden.

En fråga är, om icke detta *Sikke* rent af har samgermanskt ursprung. Vi ha redan funnit det i fht., bland frieserna och — efter min mening — i västnord. Det tycks äfven ha förekommit i Sverige. Idén till den här gifna förklaringen af *Siklingr* har jag nämligen erhållit i samband med undersökningar af en grupp svenska ortnamn.

Af de i östra Skandinavien synnerligen vanliga ortnamnen på *-inge*, *-linge*, *-unge* o. d. — de uppgå till ett antal af c. 700 — innehålla efter mitt förmenande de allra flästa (i rundt tal c. 650) sådana släktnamn. Men dessa äro ofta icke bildade af personnamnet själft, i Sverige i alla händelser aldrig af sammansatta sådana, utan af kort- eller smeknamn, som existerat vid sidan af dessa. Hit bör därför bl. a. föras nsv. hemmansnamnet *Sickinge*[2] Ljungby socken, Sunnerbo härad Smål., hvilket tycks vara bildadt af ett släktnamn **Sikkinger*. Jag hoppas i ett annat sammanhang kunna visa, att åtskilliga af dessa släktnamn äro bildade af kort- eller smeknamn, som till sin struktur just kunna jämföras med **Sikke*. Så innehåller fsv. gårdnamnet *Lippinge* (SD ns 2 : 194 från 1409), nu *Lippinge* i Alsike socken, Ärlinghundra härad Uppl., ett kortnamn *Lippe* (= fda. *Lippæ*) och vidare fsv. gårdnamnet *Gladdunge* (SD 3 : 686 från 1339), nu *Gladdinge* i Ripsa socken, Rönö härad Sdml., ett smeknamn **Gladde*, bildadt till den af Lundgren Sv. landsm. X. 6 : 68[3] anförda personnamnstam, som ingår i fsv. **Gladher*, **Gladhi*. *Gladde* kan till sin form närmast jämföras med det äfven förekommande *Siggo*[4], sv. *Sigge*.

---

[1] *Korrekturnot.* Exemplet har emellertid strukits i den nyss utkomna tredje upplagan (§ 122, 4).
[2] Någon fsv. form af detta namn känner jag tyvärr icke, ehuru jag genomgått de (tryckta) källor, som stått mig till buds.
[3] Jfr äfven Rygh Gamle Personnavne s. 90.
[4] Förstemann 1^2 : 1318.

Af samma art äro de släktnamn, som afledts af diminutiviska personnamn på t. ex. *-k*, *-l*, *-t*. Ett sådant var det nyss omtalade isl. *buðlungr*. Exempel på andra finna vi i rätt stort antal bland de släktnamn, som ligga till grund för svenska ortnamn på *-inge*, *-unge* o. s. v., såsom **Væskinger* (i gårdnamnet *Væskinge* från 1375, nu *Våskinge* Uppl.), hvilket jag härleder ur ett **Vaske* = fht. **Wasihho* (jfr. det på något annat sätt bildade fty. personnamnet *Wesikin*[1]) af stammen i fht. personnamnen *Waso*, *Wasung* o. s. v., eller **Vantunger* (i gårdnamnet *Vantunge* Uppl.), af ett **Vante* = fty. *Wanito*[2], af den bekanta personnamnsstammen *Van-* — blott ett par fall af de många, som skulle kunna anföras. För att nu återvända til *Sickinge*, utgår det sålunda genom förmedling af ett släktnamn *Sikkinger* från ett kortnamn **Sikke*.

Identiskt med isl. *Siklingr* är det släktnamn, som ingår i gotländska ortnamnet *Sicklings* Klinte socken. Jag har antecknat c. 50 ortnamn från Gotland på *-ings*, *-ungs*, *-lings*, *-lungs*, som måste innehålla dylika släktnamn. Äfvenledes erinras om engelska ortnamnet *Sicklinghall*, som utan tvifvel är sammansatt med ett patronymicum, hvars anglosax. form dock kan vara *Syceling*[3].

De här behandlade släktnamnen **Sikkinger* og *Siklinger* förhålla sig till hvarandra som t. ex. fsv. **Bøtinger* till **Bøt(z)-linger* (i ortnamnen *Bøtinge* och *Bøt[z]linge*), **Kvidhinger* till fht. **Quidiling* (i ortnamnen fsv. *Kvidhinge* och fht. *Quidilingaburg*, jfr. fsv. *Kvillinge*), fht. **Waring* till fsv. **Værlinger* (i ortnamnen fht. *Waringa* och fsv. *Værlinge*) o. s. v. Jag har antecknat c. 50 sådana fall, och de kunna lätteligen ökas.

På samma sätt måste väl *Veklingar* betraktas som bildadt af ett kortnamn til *Végeirr*.

Vi öfvergå nu till att i detta sammanhang orda något om dessa kortnamn och i sammanhang därmed stående frågor. Man kunde ju vara böjd för det antagandet, att prototypen för dylika bildningar uppstått genom assimilation af slutljudet med stamkonsonantens *n*: att sålunda *Sikke* skulle förhålla sig till *Sigh-* som t. ex. mht. *rappe* 'korp' till *rabe* och dylika bekanta fall. Kortnamnen med geminerad media, sådana som *Gladde*, ville man då snarast förklara i analogi med isl. *koddi*, *toddi* o. s. v.

---

[1] Anfördt af Förstemann 1²: 1547.
[2] Därs. s. 1522.
[3] Jfr Kemble Die Sachsen in England 1: 390.

Dessa hafva enl. v. Friesen Germ. mediagem. uppkommit genom utjämning i *n*-stammarnas starka kasus, d. v. s. närmare preciseradt så, att ett paradigm **aƀan*, **apnas*, **apnai*, *aƀanum* gifvit upphof till å ena sidan *aƀan*, *aƀnas* o. s. v. och å den andra **apan*, **apnas* o. s. v. Kommer så förlängning framför *n*, och man kan efter denna tänka sig fyra stamformer, nämligen *aƀan-*, *abban-*, *appan-* och *apan-*.

Under mina undersökningar af de nordiska ortnamnen på *-inge*, hvilka i regel innehålla släktnamn, som i sin tur ofta afledts af kortnamn, har jag emellertid kommit till den öfvertygelsen, att samtliga de germanska ord med inljudande *-bb-*, *-dd-* och *-gg-*, som af v. Friesen förklaras på ofvan antydda sätt, böra afskiljas som bevisningsmaterial för den teori han förfäktar och att de i stort sedt tillhöra samma sfär som de germanska smek- och kortnamnen med geminerad media samt i följd däraf måste undersökas i samband med dessa. Redan förut har jag beträffande vissa af dessa v. F:s exempel hyst starka misstankar, som gått i samma riktning, men icke fått någon yttre impuls att syssla med frågan.

Då min uppsats förelåg så godt som färdig i manuskript, kom jag att än en gång genomläsa Kauffmanns kortfattade anmälan[1] af v. Friesens arbete (ZfdPh. 32 : 255) och fann där delvis samma synpunkter antydda, som dem jag här utförligare förfäktat[2]. Jag anser dock, att min uppsats kan försvara sin plats, så mycket mer som Kauffmanns korta antydningar icke synes ha funnit tillbörligt beaktande och jag dessutom hoppas att kunna meddela ett och annat nytt i detaljväg samt belysa uppkomsten af några hittills oförklarade ordformer. Frågan är nämligen af så stor vikt, att den väl förtjänar en något utförligare behandling från de synpunkter, som enligt min uppfattning böra anläggas; för ett försök till fullständig utredning af densamma saknar jag emellertid för tillfället tid och utrymme.

Det är dock först och främst, såsom redan Kauffmann påpekat, onekligen påfallande, hvilken intim öfverensstämmelse som i betydelse råder mellan flertalet af de hos v. Friesen anförda bildningarna. Nästan alla synas utgå från betydelsen 'något svällande l. uppsvälldt, klump, kloss, knöl, bylte' o. d. och användas dessutom ofta i, som det tycks, öfverflyttad betydelse om

[1] Den upptager blott en trycksida.
[2] K. betraktar orden i fråga som ett slags diminutiver, hvilka kräfva samma behandling som kort- och smeknamn.

små barn eller småväxta människor. Sådana äro[1]: sv. dial. *babbe* ,liten pilt'-västflaml. *babbe* 'svulst', nsv. dial. *bobb(e)* 'kort, tjock person'-meng. *bob(be)* 'bundt, knippa', nsv. *bubbla*, nno. (o. s. v.) *dabb(e)* 'seg klump af slem; liten tjock, tung figur', nsv. *dubb* 'bult', nsv. dial. *gubbe* 'rund frukt m. m.'-nht. dial. *guppel* 'puckel o. d.', nno. *hubb* 'top, bugle', nno. *kabbe* 'trästump, kloss', nsv. *klabb(e)* 'kloss', nsv. dial. *knabbe* 'knubb, klabb' -fht. *knappo* 'gosse o. s. v.', nsv. *knubb*, isl. *kubbi* 'klump, kluns', nsv. dial. *kvabb* bl. a. 'tjock, fet, pussig karl', nsv. *labb* 'stor, klumpig, grof hand', isl. *lubba* 'stor torsk', nisl. *lubbi* 'tjock hårtott', nsv. dial. *nubb*-nht. dial. *noppe* 'liten upphöjning', nsv. dial. *rabb(e)* 'tufvig mark', nht. dial. *schroppen* 'liten jordkulle m. m.', sv. *stubbe*, nno. *trubb* 'kort o. tjock figur', nisl., nno. *budda* 'pung, hög', nsv. *kladd*, sv. *kudde* bl. a. 'testikel', isl. *toddi* 'litet stycke'-nht. *zotte* 'hårtofs', isl. *baggi* 'packe, bylte', isl. *kǫggull* 'klump', nsv. dial. *knagg* 'liten knöl, knuta', nsv. *kugg*-ags. *cyčgel* 'knölpåk', ags. *mucga* 'hop, hög', fsv. *tagger*.

Härmed är på några exempel när, till hvilka vi nedan komma, v. Friesens bevisningsmaterial uttömdt.

Jag tillåter mig nu först beträffande dessa uppräknade ord (och släktingar) några strödda anmärkningar.

Hvad då först sv. dial. *babbe* 'liten gosse' angår, har jag redan i Ark. 14 : 389 uttalat den meningen, att detta ord utgår från barnspråket, och jämfört de på samma sätt uppkomna got. *atta* och gr. *ἄττα* 'pappa', sv. dial. *datte* 'bröstvårta', gotl. *mamme* 'spene', sv. dial. *pappe* 'bröstvårta', samtliga med geminerad konsonant. Af andra ord, som äfven skapats af barnen, må i detta sammanhang äfven nämnas ty. dial. *abbe*, lt. *obbe* 'Grossvater', hvilket af Kauffmann PBB 12 : 525 anföres som exempel på västgermansk konsonantförlängning framför *n*, vidare det af v. Friesen i samband med *bobbe* o. s. v. behandlade mht. *buobe* i pl. 'die weiblichen Brüste'; jfr äfven med enkel konsonant got. *aba* (Uhlenbeck PBB 22 : 188-9), lat. *pupa* 'docka', slav. *děda*, skyt. *Δάδος* (Zupitza KZ 36 : 243) m. fl. bekanta fall[2].

[1] Jag anför blott en à två representanter för hvar och en af de hos v. Friesen behandlade ordgruppperna.

[2] Skulle man icke på samma sätt kunna förklara gr. *τίταξ* 'konung', *τιτήνη* 'drottning'? Det förra är bildat med samma afledning som smeknamnet *Γύλαξ*. Jfr *ψίττακος* : *Ἵππακος* (nedan). Ordet *τίταξ* skulle då ursprungligen burit ungefär samma familjära prägel som t. ex. sv. *gubben*, användt t. ex. om ens chef, l. dyl.; man kunde äfven jämföra romanska *papa* 'påfve', som äfvenledes utgår från barnspråket.

Samtliga dessa ord (såväl som *lobbi* strax nedan) ha omedelbart bildats i barnmunnen utan anslutning till i språket förut befintliga stammar. De äro sålunda ej att direkt jämföra med en mängd nedan behandlade ord, hvilka äro af eller för barnen företagna stympningar af ordstammar och ordformer, som redan förut existerat i de äldres språk. Det är de senare, som till sin bildning snarast böra jämföras med kort- och smeknamnen, hvilka äfvenledes uppstått på analogt sätt. Hit hör väl snarast isl. *edda* 'mormor'[1], som är en ombildning af stammen i got. *aiþei*, fht. *eidi* 'mor', hvilka ord väl i sin tur tillhöra den förut omtalade gruppen af barnord. Jfr de på samma sätt uppkomna iriska *oide*, mir. *aide* 'pflegevater'[2]. Släktskapsorden fungera som ett slags egennamn, och de af dem bildade kortformerna kunna till sin genesis ej skiljas från dem, som utgå från egentliga nomina propria; se Osthoff Morfol. Untersuch. 4 : 62 anm., Bugge PBB 13 : 175.

Det näst efter *babbe* i listan kommande isl. *bobbi* har redan G. Meyer IF 6 : 109 tolkat som ett barnord. Tydliga sådana äro naturligtvis äfven mht. *buobe* m. 'Knabe, Diener' och pl. 'die weiblichen Brüste' (se ofvan).

Nsv. *bubbla* är uppenbarligen en bildning, som beror på ljudhärmning, och sålunda till sin uppkomst att jämföra med gr. *βομβυλίς*, lit. *bumbuls* med samma betydelse. Det samma gäller finl. *bobbla* 'mumla, tala otydligt'. v. Friesen är osäker, huruvida orden äro inhemska eller lånade: i förra fallet skulle dessa m. fl. ord vara afledningar af det under *bobbi* konstruerade urg. **bubban-* (sbst.). Mot en dylik uppfattning måste jag i ordbildningslärans intresse protestera. Hvad *bobbla* 'mumla' beträffar, har det, såsom hvar och en lätteligen inser — åtminstone när hans uppmärksamhet blir fäst därpå — lika litet att skaffa med *bubbla* 'blåsa' som t. ex. *bladdra* 'pladdra, sladdra' med sv. *bläddra* 'blåsa'. *Bobbla* och *bubbla* äro naturligtvis hvar för sig fullt självständiga bildningar. Och — såsom jag Ark. 14 : 188 framhållit — behöfver man ej och bör man mången gång ej, när fråga är om ljudhärmande ord, söka efter s. k. grundord. Da. *plumre*, sv. *plumsa* och sv. dial. *plumma* ha sannolikt uppkommit alldeles oberoende af hvarandra. I alla händelser torde ingen drista sig att påstå, att dessa ord utgå från

[1] Jfr nedan *stedda* 'sto', som enl. min mening äfven är en på analogt sätt uppkommen kortnamnsform.

[2] Zupitza KZ 36 : 243.

något urgerm. sbst. *pluman- l. dyl. Om nu verkligen till dylika bildningar ett «grundord» finnes, är detta tydligen ett verb, icke ett sbst.; se utförligare min nyss citerade afhandling i Ark. 14.

För t. ex. no. dial. *dabb(e)* 'liten tjock, tung figur' «især en liden tykfalden Dreng», nda. dial. *dabbe* 'et Redskab til at jævne Leergulve med', nno. dial. *dabba* 'give gjentagne lette Slag o. s. v.' anser sig v. Friesen på grund af åtskilliga — som jag tror fullkomligt imaginära — mellanlänkar kunna postulera en nord.-vgerm. stam **dabban*, **dĕbban* 'mjuk och fuktig materia, spec. smuts' och erhåller genom denna hypotes anknytning till sv. dial. *dave* 'vattenpuss' o. s. v. och sv. *däfven*. Dessa sammanställningar kunna näppeligen anses stödja teorien om mediageminatorna. Hvad mholl. *dabben*, *dabbelen* 'söla, nedsmutsa' beträffar, måste för geminatan i detta ord sökas samma förklaring som t. ex. för sv. *slabba*, som har en liknande betydelse. Men där har icke häller v. Friesen sökt ett urgerm. sbst. som grundord; jfr nedan. Sbst. *slabb* och *slabba* äro som bekant regelbundna deverbativer.

Kommer så den ordgrupp, som t. ex. representeras af sv. *dubb*. Sedt i och för sig själf skulle ju detta exempel kunna tjäna som stöd för v. Friesens teori: ett ord med den i *dubb* uppträdande betydelsen låter sig icke så osökt som de föregående bortförklaras som barnord eller som onomatopoeticum. Men nu är noga att märka, att just den betydelse 'Pflock, Klotz', som v. F. själf anser vara den ursprungliga i ordgruppen, mer eller mindre modifierad äfven uppträder i alla de följande orden utom några, som nedan särskildt behandlas.

Då man emellertid icke kan inse, hvarför v. Friesens ljudlagar just skola verka i ord med betydelsen 'klump, knöl o. d.', men icke i de många hundra *n*-stammar, som hafva annan betydelse, måste enligt min öfvertygelse äfven denna grupp afskiljas ur materialsamlingen. Jag anser, att geminatan i dessa ord uppkommit i barnspråket på den grund, att just ord med sådan betydelse varit synnerligen ägnad att användas som beteckning för små (hälst knubbiga) barn eller möjligen äfven föremål, som på grund af sin form varit lämpliga som leksaker eller i öfrigt tilldragit sig barnens uppmärksamhet. Särskildt framhåller jag fht. *knappe*, sv. *knubb*, *kutte*, *tutte*. Sådana bildningar ha sedan trängt upp i de äldres språk och gifvit upphof till att äfven andra ord med betydelsen 'klump, kloss o. d.' i formellt afseende

omdanats och erhållit en snarlik ljudgestalt. Att ord, som i semasiologiskt afseende stå hvarandra nära, sammansluta sig till äfven från formens synpunkt starkt afgränsade grupper, är som bekant ytterst vanligt. I Ark. 7 : 26 har jag behandlat en grupp *ja*-stammar, som samtliga betyda 'larm, buller', de isl. neutr. *gems*, *glens* och *kalls* 'skämt, gyckel' bilda äfven i formellt afseende en grupp för sig, af c:a 60 isl. namn på kroppsdelar tillhöra c:a 50 *n*-stamsdeklinationen. Jfr i denna fråga äfven Bloomfield Indog. Forsch. 4 : 66.

Nu skulle emellertid någon känna sig frestad att just i den Friesenska teoriens tjänst använda denna egenskap hos ord från samma betydelsesfär att äfven till formen närma sig hvarandra och resonnera som så, att då några utjämningsformer af den art v. F. antar uppkommit, likbetydande ord just på denna grund kommit att morfologiskt ansluta sig till dessa. Till bemötande af denna invändning måste jag anticipera något af den följande framställningen och framhålla, att denna söker visa, att de af v. Friesen behandlade orden till sin funktion förete slående öfverensstämmelser med de germanska personnamnen med geminerad media, att äfven dessa senare måste förklaras såsom uppkomna i barnspråket och att därför de förra kräfva samma förklaring som de senare. Men dessa — egennamnen — kunne icke tolkas efter v. Friesens teori: i dessa måste samma krafter ha verkat som i de grek. och lat. kortnamnen med geminerad stamkonsonant, och dessa kunna naturligtvis ännu mindre betraktas som utjämningsformer inom paradigmet: de följa — såsom allmänt antages — en inom dylika bildningar allmän tendens till gemination.

Beträffande särskildt de af ofvan uppräknade ord, som äfven brukas om småbarn eller småväxt folk, är det för öfrigt föga troligt, att denna användning alltid är af sekundär natur. Former sådana som sv. *kutte* och *tutte* om små gossar, hvilka af v. Friesen härledas ur urgerm. **gudná(n)*, resp. *tudná(n)*, anser jag ha direkt uppkommit ur barnspråket utan anslutning till förut i språket befintliga ord. Nisl. *totta* 'suga, dia' förutsätter visst icke några med *tutte* »besläktade« nomina som grundord[1] lika litet som *babbla* utgår från sbst. *babbe*. Sådana bildningar uppstå dagligen — fullkomligt oberoende af hvarandra — i all världens barnkammare. Och om verkligen, hvad jag högligen betviflar, nisl. *totta* 'dia' skulle vara ett denominativum af ett

[1] Jfr förf. Ark. 14 : 389.

**totti* eller **tottr* 'bröstvårta', så har detta grundord sannolikt lika litet urgermanska anor som de nyss anförda likbetydande *datte*, *mamme* och *pappe*, då — som nämndt — nybildningar af detta slag ännu i dag äro synnerligen vanliga. I vissa fall ha dock äfven barnord med denna betydelse trängt ut i vidare kretsar och fått karaktären af mera stabla appellativ; så t. ex. ty. *zitze*, som ju måste vara äldre än den fht. ljudskridningen.

Vi fortsätta så våra specialanmärkningar.

Ordet *gubbe* har redan Bugge PBB 13 : 175 förklarat som ett i barnspråket uppkommit kortnamn; han antager till *gudfader*. Brate har sedermera Ark. 16 : 162 f. tolkat det såsom på ljudlagsenlig väg framgånget ur den fsv. förbindelsen *gōþer bonde*, men i Ark. 19 : 224 f. på grund af en runstensform *kuba*, hvilken han anser betyda *gubba*, återtagit sin uppfattning om det sätt, på hvilket ordet uppstått, och äfvenledes — ehuru tveksamt — antydt, att det kunde ha barnspråket att tacka för sin uppkomst. På samma sätt anser han *gumma* böra förklaras ur *gōþ mōþer*, *gosse* ur *gōþ(er) son*. Jag hoppas att sedda i sammanhang med här skildrade företeelser dessa förklaringer måste betraktas som höjda öfver allt tvifvel[1].

Alla tre orden äro fullt regelbundna kortnamnsbildningar[2], tillhörande den kända typ af sådana, där första leden bibehållits och af den andra den uddljudande konsonanten står kvar. *Gubbe* är en bildning af samma art som personnamnen fsv. *Gubbe* till *Guðbjǫrn* (Lundgren Sv. landsm. X. 6 : 72, Brate Ark. 16 : 228), isl. *Ambi* till *Arnbjǫrn* (Rygh Gamle Personnavne s. 5), fty. *Aelbo* till *Adelboldus* (Stark Kosen. s. 111); *gumma* är bildat som fsv. kortnamnet *Gumme* af *Gudhmund* (Lundgren Sv. landsm. X. 6 : 79), fty. *Tammo* (= nsv. familjenamnet *Tamm*?) af *Tankmarus* (Stark s. 115); *gosse* som fsv. *Guze* af *Gudhsœrk* (eller *Guzorm*; se Lundgren Sv. landsm. X. 6 : 83). Det är omöjligt att förstå, huru man med dylika paralleller för ögonen kan vilja söka efter specialförklaringar för dessa tre ord, som till användning och form stå hvarandra så nära.

I samband med nsv. dial. *hobb(e)* m. 'liten grupp af växande gräs' behandlas verben *hoppa* samt några andra verb med germ.

---

[1] *Korrekturnot.* Jfr om *gubbe* nu äfven Kock Ark. 20 : 55 f.

[2] I Sv. landsm. XXI. 1 : 165 lämnar Kallstenius den intressanta och belysande uppgiften, att i de af honom behandlade dialekterna *gössa* (< **goðson)* användes som «ett slags vokativ».

bb. Dessa skulle enligt v. F. vara denominativa af ett sbst., «hvars grundbetydelse närmast torde ha legat den hos holl. *Hobbel* 'Knorre, Knobbel'». Denna etymologi söker förf. stödja medelst anförande af no. och sv. dial. v. *kuta* 'springa, ränna åstad m. m.', hvilket skulle vara afledt af sbst. *kut* 'kullrig gestalt', och nht. dial. *gupfen* 'hastigt fara upp o. d.', sv. *guppa*, för hvilket nht. dial. *gupf* 'rundad topp o. d.' skulle ligga till grund.

Hvad nu *kut* och *kuta* angår, är det förra, hvars hemort jag icke känner, men som v. Friesen öfversätter med 'kullrig, rundadt framskjutande gestalt', väl snarast en bildning af v. *kuta* och betyder 'en som går och *kutar*' (man kan i alla händelser mycket väl tänka sig ett *kuter*), bildadt som *slarf* o. *slarfver* af *slarfva*, *sjask* af *sjaska*, sv. dial. *trasker* af *traska* o. s. v. Öfvergången 'gå krokig' > 'springa med kutig rygg' > 'springa', som af v. F. antages, är nog trolig, om också ej säker, då här två olika ord mycket väl kunna föreligga. Men som någon parallell — åtminstone påtaglig sådan — till holl. *Hobbel* 'Knorre, Knobbel' - v. *hoppa* kunna ju ej *kut* och *kuta* tjäna, därest det förra är bildadt af det senare.

Att nu vidare nht. dial. *gupfen* 'aufzucken', sv. *hoppa*, nsv. dial. *hobba* 'vara trubbig, tvär', äfven 'sparka' skulle vara bildade af nomina med betydelsen '(rundad) topp o. d.' är från ordbildningslärans och, efter hvad det vill synas, äfven från betydelsens synpunkt oantagligt. Flera germanska verb med liknande betydelse finnas, för hvilka man icke kan antaga ett liknande ursprung. Ett sådant är t. ex. ty. *schupfen* 'in schwankender Bewegung sein' och sv. *skubba* (i väg), hvilka väl båda sammanhänga med fsv. *skiuva*, ty. *schieben* och där icke häller v. Friesen tycks vilja antaga ett urgerm. sbst. som grundord.

Ordet *labb* 'stor och grof hand' har antagligen omedelbart bildats i barnspråket. På samma sätt förklarar jag ty. *tatze*, hvars ursprung synes Kluge dunkelt: barnord af formen *dad*-, *tad*-, *tat*- o. d. äro mycket vanliga; äfven de fsv. och fht. personnamnen af dylika stammar måste anses härflyta ur samma källa.

Sådana ord som nisl. *lubbi* 'a shaggy longhaired dog', *lubba* 'trög och klumpig kvinna', ä. da. *lubbe* bl. a. användt som hundnamn, neng. *lob* 'lymmel, bondlurk' äro att föra till spenamnens område och ha bildats efter den vanliga kortnamnstypen; jfr *skrabb* nedan. Att i isl. *lubba* äfven brukas om en mer än vanligt stor torsk, talar icke emot denna förklaring; om kortnamnsformer i djurnamn se utförligare nedan. Belysande för

kortnamnens intima förhållande till appellativer med ofvan angifna betydelser är — bland de många fall, som här kunde anföras — sv. *Jödde*, som t. ex. i Västra härad Smål. brukas som kortnamn till *John* och *Johan*. Men 'en (riktig) jödde' betyder i dialekten äfven precis detsamma som eng. *lob* ofvan: 'drummel, lurk', och när man får en duktig aborre på kroken, säger man, att äfven det var 'en riktig jödde'. Kanske rent af det likbetydande *baddare* är en utvidgning af ett analogt bildadt «kortnamn» *badde*?

Ett starkt stöd för den här förfäktade uppfattningen om de germanska mediageminatornas uppkomst bildar onekligen äfven den omständigheten, att också åtskilliga ord med *-bb-*, *-dd-* och *-gg-*, som ej af v. Friesen upptagits, till betydelsen stå mycket nära de af honom behandlade orden.

Sådana äro:

sv. dial. *klubb* 'klump; palt; tät hop af människor; liten backe; tung, ovig människa' Rietz s. 330;

nsv. *nagge* 'stump, spets', äfven 'liten bagge', sv. *nagg* (i t. ex. *brödnagg*); jfr K. F. Johansson KZ 36 : 375;

fsv. *pigger* o. s. v., jfr anf. afh. s. 382;

sv. *plugg* o. s. v., jfr anf. afh. s. 386.

Dylika öfverensstämmelser kunna dock omöjligen bero på någon tillfällighet.

Ett ytterligare stöd för den starka skepsis jag hyser beträffande riktigheten af den förklaring v. Friesen framställt af de ofvan uppräknade germ. orden finner jag äfven däri, att af de få exempel, som återstå, sedan denna lista utgallrats, åtminstone två säkert böra föras till barnordens område. Det första är isl. *drabba* i betydelsen 'smutsa'-nlt. *drabbeln* 'slafsa då man äter o. dricker'. Isl. *drabba* kan jämföras med det ungefär likbetydande sv. dial. *kakka*, där tydligen ingen urgermansk bildning föreligger[1].

Hvad nlt. *drabbeln* beträffar, som v. Friesen s. 31 anser vara ett denominativum, är det efter min mening en bildning af alldeles samma art som *babbla*. Ord af denna typ äro som nämndt i regel icke denominativer. Hvad *bb* i lt. *drabbeln* beträffar, är det att jämställa med de ofvan omtalade likbetydande *dabbeln* och *slabba*. Lt. *drabbeln* förhåller sig med afseende på

[1] Jfr de analoga lat. *caccare*, gr. *κακκᾶν*, mir. *cacc* (Zupitza KZ 36 : 236).

konsonantismen till fsv. *draf*, *drafl* som det likbetydande sv. *slabba* till sv. *slafsa*.

Det andra barnordet är *vagga* såsom substantiv och verb. Att i frågan om dylika ord spekulera öfver, om ordet ursprungligen förekommit i den ena eller andra användningen, är säkerligen lönlöst: ett barnord som t. ex. *babba* synes mig i en barnamun kunna beteckna allt, som kommer inom räckhåll för barnets iakttagelse: ena gången en för barnet intressant möbel och andra gången någon handling, som där förrättas. v. Friesen anser, att äfven här ett svagt sbst., **waʒ(a)n*, ligger till grund, identiskt med sv. *vagn*. Äfven jag tror, att detta eller något snarlikt och likabetydande ord kan betraktas som utgångspunkt för ordet, men icke att *vagga* uppkommit ur *n*-stamsparadigmet på af v. F. angifvet sätt, utan helt enkelt är en i barnmunnen eller till dess tjänst företagen stympning eller omformning af detta ord, en — om man så vill — «smeknamns»bildning af samma art som t. ex. de nedan behandlade djurnamnen ags. *froʒʒa* o. s. v. I detta sammanhang må nämnas, att — såsom för öfrigt redan antydts — min mening ingalunda är, att alla dessa ord skulle ha fullständigt skapats af eller för barnen. I många fall föreligga naturligtvis för barnamunnen adapterade ombildningar af i språket redan befintliga ord eller stammar.

Hvilka ord skulle sålunda återstå som stöd för v. Friesens teori om de germanska mediageminatorna? De äro ej många: isl. *gabba* 'drifva gäck', no. *gubba* 'kräkas' och no. *skrabb* m. 'indskrumpen og skrøbelig tingest'.

Af dessa sammanhänger *gabba* med ord, som betyda 'kackla, snattra och pladdra', såsom eng. *gab* och *gabble*. Inom parentes må framhållas, att då v. Friesen kallar *gabble* en *l*-afledning af *gab*, så kan detta naturligtvis vara riktigt, men — såsom förut framhållits — behöfva dylika slags bildningar icke nödvändigt vara afledda af något visst grundord. För att nu återgå till verbet *gabba*, så synes mig med dessa synonymer för ögonen det vara nästan lika rimligt at söka grunden till detta och till eng. *gabble* från ett urgerm. sbst. **ʒapa(n)*, som om man för *kackla*, *snattra* och *pladdra* konstruerade urgerm. sbst. **kaka(n)*, **snata(n)* och **plada(n)*. Hvad *snattra* vidgår, kunde man ju i no. *snat* 'något tillspetsadt' (hvarur t. ex. betydelsen *trut l. dyl.; jfr *snut*, *snyte*) finna en ungefär lika god utgångspunkt som för *gabba* i det zendiska *zafan* 'mun, käft'.

Hvad *gubba* 'kräkas' beträffar, synes mig nog att erinra om

det af v. Friesen anförda nlt. *göbbeln* 'vomieren, von kleinen kindern'.

Återstår så *skrabb* och därmed sammanhängande ord. Jag vill med afseende på dem påpeka, att de genom sin betydelse af 'något dåligt, fult och sjukt' luta öfver åt spe- och öknamnens område; jfr sv. 'en skrabb till karl', *skrabbig* o. s. v. Det bör bedömmas som *lubba* o. s. v. ofvan. Hur det nu i detalj kan förhålla sig med det äfven af mig (Språkvet. sällsk. i Ups. förh. 1891—94, s. 89) behandlade fisknamnet *skinnskrabba* är osäkert. Jag är nu snarast böjd för att äfven i detta ord se en förklenande benämning, som närmast ansluter sig till de nyss anförda svenska betydelserna eller i alla händelser som en kortnamnsform af den art, som nedan behandlas. *Skinnskrabba* bör alltså förklaras som *lubba* '(stor) torsk' ofvan.

Här kunna lämpligen inskjutas några anmärkningar om kortnamnsformers uppträdande i germanska djurnamn. Redan Kluge Pauls Grundr.[1] 1 : 398 (= 2 uppl. 1 : 473) har haft blicken fästad på denna företeelse, då han — om och med en säkerligen obefogad tvekan — antar, att ags. *crabba* 'kräfta', fht. *snëcco* (< *-gg-*) och ags. *frozza* 'groda'[1] äro dylika kortformer. Från samma synpunkt faller också ljus öfver åtskilliga andra djurnamn[2].

Kluges antagande, att ags. *frozza* 'groda' är ett 'kosename'[3], vinner betydligt i styrka däraf, att åtskilliga andra likbetydande ord kunna och — efter min tro — måste förklaras på detta sätt.

Till denna kategori för jag sålunda sv. *padda*, fris., mholl., meng. *padde*, hvilket K. F. Johansson KZ 36 : 388 anser vara ett inhemskt germanskt ord. Stammen i detta kortnamn har i meng. till yttermera visso utvidgats med ett diminutivsuffix: 'padda' heter där *paddock*; jfr lt. *lork* nedan samt ags. *rudduc* 'rödhakesångare', som likaledes nedan omtalas. Man erinrar sig osökt sådana på samma sätt utbildade kortnamn som i första rummet *Pollock* 'Paul' och *Baldock* 'Balduin'[4] samt vidare fty. *Bennike*,

---

[1] Jfr förf. Ark. 7 : 143.

[2] Dessa, nedan behandlade, upptagas ej af v. Friesen, som sålunda antagligen — och med allt skäl — icke anser dem falla inom området för hans ämne.

[3] Jag kan alltså icke dela Kauffmanns uppfattning (PBB 12 : 515, 521, 529), att *frozza* är ett utslag af den s. k. västgermanska konsonantförlängningen framför *n*. Jämte *frozza* förekommer ytterst sällan *frocza* (Sievers PBB 9 : 226). Om den ieu. stam, til hvilken ordet möjligen bör föras, se Osthoff Etym. parerga 1 : 336 f.

[4] Jfr Polzin Stud. z. gesch. d. demin. im deutschen, Qu. u. F. 88 : 6. Afledningen har keltiskt ursprung; se Martin hos Polzin ibid.

Uffico, *Abbicho*, *Immuko*, anförda af Stark Kosen. s. 63. Jag undrar, om man icke i ordet *padda* kunde se ett kortnamn till en stam *paþ-* i gr. *βάτραχος*. Eller kanske har man i stället att utgå från ett sådant, som bildats till en sammansättning med *paþ* = *väg*, hvars germanska härkomst icke kan betviflas[1].

På samma sätt förklarar jag schwab. *krott* 'kröte', där Kauffmann PBB 12 : 528 ser en produkt af västgermansk konsonantförlängning framför *n*.

Ett annat på liknande vis bildadt ord för 'groda, padda' är lt. *pogge*, *pugge*, da. dial. *pugge*, sv. dial. *pugga* 'groda', men äfven 'sugga' samt 'litet klumpigt och smutsigt fruntimmer'. Ordet är i sv. sannolikt lånadt. Emellertid är det här osäkert, om kortnamnsformen just uppstått för att bilda ett djurnamn. De släktingar, som K. F. Johansson KZ 36 : 358 anför, göra det sannolikt, att denna användning är sekundär.

Då man ser, med hvilken stor förkärlek grodan och paddan hos germanerna erhållit kort- och smeknamn, torde det ej vara allt för djärft, att här äfven söka förklaringen till andra etymologiskt dunkla namn med samma betydelse. Öfver hufvud taget ha de allra flesta benämningar för dessa djur trotsat etymologernas funderingar, hvilket säkerligen berott därpå, at de icke fått uppmärksamheten riktad på deras egenskap att vara kortnamnsformer eller därmed jämförliga bildningar.

Vi börja med det hittills oförklarade ags. *tádize*, eng. *toad*. «There are no further connections», mena Kluge och Lutz Engl. etymology. Emellertid må framhållas, att stammarna *tad-*, *tat-*, *dad-*, *dat-* äro ganska vanliga i germanska kortnamn och barnord. Vi erinra om det allbekanta *dadda*, om sv. dial. *datte* 'spene', ty. *tatze* (se ofvan), om fty. kortnamnet *Tadò*, om det fsv. smeknamn **Thadhe*, som enligt min uppfattning ytterst måste ligga till grund för fsv. bynamnet *Thadhunge*, nu *Tadinge* i Uppl. Själfva afledningen i ags. *tádize* tycks ha diminutivisk karaktär, och ordet är sålunda en fullständig parallell till meng. *paddoc*.

Sv. *tossa* 'padda, groda' kan vara en annan diminutivisk afledning på *-s* af samma stam, men snarare är det en självständig bildning af en stam *tud*, *tod*, hvilken likaledes faller inom barnspråkets eller kortnamnens område; jfr isl. *toddi* 'litet stycke', nisl. *tuddi* 'halfvuxen tjur' o. s. v., hvilka senare ord v. Friesen — efter min mening med orätt — anför som stöd för sin teori.

---

[1] *Korrekturnot.* Om *βάτραχος* jfr nu senast Wiedemann Bezz. Beitr. 27 : 249.

För härledningen ur en stam *tud* talar da. *tudse*. Diminutivsuffixet *s* uppträder äfven i det likbetydande hess. *ytse*, ags. *ýtse*, och det kan sammanställas med det, som enl. K. v. Bahder Literaturblatt 1886, s. 483, föreligger i de fht. kortnamnen *Luzo, Fritzo*, där v. B. ser ett *Lud-so*, *Frid-so* (och ej med Kluge m. fl. *t*-afledningar).

Öfverallt se vi sålunda i namn af detta slag kortnamn eller diminutivbildningar. *K*-afledningar äro utom det ofvannämnda *paddoc* äfven lt. *lork* och isl. *frauke* 'groda' (om hvilket se förf. Ark. 7 : 143). Sv. dial. *tosk* Västerb. är en ombildning efter *frosk*, isl. *froskr*, no. *trausk*, sv. dial. *trosk* har äfven lånat *r*-et från detta ord[1].

Om vi kasta blicken utom det germanska språkområdet, möta vi i lat. det — såvidt jag vet — etymologiskt oförklarade *bufo* 'padda'. Ordet er tydligen ett barnord, ett «kortnamn» att till sin bildning jämföra med fht. personnamnet *Buobo* o. s. v., hvarom ofvan.

Endast i denna belysning bör man vidare se sv. *groda* i förhållande till fht. *krota, krēta* och ty. *kröte*, där Brate Bezz. Beitr. 13 : 49 såg en redan urindoeuropeisk växling af *g* och *gh*. Besynnerliga varianter uppvisar för öfrigt också det gr. *βάτραχος*, som i joniskan äfven heter *βότραχος*, *βρόταχος* och *βάθρακος*.

Om vi nu spörja efter orsaken till att just dessa djur erhållit benämningar, hvilka genom sin bildning måste hänföras till kortnamnens och barnordens område, kan denna tydligtvis icke vara någon annan än deras runda och klumpiga kroppsform, hvarigenom de osökt kunna inordnas bland de ofvan omtalade 'klossarna' och 'klumparna', för hvilka, som vi sett, valts på enahanda sätt danade beteckningar. Jag ser häri åter ett bevis — och ett starkt sådant — för sanningen af den åsikten, att det är betydelsen — och intet annat än betydelsen — som orsakat dessa geminatabildningar, för lingvisten lika egendomliga och påfallande till sin form som de föremål de beteckna varit det för dem, som gifvit dem namn.

Vi återvända så till de öfriga djurnamn med inljudande media, som jag vill förklara som kortnamn eller därmed jämförliga bildningar. De äro:

---

[1] En dylik kontaminationsbildning ser jag inom parentes äfven i ags. *þróstle*, eng. *throstle* 'trast' < urg. **þramstal-*, hvilket uppstått ur **þrastus* (= isl. *þrǫstr*, sv. *trast*) och **amsal-* (= ags. *ósle*, ty. *amsel*).

sv. dial. *kidde* 'killing, ung get' Ög., Smål.; 'barnunge o. s. v.' Ög., Smål., Blek., såsom Rietz s. 317 mycket riktigt uttrycker sig, diminutivum eller tydligare: kortnamnsform till fsv. *kidh* 'kid' eller *kidhlinger*. Ordet är särskildt intressant och för mitt syfte viktigt, då ju intet tvifvel kan råda om dess bildning. *Padda*, *stedda* o. s. v. skilja sig från detta endast i det afseendet, att dessa ord sannolikt äro åtskilliga århundraden äldre;

isl. *stedda* 'sto'. Jag kan ej dela den vanliga uppfattningen, att två ð här sammanstött genom synkope. Med mitt antagande, att här ett »smeknamn» föreligger, förklaras också den oregelbundna vokalen *e* för väntadt *ø*. Jfr ofvan (s. 55) *edda*, som där förklarats på analogt sätt. Ags. *stéda* utgår som bekant från ett **stōðian-*[2];

ags. *rudduc* 'rotkelchen, rödhakesångare', liksom *paddoc* ytterligare utvidgadt med diminutivsuffix·

sv. flundrenamnet *skädda* har jag Språkvet. sällsk. i Ups. förh. 1891—94, s. 84 förklarat ur ett *skaiðiðōn*, af samma stam, som ingår i isl. *skeið* 'sked', no. 'flat sten' o. s. v.; jag ville här uppkasta det spörsmålet, om ej snarare namnet är en kortnamnsform till dessa ord;

sv. *sugga* 'so' kan också höra hit; jfr ags. *suʒu*.

Hit ville jag också snarast föra åtskilliga västgermanska djurnamn, som bruka användas som exempel på den s. k. västgermanska konsonantförlängningen framför *n*. *Froʒʒa*, *snĕcco*, *crabba, krott*, *padde*, *pogge*, *rudduc* äro förut nämnda. Här må tilläggas: ags. *foʒʒe* 'räfhona', *doʒʒa* 'hund', *suʒʒa* 'ärla'[3], fht. *rappo* 'korp'.

På samma eller analogt sätt förklaras enklast äfven flera af de hos v. Friesen anförda djurnamnen, såsom mlt. *quabbe* 'Aalquappe', meng. *budde* 'skalbagge'. Om *lubba* 'torsk' och fisknamnet *skinnskrabba* har ofvan talats. I åtskilliga fall, såsom isl. *kubbe* 'sälhund', holl. *kabbe* 'gris', sv. dial. *babb* 'ett slags skalbagge', är dock djurnamnet sekundärt i förhållande till de öfriga betydelserna af 'klump, kloss' o. d.

Äfven utanför de germanska språken uppträda visserligen stundom i djurnamn geminator, som man skulle kunna vara frestad att förklara på analogt sätt; men de torde i regel ha onomato-

---

[1] Se Noreen Aisl. gr. s. 183, 1 a.
[2] Om detta ord se senast Jordan Aengl. säugetiernamen s. 104 f.
[3] Därjämte *sucʒa*, *sucʒe* (Lye) utan belägg; jfr Sievers PBB 9: 226.

poetiskt ursprung. Så t. ex. i *ψίτταχος* (*σ*-, *β*-), hvars afledning är af samma diminutiviska karaktär som i egen- och kortnamnet *Ἴππαχος*; jfr *ψίττα* 'fink'; vidare i sskr. *pippakā*, ett fågelnamn, jfr gr. *πιππίζω* (Brugmann Grundr.[2] 1:817); gr. *κόκκυξ* 'gök' o. s. v.

Slutligen må såsom anmärkningsvärdt framhållas, att för åtskilliga af ordgrupperna några moderparadigm på *-t-*, *-ð-*, *-ʒ-* ej kunnat beläggas: så ej för *drabba* (däremot finnes ett neutr. *draf*), *klabb*, *labb*, *budda*, *kladd*, *knagg*, *kugg* (jfr dock no. *kugull*), *tagg* (jfr dock *tagl*). Och då sådana uppvisas, framträder ofta mellan former med enkel konsonant och geminata en skillnad i betydelsen, som tyder på att den senares uppträdande sammanhänger med denna skillnad. Jag erinrar om v. Friesens egen anmärkning, att orden med mediageminata på grund af sin betydelse hufvudsakligen kunna hänföras till det lägre och hvardagliga språket. Exempel härpå äro (därest sammanställningarna äro riktiga, hvilket dock icke alltid är påtagligt): *gabba*-zend. *zafan* 'Mund, Rachen', isl. *gubba* 'spýja'-isl. *gufa* 'rök, ånga', sv. *skrabb(e)* - mht. *schrave* 'spetsig sten o. d.'

v. Friesens teori om de germanska mediageminatorna är sålunda uteslutande byggd på exempel, som kunna återföras till två, högst tre, betydelsekategorier. Men vore denna teori riktig, skulle man ovillkorligen finna stöd för densamma äfven inom de öfriga, delvis synnerligen talrika grupperna af germanska *n*-stammar. I min afhandling Ark. 7 : 11 anföras t. ex. en samling adjektivabstrakta af typen *blote*, som sammanhänga med adj. med starkt rotstadium. Hvarför ser man inga spår af t. ex. ett *dubbe* l. dyl. jämte isl. *dǫfe* 'slapphet' eller *rudde* jämte *roðe* 'rodnad'? I samma afhandling ss. 41—62 uppräknas och behandlas hundratals på olika grupper fördelade *n*-stammar, där man likaledes fåfängt söker efter liknande utjämningsformer. Utan tvifvel beror detta förhållande helt enkelt därpå, att några utjämningsformer af detta slag aldrig existerat.

Af det ofvan sagda framgår, att jag icke anser något af de exempel, som v. Friesen anfört såsom stöd för sin teori om uppkomsten af de germanska mediageminatorna, såsom i någon mån bevisande för densamma. I de fall, där v. Friesen uppvisat direkta motsvarigheter inom de västgermanska språken, äro äfven dessa ord att förklara på det sätt här antydts och icke att betrakta som produkter af den västgermanska förlängningen framför *n* (hvars tillvaro icke synes mig kunna betviflas). Smek-

namn sådana som *Abbe*, *Adde*, *Gubbe* och det ofvan omtalade **Gladde* kunna alltså ej häller förklaras i anslutning till densamma, utan äfven dessa äro — såsom en och annan forskare också antagit[1] — ursprungligen hemma i barnens språk, alltså af samma art som de ofvannämnda *bobbe*, *gubbe* o. s. v. Under sådana omständigheter är det väl också a priori mindre sannolikt, at kortnamn som fsv. **Sikke*, fht. *Siccho* bero på assimilation af *ghn* > *kk*, och vi finna nedan ett positivt stöd för den meningen, att de utan vidare böra föras till samma kategori af smeknamn som de med geminerad media.

Man har sålunda, såsom också allmänt sker, tydligen att till sin bildning sammanställa dessa germanska kort- och smeknamn med åtskilliga i lat. och grek. förekommande. Synnerligen ofta uppträder konsonantfördubbling i de grek. kortnamnen, t. ex. gr. *Χόββεις*: *Χάβας*, *Μεγγίδας*: *Μεγακλῆς*, *'Αγαϑϑώ*, *Δικκώ*, *Τέλλος*: *Ἰελέδημος*[2]. Hvad nu särskildt **Sikke*, fries. *Sicco* beträffar, uppträder här samma slags skärpning af stammens slutljud som t. ex. i gr. *Μέκγας*: *Μεγακλῆς*, *Κοπβίδας*: *Κόβων*, alltså en utmärkt analogi till de germ. smeknamnen af samma slag som fries. *Sicco* o. s. v.[3] Från sskr. må anföras *Cakkas*, från lat. *Varro*. Se Brugmann Grundr.[2] 1 : 818 och dår citerad litteratur.

Efter denna lilla utvikning vill jag återvända till frågan om de germanska mediageminatorna. Är det nu verkligen, kan alltså frågas, fullt metodiskt att söka en i alla afseenden olika förklaringsgrund för sådana ord som t. ex. *gubbe*, fht. *knappo* och mera utpräglade kort- och smeknamn sådana som fty. *Abbo*, *Aggo*, *Goddo*, ags. *Odda*, fsv. *Adde*, *Bodde*, *Gudde*, *Gubbe*[4]. Men dessa senare kunna naturligtvis ej skiljas från den, som vi sett, äfven i grek. och lat. uppträdande kortnamnstypen med geminerad konsonant. Äfven konsonantfördubblingen i appellativerna måste bero på samma grunder som den i kortnamnen.

Om anledning till denna gemination i de grek. kortnamnen

---

[1] Se Rygh Norske Gaardnavne Indl. s. 37, äfvenledes citerad af Brate Ark. 19 : 228; jfr härtill Kock Språkets förändring s. 145.

[2] Se Fick Griech. Personenn.[2] s. 30 f.

[3] Här må dock som en annan möjlighet nämnas, att *Sicco* enligt de af Stark framställda lagarna för kortnamnen äfven kan utgå från ett (dock ej uppvisadt) *Sigice*; jfr Kosen. s. 21 not 3. Ett nord. *Sikke* vore t. o. m. en ljudlagsenlig utveckling af en dylik form.

[4] En mängd likartade bildningar från nsv. anföras af Noreen Spridda studier 2 : 119 f., t. ex. *Fabbe* 'Fabian', *Tedde* 'Teodor', *Bigge* 'Birger', *Ragge* 'Ragnar', *Valle* 'Valfrid', *Pirre* 'Peter', *Hasse* 'Hans', *Natte* 'Natanael'.

yttrar sig Fick Griech. Personenn.[2] s. 30 sålunda: «Es scheint, dass man darauf bedacht war, den oft im Verhältniss zu den Vollnamen gar sehr verkürzten Kosenamen durch energische Aussprache wiederum einen gewissen Halt zu geben: ein etymologischer Grund lässt sich wenigstens für diese Erscheinung nicht auffinden». För min del anser jag som nämndt — i likhet med t. ex. Rygh — att formerna ytterst härröra från barnspråket, och om detta är riktigt, torde Ficks förmodan icke vara acceptabel.

I själfva verket hafva också flera af de hos v. Friesen anförda orden äfven förekommit som smeknamn. Ett par sådana anför v. F. själf, nämligen fht. *Buobo* (s. 26), fsv. *Budde*, *Bodde*, (namn och tillnamn, s. 89), fsv. *Skrobba* (tillnamn, s. 80). Hit höra väl äfven *kutte* 'liten gosse' (jfr v. F. s. 94), hvilket synes ligga till grund för det släktnamn, som ingår i nsv. ortnamnet *Kyttinge*, vidare *tutte* och därmed besläktade ord (jfr v. F. s. 96), som bör sammanhållas med personnamnsstammen *Tut-* (jfr fht. *Zuzo*) i fsv. *Tutlunge* (jfr fht. *Zuzcilinga*)[1]; man kunde äfven erinra om fht. personnamnet *Hupho* (i *Hupfinheim*) = fsv. **Huppe,* som genom förmedling af ett släktnamn uppträder i fsv. *Hyppinge* och möjligen bör sammanhållas med den af v. F. s. 46 f. behandlade ordgruppen. En närmare motivering af dessa här blott i förbigående framställda härledningar hoppas jag framdeles få tillfälle att anföra. Såsom redan förut nämnts (s. 51) visa våra nordiska gårdnamn på *-inge* till full evidens, att släktnamnen på *-ing* ofta bildats af kortnamn och därmed jämförliga ord, som tydligen härstamma från barnspråket (jfr t. ex. fsv. *Mæminge*, *Pæplinge*).

På tal om tillnamnen *Budde* och *Skrobba* må i detta sammanhang påpekas, att icke blott många förnamn, utan äfven flera af de ord, som i de germanska språken användas som tillnamn, tydligen leda sitt ursprung från barnspråket utan att kunna sägas utgöra förvrängningar af deras verkliga namn. Jag vågar gissa, att tillnamn af detta slag mången gång intet annat äro än de kort- eller smeknamn, med hvilka personen i fråga under barndomen af sig själf eller andra benämndes. Från den lista, som anföres af Stark Kosen. s. 150 f., lånar jag följande namn, som enligt min uppfattning böra förklaras på detta sätt: *Wistrimundus* cognomento *Tato*, *Baduila* äfven kallad *Totila*[2], *Wursingus*

---

[1] Stammen *tutt-* återfinnes i engl. ortnamnet *Tuttingen.*
[2] Stark anser namnet betyda 'prakt, ära' l. dyl.

äfvan kallad *Ado*, *Giselbertus* med tillnamnet *Apo*, *Erempertus* - *Atto*, *Ægelevinus* - *Odda*, *Brunhilt* - *Tettla*, *Adelberga* - *Ava*. Från min egen erfarenhet erinrar jag mig flera fall, där dylika smeknamn följt sina ägare genom hela lifvet vid sidan af de officiella benämningarna och i den intimare vänkretsen användts på ett sätt, som göra dem fullt jämförliga med de fty. «cognomenta», som jag nu anfört. Sålunda känner jag ett fall där en person med förnamnet *Axel* kallades *Putte*, en *Fredrik Kigge* o. s. v.

Såsom af det ofvanstående framgår, har man redan förut i litteraturen sökt förklara såväl de germanska kortnamnen som vissa af de germanska appellativerna med geminerad media såsom härrörande från barnspråket eller såsom med dylika ord jämförliga «diminutiviska» eller pejorativa bildningar. Det är sålunda ingen nyhet, som i detta afseende bjudes läsaren i denna uppsatts. Med dessa rader åsyftas emellertid dels att beträffande de egentliga kortnamnen starkare framhålla det riktiga i denna uppfattning, dels att i fråga om de nordiska orden med geminerad media utsträcka denna förklaringsgrund från vissa enstaka ord till alla eller (om *hobba*, *bubbla* o. ett par andra skola undantagas) åtminstone nästan alla bildningar af denna typ under uttryckligt framhållande af det onekligen mycket påfallande däri, att dessa senare endast äro till finnandes inom ett par betydelsekategorier och att de nästan alla äro af den beskaffenheten, att de — som mig synes — kunna osökt förklaras som uppkomna i barnens språk, resp. analogiskt bildade efter där danade mönster. I två fall — *bubbla* 'vattenblåsa o. d.' och *bobbla* 'mumla' — föreligga onomatopoetica. I ett par andra — t. ex. *hobba*, *hobben* — är geminatan till sitt ursprung dunkel, men v. F. har ej lyckats på ett ens närmelsevis öfvertygande sätt ställa dessa i förbindelse med nomina, af hvilka de kunna vara afledda, och därför kunna de ej anföras som stöd för hans teori.

En eventuell förnyad behandling af de germanska mediageminatorna torde i alla händelser icke kunna företagas utan att äfven de germanska kortnamnsföreteelserna indragas i densamma.

Dessutom borde det spörsmålet icke lemnas *alldeles* åsido, om icke *möjligen*, liksom i andra språk, t. ex. de semitiska, en tendens gjort sig gällande inom de germanska språkens intensiver att genom konsonantfördubbling uttrycka deras egenskap af sådana. I fråga om *fletta* och *sletta* har v. Friesen antagligen

rätt i sin förklaring af dessa verbformer som analogibildningar[1]: dock kunna icke alla på detta sätt tolkas. Att — trots v. Friesens invändningar — en sådan tendens åtminstone inom vissa delar af det germanska språkområdet gjort sig gällande, synes mig framgå af bl. a. de c. 30 exempel af typen ags. *þodettan* 'pulsare', *sceottettan* 'saltare', *hloccettan* 'singultare' o. s. v. som Kluge uppräknar PBB 9:164. Dock kunna några af dem äfven tolkas som onomatopoetica.

Om ofvan framställda anmärkningar visa sig riktiga, förlorar äfven den Kauffmannska teorien om västgermansk förlängning af konsonant framför *n* en mängd af de exempel, som pläga anföras som stöd för denna. Vi ha bland dessa funnit allehanda kortnamnsformer såsom ty. dial. *abbe* 'farfar', fht. *knappo*, ags. *frozza* o. s. v., onomatopoetica såsom *bubbele* 'blåsa' o. s. v. Dock synes på detta område ett residuum återstå, som talar för Kauffmanns uppfattning, såsom t. ex. mht. *slitte*, ripuar. *droppo* m. fl., till hvilka motstycken saknas i nordiska språk.

Till slut må framhållas, att jag — åtminstone f. n. — icke har någon aprioristisk invändning att göra mot själfva den teori v. Friesen framställt Att jag betviflar den, beror helt enkelt därpå, att jag icke kan finna några exempel, som stödja densamma.

---

[1] Beträffande *sletta* hade jag, redan då v. Friesens bok utkom, i Ark. 14:159 framställt den härledningen som sannolikast att ordet helt enkelt är ett kausativum till *slinta* och identiskt med sv. dial. *slänta* (pret. *-te*) 'ge ett slag, som lätt halkar förbi'.

Supplerende bemærkninger om Aristophanes' „Ekklesiazusai".

Af G. Rangel-Nielsen.

(Meddelt — uden noterne — i Filologisk-historisk samfund d. 27. novb. 1902.)

I de sidste 29 kapitler af Athenæus' VI. bog findes samlet en række steder af historikere og andre om slaveriets oprindelse, slavernes formentlig ringere åndsævner, de forskellige specielle former for livegenskab (heloter, penester osv.) og andet af den art, og indflettet deri anføres (p. 267 E ff.) nogle steder af den «gamle» komedie, der skal vise, at komediedigterne tænkte sig fortiden uden slaver, og man må give Athenæus ret i, at under forhold som de skildrede er slaver ganske overflødige. Man hensættes nemlig til et slaraffenland, der er fremstillet efter den også i vor tid kendte recept: Med sukkerkugler det hagler og sner og regner med limonade. Spisevarerne tilbereder og serverer sig selv og slås ligefrem om at blive spist osv. osv., så at man nok kan forstå, at resultatet bliver, at folk den gang var «fede og vældige kæmper». Det ældste stykke der anføres er Kratinos «Plutoi», der ligefrem betegnes som de øvriges forbillede, og da ordenen er kronologisk, bliver Aristophanes' «Stegevendere» (ca. 405) det yngste, idet de to der tilføjes (Metagenes' «Thuriopersai» og Nikophons «Sirener») som uopførte sættes til extra ordinem. — Hvad har nu været digternes mening med disse skildringer? Man kan jo f. eks. spørge den bekendte forfatter af kommunismens historie Rich. Pöhlmann, og finder da svaret i en afhandling «Die soziale dichtung der Griechen» (Neue jahrbb. f. das klass. altertum etc. I 1898 s. 23 ff.). Det er de fra Hesiodos bekendte ældgamle forestillinger om en guldalder, vi her møder i komisk fremstilling, ikke blot som et fortidsfænomen men også som et fremtidshåb (Pherekrates i «Perserne», Ath. 269

C—E, og Nikophon i «Sirenerne» ibd. anvender virkelig fremtidsformer), og når vi sammenstiller dette med Herodots notits om Agathyrserne og ønsket om kvindefællesskab i Euripides' Protesilaos, kan vi formode, at dramaet — både tragedien og komedien — har optaget de konsekvenser, den ungdommelige sociologiske tænkning i 5. årh. drog af fællesskabsprincippet og broderskabsideen. De citerede komedier bliver da til en række «komiske idealstater», og vi er jo så heldige i Aristophanes' «Ekklesiazusai» at have bevaret et helt exemplar af arten, hvor vi ser «das goldene Zeitalter in leibhaftiger Gestalt». Det følger af selve komediens væsen, at den må knytte sig til tanker og rørelser i folkets virkelige liv, og «Ekklesiazusai» bliver altså at opfatte som en overdrivende skildring af en plebeiisk kommunisme, der er opstået i «en forsulten pøbels forvildede hjerne». Platon kan der i den sammenhæng slet ikke være tale om. — Går man nu her ind på, at Kratinos og hans efterlignere virkelig har haft guldaldermythen for øie — en tanke Pöhlmann har lånt fra Bergk, og som vinder i rimelighed, hvis mythen virkelig først er opstået på Kratinos' og sofisternes tid, hvad P. ikke vil høre noget om —, så snubler man straks over den ungdommelige sociologiske tænkning, der allerede er nået til sådanne principper som fællesskab og broderlighed. Komikerstederne viser absolut intet derom; det ganske enkeltstående og specielle træk hos Herodot og Protesilaos' hjærtesuk kan man heller ikke bygge noget på. Og så «Ekklesiazusai» en guldalderskildring! Kronos vilde da ikke kendes ved den guldalder, der udtrykkelig bibeholder slaveriet, mens det eiendommelige for de ældre skildringer netop er manglen af slaver. Der er sikkert her kombineret ting, der intet har med hinanden at gøre. Vi kan ikke se, hvor stor en rolle slaraffenlandet har spillet i de gamle komedier. Et sted som gesantens beretning i «Acharnerne» (v. 65 ff) falder ganske i tråd med de anførte steder, og «Acharnerne» er dog ingen «idealstat», så vi står os sikkert ved ikke at være altfor raske til at statuere en lang række sådanne. Rækken får i hvert fald nogle underlige afbrydelser. De tre ældste anførte steder (af Kratinos, Krates og Teleklides) er meget gamle, da Teleklides ikke kan følges ud over Perikles' tid (Meineke, Hist. crit. p. 89), og Krates er død før Aristophanes Eq. kommer frem (Eq. 537 ff.). I det derefter følgende citat af Pherekrates finder Meineke (Fragm. II 303 ad v. 29) en efterligning af Ar. Ran. 515. Var dette rigtigt — men det ser ikke særlig overbevisende ud, og hos Kock

(Fragm. I 174) findes det ikke gentaget —, sprang vi altså med ét 20 år frem. I alle tilfælde er de to Pherekratessteder de eneste fra hele denne tid. Om de to uopførte stykker vides intet. Digteren Nikophon konkurrerer med «Plutos»; hans stykke kan altså være samtidigt med Ekkl. Det eneste lighedspunkt der er mellem de ældre fragmenter og «Ekklesiazusai» er den store rolle de materielle nydelser spiller, og det træk er jo da fælles for al græsk komedie, kan altså ikke berettige os til at stille stykket sammen særlig med dem. Og at kommunismen i «Ekklesiazusai» er plebeiisk, 'det er unægtelig uimodsigeligt, men at man deraf kan slutte til tilværelsen af en folkelig bevægelse i den retning, uafhængig af (og ældre end) Platons system, er dog ret tvivlsomt. Lad Platons lære være aldrig så aristokratisk og aldrig så idealistisk, bliver den puttet ind i en komedie, bliver den eo ipso vulgær, det følger af selve komediens ånd. Har der eksisteret en pøbelkommunisme, har den sikkert enten været om end indirekte inspireret af Platon, eller den har ikke nået til noget færdigt system. En udviklingsgang pøbel—komedie—Platon er dog meget lidet trolig her, hvor det gælder meget mere end et enkelt berøringspunkt.

Det der hos Pöhlmann spiller hovedrollen er ordningen af erhvervsforholdene, hvorimod kvindernes stilling træder ret stærkt tilbage. Den er derimod hovedæmnet i Ivo Bruns' «Frauenemancipation in Athen, ein beitrag zur attischen kulturgeschichte des fünften und vierten jahrhunderts» (Kieler universitetsprogram, januar 1900), der har sat sig til opgave at vise, at filosofiens drøftelse i 4. årh. af kvindens stilling havde sit udspring i en ganske folkelig bevægelse og fortsætter debatter, der allerede havde beskæftiget samfundet i 5. årh. Det er som sagt en folkelig bevægelse, og den er af social art, ikke filosofisk eller literær, hvorfor sporene af den i literaturen også er få og spredte. Det ældste vidnesbyrd finder Bruns i Euripides' «Medea», der er opført 431, hvor sangen v. 824 ff. med sin lovprisning af Attika og den specielt attiske betegnelse af Muserne som døtre af Harmonia er umulig i mythiske Korintierinders mund men passer ypperlig for dannede Athenæerinder på Euripides' tid[1]. Denne

[1] Det er vist i parentes bemærket det troligste, at Euripides selv har konstrueret dette slægtskab som et slags allegoriserende ordspil (Leo, her efter Crusius i Roschers Ausführliches lexikon d. griech. u. röm. mythologie I sp. 1832). Således bliver det ikke blot noget specielt attisk men specielt euripideisk, og Eur. må da vel kunne lægge det i munden på hvem han vil.

tanke kaster nu et nyt lys over v. 410 ff., protesten mod det ry for troløshed der nu én gang er blevet kvindernes lod: Hvis Foibos havde givet os sangens gave, kunde vi møde de gamles smædesange med tilsvarende om mændene, for stof er der nok af — og over fremhævelsen i v. 1081 ff. af at der findes kundskabsrige kvinder (*μίαν ἐν πολλαῖς εὕροις ἂν ἴσως* hedder det dog meget beskedent). Der må her have foresvævet digteren en bestemt type fra den nyeste tid, overfor hvis krav eller påstande man har brugt de gamle slagord fra Homer, Hesiod, Archilochos og Semonides for at vise, at kvindens ringere stilling står i et ganske naturligt årsagsforhold til hendes naturlige anlæg. — Man kan ikke frakende dette ræsonnement skarpsindighed, men ganske overbevisende synes det ikke at være, mest fordi meget af det påfaldende svinder, når de anførte sange læses i tragediens sammenhæng: stedet om Attika følger lige efter Medeas beslutning om at drage der hen, og de andre giver digterens forklaring eller undskyldning for, at kvinderne taler så forskelligt fra hvad kvinder i almindelighed gør. Og har man overhovedet lov til således at tage korene ud af en tragedie og fortolke dem for sig? Mon Euripides virkelig har villet have, at hans tilskuere skulde få tragediestemningen mer eller mindre spoleret ved at mindes tidens Clara Raphael eller Johanne Meyer?[1] — Men lad dette nu være. Sporene er som sagt spredte, og vi skal nu 20 år frem i tiden. Fra 411 træder kvinderne så stærkt frem hos Aristophanes, at vi kan slutte, at samfundet på den tid i høi grad maa have beskæftiget sig med dem. Som typer på intelligente og energiske kvinder træffer vi her Lysistrata og Praxagora (i «Ekklesiazusai»), og vi ser, hvorledes man fra kravet om delagtighed i den høiere dannelse går videre til så extreme fordringer som deltagelse i statslivet (Lys. 494, Ekkles.) og militærtjeneste (Lys. 452. 671 ff.) for til sidst at kulminere med fælleskoneriet i Ekklesiazusai — hvorpå filosofien tager tankerne op. Vi vil nu ikke opholde os ved, at vi her igen må springe 20 år frem fra Lysistrata til Ekklesiazusai, men først se på den forbindelse Bruns finder mellem Medeakoret og Lysistrata. Når det i «Medea», der hver koret fremhæver, at kvinder også kan være begavede, hedder:

---

[1] Vi kender hende for resten godt. Hun hedder Aspasia. Jeg kunde tænke mig, at der siden forekom kvinder, der hævede sig over gennemsnittet, påvirkede gennem mændene af Aspasia (Xen. oec. 3,14). Men i direkte forbindelse med borgerskabets damer kan Aspasia ikke komme.

ἀλλὰ γάρ ἔστιν μοῦσα καὶ ἡμῖν, og vi så hører Lysistrata sige om sig selv: *οὐ μεμούσωμαι κακῶς* (v. 1127), så er det for Bruns nok til at slå fast, at «das urbild der Lysistrata ist eine parteigenossin jener als Korintherinnen verkleideten Athenerinnen», og han kan fortsætte med at udvikle, hvorledes ønsket i «Medea» om at kunne gengælde mændenes spottesange med samme mønt får sin opfyldelse her og i «Thesmoforiefestens» parabase, men vel at mærke således, at digterens foragt for kvinderne tydelig skinner igennem, mens Euripides selv i «Ion» (v. 1090 ff.), ca. 10 år efter Medea, for alvor havde lagt kvinderne en *παλίνφαμος ἀοιδή* i munden. Det må her hævdes, at brugen af ordet *μοῦσα* på de to steder slet intet kan vise om sammenhæng imellem dem, det er det i virkeligheden altfor intetsigende til. Hvis vi kunde gå ud fra, at det var et slagord, var sagen en anden, men det ved vi intet om. Så er Lysistrata-korets angreb på mændene sammenholdt med Medeakorets ønske af langt større vægt, forudsat at man deler Bruns' opfattelse af Medea. Men på den anden side forklares det så naturligt ud fra selve komedien, at de aldeles ikke er tvingende i den retning. Et må imidlertid indrømmes, selv om man nægter forbindelsen med «Medea», nemlig at Lysistrata og Praxagora ingenlunde er rene fantasifigurer, og det er da egenlig heller ikke rimeligt, at alle kvinder skulde forblive ganske uberørte af alle de omskiftelser, Athen på de tider måtte gennemgå. Men deres overlegenhed er ganske individuel. Praxagora har haft det offenlige liv på nært hold. Hun har boet på selve *πνύξ*. Lysistrata siger selv, hun har sin klogskab af at høre, hvad hendes fader og de endnu ældre fortalte. Nogen bevægelse blandt selve kvinderne vidner disse to i sig selv ikke om, det kunde snarere den gentagne brug af kvindekomplottet gøre. Det bygger Bruns dog slet ikke på, og det er såmænd meget fornuftigt. Der er nemlig en ret væsenlig forskel på de to komplotter, og dette fører os over til Bruns' opfattelse af forholdet mellem «Ekklesiazusai» og Platon, som der jo efter det foregående ingen tvivl kan være om: Både Aristophanes og Platon slutter sig hver på sin vis til den samme sociale bevægelse, og at finde spot mod Platon i «Ekklesiazusai» er forkasteligt, fordi man ikke må skille «Lysistrata» fra dette stykke, og Lysistrata har også stærke berøringer med Platon men kan ikke have noget med ham at gøre. Vi har allerede en gang berørt den opfattelse, at kvindekravene i «Lysistrata» var udvidede til at omfatte politisk virksomhed. Den beror på et eneste sted (v. 494),

hvor kvinderne har besat Akropolis og dermed bemægtiget sig statskassen. Så kommer en *πρόβουλος* og vil have penge men får selvfølgelig den besked, at nu skal kvinderne nok tage sig af kassen (*ἡμεῖς ταμιεύσομεν αὐτό*), så at mændene ikke kan føre krig. Hvis de pågældende par vers var overleverede alene uden sammenhæng, vilde Bruns' opfattelse af dem ligge meget nær, men nu er der aldeles ingen grund til at betragte kvindernes finansforvaltning som andet end en naturlig følge af besættelsen af borgen, så at begge dele falder bort, når kvinderne har nået deres mål: freden. Det er i det hele taget den store forskel på «Lysistrata» og «Ekklesiazusai», at mens kvindernes komplot i det sidste stykke tilsigter en blivende omdannelse af samfundet, gælder det i «Lysistrata» kun at fremtvinge krigens ophør. Når der så tilmed er 20 år imellem dem, er det ikke godt at se, hvad der egenlig er båndet imellem dem, hvorfor man ikke må fortolke det ene uden hensyn til det andet. — Men jeg er lige ved at glemme værnepligten, som Platon jo udvider til kvinderne, hvilket også skal være antydet i «Lysistrata». V. 452 besvarer Lysistrata probulens kommando til Skytherne om at angribe kvinderne med de ord: «I skal min sandten få at mærke, at vi herinde har fire regimenter (*λόχοι*) krigslystne kvinder under våben». Og v. 671 ff. udmaler veterankoret farerne ved ikke at slå kvinderne ned straks: de kan gå hen og etablere både en flåde og et rytteri og bliver så ikke til at få bugt med. Og vel at mærke, der anføres virkelige præcedentia: Artemisia og Amazonerne på Mikons maleri. Hvad bliver der så af spotten over «kämpfende und reiterdienst versehende frauenzimmer», som får Bruns til at henføre Platons bekendte hentydninger i «Statens» V. bog til dette sted foruden til «Ekklesiazusai»? Og det første sted viser dog ikke andet, end at Aristophanes har indset, at hans kvinder måtte kunne sætte hårdt mod hårdt. For «Lysistratas» skyld kan man da endnu som før godt henføre «Ekklesiazusai» til Platons lærdomme[1]. Vi genfinder jo omtrent hele hans system deri, og Bruns' opfattelse af hans stilling dertil er jo tilmed en

[1] Bruns' udvikling af forholdet «Lysistrata»—«Ekkles.» synes at have fundet tilslutning hos Gomperz, Griech. denker II 586, med mindre de samme tanker skulde findes hos H. Dietzel, Zeitschr. f. gesch. u. lit. d. staatswissensch. I (Lpz. 1893) 373 ff., der desværre ikke findes på vore biblioteker. Dér findes efter Pöhlmann Neue jhbb. I 31 note 2 den endelige afgørelse af spørgsmålet «Ekklesiazusai» — Platon «natürlich in negativem sinne».

sådan, at den næsten bliver en beskyldning for plagiat. Ganske vist så oldtiden anderledes på den ting end vi; men det er dog ikke troligt, at man, når man lånte andres tanker, udtrykkelig fremhævede deres nyhed.

Jeg har følt trang til at klare min stilling til disse to arbeider, fordi de burde været medtagne, da jeg skrev min afhandling om «Ekklesiazusai» og Platon. Jeg kendte dem den gang ikke; de vilde som det ses ikke have forandret min opfattelse.

En upåagtet brug af imperfektum i Latin.

Af Valdemar Thoresen.

Da jeg for nogen tid siden arbejdede på en oversættelse af Cicero's tale for Milo, standsede jeg ved et imperf. indik., som jeg hverken i kommentarer eller oversættelser kunde finde nogen forklaring på, nemlig 48 sl. *nuntiabatur*. Jeg var straks tilbøjelig til at opfatte imperfektet som udtryk for det usandsynlige, men var dog ved at opgive denne forklaring igen som uholdbar, uden i øvrigt at kunne finde nogen anden. Nu ser jeg imidlertid i talen for Deiotaros 22 et aldeles tilsvarende impf., *te solutum Romam mittebat*, hvorom der heller ingen oplysning er at finde undtagen hos Richter-Eberhard, hvor det, sikkert urigtigt, søges forklaret således: Cic. verweilt bei der betrachtung dieser behauptung.

Efter mit skøn viser disse steder, at imperfektum kan bruges, hvor en uantagelig påstand gentages i rhetorisk form som et spørgende udråb (skal ell. skulde have...). Skønt jeg ikke kan styrke denne forklaring ved flere eksempler, tror jeg dog, den er rigtig: ved perfektum kunde let forestillingen om et faktum indløbe, en forestilling, som det jo her gælder om at bekæmpe, og dertil synes impf. vel egnet; peger ikke brugen *de conatu* i samme retning? At impf. imidlertid ikke er obligatorisk i det omhandlede tilfælde, viser *pro Deiot.* 27 *saltavit*. Men en sådan vaklen kan ikke i mindste måde gøre forklaringen af imperfektet mistænkelig; et sidestykke dertil har vi således i den kendte vaklen mellem indikativ og konjunktiv i visse relativsætninger (Mdv. 366 anm. 1): man anvender jo ikke alle sprogets virkemidler overalt.

Anmeldelser.

Karl Dieterich, Geschichte der byzantinischen und neugriechischen Litteratur. Leipzig 1902, Amelang. X + 240 s.

Dette værk udgør tilligemed Horns «Geschichte der türkischen Moderne» fjerde bind af en stor række literaturhistoriske fremstillinger, som Amelang i Leipzig udgiver under fællestitlen «Die Litteraturen des Ostens in Einzeldarstellungen». Forfatteren har tidligere gjort sig bekendt som en dygtig forsker paa den nygræske og byzantinske filologis omraade ved sit fortjenstfulde værk «Untersuchungen zur Geschichte der griech. Sprache», der danner et slags sidestykke til Schuchardts berømte «Vokalismus des Vulgärlateins». Endvidere har han skrevet forskellige mindre afhandlinger, blandt hvilke især maa nævnes «Die Volksdichtung der Balkanländer in ihren gemeinsamen Elementen» (i Zs. des Vereins für Volkskunde 1902), hvori han viser, at balkanfolkene er voxede sammen til en kulturel enhed, og at basis herfor er byzantinismen, et resultat der stemmer med, hvad undertegnede har søgt at vise for de sproglige forholds vedkommende. Foreliggende arbejde, der henvender sig til en større læsekreds, gør ikke fordring paa at være originalt. Alligevel er det, dygtigt udført som det er, adskilligt mere end et blot og bart kompilationsarbejde. Der gaar en stærkt personlig opfattelse gennem hele bogen, og man mærker, at forfatteren paa alle punkter har førstehaandskendskab til de æmner han behandler.

I en indledning gives der en skildring af den byzantinske kultur. Forf. paaviser, at byzantinismen med sit nationalistiske præg, sin stive formalisme og sin alt hæmmende despotisme beror paa, at den hellenske kultur efterhaanden orientaliseres. Den orientalske indflydelse viser sig paa mangfoldige maader. Som i kunsten arabesker og ornamenter vinder overhaand over det enkle og storstilede i oldtidens kunst, saaledes præsteres der i literaturen kun smaatteri. Den speciel byzantinske literatur, som forf. betragter som en udvæxt paa en stamme, der har sine rødder i den hellenistisk-alexandrinske literatur og som ellers senere udvikler sig til den nygræske literatur, behandles derpaa i første kapitel.

Den lærde fagliteratur, som Krumbacher har behandlet saa udførligt i sin mægtige «Geschichte der byz. Litt.» medtages selvfølgelig ikke, men der vises slaaende, hvorledes skønliteraturen efter en vis blomstringsperiode ender i lutter retorik og tom lærdom. Den er ikke nogen nationalliteratur, men i egenligste forstand hovedstaden Byzanz' literatur. Forf. giver et meget anskueligt billede af den forfaldsperiode, der gaar forud for Konstantinopels erobring. Det er en tid, i hvilken det vrimler med tomme efterligninger af fremmede mønstre, hvor der skrives satirer, der kun er parodier, og hvor «digterne» forfatter ynkelige klagesange og slaar lyren blot for at tigge om to pandekager, alt sammen med en utaalelig svulst og snakkesalighed. Forf. lægger ikke fingrene imellem, men fældér meget skarpe domme, som f. ex. naar han siger, at romandigtningen i denne periode synes at være afpasset efter tidens levemænd, eller naar han anvender udtrykket «byzantinische Unästhetik» om tidens tarvelige produkter, med fuld føje, forekommer det mig efter det kendskab jeg har til denne literatur.

I andet kapitel vises, hvorledes indflydelse fra de romanske kulturfolk begynder at gøre sig gældende som en nødvendig modvægt mod orientalismen, hvorved der skabes betingelser for udviklingen af en virkelig nationalliteratur (14—17 aarh.). Det næste er helliget den nygræske folkepoesi, som behandles meget kyndigt og indgaaende. De to sidste afsnit omfatter den egenlige nygræske literatur. Tilløbet til en folkelig literatur med rod i folkepoesien og under befrugtende paavirkning af vesteuropæisk kultur trænges tilbage ved en genoplivelse af byzantinismen, udgaaende fra fanarioterne. De rige muligheder forspildes, ikke mindst ved den urimelige, for ikke at sige vanvittige fastholden ved den officielle sprogform, der er en meningsløs sammenblanding af oldgræsk og nygræsk, og overhovedet ved slavisk beundring af oldtidens literatur. Betegnende er det saaledes, at frihedshelten Kanaris besynges i en pindarsk ode. Selv grundlæggelsen af universitetet i Athen i begyndelsen af 1830ne betegner snarere et tilbageskridt end et fremskridt, idet det bliver midtpunktet for en ganske kunstig og akademisklærd literatur, der er folket fremmed og derfor ingen indflydelse faar. Den digter, der i det meste af det 19de aarhundrede behersker literaturen og tillige Vesteuropas dom om den, Rangabé († 1892), er i virkeligheden uden nævneværdig betydning. Men medens han og hans skole dominerer i Athen, opstaar der i det vestlige Grækenland, uafhængigt af byzantinisme og klassicisme, men under italiænsk paavirkning, en retning der danner grundlaget for en selvstændig nygræsk literatur. Dens hovedmand er Solomos († 1857), som forf. kalder for det moderne Grækenlands første virkelige digterskikkelse. Det er imidlertid først i den allernyeste tid, at denne retning har begyndt at faa indflydelse i Athen og at trænge den akademiske

literatur tilbage. Kampen er ikke afsluttet endnu, og det beror paa dens udfald, om nygræsk aandsliv skal forsumpe eller endelig naa til en udvikling, hvortil det har saa mange betingelser. Bogen ender med en kort omtale af de mange yngre forfattere, der har begyndt at skrive i det virkelig talte sprog.

Dette er i al korthed indholdet af denne lige saa interessante som i høj grad belærende bog. Forf. forstaar at følge alle strømninger og paavise deres forhold til andre literaturer. Han er overalt meget omhyggelig for at paavise laan af motiver i de forskellige literaturværker. Dog forekommer det mig, at han her ofte gaar alt for vidt og antager laan, hvor der ingen grund er dertil. Imidlertid skal jeg ikke komme nærmere ind paa en diskussion om de punkter, hvor jeg mener, at han har taget for lidt hensyn til, at almenmenneskelige tanker og følelser meget ofte finder beslægtede eller ens udtryk hos forskellige digtere, uden at man er berettiget til at tale om paavirkning eller laan. Mine indvendinger vil nemlig ikke rokke det mindste ved bogens værd. Derimod maa jeg paa det bedste anbefale den til enhver, der ønsker kundskab om den mærkelige brydning mellem europæisk og asiatisk kultur, som det græske folk i saa lang tid har været udsat for, og som har sin store interesse.

Kr. Sandfeld Jensen.

Edgar J. Goodspeed, Greek Papyri from the Cairo Museum together with Papyri of Roman Egypt from American collections. (Særtryk af Chicago-Universitetets »Decennial Publications«, First series vol. V.) Chicago 1902, University Press. 78 S. 4°.

Af de 30 Papyrusstykker, som nærværende Samling omfatter, findes Halvdelen i Museet i Cairo, hvor Udgiveren i 1899 har faaet Tilladelse til at skrive dem af. Af de øvrige findes nogle i Westminster College i New Wilmington (Pennsylvanien), medens Resten er i Udgiverens egen Besiddelse. De stamme alle fra Ægypten, de fleste fra den romerske Tid (2.—4. Aarh.), men der er dog ikke saa faa fra Ptolemæertiden. Med Hensyn til Indholdet ere de fleste private Dokumenter, men der findes dog ogsaa nogle litterære Fragmenter, deriblandt et af Odysseen XV 216—53; af de her forekommende Læsemaader kan mærkes, at der V. 220 skrives *ηδ' επίϑοντο*, medens de fleste nyere Udgivere principmæssig foretrække *ἠδὲ πίϑοντο* o. Lign.

Dokumenterne ere gjennemgaaende uden speciel Interesse; det er mest Kvitteringer, Kontrakter o. s. v. Der findes ogsaa et Par Breve, deriblandt en Introduktionsskrivelse fra 2. Aarh.

f. Chr. Kuriøs er en lille Lap, som synes at have været en Billet til Befordring med en Baad; den er dog ikke ganske forstaaelig. Et større Stykke indeholder en Klage til Øvrigheden fra en Kvinde, som mener at være forurettet af nogle Folk, der ville fordrive hende fra hendes Ejendom. Klagen indeholder i sproglig Henseende mange Besynderligheder; Brugen af de forskjellige Kasus er saaledes meget vilkaarlig, og der findes bl. A. en Forbindelse som *σὺν ἐνόντι φρέατος*. Samlingens omfangsrigeste Stykke er en Regnskabsbog, som synes at have tilhørt en Ejendomsbesidder. Den maa vel nøjagtigst betegnes som en Kassebog, idet de kontante Indbetalinger og Udbetalinger ere opførte hver i sin Kolonne med Angivelse af Navnene paa dem, af hvem Pengene ere indbetalte, eller til hvem de ere udbetalte. Men der er Tegn, der tyde paa, at Mandens Bogholderi ikke har været indskrænket til denne ene Bog. Derimod er det ikke let at se, at Regnskabssystemet, som Udgiveren antyder, skulde have været i Familie med det moderne dobbelte Bogholderi. Han slutter dette af, at der paa flere Steder umiddelbart efter en Indtægtspost er anført en Udgiftspost til det samme Beløb. Dette er unægtelig en paafaldende Omstændighed, men man kan dog næppe slutte Andet deraf, end at de kontante Indtægter i visse Tilfælde strax have fundet Anvendelse til bestemte Formaal, eller at maaske de, der indbetalte Pengene (Forretningsførere eller Opkrævere af Afgifter), efter Ordre indbetalte, hvad der var øjeblikkelig Brug for.

Udgivelsen gjør Indtryk af at være foretaget med Omhu. Accenter og Spiritustegn ere tilføjede af Udgiveren, undtagen i de litterære Brudstykker; i nogle Tilfælde er det dog gjort i Strid med de gjældende Regler. At der er tilføjet Registre, er en Selvfølge.

Hans Ræder.

Tenny Frank, A stichometric Scholium to the Medea of Euripides. (Særtryk af Chicago-Universitetets «Decennial Publications», First series vol. VI.) Chicago 1903, University Press. 8 S. 4⁰.

Forfatteren af denne lille Afhandling henleder Opmærksomheden paa et Scholion til Eur. Med. 380, som lyder saaledes: *ὧδε καλῶς κεῖται. Δίδυμος σημειοῦται ὅτι κακῶς οἱ ὑποκριταὶ τάσσουσιν ἐπὶ τῶν δύο τὸ «σιγῇ δόμους εἰσβᾶσα». καύσω ἢ σφάξω αὐτούς.* Utvivlsomt hentyde disse Ord til en Tvivl om, paa hvad Sted Verset *σιγῇ δόμους εἰσβᾶσ' ἵν' ἔστρωται λέχος* med Rette bør staa. I vore Haandskrifter er det overleveret ikke

alene som V. 380, men ogsaa som V. 41, hvor det tilligemed de tilstødende Vers passer mindre godt. Imidlertid beretter et Scholion til V. 356, at der var Nogle, som satte det nævnte Vers efter dette, hvilket Didymos misbilligede. Forfatteren mener nu, at det er hertil, at det førstnævnte Scholion sigter, og han støtter denne Antagelse paa et meget plausibelt Rettelsesforslag. I Stedet for de uforstaaelige Ord *ἐπὶ τῶν δύο* (eller *ἐπὶ τῶν β'*) vil han nemlig læse *ἐπὶ τῷ τνβ'*, hvorhos han vil stryge Slutningsordene *καύσω ἢ σφάξω αὐτούς* som et mislykket Forklaringsforsøg. Scholiets Mening skal da være, at der var Nogle, som med Urette satte Verset ved V. 352, hvilket stemmer med det andet Scholion, som findes ved V. 356. Forskjellen mellem de to Tal er nemlig saa ringe, at den tilstrækkelig forklares ved den Omstændighed, at der i den foregaaende Del af Stykket findes lyriske Partier, hvor Versene kunne tælles paa forskjellig Maade. Alligevel mener Forfatteren, at Didymos ikke kan have kjendt V. 40—43, som ogsaa af Andre ere blevne erklærede for uægte; thi ellers vilde han vel have bemærket, at det omtvistede Vers ogsaa fandtes paa det Sted. Derimod har Didymos aabenbart læst V. 355—56, som ogsaa af Nogle ansees for uægte.

Hovedinteressen ved Afhandlingen bestaaer deri, at det er gjort sandsynligt, at man i Oldtiden har anvendt den samme Maade at citere paa ved Angivelse af Verstallet, som vi anvende nutildags. Fra Prosaforfattere anføres der flere lignende Exempler, hvor dog Angivelserne efter Sagens Natur kun kunne være omtrentlige; men ved Digterværker, hvor Fremgangsmaaden baade var lettere og naturligere, kjendes der vistnok intet andet Exempel derpaa.

Hans Ræder.

Bengt Hesselman, Stafvelseförlängning och vokalkvalitet. Undersökningar i nordisk ljudhistoria. Del I. (Akad. afh.) Upsala 1902. 104 Ss.

Der er få ting, man så vanskeligt kan fastslå, som betydningen af skrifttegnene i de gamle håndskrifter. Tilvant skrivemåde, egen dialekt og ren fejlskrivning går mellem hinanden, og man kan ud af håndskrifterne læse de mærkeligste ting. Således har selv en gransker af Noreens rang af en skrivefejl i jy. l. (Flensborg-håndskr., som vrimler af fejl) laget sig forlede til at tro, at jysk o. år 1300 er ved at tabe *h* foran *w*, medens jo netop nörrejysk har bevaret *h* foran *w* til den dag idag. Hesselmans doktordisputats er en indsigelse mod den overdrevne tiltro til håndskrifterne og et forsøg på ad andre veje at finde den bane,

lydudviklingen må have gennemløbet. Hans bog er dærfor polemisk mod meget af den tidligere undersøgelse, særlig mod så ypperlige granskere som Axel Kock og Hultman, uden at dog forf. skjuler, at han selvfølgelig slet ikke kunde have skrevet sin bog, hvis ikke disse granskere havde beredt vejen for ham.

Hesselman søger at forlægge lydlovene geografisk i stedet for historisk. Det er jo en kendt sag, at dialekterne har udviklet sig med forskellig hurtighed, og derfor kan man i nutidens folkemål finde former side om side, som i de videst udviklede mål må have fulgt historisk efter hinanden. Og Hesselman har den store fordel, at han i sin forundersøgelse kan støtte sig på Hultmans fortjænstfulde værk om de østsvenske dialekter, som netop med hensyn til kvantitet fræmbyder så meget gammelt, og fræmbyder det i forskellig grad. Det må da også siges, at Hesselmans bog ikke blot er en lærerig bog, men også en bog, som man læser med virkelig nydelse; den er skarpt skrevet, lidt vel skarpt måske til tider, og man er aldrig i tvivl om forfatterens mening, eller om at han har ret i hovedsagen, selv om han ikke overbeviser i alle enkelthederne.

For en dansk kan det jo ligge nærmest at spørge, om vi da også kan høste noget udbytte af Hesselmans bog for den danske sproghistorie. Det kan vi nu utvivlsomt, særlig med hensyn til hans smukke påvisning af, at åbne vokaler kan forlænges i stillinger, hvor de lukkede bevarer deres korthed (eksempler fra sv. rigssprog er *skepp*: *gāp*, *skott*: *fāt*, *nyckel*: *vāka*)[1]. Dette forhold gælder næmlig sikkert også i dansk for forlængelsen foran *bb*, *gg*, hvor sæll. (og rigsspr.) får langt *a* og *æ*: *skab*, *næb*, *plag*, *skæg*, *væg* osv., men kort *i* (*e*), *u* (*o*) og *y* (*ø*): *ligge*, *hug*, *dugg*, *bryg*, *styg*, *tryg*, *pløk*(?). Undtagelser fra første afdeling findes, som *lægge* og *tak* (sv. *tagg*, om det er samme lydform, der ligger til grund for bægge; snarest stammer vel dansk *tak* fra mnt. *tacke*), men disse kan vel forklares på anden måde, så regelen dog er rigtig.

Dersom vi kan vende reglen om og sige, at lukkede vokaler undertiden forkortes, hvor de åbne bevarer deres længde, giver denne regel vist forklaringen ikke blot til den danske forkortelse af *i*, *u*, *y* foran tennis (Jespersen Fonetik s. 510), men også til *gŭlerod*, *pĭlegren*: *tālesprog*, *målestok*, *pæleorm*; *svĭnesti*: *hānekam*; *fyrretræ*: *hāremad*; *grĭsesti*, *mŭsehul*: *dåsemad*, *hāseled*, *næseblod* (Torp & Falk Lydhist. s. 37).

En anden af Hesselmans iagttagelser kan vist oplyse et forhold i jyske folkemål. Han har lagt mærke til (§ 104), at nogle personer udtaler ordene på *rn*, som *korn*, *barn*, snart i een stavelse, og da altid med *rn*, snart i to stavelser, og da enten *rn*

---

[1] Også behandlet af Hesselman i «Språk och stil» I s. 10 flg.

el. *ḍn*. Denne sidste udtale finder vi igen i en del østjyske mål, netop hvor *r* og *n* oprindelig har været skilte ved vokal, som *Maren, gården, jorden, Sören, faren*, medens *rn* i opr. sammenstødende stilling er assimileret til *n*. Årsagen til den forskellige behandling må her bero på lignende forhold som i de af Hesselman undersøgte upplandske mål. I vedkommende mål har altså ikke som i alm. dansk ord som *jorden* og *horn* været udtalt på ensartet måde, men det første med udpræget anden stavelse, det sidste som enstavelsesord.

I typografisk henseende fræmbyder dette værk også en mærkelighed, idet lydbetegnelsen i dialektordene ikke er rent fonetisk, men forskellige lyd i forskellige dialekter, når de normalt svarer til hinanden, betegnes med samme tegn. Selvfølgelig betegnes dog aldrig forskellige lyd ved samme tegn, uden at der i forvejen er gjort rede for, i hvilke tilfælde tegnet har den ene, og i hvilke det har den anden betydning. Muligvis er denne betegnelsesmåde i værker, hvor dialekternes historisk-geografiske sammenhæng er hovedsagen, ganske praktisk, især da det sparer nogle lydtegn.

Både med hensyn til hele sit anlæg, og med hensyn til resultaterne og tekniske enkeltheder mener jeg altså, dette værk har nyt at lære os, og kan kun anbefale alle de få nordiske dialektgranskere og sproghistorikere at stifte nöje bekendtskab med det.

Askov. **Marius Kristensen.**

Eddica Minora, Dichtungen eddischer art aus den fornaldarsögur und andern prosawerken zusammengestellt und eingeleitet von *Andreas Heusler* und *Wilhelm Ranisch*. Dortmund 1903, Fr. Wilh. Ruhfus. CX + 160 ss.

Det har ganske sikkert været en mangel, at filologerne hidtil har skænket så lidt opmærksomhed til de mange kvad eller kvadstumper, der i versemål og indhold står de såkaldte eddakvad nær, og som både belyser eddadigtningen, og ofte i sig selv fræmbyder mærkelige æmner for granskning. I mange tilfælde udgör de eddadigtningens fortsættelse ned i tiden, indtil 13de—14de årh.; i enkelte andre er de karakteristiske sideskud til den. I de literaturhistoriske undersøgelser affærdiges de med få ord, eller de får nogle lejlighedsvise bemærkninger sammen med de sagaer hvori de findes; en granskning af disse digte og vers for deres egen skyld er det, vi hidtil har savnet, og som nu foreligger i smuk skikkelse fra de to tyske forskeres hånd.

Her findes tekstaftryk med alt, hvad der kan ønskes, af videnskabeligt apparat, og en indledning på over 100 sider gör rede for de enkelte digtes karakter, hjemsted, alder, forbilleder, tekstens almindelige tilstand osv.; et glossar indeholder oversættelse af alle ord, der ikke findes i Gerings eddaglossar. Udgiverne har ikke oplyst om, hvilken del af arbejdet hver har udført; formodenlig er det i så höj grad fremgået af samarbejde mellem dem, at hver ikke mere kan hævde en særret til sine bidrag. Udgiverarbejdet bærer præg af stor almindelig skönsomhed, ædruelighed overfor tekstrettelser og teorier, og en rig viden, der hyppig byder interessante og oplysende paralleler.

Samlingens indhold er alle de i fornaldarsögur spredte vers i eddaversemål (blot med forbigåelse af de aller yngste fornaldarsagaer: Gangerolf, Sturlaug, Hjalmter og yngste red. af Orvarodd; «eine merkliche kluft trennt diese schreiberversuche selbst von dichtungen wie dem Hróksliede und Útsteins kampfstrophen»). Ordningen er følgende: 1—4 fortællende kvad (Hunekvadet, Hervar ved gravhöjen, Bjarkemål, og dettes efterklang Innsteinskvadet); 5—8 tilbageskuende digte (Vikarsbalk, Hrokskvadet, Hjalmarskvadet, Hildebrandskvadet og Orvarodds dødskvad), hvortil slutter sig (10) et spådomskvad, Darradssangen, samt (11) de løse vers fra större episke digte. Den næste större gruppe er skændesamtalerne (12—15) og dernæst lausavisur (18—19, mest af overnaturligt indhold). Endelig en række mere enestående digtninger: en natur-erotisk strofe i Ánssaga, remsestrofer, Heidreks gåder m. m., tryllesangen fra Bósasaga, og allersidst Grågåsens tryggðamál. — Man kan med en vis grund spörge, om ikke andre tekster udenfor Fornaldarsögur burde være medtagne: Bråvallakvadets navnerækker; Þorgrímsþula og især Kalfsvísa fra Sn. Edda; ved deres heroiske indhold knytter de sig nær til disse tekster.

Man må anerkende den takt, hvormed de forskellige digte er stillede på plads sammen, og hvormed ældre og yngre partier er udpegede efter deres metriske og stilistiske egenskaber f. eks. i Hunekvadet. En lille perle af indledende undersøgelse er kommentaren til den lyriske enestrofe i Ánssaga med påvisning af, at den svarer til den af Steffen opstillede grundtype af «enstrofig nordisk folklyrik». Jeg havde dog fundet det rimeligere, at man ikke udenvidere giver den til overskrift «ein danz», når man dog intet kender til, at der er danset efter gammel stavrimende digtning.

Det har været mig en glæde på mange punkter at se udgivernes og mine resultater stemme med hinanden; f. eks. går deres opfattelse af de forskellige partier i Bjarkemål i samme retning, som jeg nu har gjort gældende i «Danm. heltedigtning». Udgg.s bestemmelse af alder og hjemsted er hyppig præget af en vis forsigtighed; enkelte gange vover de sig lidt længere ud. Om Hildebrands dødskvad (kendt hos Sakse og i Ásmundarsaga kappa-

bana) hedder det kort og godt: «Da diese kunstform, prosa mit monologischer verseinlage, nach Island weist, ist die herkunft der erzählung bei Saxo entschieden». Men man kan — endogså ud af udgg.s samvittighedsfulde indledning — hente gode grunde for, at prosaen og versmonologen ikke hænger virkelig sammen i den overleverede form; det er tillige usikkert, om de fra först af har hængt sammen, og om overhovedet et monologdigt som slutning på en prosafortælling kun kan være islandsk; endvidere kan der jo findes — og findes i dette tilfælde virkelig — mange andre midler til at bestemme et digts hjemstavn end dette ene middel. Overhovedet kunde man nu og da ønsket udg. en endnu större sans for realia; nu er det helt den literært-formelle side, der er udgavens glanspunkt.

En enkelt lille gruppe, remserne (nr. 20), har jeg mistænkt for at være konstrueret uden nogen tilsvarende virkelighed. Remsen af Arngrimssönner er jo overleveret som del af andre digte, tidligst af Hyndluljóð; og kongeremsen har udgg. jo revet bort fra de kvadstumper i Hervararsaga, som følger straks efter den. Når de dog er sig bevidst, at den nærmeste parallel er kongeremsen i Wîdsîð, så kunde de gærne have ladet den blive på sin plads, hvor den netop gör samme tjæneste: at stå som indledning til et episk digt. Deres betænkelighed derved, at en sådan indledning ellers er ukendt i oldn., har ikke meget på sig; ti også på andre punkter har de jo opdaget, at disse kvadstykker har deres særpræg og står anden «germansk» digtning nærmere. Her havde lidt mere vovsomhed været tryggere; men i de fleste tilfælde er naturligvis udgg.s ædruelighed en ubetinget dyd.

Idet jeg på det bedste anbefaler det hele skrift, må jeg tillige henlede opmærksomheden på nogle spredte arbejder af samme forfattere: dr. Ranisch's udgave af Gautrekssaga med den gode og fyldige literære indledning (Berlin 1900), og prof. Heuslers ypperlige afhandlinger om dialogen i den germanske digtning (Zeitschr. f. deut. alt. XLVI), og om Brynhilddigtningen (med den beskedne titel «Die lieder der lücke des Codex Regius», i festskriftet til H. Paul, 1902), samt om Heidreks gåder (Zeitschrift des vereins für volkskunde, 1901) og om Vǫlsaþáttr (sstds. 1903). Tilsammen danner de en smuk række af forarbejder og udfyldninger til denne udgave; og disse forff.s produktion i få år betegner væsenlige fremskridt i sikker forståelse af nordisk heltedigtning.

Axel Olrik.

Adolf Noreen, Spridda studier. Andra samlingen. Stockholm 1903, Ljus' förlag. 162 s.

Adolf Noreen, Vårt språk. Nysvensk grammatik i utförlig framställning. Första bandet, första häftet. Lund 1903, Gleerup.

Professor Noreens sjældne ævne til at skrive både for lærde og ulærde viser sig ikke mindre i anden samling af «spridda studier» end i første. Hele sex af de tolv små essays i anden samling beskæftiger sig med navneforskning; tre handler om fornavne og tre om stednavne. Af de tre første giver «något om våra förnamn» en fremstilling af de forskellige indflydelser, som gennem tiderne har gjort sig gældende i navnegivningen; behandlingen af navnet Oskar er svulmet så stærkt op, at forfatteren har løsrevet den fra de andre navnes historie og formet den som en selvstændig lille afhandling, en af de fornøjeligste i samlingen, både ved sit æmne og ved den mønsterværdige fremstilling. Af de tre afhandlinger om stednavne knytter den største interesse sig til «de nordiska fäderneslandens namn», i hvilken Noreen opstiller en ny etymologi af navnene ‚Daner' og ‚Danmark'. Den sidste forklaring før Noreens er Bugges, ifølge hvilken ‚Danmark' er dannet af ‚Daner', der skal betyde lavlandsbeboere (sml. ags. ‚denu' — dal). Noreen anser ‚Danmark' for det oprindelige, fremdrager andre nordiske stednavne, der begynder med ‚Dan'- og ‚Dana'-, og sætter ‚dan' i forbindelse med højtysk ‚tann' og ‚tanne', middelnedertysk ‚dan' og ‚danne' — vildskov (ødemark?) og gran (træ på ødemarken?). Denne sammenstilling har også andre foretaget, men Noreen antager i tilslutning til den ældste kendte form af navnet, det latiniserede «Danimarca», en afledet stamme ‚danja', som han sætter i nær forbindelse med det højtyske ‚tenne' — fast mark, logulv, åben plads, og det nederlandske ‚denne' — dæk. ‚Danmark' skal da betyde skov (-‚mark') på fast og jævn jord (‚Dan'-), og af ‚Danmark' skal ‚Daner' være dannet på samme måde som ‚Göter' af ‚Götland' o. s. v.

Den bedste afhandling i samlingen er «språkets musikaliska sida», der handler om tonehøjden, den «kromatiske accent» i sproget, om dens fysiologiske forudsætninger, dens forskellige fremtræden i sang og tale, om årsagerne til, at vi ikke taler monotont, men med modulation, og om modulationens store rolle for nuanceringen af sprogets betydningsindhold. Specialundersøgelser af disse forhold er, som Noreen siger, en af sprogforskningens nærmest liggende fremtidsopgaver, og på et enkelt punkt, tonestigningen ved forskellige arter af spørgsmål, meddeler Noreen selv resultatet af en specialundersøgelse.

* * *

Større interesse end de spredte studier vil dog første hefte af Noreens store nysvenske grammatik vække. «Vårt språk» skal efter planen omfatte fire dele: I en almindelig indledning, II lydlære, III betydningslære, IV formlære. Fremstillingen indenfor hver af de tre sidste dele falder igen i 1) en indledning, 2) en deskriptiv, 3) en etymologisk behandling af æmnet. Hele værket vil blive på 9 bind i stort oktav, hvert bind på 5—600 sider; da der årlig skal komme $^1/_2$ bind, vil udgivelsen efter planen komme til at strække sig over 18 år. De erfaringer, man har gjort ved udgivelsen af så mange andre monumentale værker, vil måske bringe skeptikere til at tvivle om, at planen virkelig vil blive gennemført i den beregnede tid; imidlertid foreligger ifølge subskriptionsindbydelsen de to første bind og større eller mindre dele af tredje, femte og syvende bind færdige i manuskript, og da man mindst af alt kan beskylde professor Noreen for at høre til dem, som ikke kan få noget færdigt, så tør man måske håbe, at dette i Skandinaviens sprogvidenskabelige litteratur enestående kæmpeværk vil foreligge fuldført om tyve år.

Gennem det udkomne første hefte får man et begreb om forfatterens behandlingsmåde. Man føres i første kapitel gennem en udførlig fremstilling af begrebet sprog og de forskellige slags sprog ind på talesproget, sprogvidenskaben og grammatikken. Der gøres rede for de forskellige sprogvidenskabelige discipliner og den sprogvidenskabelige terminologi, æmner som Noreen ofte tidligere har beskæftiget sig med. Ikke alle skælner skarpt mellem begreberne sprogvidenshab og sprogforskning, fonologi og fonetik, litteraturvidenskab og litteraturhistorie; Noreen gør det, og hans inddeling og terminologi, der også kendes fra hans forskellige «grundlinjer till föreläsningar», er både klar og skarp. Afvigende fra det almindelige er Noreens brug af ordene formlære og morfologi og i forbindelse dermed hans inddeling af formlæren. Mens man ved formlære oftest forstår bøjningslære og ved morfologi orddannelseslære, identificerer Noreen formlæren og morfologien, som «redogör för det särskilda sätt, hvarpå ljudmaterialet i betydelseinnehållets tjänst formas till «språkformer»», og formlæren eller morfologien deles i: A formdannelseslære, d. v. s. I læren om ordet, II læren om ordføjningen (syntaxen); B bøjningslære. — Som man vil se, en inddeling, der er ikke lidt forskellig fra de fleste grammatikkers.

Andet kapitel gør rede for det svenske sprogs slægtskabsforhold, og tredje kapitel handler om nysvenskens sprogområde, rigssprog og dialekter. Første hefte slutter med første side af fjerde kapitel, om nysvenskens perioder og kilder; foruden dette skal indledningsdelen, som kun kommer til at omfatte ét bind, indeholde et kapitel om den nysvenske sprogforsknings historie og en bibliografisk oversigt over de vigtigste hjælpemidler ved studiet af nysvensk.

Som motto for sit værk sætter Noreen en udtalelse af A. G. Silfverstolpe om den latinske grammatiks fordærvelige indflydelse på den almindelige grammatiske systematisering. Der er ingen tvivl om, at mottoet vil blive fulgt; derfor borger den skarpsindighed og selvstændighed, som Noreen netop i den grammatiske systematisering så ofte har lagt for dagen. Det er kun at ønske, at forfatteren må få lykke til at fuldføre sit store værk og derigennem yderligere forøge sine allerede så store fortjenester af den nordiske sprogvidenskab.

København, Juni 1903. **Henrik Bertelsen.**

Otto Jespersen, The England and America Reader. I: Text. II: Noter. Kbhvn. 1903, Schubothe. 250 + 70 S.

Engelsk har jo hidtil kun indtaget en meget beskeden Plads blandt Undervisningsfagene i den højere Skole, og det har derfor ogsaa i Almindelighed været smaat bevendt her hjemme med Kendskabet til engelske Forhold, engelsk Sprog, Historie og Kultur. I de sidste Aartier, hvor vor Forbindelse med England paa forskellige Omraader stadig er vokset i betydelig Grad, har imidlertid Ønsket om at skaffe Engelsk en mere fremskudt Plads i Skolen efterhaanden gjort sig gældende med mere og mere Styrke, og ved Loven af 24. April 1903 om højere Almenskoler er der da ogsaa taget berettiget Hensyn til Tidens Krav i saa Henseende, og Engelsk har endelig opnaaet den Stilling, som maa siges at tilkomme det blandt de nyere Sprog.

Med Hensyn til vore Hjælpemidler ved Undervisningen i Engelsk under de nye Forhold har vi jo for de første Trin bl. a. Jespersens og Sarauws Begynderbøger og Jespersens Læsebog for Mellemklasserne, hvilke rimeligvis vil slaa til for hele Mellemskolen eller i hvert Fald for de 3 laveste Klasser. Til Brug ved Undervisningen i Gymnasiet foreligger allerede nu til en Begyndelse Prof. Jespersens The England and America Reader, en Lærebog af en hel anden Art og indrettet paa at benyttes paa en ganske anden Maade end vore tidligere Læsebøger i de nyere Sprog. Prof. J.'s nye Bog er, som han selv siger i sit Forord, beregnet paa at give et fyldigt og mangesidigt Billede af det engelske Folks private og offentlige Liv, dets Karakter, Sæder og Indretninger, og det viser sig da ogsaa ved Gennemlæsningen, at den er udarbejdet med stor Omhu efter en fast og nøje gennemtænkt Plan, at de enkelte Stykker, skønt af højst forskellig Art, er valgte og lagte til Rette for Eleverne med stor Skønsomhed, som det var at vente, og at det virkelig er lykkedes Udgiveren at smelte Enkelthederne sammen til et harmonisk Hele og give et godt og efter Omstændighederne ret omfattende Overblik over engelske Forhold og engelsk Liv i Nutiden. Det er

ganske vist en Mangfoldighed af Kilder, Prof. J. øser af, han forsmaar ikke Dagbladsartikler eller Bædeker, naar de tjener hans Formaal at kaste Lys over engelske Forhold, han benytter i rigt Maal Taines Notes on England, idet han gaar ud fra, at en højtbegavet og klarsynet fremmed ofte skarpere ser Folkets og Folkelivets karakteristiske Ejendommeligheder end de indfødte selv, og han giver i de vægtige Bidrag af Stevenson, Seeley, Ch. Dilke, Harrison, Roosevelt m. fl. Prøver paa forskellige fremragende politiske og historiske Forfatteres Opfattelse af de psykologiske Ejendommeligheder og Afskygninger inden for de forskellige Dele af den angelsaksiske Race. Sporten, som spiller en saa betydelig Rolle i England og har præget Folkets Karakter, er repræsenteret ved «The Boatrace» og Hall Caines livlige Skildring af Derbyløbet; Skole- og Universitetslivet, som ogsaa er noget helt for sig, er skildret af Taine og Amerikaneren Bristed, Forfatningen og Retsvæsenet af Taine, Macmillan og Arnold-Foster, og hist og her er indflettet Digte, som i Indhold nøje slutter sig til Prosastykkerne, og som kulminerer i Tennysons prægtige «Hands all round», der staar som en værdig og monumental Afslutning paa Bogen. Selvfølgelig har alle de betydelige Sider af Samfunds- og Folkelivet ikke kunnet finde Plads inden for Bogens Ramme; men hvor gerne man end kunde ønske ogsaa at finde Skildringer f. Eks. af det religiøse Liv og de talrige Sekter, Handels- og Fabriksforhold, Arbejderforholdene, kunstneriske, militære og maritime Forhold o. s. v., vilde det dog være urimeligt at forlange mere af en Bog paa 250 Sider, end The England and America Reader giver. Det er da endelig ogsaa, som Prof. Jespersen udtrykkelig gør opmærksom paa i sit Forord, England og særlig London, han har villet behandle udførlig, medens Amerika (og Kolonierne) baade efter Forfatterens Plan og af Pladshensyn har maattet nøjes med at spille en mere underordnet Rolle. Der turde maaske dog være Anledning til at fremhæve, at, om end Amerika kvantitativt er blevet noget stifmoderlig behandlet, er paa den anden Side de herhen hørende Stykker nogle af de værdifuldeste i Bogen.

Noterne, som er paa Engelsk, og Gloserne nederst paa Siderne er omhyggelig affattede; Udtalen er for alle mindre hyppig forekommende Ord gengivet med Lydskrift, og særlig vil Angivelsen af Udtalen af Sted- og Personnavne sikkert være meget kærkommen. Om Omfanget af Noterne er det jo ikke godt at udtale sig, førend Bogen har været brugt ved Undervisningen. Forfatteren udtaler, at han i en eventuel ny Udgave vil være villig til at give fyldigere Bemærkninger om Sprogbrug, Betydningsforskel o. s. v., hvilket sikkert vil vinde almindelig Paaskønnelse, da Opgivelserne i en Lærebog af denne Art næppe kan være for rigelige og indgaaende.

Hvad angaar Brugen af Bogen, tænker Anm. sig den an-

vendt efter Forfatterens Antydninger og Henvisninger dels som Læsebog med dertil knyttede Taleøvelser og fri Reproduktion, dels vel ogsaa som Haandbog i engelsk Samfundslære, hvor den sikkert i høj Grad vil være paa sin Plads ved den udvidede Undervisning i Engelsk. Man kunde tænke sig som Pendant til The England and America Reader et Bind med Biografier, Karakteristikker og Sprogprøver af de betydeligste Englændere og Amerikanere i Nutiden, de Mænd, som delvis har givet Tiden deres Præg (Gladstone, Darwin, Ruskin, Edison e. t. c.). Der findes jo allerede en Spire hertil i denne Bog i Karakteristikken af Cecil Rhodes.

Det skal endnu bemærkes, at Bogen er nydelig udstyret i typografisk Henseende og synes at være behagelig fri for Trykfejl. Den eneste alvorlige Anke, der efter Anmelderens Mening kan rettes mod den, og som muligvis vil hæmme dens Udbredelse som Skolebog, er dens urimelig høje Pris; men herpaa kan jo Forlæggeren endnu raade Bod.

M. Kunning.

Modern Philology. A Quarterly Journal devoted to Research in Modern Languages and Literature. Chicago, The University of Chicago Press. (Leipzig, Harrassowitz; London, Luzac & Co.) 216 s.

Det förste — anselige og smukt udstyrede — hefte af dette nye tidsskrift, udkommet juni 1903, aflægger et fordelagtigt vidnesbyrd om den alvor og iver, hvormed nyfilologiske æmner studeres i Amerika, selvom ganske visst ikke alle artiklerne stammer fra selve dette land. Redaktionen består af Ph. S. Allen, Fr. I. Carpenter og C. von Klenze, og blandt «advisory board» træffer man flere af Amerikas bedste navne på disse områder. Et kort samfat af bidragene vil bedre end noget vise tidsskriftets mangesidighed og gi noget begreb om förste heftes værd.

G. L. Kittredge forklarer i «Chaucer and Some of his Friends» antydningerne i prologen til *Legend of Good Women* om at Chaucer ikke vil ta parti i striden mellem «blomsten» og «bladet», ved at henvise til nogle digte af Eustache Deschamps, hvori striden mellem de to ordener af «elskende» omtales og hvor vi endog får at vide navnene på fremragende tilhængere af «blomsten», dæriblandt Philippa, Datter af Chaucers beskytter John of Gaunt og opdraget af Chaucers svigerinde Katherine Swinford, der endte som John of Gaunts hustru. I et andet digt siger Deschamps at han sender Chaucer sine værker «par Clifford». Dette må være Sir Lewis Clifford, knyttet til den sorte prinses husholdning og andetsteds omtalt som ivrig tilhænger af Wyclif; Kittredge gennemgår alt hvad der lar sig opsnuse om hans liv, og viser hvordan han kort för sin død afsværger sine lollardiske

tilböjeligheder og omtaler sig selv som forræder mod gud. Heraf slutter K. (noget løst) at så kan altså beretningen om Chaucers omvendelse på dødslejet være sand. I Cliffords testamente omtales Sir Thomas Clanvowe, der nu af Skeat antages for forfatter til *The Cuckoo and the Nightingale*, der længe har gået for at være af Chaucer; da den note i et MS, hvorpå dette støttes, kun siger «explicit Clanvowe», kan det dog også ha været Sir John Clanvowe; K. anfører grunde herfor og gennemgår den sidstes liv.

Ewald Flügel gir i »References to the English Language in the German Literature of the First Half of the Sixteenth Century» citater fra Luther, Münster og Gesner.

Felix E. Shelling skriver om «The Supernatural as Represented in Plays of the Reigns of Elizabeth and James», nogle ikke særlig dybtgående betragtninger om djævelforskrivninger, særlig Marlowes *Dr. Faustus*, om feverdenen, særlig i *Midsummer Night's Dream*, og om hexe, særlig i *Macbeth*, hvor de nævnte tre stykker modstilles (og prises på bekostning af) samtidige dramaer med lignende motiver.

J. D. M. Ford «Old Spanish Etymologies» forklarer *afe*, *fe*, senere *hé* som opstået af imperativ flt. *habed* foran *vos*: i *avevos* skulde *v* være blevet *f* ved dissimilation (findes tilsvarende tilfælde?); *am(b)idos* af *ad- invitus*; *troçir* af *torquere*.

Sivert N. Hagen knytter sin afhandling «The Origin and Meaning of the Name *Yggdrasill*» til Bugges studier; han forkaster forklaringen af *Yggr* 'den skrækkelige, dvs. Odin' + *drasill* 'hest'; i så tilfælde skulde vi vente genitiv i förste led; *drasill* veed man heller ikke hvor kommer fra. Efter Hagen beror forestillingen om Y. på kristelige myter om det hellige træ (kundskabens træ, livets træ og Kristi kors i ett), der skildres som bladløst. Dette kunde være udtrykt i een eller anden kilde ved *malus rasilis* af *malus* 'æbletræ' og *rasilis* 'polished, smooth, bare'; en eller anden nordbo opfattede *malus* som 'ond, slet', hvilket han oversatte ved intetkön *yggt*, og *rasilis* som egennavn; i *yggtrasils* blev så *t* assimileret til *d* og ved omtydning af *askr yggdrasils* som genitiv blev nom. på *-ll* dannet. Dette vilde virke mere overbevisende, hvis det var lykkedes forf. at eftervise det sjældne ord *rasilis* i en beretning om det hellige træ.

Brander Matthews's «The Mediæval Drama» er en udmærket velskrevet redegörelse for dramaets udvikling fra de liturgiske scener, dets verdsliggörelse, sceneforhold osv.; den vilde måske egne sig bedre til at stå i en almindelig litteraturhistorie end her i et tidsskrift.

Arthur C. L. Brown påviser i «Welsh Traditions in Layamon's Brut» at dette digt har större værd i Artursagnenes tidlige historie end almindelig antaget.

O. F. Emerson undersøger «Some of Chaucer's Lines on the

Monk» for at komme til klarhed over hvad det er for en «text», Chaucer sigter til (C. T. A 177) som fordömmende jægerne, og hvad der forståes ved *recchelees* (smst. 179); dette ord har en langt stærkere betydning end nyengelsk *reckless* og fortjener dærfor at beholdes, hvad så end flere udgivere (og nogle af de gamle afskrivere) mener.

E. J. Dubedout fremhæver i «Romantisme et Protestantisme» det religiøse element i den franske romantik og søger kilden til det, selv hos katolikken Chateaubriand, i protestantisme, særlig den engelske, men også den tyske. Mest går han ind på Victor Hugos religiøse udvikling.

G. Hempel vil i «Hickes's Additions to the Runic Poem», der vel er et brudstykke af hans snart udkommende værk «The Old-English Runic Futhorcs and Alphabets», vise at de runenavne og nogle af de runeformer, der efter Hickes nu almindeligt gives som hørende med til det oldengelske runedigt, ikke kan ha hørt til dette, men at Hickes har taget dem fra et andet håndskrift (Cottoniana Domit., A. 9) og at noget deraf, bl. a. runenavnet *wen*, dær skyldes en anden hånd der ikke har forstået sig på runer og ikke bør nyde tiltro.

John W. Hales har en kort bemærkning om Miltons benyttelse af Ovid i Paradise Lost VII 30—39.

F. N. Robinson «A Variant of the Gaelic Ballad of the Mantle» har jeg ikke læst.

J. Goebel bekæmper, som det synes, med gode grunde, Bielschowskys tvivl om «The Authenticity of Goethe's Sesenheim Songs».

E. E. Hale jr. skriver en interessant artikel om «The Influence of Theatrical Conditions on Shakespeare», hvori han gennemgår de vigtigste ydre forskelligheder mellem datidens sceneindretning og vor og viser, hvordan en del ejendommeligheder hos Shakespeare forklares derved. Mangelen på tæppe gör f. ex. at Sh. ikke kan begynde som en nutidsdramatiker med at tæppet går op for en samling personer midt i en eller anden situation; heller ikke kan han benytte tæppets nedgang til en tilspidset aktslutning. Han begynder med at de handlende kommer spaserende, og slutter i reglen med en eller anden ytring, der begrunder deres bortgang. Lig kan han ikke la blive liggende, som man nu gör[1]: de skaffes altid bort på een eller anden måde. Shakespeares Hamlet ender af den grund ikke som en nutidsforfatter vilde ha foretrukket, med selve Hamlets død. Hvor nu i *Lear* IV. 7 kongen ved scenens begyndelse fremstilles liggende og sovende, gir folioudgaven den anvisning «Lear bæres ind på en stol af tjenere», osv. Endvidere behandles dragter, rekvisitter m. m.

F. B. Gummere forsvarer i «Primitive Poetry and the Ballad» en smule irriteret sin bog «The Beginnings of Poetry» mod

[1] Sml. også Lawrence i Englische Studien XXXII 86 ff.

forskellige angreb og fastholder den opfattelse at i primitive samfund er sang og digtning ikke enkeltmandsværk, men mere fælleseje end i vore tider.

H. Bradley knytter sine bemærkninger om «The Intrusive Nasal in Nightingale» til min lille artikel om det samme æmne i *Englische Studien* XXXI s. 239 (ikke som der her står XXVI s. 2); han mener at næselyden i *Portingale, martingale* og *fardingale* kan skyldes påvirkning fra *nightingale* på grund af den samme endelse, og at den i *nightingale* på samme måde beror på ordet *galingale,* der i middelalderen var mere kendt og omtalt end senere. De af mig jævnstillede indskud af *n* i *messenger, passenger, porringer* osv. kommer ved denne opfattelse helt til kort, og Bradley indlader sig ikke på at forklare dem.

Endelig gir Leo Wiener en samling spansk-jødiske sange han har optegnet på Balkanhalvøen i 1898; det er bl. a. interessant at se de gammelspanske udtaleformer, som disse til østen forslåede jøder har bevaret, f. ex. *fiʒu* for *hijo.*

Som man ser — en righoldig samling af bidrag, der fortjener opmærksomhed både ved forfatternes ansete navne og ved deres eget værd. Blir tidsskriftet ved at holde hvad förste hefte lover, vil det kunne hævde sig en smuk plads iblandt sine mange konkurrenter.

Otto Jespersen.

Ernst Nachmanson, Laute und Formen der magnetischen Inschriften. Uppsala 1903, Akademiska Bokhandeln. XVI + 200 S.

Det foreliggende Værk er, saavidt Anmelderen bekendt, det første større Arbejde af Forfatteren, der betegner sig som Elev af Prof. Danielson og Docent Lagercrantz. Forfatteren har stillet sig til Opgave at give en Oversigt over Lyd- og Bøjningsforholdene i de i Magnesia ved Maiandros fundne Indskrifter. Af disse foreligger en Samling udgivet af Otto Kern: Die Inschriften von Magnesia am Mäander (Berlin 1900), og paa Basis af denne har Forfatteren udarbejdet sin Bog. Ordningen af Stoffet er væsenlig den i lignende Værker, f. Eks. Meisterhans's Grammatik der attischen Inschriften, fulgte. Forfatteren har da omhyggeligt sammenstillet alle Former af Interesse eller, hvor det krævedes, givet en fuldstændig Statistik over alle forekommende Eksempler, alt med stadigt Hensyn til Indskrifternes Kronologi, som bestemmes i Indledningen (medens Kerns Udgave er ordnet efter Indholdet). Derved har han kunnet bestemme Udviklingens Gang. I visse Tilfælde har han endog ladet Originalindskrifterne, der for en stor Del befinder sig i Berlin, undersøge paa ny. Samlingen bestaar af c. 350 Indskrifter, der daterer sig fra 4de Aarh. f. Chr. til

4de Aarh. e. Chr. Kun i de allerældste er Sprogformen jonisk, ellers er Indskrifterne i *κοινή*. Dette gælder dog kun for de fra Magnesia selv stammende; thi i Samlingen er optaget en Del Indskrifter, hvoraf der i Magnesia er fundet Gengivelser, skønt de stammer andetsteds fra. At disse er kopierede i Magnesia, skyldes den Omstændighed, at de angaar magnesiske Forhold; saaledes findes der en Række Psephismata og Breve om Deltagelse i den magnesiske Leukophryene-kultus. Af disse fremmede Indskrifter er nogle i Dialekt. Med Rette har Forfatteren saa godt som ladet disse sidste ude af Betragtning, da i det højeste de Forandringer, den magnesiske Kopist har foretaget, hører her hen, og disse, da Originalerne mangle, ikke sikkert kan bestemmes, tilmed da Dialekten næppe har været ren. For de øvrige fremmede i *κοινή* affattede Indskrifters Vedkommende har han derimod registreret Formerne til Sammenligning med de magnesiske.

Ved dette Arbejde har han altsaa givet en Undersøgelse af Sprogudviklingen i den hellenistiske Periode indenfor en enkelt By (paa samme Maade som Schweizer har gjort det for Pergamon). Sproget i Magnesia har naturligvis gennemgaaet *κοινή*'s almindelige Udvikling: *η* og *ει* bliver til *ι*, *ᾱι ηι ωι* mister sit *ι* etc., men flere specielle Fænomener, som findes andetsteds og forudsættes af Nygræsk, lader sig slet ikke paavise i Magnesia. Paa dette Punkt har Forfatteren vist sund Kritik og tilbagevist uberettigede Slutninger, der muligvis kunde drages af Materialet (se saaledes hans Behandling af Spørgsmaalet om Aspiraternes Udtale, S. 38 ff.). Som Regel er han ikke gaaet nærmere ind paa de Problemer, som selve de lydlige Fænomener frembyder, men har nøjedes med at bestemme disses udvortes Forløb og iøvrigt henvise til tidligere Behandlinger. Herved viser han et nøje Kendskab til den her hen hørende Litteratur, ligesom han ogsaa har samlet adskillige nye Eksempler fra Indskrifter, samt Grammatikernotitser.

Paa en lignende Maade behandles deretter i Bogens andet Hovedafsnit Formlæren, hvor man imidlertid paa flere Punkter mærker Materialets Knaphed; men den sædvanlige Sprogbrug træder i Reglen tydeligt frem, hvorved Forf. (som ogsaa i 1ste Afsnit) har været i Stand til at forbedre eller bekræfte Kern's Læsninger. At fremhæve Enkeltheder vilde føre for vidt, skønt der findes flere Enkeltbemærkninger, der fortjente det, og jeg skal derfor nøjes med at anføre et Par Steder, som giver Anledning til at ytre Betænkelighed. S. 13 Note 1 anfører Forfatteren et i Magnesia, som det synes slet, kopieret Psephisma fra Megalopolis, hvor der staar *πρὸς πάντας τὸς καὶ ἁμὲ εαρημενος*. Formen *εαρημενος* har voldt Vanskeligheder. N. optatter nu det første *ε* som Dittografi af *ε* i *ἁμὲ* og fortsætter: «Ich lese also ἁμὲ⟨ε⟩ ᾑρημένος. *ᾳ* für *αι* im Anlaut ist zu dieser Zeit zwar

selten, aber gar nicht Unerhörtes». Det forekommer mig dog tvivlsomt, om dette kan finde Sted uden at være en ren Fejl. De af Schulze Qu. Ep. Pag. 49 (hvortil N. henviser) nævnte Eksempler har med Rette ϱ̣ og kan ikke anvendes her. S. 94 opføres *Πολυϱϱήνιοι* (kretisk Folk) i den Paragraf, der omhandler *ϱϱ* < *ϱσ*. Ordet hører dog vel til ep. *πολύϱϱην* < **πολύϝϱην*.

Til Slutning giver Forfatteren en Udsigt over Sprogudviklingen i Magnesia, som i det hele synes at træffe det rette. Forfatteren fremhæver her Manglen af geografisk begrænsede Specialundersøgelser paa *κοινή*'s Omraade. Schweizer har leveret en saadan for Pergamon og den her anmeldte Bog slutter sig (trods de ret betydelige Forskelligheder i Anlæg) værdigt dertil som et fortrinligt Supplement. Forfatteren fortjener derfor Tak for sit Arbejde.

Elof Olesen.

J. M. Secher, Hovedpunkter af den græske Litteraturs Historie, fremstillede til Skolebrug. 2den, ændrede Udgave. Kbhvn. 1903, Gyldendalske Bogh. 91 s.

Denne 2den udgave af Sechers græske litteraturhistorie adskiller sig både kvantitativt og kvalitativt betydeligt fra 1ste. Efter forlagets ønske er bogen blevet noget forkortet, omtrent med 1 ark, således at de to udgaver ikke ret godt kan bruges jævnsides; denne forkortelse vil sikkert vise sig gavnlig ved den påtænkte anvendelse som hjælpemiddel ved undervisningen i oldtidskundskab i klasser der ikke har læst græsk. Ved siden heraf er bogen blevet underkastet en grundig revisjon, tildels under påvirkning af prof. Heibergs litteraturhistorie, og har derved vundet ikke lidt i korrekthed og læselighed; f. ex. er behandlingen af de homeriske digtes forudsætninger og udvikling mere tilfredsstillende end før. De siden 1ste udgave gjorte fund, Aristoteles' «Athens statsforfatning» og Bacchylides' digtsamling, er selvfølgelig dragne med ind i fremstillingen. Naturligvis har det ved et stof, hvor der er så megen gammel tradition, ikke helt kunnet undgås, at ting er blevet stående, som hellere burde være uomtalte, f. ex. krøniken om Tyrtaios' attiske herkomst, der ganske vist serveres med prædikatet «næppe pålideligt». En *survival* er det, når Wolf siges at have rejst det homeriske spørsmål «i Slutningen af forrige Aarhundrede», og det undrer mig, at man stadig kan have lyst til at bruge betegnelsen pragttaler («Prunkreden») istedenfor at kalde dem festtaler eller foredrag.

Karl Hude.

Bøger indsendte til redaktionen.

Jaakkola, N., De praepositionibus Zosimi quaestiones. (Diss.) Björneborg.
Scheindler, A., Kleine latein. Sprachlehre für Deutsche. Wien & Leipzig, Tempsky & Freytag.
Johns Hopkins University Circulars. Vol. XXII. No. 163. Notes from the Oriental Seminary, ed. by *P. Haupt.* Baltimore.
Hendrickson, G. L., The Commentariolum Petitionis attributed to Q. Cicero. (Univ. Chic. Dec. Publ. Vol. VI.) Chicago, Univ. Press.
Meyer, J. J., Two twice-told Tales. (Do. do.) Chicago, Univ. Press.
Noreen, Ad., De nordiska språken. 2. uppl. Sthlm., Ljus.
Heinichen, Latein.-Deutsches Schulwörterbuch. 7. Aufl. von *C. Wagener.* Leipzig, Teubner.
Gai institutionum comm. IV, edd. *E. Seckel & B. Kuebler.* Bibl. Teubn.
Marci Antonini comm. ll. XII, ed. *J. Stich.* Bibl. Teubn.
Pausaniae Graeciae descriptio, rec. *F. Spiro.* Vol. II: ll. V—VIII. Bibl. Teubn.
Inscriptiones Graecae ad illustrandas dialectos selectae, scholarum in usum ed. *F. Solmsen.* Bibl. Teubn.
Scholia vetera in *Pindari* carmina, rec. *A. B. Drachmann.* Vol. I: Schol. in Olympionicas. Bibl. Teubn.
Ausgewählte Briefe *Ciceros*, hrsg. u. erkl. von *E. Gschwind.* I: Einleitung & Text, II: Kommentar. Leipzig, Teubner.
Cumont, F., Die Mysterien des Mithra, deutsche Ausg. von *G. Gehrich.* Leipzig, Teubner.
Immisch, Otto, Philologische Studien zu Plato. II: De recensionis Platonicae praesidiis atque rationibus. Leipzig, Teubner.
Deissmann, A., Die Hellenisierung des semitischen Monotheismus. (Sonderabdr. aus d. Neuen Jahrbb. für das klass. Alt. usw.) Leipz. Teubner.
Eine Mithrasliturgie, erläutert von *A. Dieterich.* Leipzig, Teubner.
Trajans Dakische Kriege, nach dem Säulenrelief erzählt von *E. Petersen.* II: Der zweite Krieg. Leipzig, Teubner.
Historische Grammatik der latein. Sprache, hrsg. von *G. Landgraf.* III. Band: Syntax des einfachen Satzes. 1. Leipzig, Teubner.
P. Vergilius Maro, Aeneis Buch VI erkl. von *E. Norden.* (Samml. wissensch. Komm.) Leipzig, Teubner.
Drachmann, A. B., Den romerske Statsforfatning, fremstillet til Brug for Studerende. Kbhvn., Erslev.
Shakespeare, The Tragedy of Macbeth, med Indl. og Komm. af *N. Bøgholm & Otto Madsen.* Kbhvn., Nord. Forlag.
P. Cornelii Taciti opera, rec. *I. Müller.* Ed. minor. Vol. I. Ed. altera emendata. Leipzig, Freytag.
Herrmann, Paul. Nordische Mythologie in gemeinverständlicher Darstellung. Leipzig, Engelmann.
Abbott, F. F., The Toledo MS. of the Germania of Tacitus. (Univ. Chic. Dec. Publ. Vol. VI.) Chicago, Univ. Press.
Shorey, P., The Unity of Plato's Thought. (Do. do. VI.) Chicago, Univ. Press.
Nyrop, Kr., Grammaire historique de la langue française. Tome II. Kbhvn., Nord. forlag.

Indhold af 12te binds 2det hæfte.

Anmeldelser.

Mindre meddelelser.

NORDISK TIDSSKRIFT

FOR

FILOLOGI

TREDIE RÆKKE

TOLVTE BINDS TREDIE HÆFTE

KØBENHAVN

GYLDENDALSKE BOGHANDEL, NORDISK FORLAG

GRÆBES BOGTRYKKERI

1904

Under medvirkning af:

M. Cl. Gertz, professor, dr. phil., Kbhvn. **Vilh. Thomsen,** professor, dr. phil., Kbhvn. **Ludv. F. A. Wimmer.** professor, dr. phil., Kbhvn.

S. Bugge, professor, Kristiania. **Johan Vising,** professor, Göteborg **C. M. Zander,** professor, Lund.

redigeret af:

Karl Hude, rektor, dr. phil., Frederiksborg.

Af tidsskriftet udkommer årligt et bind på 4 hæfter, hvert på gennemsnitlig 3 ark. Subskriptionen er bindende for et bind, hvis pris er 6 kroner.

Bidrag til tidsskriftet bedes sendte under redaktørens adresse (Frederiksborg), bøger, afhandlinger og tidsskrifter til anmeldelse under samme adresse eller til Gyldendalske boghandel, Nordisk Forlag, Kbhvn. K.).

D'hrr. anmeldere gøres opmærksomme på, at redaktionen ved at tilstille vedkommende bogs forlægger to exemplarer af anmeldelsen sørger for, at den kan komme forfatteren i hænde.

Solens Bane.

I.

Af **J. L. Heiberg.**

I Euripides' Orestes V. 1001 ff. udtaler Elektra i en Skildring af Pelopideættens Ulykker, at som Følge af, at Hermes til Atreus' Fordærv havde ladet et Faar med Guldskind fødes i hans Hjorder, opstod der en Tvedragt, der «vendte Solens vingede Vogn, idet den forenede dens Vej mod Aften paa Himlen med den ridende Eos, og Zeus vendte den syvsporede Pleiades Løb til en anden Bane». For at forstaa Digterens Mening med disse Ord er det nødvendigt at forfølge Udviklingen af det Sagn, hvortil han hentyder.

I de for nogle Aar siden fundne Excerpter af Apollodoros (Epit. 2, 10 ff.) fortælles det saaledes. Atreus havde engang lovet Artemis det smukkeste Lam, der fødtes i hans Hjord; da der saa fødtes et gyldent Lam, opfyldte han ikke sit Løfte, men dræbte Dyret og gjemte det i en Kiste. Men hans Kone Aerope, som var forført af Thyestes, udleverede det til ham, og da Mykenaierne vilde vælge en Pelopide til Konge, fik han dem med Atreus' Samtykke til at gjøre Valget afhængigt af, hvem af dem der var i Besiddelse af det gyldne Lam. Saaledes blev Thyestes Konge. Men Zeus sendte Hermes til Atreus og gav ham det Raad at faa Thyestes til at love ham Kongemagten, hvis Solen gik den modsatte Vej; da Thyestes var gaaet ind herpaa, gik Solen ned i Øst *(τὴν δύσιν εἰς ἀνατολὰς ὁ ἥλιος ἐποιήσατο)*, og «da Guddommen saaledes havde gjort Thyestes' Bedrageri vidnefast», blev Atreus Konge. Til Hævn for Forførelsen af Aerope dræber han saa Thyestes' Børn og lader Faderen spise deres Kød (sml. Scholl. Il. II 106, Scholl. Orest. 811). Denne Sagnform gaar vistnok tilbage til Pherekydes, da vi ved, at han i Modsætning til den almindelige Fremstilling nævnede Artemis, ikke

Hermes, i Forbindelse med det gyldne Lam[1]. Allerede dette er en Garanti for dens relative Oprindelighed, og denne bekræftes ogsaa ved selve Fortællingen med dens Tilknytning til et ordsprogligt Udtryk for det urokkeligt sikre (sml. f. Ex. Herodot VIII 143: *νῦν τε ἀπάγγελλε Μαρδονίῳ, ὡς Ἀθηναῖοι λέγουσι, ἔστ' ἂν ὁ ἥλιος τὴν αὐτὴν ὁδὸν ἴῃ, τῇ καὶ νῦν ἔρχεται, μήκοτε ὁμολογήσειν ἡμέας Ξέρξῃ*). For det Punkts Vedkommende, hvorpaa det her kommer an, er Oprindeligheden i hvert Fald indlysende: Forandringen i Solens Bane er kun midlertidig, kun for den ene Dag. At nemlig Fortællingen hos Apollodoros er saaledes at forstaa, viser baade Sammenhængen og Udtrykkene; det siges desuden udtrykkeligt i Referatet af den i Scholl. Orest. 998 S. 198, 22: *τινὲς δέ φασι τὸν Δία πρὸς χάριν Ἀτρέως ποιῆσαι τὸν ἥλιον καὶ τὰς Πλειάδας ἐκ δύσεως ἀνατεῖλαι μεταστρέψαντα τὴν τάξιν ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ.*

Det blev imidlertid senere opfattet som en permanent Forandring af Solens Bane, hvorved den kom til at gaa fra Øst til Vest, medens den forhen gik fra Vest til Øst. Saaledes hedder det udtrykkeligt hos Platon, Politikos 268 e ff.: *ἦν τοίνυν καὶ ἔτι ἔσται τῶν πάλαι λεχθέντων πολλά τε ἄλλα καὶ τὸ περὶ τὴν Ἀτρέως τε καὶ Θυέστου λεχθεῖσαν ἔριν φάσμα. ἀκήκοας γάρ που καὶ ἀπομνημονεύεις, ὅ φασι γενέσθαι τότε. — τὸ περὶ τῆς χρυσῆς ἀρνὸς ἴσως σημεῖον φράζεις. — οὐδαμῶς, ἀλλὰ τὸ περὶ τῆς μεταβολῆς δύσεώς τε καὶ ἀνατολῆς ἡλίου καὶ τῶν ἄλλων ἄστρων, ὡς ἄρα, ὅθεν μὲν ἀνατέλλει νῦν, εἰς τοῦτον τότε τὸν τόπον ἐδύετο, ἀνέτελλε δ' ἐκ τοῦ ἐναντίου, τότε δὲ δὴ μαρτυρήσας ἄρα ὁ θεὸς Ἀτρεῖ μετέβαλεν αὐτὸ ἐπὶ τὸ νῦν σχῆμα.* Og denne Form af Sagnet følger Euripides tydeligt[2] i Elektra 726 ff.: *τότε δὴ τότε φαεννὰς | ἄστρων μετέβαλλ' ὁδοὺς | Ζεὺς καὶ φέγγος ἀελίου | λευκόν τε πρόσωπον ἀοῦς, | τὰ δ' ἔσπερα νῶτ' ἐλαύνει*

[1] Scholl. Orest. 995 S. 198, 2: *Φερεκύδης δὲ οὐ καθ' Ἑρμοῦ μῆνίν φησι τὴν ἄρνα ὑποβληθῆναι ἀλλὰ Ἀρτέμιδος.* Hermes, der i den anførte Sagnform spillede en anden Rolle, er efter samme Scholion S. 197, 27 bleven substitueret af Forfatteren til Alkmaionis, aabenbart for at faa en Sammenhæng med Drabet paa Myrtilos, Hermes' Søn. Oprindelig har det gyldne Lam sikkert ikke været nogen Gudernes List for at bringe Atreus i Ulykke; det er vist Beretterens Skyld, naar det ser ud, som om ogsaa Pherekydes havde fremstillet det saaledes. Det stemmer jo ikke med Zeus' Optræden, der er ganske uden Bagtanke.

[2] Ogsaa Iphig. Taur. 193 ff.: *ἀλλάξας δ' ἐξ ἕδρας ἱερὸν ὄμμ' αὐγᾶς ἅλιος* maa der menes det samme; sml. Elektr. 739 ff.: *στρέψαι θερμὰν ἀέλιον χρυσωπὸν ἕδραν ἀλλάξαντα.*

θερμὰ φλογὶ θεοπύρῳ. Naar han derefter (V. 733 ff.) udmaler, hvorledes Følgen deraf er blevet Nordens fugtige Skyer og Saharas Tørhed, er det maaske et Fingerpeg om, hvad der har foranlediget Omtydningen af Sagnet. Om Anaxagoras ved vi nemlig (Diels, Doxographi S. 337 ff., Fragmente der Vorsokratiker S. 318 nr. 67), at han antog Verdensaxens Hældning for en secundair Forandring, der var indtraadt efter de levende Væsners Tilblivelse, «for at nogle Dele af Verden skulde blive ubeboede, andre beboede, paa Grund af Afkøling og Udbrænding og Tempereretheds». Det forekommer mig ret sandsynligt, at en eller anden i en lignende Mening har anvendt ionisk Speculation over Verdensbygningen paa det gamle Sagn.

I det anførte Sted af Elektra (737 ff.) udtaler Euripides sin ringe Tiltro til, at Solen, som Sagnet fortæller, virkeligt skulde have forandret sin Bane for en menneskelig Forurettelses Skyld, og den stigende astronomiske Indsigt medfører et nyt Forsøg paa en rationalistisk Udlægning.

Siden Anaximandros havde fremsat Tanken om Universets Kugleform, gik man naturligvis ud fra, at Solen saavel som Fixstjernerne bevægede sig med det fra Øst til Vest, som det f. Ex. forudsættes i Platons ovenfor anførte Fremstilling af Sagnet og i Stedet af Euripides' Elektra. Da man imidlertid længe havde lagt Mærke til de vigtigste Fixstjerners *φάσεις* (ɔ: det Tidspunkt af Aaret, hvor de først begynder at blive synlige paa Morgen- og Aftenhimlen), maatte man snart opdage, at disse ikke er constante, men efter Aarstiden avancerer mod Øst i Forhold til Solen og efter et Aars Forløb begynder forfra ɔ: at Solen i Løbet af et Aar i Forhold til Fixstjernerne kommer en Gang rundt i modsat Retning af den daglige Omdrejning. Dette Phænomen forklarer hele den græske videnskabelige Astronomi ved den Antagelse, at Solen (og Planeterne) bevæger sig i deres aarlige Bane fra Vest til Øst (Aristoteles de caelo II 285^b 30, Geminos I 19: *ὑπόκειται γὰρ πρὸς ὅλην τὴν ἀστρολογίαν ἥλιόν τε καὶ σελήνην καὶ τοὺς πέντε πλανήτας ἰσοταχῶς καὶ ἐγκυκλίως καὶ ὑπεναντίως τῷ κόσμῳ κινεῖσθαι*, Ptolemaios Synt. I 8: *ὅτι δύο διαφοραὶ τῶν πρώτων κινήσεών εἰσιν ἐν τῷ οὐρανῷ*). Denne Opfattelse muliggjordes ved, at allerede Anaximandros ikke antager, at Solen og Stjernerne sidder paa samme Kugle, men at de drejes rundt hver af sin Sphaere (Diels, Doxogr. S. 345, 30), en Tanke, der som bekjendt blev videre udviklet af Pythagoreerne. For dem, der gik ud fra det Dogme, at alle Himmellegemernes

Bevægelser var circulaire, maatte det ligge nær at finde den senere gængse Forklaring, at Solens Sphære gik fra Vest til Øst, og om Alkmaion, der stod under deres Indflydelse, er det udtrykkeligt overleveret, at han ligesom *οἱ μαθηματικοί* antog *τοὺς πλανήτας τοῖς ἀπλανέσιν ἀπὸ δυσμῶν ἐπ' ἀνατολὰς ἀντιφέρεσθαι* (Diels, Doxogr. S. 345, 19).

Denne ny astronomiske Theori maa nu i sidste Halvdel af 5. Aarh. være bleven combineret med Atreussagnet. saa Atreus blev til en Stjernekyndig, der havde paavist for Folket, at Solen i Virkeligheden gik fra Vest til Øst; efter Achilles Tatios, Isagoga in Aratum (Maass, Commentariorum in Aratum reliqviae S. 28 ff.), havde Euripides ladet Atreus sige (Fragm. 861):

> *δείξας γὰρ ἄστρων τὴν ἐναντίαν ὁδὸν*
> *δόμους τ' ἔσωσα καὶ τύραννος ἱζόμην*

og Achilles Tatios forklarer det utvivlsomt rigtigt saaledes: *τὰς τῶν πλανήτων ὁδοὺς ἐναντίας τοῖς λοιποῖς φερομένας ταὐτῷ πάλιν Ἀτρεῖ περιτιθείς*, saaat Euripides egentlig skulde have sagt *ἡλίου* istedenfor *ἄστρων*, hvad der dog i Realiteten kommer ud paa et. Efter samme Sted hos Achilles Tatios havde ogsaa Sophokles (Fragm. 672) betegnet Atreus som Astronom[1], hvad der dog kun kan have sin Grund i den omtalte Rationalisering af Sagnet. Den holder sig ogsaa senere i Cours, se Polybios h. Strabon I 23: *Ἀτρέα δὲ τοῦ ἡλίου τὸν ὑπεναντίον τῷ οὐρανῷ δρόμον*, Scholl. Orest. S. 199, 4 ff.: *ὁ Ἀτρεὺς ... προελθὼν ἐπηγγέλλετο δεῖξαι τὸν μὲν ἥλιον ἐκ δυσμῶν εἰς ἀνατολὰς τὴν πορείαν ποιούμενον*, S. 199, 10: *πιθανῶς δὲ ὁ Εὐριπίδης τὸν μῦθον προσήρμοσεν· ὁ γὰρ φυσικὸς λόγος τὸν ἥλιον ἀποδείκνυσι τὴν ἐναντίαν ἰόντα πορείαν τῷ οὐρανῷ*, og i fuldt Flor med ny Skud[2] hos Pseudo-Lukian *Περὶ τῆς ἀστρολογίης* 12: *Ἀτρέος δὲ καὶ Θυέστεω περὶ τῇ πατρωίῃ βασιληίῃ φιλονεικεόντων ἤδη τοῖσι Ἕλλησι ἀναφανδὸν ἀστρολογίης τε καὶ σοφίης τῆς οὐρανίης μάλιστ' ἔμελε, καὶ τὸ ξυνὸν τῶν Ἀργείων ἄρχειν ἔγνωσαν ἑωυτῶν, ὅστις τοῦ ἑτέρου σοφίην προφερέστερος. ἔνθα δὴ Θυέστης μὲν κριόν σφισι τὸν ἐν τῷ οὐρανῷ σημηνάμενος ὑπέδειξε, ἀπ' ὅτεω δὴ ἄρνα χρύσεον*

---

[1] *Σοφοκλῆς δὲ εἰς Ἀτρέα τὴν εὕρεσιν* (sc. *τῆς ἀστρονομίας*) *ἀναφέρει λέγων· κἀνταῦθα πᾶς προσκυνεῖ δὲ τὸν στρέφοντα κύκλον ἡλίου.* Citatet maa være defect.

[2] Af Athenaios VI 231 c ses, at Herodoros fra Herakleia havde for tolket det gyldne Lam som en Sølvskaal med et forgyldt Lam paa.

Θυέστῃ γενέσθαι μυθολογέουσι, Ἀτρεὺς δὲ τοῦ ἠελίου πέρι καὶ τῶν ἀνατολέων αὐτοῦ λόγον ἐποιήσατο, ὅτι οὐκ ἐς ὁμοίην φορὴν ἠέλιός τε καὶ ὁ κόσμος κινέονται, ἀλλ' ἐς ἀντίξοον ἀλλήλοισι ἀντιδρομέουσι, καὶ αἱ νῦν δύσιες δοκέουσαι τοῦ κόσμου δύσιες ἐοῦσαι τοῦ ἠελίου ἀνατολαί εἰσι. τόδε εἰπόντα βασιλέα μιν Ἀργεῖοι ἐποιήσαντο, καὶ μέγα κλέος ἐπὶ σοφίῃ αὐτοῦ ἐγένετο[1]. Ganske brister endelig den sidste Traad, der forbinder denne Fortolkning med Sagnets oprindelige Form, naar Atreus siges at have forudsagt en Solformørkelse, se Hyginus fab. 258 *sed veritatis hoc est, Atreum apud Mycenas primum solis eclipsin inuenisse, cui inuidens frater ex urbe discessit*, Athenaios VI 231 c *καὶ τὴν Ἀτρέως δὲ χρυσῆν ἄρνα, περὶ ἣν γεγόνασιν ἡλίου τε ἐκλείψεις καὶ βασιλειῶν μεταβολαὶ ἔτι τε τῆς τραγῳδίας ἡ πολλή.*

Naar baade Sophokles og Euripides hentyder til denne Fortolkning, Euripides endda i Modsætning til sine egne Udtalelser andensteds (formodenligt før den ubekjendte Tragødie, som Achilles Tatios anfører), tyder det paa, at den da nyligt var kommet frem i Athen og havde vakt Opsigt. Hos Anaxagoras, hvem det ligger nærmest at tænke paa, er der ingen Tilknytning for den; han lærte, at Stjernerne (ɔ: Himmelkuglen) bevægede sig rundt neden om Jorden (Diels, Doxogr. S. 562, 21) fra Øst til Vest (ib. S. 345, 16), og at Solen i sit aarlige Løb vendte om tvungen af Luftens Kulde (ib. S. 562, 24), ligesom Maanen; for disse kan han altsaa ikke have antaget et aarligt Omløb i en circulair Bane. Derimod berettes det om Oinopides fra Chios (Achilles Tatios l. l. S. 55), at han ansaa Mælkevejen for Solens tidligere Bane, som den havde forladt formedelst Thyestes' Maaltid for siden at gaa den modsatte Vej[2]. Han var lidt yngre end Anaxagoras (Eudemos h. Proklos in Euclid. S. 66), havde været i Ægypten (Diodor I 96) og givet sig af med Mathematik; at han havde vakt Opsigt i Athen, fremgaar af Platons Anterast. 132 a: *ἐτυγχανέτην οὖν δύο τῶν μειρακίων ἐρίζοντε, περὶ ὅτου δέ, οὐ σφόδρα κατήκουον, ἐφαινέσθην μέντοι ἢ περὶ Ἀναξαγόρου ἢ περὶ Οἰνοπίδου ἐρίζειν· κύκλους γοῦν γράφοντες ἐφαινέσθην καὶ ἐγκλίσεις τινὰς ἐμιμοῦντο τοῖν χεροῖν* (der menes aabenbart astronomiske

---

[1] Naar Scholl. Orest. S. 198, 19 siger, at Atreus *ὡς ἂν φιλόσοφος* paaviste, at Thyestes havde Uret, ved at vise, at Solen og Pleiaderne stod op i Vest, er det en uklar Mindelse om denne astronomiske Forklaring.

[2] *Ἕτεροι δέ φασιν, ὧν ἐστι καὶ Οἰνοπίδης ὁ Χῖος, ὅτι πρότερον διὰ τούτου* (Mælkevejen) *ἐφέρετο ὁ ἥλιος, διὰ δὲ τὰ Θυέστεια δεῖπνα ἀπεστράφη καὶ τὴν ἐναντίαν τούτῳ πεποίηται περιφοράν, ἣν νῦν περιγράφει ὁ ζῳδιακός.*

Problemer). Det er altsaa vistnok ham, der har anvendt den ny astronomiske Viden til rationalistisk Omtydning af Sagnet.

Efter det anførte Sted synes det ogsaa at være ham, der først har sat Forandringen i Solens Bane i Forbindelse med Thyestes' Maaltid. Ogsaa dette Træk har vistnok en senere Tragiker benyttet; det findes vel første Gang hos Ovid (Ars am. I 327 ff.), men Seneca har det i Thyestes 784 ff. (sml. Agamemn. 909), og at det forekommer hos Hyginus (fab. 88 *ob id scelus etiam sol currum avertit*), tyder ligeledes paa Herkomst fra en Tragødie, ligesom ogsaa det, at Accius havde benyttet det i sin Brutus (Cicero de div. I 44); sml. Scholl. Orest. S. 199, 12: *φασὶ γάρ, ὅτι πρότερον μὲν ἐκ Καρκίνου εἰς Διδύμους ἐποιεῖτο τὴν πορείαν, ὥστε τὸν σωματοειδῆ Ἥλιον ἀπεστροφέναι πρὸς τὴν δύσιν τὸ πρόσωπον, νῦν δὲ διὰ τὴν Ἀτρέως καὶ Θυέστου ἀδικίαν ἀποστραφέντα πρὸς ἀνατολὴν φέρεσθαι ἔχοντα φαινόμενον ἡμῖν τὸν νῶτον.*

Naar vi nu anvender dette paa Stedet i Orestes, er det klart, at Omtalen af Pleiaderne forudsætter den ældre Opfattelse, at Solen og Fixstjernerne gaar samme Vej; Pleiaderne nævnes nemlig utvivlsomt blot som *pars pro toto*, og det er ilde anvendt Lærdom, naar Scholierne S. 199, 17 ff. mener, at de er nævnt, fordi Tyren viser Brystet først, medens de andre Himmeltegn staar op med Hovedet foran. Det vilde ogsaa være urimeligt at se Overlevering deri, at de S. 198, 21, 23; 199, 7, 10; 200, 3 i Gjengivelsen af Sagnet nævner Pleiaderne ved Siden af Solen; det er foranlediget ved Texten, og hos Apollodor, som er deres Kilde, forekommer de ikke, heller ikke i Referatet i Scholl. Iliad. De første Ord om den aftenlige Vejs Forening med Morgenen laa det egenligt nærmest at forstaa om den oprindelige Sagnform, selv om Scholierne S. 200, 1 naturligvis har Uret i at forstaa *μονόπωλον* som: paa en Dag. Men de kan vel nok forstaas om en permanent Gjøren omkring, saaat vi faar samme Form af Sagnet som i Elektra: Solen gik før fra Vest til Øst, men for at skaffe Atreus Thronen (og lade Striden i Pelopideætten vedvare) vendte Zeus en Gang for alle dens Bane omkring.

II.

Af Ingeborg Hammer.

Allerede meget tidligt har Grækerne været opmærksomme paa at Solen foruden sin daglige Bane havde en anden og at der var noget som hed Solhverv: et Sted i de homeriske Digte (Od. XV 404) og atter og atter i de hesiodeiske tales der om ἡλίου τροπαί, men der kan vel ingen Tvivl være om at det betyder det samme som naar Anaximander (Diels: Die Fragmente der Vorsokratiker p. 20, 27) og Anaximenes (ibid. 24, 15), naar Anaxagoras (ibid. 320, 72), naar Herodot (II 24), naar Diogenes fra Apollonia (Diels 343, 9. 17) lader Solhverv fremkomme ved at Solen skubbes tilbage af kold eller fortættet Luft (hvilket vel er det samme) som blæser i Nord om Vinteren saa at Solen drives mod Syd og først kan komme Nord paa naar Vinterstormene er ophørt at blæse: nemlig at den der taler saaledes har lagt Mærke til at Solen om Sommeren staar nordligere op og gaar nordligere ned end om Vinteren og deraf har sluttet at Solen en Sommerdag beskriver en Cirkel der ligger nordligere end den den beskriver en Vinterdag. Ingen af dem har tænkt paa Ekliptika naar de talte om Solhverv — ogsaa af den Grund at de lader Solen gaa frem og tilbage mellem Nord og Syd, mens Ekliptika ligger i Øst—Vest. Naar Grækerne mærkede sig de heliakiske Stjærneopgange paa de forskellige Aarstider var det udelukkende af meteorologiske og agrariske Hensyn, ikke astronomiske, og de Stjærner de lagde Mærke til stod snart paa den ene, snart paa den anden Side af Ekliptika, snart langt fra, snart nær ved, derfor faldt det dem ikke ind ad den Vej at bestemme Solens aarlige Bane. Der er heller ingen af de omtalte Forfattere der nævner Dyrekredsen. (Naar Plinius n. h. II 31 Diels 15, 5 siger om Anaximander *obliquitatem eius* [zodiaci] *intellexisse* er det en let gennemskuelig Misforstaaelse af Plinius af en Overlevering som fx: Diels 19, 22.) Xenofanes har naturligvis ikke haft nogen Anskuelse af hvorledes de utallige Soles uendelige Baner var som han antager; Eleaterne som nægter al Bevægelses Virkelighed maatte jo betragte det som en Tankeleg at anstille Undersøgelser over Solens Bevægelse — noget de da heller ikke giver sig af med. Empedokles siger (Diels 171, 58) at Solen hindres i at blive ved med at gaa lige ud af den Sfære

der omgiver Verden og af Vendekredsene; noget nærmere om hans Opfattelse af dette Spørgsmaal ved vi ikke, men det er rimeligt at han har tænkt sig disse Hindringer i Syd og Nord ligesom de andre Filosoffer; nogen rigtigere Opfattelse af Solbanen udgaar nemlig ikke fra Filosofferne. Grunden er vel ganske simpelt den at en saadan Opfattelse kun fremkommer som Resultat af aarelange fortsatte Iagttagelser og det var slet ikke disse Filosoffers Sag; de har gjort skarpe, tit overraskende, Iagttagelser, men altid Enkeltiagttagelser som strax satte deres Tanker saaledes i Bevægelse at de gav sig til at bygge geniale og dristige Systemer, men det faldt dem aldrig ind at øve den Kontrol over deres Tanker: at sammenligne deres konstruerede Verden med den virkelige der omgav dem; heller ikke søgte de bagefter at faa Naturens virkelige Orden forklaret efter deres System. Det faldt dem som sagt slet ikke ind. Derfor har de undertiden hvad Fysikken angaar kunnet sige de mærkeligste Ting.

En iagttagende Fremgangsmaade i det Spørgsmaal vi her beskæftiger os med vilde føre til Opdagelsen af Dyrekredsen. Det har jo været meget omstridt om Dyrekredsen, denne Række af fantastiske og symbolske Billeder, en meget livlig Fantasis Værk, er af græsk eller babylonisk Oprindelse. Nogle har ment at Babylonierne skabte først nogle af Billederne og lærte Grækerne dem og de var saa Mestre for Resten; andre har ment at begge Folk hvert for sig fandt Solbanen men Grækerne fandt paa at betegne den ved disse Billeder. Der kan dog vist ikke være Tvivl om at Grækerne har faaet Dyrekredsen med Kundskaben om Solbanen fuldt færdig fra Babylonierne. Babylonierne kendte i al Fald Ekliptika 1000 Aar før der var Tale om Grækerne. Et andet Spørgsmaal er det ganske vist om de tog de Stjærner sammen og dannede de Stjærnebilleder som vi kun kender som Led i en hel Kreds gennem Grækerne, Babylonierne taler nemlig intet Sted om 12 Dyrekredsbilleder eller overhovedet om en sammenhængende Række af Billeder. Men for 4 af Billedernes Vedkommende, nemlig Skytten, Skorpionen, Stenbukken og Fiskene har Boll (Sphaera 1903, p. 181 ff.) bevist at de er af babylonisk Oprindelse, og med Hensyn til de 8 andre har P. Jensen (Kosmologie der Babylonier p. 310 ff.) vist at Tvillingerne stammer fra Babylon, og at man havde et Stjærnebillede Skorpionens Klør i Stedet for Vægten, ligesom Grækerne oprindeligt, og at det er i højeste Grad sandsynligt at vor Vædder er lig Inmisara's Stjærne Lulim ɔ: «Klokkefaaret», der jo pas-

sende kunde føre hele Dyrekredsen frem, da Foraarspunktet (som Følge af Præcessionen) kom til at ligge i den, hvilket skete for c. 3000 Aar siden; endvidere er det sandsynligt at Tyren er den babyloniske Himmeltyr, og det babyloniske Stjærnebillede Axene er Jomfruen, der i Reglen afbildes med Ax i Haanden, og hvis ene Stjærne den Dag i Dag hedder *spica*. Løven og Vandspanden stammer fra en Tid, da Solen stod i Løvens Tegn i den voldsomme Sommerhede ɔ: ved Sommersolhverv og i Vandspandens Tegn i Vinterregnen ɔ: ved Vintersolhverv, det vil sige da Foraarspunktet laa i Tyren, hvad det gjorde for c. 5—6000 Aar siden.

Naar nu Babylonierne i al Fald ved Aar 1000 f. Chr. temmeligt sikkert havde den hele Dyrekreds, naar de gamle græske Naturfilosoffers og Digteres Spekulationer over Solens Bane gik i en helt anden Retning, naar intet af Dyrekredsens Billeder findes nævnt i den opbevarede græske Litteratur før af en Mand om hvem det slet og ret siges at han var den første der kendte Dyrekredsen blandt Grækerne, kan man dog ikke godt tro andet end at han ligefrem har sin Visdom fra Babylonierne. Denne Mand var Kleostratos fra Tenedos (Diels p. 505). Hans Levetid kan vi kun bestemme tilnærmelsesvis: af Plinius (n. h. II 31) faar vi at vide at han levede efter den 58. Olympiade ɔ: 543 og Censorinus (de die nat. 18, 5) siger at han var ældre end Harpalus, som var en Chronolog der levede før Meton (det fremgaar af Fest. Avien. in Arat. 1367) og Meton levede jo omkring 440, Kleostratos maa altsaa have levet mellem 543 og c. 460. Han var fra Tenedos, og hans lille Ø har aabenbart været stolt af ham; naar den senere Geograf Skylax skal nævne hvad der er værd at omtale ved Tenedos, ved han ikke andet end Havnen og Kleostratos. Men sine astronomiske Iagttagelser gjorde han ikke der paa Øen, Theophrast siger lige i forbigaaende (de sign. pluv. 4) da han taler om hvorledes det undertiden har været særligt gunstige Stedforhold der har frembragt gode Astronomer at Kleostratos kan takke Idabjærget for at han blev en god Astronom. Naar han sad paa det kilderige Ida og gjorde sine astronomiske Observationer var det mere praktisk end videnskabelig Interesse han var besjælet af og Stjærnebilledet «Kiddene», som han i Følge god Kilde (Hygin. astr. II 13 som her følger Parmeniskos) opdagede, har sikkert vakt hans Interesse fordi der med deres Opgang plejede at følge stærke Storme og Regnskyl. Resultatet af sine Observationer fremkom han med i

et Digt, som han kaldte Ἀστρολογία (Athen. VII 278 A); det har været af hesiodeisk-arateisk Art og en Commentator til Aratos betegner ham i den Anledning som dennes Forløber. Det er ganske sikkert to Linier af dette Digt vi har bevaret i Scholl. til Rhes. 528. Her citeres Parmeniskos som skal have hævdet at man kunde sige *τὰ πρῶτα = αἱ τοῦ σκορπίου πρῶται μοῖραι*, i al Fald, siger Parmeniskos, hedder det hos den gamle Kleostratos:

> *ἀλλ' ὁπόταν τρίτον ἦμαρ ἐπ' ὀγδώκοντα μένησι,*
> *σκορπίου εἰς ἅλα πίπτει ἅμ' ἠοῖ φαινομένηφι.*

Ret overraskende mangler netop de Ord det kommer an paa, og Boll (Sphaera p. 192 Anm. 1) har derfor sikkert Ret i at her er faldet en Linie ud hvori der har staaet *τὰ πρῶτα* som har styret Gen. *σκορπίου* der nu staar uden Styrelse, og Boll forklarer det saaledes: naar Bootes efter sin akronykiske Nedgang bliver 83 Dage paa Himlen, synker Skorpionens forreste Del i Havet ved Morgengry. Her har vi for første Gang i den opbevarede græske Litteratur et af Dyrekredsens Billeder nævnt, det stemmer godt med den Efterretning hos Plinius at Kleostratos var den første som kendte Dyrekredsens Billeder. — Som Boll tilføjer, saa meget er i al Fald tydeligt at dette er en Kalendernotits; maaske har Kleostratos ogsaa i dette Digt slaaet til Lyd for den Kalenderreform, Censorinus (l. l.) tilskriver ham. Censorinus siger nemlig at i hans Kilder staar at det ikke var Eudoxos fra Knidos men Kleostratos som først lod der gaa 8 almindelige Aar med 3 Skudmaaneder paa et «stort Aar» ɔ: han beregnede Aaret til 365$^1/_4$ Dag, han har altsaa ikke regnet saa meget fejl. Octaeterideberegningen var jo ogsaa almindelig i det borgerlige Liv.

Endnu en Gang maa jeg komme tilbage til det nævnte Pliniussted, det lyder saaledes: *signa deinde* [ɔ: efter 543] *in eo* [ɔ: Dyrekredsen] *Cleostratus* [intellexisse] *et prima arietis ac sagittarii.* Det sidste heraf er aldeles ubegribeligt: det kan ikke betyde at Vædderens og Skyttens Tegn er de første i Dyrekredsen, da Skytten er det niende Billede; det kan heller ikke betyde at det er de mest lysstærke Billeder, da Vædderen er meget lyssvag; heller ikke kan det betyde at disse var de første Dyrekredsbilleder Grækerne kendte og at kun de to blev nævnt i Kleostratos' Digt, vi ved jo at han taler om Skorpionen. Der er vist ikke andet at sige til det end at Plinius, som ikke var Astronom, har misforstaaet sin Kilde og skrevet noget Snak her.

Men saa meget er sikkert: Kleostratos har kendt Dyrekredsen og dermed Solens Bane i den, og sikkert er det vel ogsaa at Babylonierne har lært ham den. Og man kan sagtens tænke sig hvorledes han har faaet Anledning til at stifte Bekendtskab med denne babyloniske Kundskab. Han levede jo mellem 543 og c. 460; antager vi at han levede nærmest op mod det første Aarstal, har vi Cyrus' Ødelæggelse af Babylon 538, ved den Lejlighed kunde meget vel nogle Babyloniere være komne til Lilleasien og de græske Øer. Antager vi at han levede nærmere mod det sidste Aar, faar vi Perserkrigenes Tid og Plinius (n. h. 30, I, 2, 7) fortæller at en Mager Osthanes fulgte med Xerxes paa hans Tog mod Grækenland og han indgød Grækerne ikke blot Interesse men en sand rabies for sin Videnskab. Selvom Osthanes maaske er en Sagnfigur, ligger der vel det Faktum til Grund, at der i den persiske Hær var saadanne Mænd med som gjorde Grækerne bekendte med Magernes Trolddomskunster men ogsaa med Astrologi ɔ: Astronomi baade ovre i Grækenland og oppe ved Hellespont.

Kleostratos' Digt har vist ikke været meget kendt af hans Samtid, selvom det naturligvis kan være tilfældigt at vi ikke har mere bevaret af ham eller om ham. Men det lader til at først de lærde alexandrinske Digtere har læst ham en Del (Parmeniskos, Archestratos, Aratos og hans Commentator). Theophrast har vel ogsaa læst ham siden han kalder ham en god Astronom, men meget før hans Tid har hans Digt vist ikke været kendt i Athen — lige saa lidt som Solens Bane mellem Stjærnerne. Derfor vækker det den Opsigt da Oinopides, Euripides' samtidige, kommer og fortæller Folk herom. Oinopides har ikke blot kendt Ekliptika, men ogsaa Ekliptikas Hældning: hos Macrobius (Diels 239, 7) der ligefrem anfører et Citat af Oinopides paa Græsk som han bagefter oversætter paa Latin staar at Apollon hedder *Λοξίας* fordi Apollon er Solen og Solens Bane er *λοξός*, skæv ɔ: hældende. Naar Diodor fortæller at ægyptiske Præster og Astrologer har lært Oinopides om Solens omvendte Bane og Ekliptikas Hældning, viser det at han har foredraget det som noget nyt. Pythagoræerne fortalte senere at han havde stjaalet Kendskaben til Ekliptikas Hældning fra dem, det havde Pythagoras allerede sagt (det fremgaar af Diels 239,7), men hvad Pythagoras har sagt er der jo ingen der ved og Pythagoræerne havde som bekendt en Svaghed for at tilskrive ham alt muligt, ydermere skal ogsaa Eudemos have tilskrevet Oinop. denne Opdagelse, saa

det er sikkert nok ham der har gjort den. Men hvorfra har han Kundskaben om Dyrekredsen og Solens omvendte Bane i den? Diodor siger han har den fra Ægypterne; deres store Visdom er der jo ganske vist ingen længere der tror paa, men paa denne Tid kunde de sagtens have lært saa meget af Babylonierne, eller han kan have truffet en Babylonier paa sin Rejse. Fra Pythagoræerne tror jeg ikke han har haft denne Viden, fordi de ikke selv sad inde med den. Det Citat af Aëtius (Diels 104,4) om Alkmaion hvori det hedder at Alkmaion skal have set at Planeterne gik den modsatte Vej af de andre Himmellegemer, siger jo ikke noget om Solens aarlige Bane mellem Stjærnerne, og den er der heller ingen Tale om i alt det pythagoræiske vi har overleveret fra Tiden indtil c. 400; der er nok om Sol og Maane og Stjærner, men det er altsammen den rene Spekulation, uden Spor af Empiri.

Af Oinopides har Demokrit sikkert lært denne nyttige Kundskab og han forklarer paa en meget sindrig og simpel Maade at denne Solens Bevægelse i Forhold til Stjærnerne kun er relativ (Lucret. de r. n. V 619—36). Det gik upaaagtet hen for de senere Astronomer, men selve Solens Bane er fra Slutningen af 5te Aarh. et almindeligt kendt Faktum hos Grækerne, en Kundskab som de altsaa første Gang gennem Kleostratos, anden Gang gennem Oinopides fik fra Babylonierne.

In Scholia Pindarica.

Berolini cum in feriis nuper versabar, *Hermannus Diels*, dum de scholiis Pindari agimus, duas emendationes, alteram haud dubie veram, alteram vero palmarem, mecum communicavit, quas summa eius voluntate hoc loco in publicum proferre libet.

Schol. Pind. Ol. VI p. 190, 7 (ed. Drachmann). *ἡ δὲ σκυτάλη τοιοῦτόν ἐστι. Λάκωνες κήρυκας διαπεμπόμενοι ξύλον μελαίνοντες περιείλισσον λευκῷ ἱμάντι κτἑ.*] Scribendum *λεαίνοντες*.

Schol. Pind. Ol. III p. 107, 20. *νεοσίγαλον: νεοποίκιλον. σιγαλῶσαι γὰρ τὸ ἐπιθεῖναι ἐπὶ πᾶσι τὸν κόσμον.*] Scribendum *ἐπίπαστον κόσμον*, cf. usus verborum *σιγαλόεις* et *ἐμπάσσειν*.

Carolus Hude.

Etymologiserende Notitser

til

enkelte obsolete Ord.

Ved E. Jessen.

Disse (og eventuelle senere) Bemærkninger leveres i den Formening, at de dels ere nye, dels indeholde noget Nyt.

---

besøgen afmægtig o. L. er Laan af plattydsk *beswogen* (afmægtig), der maaske er af samme Rod som swögen og hollandsk zwoegen (stønne, klage, o. L.), gotisk swōgjan (d. S.), og angelsaxisk swōgan (suse o. L.); islandsk sœgr betyder «Uveir med Storm og Væde». Indoeuropæisk Rod swag- gjenfindes i Litauisk med Betydning bruse, klinge.

Boffueplatzen er plattydsk; det maa betyde Bubenunfug; Plasbove betyder nemlig «Friedensstörer», og *Plass* «Unruhe, Zank, verdrieszliche Umstände», og er optaget i ældre Dansk: Plads (i saadan Betydning), med et Vb. platze (plage o. L.), hvoraf Platzen altsaa er Verbalsubstantiv paa -en.

dreie i Betydning narre er af plattydsk *dreegen* (bedrage) = høitydsk triegen (trügen).

Fantz Stads, Pillerier maa være Laan af plattydsk *Vantz* («Allerlei, verschiedene Gegenstände»); og fandse i Betydning udmaie er maaske først i Dansk opstaaet deraf. Om det almindeligere fandse, befamle, der er Iterativ til finde, er beslegtet med Fantz, turde blive svært at afgjøre.

foi flau, forknyt er hollandsk: *vuig* (feig, doven), der angives at være contraheret af ældre vuidig.

Fribytter i Betydning upriviligeret Færgemand kan ikke være det sædvanlige Ord Fribytter (Freibeuter), men forudsætter et plattydsk **Vriibööter* af Boot (Baad), hvilket dog ikke opføres hos Lübben.

gallic snart sagt, næsten, i høi Grad; er aabenbart det plattydske *galiken* (egtl. hurtigt).

godden: «ieffn godden som en Melseck»; mon det kunde være **god-dan* (velformet, tyk); cf. Udtale sodden for saa-dan?

Harcke, Forstoppelse, staaer vel for **Hardke* (haardt Liv).

Hiø, Springvand o. L., turde være Gjengivelse af fransk *jeu*?

Iffuelplygg er et Skjeldsord. Plygg tages medrette for Pløk, der jo vakler mellem -k og -gg; iffuel turde gjengive tydsk *übel*; ogsaa i Plattydsk findes Formen *üvel* ved Siden af övel. Cf. Stavemaaden f. Ex. i offuerdiiffuele: «overdjævle» (overgaa i Djævelskab, eller overdænge med Djævlerier); Djævel hedder paa Plattydsk Düvel; i og ii betegne i ældre Dansk tidt Lyden y.

knegge, vrinske, er Variant for gnegge; kn- og gn- alternere jo i nogle Ord (cf. under gnave i etym. Ordb.).

'gjøre sig til Knud', være chicaneus; tages almindeligt for Proprium Knud; det kunde dog ligefrem være den appellative Betydning, som i 'Knude paa Traaden'; Ordet var jo eenstavelses; Tostavelsesformen Knude er liig med den gamle Dativ ('binde i Knude').

væve i Lad; i maa vel læses betonet, som Adverbium: indvæve Brocade.

læ, tude, er vel contraheret af *læde*, Variant til laade, lade, i den Betydning.

swa lællæ, saa sagteligt, dæmpet (Brandts Læsebog P. 57) passer bedre til at være Laan af plattydsk *legelik* (be-leilig, afpasset) end til at være Eet med norsk lidleg (samme Betydning; Rod som i lide ɔ: gaa osv.); -æ er den almindelige adverbielle Endelse.

Ma(a)ne; at det (ligesom luna) kan betegne maaneformet Zirat, item saaledes formet Bøile, Malle, osv., følger af sig selv. Til plattydsk Maane noteres: «überhaupt Ring, circulus». I ældre Dansk findes i helt lignende Betydninger Pl. Marner («Marner oc Ringe» paa Hestetøi; «Guldringe eller Marner i Skoene»). Mod Sandsynlighed opføres de to Ord som blot Varianter af eet. Hverken Epenthese eller Elision af -r- er ventelig. Snarere, om end ikke særdeles plausibelt, kunde, med V. S. O., antages -r- af -l-: Marne for Malne af Malle. I fremmede Sprog findes maaske ikke Andet af nogen Lighed end portugisisk Pl. *marnetes* «anciennes bordures de robes», hvorom muligen kunde yderligere opstøves Noget i gammel Romanisk.

neyle sig op til; synes ikke at være negle (nu nagle), men at betyde læne sig til, quasi **neeg-l-e* (Rod som i neie)?

nyfful knapt, neppe. Maa være plattydsk: *nü* og *vul* (aldrig tilfulde, ikke ganske).

nys(s)e op mod, med, hamle op med; regnes mod Sand-

synlighed sammen med nyse. Er vist en plebeiisk Talemaade: sætte Næsen, Snuden saa langt frem som, eller op mod; da af Rod som Næse, nemlig Aflyd nus- (cf. etymol. Ordb. under Næse, nysle; med Næse har det almindelige nyse etymologiskt Intet at gjøre). Ifald man ogsaa sagde «næse op med (mod)», vilde det altsaa være pur Variant; thi Henførelsen af saadant *næse til tydsk ge-nesen er uantagelig.

oome lyde, gjø, Oomen Larm o. L., stilles rigtigt sammen med islandsk *ómun* (Stemme); ogsaa ómr (Lyd), item Odins Benævnelse Ómi (som Stormgud). Germanisk Rodform er *wōm-*, som i angelsaxisk wōm, wōma, der bruges om voxende Larm og Lys: wīges wōma (Kampens Larm), dæges wōma (Dagens Frembrud), swefnes wōma (Drøms Fremstigen; thi germaniskt opfattedes Drøm som lydende, cf. etymol. Ordb. under Drøm). Primair Rod kan være *wā-* (blæse, wehen).

onælich frygtindjagende, staaer for **oognelig*.

Plandz Dands; at det er Laan af plattydsk *Plans*, er noteret (af Söderwall). Til Tydskland er det kommet fra Slavisk (cf. Miklosich, etymol. Wb. P. 249). I Rimet «walsker Plandz giør glader Dantz» betegner det enten Dandsemaade, eller Dandsemelodi. De danske Aristocrativisers Melodier skulle være benyttede som Dandsemelodier, men vare jo ikke videre «glade».

Reed og Rei Rad, Række. Maaske to sammenblandede Ord; Rei kan ikke undgaa at være Laan af hollandsk *rij*, tydsk *Reihe*; Diphthongen maatte hos os kunne blive til ee, og -d skrives stumt til, da man var saa vant til stumme d'er; men der kunde tillige være Blanding med et **Reed* i Betydning Cavalcade, da en saadan gjerne danner Række.

redboden er blot Stavemaade med stumt -d- for redboen (nu redebon); boen gammelt Particip af bo (i Betydning berede). Man skrev undertiden et uetymologisk -d- foran ubetonet -e- for at vise, at dette ikke er stumt, men danner Stavelse; saaledes treffes bodher, skeder, tidher, widhæ (ɔ: boer, skeer, tier, vie).

reese gyse; -e- viser med Sikkerhed, at der har været et nedertydsk **reesen*, hvorfra der er laant; dansk Form maatte nødvendigvis lyde *ryyse (svensk rysa, islandsk hriosa).

rylig ynkeligt, henføres mod Sandsynlighed til islandsk hryggiliga; -gg- er en ret stabil Lyd; bedre passer plattydsk *ruwelik* (traurig).

Sekbroder: Zechbruder.

Sengeneetere Contubernal; -ee- beviser atter Laan fra

Plattydsk; dansk Form vilde havt -yy- (nyde) (i Derivata fra Præteritum -øø-).

siette have at betyde, agte paa, m. M. Heri er -i- en «Snyltelyd» (som i Pjalt og endel andre Ord); -tt- kommer af, at nyt Præsens er dannet af gammelt Præteritum (som i miste og andre; cf. min Grammatik P. 79; 98). Foruden *siette, sette*, findes den oprindeligere Form *sæde (sede)*, med -d- af ældre -t-: **sæte*, norsk og islandsk sæta.

Skielbasse Skarnbasse, staaer for *Skieldbasse, cf. Skielpadde, Skielmø; skield- af ældre skiald- (Skjold).

Skielmer (Sing.) er den plattydske Form *Schelmer*, og har ikke at gjøre med islandsk Nominativ skelmi-r (Djævel). *Skjelm* er af den anden plattydske Form Schelm(e).

Slaade Stang, Slaa; vel Eet med norsk *Slaata* (tynd Stang o. L.). Men *Slaa*, med plattydsk Slach, er et andet Ord.

Slade Agerstykke; hører vel sammen med norsk *Slad, slad, slada* (Skrænt, hældende; skraane lidet).

Slog Kløft, Fordybning, el. L. Maaske Laan af plattydsk *Sloke* (Kehle, Schlund). Dog findes et norsk (og islandsk) *Slok* (Møllerende). Rod som i *sluge*.

Snot Tosse «der vil kjøbe Alt hvad han seer». Mon egentlig: nem at snyde? cf. norsk *snoten* (snydt m. M.)?

softælic af nedertydsk *saafte* = sachte = sanft.

«Stæffueth» Stedbarnet; da et Substantiv **Steef* ikke anføres hos Lübben, maa *Steev* antages hos os extraheret af de laante plattydske Composita med *steep-* (cf. etymol. Ordb.).

stum voldsom el. L.; passer til plattydsk *stumen* (wüthen), (men neppe til un-gestume, der maaske er laant fra høitydsk ungestüm, hvilket sees at udgaa fra germanisk Rod stōm-; cf. tydske Lexica).

støv føg; vist ikke indfødt, men, med Vocal daniseret til ø, Laan af tydsk Præteritum *stob, stoof* (stieben &c.).

Suerck, Væde fra Bølger, pidsket hen gjennem Luften (ofte hos Lyschander: «Suercken hun drev»); Laan af plattydsk *Swerk* («finsteres Gewölk»); findes ogsaa i Hollandsk (zwerk) og Angelsaxisk (gesweorc).

søe forslaa, strække til; af ældre **søøde*, germanisk *sōth-i-an* (findes i Gotisk), mætte; med Aflyd til tydsk satt (&c.); fjernere Slegtskab er bekjendt nok. Maaske er norsk søøla (samme Bet.) Derivatum hertil. Usøestarm umættelig Slughals.

Taugel Toug; har etymologiskt ikke med Toug at gjøre,

men er samme Ord som Taghl, Taughel, Taul Hale (plattydsk *Tagel:* «Endstück eines Taues»).

Tefftighed Fortreffelighed; fra Plattydsk: *deftich* («trefflich»), altsaa laant, før dettes d- var opstaaet af th- (Franks Henførelse til gotisk ga-daban, m. M., sees altsaa at være urigtig; snarere kunde angelsaxisk *thafian*, føie sig, være beslegtet).

i Tiim forventeligen; egentlig: i Sigte; cf. norsk *Tim.*

Tove Bøtte; mon extraheret af *Tover (plattydsk Tover, høitydsk Zuber), dette misforstaaet som Pluralis med -er?

en lad Tuule (som skulker); cf. norsk *Tule*? (ung Person; Surmuler; m. M.).

tyskens af den Slags; cf. als-kens.

tørblødt forhaanet o. L.; kunde det være et plattydsk **dör(ch)bluwet* (gjennembanket)? (durchgebläut). Jeg veed ikke, om Nogen før er falden derpaa.

Ulfve, en Plante (Snebolle?); mon for *Ulv-ved*? Aasen anfører et Ulv-vid, Ulved «Skovhyld». Jeg erindrer ikke, om jeg har seet Formodningen hos nogen Anden.

«wrt føye oc vsel»? skal det være *uvrt, yvrt (rigeligen)?

usen, osen, wusen, ilde, uheldig, o. L.; kunde passe til islandsk *úsynju*; dog findes i gammel Svensk skrevet *osinum.*

Wistebørn om de Børn, Legenden lader Herodes udrydde; fra Tydsk: *Wester* «Taufkleid», *Weste(r)barn*, *Wastiparn*: «Täufling, neophytus»; cf. gotisk wasti (Klædning).

In Diodorum Siculum.

XVI 65, 3 Diodorus narrat Timophanem Corinthium, tyrannidem affectantem, cum improbissimo quoque in foro ambulare solitum esse (*τοὺς πονηροτάτους ἔχων μεθ᾽ ἑαυτοῦ κατὰ τὴν ἀγορὰν περιήει*); deinde (§ 4) pergit: *ὁ δὲ Τιμολέων . . ., ἀδυνατῶν αὐτὸν λόγῳ διορθώσασθαι, περιπατῶν κατὰ τὴν ἀγορὰν ἀπέσφαξε.* Quis non videt *περιπατοῦντα* scribendum esse?

Carolus Hude.

Anmeldelser.

D. Imperatoris *Marci Antonini* commentariorum quos sibi ipsi scripsit libri XII. Iterum recensuit *Ioannes Stich*. Lipsiae 1903, Teubner. XXII + 218 SS.

Die sogenannten Selbstbetrachtungen Marc Aurels liegen vollständig nur in einer, ziemlich schlechten Handschrift vor, einem Vaticanus aus dem 14. Jahrh.; der, wie es scheint, bessere Palatinus, nach dem Xylander 1558 die erste Ausgabe besorgte, ist spurlos verschwunden. Ausserdem finden sich in zahlreichen, aber jungen, Handschriften Auszüge aus dem Buche; eine ganze Reihe dieser Handschriften enthält, wie der Herausgeber schon in der Vorrede der älteren Ausgabe dargethan hat, eine von Maximos Planudes zusammengestellte ethische Blumenlese, die ohne Zweifel Unterrichtszwecken gedient hat. Die handschriftliche Grundlage der älteren Ausgabe war, ausser Xylander, der Vaticanus, eine Auswahl der Planudes-Handschriften und zwei minderwerthige Handschriften nicht-Planudischer Excerpte (ein Darmstadinus und ein Monacensis). Ihre Lesarten wurden nicht vollständig angeführt, was für die Excerptenhandschriften unbedingt zu billigen ist, ebenfalls für die Itacismen und ähnliche Orthographica des Vaticanus; wenn aber (S. VII Anm. 1) eine Variante der Haupthandschrift wie *τεταραγμένως* statt *τεταγμένως* unterdrückt wird, scheint das mir etwas bedenklich. Gewiss ist *τεταραγμένως* S. 9, 5 ein alberner Schreibfehler; es gehört doch aber nicht in die Classe der orthographischen Adiaphora, und wenn man darüber hinausgeht, sehe ich nicht, wo man eine objective Grenze des mittheilungswerthen ziehen kann.

Die Gestaltung des Apparats unterliegt in der vorliegenden zweiten Ausgabe demselben Bedenken. Die handschriftliche Grundlage ist wesentlich unverändert; hinzugekommen sind einige Varianten einer Pariser Excerptenhandschrift, die schon Cramer (1839) und neuerdings H. Schenkl hervorgezogen haben. Sie beeinflussen den Text nicht, verdienen aber wohl ihr bischen Platz, da die Handschrift jedenfalls selbständig ist und zuweilen allein mit dem verlorenen Palatinus zusammen geht. Der Herausgeber hat sorgfältig benutzt, was seit der ersten Ausgabe (1882) über das Schriftchen erschienen ist; es ist nicht viel und nicht sehr bedeutend. Die Ansicht Polaks, dass der Darmstadinus vom Vaticanus abhängig sei, bekämpft er, ebenso die doch sehr gut begründete Vermuthung Sonny's, dass unsre Ueberlieferung auf die Handschrift zurückgehe, die der Erzbischof Arethas nachweislich besass. Dass einige Stücke Marc Aurels in das griechische Lese-

buch von Wilamowitz (S. 311—320, mit Erläuterungen S. 193 —200) Aufnahme gefunden, ist dem Herausgeber nicht entgangen; er erklärt S. XXII, dass er ihm «in interpungendis sententiis et in formis verborum scribendis» gefolgt sei. «quantum fieri possit retentis maximam partem prioris editionis tabellis stereotypis». Diese Rücksicht auf die Stereotyp-Platten der ersten Ausgabe hat doch wohl nicht verschuldet, dass z. B. S. 12, 7 noch immer nach *νοῦ* ein sinnstörendes Komma steht, das Wilamowitz gestrichen hat. In Kommas ist der Herausgeber überhaupt verschwenderisch; was soll z. B. das Komma S. 8, 17 nach *κατασκευαῖς* oder S. 10, 8 vor *ἤ* oder S. 33, 8 die zwei Kommas, die *ἢ μή* umzingeln, oder S. 36, 21; 37, 1 nach *μᾶλλον*? Vgl. noch S. 6, 6—10. Auch sonst hätte man gewünscht, dass der Herausgeber die Lesart seiner ersten Augabe geändert hätte; öfters sind z. B. einleuchtende und leichte ältere Coniecturen noch immer nicht in den Text gesetzt, wie S. 47, 3 *τερατείας* für *στρατείας* (Reiske), S. 48, 10 *πρὸς ἃ φέρονται* (Wilamowitz mit Xylander), S. 59, 4 *ἐνοχλήσασι* (Reiske). S. 7, 7 wird jetzt richtig mit Xylander *συσταλῆναι* gelesen statt *σταλῆναι* (voran geht *-οῦ*). Vermisst wird noch immer eine ordentliche Beschreibung des Vaticanus, und auch vom sonstigen Inhalt der Excerptenhandschriften hätte man gern näheres erfahren. Ueberhaupt bedeutet die neue Ausgabe keinen erheblichen Fortschritt; und doch weiss der Herausgeber sehr wohl (S. XVIII, S. XXII) dass sein Autor noch Probleme genug darbietet.

J. L. Heiberg.

Pausaniae Graeciae descriptio. Recognovit *Fridericus Spiro.* I—II. Lipsiae 1903, Teubner. XXI + 420 SS. — 389 SS.

Eine handliche Ausgabe des Pausanias mit kritischem Apparat war seit langem ein dringendes Bedürfniss. Bei Schubart-Walz ist der Apparat unübersichtlich und mit Quisquilien belastet, ganz davon abgesehen, dass die Collationen nach 60—70 Jahren natürlich einer Revision bedürfen, und die kleine Ausgabe von Schubart hat nach der alten, jetzt glücklicherweise aufgegebenen Art der Bibliotheca Teubneriana keinen eigentlichen Apparat unter dem Text, sondern nur eine praefatio critica. Die Ausgabe von Spiro, wovon in rascher Folge zwei Bände erschienen sind (Buch I—VIII), kann daher von vorn herein einer günstigen Aufnahme sicher sein. Fast alle Handschriften, jedenfalls alle massgebenden, sind neu verglichen und der Apparat durch Zusammenfassung in Classen sehr vereinfacht. Dies Verfahren ist bei Pausanias durchaus geboten, weil sein Werk nur in Handschriften des XV. Jahrhunderts vorliegt, deren zahllose Schreib-

fehler und Interpolationen kein Recht auf Verewigung haben. Zwei der zahlreichen Handschriften hat der Herausgeber I S. XIV schlagend als Abschriften des Laurentianus 56, 10 nachgewiesen; man muss sich nur wundern, dass ähnliches nicht mit mehr Handschriften gelungen ist. Die Vertheilung auf die drei aufgestellten Classen ist von der Classificirung bei Schubart-Walz wesentlich verschieden, und die Vorrede zum I. Band giebt über die Gründe der Aufstellung keine Auskunft; um sich ein Urtheil darüber zu bilden, muss man also die in Aussicht gestellte (S. V) ausführliche Begründung abwarten: hoffentlich erscheint sie in dem noch ausstehenden dritten Band und nicht in einer besonderen Abhandlung oder gar in einer Zeitschrift. Nach den vorläufigen Mittheilungen hängt unsre Ueberlieferung ab von der verlorenen Handschrift des Arethas, die im XV. Jahrh. sich in Italien befand, und deren Schicksale daselbst ohne Zweifel durch die Subscriptionen der Abschriften aufgehellt werden können. Ueberhaupt ist es an der Zeit, dass eine Monographie die Nachrichten über Arethas und seine Bibliothek zusammenstellt und die Forschung über den Mann, dem wir die Erhaltung so vieler Werke verdanken, nach allen Seiten hin weiterführt. Zur Geschichte des Textes giebt die Vorrede manche interessante Andeutung, deren weitere Ausführung im dritten Band dringend zu wünschen ist und sich zu einem anziehenden Bild der Pausanias-Studien der Renaissance ausgestalten liesse. Der Besitzer der zwei Wiener Handschriften, der vielseitige Arzt und Historiker Johannes Sambucus, über den keine Daten beigebracht werden, ist ziemlich bekannt; s. Mosel, Geschichte der k.k. Hofbibliothek zu Wien (Wien 1835) S. 39 ff. Er hatte Handschriften in Italien erworben. Den genauen Titel der S. IX erwähnten Abhandlung von Gino Levi über Domitius Calderini hätte der Herausgeber nicht verschweigen sollen.

Der Apparat ist äusserst knapp und klar, aber, wie es scheint, ausreichend; leider hat der Herausgeber trotz einigen Anläufen nicht ganz mit der überkommenen sehr schwerfälligen Bezeichnung der Handschriften gebrochen. Ein Vademecum für Handschriften-Vergleicher und Herausgeber, nach dem Vorbild der existirenden Anweisungen für Correcturleser, könnte überhaupt grossen Nutzen stiften und das mechanische unsres Handwerks zweckmässig uniformiren.

Eigene Coniecturen bringt die Ausgabe nur in sehr beschränktem Mass, und über den Zustand des Textes denkt der Herausgeber vielleicht zu günstig (oder zu resignirt); aber die wirklichen Thatsachen der Ueberlieferung wird allem Anschein nach die Ausgabe bequem an die Hand geben; und das ist vorläufig die Hauptsache.

J. L. Heiberg.

M. Minucii Felicis Octavius. Recensuit et praefatus est *Herm. Boenig*. Lipsiae 1903. (Bibl. Teubn.)

Haec noua quae prodiit editio dialogi Minuciani summo gaudio accipienda est. ex his partibus constat: ex editoris praefatione (pp. I—XXVIII), ex ipso textu Felicis (p. 1—64), ex ueteribus de Minucio testimoniis (pp. 65—66), ex indicibus cum scriptorum a Felice laudatorum (p. 67) tum nominum et rerum (pp. 69—81) nec non uerborum rerumque grammaticarum notabilium (pp. 82—116).

Editoris praefatio disserit de libro eiusque fatis atque indole. satis copiose de mendose scriptis omissis traiectis agit, quo in rerum tenore libri orthographiam quoque respicit. tum breuiter enarrat locos, quos corruptos indicat editor quibusque suo Marte medelam adhibet.

Quod ad ipsum contextum Minucianum attinet, resistit Boenig iis editoribus (imprimis Baehrensio), qui coniecturis nimium indulsisse uideantur, neque tamen emendationes, ubi requiruntur, horret. scilicet cum textus Minucianus permultis corruptelis laboret nec desint loci, qui nullam corruptionis speciem praebeant illi quidem sed nihilominus satis difficiles sint interpretatu, apparet non deesse, de quibus, quomodo scribantur quemue sensum habeant, ambigi liceat. pauca id genus infra proferam.

Ac primum quidem laudo Boenigium, quod non raro rediit ad libri uerba, ubi aliis emendatio requiri uisa est, uelut I 3, *unam mentem in duobus . . . diuisam*, ubi expectes forsitan *in duos* uel *duobus*; sed defendi uidetur libri lectio coniunctis uerbis, qualia sunt III 6 *in pueris*, quae idem ualent atque *inter pueros*, cfr. XXXVII 11 *populus in se* (= inter se) *rixans*[1]. eiusdem generis sunt, quae annotaui XIV 5 *adseuerationibus*, XVI 5 *natura insitos esse sapientiam*, XXVI 4 *renitentibus*, XXX 6 *ab humano sanguine cauemus*. alia omitto.

Tamen non raro libri uerba seruat, ubi mihi quidem mutatio desideratur. III 3 ita difficilis est interpretatio grammatica, ut suspicio corruptelae moueatur. omnia recte se habent, si *fluctus* in *fluctuans* mutatur. — IV 4 nescio an uerum sit *de toto integra* (*integro* liber) . . . *res est*; cfr. XL 2 *de toto congruentes*. — V 3 mihi arridet *quo minus*, quod coniecit Ursinus; liber *quo magis*. — V 7 *semina natura in se coeunte densata*; poscitur, ni fallor, *coeundo* (uel *coeuntia*): «i det att urfröna, genom att på grund af sin egen natur sammansluta sig, bildat en kompakt massa». paulo infra Kronenberg scite coniecit *unde hic* (liber *haec*) *religio*. — V 13 lacuna uidetur statuenda esse, cum in altera parallelismi serie membrum desideretur. — IX 1 pro illo, quod

[1] Uid. Boenigii indicem III s. v. *in*.

in libro est *sacraria*, rescribendum proposui *scelera*; uid. huius ephemeridis XI p. 155. in eadem paragrapho Cornelisseni *execanda* extrudere debet libri *execranda*. — IX 6 posterius *epulas* uix retinendum est. cogitaui de *crapulas*, sed satis firmis argumentis coniectum tueri non possum. quae sequuntur legenda sunt: *ubi conuiuium caluit et incestae libidines ebrietatis feruore exarserunt*. — IX 7 *conscientia* satis languide ponitur; *concupiscentia*, ni fallor, flagitatur, ut *uoto* sequenti respondeat. — XIV 2 *parce . . . in eum plaudere* mendo laborant, sed quo? num audacius est cogitare de *parce . . . in eum perludere* «spara med att håna honom»? — XIV 5 *adsidue* ego quidem tenere non possum; mea sententia legendum est: *sic adsentiendi temeritate decepti*; cfr. paulo supra *sine dilectu adsentiuntur*. — XVI 2 sensum non inuenio, nisi emendatione aliqua facta. — XVII 2 hic locus desperatissimus acrius remedium requirit. maius interpungendi signum posco ante *praecipue*, post *pabulum* comma ponitur, *nobis . . . nobis* rescribo pro *nos*, *quibus . . . quibus*. sic omnia recte procedunt. — XX 2 se commendat *antiquitas inperitior*. — XXI 10 ut uerba sensum nanciscantur, emendanda sunt in *nec dii nati sunt* (Baehrensius). — XXV 7 uerba *Romulus . . . dii* haud dubie mendum inuoluunt. — XXXV 5 recte lacunam statuit Baehrensius. — XXXVIII 4 *a deo* (coronam) *sustinemus*. nonne *suscipiemus*?

Non raro suis coniectis textui mederi conatus est editor neque semper feliciter. IV 4 quod liber praebet *ipsius* omnes fere damnant. Boenig rescribit σκέψεως, uix iure, nam antea mentio non facta est σκέψεως philosophicae. ego restituo: *si placet, ut inperitae sectae homo cum eo disputem*, quibus uerbis Caecilius Octavii uerba III 1 de inperitiae uulgaris caecitate respicit. — V 4 libri *itaque* mendosum est. Dombarti *atqui* satisfacit; quare Boenigii *at aeque* posthabendum est. — V 5 *terrarum*, quod posuit pro libri *terram*, dubium est. — VII 1 *enarrare* scripsit pro *errare*, qua mutatione huic difficillimae parenthesi explicandae adminiculum fortasse dedit. — XI 5 *iniustos ipsos magno sine labore iam docui* temptauit. alii aliud. liber: *iniustos ipsos magis nec laboro* cet. apparet legendum esse *iniustos ipsos magis nunc non laboro; iam docui*. iam apparet mendum inde ortum esse, quod *nunc* in *nec* facillima permutatione abiit, quo facto *non* eiectum est. eidem paragrapho scite *fateor* ante *fato* inseruit. — XI 8 *uel ut* (liber *uelud*) *exemplo crederemus* sic interpretor: «vore det också blott för att vår tro må trygga sig till ett exempel.» Boenig reponit *ut*, reiecto *uel*. — XVI 2 *non credo* semouet sine causa. — XVIII 7 *proprietatem* temptauit pro *potestatem*. iudicium retineo. — XX 5 *similiter ac miracula* bene sed audacter coniecit. liber *similiter ac uero erga*. — XXV 4 libri uerba *postumis ducibus* dextere mutauit in *postea omnibus ducibus*. — XXXIV 4 *similiter* ausus est pro *loquitur*.

iudicio satis subtili in aestimandis uirorum doctorum coniecturis usus est. in quibus accipiendis reiciendisue si de hac illaue indicia dissident, mirum non est. III 3 *tondebat* Maehlyi coniectum incertum uidetur. — IV 1 accepit, uix iniuria, Kronenbergii emendationem *cum nos* pro libri lectione *cum omnes*. — VI 1 *famulos* Useneri pro libri *faciles* posuit. melius est Schefferi *familiares*. hist. aug. Claud. II 4 *Mosen — dei familiarem* inueni. — XI 1 Kronenberg traiecit uerba et traiectionem suam Boenigio probauit: *caelesti conpage, qua continetur et cingitur, diuisa moles ista subruatur*. — XI 4 Dombartum *ignis* inserentem ante *ipsa* sequitur. leniore remedio locus sanatur, si scribimus *ipsa conficiendi celeritas* (liber *celeritate*) *medicina*. — XVII 2 *cuncta* non exigi censeo, iisdem argumentis nisus, quae Kronenberg affert. — XVIII 3 *quotannis* Kronenbergii non ita certum uidetur; cetera quae exponuntur membra simili temporis notione carent. — XIX 15 *nominamus* Kronenbergii uerum uidetur. — XXIII 1 Meursii emendatio *ipsi studiis* approbanda uidetur. — XXV 11 uerba *a sacerdotibus* seclusit, praeeunte Sauppio. satis erit, si post *quam* traiciuntur. — XXXI 7 Baehrensii coniectum *praestanti* (liber *praestat*) Boenigio probatum est. nescio, an melius in *perstat* emendemus. — XXXVIII 6 iure reddidit Bootii *reseretur*; idem in uersione mea posui.

Boenigium textum constituisse, qui facile praestet ei, quem apud praecessores eius habemus, uix quisquam negabit. sed maiora etiam eius fiunt merita, quod textui indicem optimum summi laboris subiunxit, et auctorum, quorum elocutionem respicere uel quibus ut rerum fontibus usus esse uidetur Felix, et scriptorum quos post Felicem rerum eius et uerborum rationem habuisse suspicio est. hoc apparatu iis, qui studiis Minucianis incumbere uolent, optimum praebet auxilium. altera neque minus utilia parauit auxilia indicibus nominum et rerum et uerborum copiosissimis, quorum mentio supra breuiter facta est.

Ipse apparatus criticus satis breuis est. qui Minucio studium uere criticum dare cupit, etiamnunc Halmii et Baehrensii editionibus nitatur necesse est.

Johannes Paulson.

Adolf Deissmann, Die Hellenisierung des semitischen Monotheismus (Særtryk af «Neue Jahrbücher für das klassische Altertum, Geschichte und deutsche Literatur»). Leipzig 1903, Teubner. 17 S.

Naar man ved Gjennemlæsningen af en Bog eller en Afhandling efterhaanden opdager, at den slet ikke handler om det, som

dens Titel gav Anledning til at formode, saa kan man ikke undgaa at føle sig lidt flov tilmode. Naar der loves En en Skildring af «die Hellenisierung des semitischen Monotheismus», saa venter man en Redegjørelse for de Modifikationer, som det jødiske Gudsbegreb undergik ved Omplantningen paa græsk Jordbund og under Indvirkning af de Forestillinger om det Guddommelige, som den græske Philosophi havde udviklet. Herom finder man i Deissmann's Afhandling Intet; dens Formaal er udelukkende at klargjøre den verdenshistoriske Betydning af Septuaginta's græske Oversættelse af Jødernes hellige Skrifter. Men har man først gjort sig det klart, at det er det, som Afhandlingen gaaer ud paa, saa kan man godt finde Fornøjelse ved den. Blot findes der hist og her nogle rhetoriske Blomster, som man hellere vilde have undværet, som naar det strax i Begyndelsen hedder om det græske Fællessprog (*Κοινή*), der udviklede sig i Diadochtiden: «Die Welt hatte auf diese Sprache gewartet, denn sie wartete auf die Weltreligion»; men den Omstændighed, at Afhandlingen er en Gjengivelse af et mundtligt Foredrag, som blev holdt paa Orientalistkongressen i Hamburg i September 1902, maa tjene til Forfatterens Undskyldning.

Afhandlingens Indhold er væsentlig af sproglig Art. Forfatteren forfægter afgjort det Standpunkt, at det Sprog, hvori Septuagintaoversættelsen er skrevet, er et ægte græsk Sprog og ikke et «Jødegræsk». Heri har han utvivlsomt Ret, og han har da ogsaa paa sin Side den nyeste Sprogforskning[1], hvortil han selv tidligere har leveret et værdifuldt Bidrag i sin Artikel «Hellenistisches Griechisch» i 3die Udgave af «Realencyclopädie für protestantische Theologie und Kirche». Som et Indlæg imod den atticistiske Purisme, der altfor længe har været raadende i Philologien, som den har været det i den nygræske Litteratur, fortjener hans Arbejde at modtages med Taknemmelighed. Men utvivlsomt vil det tage Tid at faa udryddet den Fordom, at den Sprogform, som kaldes *Κοινή*, kun er et fordærvet Attisk og ikke, som selve Navnet udsiger, det virkelige græske Fællessprog, *Rigssproget* — om man tør bruge dette Ord, hvor der ikke er Tale om noget «Rige» i politisk Forstand — i Modsætning til Provinsdialekterne[2]. Saa maa da ogsaa Adskillelsen mellem *Κοινή* og «Hellenistisk» falde: *ἑλληνίζειν* betyder ganske simpelt «at tale Græsk», og fordi dette Ord ganske naturligt hyppigere bruges om Ikke-Grækere end om Grækere — thi at Grækere tale Græsk, har

---

[1] Saaledes navnlig *A. Thumb:* Die griechische Sprache im Zeitalter des Hellenismus (Strassburg 1901).

[2] Saaledes opfattedes ogsaa Sagen i Oldtiden. *Jannaris* har i Classical Review XVII (1903) 93 ff. samlet en Mængde Steder, hvor Oldtidsforfattere tale om *Κοινή*. Saaledes siger Dionysios fra Halikarnas (Isokr. § 2), at Isokrates brugte en *κοινὴ διάλεκτος*, hvilket selvfølgelig er en Ros.

man jo sjælden nogen Anledning til at fortælle —, følger deraf ikke, at «Hellenistisk» betyder en af Udlændinge radbrækket Form af det græske Sprog, og vi se da ogsaa, at, naar de gamle Lexikographer opføre de «rene» attiske Ord ved Siden af de fællesgræske, skjelne de imellem de Udtryk, der bruges af *Ἀττικοί*, og dem, der bruges af *Ἕλληνες*. Men selvfølgelig var der ogsaa indenfor *Κοινή* eller «Hellenistisk» forskjellige Afvigelser, og først og fremmest maa man sondre imellem Bogsproget og Folkesproget, som igjen naturligvis kunde antage egne Former paa forskjellige Steder af det store Sprogomraade; indenfor Fællessproget begynder der en ny Dialektspaltning.

Disse almindelige Synspunkter, der ligge til Grund for Deissmann's Afhandling, men ikke direkte udtales deri, anvender han nu særlig paa Septuaginta's Sprog. Med Rette betoner han, at det Kjendskab, som den nyeste Tids talrige Papyrusfund have bragt os, til det græske Vulgærsprog, som taltes i Ægypten — og det ikke blot af Jøder og andre indvandrede Fremmede —, har foraarsaget, at Septuaginta's Sprog ikke længere staaer saa isoleret for os. Naar det virker saa fremmed paa en Læser, der lige kommer fra «Klassikerne», saa ligger det ikke i, at det er ispræengt med semitiske Elementer — at Oversætternøden undertiden kan have frembragt ugræske Vendinger, indrømmes, men det bliver en Sag for sig —, men i, at det ikke er Bogsprog, men Folkesprog.

Konsekvensen heraf bliver, at Septuagintabibelen trods enkelte ugræske Vendinger hist og her dog i sproglig Henseende er en ægte græsk Bog — ikke alene et Bevis for, i hvor høj en Grad Jøderne i Alexandria vare blevne helleniserede, men ogsaa et Middel baade til deres yderligere Hellenisering og til Udbredelsen af deres religiøse Ideer iblandt Grækerne. Her fremhæver Deissmann tillige Betydningen af, at den i Sammenligning med den hebraiske Bibel fremtræder i en stærkt simplificeret Form. Han opregner mangfoldige Exempler paa græske Ord, der hvert for sig tjener til at gjengive en talrig Mængde hebraiske (saaledes skulle f. Ex. *ἀδικέω* og *ἀδικία* gjengive henholdsvis 24 og 36 forskjellige hebraiske Ord, ja *ποιέω* endog omtrent 118); og hertil kommer, at Oversættelsen langt mere end Originalen fremtræder som en litterær Enhed, idet Ujævnheder og Forskjelligheder imellem de enkelte Partier ere udviskede. Rækkevidden af disse Iagttagelser er Anmelderen paa Grund af manglende Kjendskab til Hebraisk ikke i Stand til at bedømme. Lettere er det at forstaa, at den Omstændighed, at det hebraiske *Jahveh* i Oversættelsen gjengaves ved *κύριος*, maatte skaffe den jødiske Monotheisme bedre Indgang hos Grækerne. Ogsaa i Henseende til Indholdet var Septuagintabibelen saaledes tilpasset til Grækernes Opfattelse og ret skikket til at fremme Vexelvirkningen mellem Østen og Vesten. Thi det Fremmedagtige, der unægtelig fandtes i den, maatte snarere virke tiltrækkende end frastødende paa det græske

Publikum, som nærmest havde Anledning til at stifte Bekjendtskab med den: Smaaborgerne i Alexandria.

Efter Deissmann's Mening har altsaa Septuagintaoversættelsen en verdenshistorisk Betydning; «die Hellenisierung des semitischen Alten Testaments ist die Hellenisierung des semitischen Monotheismus», siger han. Man kan være uenig med ham angaaende Berettigelsen til at forkynde denne Thesis i saa stærke Udtryk; men at han i Realiteten har Ret, tør ikke betvivles.

Hans Ræder.

A. B. Drachmann, Den romerske Statsforfatning, fremstillet til Brug for Studerende. Kjøbenhavn 1903, Erslev. 182 S.

Ifølge Forordet er den her givne Fremstilling af den romerske Statsforfatning en Bearbejdelse af en Forelæsning, som Forf. har holdt i 1897—98. Den er beregnet paa at bruges som Lærebog ved Universitetsstudiet og indeholder af Lærestof, hvad der kræves af dem, der vil underkaste sig Skoleembedsexamen i Latin, være sig som Bifag eller som Hovedfag. Den vil sikkert af dem blive modtaget med Tak. De har hidtil savnet en saadan og været henviste til tyske Behandlinger, der ikke passer til vore Forhold og indeholder megen unødvendig Detail. Her er alle Specialiteter forbigaaede. Vægten er lagt paa de stærkt fremtrædende Phænomener og paa de almindelige Forhold, og af dem er der oftere givet en ret fyldig Fremstilling. Af Hovedfagskandidaterne mener Forf. dog, at der maa kræves en videregaaende Læsning paa visse Punkter, og paa saadanne har han derfor tilføjet Litteraturhenvisninger; desuden har han paa enkelte Steder med mindre Tryk givet en kort Discussion af Problemerne eller dog en Angivelse af deres Stilling. Jeg anser dette for en meget heldig Ide, idet de Studerende derved faar en kort og klar Indsigt i, hvad de ellers maa samle fra forskellige Steder. Derimod fremtræder Bogen ikke med noget lærd Apparat; kun enkelte Gange findes Henvisninger til Steder af antike Forfattere.

Skønt Bogen, som ogsaa Titelen antyder, nærmest er beregnet paa de Studerende, haaber Forf. dog, at den ogsaa vil kunne benyttes af Lærere i Latin, Historie og Oldtidskundskab. Ogsaa disse vil sikkert have Udbytte af den, navnlig ved at gøre sig bekendt med de Problemer, som har været Genstand for de nyere Undersøgelser, og de Resultater, disse har ført til.

Som de Æmner, der i Almindelighed behandles under de romerske Antikviteter, nævner og bestemmer Forf. i Indledningen Statsantikviteter, Sakralantikviteter og Privatantikviteter. Af disse har han her kun behandlet Statsantikviteterne, og af dem kun

omtrent, hvad der svarer til 1ste Del af Madvigs Værk. Men det fremgaar af forskellige Henvisninger til nærmere Behandling under Retsvæsen, Finansvæsen, Krigsvæsen o. s. v., at han har i Sinde at give en Fortsættelse i det mindste af Statsantikviteterne. Hvis det er hans Agt ogsaa at behandle Sakralantikviteterne, var det ønskeligt, at han deri optog ogsaa de religiøse Forestillinger efter deres Indhold, et Stof, som han her henviser til Religionshistorien og Mythologien; thi vore Mythologier ere i saa Henseende ikke fyldestgørende, og Haandbøger i Religionshistorie benyttes neppe meget[1].

Efter en Fremstilling af Roms Topographi giver Indledningen en Oversigt over Forfatningshistorien med særligt Hensyn til Overleveringen. Deri har Forf. optaget nogle af de før nævnte Behandlinger af Problemer, navnlig i Afdelingen om Stænderkampene, hvor der er Tale om Patriciere, Plebejere og Klienter og om Curier, Centurier og Tribus, vel et af de vanskeligste Punkter i de romerske Antikviteter. Han har her og i den senere særlige Behandling (§ 12 ff.) heldigt løst den Opgave at bestemme, hvad der i den mangelfulde og upaalidelige Overlevering kan anses for brugeligt og gives som sandsynlig Historie. Han søger at finde en probabel Forklaring af Overleveringen, hvor den fastholdes, men indrømmer, at den paa sine Steder ikke tilsteder nogen sikker Løsning. Han giver de vigtigste nyere Forfatteres Hypotheser med en kort Kritik og undgaar de nu saa moderne frie Rekonstruktioner.

Forf. har væsentlig bygget sin Fremstilling paa Madvigs og Mommsens større Værker, men har ogsaa benyttet den nyere Litteratur. I sin Litteraturoversigt (S. 23) udtaler han, at hvor fortræffelig end Madvigs Fremstilling af Tilstanden i den historisk velbekendte Tid er, saa er den i Vurdering af den ældre Overlevering nu forældet, idet det tidligere Grundlag for Fremstillingen af den ældre Forfatning er stærkt forrykket ved den nyeste Tids radikale Kritik, af hvilken Forf. her har forstaaet at gøre en besindig Brug. Som alle de nyere (deriblandt ogsaa Ed. Meyer) betragter han for den ældre Tid som Hovedkilde Diodor, som den, der giver et Udtog af de ældste Annaler.

Ogsaa i Spørgsmaalet, om Hovedvægten i Fremstillingen af det romerske Statsvæsen skal lægges paa den statsretlige Theori eller den politiske Sædvane, gaar Forf. en Mellemvej. Han lægger vel Hovedvægten paa Fremstillingen af den faktiske Tilstand, men betoner dog mere end Madvig den retlige Theori.

I Spørgsmaalet om, hvorvidt der er en lovlig Grund for Kejserdømmets Enevælde, stiller Forf. sig ligeledes mellem Madvig og Mommsen. Han mener, at der hos Kejserdømmet var en stadig

---

[1] I sin Bog: *Fra den romerske Kejsertid* S. 83 ff. har Forf. senere givet en god Behandling af dette Æmne.

Stræben efter at basere sig paa lovlig Grund, hvilken Madvig overser, men tager paa den anden Side Afstand fra Mommsens Forsøg paa at udlede Kejsermagtens enkelte Beføjelser af dybe juridiske Grundsætninger.

I 6 Kapitler gennemgaas de Punkter af Statsantikviteterne, som her er behandlede, omtrent med samme Disposition af Stoffet som hos Madvig. Ved nogle af Kapitlerne findes historiske Oversigter af lignende Art som den i den almindelige Indledning. Disse har undertiden medført, at visse Ting er fortalte flere Gange (saaledes Folketribunernes og Decemvirernes Indsættelse 3 Gange: S. 15, 73 og 132), og at sammenhørende Ting er skilte ad. Ogsaa Bilæggelsen af Konflikten mellem Stænderne 449 er gentaget (S. 16 og 133) med lidt forskellig Gengivelse af Forligets Hovedbestemmelser. Den følger Diodors fra Livius' meget afvigende Beretning; dog optages som en Del af Forliget den kun hos Livius og Cicero overleverede Lov, som forbød at vælge nogen Magistrat uden Provocation, S. 133 med den Tilføjelse, at den neppe gælder Diktaturen, medens der S. 86 (og 131) udtales den Formening, at den overhovedet først hører til A. 300. Derimod er den ogsaa af Diodor omtalte Lov, der satte Straf for det Tribunkollegium, der ikke sørgede for Valg af Efterfølgere, hverken nævnt S. 16 eller 133, men kun S. 121.

Paa de to Steder, hvor der findes Discussion om com. cur., er indløbet en Modsigelse, idet der S. 61 siges, at disse en Gang **maa** have haft virkelig Betydning, og at Kongerne den Gang maa være blevne valgte paa dem, men S. 96, at naar Overleveringen henlægger Kongevalget til Kuriatkomitierne, er det vist falsk Konstruktion paa Grundlag af Republikens Forhold.

Naar det S. 51 siges, at ved Begravelse i Familien Medlemmer af denne klædte sig ud som de afdøde Forfædre, kender jeg ingen Hjemmel for, at det var Medlemmer af Familien, der optraadte. Hos Polyb VI 53 staar det ikke.

S. 69 hedder det: Som ugunstige Varsler (ved Komitier) galdt fornemmelig Lynild og Torden, der ellers var gunstige, medens det i de mig bekendte Fremstillinger (Madvig II S. 520; Mommsen I^{3} S. 79; Pauly-Wissowa under *augures*) hedder, at Lynene udenfor Komitierne kun vare gunstige, naar de gik fra venstre til højre, i modsat Fald ugunstige. Forfatterens afvigende Fremstilling kommer igen S. 79, hvor der siges: «I senere Tid saa auspex altid (fingerede auspex altid at have set) et Lyn undtagen forud for Folkeforsamlinger», hvor et Lyn aabenbart skal betyde et godt Varsel. Ved Embedstiltrædelser siger Mommsen I^{3} S. 81 (med Henvisning til Cic. de div. 2, 35, 73) at man fingerede et heldigt Varsel, men han angiver udtrykkeligt et Lyn fra venstre Side.

Medens ellers kun den almindelige Tidsregning efter fasti Capit. benyttes, er 3 Aarstal angivne dobbelt baade efter den

almindelige og efter Ed. Meyers (Ungers), nemlig: lex Publilia 471 (S. 15) med Tilføjelse: «efter anden Beregning 466» og en Henvisning til Ed. Meyer: Geschichte des Alterthums V § 817, Anm.; det andet Decemviratsaar 450 (444), hvorved er indløbet en Trykfejl (450 for 451; rigtigt S. 73) og lex Licinia 367 (363). Hvorfor denne Dobbeltangivelse er brugt ved disse 3 Begivenheder og kun ved dem, er mig ikke klart. Forf. kalder det S. 15 «en rent chronologisk Differens»; den beror paa, at E. M. (Unger) følger Diodor, hos hvem de 4 Diktaturaar og de 4 af de 5 Anarchiaar ej medregnes, og altsaa alle Aarstal før 301 forandres. Begivenhederne falde under de samme Konsuler ved begge Beregningsmaader, men Læseren vil let bringes til at tro, at der er noget særeget ved disse 3 Aar. Ved det første er Dobbeltangivelsen endog anvendt 5 Gange.

I det hele forekommer det mig, at Forf. har været heldig i sit Valg af, hvad der er medtaget. Om et og andet kan der tvivles, f. Ex. Spørgsmaalet om Magistratens oprindelige Raadighed over Statskassen (S. 83 og 147), der er saa uklart og absolut uden Betydning for latinsk Forfatterlæsning, da det kun forekommer hos Polyb[1]. At der er Punkter, paa hvilke jeg ikke kan være enig med Forf., er næsten en Selvfølge. Jeg skal blot nævne et. S. 99 siges, at der i særlige Tilfælde overdroges Konsulerne en kriminalretlig Undersøgelse og Paadømmelse (*quaestio*) alene og selvstændig med eller uden *consilium* med Tilsidesættelse af *provocatio*. En saadan Magt og Myndighed uden *consilium* er højst paafaldende og kan neppe antages blot paa Grundlag af et Par Steder hos Livius, hvor han tillægger Magistraten i slige *quaestiones* Ret til *quaerere et animadvertere* uden at nævne *consilium*, hvad Madvig II S. 250 sikkert med Rette betegner som et af Livius' ved slige Genstande sædvanlige ukorrekte og ufuldstændige Udttyk. Baade han og Mommsen III S. 359 betragter det som en Selvfølge, at der var et *consilium*, og at dette erstattede Provokationen.

Jeg skal ikke indlade mig paa flere Enkeltheder i en Bog, hvor Helheden staar sin Prøve. Den giver et godt Billede af den behandlede Del af Romerstatens Forfatning med klar Opfattelse af Forholdene.

Odense i November 1903.

P. Petersen.

[1] Maaske burde under Topographien Saturntemplet være medtaget, da det omtales S. 118 og Rester deraf ere bevarede.

Aug. Western, Englische Lautlehre für Studierende und Lehrer. 2te gänzlich umgearbeitete Auflage. Leipzig 1902, Reisland. VIII + 144 S.

På 28 sider gennemgås på en klar og overskuelig måde de engelske lyd, under stadig hensyntagen til nordeng. (væsentlig efter Lloyd). Dernæst behandles den engelske orthografis historie (s. 28—46).

I dette afsnit omtales bl. a. udviklingen af me. *eu*, *ew* på mod. eng. De to lyd faldt sammen i løbet af 16. årh. i formen [iu], men ved siden heraf forekom udtalen [y:] og dette [y:] faldt sammen med [y:] i franske låneord. I tidens løb sejrede dog i de indfødte ord udtalen [ɪu:] med accentskifte og derved blev de franske ords [y:] analogt tvungne over til udtalen [ɪu:].

Om W. har truffet det rigtige her eller ikke, får stå hen. Interessant er dog i denne sammenhæng den omstændighed at man finder *eu* repræsenteret af lyden: *i*. I Perkin Warbecks proklamation (således som den er gengivet af Bacon i hans *History of Henry VII*) bruges udelukkende *Tiddor* for *Tudor* (*u* = ældre *ew*).

Resten af bogen (s. 47—121) gennemgår de engelske bogstavers lydlige værdier. Det karakteristiske for dette bogens hovedafsnit er angivelsen af forskellige udtalemåder, ofte med anføren af «authorities». Det er meget bekvemt på så få sider at have en overskuelig fremstilling af de væsentlige udtaleformer af ord.

Foreliggende er en bog som alle Engelsklærere burde gennemgå omhyggeligt, bl. a. for at undgå en temmelig udpræget tendens hos mange til at «out-English» the English ved at reducere vokaler, der står under bitryk og burde beholde deres værdi (i tilfælde som: *precept*, *intellect*). Enkelte Gange har W. angivet, som alment gyldige, udtaleformer, der ikke stemmer med hvad der findes hos Brynildsen, Muret eller Murray.

Selv om forf. naturligvis har sikkerhed for disse formers forekomst burde han dog, i lighed med hvad han i så fuldt mål gør andetsteds, have gjort opmærksom på afvigelsen. Som et eksempel for flere: *chastise* (s. 52) transkriberes [tʃæstɪs]. Denne udtale var alm. hos Shakespeare, men nutildags er da [tʃæ'staiz] det almengyldige, medens hovedordet stadigt hedder [tʃæstizmənt].

Kbhvn., 9. Oktober 1903.

N. Bøgholm.

Historische Grammatik der lateinischen Sprache. Bearbeitet von H. Blase, A. Dittmar, J. Golling, G. Herbig, C. F. W. Müller, J. H. Schmalz, Fr. Stolz, J. Thüssing, A. Weinhold. Herausgegeben von Gustav Landgraf. Dritter Band, erstes Heft. Leipzig 1903, Teubner. XI + 312 S.

Von dieser grossen historischen Grammatik ist der erste Band schon vor neun Jahren in zwei Hälften erschienen: Einleitung und Lautlehre von Fr. Stolz (vgl. oben IV 65 ff.), Stammbildungslehre von Fr. Stolz (hier nicht angezeigt). Seitdem hat mehrfach ein Wechsel in den Pensen und in der Person der Mitarbeiter stattgefunden. Die Formenlehre (= Bd. II) war ursprünglich Herrn Dr. C. Wagener zugetheilt, ist jetzt aber von Herrn Dr. G. Herbig übernommen worden. Band III soll die Syntax des einfachen Satzes, Band IV die Syntax des zusammengesetzten Satzes, Band V die Stilistik enthalten. Band III wird in vier Heften ausgegeben werden (von denen das zweite recht bald erscheinen soll).

Das vorliegende Heft enthält zunächst eine von Golling verfasste sehr dankenswerthe Einleitung in die Geschichte der syntaktischen Forschungen auf lateinischem Gebiete. In dieser Schilderung tritt die Entwickelung des Systems der syntaktischen Darstellung in den Vordergrund, wie es bei dem beschränkten Raume wohl nicht anders sein konnte, wenn auch das System nur e i n e Seite (und nicht immer die wichtigste Seite) der syntaktischen Wissenschaft ist. In § 82 finden wir nebenbei ein interessantes Zeugniss dafür, dass noch heute in gewissen Kreisen Deutschlands eine grollende Gereiztheit gegen Madvig herrscht. Auf diese Einleitung folgt eine von Landgraf und Golling verfasste Bibliographie zur Syntax der einzelnen Schriftsteller; die Literatur zu den einzelnen Partien der Syntax ist dagegen in der Syntax selbst zu finden.

Den Hauptabschnitt des vorliegenden Heftes bildet eine Darstellung der Syntax der Tempora und Modi von H. Blase, eine sehr reichhaltige, allen gerechten Anforderungen entsprechende Arbeit. Mit dem System bin ich allerdings nicht immer einverstanden. Dass die Syntax des zusammengesetzten Satzes von der Darstellung ausgeschlossen ist, lag in dem Plane des ganzen Werkes; dadurch wird aber oft zusammengehöriges auseinander gerissen (beispielsweise wird das Praesens nach *dum* ‚während' oder der Konjunktiv in manchen Arten von Nebensätzen in diesem Hefte nicht mitbehandelt); dadurch wurde auch eine zusammenfassende Charakteristik der ganzen Entwickelung des Tempussystems im Lateinischen ausgeschlossen. Eine solche Zusammenfassung wäre aber durchaus wünschenswerth gewesen; erst dadurch wären die beiden auffälligsten Neubildungen des Lateinischen, der Konjunktiv des Imperf. und des Plusquamperf. in die richtige Beleuch-

tung gerückt; und manche Spur des Kampfes zwichen der Zeitstufe und der (von Blase übrigens in der dankenswerthesten Weise berücksichtigten) Aktionsart wäre in einem solchen zusammenfassenden Paragraphen am passendsten zur Sprache gekommen (z. B. die Fälle, wo wir ein Imperfektum durch ein Plusquamperfektum übersetzen müssen: *hic tendebat Achilles* Verg. Æn. 2,29; *nam Albinus milites stativis castris habebat* Sallust Jug. 44,4; oder durch ein Perfektum — vgl. Blase S. 161 ff.: *ergo desidiam quicunque vocabat amorem, desinat* Ovid. Am. I 9,31; *hoc illum fatum ab utero statim prosequebatur* Seneca Cons. ad Marciam X 5; ferner Fälle wie das von Madvig § 347 Anm. 2 citirte *non tam facile opes Carthaginis concidissent, nisi illud receptaculum classibus nostris pateret*, vgl. Livius XXI 41, 2: *licuit in Hispaniam, provinciam meam, quo jam profectus eram, cum exercitu ire meo, ubi et fratrem consilii participem ac periculi socium haberem et Hasdrubalem potius quam Hannibalem hostem*; in derartigen Beispielen tritt die imperfektive («kursive») Aktionsart des Konj. Impf. sehr deutlich hervor). Auch einen zusammenfassenden Paragraphen über den Konjunktiv vermisse ich; nur der Konjunktiv der einzelnen Tempora wird behandelt. Dass *amatus sum* (*sim*, *eram* u. s. w.) bei den einfachen Zeitformen, nicht bei den umschriebenen Zeitformen (neben *amaturus sim* u. s. w.) behandelt wird, und dass umgekehrt die Eigenthümlichkeiten der Verba der Möglichkeit und der Nothwendigkeit in Bezug auf Tempus und Modus ebenso wie der Gebrauchsunterschied zwischen *forem* und *essem* in die Darstellung der umschriebenen Zeitformen eingeflochten werden (als ob alle diese Verba ausschliesslich Hülfsverba wären), zeugt von einem Mangel an Klarheit in der Eintheilung, wofür sich noch mehrfach Beispiele nachweisen liessen, wodurch aber schliesslich die Brauchbarkeit des Buches nicht beeinträchtigt wird.

Ich möchte noch einen realeren Punkt hervorheben, worin ich mit Blase nicht übereinstimmen kann. Der Begriff der «zeitstufenlosen Verbalformen» spielt bei ihm meiner Ansicht nach eine viel zu grosse Rolle. Das Präsens in Sätzen allgemeinen Inhaltes ist keineswegs zeitstufenlos, oder gar zeitlos, wie andere Gelehrten sich auszudrücken geruhen; es unterscheidet sich in gar nichts vor einem gewöhnlichen Präsens; es bezeichnet wie jedes andere Präsens eine Handlung, deren Dauer (mag sie auf Iteration beruhen oder nicht) den gegenwärtigen Augenblick mitumfasst. Und die Annahme von Blase S. 108, dass die futurale Anwendung des lateinischen Präsens aus einer ursprünglichen zeitstufenlosen Bedeutung zu erklären sei, ist ganz abzulehnen. Richtiger formulirt würde diese Annahme darauf auslaufen, dass das indogermanische Präsens nicht nur präsentisch, sondern zugleich futurisch hätte fungiren können. Aber eine solche Annahme lässt sich gar nicht beweisen; die einzelsprachliche futurische Verwendung dieses

Tempus lässt sich auf Grund einer ursprünglichen ausgesprochen präsentischen Bedeutung ganz vorzüglich begreifen. Das seinem Ursprunge nach durchaus präsentische engl. *I am going* und *I am coming* wird auch als ein gewöhnliches Futurum verwendet, und eine analoge Erscheinung bietet das moderne Armenisch. Im Westarmenischen fungirt als Präsens das altarmenische Präsens mit einer vorgesetzten Partikel *kə* oder *ku* (im Westarmenischen *gə*, *gu* gesprochen): altarm. *grē* ‚er schreibt', neuwestarm. *kə grē* (gesprochen *gə kərē*). Die Partikel *ku*, *kə* ist aus *kay u* ‚er steht und . . .' entstanden (*kə grē* ‚er steht und schreibt'); durch diese Umschreibung wurde natürlich ursprünglich (wie durch die ganz entsprechende dänische Umschreibung) das eminent präsentische, das imperfektive, die Dauer bezeichnet. Aber trotzdem fungirt diese Form gelegentlich auch futurisch, und im Ostarmenischen ist sie überhaupt zum regelmässigen Ausdruck des Futurums geworden, während für das Präsens eine andere Umschreibung aufgekommen ist. Aus fernerstehenden Sprachen liessen sich ganz ähnliche Erscheinungen leicht beibringen. Die Erklärung ist nicht schwer. In allen Sprachen, wo nicht, wie in dem modernen Russischen und anderen slavischen Sprachen, eine formale Unterscheidung perfektiver und nicht perfektiver Formen durch das ganze Paradigma geht, werden ursprünglich imperfektive Formen leicht zur perfektiven Bedeutung verschoben, wodurch das Praesens futurisch werden kann und unter bestimmten Bedingungen futurisch werden muss. In den mir vorgekommenen Beispielen futurischer Anwendung der erwähnten englischen und neuwestarmenischen Umschreibungen ist das Verbum perfektiv. In fast allen Fällen, wo *εἶμι*, *νέομαι*, *πορεύομαι*, *ἔρχομαι* futurisch fungiren, sind diese Verba perfektiv, so dass die selteneren Fälle einer imperfektiven futurischen Verwendung als eine weitere Neuerung zu betrachten sind. Ganz ähnlich scheint die Sache für das Lateinische aufgefasst werden zu müssen; auch hier ist zunächst das perfektiv gewordene Präsens futurisch geworden. Man könnte natürlich auch einen anderen Weg der Erklärung einschlagen, könnte annehmen, das Präsens sei zunächst ohne Rücksicht auf die Aktionsart in solchen Fällen futurisch verwendet worden, wo die Zukunft schon in anderer Weise (durch Zeitbestimmungen wie *cras* u. s. w.) kenntlich gemacht war; man müsste dann annehmen, dass «der Redende sich mit lebhafter Phantasie in die Zukunft versetzt und das zukünftige Ereignis vor seinem Geiste sich abspielen sieht», wie Blase sehr richtig bemerkt (wobei er also, mit sich selbst in Widerspruch, nicht von einem zeitstufenlosen Tempus, sondern von einem wirklichen Präsens ausgeht). Man kann auch beide Erklärungen kombiniren, jedenfalls aber ist die lateinische und griechische Erscheinung mit der englischen und armenischen ganz parallel und beweist also nicht im geringsten, dass das indogermanische Präsens ein «zeitstufenloses» Tempus gewesen wäre.

Auf ein ausführliches Referat des Inhaltes der Blase'schen Darstellung kann ich nicht eingehen. Sowohl das von ihm beigebrachte Material als die von ihm geltend gemachten Gesichtspunkte berechtigen das Werk vollauf, als eine gelungene historische Darstellung zu gelten und als ein gutes Omen für den weiteren Fortgang des grossen Unternehmens betrachtet zu werden.

Kopenhagen d. 16. November 1903.

Holger Pedersen.

Otto Immisch, Philologische Studien zu Plato. Zweites Heft. De recensionis Platonicae praesidiis atque rationibus. Leipzig 1903, Teubner. IV + 110 pp.

Ecce quasi prodromus editionis iam diu nobis promissae, mihi nunc minus exspectatae quam ante hunc librum editum. Nam quod legimus (p. 61), Immischium iam nescire an nonnullis videatur «relabi in eam condicionem, ex qua summa intentione revocare crisim Platonicam studuerunt cum alii tum Schanzius», non sine iusta causa dictum est, quia talibus rationibus admissis omnia certe apographa adhibere cogimur et omni certa recensendi ratione ipsi nos prohibebimus. Qui vel obiter in textu Platonis versati sunt, sciunt Schanzium omnes codices ad duas familias revocare voluisse, quarum principes 𝔄 et t essent; familiam 𝔄 in solis tetralogiis I—VI exstare, in tetralogiis VIII—IX pro t archetypum eius Parisinum A esse. Sed praeter hos etiam alios fontes esse nunc constat, quorum in editionis volumine IX ipse Schanz Vindd. W et F agnovit, ita ut W a familia 𝔄 staret, Vind. F (cum Σ) tertiam memoriam exhiberet sed eam foedissime interpolatam. In dialogis quos postea edidit Schanz semper W adhibuit, ita tamen ut lectiones eius in appendicem relegaret. Qui post Schanzium Platonem edere coepit Burnet (et in Sophista Apelt) 𝔄tW tres fontes inter se diversos sed eiusdem iuris esse agnovit, sed nihilo minus Phaedonem et Politicum libro W non collato edere sustinuit. Quid de his Immisch? Si eum audimus, memoria W «nondum ad certas rationes recensita» est et puriorem archetypi imaginem exhibet quam recensita memoria librorum 𝔄At. Occurrit apud neoplatonicos et omnino in «testimoniis» quae dicuntur, in versionibus, in codicibus nonnullis (Wbr𝔐 i. e. Par. suppl. gr. 668); antiquior igitur est quam codices A𝔄, unde Immisch suo Marte concludit antiquiorem eam esse quam recensiones quas hi libri exhibent. Sed fragmentum illud Parmenidis saec. V., quod p. 7 transscriptum est, arctiore vinculo cum t quam cum W cohaerere apparet, si e tantillo fragmento tuto iudicare licet; nam etiam est ubi cum 𝔄 contra tW faciat. Utut est, eodem iure

memoriae 𝔄t testis esse potest ac generis W, et ita utraque memoria aequalis fit. Et quo iure genus W «nondum ad certas normas recensitum» esse dicitur? Scilicet recensiones A𝔄 ad certas normas factae sunt et ideo post illam ortae. Quas normas, qui Immischii rationem sequitur demonstrare debebat. Sunt certe recensiti et A et 𝔄 et t et W, sed ad quales normas, prorsus ignoramus. Opinor ad nullas. Quod ad codices huius generis attinet, omnes qui ab familiis Schanzianis discrepant vel discrepare videntur, huic generi adscribuntur. Velut praeter W𝔡𝔯𝔐, quos inter se cohaerere constat, Lucianei in Alcyone, Caesenas M, quem in Republica apographum esse Florentini *γ*, i. e. Parisini A, e familia *Π* et suis correcturis interpolatum demonstrare possum, in prima parte Parisini B apographum esse suspicor, Angelicus u, item Parasini B apographum. Quos e fontibus longe diversis fluxisse apparet; et etiam si W𝔡𝔯𝔐 inter se et cum versionibus cohaerent, num etiam cum «testimoniis»? Postremo quid est Burneti «veterem vulgatam» refellere, deinde ipsum eiusdem vulgatae fontes una cum aliis diversae originis in unum genus coniungere. Fit sane id genus id quod Francogalli «cache-désordre» dicunt[1]. — Si libros W𝔡𝔯 solos spectamus, fieri poterat ut ibi revera «memoriam illam ut ita dicam matricem, unde Schanzianae prognatae sunt» teneremus (Immisch p. 43), nisi 𝔡, qui antiquior quam W esse videtur, hic illic propior esset «memoriae recensitae», id quod nescio an revera recensioni sive interpolationi debeatur. Potest etiam puriori fonti deberi; sed locos videamus[2]: Ap. 32 A 27 (Sch., 8 Burn.) *ἅμα κἂν ἀπολοίμην*] *ἅμα καὶ ἅμα ἂν* 𝔄𝔡 (ubi *ἅμ' ἂν* est), *ἀλλὰ καὶ ἅμα ἂν* W, *ἅμα καὶ* t. Alc. I 119 D 16 (Sch.—Burneti editio hic mihi non praesto est) *ὥστε μὴ ἀξιοῦν ἀνταγωνίζεσθαι* 𝔄: *ὥστε μὴ συνανταγωνίζεσθαι* 𝔡t, *ὥστε μὴ συναγωνίζεσθαι* W. pr. Gorg. 492 B 26 *ἐπεί γε οἷς ἐξ ἀρχῆς ὑπῆρξαν κτλ.*] *γε οἷς* 𝔡 et manu recentissima 𝔄: *θεοῖς* 𝔄t, *τοῖς* rc. t, *δὲ οἷς* W. Hoc loco verum interpolatione ortum esse poterat; prioribus locis in erroribus manifestis cum 𝔄 aut t consentit 𝔡, id quod vix interpolatione factum est. Ap. 17 B 14 (Sch., 7 Burn.) *ἤ τι ἢ οὐδὲν*
ἢ
ἀληθὲς εἰρήκασιν 𝔄𝔡: *οὐ ἢ οὐδὲν εἰρ.* W (sed *οὐ* erasum), *οὐδὲν εἰρ.* t rationi Immischii favere videtur. Apparet in his rebus certo iudicari non posse. Acquiescendum etiam nunc est in ea ratione, ex qua libris 𝔄t tertius accedat W eadem auctoritate atque illi. Hoc de primis sex tetralogiis valet; in ceteris alia ratio est in aliis dialogis. VII^am iure Schanz ad tW recensuit contempto Vind. F. In Republica adhibendi sunt soli A*Π*, in legibus A. De ceteris parum constat. In Legibus Immisch in adnotationibus Vaticani *Ω* novum fontem «recensitae memoriae» repperisse sibi videtur. Nam *Ω* et apographa eius passim varias lectiones afferunt ex libro, quem dia-

---

[1] Consentit ipse Immisch passim *miscellam* memoriam dicens.
[2] Lectiones libri 𝔡 benevolentiae Heibergii debeo.

scenastae signant «τοῦ πατριάρχου τὸ βιβλίον». Quem librum etiam librario codicis A notum fuisse putat Immisch. Sed persuasum habeo non casu factum esse, ut ubi A cum patriarcha consentit, lectiones patriarchae non ἀπ' ὀρθώσεως esse dicantur, excepto uno loco XI 932 B ubi pr. A et π. ἀπ' ὀρθ. in vera lectione consentiunt. Recte Immisch p. 53 probabile esse dicit «fuisse π (i. e. πατριάρχου) librum plane gemellum codicis A», exceptis tamen correcturis; sed adhibuisse eum librarium codicis A et vestigia eius sine nomine etiam in Parisino A detegi, nego et pernego. Quid vero ex his adnotationibus lucramur, nisi ut cum Immischio (p. 51) Schanzium ridere possimus lectionem patriarchae Astio tribuentem? Quae solus patr. praebet coniecturae sunt (ἀπ' ὀρθ.), quas in fundamento textus spernere nos quidem didicimus, qui e schola Madvigiana profecti sumus. Item de genere *Y* (non Y, ut Immisch nunquam non scribit) longe a vero erratum esse puto. — Ad textum restituendum decem et septem codices adhibendos esse legimus (pag. 86); sed nihilo minus Immisch periculum mansurum putat «ne unum alterumve, ex ipsa antiquitate cum propagatum sit, oblivione obruatur» (p. 62). Nonne talia iure vituperamus? — In singulis saepe argumentatio occurrit, quae virum doctum minime deceat. Si quis ridere velit, legito p. 3 de libris membratim descriptis ab Atticianis derivatis[1].

G. Rangel-Nielsen.

Jahreshefte des Oesterreichischen archäologischen Institutes. Band VI 2 (1903).

I dette Hefte har Professor *Studniczka* skrevet en interessant og lærerig Artikel om «Altäre mit Grubenkammern». Han gaar ud fra det gamle Thasiske Relief i Louvre, der er afbildet i Collignons Histoire de la Sculpture Grecque I p. 275 f., hvilket han uden Tvivl med fuld Ret restaurerer som et Alter med en Dør. Det bestaar, som bekjendt, af to parallele Kompositioner. Den ene, der er fuldstændig bevaret, viser os en blenderet Dør i Midten og paa den ene Side af denne Apollo med Lyren bekranset af en Kvinde, paa den anden tre Kvinder, ifølge Indskriften Nympherne. I den anden Komposition mangler Midten, men vi have paa den ene Side Hermes ligeledes bekranset af en Kvinde, paa den anden tre Chariter, ogsaa efter Indskriften. Indskrifterne, der foreskriver, hvilke Dyr der ikke maa offres til

[1] Si mihi contigerit, ut ad haec studia revertar, in animo est aut in hac ephemeride aut alibi de Vindobonensi *Y*, de versione Aristippi, fortasse de aliis quaestionibus quae huc pertinent, plenius agere.

disse Guder, betegne Monumentet tydelig som et Alter. Det er de to modstaaende Sider af dette, vi have. Den blinde Dør paa den helt bevarede Side har svaret til en aaben Dør paa den modsatte. Altrets Høide har været henimod 1 Meter; Dørens Høide er kun 0,55 M. Den har altsaa ikke ført ind til et Opholdssted for Mennesker, men til et Rum, hvor man hensatte Offergaverne til den Døde, der var begravet under Alteret og her blev æret som en Heros. Saadanne Dødningeoffere (ἐναγίσματα) omtales ofte hos de Gamle. Monumenterne vise os undertiden en Grotte, hvori Offerdyrets Blod skulde rinde ned, som i Odysseen, hvor Odysseus i Underverdenen maner Tiresias' Skygge frem. Et lille lavt Kammer som her, maaske med en Grube i Midten, men i ethvert Fald bestemt til at bringe Offrene ind ad, finde vi beskrevet af Pausanias (III 19,3) ved Apollon i Amyklæ. «Fodstykket for den gamle Kolos» hedder det «har Formen af et Alter. Man siger, at Hyakinthos ligger begravet der, og paa Hyakinthiafesten bringer man, før man offrer til Apollon selv, Hyakinthos et Dødningeoffer igjennem den Broncedør, der findes paa venstre Side af Altret». En Parallel hertil haves i et Gravmonument i Sidyma i Lykien. Det har Formen af et Alter (4,45 M. langt, 2,85 bredt) med en Dør paa den ene af de smalle Sider. Mindre sikkre ere de andre Analogier, Frf. anfører, et Fragment af en chalkidisk Vase, som i det Mindste i Afbildningen er ganske utydeligt, samt en Del romerske Broncemønter, hvor den afbildede Bygning paa Grund af de store Fløidøre rettere bør betegnes som et Alterhegn end som et Alter; Altret selv ligger indenfor Indhegningen, se min Afhandling om Ara Pacis Augustæ i Vidensk. Selsk. Oversigt 1903 S. 19 ff. Saadanne kjende vi ikke blot fra det nys nævnte Fredens Alter, men ogsaa fra Gjöl Baschi i Lykien, fra det store Alter i Pergamos, fra Buleuteriet i Milet (Jahrbuch d. a. I. 1902 A. A. 151), fra Asklepieet paa Kos (Oest. Jahresh. VI 218) o. a. St. Men saadanne Altre findes ogsaa i meget mindre Dimensioner. Studniczka anfører og beskriver omhyggelig den lille Bygning foran det gamle Tempel i Pompeii, og Terentius Felix' Grav smstds. Hertil henfører han ogsaa et kyprisk Monument efter Ohnefalsch-Richter Taf. 4 og 10. Det bestaar af to aflang-firkantede, af Ler og Sten opklinede Murmasser, 0,80 M. lange, 0,50 brede, og omtrent lige saa høie. De ligge ved Siden af hinanden, adskilte ved et 0,45 M. bredt Rum, der lukkes bagtil ved en temmelig tynd Væg. I den derved fremkomne Nische mener St. at der har været en Grube, hvori man har offret Dødningeoffere til en Heros. Muligheden heraf skal ikke bestrides, men vi se kun to alterlignende Blokke, forbundne ved en Væg, saa at man kan gaa ind imellem dem fra den ene Side.

Ligheden med dette Monument fører Forf. hen til den saa meget omtalte *Romulus' Grav* paa Forum Romanum. Det var

i Januar 1899, at man ved Udgravningen af det nordvestlige Hjørne af det romerske Forum, hvor Comitium havde ligget, fandt den antike Brolægning i en Firkant af 4,10 $\times$ 3,60 Meter afbrudt af en Gulvbeklædning af en hel anden Art, omhyggelig lagte sorte Sten indfattede i en Ramme af Travertin. Det var aabenbart, at man her havde den hos antike Forfattere omtalte *niger lapis*, der efter Sagnet skulde dække Romulus' Grav, medens Andre, der ikke vilde paavise nogen Grav for den forsvundne Quirinus, mente at det var hans Fosterfader Faustulus og hans Vaabenfælle Hostus, der laa begravne der. Det var et *locus funestus*, der ikke maatte betrædes af Nogen, og derfor ved et Gitter var afspærret fra Færselen. Denne Anordning tilhører sandsynligvis Republikens sidste Tider, da man enten ved Tiberens Oversvømmelser eller af andre Grunde havde fundet det nødvendigt at forhøie Pladsens Niveau. Thi ved at gaa dybere til Bunds fandt man lige under «den sorte Sten» et ældre, tildels forsætlig sløjfet Anlæg, der uden Tvivl maa have været en Grav. Dets Grundplan viser, ligesom det nys omtalte kypriske Monument, to rektangulære Stenfodstykker (1,30 M. i Bredden, 2,70 i Dybden) adskilte fra hinanden ved et Mellemrum af 1 M., og bagtil forbundne ved en kun 0,50 M. bred Mur. De aflange Fodstykker, hvis etruskiske Profilering allerede Comparetti havde gjort opmærksom paa, og som Studniczka nu oplyser med flere analoge Exempler, ere ikke fuldstændig bevarede. Vi have kun den nederste Halvdel af dem. Til denne maa der have svaret en Overdel, som har havt den samme stærkt udbuede Profil, men i modsat Retning, hvorved der fremkom den timeglaslignende Form, som vi kjende fra etruskiske Gravmonumenter og fra gamle Altre, som det, de Reisende, der besøge Rom, se ved Palatinerbjergets Fod med Indskriften: *Sei deo sei deiuae.* Disse Fodstykker have, efter Antydninger hos Dionysios fra Halikarnas og i Porphyrius' Scholier til Horats, baaret to Løver. I det mellemliggende Rum, der fandtes opfyldt med Kul og andre Rester af Brandoffere, staar en firkantet Stenblok (0,70 $\times$ 0,50 M.), som St. med Gamurrini antager for et Alter, der har dækket over en Mundus eller Offergrube. Maaske den ogsaa har baaret en Kegle eller en Kugle eller en anden til et Gravmonument passende Gjenstand. Denne Grav har næppe staaet ene. Tæt ved den findes en afstumpet (eller afbrudt) Kegle, c. 0,70 M. i nederste Gjennemsnit, og ved Siden af den er opreist en firkantet Sten med en Indskrift, formodentlig den ældste existerende latinske. Den er desværre afbrudt for oven, og Texten er endnu ikke tydet, men den synes at indeholde Forskrifter om hvordan man havde at forholde sig ved visse Offringer. Efter Studniczkas Mening hidrøre disse Monumenter fra Begyndelsen af 4. Aarh. f. Chr. Det er dog vel ikke umuligt, at de ere ældre end Gallernes Erobring af Rom.

Skjøndt den udførlige Behandling af Romulusgraven, som Forf.

selv siger, ikke staar i noget Forhold til Afhandlingens angivne Hovedemne, maa man dog være ham meget taknemmelig for hans instruktive Redegjørelse for denne interessante og gaadefulde Oldtidslevning. Det Samme tør derimod ikke i samme Grad siges om et andet endnu mindre motiveret Sidespring. Efter at han som Hjemmelsmand for et Udtryk, der næppe behøvede en saadan, har beraabt sig paa Vitruv, tilføier han følgende Anmærkning S. 131: «Wann wird man endlich aufhören, den Alten aus der augusteischen Zeit, in der er, von allem anderen abgesehen, kunstgeschichtlich so fest sitzt, wie ein Quaderstein in seiner Mauer, listig hinauszuargumentieren? S. nach Ussing wieder Mortet in der Rev. arch. XL 1902 II 38 ff.» Svaret er let nok at give. «Naar det er paavist, at den saakaldte Vitruvs Sprog og Stil tilhører Augusts Tidsalder og ikke en meget senere Periode, og at hans Omtale af hin Tids Forhold og Begivenheder (som Beleiringen af Massilia) ikke røber en Uvidenhed, som var umulig hos en Samtidig; naar det Faktum, at denne foregivne Architekt fra Augusts Tid, ikke kjender en eneste af de storartede Bygninger, som opførtes dengang, men kun beraaber sig paa Exempler fra Republikens Dage, — naar dette Faktum tilsteder nogen anden Forklaring end at det er en Forfatter fra Republikens Slutning (d. e. Varro), hvis Skygge her gaar igjen; naar de Regler for Anlæg af Vandledninger, som denne antagne Vandbygmester giver, finde nogen Forsvarer lige overfor de Sagkyndiges (Schultz' og Tannerys) Paavisning af deres Umulighed; og fremfor Alt naar man undlader at lukke Øinene for den uomstødelige Kjendsgjerning, at denne Vitruv dels har benyttet dels ligefrem oversat en græsk Forfatter (Athenæos mechanicus), som ifølge Sprog og Stil, og endnu tydeligere efter de historiske Forhold, hvorunder han skriver, aabenbart tilhører det 3. Aarh. efter Chr.»

I det samme Hæfte har den lykkelige Opdager af Asklepieet paa Kos, *Herzog*, under Titelen «das Kind mit der Fuchsgans» givet et interessant Bidrag til Fortolkningen af Herondas' 4. Mimiambe. Denne handler, som bekjendt, om to Kvinder, der besøge den nævnte Helligdom og beundre de der opstillede Kunstværker. Blandt dem nævnes «Drengen som kvæler Rævegaasen, *τὸν χηναλώπεκα*». Denne eiendommelige Fugl har efter ægyptiske Monumenter mere lignet en And end en Gaas, og Forf. mener, at det af Herondas omtalte Kunstværk har været Originalen til den florentinske Marmorgruppe, som nu ogsaa kjendes i et Exemplar fra Ephesos, den lille Dreng, der sidder paa Jorden og med den venstre Haand holder fast paa en And (eller en lignende Fugl), medens han med den opløftede høire rækker ud efter noget Andet, vi vide ikke hvad.

«Neues über Adamklissi» er Overskriften over Hæftets sidste

Meddelelse, der skyldes Architekt *Niemann* og Professor *Benndorf.* I nærværende Tidsskrifts 5. Bind, 1897, S. 134 ff. har jeg omtalt det udmærkede Værk, som den rumænske Lærde Tocilesco i Forbindelse med Benndorf og Niemann havde udgivet om det kolossale Seirsmonument, der blev opreist i Dobrudscha i Anledning af Keiser Trajans Seir over Dakerne, samt Furtwänglers Forsøg paa at bevise, at dette Monument trods Indskriften dog ikke skulde hidrøre fra Trajan, men være halvandet Hundredaar ældre og være reist i Anledning af Crassus' Seir over Bastarnerne. En Støtte for denne Mening, der ikke kunde glæde sig ved noget almindeligt Bifald, har F. ment at finde i de yderligere Undersøgelser, der ere foretagne paa Stedet. Disse have ikke været uden Frugt. Man har fundet et stort Stykke af den sexkantede Søile, der bar Trofæen, hvorefter *Niemann* har kunnet foretage en lille Ændring i sin Rekonstruktion. Man har blottet Fæstningsværkerne omkring den sammen med Seirsmonumentet anlagte By, Tropæum Trajanense, og man har fundet det Gravmonument, Keiseren lod sætte over de faldne romerske Soldater. Endelig har F. selv ved sin Nærværelse paa Stedet overbevist sig om at den store Indskrift, som han paastod maatte have hørt til et andet Monument, virkelig har været en integrerende Del af Trofæen. Men ikke desmindre fastholder han sin tidligere Paastand. Bygningen skal være opført af August, men «af en eller anden Grund» ikke have faaet sin Indskrift. Trajan har da sat sit Navn derpaa ligesom adskillige af de gamle ægyptiske Konger have «usurperet» deres Forgængeres Monumenter ved at krasse disses Navne ud og sætte deres eget i Stedet(!). Efter den gjorte Indrømmelse synes Spørgsmaalet at være endelig afgjort. *Benndorf* har dog ikke ladet sig nøie med Meddelelsen af disse Fakta. Han har i Videnskabens Interesse yderligere paavist Uholdbarheden af F.'s historiske og kunsthistoriske «Beviser». Naar denne saaledes siger: «Die Analogien zu der Bauform des Tropæums, insbesondere zu dem mächtigen kreisrunden unteren Teile, die Cæcilia Metella, das Grabmal der Plautier bei Tibur, gehören der augusteischen Epoche an, und sind aus späterer Zeit uns keine bekannt», saa glemmer han den allernærmeste Analogi, Hadrians Mausoleum, medens paa den anden Side det af August opførte Tropæum Alpium (Turbie ved Monaco), hvori han mener at finde en Parallel, i Virkeligheden er vidt forskjelligt fra Adamklissi og derimod maa sammenlignes med Juliernes Gravmonument ved St. Remy.

J. L. Ussing.

Otto Kern, Über die Anfänge der hellenischen Religion. Vortrag gehalten am 25. Nov. 1901 in der Aula der Universität Rostock. Berlin 1902, Weidmann. M. 1.

Att gifva en bild af uppkomsten och utvecklingen af den hellenska religionen och det inom den trånga ramen af ett föredrag, är ett vågspel, och få skulle hafva lyckats så väl genomföra det som föreliggande högligen intressanta lilla skrift. Den är väl värd att läsas och genomtänkas af hvar och en som sysslar med grekisk religionshistoria, men för en recensent medför den knappa formen och de vida öfverblickarna, att han ej så mycket skrifver en recension d. v. s. en redogörelse jämte detaljanmärkningar, utan frestas att häfda de synpunkter, som synas honom med orätt förbigångna eller med för liten styrka framhållna.

Längst tillbaka i religionens början ställer Kern fetischismen och påvisar de spår, som den lämnat kvar efter sig under den klassiska tiden. Fetischism täcker, som det synes, för ff. hela den primitiva religionen; han låter själakulten tillhöra ett senare skede. Det är nu den tråkiga omständigheten med termen fetischism, att den är högst vag och mångtydig, och just därför är det som allahanda kan rymmas under den kappan — och man skulle därför helst se, att man opererade så litet som möjligt med denna term. Kern innefattar under den äfven de rester af totemism, som kunna uppvisas t. ex. i Artemis Brauronias' kult och eljes. Skola vi nu antaga en 'djurfetischism', är den åtminstone ett lägre utvecklingsstadium och bör skiljas från totemismen, med hvilken en viss social och sakral ordning oupplösligen är förbunden. Därmed vill jag ej hafva påstått, att alla rester af djurdyrkan i Grekland äro rester af totemism, spåren af den äro tvärtom mycket få och svaga.

Stendyrkan är ju den, som oftast exemplifieras såsom fetischism, så riktigt hos ff.; en fråga som ännu knappast någon vidrört, är om all stendyrkan är fetischism.

Egentlig trädkultus förnekar ff.; trädet tänkes blott såsom boning för en gudom. Nu för tiden brukar man visserligen lägga Boettichers Baumkultus åt sidan, men att neka all trädkult är ett djärft steg. Den som tillerkänner de mykenska gemmerna vitsord att gifva en föreställning om den tidens kult och religion, kan ej undgå att taga trädkulten med, äfven om han ej gillar alla Evans antaganden. Det andra eklatanta exemplet på en kult, som egnas trädet själf, är från den klassiska tiden: eiresione; den noggranna parallell eiresione bjuder till germanernas majgrenar och skördemajar har Mannhardt uppvisat, och den är nogsamt bekant. Man kan ju vilja spåra många andra rester af det religiösa skikt, i hvilket träden och deras andar uppträda; Kern har ej vidrört dem, hvilket med hans syn på saken är helt naturligt; men för andra är det nog den länk, som allra mest saknas.

Efter fetischismen, som ff. således låter innefatta dyrkan af liflösa föremål och djur och de bekanta mykenska blandgestalterna, följer själakulten, hvars uppkomst förlägges till mykensk tid, och ff. har vidare stark tendens att inskränka den till furstesläkterna, som sörjt för en storartad begrafning af de sina. Den uppfattningen af en företeelse, som är så allmängiltig i hela världen är väl för trång, och just Rohdes Psyche visar att själakulten före den homeriska tiden var vidt udbredd.

Vid förklaringen af polytheismens uppkomst utgår ff. naturligt från special- och lokalgudar, och illustrerar utvecklingens vidare gång genom att anföra Zeus såsom exempel, hur han från att vara berget Olympos' gud genom riddarelifvet och riddareposet blef gudars och människors behärskare och grekernas nationalgud, som uppsög äldre gudomligheter som den i Dodona och 'vargfetischen'(!) från berget Lykaion.

Slutet bildas af en hänvisning på, hur grekerna i sina förnämsta män sträfvade efter att inlägga en högre religiositet och sedlighet hos polytheismens gudar såsom Æschylos, ja, t. o. m. funno att det var omöjligt och resolut kastade dem åt sidan som Xenofanes, hvarjämte ff. framhåller den eleusinska kulten som den grekiska religionens blomma; mig synes han anslå dess sedliga och religiösa värde något högt — därom kan man ju blott tvista — de djupt kända och kraftigt framställda orden bilda ett försonande slut för den publik, som tyvärr ännu är i majoritet, som fången i klassicitetens dogm hos grekerna endast söker skönhetens religion och fasar vid att man vågar sammanställa grekernas religion med vilda och ociviliserade folks religiösa föreställningar. Det är just grekernas förtjänst, at de hafva brutit sig ut ur det stadium, där alla folk en gång stått och många ännu stå, och att de gjort det på ett originellt sätt, som till slut skapat bland annat äfven den grekiska skönhetsreligionen.

Lund.

Martin P. Nilsson.

Dansk Ordbog for Folket. Ved B. T. Dahl og H. Hammer under Medvirkning af Hans Dahl. Hefte 1—4. Kbhvn. 1903, Gyldendalske Boghandel.

At der er trang til en dansk ordbog — eller danske ordbøger, er kendt nok; både Videnskabernes Selskabs og Molbechs er for længst modne til at afløses. Nu synes der om ikke så lang tid at skulle foreligge to større danske håndordbøger, nemlig Dahls og Hammers, af hvilken de første hefter er udkomne, og

docent Dahlerups, hvis udgivelse endnu ikke er påbegyndt. At der kommer hele to ordbøger, kan fra et læser-standpunkt kun betragtes som glædeligt; – det skulde da være, om nogen måske vilde have foretrukket, at de to ordbøgers udgivere — i stedet for at gøre det samme arbejde to gange — havde fællet om at stille sig i spidsen for udgivelsen af én stor, videnskabelig ordbog i lighed med det svenske Akademis i Sverige.

Dahls og Hammers ordbog har ifølge subskriptionsindbydelsen det formål så vidt muligt at meddele alle de i vort dannede tale- og skriftsprog brugte ord, først og fremmest de usammensatte, med angivelse af deres oprindelse og forklaring af deres betydning. Ved at blade i ordbogen vil man imidlertid finde adskillige ord, som ikke endnu har fået borgerret i almensproget, og på den anden side savne andre ord, som er gængse i almindelig dannet tale. Dette hænger sikkert sammen med en bevidst stræben fra udgivernes side. Hr. Hammer er indenfor dansk-interesserede kredse kendt som en ivrig arbejder for modersmålets rensning, og udgiverne bistås af den kendte elsker og renser af vort mål, pastor Hans Dahl. Det er da kun naturligt, at ordbogen er præget af stræben efter sprogrenhed, og når denne stræben viser sig i, at ordforklaringerne er skrevne på et smukt og rent dansk, fortjener den kun påskønnelse. Heller ingen vil vel anke over, at der i ordbogen optages adskillige ord fra landsmålene, som *adhaands* (til venstre), *Adhu* (Interesse o. l.), *agle* (rave), *Ans* (Tilsyn, Agt), *Blæver* (Dynd), *Bæls* (Knøs), *bært* (sømmelig); gamle nordiske ord som *afleds* (afsides), *Ast* (Kærlighed), *brejde* (bebrejde), *Byrding* (Handelsskib) og enkelte norske og svenske ord som *andøve* (skodde mod strømmen), *Adbyrd* (gebærde), *børje* (begynde). Dette er kun fortjenstfuldt, og alle, der ønsker at fremme vort sprogs renhed, vil også glæde sig over ordbogens mange danske nyord, der navnlig findes blandt sammensætningerne: *Afbyrd*, *Aflød*, *Afæt*, *Albrev* osv.

Derimod et det tvivlsomt, om udgiverne har været heldige i deres behandling af fremmedordene. Helt undgå dem har de ikke kunnet; på den anden side har de åbenbart ønsket at begrænse deres antal saa meget som muligt, men nogen følgestreng fremgangsmåde har de ikke fulgt, og resultatet er derfor blevet utilfredsstillende. Hvorfor optage ord som *Accent*, *Acht*, *alamodisk*, *ambulatorisk*, *Arrangement*, *arrivere*, *Bonitet*, *Breche*, *Budget*, *definere*, *degenerere*, *Diftong*, *Douche*, men derimod udelade *absurd*, *Accidenser*, *administrere*, *adræt*, *Album*, *Aluminium*, *Amazone*, *amputere*, *Appel*, *Arterie*, *artesisk*, *Auditør*, *Ateist*, *Atelier*, *Baptist*, *Baryton*, *Basrelief*, *Benefice*, *Billion*, *Blasfemi*, *borneret*, *Bulevard*, *Bratsch*, *Brokade*, *Bulletin*, *burlesk*, *Cikade*, *ciselere*, *Cisterne*, *degradere*, *Delinkvent*, *Demagog*, *Departement*, *Depeche*, *deponere*, *deportere*, *Deputation*, *diskret*, *Domæne* osv., ord, der dog i ikke mindre grad end de ovenfor

nævnte må regnes til «vort nu gængse Tale- og Skriftsprog», og som ikke falder uden for den ramme, der i subskriptionsindbydelsen gives i ordene: «af fremmede Ord vil kun saadanne, som benyttes Mand og Mand imellem, blive optagne». — For den praktiske brug af ordbogen er det en stor ulempe, at udgiverne har udeladt så mange almindelig brugte fremmedord; hvor mange vil ikke søge til ordbogen netop for at få forklaring på et fremmedord, som de ofte ser eller hører, men hvis betydning ikke er dem klar? Og det er vel mere end tvivlsomt, om udgiverne udretter noget for sprogrensningen ved ikke at optage alle gængse fremmedord i ordbogen. Vil man overhovedet i en ordbog føre krig mod fremmedordene, så er det virksomste kampmiddel sikkert ikke fortielsen; man udretter mere ved at optage fremmedordene og forklare og gengive dem ved de gode danske ord, som man mener bør afløse dem. Ønsker man fx. at fortrænge *denobilitere* ved *afadle*, så kan det ikke nytte, at man, som udgg. gør det, ved artiklen *afadle* sætter *denobilitere* i parentes og slet ikke meddeler nogen selvstændig artikel om *denobilitere*; den, der ønsker at erstatte *denobilitere* med et dansk ord, vil ikke kunne finde hjælp i ordbogen, og ordet *afadle* vil man kun ved en systematisk gennemlæsning af ordbogen eller ved en tilfældighed støde på. Af og til går udgg. den rigtige vej; ved *Adverbium* henvises til *Biord*, *Demokrat* forklares bl. a. ved *Almueven*. og ved *Afsats* siges: «rettere *Afsæt*». Fremgangsmåden ved det sidste ord er den rigtige og burde være fulgt i langt større udstrækning; fremmedord som de ovenfor nævnte burde være optagne, forklarede og gengivne ved danske ord; så vilde ordbogen virkelig have været «en Genspejling saa tro som muligt af vort nu gængse Tale- og Skriftsprog», og så vilde den kunne bruges i sprogrensningens tjeneste, idet enhver talende eller skrivende, der ønskede at erstatte et dårligt fremmedord med et godt dansk ord, vilde kunne slå op på vedkommende fremmedord i ordbogen og dér finde en god erstatning for det, for så vidt som en sådan stod til udgivernes rådighed. Som ordbogen nu er, vil den ikke få megen betydning for sprogrensningen i menigmands tale og skrift.

De grundsætninger for sprogrensning, som følges i ordbogen, er, så vidt det kan ses, de samme, som pastor Hans Dahl har gjort sig til talsmand for i sine fortræffelige små bidrag til modersmålets røgt («alvors- og morskabslæsning om modersmålet»); få vil dog gå så vidt som H. Dahl. der kæmper mod *flid*, eller ordbogen, der ønsker at udrydde *afsats*, — naturligvis på grund af den tyske afstamning. Anm. skal forøvrigt ikke komme nærmere ind på spørsmålet om sprogrensningens art og grænserne for dens ret.

Bortset fra fremmedordene er ordforrådet så omfattende, som det med rimelighed kan forlanges; der findes talrige fagord fra håndværk, handel og især, synes det, fra søvæsen, krigsvæsen,

dyre- og plantelæren, — og blandt disse naturligvis talrige fremmedord. Sammensætninger meddeles i ret stort tal; der kan tvistes om enkeltheder; hvorfor meddele både *afdanke* (dog vist et meget sjældent ord!) og *afdanket*, men kun *affarvet*, ikke *affarve*. Ligeledes kan der rettes nogen kritik mod adskillige ordforklaringers nøjagtighed og fuldstændighed (se fx. *Adjunkt*, *afbrændt*, *Afskrivning*); som Regel er de dog gode og tilstrækkelig omfattende; absolut fuldstændighed kan billigvis ikke kræves.

Udgiverne synes at have villet følge den ministerielle retskrivning; der findes dog ikke så få afvigelser fra den autoriserede ordbog: *Adjudant* for *Adjutant*, *altsammen* for *alt sammen*, *Amen* for *amen*, *Aprilmaaned* for *April Maaned*, *Bandelér* for *Bandoler*, *Bengel* for *Bængel*, *Berches* for *Berkes*, *Cither* for *Citer*. Vil man overhovedet følge den autoriserede retskrivning, bør man gøre det følgestrengt. I forbindelse hermed kan det bemærkes, at det er en ulempe, når det ikke angives, hvilke sammensatte ord der skal skrives med stort bogstav; adskillige vil måske nok være i tvivl overfor ord som *Aarevis* og *aarevingede*. Måden, hvorpå sammensætningerne betegnes, er ikke overalt den samme; man sammenligne fx. 1) under artiklen *Alder* sammensætningerne med *Alderdom*, 2) under artiklen *af* sammensætningerne med *Afgang*, 3) under artiklen *af* sammensætningerne med *Afsked*.

Disse indvendinger rammer imidlertid kun småting. Som helhed har den ny ordbog et værd, som berettiger den til at modtages med velvilje; både ved sin gode folkelige fremstilling og ved sin særdeles billige pris (25 hefter stort dobbelspaltet oktav à 2 ark; 30 øre heftet) fortjener den at blive, hvad den kalder sig, en «ordbog for folket».

Århus i Januar 1904.

Henrik Bertelsen.

T. C. Burgess, Epideictic Literature. (Preprint from Vol. III of Studies in Classical Philology, edited by a committee representing the departments of Greek, Latin, Archæology, and comparative Philology.) Chicago 1902, University Press. P. 89—261.

Den Monografi, den amerikanske Filolog med det foreliggende Særtryk af Chicago Universitetets «Studies» har givet over den græske epideiktiske Litteratur, gör sikkert ikke Fordring paa at fremføre nye overraskende Synspunkter, men til Gengæld yder den en paalidelig Materialsamling til det — lidt vilkaarligt — begrænsede Emne, den behandler.

Efter at have givet en Fremstilling af Anvendelsen af Betegnelsen «epideiktisk» og en fuldstændig Fortegnelse over de Steder, hvor Ordet ἐπιδείκνυμι forekommer hos Isokrates og Platon, præsterer Forfatteren en skizzemæssig almindelig Oversigt over den epideiktiske Litteratur og dens Inddeling i forskellige Arter af Oldtidens Retorikere, særlig af Menander og Dionysios fra Halikarnass. Enkelte af disse Arter — βασιλικὸς og γενεθλιακὸς λόγος, ἐπιτάφιος og παράδοξον ἐγκώμιον — omtales særskilt, medens andre af de af Retorikerne opstillede Kategorier, som πολιτικός, παραμυθητικὸς og προτρεπτικὸς λόγος, er saa godt som fuldstændigt forbigaaede. Endelig følger en Oversigt over den epideiktiske Retoriks Forhold til Poesi, Historie og Filosofi, der vidner om en Del Belæsthed, men er af en ret skematisk Karakter.

Mangen cisatlantisk Filolog vilde have Anledning til at misunde Forfatteren det Udstyr, det amerikanske Universitet ofrer en Bog, hvis væsentligste Fortjeneste er den at have samlet et Materiale paa en overskuelig Maade.

Kbhvn. Decbr. 03.

Carl V. Østergaard.

S. Eitrem. Die göttlichen Zwillinge bei den Griechen. (Videnskabsselskabets Skrifter. II. Historisk-filos. Klasse. 1902. No. 2.) Christiania 1902, Dybwad (Komm.). 124 S.

Det er med god Grund, at Forfatteren over sin Afhandling har sat Citatet fra Aischylos' Prometheus: πολλῶν ὀνομάτων μορφὴ μία. Formodentlig tilskyndet af Useners Afhandling i *Strena Helbigiana* har han gjort sig til Opgave inden for den græske Religionshistorie og Mytologi at forfølge den ejendommelige Gudetype, Tvillingerne, hvis Opstaaen Usener har henført til en for mange Folk fælles mytologisk Drift: «Zwillingsbildung», og som gennemgaaende er forbundet med Forestillingen om Tvillingerne som Ryttere eller ligefrem som Hesteskikkelser, en Forestilling, der for de indiske Açviners Vedkommende af Oldenberg i «Religion des Veda» er henført til indoeuropæisk Tid.

Forf. tager, som naturligt er, sit Udgangspunkt i Dioskurerne og føres fra dem ved de Myter, der knytter sig til dem, og som viser deres Sammenhæng med parallele Fænomener, dels i andre Kulter, dels under andre lokale Forhold, over til Aphareussønnerne og til Aarsagen til Striden mellem Dioskurerne og Aphariderne, de to Leukippider, der igen giver Forf. den Traad i Haanden, som fører ham til Helena og Nemesis. Omtalen af

de boiotiske Parallelskikkelser, Amphion og Zethos, drager Aloaderne med sig, og fra andre Omraader lader f. Ex. Boreassønnerne, de forskellige Par af Lægeguder og τὼ θεώ, Demeter og Kore, sig indordne under den mytologiske Kategori «Tvillinger», naar man tager dette Ord i lidt videre Betydning, saa at det ogsaa omfatter, hvad der mere betegnende kunde kaldes «Dobbeltgængere».

Afhandlingen aflægger Vidnesbyrd om en betydelig Lærdom og Kendskab til religionshistorisk Litteratur; men ved flere af de behandlede «Tvillingpar» synes der dog ikke at være ført tilstrækkeligt Bevis for, at de virkelig kun er saa at sige Udstraalinger af Dioskurerne (f. Ex. næppe ved Lægeguderne med deres næsten fuldstændig chthoniske Karakter), og Opfattelsen af Demeter og Kore som Tvillingpar er næppe heller støttet stærkt nok til, at den kan virke overbevisende. Det er dog betænkeligt at antage, at «Herskerindernes» Optræden som Moder og Datter, der er det centrale i de eleusinske Mysterier og de Myter, der knytter sig til dem, skulde være sekundær.

Kbhvn. Decbr. 03.

Carl V. Østergaard.

Ausgewählte Briefe Ciceros. Herausgeg. u. erkl. v. *Emil Gschwind.* Leipzig u. Berlin 1903, B. G. Teubner. XVIII + 99 ss. og (kommentar) 74 ss.

Dette udvalg af Ciceros breve fremtræder som no. 5 i rækken af den nylig påbegyndte, net udstyrede samling *Meisterwerke der Griechen u. Römer in kommentierten Ausgaben.* Man kunde vel med nogen grund indvende, at adskillige af samlingens breve ingenlunde er *meisterwerke*, men skrevne i hast og uden mindste tanke på stil og komposition. Ved valget af brevene har nemlig udg., hvad man ikke kan fortænke ham i, mest set på brevenes historiske og psykologiske værdi, et sorteringsprincip, der kan føre til mesterværkerne — det første brev i udvalget, *ad fam.* V 7, er således et hélt lille kunstværk af diplomati —, men ingenlunde altid gør det.

Indledningen begynder, som sig hør og bør i en germansk skolebog, med at inddele brevene — en inddeling, der ellers fornuftigvis ikke senere tages hensyn til — i 1) *solche, die das wissen des angeredeten bereichern sollen,* 2) *solche, die auf das gefühl des adressaten einwirken sollen,* 3) *die auf den willen des angeredeten bestimmend einflusz üben sollen* (jævnfør gamle Weyse's inddeling af breve i *die historischen briefe* og *die hysterischen briefe!*). Rent pedanteri er det, når udg. ser sig for-

pligtet til at oplyse, at breve kan offentliggøres enten 1) af brevskriveren eller 2) af modtagerne eller 3) af tredjemand. For øvrigt indeholder indledningen kortfattede, men gode oplysninger om brevenes form, om brevvæsenet i oldtiden og om samlinger af Ciceros breve.

Udvalget består af 44 breve. At der blandt de 800 udeladte findes adskillige, som man nødig undværer, er selvfølgeligt; udg. beklager selv, at han har måttet forbigå en stor mængde betydelige og karakteristiske breve (han nævner som eksempler *ad fam.* IV 5 og V 12). Men indenfor den givne ramme er udvalget foretaget med kyndighed og skønsomhed. Brevenes orden er den kronologiske. Teksten er væsentlig efter C. F. W. Müllers udgave, dog med en del fornuftige rettelser (af Wesenberg, Lehmann o. fl.).

Kommentaren er kortfattet, noget for kortfattet. Vi finder således ingen forklaring af, hvorfor Sestius's hustru kaldes *Τεῦκρις* eller Clodius's søster *Βοῶπις*; det sidste kan man da i alt fald forklare. Og således kunde der nævnes en hel række just ikke graverende mangler, men dog mangler; det har vel også her knebet med pladsen. I det hele gør kommentaren et godt indtryk, den er livlig og forstandig.

Såvel indledning som kommentar oplives af forskellige småafbildninger, mest af mønter med portræthoveder.

Randers d. 30te december 1903.

Valdemar Thoresen.

En tilføjelse.

Til eksemplerne på den p. 77 omhandlede mærkelige brug af impf. i Latin må føjes Cic. *de divin. II 56: Hoc igitur per gallinas Iupiter tantae civitati signum dabat?* —, hvor *dabat* i min kommentar ufyldestgørende er forklaret som *imperf. conatus.*

Valdemar Thoresen.

Bøger indsendte til redaktionen.

Capps, E., The Introduction of Comedy into the City Dionysia. (Univ. Chic. Dec. Publ. Vol. VI.) Chicago, Univ. Press.

Breasted, J. H., The Battle of Kadesh. (Do. do. Vol. V.) Chicago, Univ. Press.

Kaper, E., & *Rohde, E.*, Tyske Taleøvelser. 2. Udg. Kbhvn., Gyldendal.

Skrifter i teologiska och kyrkliga ämnen, tillägnade domprosten *C. A. Torén.* Uppsala, W. Schultz.

Pipping, H., Bidrag til Eddametriken. (Skr. utg. af Svenska litteratursällsk. i Finland. LIX.) Helsingfors.

Brandt, K, Übungsbuch zum Übers. aus dem Deutschen ins Latein. für Tertia. Leipzig, Freytag.

Platons Laches, für den Schulgebr. hrsg. von *A. Th. Christ.* Leipzig, Freytag.

Christ, A. Th., Beiträge zur Kritik des platonischen Laches. (Progr. k. k. deutsch. Obergymn. der Kleinseite in Prag 1895.) Prag, Selbstverlag.

Olsen, M., Tre orknøske Runeindskrifter (Maeshowe XXII, XVIII & XVI). (Chria. Vid.-Selsk. Forh. 1903, Nr. 10.) Chria., Dybwad (komm.).

Harvard Studies in Classical Philology. Vol. XIV. 1903. Harvard Univ., Cambridge Mass

Q. Horatius Flaccus, Schulausg. von *O. Keller* & *J. Häussner.* 3. Aufl. Leipzig, Freytag.

Loeber, J., Übungsbuch zum Übers. aus dem Deutschen ins Latein. für Obersek. u. Prima. Leipzig, Freytag.

Bibliographie der vergleichenden Litteraturgeschichte, hrsg. von *A. L. Jellinek.* I. Berlin, Duncker.

Holzer, G., Elementary English Grammar. Heidelberg, Winter.

Hargreaves, A., A Grammar of the Dialect of Adlington (Lancashire). (Angl. Forsch. 13.) Heidelberg, Winter.

Henk, O., Die Frage in der altenglischen Dichtung. (Kieler Stud. zur engl. Philol. 5.) Heidelberg, Winter.

Finnisch-ugrische Forschungen. III 1—2. Helsingfors.

Pausaniae Graeciae descriptio, rec. *F. Spiro.* Vol. III., ll. IX. & X. et indicem continens. Leipzig, Bibl. Teubn.

Indhold af 12te binds 3die hæfte.

Anmeldelser.

Mindre meddelelser.

NORDISK TIDSSKRIFT

FOR

FILOLOGI

TREDIE RÆKKE

TOLVTE BINDS FJERDE HÆFTE

KØBENHAVN

GYLDENDALSKE BOGHANDEL, NORDISK FORLAG

GRÆBES BOGTRYKKERI

1904

Under medvirkning af:

M. Cl. Gertz, professor, dr. phil., Kbhvn. **Vilh. Thomsen,** professor, dr. phil., Kbhvn. **Ludv. F. A. Wimmer,** professor, dr. phil., Kbhvn.

S. Bugge, professor, Kristiania. **Johan Vising,** professor, Göteborg. **C. M. Zander,** professor, Lund.

redigeret af:

Karl Hude, rektor, dr. phil., Frederiksborg.

Af tidsskriftet udkommer årligt et bind på 4 hæfter, hvert på gennemsnitlig 3 ark. Subskriptionen er bindende for et bind, hvis pris er 6 kroner.

Bidrag til tidsskriftet bedes sendte under redaktørens adresse (Frederiksborg), bøger, afhandlinger og tidsskrifter til anmeldelse under samme adresse eller til Gyldendalske boghandel, Nordisk Forlag, Kbhvn. K.

D'hrr. anmeldere gøres opmærksomme på, at redaktionen ved at tilstille vedkommende bogs forlægger to exemplarer af anmeldelsen sørger for, at den kan komme forfatteren i hænde.

Pour + infinitiv.

Bidrag til fransk infinitivlære.

Af

Kr. Sandfeld Jensen.

Nærværende forsøg paa at give en fremstilling af anvendelsen af *pour* + infinitiv i moderne fransk meddeles nærmest som prøve paa en «Haandbog i moderne fransk syntax», som jeg i de senere aar har samlet materiale til. Jeg maa dog gøre opmærksom paa, at dette afsnit i sin eventuelt endelige form vil blive betydelig forkortet og paa enkelte punkter omredigeret. Det har været mig om at gøre at fremdrage alle anvendelser af *pour* + infinitiv, bl. a. for at vise, at denne del af infinitivlæren hidtil har været altfor stedmoderlig behandlet i grammatikkerne, men trods den forholdsvis store stofmængde er jeg dog forberedt paa, at en eller anden brug kan have unddraget sig min opmærksomhed. At levere en nøje afgrænsning i de ikke faa tilfælde, da *pour* + infinitiv konkurrerer med *à* + inf. og tildels *de* + inf., har jeg ikke her kunnet indlade mig paa, ligesom jeg heller ikke i særlig grad har søndret mellem sjælden og almindelig brug.

§ 1. *Pour* danner med infinitiv en ret fast forbindelse, der kun adskilles i forholdsvis faa tilfælde, næmlig af saadanne ord, som regelmæssigt sættes umiddelbart foran en infinitiv (*pour (ne pas) le dire; pour tout (vous) dire; pour ainsi dire; pour mieux dire*). Af undtagelsestilfælde kan nævnes: *Cela venait s'appuyer contre les charpentes de leurs toits, pour sournoisement les incendier* (Loti, Les derniers jours de Pékin 106). *Simple avis pour, quoique écrit en manière de post-scriptum, servir d'ante-scriptum* (Richepin, La chanson des gueux I). *Pour autour de soi trouver des complaisances* (cit. af Tobler, Verm. Beitr. III 114).

Særligt mærkes, at *quoi* som objekt for infinitiven sættes foran denne og oftest skrives sammen med *pour* i udtrykket *pourquoi faire?* hvortil? hvorfor? f. ex. *De l'argent, mais pourquoi*

faire? (Zola, Travail 502). *On me cherche! . . Pourquoi faire?* (Daudet, Tartarin sur les Alpes 207). *Qu'est cela? — Un mouchoir. — Pourquoi faire? — Pour me moucher* (About, Le roi des montagnes 67). *Pour faire quoi?* betyder derimod «for at gøre hvad for noget?», f. ex. «*Il vaut mieux ne pas avoir l'air de se mettre à deux pour faire sa . . .*». *M. de Givray demanda: «Pour faire quoi?»* (Gyp, Leurs âmes 118).

§ 2. *Pour* betegner foran infinitiv i det hele det samme som *pour* i andre forbindelser og kan knyttes til verber, substantiver, adjektiver og adverbier, samt i visse tilfælde anvendes absolut eller fungere som infinitiv med *à* eller *de*. De fleste anvendelser af *pour* + inf. udledes imidlertid naturligt af betydningen «i anledning af», «for», «til», o: af den finale betydning af *pour*, der navnlig viser sig i de talrige tilfælde, i hvilke *pour* + inf. betegner hensigt, øjemed eller bestemmelse, maal.

§ 3. Til betegnelse af hensigt staar *pour* + infinitiv som en slags forkortet hensigtssætning og træder regelmæssigt i stedet for en saadan, naar den vilde faa subjekt fælles med hovedsætningen: *On le cherche pour le mettre en prison. Elle m'a supplié de les [sc. les lettres] lui laisser encore pour les relire* (Daudet, Sapho 322). *Il m'est arrivé cette chose terrible de voir mourir un homme pour me sauver l'honneur* (Marni, A table 13). Undtagelser fra denne regel er ikke særlig hyppige: *Leur petite-fille qu'on avoit mise au pensionnat de Châteaudun, pour y être élevée* (Z. Terre 42). Naar man træffer tilfælde som: *Elle a donné son enfant à une vieille pour la ramener au pays* (Daudet, Belle Nivernaise). *Apportez ici mes vases de Sèvres pour y mettre ces violettes* (France, Le crime de Sylv. Bonnard 92), betegner *pour* ikke saa meget hensigt som øjemed eller bestemmelse. se nedenfor § 6, 2, b. Dog forekommer det ret almindeligt, at *pour* + inf. i betydningen «i den hensigt at» bibeholdes, naar sætningen, hvortil det hører, omformes til et ensbetydende udtryk (fra aktiv til passiv eller lignende), f. ex. *L'herbe mise en tas la veille au soir pour la protéger de la rosée nocturne* (Zola, Terre 127) = *qu'on avait mise en tas pour . . . Ce mariage retardé de quelques mois pour le faire coïncider avec un autre* (Z. Vérité 599) = *qu'on avoit retardé pour . . . Ses joues violettes à force d'être essuyées, tamponnées à gros coups de poing pour rentrer des larmes* (D. Rois en exil 493). *Gêné par les dimensions colossales du guerrier couché, plus grand que nature pour le proportionner à la hauteur de la tente* (D. L'immortel 88—89).

Dans le fiacre qui le ramenait chez lui pour quitter l'habit vert, il se disait (smst. 345).

Ved udtryk der betegner en samvirken af flere kan subjektet for infinitiven udvides til at omfatte ikke blot sætningssubjektet, men ogsaa andre nævnte eller lige omtalte personer: *Je veux le rendre à son père pour nous entendre* (Z. Vérité 559—60). *Pour rester plus longtemps ensemble, Jean la reconduisait* (D. Sapho 186), og til infinitiven kan da føjes et ord, der sammenfatter subjekterne: *Le président attendait sa fille et son gendre, qui devaient venir le prendre, pour se rendre tous les trois ensemble à ce déjeuner* (Z. Travail 261). *Je gardais mes journées pour moi, pour nous marier nous deux Victor* (Marni, Celles qu'on ignore 39; vulgærsprog).

Anm. Derimod er det forældet sprogbrug at føje et nyt selvstændigt subjekt til infinitiven: *Il va le vendre pour la prix en être distribuée aux pauvres* (cit. af Tobler, Verm. Beitr. I 75).

§ 4. *Pour* + inf. anvendes i visse tilfælde med overspringelse af det led, det egenlig skulde høre til:

Pour être juste, il avait des yeux superbes (France, Le livre de mon ami 54). *Pour être juste et de bon compte, le meilleur, le plus conséquent, c'est Philippe* (Marni, A table 26). *Pour revenir à mon dîner, on y a naturellement beaucoup parlé de l'Académie* (D. L'immortel 160). *Césaire, ou plutôt «le Fénat», le vaurien, le mauvais drôle, pour lui garder son surnom de jeunesse, accentuait ce type* (D. Sapho 107). *Je ne sais trop, pour dire vrai, d'où j'ai été conduit à écrire* (Régnier, La double maîtresse 9; cf. *à vrai dire*).

Saaledes ogsaa ved nægtelse for at betegne, at et udsagn ikke har den hensigt, som man maaske venter: *Eh bien, c'est pas pour dire, mais il a perdu là une belle occasion de se taire* (Gyp, Jacquette et Zouzou 136). *Eh! bien, ça n'est pas pour me vanter, mais je suis content de mon ouvrage* (Lavedan, Le marquis de Priola I 1), og efter imperativ: *Ne tardez pas trop pour profiter du soleil* (Lavedan, Les beaux dimanches 5). *Ne prenez pas trop de thé et de gâteaux pour avoir bon appétit* (Kromann, 100 orig. franske Breve 7).

Anm. Af anden art er: *Pour te récompenser, tu donneras ton avis le premier* (About, Le roi des montagnes 244), hvor sidste led er = *je te laisserai donner ton avis le premier.*

§ 5. Hensigtsbetydningen kan svækkes paa forskellig maade. Ofte betegner *pour* + infinitiv, at det modsatte eller noget andet

end det tilsigtede indtræder ɔ: resultatet i stedet for hensigten: *La chèvre s'est battue toute la nuit avec le loup pour être mangée le matin* (Daudet, La chèvre de M. Seguin). *Il est parti pour ne plus revoir le lieu de sa naissance.*

Efter verbet *attendre* betegner *pour* + inf. i mange tilfælde paa samme maade det umiddelbart paafølgende, om end den finale betydning kan skinne igennem: *c'est le requin de Dansaert . . . Il attend qu'on le lui jette par dessus bord pour le dévorer* (Daudet, Numa Roumestan 125). *Il attend que le feu soit pris pour se relever* (Marni, A table 104—105). *La statue était toute prête, on attendait sa mort probablement pour la poser* (Daudet, Numa R. 71). *Attends le terme de sa vie pour la juger* (France, Crime de Sylv. Bonnard 32). Deraf udvikler sig *attendre pour* + inf. i samme betydning som *attendre à* + inf. «vente med at . . .», der alene angives i ordbøger og grammatikker, men som i det moderne sprog synes at være helt fortrængt af denne nye forbindelse: *Il attendait pour commencer l'attaque* (Daudet, L'immortel 24). *J'attends pour la juger* (Gyp, Leurs âmes 71). *On attendait pour annoncer* (smst. 77). *Attendez pour crier que vous l'ayez vue* (Gyp, Eux et elle 11). *J'ai attendu pour vous répondre d'avoir vu Amélie* (Kromann, 100 fr. Breve 6). Det oprindelige Forhold antydes undertiden ved et komma (pause): *Il attendait, pour reprendre sa route, qu'il fût certain que les hussards ne reviendraient pas* (Bazin, Les Oberlé 12). *Jean, qui était méthodique, attendait, pour achever sa lecture* (Zola, La Terre 80).

Anm. Samme konstruktion en enkelt gang ved verbet *hésiter*, der ellers regelm. har *à*: *Le prince hésita pour répondre* (Daudet, Les rois en exil 454).

§ 6. I meget stort omfang anvendes *pour* + inf. om bestemmelsen, for at betegne hvortil noget er og tjener, skal være og skal tjene. Grænserne mellem dette tilfælde og den rene hensigtsbetegnelse er flydende, men medens *pour* + inf. om hensigten i reglen er bundet til sætningssubjektet, knyttes det i denne betydning til paa en friere maade og kan høre til subjektet, objektet eller et andet sætningsled. Infinitivens subjekt er enten ubestemt eller den har som logisk subjekt sætningens subjekt, objekt eller hensynsbetegnelse.

1) Hørende til subjektet:

a) efter *falloir* og lign. α) infinitivens subjekt ubestemt: *Combien de temps faut-il pour monter au Rigi?* (Daudet, Tar-

tarin sur les Alpes 58). *Pour être secouru, il n'est pas besoin de s'humilier, il suffit de souffrir* (Zola, Vérité 311). *Encore faut-il cependant vingt-cinq bonnes minutes pour aller en barque de Talloires à Duingt* (Theuriet, Contes de la Marjolaine 106). *Il faudrait une fameuse poigne pour la rompre* (Zola, Travail 520). *β*) infinifivens subjekt er sætningssubjektet: *Il en eût fallu dix anciens diplomates de sa force intellectuelle pour trouver en commun la formule d'un remerciement* (Daudet, Tartarin sur les Alpes 14).

b) efter *être* (ofte = en relativsætning): *Ma vie est là pour te répondre* (Ohnet, Le crépuscule 21). *Maintenant que le monsieur n'était pas là pour les entendre* (Zola, Vérité 63). *D'Oronge n'est pas là pour faire le dauphin* (Gyp, Autour du divorce 381).

Anm. Om *pour* + inf. i «passiv» betydning se § 8.

Ligeledes efter *rester*: *Que reste-t-il, pour rattacher à l'existence la misérable créature pensante, sinon le culte du beau?* (Ohnet, Le crépuscule 9). — *Il ne lui restait que trois mois pour le préparer* (Daudet, Sapho 22).

c) Efter *il y a*, *il se trouve*, *il se rencontre*: *Et dire qu'il y a des écoles nationales pour nous fournir de ce genre de pédagogues* (Daudet, L'immortel 84). *Ainsi, dans deux cents ans, trois cents ans, lorsqu'on parlerait de Tartarin, il se trouverait des Astier-Réhu, des Schwanthaler pour soutenir que Tartarin n'avait jamais existé* (Daudet, Tart. sur les Alpes 107). *Ce qui m'étonne, c'est qu'il ne se soit pas trouvé un gaillard intelligent et brave pour tirer parti de toute cette immense propriété* (Zola, Fécondité 240). *Quelqu'un s'est rencontré pour écrire que* . . . (Clémenceau, L'iniquité 70—71).

Særlig hyppigt etter *il n'y a* —. *La justice est sociale. Il n'y a que de mauvais esprits pour la vouloir humaine* (France, Crainquebille 42—43). *Il n'y a que la légèreté française pour prendre ces compilations au sérieux* (Daudet, L'immortel 83). *Il n'y a que lui, pour m'avoir crié «Imbécile», avec cette voix-là* (Zola, Vérité 736). *Il n'y a que le mari pour ne pas savoir où passent les gains* (Zola, Travail 397). *Il n'y a que les femmes pour sentir et comprendre* (Xanrof, Juju 227). *Il n'y a que ça pour endormir vos peines* (Mirbeau, Journal d'une femme de chambre 66). *Il n'y a rien*

comme le patriotisme pour saouler les gens (smst. 518). Uden verbum: *Rien de tel pour embellir, élargir la vie* (Daudet, Sapho 27).

d) Efter *suffire* (personligt og upersonligt):

Le souvenir en suffirait pour remplir sa vie (Daudet, Sapho 90). *Des billets dont un seul aurait suffi pour établir que Thérèse était la maîtresse d'Hubert* (Bourget, Cruelle énigme 76). *Un geste d'abandon charmant, qui avait suffi pour rendre aux joues de la jeune fille tout le sang de son cœur* (Zola, La joie de vivre 118).

Anm. *Suffire* forbindes ogsaa med *à*, men sjældnere.

il suffit: Il suffit d'un vilain mari pour me demolir une femme (Gyp, Leurs âmes 138). *Il te suffirait d'un mot, d'un seul, pour l'éclairer* (Ohnet, Crépuscule 245). *Il suffit d'un sot heureux pour me gâter l'univers* (Cherbuliez, Miss Rovel 175).

e) Efter *valoir*:

Est-ce que cela ne vaut pas la beauté, la jeunesse, pour se faire aimer? (Daudet, Numa 137). *Rien ne vaut la rue pour faire comprendre à un enfant la machine sociale* (France, Le livre de mon ami 161). — *Si le crin vaut mieux que la plume pour dormir* (Daudet, Sapho 318).

f) efter *servir*: *Une très haute armoire à glace qui me servait chaque jour, pour me raser* (Maupassant, Le Horla 61). *De petits caoutchoucs fort minces qui me servaient là bas pour faire ma ronde dans le dortoir* (Daudet, Le petit Chose 159).

g) efter *manquer*: *Quand il vous manque un tablier blanc pour servir à table* (France, Le crime de Sylv. Bonnard 10). *Ce que lui manquera toujours pour attaindre au plus haut de son art, c'est la simplicité d'esprit* (samme, Le lys rouge 12). *Qu'est-ce donc qui lui manque pour être tout à fait ravissante?* (Gyp, Leurs âmes 20). *Le temps me manque pour conter les surprises* (Theuriet, Contes de la Marjolaine 265).

Anm. *Pour* + inf. kan stilles i spidsen af sætningen for at betegne, hvortil det i det følgende nævnte tjener: *Pour l'achever, un ciel toujour gris, moutonneux, et une pluie battante* (Daudet, Tartarin sur les Alpes 55). *Pour compléter l'illusion, une petite construction en briques y attenait* (samme, L'immortel 92).

2) hørende til objektet;

a) dette er logisk subjekt for infinitiven (*pour* + inf. da ofte lig en relativsætning).

Le sort me désignait pour conquérir les bonnes grâces de la Marjolaine (Theuriet, Contes de la Marjolaine 7; sml. nedenfor § 9). *Un autre poursuit les protestants, cherche un second Louis XIV pour révoquer à nouveau l'édit de Nantes* (Clémenceau, L'iniquité 9). *Nous avons trois garçons pour servir les clients* (Mirbeau, Journal d'une femme de chambre 514). *Il ne rêvait personne autre qu'elle pour tenir sa maison* (Daudet, Numa R. 50). Sml. uden verbum: *Sans personne pour la soigner et la servir* (Zola, Vérité 607). *Polynésie ce qui signifie: groupe d'îles et n'a rien pour vous alarmer* (Daudet, Port Tarascon 60). *Je n'ai pas encore trouvé d'éditeur pour les imprimer* (France, Le livre de mon ami 121). *J'attends deux messieurs américains pour monter aussi* (Daudet, Tartarin sur les Alpes 302). *L'auteur lui* [fem.] *avait ménagé de longue main, pour succéder à l'alcoolique Christian, un jeune médecin qui ne boit que de l'eau* (La Revue 15. 3. 03, 744). *C'est lui qu'a mis m'sieu Charley dans la maison pour épouser la d'moiselle* (Gyp, Jacquette et Zouzou 234).

b) føjet til objektet for at betegne, hvortil dette anvendes, medens det logiske subjekt for infinitiven enten er ubestemt eller er sætningsobjektet eller hensynsbetegnelsen: *Vous n'avez donc pas d'yeux pour voir?* (Zola, Vérité 447). *N'ayant les dix sous pour prendre un billet* (Daudet, Numa R. 71). *J'ai des poumons pour respirer, des yeux pour voir, non pour pleurer, un cerveau pour lir' tous les livres, un estomac pour l'satisfaire* (Rictus, Soliloques du pauvre 177). *Il n'avait pas un sou pour payer* (Daudet, Formont 319). *Daria n'eut par un seul instant pour s'ennuyer* (Gréville, Mamselka 18). *Nous avons encore beaucoup de temps pour être heureux* (smst. 30). *Je n'aurai que douze jeudis pour te voir avant le printemps, alors?* (Marni, A table 34). *T'aurais trouvé ici, quand même, du vin pour boire, et de la paille pour dormir* (d'Esparbès, La guerre en dentelles 9). *Je t'achèterai une paire de bons souliers pour mettre dedans* (Daudet, Le petit Chose 184). *Lui offrant une paire de chaussons*

de laine pour passer sur ses bottes (samme, Tartarin sur les Alpes 241). *Me fera-t-on l'honneur de m'offrir un peu d'eau pour boire?* (Jacques Richepin, La cavalière II, 5). *La baronne lui abandonnait, pour dormir, une espèce de niche pleine de paille* (Maupassant, Le Gueux). *On lui accorda un jour pour voir Paris* (France, Le livre de mon ami 200). *Lui accordant jusqu'au mois d'octobre pour choisir une carrière* (Zola, La joie de vivre 46). *Les cinq mille francs qu'il me donne pour payer mon ancien loyer* (Gyp, Leurs âmes 144). *Je voudrais vous confier quelque chose pour porter là* (Daudet, Rois en exil 215). *On demandait des officiers pour envoyer au Tonkin* (Ohnet, Sans dot; Jungs læsebog). Naar objektet tillige er objekt for infinitiven kan det gentages foran denne ved et pronomen: *Un anglais les lui avait même prêtés pour les lire en bâteau* (Gyp, Leurs âmes 125). Derved kommer *pour* + inf. til at staa paa overgangen mellem hensigtsbetegnelse og maalsbetegnelse, sml. § 3. Det samme gælder, naar der føjes *y* til infinitiven i tilfælde som: *Demandant des terres pour s'y établir* (Guizot, Récits hist. I 73 (Velhagen & Klasing)); sml. nedenfor § 12.

Kun sjældent forekommer i denne forbindelse passiv infinitiv: *Leur dictant un long récit de son expédition, pour être lu en séance, au club des Alpines* (Daudet, Tartarin sur les Alpes 262).

Anm. Herhen hører ogsaa tilfælde som: *Pour s'orienter, Tartarin n'eut qu' à suivre le long éclat de rire des misses* (Tart. sur les Alpes 68). *Tartarin n'aurait eu qu'à se nommer pour la convaincre* (smst. 71).

3) hørende til andre sætningsled: *Je m'en sers pour prendre mon thé du matin* (France, Le lys rouge 273). — *J'ai besoin de toi pour me consoler* (Daudet, Fromont 279). *C'est à peine s'il eut besoin de la main d'un de ses guides, moins pour le soutenir, que pour lui montrer le chemin* (samme, Tartarin sur les Alpes 315). *C'est sur toi que je compte pour t'informer de temps à temps de ce petit malheureux* (samme, Sapho 90). *On comptait sur le libre amour pour les rendre doux et chastes* (Zola, Travail 560). *Elle a compté sur moi pour lui servir de piédestal* (Lavedan, Le marquis de Priola II, 2). *Ah,*

ouiche! si tu comptes sur ce cadet-là pour comprendre le sentiment (Zola, Terre 514).

§ 7. **Som maalsbetegnelse forekommer** *pour* + **infinitiv også knyttet til et udsagn i almindelighed uden at høre til noget bestemt led deraf:** *Cette passion qui, pour être entretenue et satisfaite, demande des sorties nombreuses* (Mirbeau, Journal 452). *Pour vous trouver tout cela, nous serions forcés de prendre Athènes* (About, Le roi des montagnes 110). Saavel i disse som i flere af de ovenfor nævnte tilfælde kan *pour* + inf. ofte blive ensbetydende med en betingelsessætning. — Særligt kan mærkes *pour* + inf. efter visse reflexive verber, saaledes *s'arranger*:

La petite fortune qu'elle s'était arrangée pour laisser par moitié au collège de Valmarie et à la chapelle des Capucins (Zola, Vérité 601). *Vous vous arrangerez comme vous voudrez pour aller à la campagne* (Marni, A table 220). *Il s'arrangeait pour être toujours prêt* (Daudet, Rois en exil 85).

Paa samme maade efter *s'entendre*: *Ils ne s'entendaient que pour rosser leurs enfants* (Daudet, Belle Nivernaise). *S'entendant pour filer derrière ses talons* (Daudet, Numa R. 267).

Verber med betydningen «bestræbe sig for, skynde sig» forbindes i reglen med *à* eller *de*, men af og til findes *pour*, f. ex. *C'est pourquoi les salons et les coteries s'efforcent pour assurer contre tous à ceux dont ils ont pris les intérêts, le monopole de la vente* (Ernest-Charles, La litt. d'aujourdhui 16). —

I visse tilfælde svækkes betydningen af *pour*, saa at det ikke betegner maalet for handlingen, men den ledsagende omstændighed, f. ex. *C'est ainsi qu' Excourbaniès, qui a l'air d'un conquistador compagnon de Pizarre, vend de la mercerie, roule des yeux flamboyants pour débiter deux sous de fil* (Daudet, Tartarin sur les Alpes 51). *Rien que pour prononcer ces mots si simples, leurs voix étaient émues* (samme, Fromont 246).

§ 8. *Pour* + inf. forekommer ogsaa isoleret: *Pour lire au Bain. Pour lire au Couvent* (bogtitler). *Pour remettre, au cas où il m'arriverait malheur, à madame la baronne Herlaut* (Lesueur, La fiancée d'outre mer 181; udskrift paa et brev). — I samme betydning ogsaa efter *être*: *C'est pour emporter?* (Lavedan, Les beaux dimanches 111; «Vil De ha det med?»).

Ved intransitive verber betegner *pour* da blot det fremtidige: *Pour paraître incessamment: Les influences celtiques par Roesler* (boghandlerannonce). *Pour* + inf. danner saaledes et slags

futurum participium, der ogsaa forekommer i sætningsforbindelse: *Je suis pour partir.*

§ 9. *Pour* + inf. betegner endvidere en bestemmelse efter forskellige participier:

préparé: *Six ou sept ans de culture littéraire donnent à l'esprit bien préparé pour la recevoir une noblesse, une force élégante, une beauté qu'on n'obtient pas par d'autres moyens* (France, Le livre de mon ami 157—58). *Mal préparé pour se défendre* (Theuriet, Contes de la Majolaine 103).

Medens *à* endnu bruges ved siden af *pour* i dette tilfælde, er *pour* ene anvendelig i følgende:

désigné: *Qui étaient seuls désignés pour résister à son avilissante influence* (Ernest-Charles, La litt. d'aujourd'hui 11, anal. 114).

né: *Il y a des gens qui sont nés pour devenir des hommes politiques* (Theuriet, L'amie de Noël Trémont 8); *à* er forældet ifølge Dict. Général.

fait: *Un coin fait pour lire Manzoni et s'adorer* (Lavedan, Mamzelle Vertu 120). *Il n'était guère fait pour inspirer la confiance* (Zola, Terre 323). *Deux êtres peu faits pour vivre ensemble* (Daudet, Numa R. 38).

Anm. Undertiden føjes *pour* + inf. til et substantiv med samme betydning som *fait pour: Voici une scène pour fendre l'âme* (Loti, Derniers jours de Pékin 22). *La mort de Machaume apprise vers cette époque semblait une coïncidence pour justifier son tourment* (Daudet, Sapho 226).

§ 10. Efter verbet *être* anvendes *pour* + inf. ganske almindeligt i den nysnævnte betydning «skikket til»:

a) uden nægtelse: *Tous ces détails sont pour vous montrer comment l'éducation d'aujourd'hui façonne une âme d'enfant* (La Revue 1 déc. 1902, 575). *Le dernier mot de la circulaire est pour autoriser certaines confusions* (R. de Gourmont, Le problème du style 257). *Ce petit roman était pour me rassurer* (La Revue 15 mars 1903, 710). *Enfin, vous êtes comme pour passer à la revue* (Lavedan, Les beaux dimanches 116).

b) med nægtelse: *Cette pensée n'était pas pour le mettre à l'aise* (Daudet, Sapho 8). *Cette façon de mourir n'eût pas été pour me déplaire* (Gyp, Mr. de Folleuil 2). *Cette ressemblance qui n'est pas pour te déplaire* (samme, Leurs âmes 71). *Mais ce déployement de forces n'était pas pour arrêter l'intrépide Tartarin* (Daudet, Port Tarascon 21).

Cette franchise un peu brutale n'est pas pour nous déplaire (La Revue 1 jan. 1902, 92). *Cela n'est pas pour t'effrayer?* (Lavedan, Marquis de Priola II 1).

§ 11. *Pour* anvendes med infinitiv i betydningen «angaaende», «med hensyn til» (ikke altid tydelig forskellig fra den finale betydning), f. ex. *Il fit marché avec un négociant anglais pour introduire en contrebande une forte partie de marchandises prohibées* (Mérimée, Lettres d'Espagne). *Il m'en semble mourir, comme pour changer de gouvernement ou de domestique: on sait ce qu'on quitte, on ne sait pas ce qu'on aura* (La Revue 1. 11. 1902, 343). — *Ayant des idées pour refaire d'un coup la société* (Zola, Terre 324). *S'il fait des façons pour le reprendre* (Daudet, Belle Nivernaise). *On a eu beaucoup de peine pour le saisir et le garrotter* (Maître phonétique 1902, 110).

Særligt mærkes følgende tilfælde:

1) *Pour* + inf. staar i spidsen af sætningen til forstærkelse af verbet: *Pour être volés, nous le sommes* (Zola, Terre 510). *Pour le savoir, vous le savez aussi bien que moi* (Gyp, Israël 199). *Pour vêler, a vêlera, mais on ne peut pas savoir au juste quand a vêlera* (Huysmans, En Rade 23; vulgærsprog). Sml. *Pour un endroit propre, c'est un endroit propre* (France, L'affaire Crainquebille 26).

   Hertil ogsaa tilfælde som: *Je suis sûre, moi, que M. d'Argonne n'a jamais trompé Christiane... il est bien évident qu'il est occupé de toutes les femmes qu'il rencontre..., mais pour la tromper, tromper... jamais!* (Gyp, Leurs âmes 17—18).

2) efter verbet *gêner* (sml. *sa difformité le gênant pour ses conquêtes* Daudet, L'immortel 328): *Ça me gêne pour monter* (Lavedan, Les beaux dimanches 179). *Son cœur le gênait pour parler* (Daudet, Rois en exil 171). *Ça me gênerait beaucoup pour la soigner* (Gyp, Mr. de Folleuil 56). *Ça me gênerait pour répondre* (smst. 117). *Ce qui ne nous a jamais gênés, au reste, pour dîner régulièrement chez elle* (Daudet, L'immortel 320).

   Paa samme maade efter reflexivet: *Elles ne se gênaient pas pour le traiter de grossier personnage* (Bouchard, Histoire d'un baiser 59) og efter participiet: *La mine gênée d'Hettéma pour parler de cette question* (Daudet, Sapho 350). Hertil: *L'air embarrassé pour répondre* (Zola, Terre 292). *Elle se fût trouvée bien embarrassée pour expliquer ce qui lui avait déplu* (Gréville, Mamselka 255).

3) i en række tilfælde, hvor *pour* + inf. træder i stedet for en subjektsinfinitiv:

a) *Tous deux nous parlions le moins possible, parce que c'était le diable pour s'entendre* (Lavedan, Mamzelle Vertu 303). *Quand on est enfoncé dans une mauvaise route, c'est le diable pour se remettre en bon chemin* (Daudet, Port Tarascon 309). *Mais le devoir, c'est le diable pour le découvrir* (France, Le lys rouge 37).

b) *Il lui en coûta positivement pour retenir la confidence* (Daudet, Numa R. 129). *Il coûtera bon pour l'avoir* (Mérimée, L'enlèvement de la redoute). *Cela coûte pour l'obtenir — et surtout pour la rendre* (Delvau, A la porte du paradis 142). — *Combien c'était cher à Paris, pour être enterré agréablement* (Lavedan, Mamzelle Vertu 13).

c) *Il est tard pour venir me voir* (Maupassant, Le Horla 152). *Ça serait-il ben long pour l'avoir?* (Lavedan, Les beaux dimanches 119). Sml. § 16.

§ 12. Efter substantiver anvendes *pour* + inf. paa samme maade som i de § 7 anførte tilfælde, blot med den forskel, at infinitiven ikke er knyttet til udsagnet, men specielt til substantivet: *Documents pour servir à l'étude des dialectes roumains* (bogtitel), *Sans yeux autour pour le guigner* (Daudet, Belle Nivernaise). *Sans gants pour conduire* (Mirbeau, Journal 9). *Sans une épaule pour pleurer* (Daudet, L'immortel 346). *Un vrai temps pour faire de bon foin* (Zola, Terre 127). *Sa fameuse invention* [apparat] *pour ferrer les pieds des militaires* (Daudet, Tartarin sur les Alpes 316). *A la bouche violente, sans un poil de barbe pour la cacher* (Daudet, Rois en exil 46). *Les boules pour amuser ses enfants, les verges pour les corriger* (Larroumet, La comédie de Molière 13). *Il y a un banc pour s'asseoir, une tente pour s'abriter* (Daudet, Belle Nivernaise). *Un chat qui ne vaut pas la corde pour le fondre à l'eau* (Zola, Terre 45). *Il connaissait tous les trous pour pénétrer dans les bâtiments* (Maupassant, Le Gueux). *Mais c'est pas un endroit pour vous entretenir de mes affaires* (Theuriet, Contes de la Marjolaine 86). *Je ne suis pas une femme pour te faire honneur dans ton monde* (Lavedan, Les beaux dimanches 271). Undertiden tilføjes *y*: *il lui fabriqua une petite cage, pour y enfermer des grillons* (Zola, Terre 426). *Avec un trèfle découpé, pour y passer les mains* (France, L'anneau d'améthyste 184).

Anm. 1. Anderledes beskaffen er udtrykket *un roi pour rire* (Daudet, Rois en exil 459), hvor *pour rire* er rent adjektivisk, uddraget af det almindelige udtryk *c'est pour rire* (f. ex. Daudet, Tart. sur les Alpes 276; Mirbeau, Journal 508; sml. *elle les lui donna, pour rire* Zola, Terre 172). I folkesproget siges ogsaa *pour de rire* i analogi med *pour de bon.*

Anm. 2. Mærk forholdet til *à* + inf., der betegner det samme, f. ex. *pipettes à fumer le kif et l'opium* (Daudet, Tart. sur les Alpes 46), *L'Empereur n'était pas un homme à inspirer des passions* (Gyp, Mr. de Folleuil 112), men som i de fleste tilfælde kun anvendes i visse fastslaaede forbindelser, der nærmest har karakter af sammensætninger som *machine à coudre, fer à repasser, tabac à fumer* osv. — I tilfælde som *cette cheminée à brûler des arbres* (P. & V. Margueritte, Les deux vies 3) foreligger en anden anvendelse af infinitiven: ikke «denne kamin til at brænde træer i» men «denne kamin, der var saa stor, at man kunde brænde hele træer i den», sml. *un feu à rôtir un bœuf* o. s. v.

§ 13. *Pour* + inf. forekommer endvidere paa samme maade efter abstrakte substantiver, der ellers forbindes med *à* eller *de* + infinitiv:

chance: *J'aurais plus de chances pour rencontrer la Fortune* (Daudet, Le petit Chose 168). *L'enfant avait peu de chances pour vivre* (Marni, Celles qu'on ignore 54). *Nous avons donc des chances pour ne pas voir le monstre humain déchaîné* (Ohnet, Crépuscule 73).

condition: *Sans doute ce sont là de mauvaises conditions pour rendre la vraie justice* (Daudet, Port Tarascon 287). *Le XXe siècle s'ouvre dans les meilleures conditions pour avoir une littérature vraie* (La Revue 1 avril 1902, 87). — Sml. *En voilà un qui avait tout pour être charmant* (Gyp, Leurs âmes 87). *Lorsqu'on a tout pour être heureux* (Zola, Terre 301).

courage: *Sans courage pour suivre le mensonge* (Daudet, L'immortel 204). *Cela lui donnera du courage pour souffrir* (Mérimée, Colomba 209).

effort: *Un effort intellectuel pour rendre justice à des hommes qu'il sent très différents de lui* (Revue critique 1904, 57). *Tous ses efforts pour bien faire* (France, Le crime de Sylv. Bonnard 152). *Sans aucun effort pour l'arrêter* (Daudet, Sapho 310). *Les efforts de deux autres pour le sauver* (Zola, Vérité 132).

Anm. Den nærmere forbindelse mellem *effort* og *pour* + inf. er udviklet af tilfælde som *faire des efforts pour*, hvor *pour* opr. hører til verbet (*l'effort qu'il fit pour y résister* Sapho 167). Samme bemærkning gælder flere af de her nævnte tilfælde.

force: *Sans force pour soulever un doigt* (Zola, La joie de vivre 399). *La force me manquait pour dormir* (About, Le roi des montagnes 131). *Sans force pour reprendre la querelle ni faire la chambre propre autour d'eux* (Daudet, Sapho 94). *Tant qu'un peu de force me reste pour le dire* (Zola, Vérité 552).

occasion: [*Il*] *jugea l'occasion bonne pour ôter la parole à Delbos* (Zola, Vérité 142). *Il lui serait facile de saisir l'occasion pour la* [sc. lønnen] *diminuer* (Lavedan, Mamzelle Vertu 20). *Guettant une occasion pour reparler de l'affaire* (Zola, L'assommoir 373). *Belle occasion pour en finir avec la vie!* (Daudet, Tartarin sur les Alpes 330). *Une occasion excellente pour le faire sauter* (Zola, Terre 361). *Alors, vous comprenez, bonne occasion pour écraser la laïque* (Z. Vérité 89).

prétexte: *Cette invention lui servait de prétexte pour revoir la jeune fille* (Daudet, Tart. sur les Alpes 263). *La peinture lui était un bon prétexte pour causer de tout près avec la jeune fille* (Daudet, Numa R. 35). *Un prétexte en somme pour le retenir* (D. L'immortel 294). *Elle eut plus d'un prétexte pour ne pas sortir* (D. Sapho 216). *Ce leur avait été un prétexte pour disposer une petite pièce tout orientale* (Bourget, Cruelle énigme 19). *Je n'aurai plus de prétexte pour rester à Paris* (France, Le lys rouge 317).

raison: *le comte avait les plus fortes raisons pour être troublé* (Bourget, Cruelle énigme 4). *J'ai une bonne raison pour prendre aujourd'hui mon vieux jonc* (France, Le crime de Sylv. Bonnard 143). *Il avait ses raisons pour trouver la vie bonne* (Daudet, L'immortel 257). *Ce n'est pas une raison pour venir* (Meilhac et Halévy, Le mari de la débutante II 3). *Raison de plus pour nous parler d'un peu plus loin* (smst. I 7). *Raison de plus pour le choisir* (Gyp, Autour du divorce 162). *Raison de plus pour la forcer à faire un beau mariage* (Zola, Travail 497). *Était-ce une raison pour la mettre nue comme un ver?* (Zola, La joie de vivre 122).

répugnance: *La respectueuse répugnance qu'on témoignait pour déranger un si important personnage* (Daudet, Tartarin sur les Alpes 108). *Leur instinctive répugnance pour venir en aide aux plus infirmes* (Revue d. d. Mondes, févr. 1901, 769).

tentative: *Mes timides et secrètes tentatives pour franchir le seuil auguste* (Daudet, Trente ans de Paris 18). *Après deux tentatives pour se rapprocher de Tartarin* (D. Tartarin sur les Alpes 313). *Toutes les tentatives pour le retirer furent vaines* (smst. 243).

Foruden disse mere eller mindre hyppige tilfælde kan desuden nævnes:

Colomba qui avait fait quelque résistance pour se mettre à table (Mérimée, Colomba 46—47). *Notre pays, où on a moins de facilité qu'en Allemagne pour se tenir au courant de la science* (G. P., i en anmældelse). *Elle avait donc bien des titres pour rester historique* (Despois, Le théâtre fr. sous Louis XIV 26). *D'une adresse remarquable pour tirer des gens et des choses le plus de bénéfice possible* (Zola, Vérité 226). *J'ai vraiment des dispositions particulières pour jouer les confidents de comédie* (Mirbeau, Les 21 jours d'un neurasthénique 115). *Pensez très bien, écrivez très bien. C'est-là l'unique secret pour plaire à vos lecteurs* (France, Le livre de mon ami 268). *Non que ses motifs pour rechercher Audent ne fussent simples* (Rosny, Thérèse Degandy 53). *Le curé savait bien les ressources pour conduire et tenir les hommes* (Maupassant, Une vie 234). *Il signale quelques remèdes pour les rendre moins fréquentes* (La Revue 1 avril 1902, 115).

§ 14. Ved kortfattethed i udtrykket føjes undertiden en hensigtsinfinitiv umiddelbart til et substantiv, f. ex. *Son geste pour le retenir* (Daudet, Sapho 167) = *le geste qu'il fit pour le retenir. Tout ça des inventions pour te faire partir* (smst. 142). *Ces manœuvres d'une légalité douteuse, pour avoir le domaine et la fortune* (Zola, Vérité 132). *Toutes leurs machines pour se passer des patrons* (Zola, Travail 489). *Ses phrases pour la décider* (Daudet, Numa 100). *Ce n'est pas une ruse [que tu inventes] pour me quitter?* (Revue des deux mondes 15 sept. 1901, 304).

§ 15. En række adjektiver forbindes med *pour* + inf. i tilfælde, hvor ellers *à* eller (sjældnere) *de* har været brugelig (men dog aldrig i tilfælde som *un homme difficile à tromper*):

admirable: *Le temps est admirable pour se promener* (Maupassant, Bel-Ami 107).

adroit: *Vous n'êtes pas très adroit pour cacher vos sentiments* (France, Le lys rouge 333).

bon: *Est-ce que Delphin n'était pas bon pour servir la patrie?*

(Zola, La Terre 450). *Mon vieux Crainquebille, t'es plus bon que pour lever le coude* (France, Crainquebille 55).

compétent, incompétent: *je ne suis pas compétent pour le dire* (Maître phonétique 1902, 131). *Je serai tout à fait incompétente pour vous parler de l'enseignement scientifique* (Kromann, 100 fr. Breve 19—20).

difficile: *l'singe, qu'y paratt qu'est ordinairement pas difficile pour se marier* (Gyp, Jacquette et Zouzou 127).

excellent: *Un frein moral, excellent pour arrêter les femmes sur la pente de la trahison* (Zola, Vérité 72).

fort: *[Elle] se trouva ensuite moins forte pour se défendre* (Theuriet, Contes de la Marjolaine 100—101). *Après ça il a été plus fort pour les punir* (Maître phonétique 1902, 31).

impuissant: *Les paroles sont impuissantes pour reconnattre un tel service* (Labiche, Voyage de M. Perrichon II 10).

infaillible: *Elle finit . . par trouver un moyen qui lui parut presque infaillible pour arriver à une explication* (Bourget, Cruelle énigme 235—236).

libre: *Elle comptait aussi être de la sorte plus libre, pour faire sa malle le lendemain* (Zola, La joie de vivre 324). *Nous serons plus libres pour causer* (Daudet, Tartarin sur les Alpes 115). *Toute la place resta libre pour jouer* (samme, Belle Nivernaise).

nécessaire: *Il n'avait ni la liberté d'esprit, ni la logique nécessaires pour discuter les fables de son journal* (Zola, Vérité 429; sml. smst. 570: *il acceptait que des générations fussent nécessaires, afin de tirer la France de son engourdissement*). *Il n'avait pas . . . l'énergie nécessaire pour mettre un peu d'ordre dans une affaire si compliquée* (Zola, Travail 428). *Il avait la force d'âme nécessaire pour se rendre impénétrable* (Mérimée, Colomba 30).

paresseux: *Il est d'ailleurs si paresseux pour écrire* (Mérimée, Colomba 139). Le Dict. général angiver *à* og *pour*.

pire: *Nous sommes pires que des geôliers pour nous voler les rations* (La Revue, mai 1903, 410).

prêt: *Le logement est prêt pour le recevoir* (Delvau, A la porte du paradis 96). *C'est comme ça que tu es prête pour déjeuner?* (Marni, A table 268). *A peine un peu pâlie par l'exil, mais ses vrilles toutes prêtes pour grimper* (Daudet, Les rois en exil 452).

seul: *elle était seule pour travailler à présent* (Daudet, Fromont 293).

souverain: *cet éblouissant petit-lait d'Arvillard souverain pour calmer les nerfs et satiner la peau des baigneuses* (Daudet, Numa 225).

supérieur: *C'est en ce point que les langues artificielles sont infiniment supérieures aux idiomes vivants pour remplir la fonction spéciale de langage auxiliaire* (La Revue, janv. 1902, 13).

utile: *Dupuis lui serait utile pour occuper son mari* (Gyp, Leurs âmes 161).

zélé: *Si c'était là le service militaire, il n'y a pas de jeune Français qui ne fût très zélé pour l'accomplir* (Gohier, L'armée contre la nation 19).

d'accord: *Ils étaient d'accord pour s'occuper* (Kahn, Les petites âmes pressées 167). *Chacun est d'accord pour déclarer que . . .* (Mirbeau, Journal d'une femme de chambre 45). *C'est dommage que tous les Français ne sont pas d'accord pour réclamer la justice impartiale pour tous* (Clémenceau, L'iniquité 110).

sans égal: *Il [Zola] est sans égal pour peindre tout ce qui est confus et démesuré* (Lanson, Hist. de la litt. franç. 1054). Sml. ovenfor *sans force pour.*

§ 16. Endelig anvendes *pour* + infinitiv i final betydning efter flere adverbier:

suffisamment: *Elle était suffisamment instruite pour ne rien ignorer* (Zola, La joie de vivre 188).

assez: *Elle est assez simple pour croire que la raison s'augmente avec les années* (France, Le crime de Sylv. Bonnard 121). *Soyez assez bon pour calculer ce que peuvent valoir votre foin et vos pêches* (Cherbuliez, Miss Rovel 26; det normale udtryk for dansk «vær saa god at . .»). Undertiden *juste* paa samme maade: *Son logis, grand tout juste pour y dormir et s'y asseoir* (Maupassant, Bel-Ami 95).

Anm. Gammeldags og meget sjældent er *de* efter *assez: Tu ne me penses pas assez barbare, si je suis fâché avec ses dames, de vouloir que vous le soyez aussi?* (Zola, Vérité 210).

trop: *Ce n'était pas trop de deux ou trois confrères pour le retenir* (Daudet, L'immortel 313). Særlig mærkes, at *pour* + inf. regelmæssigt anvendes i stedet for en subjektsinfinitiv med *de* efter *il est trop tard*: *Il est trop tard pour prendre le train* (Maupassant, Bel-Ami 371). *Il est trop tard, je le crains, pour réparer ma faute* (Zola, Vérité 301). *Il est maintenant trop tard pour revenir sur cette*

question (Kromann, 100 fr. breve 32). — Men: *c'est déjà trop d'être venu ce soir.*

Anm. 1. Efter *trop* + adjektiv følger *à* (eller *pour*) + inf., naar infinitiven hører til adjektivet: *Trop subtil à lui tirer sa signature, quand il avait besoin d'argent* (France, Le lys rouge 27), eller *de* + inf. i tilfælde som *je serai trop heureux de vous être utile,* hvor *trop* staar i betydningen «særdeles» (literært og gammeldags).

Anm. 2. Som oftest har infinitiven fælles subjekt med sætningsverbet, men det er ikke nødvendigt, f. ex.: *Il m'a déclaré tout à l'heure que les affaires allaient trop mal pour les continuer en France* (Daudet, Les rois en exil 263).

bien: *Il sera très bien ici pour préparer son discours* (Daudet, Numa Roumestan 201). — *Tu es bien faible pour porter des liqueurs fortes* (Champsaur, Dinah Samuel 381). *Très beau, il semblait bien épais et vulgaire pour plaire à une esthète* (France, Le lys rouge 4).

très: *Il faisait très froid pour rester assis* (Ohnet, Sans dot; Jungs læsebog).

à l'aise, à merveille, à temps, à propos, à point:
Nous serons d'autant plus à l'aise pour procéder à votre petite enquête (Revue bleue 1902, 68 b). *Nous serons plus à l'aise pour causer* (Theuriet, Contes de la Marjolaine 86). *Nous y serons à merveille pour causer* (Cherbuliez, Miss Rovel 133). *Hettéma se précipite, arrive à temps pour lui arracher de force le flacon de laudanum* (Daudet, Sapho 330). *Il se hâtait de descendre de chez lui à temps pour prendre le courrier lui même* (Bourget, Cruelle Énigme 115). *Le Corfiote survint à propos pour me dispenser de répondre* (About, Le roi des Mont. 143). *Mme Simons arriva juste à point pour voir les soldats* (smst. 172).

§ 17. I det literære sprog forekommer *pour* + inf. som rest af ældre sprogbrug i stedet for en aarsagssætning med *parce que*, men kun i perfektum:

Il y a des livres qu'il reconnaît pour les avoir lus (Daudet, From. 261). *Condamné à une dure peine pour avoir tué un gendarme* (Zola, Travail 610—611). *Pour s'être bourrés de framboises, Excourbaniès et Bravida commençaient à souffrir cruellement* (Daudet, Tartarin sur les Alpes 218). *Un jour, pour s'être oubliée jusqu'à donner du grain aux poules, elle faillit avoir la tête fendue* (Zola, Terre 378). *Me sentant la tête un peu lourde pour avoir trop valsé* (Lavedan, Mamzelle Vertu 324). *Napoléon n'est remarquable que pour avoir donné un coup de*

pied dans le ventre de Volney (France, Le lys rouge 54). *Fameux pour avoir détourné dans un ministère les fonds secrets d'une année entière* (samme, L'anneau d'améthyste 112—113). Henført til objektet: *On m'a révoqué pour avoir dit tout haut ce que je pensais* (Zola, Vérité 306), til hensynsobjektet: *Quelle reconnaisance ses nièces lui devraient pour s'être résignée à ce métier de chien* (Zola, Terre 384).

§ 18. I forbindelse med en nægtelse faar denne aarsagsinfinitiv af sig selv indrømmende betydning (sml. «fordi han er fattig, behøver han ikke at være en bedrager»). *Vois-tu, pour avoir modelé quelques méchantes figures, je ne suis pas un sculpteur* (France, Le lys rouge 303). *Il savait que Mme Castel, pour être en apparence plus mattresse d'elle que sa fille, n'était guère plus sage* (Bourget, Cruelle énigme 16). *Cette ferveur nationale, pour être apaisée, subsiste cependant* (Ernest-Charles, La litt. d'aujourd'hui 239). *Pour être mieux composé que les deux romans antérieurs, le Mariage de minuit n'en a pas moins une ordonnance assez irrégulière* (La Revue 15. 4. 03, 223). *Pour être fée, on n'en est pas moins femme, me disais-je* (France, Le crime de Sylv. Bonnard 116).

Denne brug af *pour* + inf. er ligesom den i § 17 nævnte væsenlig literær. Naar man af og til i texter, der gengiver det alm. omgangssprog træffer udtryk som *Pour être critique, on n'en est pas moins homme* (Marni, A table 80) kan man heri, som i det sidste af ovenfor nævnte exempler, se en reminiscens fra den berømte replik i Molières Tartufe III 3: *Pour être dévot, je n'en suis pas moins homme.*

§ 19. *Pour* + infinitiv kan træde i stedet for en begrundende aarsagssætning med *puisque*:

Il faut que mademoisselle Préfère vous aime beaucoup pour être devenue tout d'un coup si bonne avec moi (France, Le crime de Sylv. Bonnard 215). *Sommes-nous en carnaval pour la promener de la sorte?* (Mérimée, Lettres d'Espagne; = *puisque tu la promènes*). *Elle disait qu'on voulait donc la voir mourir, pour la laisser si longtemps sans secours* (Zola, La joie de vivre 380). *A qui donc peux-tu écrire pour en* [sc. *de papier*] *user tant?* (Mirbeau, Journal d'une femme de chambre 46). *Qu'avait-il de si pressé, de si grave à lui dire, pour venir jusque-là dans ce guêpier d'ennui?* (Daudet, L'immortel 195—196). *Eh! qu'a donc le colonel, pour sortir ainsi tout éperdu, sans voir personne?* (Legouvé, La fleur de Tlemcen sc. 10).

Oprindelsen til denne anvendelse af *pour* + infinitiv maa søges i den finale betydning deraf. Siger man *il faut être bête pour faire cela*, betyder det, at der til udførelsen af den og den handling, som fremstilles som en mulighed, kræves en vis dumhed. Men samme sætning kan ogsaa anvendes, naar handlingen foreligger som et faktum, f. ex. *il faut que ton mari soit fou pour te charger d'une commission pareille* (Daudet, rois en exil 380), *Faut-il être bête pour se tuer!* (Zola, La joie de vivre 447), og handlingens indtræden kommer da til at staa som en forklaring af den fremsatte paastand; sml. samme forhold ved at-sætning med *pour*: *pour que le préfet se soit dérangé, il faut que vous soyez un fameux scélérat* (Daudet, Tartarin sur les Alpes 287). Det samme gælder i tilfælde som: *Qu'avaient-ils fait pour être punis de la sorte?* (Zola, Terre 111). *Une blonde qui devait avoir du dévouement, pour consentir à s'enterrer dans ce pays de loups* (Zola, La joie de vivre 87). Efter verbet *avoir* plejer *à* + inf. regelmæssigt at anvendes i denne betydning: *Qu'as-tu à pleurer?* betyder opr. «Hvad har du at græde (for)?» hvilket gaar over til «Hvad fejler du, at du græder?», hvorefter *à* + inf. kan anvendes begrundende (epexegetisk) paa samme maade som *de* + inf., f. ex. *Que tu es drôle, à faire cette tête-là avec moi* (Zola, Fécondité 299). Imidlertid konkurrerer *pour* + inf. ogsaa paa dette punkt med *à* + inf.: *Qu'a-t-il donc pour être si glorieux? Son nom, son titre?* (Daudet, Rois en exil 202). *Qu'avez-vous pour pleurer ainsi?* (Holl, Les deux idoles 193). *Je lui demandais ce qu'elle avait l'autre jour pour pleurer ainsi* (smst. 123).

§ 20. Som ovenfor nævnt kan *pour* + inf. forekomme i de fleste af de betydninger, hvori *pour* ellers forbindes med nominer (cf. § 6, 3 første sætn., § 11). Saaledes: *Bien qu'il passât pour avoir beaucoup de «denrée»*, (Daudet, Belle Nivernaise) ≠ *passer pour honnête homme.* — *J'aurais donné dix ans de ma vie pour n'avoir pas fait ce voyage* (Daudet, Fromont 375) ≠ *on ne donne rien pour rien.* — *Les vieilles pantoufles que tout le monde reconnaît pour vous avoir appartenus* [sic!] (Mirbeau, Journal d'une femme de chambre 282) ≠ *son mari qu'elle connaissait pour vindicatif* (Musset, Confessions 58). — *On en sera quitte pour la consoler* (Marni, Celles qu'on ignore 33). *Ferray, qui en serait quitte pour supporter les frais de son enterrement* (Cherbuliez, Miss Rovel 95) ≠ *en être quitte pour la peur.* — *Vous n'en mourrez pas pour l'avoir d'vant vous* (Gyp, Israël

146). *La Jungfrau ne perdrait rien pour attendre* (Daudet, Tartarin sur les Alpes 221). *Giudice ne perdra rien pour attendre* (Mérimée, Colomba 86) ≠ *On ne meurt pas pour un jour d'abstinence* (Feuillet, Roman d'un j. h. pauvre 45). — *Cent cinquante votèrent pour rester avec Tartarin* (Daudet, Port Tarascon 137) ≠ *voter pour le service obligatoire.*

§ 21. De foregaaende afsnit viser gennemgaaende en forkærlighed for *pour* + inf. i stedet for *à* + inf. i adskillige tilfælde. Folkesproget gaar endnu videre, idet *pour* + inf. der ogsaa forekommer i tilfælde som: *Faut pas que tu croies qu' Alain est malade pour mourir* (Gyp, Jacquette et Zouzou 10). *A s'mettra pour prier* (Rictus, Les soliloques du pauvre 68).

De illustrerede Haandskrifter af Terents.[1]

Af J. L. Ussing.

Varro havde, som bekendt, paa sine gamle Dage udgivet et Skrift, som hed *Hebdomades sive de Imaginibus*, hvori han afbildede 700 berømte Mænds Portræter med tilhørende Epigrammer. En saadan Meddelelse af Portræter maa have været noget Ualmindeligt, siden Plinius XXXV 11 kunde omtale det som en velsignelsesrig Opfindelse, *benignissimum inventum*, at han *non passus est intercidere figuras aut vetustatem ævi contra homines valere, inventor muneris etiam Dis invidiosi, quando immortalitatem non solum dedit, verum etiam in omnes terras misit, ut præsentes esse ubique ceu Di possent.* Denne høittravende Deklamation bragte en Tid Fortolkerne til at tænke sig, at han maatte have opfundet Træsnit eller Farvetryk eller en anden af de mekaniske Reproduktionsmaader, som Nutiden anvender; men disse Fantasier ere for længe siden opgivne, og nu ere Alle enige om at der kun er Tale om en simpel Kopiering ganske af samme Art som Afskrivningen. I mathematiske, astronomiske og techniske Haandskrifter var der fuldt op af Billeder; uden dem kunde Texten ikke forstaaes. Ligesom man udstyrede Bibliothekerne med Buster af Forfatterne, har man sikkert ogsaa undertiden forsynet en anset Forfatters Værker med et tegnet Portræt af ham, og naar man smykkede Vægge og Gulve med Billeder hentede fra Digternes Værker, laa det jo nær ogsaa at medgive deres Haandskrifter lignende Prydelser, saa meget mere som man til Skolebrug plejede at udføre Billedtavler, hvorpaa den trojanske Krig og lignende Sagnkredse vare fremstillede med udtrykkelig Henvisning til de Digtere, der havde skildret dem. Hvor tidlig man er begyndt hermed, kunne vi ikke angive; mulig allerede i den alexandrinske Tid; de illustrerede Haandskrifter, som vi have af klassiske Forfattere, tilhøre Oldtidens Slutning eller Middelalderen, men Originalerne gaa længere tilbage. Som de berømteste af disse Haandskrifter kunne vi nævne: den Ambrosianske Iliade, Wienerhaand-

[1] Harvard Studies XIV, 1903.

skrifterne af Genesis og af Dioskorides, Leydenerhaandskriftet af Aratos, Vaticanerhaandskriftet af Vergil og flere Haandskrifter af Terents. Man har længe været opmærksom paa disse Haandskrifters Betydning baade i antikvarisk og kunsthistorisk Henseende, og de fleste af dem ere enten helt eller delvis udgivne i tidligere Dage; og den nyeste Tid har skjænket os flere fuldt tilfredsstillende Gjengivelser, saasom Hartels og Wickhoffs Wiener Genesis, De Nolhacs Le Virgile du Vatican (1897), Thieles Antike Himmelsbilder, der illustrirte Aratus (1898), hvortil endnu kan tilføies *Westons* Illustrated Terence Manuscripts i Harvard Studies 1903.

Terents har igjennem alle Tider været en af de mest læste Oldtidsforfattere, og der er ingen af dem, af hvem vi have saa mange illustrerede Haandskrifter tilbage. I det ældste og bedste Terentshaandskrift, Cod. Bembinus fra IV Aarh., findes dog ingen Billeder. Disse optræde først i de yngre Haandskrifter, der henføres til en vis Calliopius, hvis Tid vi ikke kjende, og særlig i den Klasse af disse, hvis Hovedrepræsentant er den af Faernus benyttede Cod. Victorianus (Sæc. IX). Det fuldstændigste og bedste af disse Billedhaandskrifter er Cod. Vaticanus 3868 (Sæc. IX). Kun lidet yngre er Parisinus 7899. Som det 3die fortjener at nævnes Ambrosianus (Sæc. X). Disse 3 Haandskrifter har Weston omhyggelig gjennemgaaet, og dertil har han, med Forbigaaelse af alle de andre Haandskrifter og Brudstykker af saadanne, føiet et 4de, meget senere, Cod. Dunelmensis i Oxford (Sæc. XIV). Medens de tidligere Udgaver omfattede hver for sig et enkelt Haandskrift, har han holdt sig til en enkelt Komedie (Phormio) og sammenstillet alle de dertil hørende Billeder i de omtalte 4 Haandskrifter, som han har gjengivet i udmærkede Fotografier. Man faar derved en fortrinlig Oversigt over det hele Stof. Det viser sig da ved det første Øiekast, at disse Billeder ikke ere frie Fostere af Afskriverens Fantasi, men at de hidrøre fra den samme Original, der er kopieret og atter kopieret mangfoldige Gange med større eller mindre Dygtighed og Forstand. Vi faa i Virkeligheden et Billede af Stykkernes Opførelse paa den Tid, da Originalen blev tegnet, om end mere eller mindre afbleget i Tidernes Løb. Vidste vi blot, hvor langt vi turde føre denne Original tilbage i Tiden! I Digterens egen Tid høre disse maskerede Skuespillere ikke hjemme; saa kunde der jo ikke tales om Minespil, som i Phormio v. 210 ff. Maskerne bleve først indførte i Begyndelsen af det første Aarhundrede før Chr., formodent-

lig fordi Theatrenes stadig voxende Størrelse anbefalede at efterligne Grækernes Exempel i denne Henseende. Cicero beretter (de Oratore III 221), at den berømte Skuespiller Roscius endnu i Begyndelsen spillede uden Maske, og at de, der havde set ham saaledes, ikke syntes rigtig om ham, naar han havde Maske paa. Naar Diomedes (Gr. Lat. I 489) tillægger ham Indførelsen af Maskerne, er Kilden til denne Efterretning sikkert Suetonius, om ikke selve Varro; men Billedhaandskrifternes Tid er senere. Den af Leo (Rheinisch. Mus. XXXVIII S. 343 f.) anstillede Sammenligning med pompeianske Malerier synes mig ikke at vise, at de ere samtidige med disse. Vi tør snarere sætte dem til det 3die eller Begyndelsen af det 4de Aarh.; længere kunne vi ikke gaa ned; thi i Donats Tid vare Maskerne igjen afskaffede, se Anm. til Andria 4, 3, 1.

Forrest i Originalhaandskriftet har Digterens Portræt staaet; det findes endnu i Vaticanerhaandskriftet. At det i sidste Instans skulde gaa tilbage til et virkelig authentisk Portræt, er naturligvis ikke at antage. Foran ethvert Stykke ser man et Skab med Hylder, hvorpaa de i Stykket anvendte Masker ere opstillede. Dernæst foran enhver Scene et Billede, hvor Personerne ere afbildede i Række fra venstre til høire, ganske ligesom i Overskriften over Scenen, d. v. s. i den Orden, hvori de tage Ordet. Efter at Billedet var færdigt, har Maleren ogsaa skrevet Navnene over Personerne. Her findes en sjælden Gang Exempel paa at et Par Navne ere ombyttede, en Skjødesløshed som selvfølgelig er uden al Betydning.

Det Flygtige og i de yngre Haandskrifter undertiden helt Karikaturagtige i disse Billeder er ikke i Stand til at berøve dem deres Værd som Vidnesbyrd om Kostumet, Iscenesættelsen og Spillemaaden i Komedierne, og Forfatterne have ogsaa forstaaet at benytte dem, først og fremmest *Wieselèr* i hans «Theatergebäude und Denkmäler des Bühnenwesens bei den Griechen und Römern (1851)». Scenedekoration er der saa godt som ikke Tale om; Begyndelsesbilledet i Heautontimorumenos danner en Undtagelse. En Dør, som en af Personerne skal gaa ud eller ind ad, antydes ved to opreiste Stokke med et Tværtræ over ligesom en Galge; først i de allerseneste Haandskrifter, som Dunelmensis, findes Afbildning af en virkelig Bygning med en Port. Men vi gjøre Bekjendtskab med de forskjellige Charaktermasker. De gamle Mænds, og endnu mere Slavernes, udmærke sig ved den overordentlig store Mund, medens Kvindernes og de unge Mænds vise

naturlige og tiltalende Ansigter. Kostumet er det almindelig bekjendte, den lange Tunica med den store Kappe, Pallium over. Hos Slaverne er denne meget lille, egentlig kun en Las eller et Tørklæde, der kunde bindes om Livet; de holde den for det Meste i Haanden. *Leo* (l. l. S. 339) kalder den *κοσύμβη*, jeg veed ikke med hvilken Ret; den synes virkelig at være kaldt pallium; man sammenligne Billedet til Phormio 5, 6 med v. 4 (844): *Sed ego nunc mihi cesso, qui non umerum hunc onero pallio*. Spillemaaden har været voldsom og Gestikulationen overordentlig stærk. Det er interessant at iagttage Overensstemmelsen med Quintilians Behandling af det samme Emne XI 3, 65 ff., skjøndt vi i disse flygtige Billeder ikke fuldstændig kunne følge Veltalenhedslærerens udførlige Drøftelse af Gestikulationsspørgsmaalet. Westons Forsøg derpaa fortjener megen Anerkjendelse.

Den anden Afhandling i Harvard Studies, *J. C. Watson*, The relation of the Scene-headings to the miniatures in manuscripts of Terence, er over 6 Gange saa lang, men Indholdet svarer ikke til Størrelsen. Det vidtløftige statistiske Materiale behøvedes ikke for at godtgjøre Resultater, som dels vare strax iøinefaldende, dels allerede fremsatte af Leo i den ovfr. anførte Afhandling. Roses maa det dog, at han (p. 86) ved Behandlingen af det bekendte Billede til Eunuchus 4, 7 (Wieseler X 5 og Baumeister, Denkmäler d. klass. Alterthums II S. 831 Abb. 914) har forsvaret Wieselers Opfattelse imod Leos. Det er ikke en Sten, som den 2den Slave fra venstre holder i Haanden; her kæmpes ikke med saa farlige Vaaben; det er, som der staar v. 777, en Svamp, *peniculus*, som han har forsynet sig med «for at aftørre det Blod, der vilde flyde». Og det, som den forreste af Slaverne har i Haanden, er heller ikke nogen Svamp; det er en Knut, stemmende med hans Betegnelse som *lorarius*. Derimod har Watson p. 92 f. misforstaaet Billedet til Phorm. 2, 3 (348), og det i fuldstændig Strid med de af ham selv opstillede Regler for Personernes Ordning. Det er kun i Pariserhaandskriftet, at Navnene ere forbyttede; alle de andre have dem rigtige; først Demipho, der beklager sig over den Behandling, han har været Gjenstand for; derefter Geta i Samtale med Phormio, som med forstilt Pathos udraaber v. 351 f.: *Pro Deum immortalium, Negat Phanium esse hanc sibi cognatam Demipho?*. Det er først efter at Phormio er gaaet bort (v. 440), at Demipho henvender sig til de 3 Vidner, *advocati*, som han har

medbragt (350), men som hidtil have været stumme Personer. De fleste Haandskrifter begynde ogsaa en ny Scene v. 441, medens Bembinus betragter det Hele som een, og derfor ogsaa har Vidnernes Navne med i Overskriften v. 348. De illustrerede Haandskrifter have ogsaa afbildet dem her, skjøndt det ikke var strengt nødvendigt, at de havde dem før v. 441.

Anmeldelser.

Paul Shorey, The Unity of Plato's Thought (Særtryk af Chicago-Universitetets «Decennial Publications», First Series Vol. VI). Chicago 1903, University Press. 88 S. 4⁰.

I det sidste Aarhundredes Studier over Platons philosophiske Skrifter møde vi atter og atter den samme Modsætning: Modsætningen mellem en Retning, der betoner Enheden i Platons philosophiske Lærebygning, og en Retning, der bestræber sig for at udfinde Lærens Tilblivelse eller, som man særlig i den sidste Tid har lagt Vægten paa, dens gradvise Omformning. Det Arbejde, som her skal omtales, tilhører fuldt ud den første Retning, uagtet Forfatteren ganske vist ikke er døv for Belæring fra modsat Side. Det indeholder en skarp, tildels endogsaa vægtig, Kritik af mange af de nyere Platonforskeres Hovedpaastande; særlig mod Lutosławski rettes der det ene Angreb efter det andet, og ikke sjælden med fuld Føje.

Ganske vist er Forfatteren i Hovedsagen enig med de moderne Forskere angaaende den chronologiske Ordning af Platons Dialoger; han finder det sandsynligt, at «Staten» er ældre end alle eller de fleste af de «dialektiske» Dialoger («Parmenides», «Sophisten», «Politikos», «Philebos»). Men han betragter det chronologiske Spørgsmaal som temmelig ligegyldigt, idet han bestræber sig for at vise, at, hvad enten vi tænke os Dialogerne affattede i den ene Rækkefølge eller i den anden, er Platons Lære dog allevegne den samme.

Den Maade, hvorpaa Forfatteren charakteriserer den moderne Platonforskning, er ikke ganske retfærdig. Han fremstiller (S. 3) Sagen, som om de sprogstatistiske Undersøgelser, hvorom han udtaler sig meget overlegent, udgjorde Nerven i alle de nyere Forskninger, og som om Sprogstatistikerne efter først ad sproglig Vej at have fastslaaet en bestemt chronologisk Rækkefølge af Dialogerne derefter havde givet sig til at opspore Uoverensstemmelser i philosophisk Henseende mellem de forskellige Dialoger for ad den Vej at vinde Bekræftelse paa de Resultater, som allerede gjennem Sprogstatistiken vare fastslaaede. Men i Virkeligheden er Forholdet det, at de chronologiske Kriterier, som Indholdet frembyder, lige fra Campbell skrev sin Indledning til «Sophisten» og «Politikos», have staaet de sproglige ganske sideordnet og haft ligesaa megen Vægt og Betydning som de. Imidlertid bebrejder Forfatteren sine Modstandere, at de for at bestyrke deres Chronologi gjøre sig skyldige i Overdrivelse af Uoverensstemmelserne mellem de forskjellige Dialogers Philosophi, idet de bilde sig ind at finde Modsigelse i Tanken, hvor der kun foreligger

Uoverensstemmelser i Udtrykkene og i den litterære Form, og han opstiller for sin egen Fortolkning den Regel (S. 5), at vi kun maa antage Modsigelser eller Ændringer i Platons Tankegang i det Tilfælde, at vi ikke kunne give en rationel litterær eller psychologisk Forklaring af Afvigelserne i den Form, hvori Tankerne ere udtrykte.

Hvor kjønt denne Regel end kan lyde, maa den dog som Udgangspunkt siges at være forkastelig, idet den forudsætter som givet eller dog som overvejende sandsynligt Noget, hvorom vi paa Forhaand aldeles Intet kunne vide, — den «begs the question», som Forfatteren idelig beskylder sine Modstandere for. Unægtelig har han Ret i (S. 30), at Bevisbyrden paahviler dem, der hævde, at Platon i Tidens Løb har skiftet Anskuelser, men derfor har han alligevel ikke Ret til at betragte den modsatte Paastand som et gyldigt Udgangspunkt, saa længe indtil den har faaet en efter hans Mening fyldestgjørende Gjendrivelse.

Med Valget af dette Udgangspunkt stemmer ogsaa Afhandlingens hele Økonomi. Den falder i to Dele, idet der først gives en systematisk Oversigt over visse af Platons Hovedlærdomme, og dernæst gjøres et Forsøg paa at vise de enkelte Dialogers Overensstemmelse hermed. Paa den Maade mener Forfatteren at naa til det negative Resultat, at Dialogernes Chronologi kan være os ligegyldig, og at det er umuligt at skjelne imellem forskjellige Udviklingstrin indenfor Platons Philosophi, og han mener tillige, at dette Resultat særlig er af Betydning, fordi det er vundet igjennem en positiv Fortolkning af Platons «virkelige Meninger» (S. 49). — Men dette er en ganske bagvendt Methode. Opgaven maa tværtimod være den at begynde med at undersøge de enkelte Dialoger hver for sig og se at udfinde, hvad Platons «virkelige Mening» er med hver enkelt Dialog; saa maa det bagefter vise sig, om det kan lade sig gjøre at uddrage en Fællesextrakt af dem.

I Enkelthederne maa det indrømmes, at Forfatteren ofte gjør sunde og forstandige Betragtninger gjældende. Hans Formaning om at erindre, at Platon ikke blot er philosophisk Tænker, men ogsaa dramatisk Kunstner og moralsk og religiøs Lærer, saavelsom hans Advarsel mod at glemme, at Dialogerne ere dramatiske Værker, hvor Forfatteren ikke umiddelbart staaer inde for hvert Ord, der bliver sagt — eller ikke sagt (S. 5—6), fortjener alvorlig Opmærksomhed. Desværre glemmer han selv et Sted denne Advarsel, idet han i Anledning af de Steder i «Phædon», hvor Ideerne omtales som hyppig drøftede i Sokrates's Omgangskreds — hvoraf mange have sluttet, at Platon, før han skrev «Phædon», maa have udviklet Ideelæren i andre Skrifter —, bemærker, at Platon til enhver Tid kunde henvise til en hvilkensomhelst Del af sin Lære (S. 35, Anm. 236); han glemmer her, at det jo ikke er Platon, men Sokrates, der taler. Denne Fejl er imid-

lertid saare almindelig i den moderne Platonforskning. — Han har Ret i at betone (S. 6), at vi, naar der i en platonisk Dialog begaaes en logisk Fejlslutning, ikke uden videre have Lov til at slutte, at Platons Logik — hvis Udvikling især Lutosławski har bestræbt sig for at udforske — paa den Tid var mindre fuldkommen, end den senere blev; thi Fejlen kan jo godt være indført af Platon med fuld Bevidsthed. Men i Praxis vil Faren rigtignok i Reglen ikke være saa stor; med lidt god Villie kan man nok af Sammenhængen og vedkommende Dialogs Tendens se, om Platon selv har anseet det fremførte Raisonnement for gyldigt eller ikke. Vi have ganske vist ikke Lov til at slutte, at Platon paa ethvert Punkt af sin Forfattervirksomhed ikke var naaet til andre Resultater end dem, han direkte udtaler; men vi have heller ikke Lov til med Forfatteren at gaa ud fra, at han altid havde hele sit fuldfærdige System i Baghaanden.

Forfatterens Forsøg paa at bortfortolke Modsigelser mellem forskjellige Dialoger ere gjennemgaaende uheldige. Overfor det ofte paaviste Forhold, at der i «Protagoras» optræder fem Kardinaldyder, men i «Staten» og andre senere Dialoger kun fire, bemærker han, at der selv i «Staten» omtales andre Dyder (S. 12). Han forvexler her Dyder og Kardinaldyder; naar Fromheden, som det skeer i «Euthyphron», bliver udelukket fra Kardinaldyderne, er Meningen ikke, at den derved helt bliver «elimineret» (Anm. 58), men kun, at den nu opfattes som en Underafdeling af Retfærdigheden og ikke længere som en selvstændig Kardinaldyd, sideordnet med de fire andre.

Det er jo især med Hensyn til Ideelæren, at man har ment at kunne paavise Modsigelser mellem Platons forskjellige Skrifter. For at slippe ud over disse nødsages Forfatteren til at henvise Alt, hvad der gaaer ud over den simple Lære, at der findes et ubestemmeligt Noget, som kaldes Ideer, til det Mythiskes Verden. Platon «siger os ikke, hvad de ere, men at de ere» (S. 28). Men det er en daarlig Udvej at løse Modsigelserne ved at fremstille hele Læren i taaget Ubestemthed. Ikke bedre slipper Forfatteren fra Modsigelsen mellem «Staten», hvor det Ikke-Værende fremstilles som ganske utilgjængeligt saavel for Forestilling som for Viden (p. 477 A), og «Sophisten», hvor der sondres imellem to Arter af Ikke-Værende, hvoraf den ene, som har sit Væsen i Forskjelligheden, virkelig kan opfattes. Han mener her (S. 53 ff.), at Platon ogsaa i «Staten» var klar over, at Udtrykket «det Ikke-Værende» er tvetydigt, eftersom han ogsaa i «Euthydemos» og «Kratylos» spiller med denne Tvetydighed. Men i saa Tilfælde har Platon rigtignok i «Staten» udtrykt sig med en forbavsende Utydelighed, og der er ogsaa en himmelvid Forskjel paa «Euthydemos» og «Kratylos», hvor Platon driver Gjæk med Sophismer, der ere gjennemskuelige for den sunde Menneskeforstand, og saa «Sophisten», hvor han søger at overvinde de

theoretiske Vanskeligheder, som han saae skjulte sig bag Sophismerne. Ligesaa uforstaaeligt er det, hvorledes Forfatteren (S. 42) kan finde Læren om Sjælens Tredeling forenelig med Udødelighedsbeviserne i «Phædon», hvor der ikke alene ingen Tredeling omtales (thi p. 68 C og 82 C er der Tale om tre forskjellige Slags Mennesker, ikke om tre Sjæledele), men ogsaa det ene Bevis netop bygger paa, at Sjælen er i Slægt med de udelelige Ideer (p. 78 B ff.).

Ogsaa den Indvending, som i «Parmenides» (p. 132 A ff.) rettes mod Ideelæren, at man, naar man skjelner imellem Idee og Virkelighed, bliver nødt til at antage endnu et Tredie (en *τρίτος ἄνθρωπος*), som repræsenterer Forholdet mellem Idee og Virkelighed, o. s. v. i det Uendelige, hvorved Læren reduceres in absurdum, gjør intet Indtryk paa Forfatteren, som bemærker (S. 36, Anm. 244), at den samme Tankegang ogsaa findes i «Staten» (p. 597 C); han overseer her, at i «Staten» tjener den til Støtte for Ideelæren, men i «Parmenides» til dens Kuldkastelse. Det Spørgsmaal, hvem Platon i «Sophisten» mener med «Ideernes Venner», som blive Gjenstand for en temmelig haard Kritik (p. 246 B ff.), berører han slet ikke.

At Platon i Slutningen af «Theætetos» kritiserer den Definition af Viden, der i «Symposion» (p. 202 A) var fremsat uden Skygge af Tvivl, nemlig at Viden (*ἐπιστήμη*) er sand Forestilling (*ἀληθὴς δόξα*) i Forbindelse med *λόγος*, hindrer ikke Forfatteren i at hævde (S. 70), at i Praxis holdt Platon dog altid fast ved denne Definition, som ogsaa kommer frem i «Timæos» p. 51 D. Han har ikke lagt Mærke til, at der i Tidens Løb hos Platon er opstaaet Tvivl, om en saadan Viden ogsaa lader sig realisere for Mennesker. Han hævder (S. 48), at der ikke ligger nogen Modsigelse i, at Platon snart nedsætter den «sande Forestilling» i Sammenligning med Viden, snart priser den som et Trin paa Vejen dertil. Det er ogsaa i og for sig ganske rigtigt, men det gjør alligevel en uhyre Forskjel, om Platon til Stadighed betoner den ene eller den anden Side af Sagen. Naar han i «Timæos» (p. 29 C—D) er naaet til at slaa sig tiltaals med Sandsynligheder, saa er dette et Træk af saa stor Betydning, at det i Sammenligning hermed er ret ligegyldigt, at han i Theorien endnu holdt fast ved, at Vished er værdifuldere end Sandsynlighed. Forfatteren indrømmer selv (S. 52), at Interessens Tyngdepunkt («the emphasis and center of interest») hos Platon skifter fra Dialog til Dialog, medens «Læren» stadig forbliver den samme. Men hermed har han ogsaa gjort en Indrømmelse, hvis Rækkevidde er større, end han troer.

Endelig gaaer Forfatteren saa vidt at hævde, at Platon i «Lovene» ikke fremsætter en Lære, der er væsentlig forskjellig fra Læren i «Staten», og erklærer det for ikke vanskeligt at tilvejebringe Harmoni imellem disse to Værker (S. 85). I Virkelig-

heden er Platons Aandsretning undergaaet den samme Forandring med Hensyn til de praktisk-politiske Forhold som med Hensyn til de philosophiske Theorier. Han opgav ikke helt det Ideal, som han fremstillede i «Staten», men da han blev klar over dets Uigjennemførlighed, slog han ind paa en ny Vej, som han ansaae for fremkommelig, medens Idealet kun beholdt theoretisk Betydning. I det 7de Brev p. 337 D—E siger han selv tydeligt nok, hvordan Forholdet er[1].

Der kunde endnu være mangfoldige Punkter at fremdrage, hvor Shorey's Raisonnementer ikke holde Stik. Men hellere vil jeg til Slutning omtale et Par Punkter, hvor hans Tankegang bør billiges. At han i sin Antipathi mod enhver «genetisk» Opfattelse af Platons Philosophi ganske forkaster alle Hypotheser angaaende «Statens» Opstaaen af oprindelig heterogene Bestanddele, hænger sammen med hans korrekte Opfattelse af Platons Dialoger som dramatiske Kunstværker, hvor Platon ikke selv bestandig fører Ordet og fremlægger Alt, hvad han veed eller mener. Ligesaa fortjenstfuldt er det, at han ganske seer bort fra Theorierne om, at Platon under de ældre Sophisters Maske fremstiller sine egne Modstandere og polemiserer imod dem; selv om der kan ligge meget Sandt til Grund for de Iagttagelser, nyere Forskere have gjort i denne Retning, har han dog Ret i, at man ved at indlade sig for stærkt herpaa, vanskeliggjør Opfattelsen af Platons egne Anskuelser (S. 4, Anm. 4). Dog hindrer dette Standpunkt ham ikke i at benytte Hentydninger til Skrifter af Platons Samtidige med chronologisk Formaal. Glædeligt er det saaledes, at han anerkjender (S. 71), at Platon i «Phædros» p. 267 A stikler til Isokrates's «Panegyrikos» § 8, uagtet disse Steder i Reglen ignoreres af dem, som undersøge Forholdet mellem Platon og Isokrates.

Det kan da ikke nægtes, at der er megen Belæring at hente i Shorey's Arbejde, og at det indeholder mange Sandheder, som Enhver, der giver sig af med Studiet af Platons Dialoger, har godt af at lægge sig paa Hjertet; men i Hovedsagen maa dog saavel dets Methode som dets Tendens betegnes som forfejlede.

Hans Ræder.

[1] Om Brevenes Ægthed, som tidligere almindelig benægtedes, men i de sidste Aar har fundet mange Forsvarere (se navnlig Ed. Meyer: Geschichte des Alterthums V passim), er jeg ganske overbevist. Shorey udtaler sig ikke herom, men er ellers i en prisværdig Grad fri for Anfægtelser i Ægthedsspørgsmaal.

William Shakespeare, The Tragedy of Macbeth. Med Indledning og Kommentar af *N. Bøgholm* og *Otto Madsen*. København 1903, Det Nordiske Forlag. 165 Sider.

Til denne dansk-kommenterede Macbeth-Udgave knytter sig den særlige Interesse, at den bl. a. (og vel fortrinsvis) er beregnet paa det kommende Gymnasiums nysproglige Linie.

Hvorledes denne end kommer i Stand, vil Shakespeare være mest selvskreven blandt de Forfattere, der kan blive Tale om at læse, i hvert Fald for saa vidt Engelsk bliver et Hovedfag. Med de Forkundskaber, Gymnasiet antagelig faar at bygge paa, og det Timetal, der maa tillægges et Hovedfag, bør et af Shakespeares betydeligste Skuespil kunne læses uden urimeligt Besvær og med godt Udbytte paa et temmelig sent Trin, hvor man har Lov at forudsætte, at Eleven er vel hjemme i almindelig moderne Engelsk. Det er da af væsentlig Betydning, at man har en vel udarbejdet Kommentar, ved hvis Hjælp Læsningen kan foregaa hurtigt nok til, at Helheden ses og tilegnes, uden at nogen Enkelthed lades uforstaaet, og saaledes at den sproglige Kundskab udvides og uddybes, navnlig ved stadig Omsætning fra ældre til moderne Sprogform.

Det kan straks fremhæves, at Udgiverne af den foreliggende Macbeth-Kommentar har lagt stor Vægt paa stadig at oplyse Forskellen mellem ældre og nyere Sprogbrug og at jævnføre de gammeldags Udtryk med tilsvarende Udtryk i det moderne Talesprog. Da dette helt igennem er gjort med sikker Kyndighed og efter en stor Maalestok, er Bogen allerede derved værdifuld, selv om Jævnførelsen hist og her kunde have været foretaget i endda større Udstrækning. Anm. vilde have sat Pris paa, om alle Omskrivninger af de dunklere Steder havde været paa Engelsk, hvori man vilde have haft en yderligere Støtte for en gennemført Omsætning til moderne Engelsk, og hvorved Valg af Undervisningsmetode dog ikke foregribes. I det hele bør man vist gøre alt muligt for at vænne Eleverne paa Gymnasiets øverste Trin til at bevæge sig i det fremmede Sprog, hvor det kan ske uden at berede nye Vanskeligheder; og dette er formentlig Tilfældet, naar man giver Tekstforklaringer i en omhyggeligt beregnet, pædagogisk afpasset Form paa det fremmede Sprog. Men selv uden dette er den foreliggende Bog et udmærket brugbart Hjælpemiddel til Opnaaelse af Undervisningens sproglige Formaal.

For at tjene Undervisningens øvrige Formaal bør en Kommentar give Eleven netop de Oplysninger, han har Brug for eller Nytte af, med videnskabelig Nøjagtighed og i en klar, soigneret Form samt undgaa de hos visse Fortolkere optrædende Spidsfindigheder, kedelige Selvfølgeligheder, brede Aproposer og andre Overgreb mod Læserens sunde, kritiske Sans, som let etablerer et fjendtligt Forhold mellem Eleven og hans Kommentar i Stedet

for at fremkalde det rette, tidsbesparende Tillidsforhold. I disse Henseender kan det siges, at den foreliggende Kommentar som Regel træffer det rette paa en heldig Maade, og de i det følgende indeholdte Anker vil i det væsentlige betegne Undtagelser fra Reglen, Mangler som let lader sig rette. — Hvad selve Fortolkningen af Teksten angaar, kan man ikke for en saa gennemkommenteret Forfatters Vedkommende, som Sh. er, vente at træffe noget egentlig nyt. Alle vanskelige Steder er imidlertid forklarede; undertiden gives de forskellige Forklaringsmuligheder, ellers er der gerne truffet et skønsomt Valg imellem dem. At der altid hos Sh. er Steder, der slet ikke lader sig forklare med nogen Rimelighed, saaledes som her III 1, 130: *the perfect spy o' the time*, kan jo ikke lægges Udgiverne til Last.

Nogle enkelte urigtige eller tvivlsomme Forklaringer kan anføres. (I Henvisningerne bruges den gængse (Globe) Numerering, som Udg. — ret upraktisk — ikke har anvendt, skønt de et Par Steder i Kommentaren forudsætter den.) Til I 1 siges, at «Heksene selv faar Navn efter deres Aander». Hvorledes det? Heksene svarer jo kun paa deres tjenende Aanders Kald. Den i I 2 (*Saint Colme's Inch*) nævnte Helgen er ingen Columbus; han hedder vist St. Columba. S. 129 kaldes han ved begge Navne. At Macbeth's Ord I 3: *the thane of Cawdor lives* skulde skyldes en «senere Bearbejder», fordi *Cawdor* i I 2 er nævnt som den af M. selv overvundne Forræder, maa betvivles. Snarere ligger Fejlen i I 2, hvilken Scenes Ægthed i dens foreliggende Skikkelse ikke kan fastholdes. Ved I 2, 109 anføres (til Oplysning om Brugen af *who*) det Shakespeareske Citat: *who steals my purse steals trash*, der oversættes: «Hvem der tager min Pung faar Kløs»! Denne Fortolkning er højst mærkelig. Som det af *Othello* III 3, 155 ff. kan ses, er Meningen aldeles utvivlsomt: Den der stjæler min Pung, stjæler kun noget værdiløst Tøjeri (hvorimod den, der stjæler mit gode Navn, gør mig virkelig fattig). Hvorfor skal *Genius* i III 1, 56 være omtr. lig «Personlighed»? hvorfor ikke ligefrem «Genius» (Skytsaand el. lign.)? Macbeth sammenligner jo sin og Banquos «Genius» med Antonius' og Cæsars, til hvilke der tydeligt sigtes i det omtrent samtidige *Ant. & Cleop.* II 3. At den «tredje Morder» i III 3 skulde være Macbeth selv, udelukkes næsten ved dennes Ord i III 4, 21: *Then comes my fit again: I had else been perfect etc.*

Utydeligheder eller Unøjagtigheder forekommer undertiden, saasom S. 121: Hecate, «der optræder som Maanegudinde og Skovgudinde, er Heksenes øverste Fører». Hvor optræder H. i disse Egenskaber? S. 146: «Mumiesaft var paa den Tid et meget alm. Lægemiddel». Paa hvilken Tid? Mon Sh., som angivet S. 123, lader sine Personer spøge i Øjeblikke, hvor de er i stærk Sindsbevægelse, for at de derigennem .... kan vinde

Lettelse? S. 137 staar der: «sy en Falks Øjne til (naar de afrettedes)», og S. 160: «*oblivious* 1) glemsom: .... 2) = glemme». Meningen forstaas, men er ikke net fremsat. Tydelig er heller ikke den i øvrigt af mange brugte Udtryksmaade «Forbindelser som *this our*» (S. 146), ligesaa S. 107: «*Corporal* (legemlig) bruges i Forb. som *corporal punishment*». Hvilke Forbindelser er det saa? tænker Eleven modløs. Adskillige mindre Pletter lig de anførte skyldes vel blot nogen Uagtsomhed (ligesom den «klassiske Etymologi» S. 146); de burde ikke forekomme, men de kan jo let fjernes.

Trivialiteter er ikke helt undgaaede. S. 114 oplyses, at Svalen kaldes *guest of summer,* fordi den er Trækfugl, S. 122, at Uglen til alle Tider har været betragtet som uheldvarslende. Ogsaa om Ravnens Skrig, Pindsvinet, Maaneformørkelser og pludselige Smerter har Udg. det og kun det at oplyse, at de er «uheldvarslende», hvad der virkelig fremgaar af Sammenhængen paa Stedet. Overhovedet er det ikke godt, naar Eleven træffer tomme Selvfølgeligheder i sin Kommentar. Det samme maa gælde afsvækkende Oversættelser, hvor den ordrette Opfattelse baade giver god Mening og det rette kraftige Billede, saasom S. 102: *carved out his passage* (oversat «banede sig Vej»). Alt for tydelige Paapegninger er næppe heller gavnlige. Læseren vil f. Eks. selv opdage, at i I 7, 1 «*done* 1ste Gang bet. «færdigt», 2den Gang «gjort»»; det er vel just i slige Ting, Elevens Selvvirksomhed skal gøre sig gældende; her behøves just Opmærksomhed og Omtanke, og dem skal Kommentaren forudsætte. Hvad Eleven selv kan og har Glæde af at se og opdage, eller hvad Læreren kan eksaminere frem paa staaende Fod, har ikke hjemme i Kommentaren, og de intelligentere irriteres af den alt for emsige Pegefinger. Som typisk Eks. paa et Pegefinger-Misbrug, der ret hyppigt forekommer i Bogen, kan anføres den til IV 3, 50 knyttede Note: «Malcolm stoler endnu ikke rigtig paa Macduff og forstiller sig derfor». Det er dog mildest talt Synd at spolere dette prægtige Optrin ved en utidig Iver for at komme først med Hemmeligheden. Digteren løser jo selv Gaaden paa rette Sted. Der er adskillige Overflødigheder af samme Art. Endelig tror Anm., at Elever bør forskaanes for filosofisk-æstetiserende Udredninger, navnlig naar der bliver Tale om «poetisk Retfærdighed» (S. 137), «det ondes Sejr» (S. 101), «det ydre Udtryk for Macbeths inderste Tanker» (S. 104) o. dsl. Her vil man føle sig paa gyngende Grund. Skulde den Slags Noter endelig medtages, kunde de jo paa en eller anden Maade betegnes som noget, der i Skolen kan overspringes. Saaledes har Udg. meget rigtigt gjort med deres fortrinlige sproghistoriske Oplysninger, der for Resten vel af og til ogsaa kan komme til Nytte i Gymnasiet.

Til Kommentaren er føjet en Liste over samtlige Argumenter vedrørende Stykkets Affattelsestid og en i Sammenligning hermed

stifmoderligt behandlet Redegørelse for det ret vigtige Emne: Versifikationen. Udg. benytter de fra de klassiske Sprog nedarvede Betegnelser «Jambe» og «Trokæ» uden at definere dem nærmere i Overensstemmelse med et moderne Sprogs Væsen. Følgen heraf er, at Blankversets Natur, der beror paa en vis Afveksling mellem relativt svagere og stærkere Stavelser af mindst 4 Styrkegrader, ikke fremgaar med den fornødne Klarhed. Den vage Sætning (S. 99) «I Stedet for fem jambiske Fødder kan Trykket falde paa første Stavelse i Versefoden, og vi faar saaledes en Trokæ» giver baade en ufuldstændig og utydelig Forklaring af Blankversets regelbundne Variationsevne. Helt uforsvarlig synes Antagelsen af «trokæiske» Blankvers-Linier; Verset *Told by an idiot full of sound and fury* er jo et «jambisk» Vers med Omstilling i første «Fod»; naar Udg. hævder andet, befinder de sig formodentlig i Afhængighed af Warwick-Udgaven. Hist og her i Kommentaren finder man spredte Enkeltbemærkninger om metriske Uregelmæssigheder; de synes ret tilfældige. Og dog var der Anledning til at give Begynderen en grundig Vejledning i Shakespeares Versifikation, ikke mindst under Hensyn til de Ulemper, som netop medføres for den metriske Opfattelse ved den vistnok temmelig fordærvede Tilstand, hvori den egentlige Introduktionsscene i «Macbeth» er overleveret. Metrikkens Behandling udgør vel nok Bogens mindst tilfredsstillende Parti.

I Indledningen meddeles alt fornødent Stof til Oplysning om Shakespeares Liv og Digtning, ganske godt sammenarbejdet og fornøjeligt fortalt, om end Fremstillingen maaske hist og her er lidt svævende og udflydende og et og andet slipper ind, som strengt taget ikke kommer Sagen ved, saaledes S. 5 nogle Linier om Dronning Elisabets personlige Egenskaber. Ved at anvende en noget knappere Form kunde Udg. f. Eks. have faaet Plads til et Referat af Dramaets Kilde, Krønikens to Beretninger om Kongerne Duncan og Duffe; det var baade interessant og tankevækkende.

Udstyrelsen af Bogen er god, men Noternes Anbringelse samlet efter Teksten er ikke praktisk; de maatte hellere foreligge i et Hefte for sig.

Alt i alt maa denne Macbeth-Udgave betegnes som et paalideligt og dygtigt Arbejde, hvis Mangler ikke i nogen væsentlig Grad forringer dens Brugbarhed, og hvis Fortrin fremfor andre Kommentarer særlig paa det sproglige Felt gør den nyttig for enhver, der vil læse «Macbeth» i Originalsproget. Ufuldkommenheder som de ovenfor paapegede vil den kyndige Lærer letteligt kunne bøde paa, saa at Gymnasiets Elever vil kunne bruge Bogen uden Ulemper og være særdeles vel tjente med den.

Horsens, i Februar 1904.

V. Østerberg.

Finnisch-ugrische Forschungen. Zeitschrift für finnisch-ugrische Sprach- u. Volkskunde nebst Anzeiger hrsg. v. *E. N. Setälä* u. *Kaarle Krohn.*

Siden undertegnede (X 107 ff.) anmeldte de to første hæfter af dette fortræffelige tidsskrift, der overalt blev modtaget med den største anerkendelse, er det blevet fortsat i det samme gode spor, som det strax slog ind paa. Foruden at første bind er afsluttet, foreligger nu ogsaa hele andet bind (3 hæfter) og første og andet hæfte af tredje bind. Jeg skal kortelig søge at gøre rede for det væsenligste af indholdet. Kaarle Krohn fortsætter sine undersøgelser angaaende de finske trylleviseres oprindelse (I 3 og II 3) og samme forfatter indleder andet bind med nogle mindeord over Elias Lönnrot i anledning af hundredaaret for dennes fødsel. Med undtagelse af dette og en ret interessant afhandling af Oskar Kallas om indsamlingen af estniske Folkeviser (II 1) er hele det øvrige indhold af selve tidsskriftet af ren sproglig art. En interessant lille artikel af Yrjö Wichmann (I 3) godtgør paa grundlag af materiale fra syrjænsk, at det magyariske og det finske komparationsuffix (magy. *bb*, finsk *mp*) gaar tilbage til det urfinskugriske. Wiklund fortsætter (II 1) sine i første bind paabegyndte undersøgelser over lappisk lydlære, medens Setälä (II 3) som prøve paa et større værk offentliggør nogle sammenlignende studier over finskugrisk lydlære, hvori han paaviser, at det urfinskugriske har haft to *č*-lyd og to *s*-lyd. Af interesse for indoeuropæisk lydlære er, at nogle indoeuropæiske laaneord, f. ex. finsk *sata* «hundrede», i urfinskugrisk har haft mouilleret *s*. — De øvrige afhandlinger behandler overvejende laaneord. Tunkelo og Qvigstad skriver om nordiske laaneord i finsk og lappisk (I 3 og II 2), Saxén om skandinaviske stedsnavne i finsk (II 3), Wichmann om samojediske ord i syrjænsk (II 3) og Paasonen om tyrkiske laaneord i ostjakisk (II 2). Endvidere har Mikkola behandlet berøringer mellem finsk og slavisk (II 1) og paavist en række fremmede udtryk for sygdomme og legemlige svagheder (I 3). Setälä og Paasonen har leveret forskellige etymologiske bidrag.

Af stor interesse, ikke mindst for dem der ikke er fagmænd paa dette omraade, er den til tidsskriftet føjede Anzeiger, der paa den fuldstændigste maade orienterer i de finskugriske forskningers tilstand og fremskridt. Der findes her endel længere anmældelser, af hvilke især Krohns anmældelse af et lille skrift af Wiklund om Kalevala (I 3) har interesse for videre kredse. Han protesterer bestemt og ikke uden grund med den opfattelse, at Lönnrot ligefrem skulde have forfattet Kalevala paa grundlag af folkeviser, hvilket har givet anledning til at en tysk bearbejder af Wiklunds skrift har erklæret Kalevala for en mystifikation. Der findes endvidere personalmeddelelser, beretninger om studie-

rejser m. m. og (III 1—2) en fortsættelse for 1901 af den udmærkede bibliografi som bind I bragte. En morsom lille artikel af Gustav Schmidt, der som født tysker deltager i den sproglige redaktion af tidsskriftet, undersøger, om det hedder *der*, *die* eller *das Kalevala*, og giver det sidste fortrinet; til belysning af spørsmaalet anføres exempler paa vaklen mellem artiklerne ved andre lignende fremmedord i tysk.

Det af Setälä i første bind stillede forslag til en almindelig videnskabelig transkription af de finsk-ugriske sprog har fremkaldt en række forskellige mer eller mindre vægtige indlæg, der alle gengives eller refereres. Paafaldende er den afvisende tone, der gaar igennem magyareren Munkácsi's udtalelser, medens andre af hans landsmænd bevidner deres gode vilje til at naa et resultat og erklærer Setäläs system i det hele for antageligt. De indvendinger, der gøres mod det, er heller ikke af nogen nævneværdig betydning. Man kunde ønske, at de forskellige deltagere i diskussionen havde været bekendt med Jespersens synsmaader og hans lydskriftsystem, hvorfra f. ex. betegnelser for længde og tryk sikkert med held vilde kunne overføres til Setäläs lydskrift. Naar enighed er bragt tilveje, maa man med megen forventning imødese opfyldelsen af det løfte, der I 46 er givet om at bringe fonetiske fremstillinger af forskellige finskugriske sprog.

Kr. Sandfeld Jensen.

Kr. Nyrop, Grammaire historique de la langue française. Tome deuxième. Copenhague 1903, Nordiske Forlag. VIII + 453 s.

I vår anmälan af första delen af prof. Nyrops *Grammaire historique* uttalade vi vår förmodan, att detta arbete skulle vinna mycken anslutning bland romanisterna i olika länder. Denna förmodan har visat sig riktig, i det Nyrops bok från alla håll af kritiken mottagits med stor välvilja och på kort tid vunnit en stor spridning. Det är under sådana förhållanden glädjande, att arbetets andra del nu föreligger och ännu mer, att denna del präglas af samma goda egenskaper som den första. Samma klarhet och reda, samma rikedom och fyllighet i innehållet, samma förmåga att afvinna äfven ganska torra frågor intresse, samma lättflytande och eleganta framställningssätt återfinnes äfven här.

Författarens mål är, som han i företalet till första delen angifver framför allt pedagogiskt. Den försiktighet, som iakttages i fråga om formlärans talrika ännu olösta gåtor är därför naturlig och riktig. Författaren påpekar svårigheten men låter i allmänhet läsaren med hjälp af den i slutet af volymen befintliga

bibliografien taga reda på de försök som gjorts att lösa densamma och bilda sig ett omdöme om dessa försöks beskaffenhet. I ett eller annat fall har förf. måhända i onödan frångått denna princip. Så t. ex. i § 547, där förf. — visserligen med ett tvekande «probablement» — ansluter sig till Herzogs hypotes rörande orsaken till substitutionen af *mon* för *ma* framför vokalbegynnande ord. Adjektiven kunna — åtminstone icke enbart — hafva åstadkommit detta resultat, bl. a. af den anledning, att samma företeelse möter i provençalskan, där adjektivets maskulina och feminina former icke sammanföllo framför vokal. Men dylika fall äro sällsynta, och på det hela taget torde man utan tvekan kunna säga, att Nyrops bok gifver en exakt bild af romanistikens nuvarande ståndpunkt i de delar, som här behandlas. De nyaste resultaten äro alltjämt tillgodogjorda, då de befunnits hållbara. De få anticipationer, som göras, äro alltid framställda med vederbörlig reservation.

Formläran omfattar fem böcker behandlande *verben, substantiven och adjektiven, räkneorden, artiklarna* och *pronomina.* Vi skola i det följande i största korthet redogöra för framställningens gång i hvar och en af dessa böcker, här och där med tillfogande af en kritisk anmärkning, som kan synas värd författarens beaktande.

Den första boken börjar med en del förberedande anmärkningar, i hvilka redogöres för de allmänna förändringar, det latinska verbalsystemet uppvisar i sin franska skepnad. Följer så ett kort kapitel egnadt åt accentförflyttningar. Det synes oss oegentligt att, såsom göres i § 11 3°, sammanföra accentföreteelser beroende på ordens lärda karakter med fullt populära. Populära ord på *-iare* visa ju alls ej prof på någon dylik accentflyttning, medan de lärda orden, vara sig af denna eller andra typer, naturligen foga sig efter språkets tendenser. I kap. III behandlas de förändringar stammen undergår med afseende på stamvokalen och den finala konsonanten. Redan här märker man med tillfredsställelse, hurusom författaren med lika mycket intresse omfattar den nutida formlärans egendomliga och ofta föga beaktade företeelser som äldre periodens språkform. Och det må redan nu sägas, att de delar af Nyrops bok, som behandla det nutida språket, äro rika på intressanta och nya iakttagelser. Efter att hafva påpekat verben af typen *parol — parler,* hvilka finnas representerade i den modärna franskan i *achète — acheter* m. fl., om också analogien äfven nu ofta utjämnar olikheten ss. i *décoll'te — décoll'ter* m. fl., öfvergår förf. till på accenten beroende förändringar af stamvokalen samt behandlar slutligen de modifikationer, den finala stamkonsonanten af olika anledningar undergår. I § 27, som behandlar afljudet *e — ie,* torde *abregier* vara ett olämpligt exempel. Formen *abriege* var näppeligen vanlig och måste i alla händelser hafva berott på inflytande af *brief,* hvilket inflytande lika väl kunde

drabba infinitiven. I samma stycke borde väl subst. *grief* nämnas jämte *lièoe* och *relief*. I § 29, 2° nämnes *courir* som exempel på verb med afljudet *o* — *eu*. Dock vore väl skäl framhålla, att formerna på *eu* här måste vara analogiska och bildade till typen *eu* — *o* på samma sätt som t. ex. *ceil* — *celer* är bildadt till *peil* — *peler* o. d. Man skulle ju annars få *coure* och *cil*. — I § 35 antager förf. *collocare* > *coucher* representera den regelbundna fonetiska utvecklingen. Trots de motsatta åsikter, som på senare tid af somliga författare uttalats i denna fråga, tro vi fortfarande — och skola på annat ställe motivera denna åsikt — att den protoniska vokalens fall skedde efter den intervokala, tonlösa explosivans öfvergång till tonande och att den regelbundna formen alltså vore **couger*, medan *coucher* torde vara analogiskt ombildadt till *couches* etc. — I följande kapitel redogöres för de förändringar personaländelserna undergått. I § 58 säges i sammanhang med formerna *luisent*, *plaisent* att **lucunt* och **placunt* skulle hafva gifvit **luent* **plont*. Men om *luent* representerar den regelbundna utvecklingen, så gör *plont* det icke. Är *plont* åter den fonetiska formen, så förstår man icke *luent*. Det sista antagandet synes för öfrigt icke stämma med hvad förf. säger i § 60, näml. att *font* synes förutsätta en vulgär form **faunt*. — Kap. V behandlar de olika konjugationstyperna. I § 66, 6° påpekar förf. med rätta särskildt de parasyntetiska bildningarna på *-er* af substantiva. I enlighet härmed hade äfven i § 63, 5° bort framhållas de talrika parasyntetiska bildningarna på *-er* af adjektiva, *égayer*, *relonger*, *attrister* m. fl. I § 71 förvånar man sig öfver att icke finna *ir*-konjugationens inflytande på 1 o. 2 pl. impf. konj. (*-issions*, *-issiez*) omnämndt, men man finner i § 201 att förf. anser dessa formers förklaring för oviss att böra antydas. Att ett inflytande från II konj. föreligger torde väl dock vara ganska säkert, och detta antages såväl af Meyer-Lübke som af Behrens. Den förre påpekar II § 307, som oss synes med rätta, möjligheten af ett inflytande från impf. ind., där ifrågavarande personer hade samma form i I och II konj. I den återstående delen af den åt verbet egnade boken behandlas *infinitiven*, *part. pres.* (och *gerundivum*), *part. perf.*, *pres. ind.*, *pres. konj.*, *imp.*, *impf. ind.*, *perf.*, *imperf. konj.* hvar i sitt kapitel, hvarefter *futurum och konditionalis* studeras gemensamt och det sista kapitlet egnas åt de interrogativa formerna. I § 75 säges, att man vid sidan af inf. på *-oir* finner former på *-re* i *ardoir* — *ardre* . . . *concevoir* — *conçoivre*, *percevoir* — *perçoivre*, *recevoir* — *reçoivre* m. fl. samt att formerna på *-re* antingen gå tillbaka på vulg.-lat. inf. på *-re* eller äro bildade af futurum. I fråga om sammansättningarna med *-cipere*, som ju är den klassiska formen, äro emellertid formerna på *-ceivre* de ursprungliga i franskan, medan de på *-oir* äro senare analogiska bildningar. Sista paragrafen i hvart och ett af de nyss uppräknade kapitlen är egnad åt den ifrågavarende tempus-

formens förhållande till andra tempora. Denna praktiska anordning, som ibland förtjenat ett mera detaljeradt utförande, bör framhållas såsom varande till god hjälp vid studiet af konjugationssystemet. I § 102, 11° hade förf. i enlighet med sin lofvärda vana att angifva sammansättningar eller härledningar, i hvilka en såsom själfständig utdöd form kvarlefver kunnat påpeka adj. *souffreteux* < *souffraite* < *suffracta*. I § 111 uppräknar förf. en del part. perf. som i franskan bibehållits såsom subst., adj. eller prep. Denna förteckning synes oss något heterogen. *Cursum* var ju redan i lat. subst., *dépens, dépense, réponse, défense, offense* äro ju lärda ord. I synnerhet som listan endast upptager ett litet antal ord, hade det väl varit lämpligast att låta den endast upptaga folkliga ord gående tillbaka på participia. § 116 framkastar förf. den möjligheten att *vois* blifvit *vais* på grund af analogiskt inflytande från *fais*, men det tillhör troligen antalet af de vid denna tid så talrika ord i hvilka *oi* gick till *ai*. § 117 citerar förf. såsom vulg.-lat. form af *debere* i pres. ind. *debo, debes, debet*, etc., hvilket står i strid med § 123, där det heter att «debeo se réduit en latin vulgaire à **deio*». Det synes oss oriktigt att, såsom förf. gör i § 119, 6°, med bestämdhet förklara den i modärnt folkspråk förekommande formen *sons* i 1 p. pl. för en kontinuering af *sumus*. Troligen är den en analogisk bildning efter futurum, liksom *ons* för *avons* hvarom förf. talar i § 123, 2°, Obs. I §§ 128—132 ger förf. en mycket intresseväckande framställning af presensböjningen i modärnt talspråk. — Att såsom förf. gör i § 139, 12° förklara *vincam* > *vainque* ur infinitiven (jfr. § 34) torde icke vara riktigt, då infinitiven själf är en analogisk form, hvars *k* tarfvar förklaring. Meyer-Lübke, II § 163, synes mig tillfredsställande förklara formerna i det han utgår från perf. och part. perf. I § 171 får man icke något klart begrepp om *dedi*-perfekternas fonetiska utveckling. Det synes nödvändigt att med Behrens antaga på dissimilation beroende mellanformer utan *d*: *vendẹi, vendẹsti* etc. Till kapitlet om futurum och kond. må anmärkas, att det visserligen är möjligt att *enverrai* rönt inflytande af *verrai*, men det är lika antagligt, att vi här hafva en rent fonetisk utveckling af *oi* > *ai* och att *err-* är en skrifning (jfr. *vitrum* > *verre* på *voire*).

Andra boken, som behandlar substantivet och adjektivet, börjar med ett inledande kapitel om de reduktioner, latinets kasus, genera och deklinationer undergått i franskan. I § 232, 3° citerar förf. några rester af ablativen, men hvarföre härleda *Poitou* och *Anjou* från abl. och icke från ackusativen, som är den äfven hos ortnamnen vanligen kontinuerade formen? *Pictavum* ger *Poitou* likaväl som *clavum* ger *clou*. Däremot hade kunnat anföras ortnamnet *Fimes*, som synes gå tillbaka på *Finibus* och i så fall väl är den enda populärt kontinuerade ablativen på *-ibus*. Förf. ansluter sig § 251 till Thomas åsikt att *cit* kommer af *civitem*,

hvilket synes fonetiskt oförklarligt. I § 259 förvånas man öfver att finna komparativerna upptagna i det åt substantiverna egnade kapitlet. — Att *sire* endast har vokativisk användning (§ 278) är näppeligen fullt exakt. De båda följande kapitlen behandla numerus och genus och äro båda af synnerligen stort intresse, såsom man alldeles särskildt på detta område kunde vänta, där förf. redan förut skänkt oss förträffliga studier. Mycket välkommen är den noggranna och utförliga framställningen af pluralformernas historia. De olika typerna genomgås ord för ord med kronologiska uppgifter om de skilda formernas bruk. Det ganska svåra kapitlet om sammansatta ords pluralbildning är klart och redigt framställdt, detsamma gäller om de geografiska namnen och de främmande orden. Singularformens förhållande till pluralformen i språkhistoriskt afseende belyses i ett särskildt kapitel, och slutligen ger förf. den vederbörliga framställningen af det talade språket. Här liksom på en del andra håll lemnas instruktiva notiser rörande tillståndet i en del modärna patois. Följer så genusfrågan. Efter några inledande anmärkningar rörande genusbeteckningen i vissa fall öfvergår förf. till en framställning af det historiska förhållandet mellan den maskulina och den feminina formen, särskildt då en af formerna är af fransk, icke latinsk bildning, d. v. s. är uppkommen på analogisk väg. Följer så en detaljerad redogörelse för de fonetiska eller ortografiska förändringar ett ord undergår till följd af genusböjningen, vanlig beroende på stammens slutkonsonant. Tillbörlig uppmärksamhet egnas åt ändelserna *-trix* och *-issa* och den sekundära bildningen *-eresse*. De oföränderliga orden äro behandlade i ett särskildt kapitel och af det talade språkets former får man slutligen en åskådlig bild genom förf.s framställning s. 304—308. — Ett par detaljanmärkningar till dessa kapitel! *Vol-au-vent* upptages § 331 anm. under rubriken *substantif* + *substantif*. Såsom Darmesteter i *Mots composés* framhåller står *vol* här för *vole* och ordet hör till de imperativiska sammansättningarna. I § 388 underlåter förf., liksom någon gång för öfrigt, att som sig bör skilja lärda ord och folkliga. Sålunda är *vil* ett folkligt ord och frånvaron af *e* kan icke lämpligen sammanställas med samma företeelse i *agil*, *difficil*. Äfven *subtil* torde vara ett folkord, i hvilket skrifningen *soutil* latiniserats. Det i följande § omtalade *juste* är naturligen äfven det lärdt och måhända är den från Benoit citerade formen *jux* en analogisk maskulinbildning därtill. I § 395, 1° heter det: «Pour les observations suivantes sur les traits distinctifs des deux genres, il faut se rappeller que D, G, V deviennent sourds à l'état final . . .» Bör vara: D, G appuyés et V. — I det åt komparationen egnade kapitlet kan man icke undgå att ofta fråga sig, om här behandlade frågor verkligen höra till formläran. Gränsen mellan formlära och syntax är ju mycket svår att draga och upphäfves som bekant af somliga författare fullständigt, idet de båda

kapitlen sammanföras till ett. Följer man emellertid, såsom förf., den gamla uppställningen, så synes det mig i föreliggande fall mest konsekvent att i formläran endast upptaga de kontinuerade resterna af det latinska komparationssystemet. De nya analytiska komparativuttrycken tillhöra synes det mig syntaxen lika väl som de prepositionsuttryck, som ersatt de gamla kasusformerna. Likaledes tro vi att partitivartikeln bort öfverflyttas till syntaxen. Den uppvisar ju inga nya former. Det gäller blott nya funktioner för artikelns former. Äfven på ett eller annat ställa för öfrigt torde anmärkningar af denna art ej sakna berättigande, ehuru hithörande frågor naturligtvis mer än andra kunna vara föremål för delade meningar.

Den femte boken behandlar räkneorden. I anm. till § 495 säges på tal om uttryck sådana som «c'est la cinq-ou sixième fois que vous me faites cela», att det är «par une brachylogie analogue», man säger *vingt-troisième* för *vingtième-troisième*. Men *vingt-trois* uppfattas ju som *ett* räkneord och ordinalsuffixet hör till hela ordet, som det också bör vidfogas, medan i det förstnämnda fallet logiken skulle kräfva dess upprepande. — Nästa bok handlar om artiklarna. Äfven här kan man vara af olika åsikt om själfva anordningen af materialet. För vår del anse vi, att det varit naturligast att icke behandla artiklarne i en särskildt bok utan att, såsom de flesta grammatici göra, låta dem ingå i de åt pronomina och räkneorden egnade böckerna.

Till den sista boken, hvars fem kapitel behandla de personliga, possessiva, demonstrativa, relativa och interrogativa samt indefinita pronomina skola vi blott göra en anmärkning näml. mot de tvänne sista momenten i § 578. Förf. säger här att *quelconque* och *quiconque* representera lån af latinets *qualiscumque* och *quicumque*. Såsom Meyer-Lübke påpekar II § 570 och såsom Pietsch visar i sin afhandling äro de ifrågavarande pronomina franska nybildningar och kunna närmast karaktäriseras såsom stelnade former af *quel que oncques*, *qui que oncques*. I fornfranskan böjdes det andra ledet såsom förf. också påpekar. Men de latinska formerna hafva gått förlorade.

Formläran liksom syntaxen åtföljes af en till de resp. paragraferna hänvisande bibliografi och afslutas med en utförlig *table analytique*.

Paris 27 Januari 1904.

Erik Staaff.

Bøger indsendte til redaktionen.

Nyrop, Kr., Lærebog i Italiensk. 2. Udg. Kbhvn., Schubothe.

Neuphilol. Mitteilungen. 1904, 1—2. Helsingfors.

Hansen, Ad., Engelske Stiløvelser. 2. ændrede Udg. Kbhvn., Gyldendal.

Auswahl aus *Ciceros* rhetorischen Schriften, hrsg. von *R. Thiele.* Leipzig, Freytag.

Schmidt, J., Schülerkomm. zu Cäsars Denkw. ü. den gall. Krieg. 4. Aufl. Leipzig, Freytag.

De danske runemindesmærker, undersøgte og tolkede af *Ludv. F. A. Wimmer.* IV 1: Runeligstene og mindesmærker knyttede til kirker. Kbhvn., Gyldendal.

Schmidt, A. M. A., Schülerkomm. zu Livius I, II, XXI, XXII etc. 2. Aufl. Leipzig, Freytag.

Hale & Buck, A Latin Grammar. Boston & London, Ginn & Co.

Nordiska Studier, tillegnade Adolf Noreen på hans 50-årsdag af studiekamrater och lärjungar. Uppsala, Appelbergs boktr.

Indhold af 12te binds 4de hæfte.

Side

Anmeldelser.

NORDISK TIDSSKRIFT

FOR

FILOLOGI

TREDIE RÆKKE

TRETTENDE BIND

KØBENHAVN
GYLDENDALSKE BOGHANDEL, NORDISK FORLAG
GRÆBES BOGTRYKKERI
1904—1905

Redigeret af:

Karl Hude, rektor, dr. phil., Frederiksborg,

under medvirkning af:

M. Cl. Gertz, professor, dr. phil., Kbhvn.

Vilh. Thomsen, professor, dr. phil., Kbhvn.

Ludv. F. A. Wimmer, professor, dr. phil., Kbhvn.

S. Bugge, professor, Kristiania.

Johan Vising, professor, Göteborg.

C. M. Zander, professor, Lund.

Bidragydere i dette bind:

Anker Jensen, cand. mag. Kbhvn.
Bøgholm, N., cand. mag. Kbhvn.
Cortsen, S. P., cand. mag. Kbhvn.
Drachmann, A. B., professor, dr. phil. Kbhvn.
Dyrlund, F., dr. phil. Kbhvn.
Gigas, E., dr. phil. Kbhvn.
Heiberg, J. L., professor, dr. phil. Kbhvn.
Hude, Karl, rektor, dr. phil. Frederiksborg.
Jespersen, Otto, professor, dr. phil. Kbhvn.
Jónsson, Finnur, professor, dr. phil. Kbhvn.
Jørgensen, Ove, magister. Kbhvn.
Lehmann, Edv., docent, dr. phil. Kbhvn.
Mortensen, Karl, adjunkt, dr. phil. Odense.
Nielsen, Julius, cand. mag. Kbhvn.
Olesen, Elof, cand. mag. Kbhvn.
Paulsen, Johannes, professor, dr. phil. Göteborg.
Pedersen, Holger, professor, dr. phil. Kbhvn.
Ryberg Hansen, P. O., cand. theol. Kbhvn.
Ræder, Hans, dr. phil. Kbhvn.
Sandfeld Jensen, Kr., docent, dr. phil. Kbhvn.
Staaff, Erik, docent, dr. phil. Uppsala.
Trojel, E., overlærer, dr. phil. Kbhvn.
Ussing, J. L., prof. em., dr. phil. et iur. Kbhvn.
Vising, Johan, professor, dr. phil. Göteborg.
Weilbach, Fr., adjunkt. Horsens.
Wiehe, H., magister. Kbhvn.
Zander, C. M., professor, dr. phil. Lund.
Østergaard, Carl V., cand. mag. Kbhvn.

Indhold.

Side

Anmeldelser.

Mindre meddelelser.

Alfabetisk fortegnelse

over

behandlede forfattersteder.

(Herunder medtages ikke steder, der kun er anførte exempelvis.)

Rettelser.

S. 58 l. 5 læs 465.
- 60 - 16 læs *Ἄιδος εἴσω.*
- 96 - 12 læs *ψ* 285.

NORDISK TIDSSKRIFT

FOR

FILOLOGI

TREDIE RÆKKE

TRETTENDE BINDS FØRSTE HÆFTE

KØBENHAVN

GYLDENDALSKE BOGHANDEL, NORDISK FORLAG

GRÆBES BOGTRYKKERI

1904

Under medvirkning af:

M. Cl. Gertz, professor, dr. phil., Kbhvn. **Vilh. Thomsen,** professor, dr. phil., Kbhvn. **Ludv. F. A. Wimmer.** professor, dr. phil., Kbhvn.

S. Bugge, professor, Kristiania. **Johan Vising,** professor, Göteborg. **C. M. Zander,** professor, Lund.

redigeret af:

Karl Hude, rektor, dr. phil., Frederiksborg.

Af tidsskriftet udkommer årligt et bind på 4 hæfter, hvert på gennemsnitlig 3 ark. Subskriptionen er bindende for et bind, hvis pris er 6 kroner.

Bidrag til tidsskriftet bedes sendte under redaktørens adresse (Frederiksborg), bøger, afhandlinger og tidsskrifter til anmeldelse under samme adresse eller til Gyldendalske boghandel, Nordisk Forlag, Kbhvn. K.

D'hrr. anmeldere gøres opmærksomme på, at redaktionen ved at tilstille vedkommende bogs forlægger to exemplarer af anmeldelsen sørger for, at den kan komme forfatteren i hænde.

En ny Strømning i den højere Homerkritik.

Af Ove Jørgensen.

Den højere Homerkritik har i det 19de Aarhundrede væsentlig syslet med Løsningen af to Opgaver: En Opløsning af de to Digtes nuværende Enhed i dens oprindelige Bestanddele og, fra den anden Side, en rent negativ Paavisning af det uberettigede i denne Opløsning. Disse to Retninger i Homerkritiken kunde man kalde den opløsende og den apologetiske. Rent theoretisk maatte man vente en tredje Retning, der, uden at tage det svageste Hensyn til den opløsende Kritiks Resultater og kun benyttende dens Iagttagelser, søgte at paavise Digtenes Enhed, men en saadan har desværre helt eller næsten helt manglet. Den umiddelbare Følge af denne Mangel har været, at Aarhundredets Homerkritik beherskes af en Hadefuldhed, der næsten giver den Charakteren af en Religionskamp, og som har været til ubodelig Skade for Videnskaben. Den opløsende Kritiks Had har været rettet mod de elendige Bearbejdere, hvis pietetsløse Lemlæstelser og Tildigtninger har frembragt de bevarede Digte, og hvis Fortrin ingen havde Blik for, medens den apologetiske med en endnu voldsommere og farligere Art af Hadefuldhed forfulgte de Forskere, der parterede Digtene i deres formentlig oprindelige Bestanddele. Paa begge Sider har dette Had lammet Videnskabens Udvikling: Den opløsende Kritik havde ingen Interesse for de Redaktorer, hvis Virksomhed den selv paaviste, og den apologetiske vilde intet lære af sine Modstandere. Saaledes handler Kirchhoffs «Die Homerische Odyssee» ikke om Odysseen, men om dens formentlige Kilder, og Nutzhorns «De Homeriske Digtes Tilblivelsemaade» (sans comparaison) ikke om, hvordan Digtene er blevet til, men om, hvordan de ikke er blevet til. Det første var det undskyldeligste. Kirchhoff havde ingen at lære af, og, rent bortset fra hans Paavisning af den redactionelle Charakter i

Odysseens Enhed, berigede han sin Videnskab med en kongelig Række af de skarpsindigste og værdifuldeste Iagttagelser. Nutzhorn derimod burde have benyttet Lachmanns geniale Bog til paa Grundlag af dens Iagttagelser at opbygge Iliadens Enhed og ikke nøjedes med at modbevise hans Resultater, thi det var allerede dengang, selv om Lachmanns Theori var nok saa udbredt, «at ride Ranke paa den døde Løve», og Resultatet er blevet, at Nutzhorns Bog allerede er værdiløs, medens Lachmanns endnu er et af de indholdsrigeste Hjælpemidler til Forstaaelsen af Iliaden. Medens den opløsende Kritik saaledes baade har en «negativ» Side (dens Resultater) og en positiv (dens Iagttagelser), er dens Modstandere hidtil blevet os den positive Side af deres Forskning skyldige. Grunden til dette beklagelige Phænomen er uden Tvivl i første Række den opløsende Kritiks voldsomme Invectiver mod de saakaldte Bearbejdere, men dernæst ogsaa den uoverskuelige og ganske vist for største Delen værdiløse Masse af Opløsningsforsøg, det forløbne Aarhundrede har bragt for Dagen, og som det var en saa taknemmelig (og let!) Opgave at slaa ned. Det laa fristende nær at skære virkelig banebrydende Forskere, som f. Ex. Lachmann, og hans talløse Eftersnakkere over een Kam. De apologetiske Kritikere stillede sig ikke klart, at f. Ex. Kirchhoffs — vistnok mislykkede — Forsøg paa at eftervise en mechanisk Omredaction af $\varkappa$ — μ fra tredje til første Person var den første virkelig gennemgribende Undersøgelse af den rent techniske Composition i dette højst mærkelige Afsnit af Odysseen, at han her har peget paa Problemer, som ingen før ham (end ikke Nitzsch) havde set, og som ingen senere Forskere har kunnet eller kan gaa uden om, og at selve hans Theori, selv om den skulde være en Vildfarelse, er gennemført med en saadan Consequens og en saadan Klarhed, at man kan lære mere af den end af mangen rigtig Undersøgelse. For disse Forskere var der ingen Væsensforskel mellem dette «Angreb» paa Odysseen og f. Ex. det sjuskede og ganske værdiløse Forsøg, som C. Rothe har gjort paa at bevise, at ogsaa ι er undergaaet denne Omredaction («Die Bedeutung der Wiederholungen für die Homerische Frage». Berlin 1890 p. 162 f.), og de har kun altfor ofte anvendt det ringeste i den opløsende Kritik som Værdimaaler for denne, hvorved de afskar sig Muligheden for at lære af Mænd som Lachmann og Kirchhoff

og dermed Muligheden for at præstere positive Homerundersøgelser.

Imidlertid begynder der at vise sig glædelige Tegn paa en Forandring i denne Tingenes Tilstand, og den Glæde, disse Tegn overalt vækker, varsler godt for en ny og frodig Periode i Fortolkningen af vor Culturs ældste litterære Mindesmærker. Exempler paa denne gryende Bevægelse er *Th. Zielinski*: Die Behandlung gleichzeitiger Ereignisse im antiken Epos (1899. Philologus; Supplementband VIII), *A. Roemer*: Homerische Gestalten und Gestaltungen (Festschrift zur Feier des 80. Geburtstages des Prinzregenten. Erlangen 1901) og: Zur Kunstbetrachtung des zweiten Teiles der Odyssee (Homerische Studien. Abh. der kgl. bayer. Akad. der Wiss. 1902 p. 389 f.), endelig *O. Immisch*: Die innere Entwickelung des Griechischen Epos (Leipzig 1904). Parolen for Bevægelsen kan angives med Roemers Ord (Hom. Gest. p. 9): «Zum Vorteil der Homerstudien hat man jetzt endlich (!) nach Verlauf von mehr als einem halben Jahrhundert erkannt, dass man gut daran thut, bevor man sich an die Homerische Frage macht, zuerst die Manieren der Homerischen Poesie kennen zu lernen». At man — og med Grund — kan opstille dette som en hidtil af Homerforskningen ganske upaaagtet Opgave, viser bedst, i hvor høj Grad den enhedsforsvarende Kritik har forsømt sine Pligter, thi her laa dog fremfor alt dens Opgave. Det glædelige er nu ikke blot, at man overhovedet begynder at undersøge den Homeriske Poesis «Manerer», men navnlig i, at man gør det, før man gaar løs paa det Homeriske Spørgsmaal, og ikke, samtidig med at man gør det. Dette giver nemlig en vis Garanti for, at vi faar en videnskabelig Undersøgelse og ikke en Nævekamp. De anførte Exempler giver smukke Prøver paa de forskellige Veje, en saadan Undersøgelse kan slaa ind paa. Zielinski paaviser en Compositionslov, der undtagelsesløst gælder for de to Digte, Roemer vælger til Undersøgelsesobject Odysseens sidste Halvdel for at paavise en Række techniske Særegenheder, der er charakteristiske for dette Partis Digter, og Immisch paapeger i store Træk, hvordan den Homeriske Poesi i Valg og Behandling af Æmne fra de ældste Dele i Iliaden til de yngste i Odysseen gennemløber en ganske bestemt og væsentlig stigende Udvikling.

Zielinskis Afhandling, der ubetinget er den betydeligste,

fører Bevis for, at Homer er ude af Stand til at fremstille parallele Handlinger. Naar der f. Ex. ageres samtidig hos Troer og Achaier, maa Homer nøjes med at fortælle Handlingen paa den ene Side og saa springe den tilsvarende paa den anden over, eller ogsaa maa han, hvis han vil have dem begge med, fortælle dem saaledes, at den ene i Tiden følger efter den anden. Et Exempel paa det første er Odysseens fjerde Bog, hvor Handlingen i Sparta afbrydes meget tidlig paa Dagen, uden at vi — som ellers altid — hører, hvordan Menelaos og hans Gæst gaar til Sengs; Grunden hertil er, at Homer bruger Resten af Dagen til at fortælle, hvad der sker paa Ithaka, og vi hører ogsaa ganske rigtig, hvordan Penelope gaar til Sengs, og hvad Bejlerne bruger Natten til. Et Exempel paa det andet er første og femte Bog af Odysseen: Det besluttes samtidig, at Athene skal gaa til Telemachos, og at Hermes skal gaa til Kalypso, men da Homer ikke kan fortælle to samtidige Begivenheder, opsætter han resolut Hermes' Rejse nogle Dage og sørger til Overflod for, at enhver Tanke om Parallelhandling holdes fjærn, ved at lade Athene i Begyndelsen af femte Bog tale om Bejlernes Baghold, der besluttes og udføres 5 Dage efter, at Zeus og Athene er blevet enige om at sende Hermes til Kalypso. Hvor stor Betydning Forstaaelsen af denne Lov har for en dybere Indtrængen i Digtenes Composition, er selvindlysende, og Immisch udtaler med Grund (p. 27 Anm. 2) sin Glæde over, at der her for første Gang præsteres Homerexegese paa psychologisk Grundlag. Det er næppe noget Tilfælde, at den «archaiske» Poesi og den «archaiske» Kunst samtidig gøres til Genstand for psychologisk Fortolkning (cf. *E. Loewy*: Die Naturwiedergabe in der älteren griechischen Kunst. Rom 1900). Lejlighedsvis vil jeg blot fremhæve, at naar Homer saa ofte undertrykker den ene af to parallele Handlinger, ligger det mangelfulde i den ofte mere end barnlige Maade, hvorpaa han gør det (Exempler hos Zielinski), men ikke i og for sig i, at han gør det. Ganske vist har mange (f. Ex. Nitzsch og Bergk) betragtet Evnen til at kunne fortælle to samtidige Handlinger, den ene efter den anden, som et særligt Fortrin for episk Fortælling. Men det er dog Værd at lægge Mærke til, at Dickens, i hvem den episke Composition vel har naaet et Højdepunkt, i sine tidligere Bøger fortæller begge Handlingerne helt ud, saaledes at han

griber tilbage i Tiden før Begyndelsen af den anden, medens han i sine modnere Værker conseqvent undertrykker den i Øjeblikket mindre vigtige, saaledes at denne, naar den atter indtræder, er gaaet det nødvendige Stykke frem og begynder paa et helt nyt Punct. Man sammenligne f. Ex. den udsøgt hæslige Composition i Fortællingen om Indbruddet i Oliver Twist og den med beundringsværdig Effect tilrettelagte, skiftende Handling i Slutningen af A Tale of two Cities. Ogsaa hos Homer findes for Resten Partier, der i denne Henseende er glimrende componerede, og det er besynderligt, at Roemer, der med saa stor Forkærlighed dvæler ved Forfatteren af Odysseens sidste Halvdel, ikke gør opmærksom paa det Mesterskab, hvormed han slynger de to Handlinger (Telemachos' Hjemrejse og Odysseus' Ophold hos Eumaios) ind i hinanden. I hans techniske Dygtighed paa dette Punkt maa man se et nyt Indicium for Roemers og Immisch's Antagelse, at dette Parti er den yngste og ædleste Frugt af den Udviklingsperiode i det græske Epos' Historie, der for os repræsenteres af Iliaden og Odysseen.

Medens Zielinskis Undersøgelse er et Mønster paa exact, fordomsfri og lidenskabsløs Behandling af et meget vigtigt Homerisk Problem, bevæger Roemers Afhandlinger sig paa Omraader, hvor Subjectet spiller en større Rolle. Den første (Hom. Gest. etc.) er en Række spredte — altfor spredte — Undersøgelser af, hvorfor Homer i en Række Specialtilfælde har givet sin Fortælling netop den bestemte Form («Gestaltung»), og den anden (Hom. Studien) er, for saa vidt den angaar højere Homerkritik, en større Række Undersøgelser af ganske lignende Art, men indskrænkede til Odysseens anden Halvdel. Ogsaa hos Roemer gælder det at paavise Digterens «Manerer», og han giver navnlig i den anden Afhandling meget instructive Sammenstillinger, der skal karakterisere Forfatteren af Odysseens sidste Halvdel som en bestemt Digterindividualitet. Disse «Manerer» er dels af rent technisk Art, idet Digteren kun tilsigter at besejre Compositionsvanskeligheder, saa at hans «Gestaltung» bliver Midlet, dels af den Art, at Digteren benytter ganske bestemte Methoder til at opnaa en direkte Effect, saa at hans «Gestaltung» bliver Maalet. Roemer har gjort sine i Forvejen slet disponerede Afhandlinger endnu mere uklare ved at blande disse to Ting sammen.

Til den første Klasse af Manerer hører f. Ex., hvad Roemer kalder «Bethätigung der Maschine» (H. St. p. 391 f.) ɔ: Benyttelsen af Mirakelguder til at mindske Handlingens Urimelighed, eller hvad han kalder «die discrete Manier» (H. St. p. 422 f.) ɔ: f. Ex. den Maade, hvorpaa Digteren afskærer yderligere Discussion med et *τῇ δ' ἄπτερος ἔπλετο μῦθος*. Det er indlysende, at en indgaaende Undersøgelse af saadanne techniske Kunstgreb er absolut nødvendig for Forstaaelsen af Homers Kunst, og selvom Roemers Arbejde i Hovedsagen skulde være mislykket, vilde det ikke derfor være mindre lærerigt. Det rummer jo en stor Fare til Grundlag for en saadan Undersøgelse at vælge et bestemt Afsnit af Digtene og saa prøve at paavise en Række techniske Særegenheder, der er charakteristiske for dette Partis Digter, thi man risikerer at constatere «Manerer» som særegne for dette Parti, der i Virkeligheden charakteriserer Homer overhovedet. Saaledes mener Roemer, at Athenes Optræden i Slutningen af Odysseen er «ganz einzig und eigenartig» (H. St. p. 394), medens en Undersøgelse af Digtene i deres Helhed turde vise, at det er den højt regnet kun i *ν*, og en saadan vilde ogsaa have kunnet lære Roemer at se fornuftigere paa «die Bethätigung der Maschine» i Apologerne (cf. H. Stud. p. 393 Anm. 1). En anden Fare, der truer disse «Maner»-Undersøgelser, er, at de udsætter sig for som stilistiske Ejendommeligheder at opstille Mangler, som Digteren vilde have afhjulpet, hvis han havde set dem, og som han ellers altid retter. Saaledes siger Roemer (H. Gest. p. 19) om *A* 55, at naar Digteren tror at maatte motivere Achilleus' Optræden ved en Guds Indgriben og dertil vælger Here, der mindst af alle passer dertil, «blickt er dabei nicht rückwärts und nicht vorwärts ... das sind Motivirungen des Augenblickes, und diese darf man nicht unter die Lupe nehmen». Men for den Homer, vi læser, er det jo netop charakteristisk, at han aldrig med sin gode Vilje fortaber sig i Øjeblikket, men altid — ofte med stort Pedanteri — bestræber sig for at tage Hensyn til selv fjærne Steder i det foregaaende og det følgende. Man læse f. ex. *B* 688 f.:

κεῖτο γὰρ ἐν νήεσσι ποδάρκης δῖος Ἀχιλλεύς,
κούρης χωόμενος Βρισηΐδος ἠϋκόμοιο,
τὴν ἐκ Λυρνησσοῦ ἐξείλετο, πολλὰ μογήσας,

men *B* 690 bør Briseis ikke være fra Lyrnessos, da *A* 366 +

391 f. nødvendigvis maa faa Læseren til at tro, at hun er fra Thebai; altsaa:

Λυρνησσὸν διαπορθήσας καὶ τείχεα Θήβης,

men hvorfor overhovedet indføre det ubekvemme Lyrnessos? Svaret findes *T* 60: *τὴν* (ɔ: Briseis) *ὄφελ' ἐν νήεσσι κατακτάμεν Ἄρτεμις ἰῷ, ἤματι τῷ ὅτ' ἐγὼν ἑλόμην Λυρνησσὸν ὀλέσσας.* Derefter følger:

κὰδ δὲ Μύνητ' ἔβαλεν,

en Person, som Homer kender fra Briseis' Klage *T* 296: *πέρσεν δὲ πόλιν θείοιο Μύνητος* (her nævnes Lyrnessos slet ikke!). Dette Sted er ganske vist fra Katalogen, altsaa fra et Parti med en ganske særlig højt udviklet Technik, men der kunde hentes utallige lignende ogsaa fra mere primitive Partier af Digtene. Om de «oprindelige» Digtere har haft den af Roemer fremhævede Egenskab, er et helt andet Spørgsmaal, der kun vedkommer den opløsende Kritik: Homer har i alt Fald ikke haft den. Endnu værre er det — for Resten ikke ukendte — Phænomen, at saadanne Fejl hos Digteren udbasunes som særlige Fortrin. *A* 54 sammenkalder Achilleus Folket; det falder ret naturligt, da Achilleus spiller Hovedrollen paa denne Forsamling. Hvis Digteren havde tænkt sig lidt bedre om, havde han ladet Agamemnon gøre det, men det er jo ganske ligegyldigt. Hos Roemer derimod (Hom. Gest. p. 11 f., Hom. Stud. p. 394) er det «ein glänzender Griff», «eine Manifestation des poetischen Genius», «fein psychologische Berechnung», «ein Meisterzug des Dichters». Og hvorfor disse Lovprisninger? «Weil vom Dichter ... ein Vorspiel zu dem eigentlichen Streite geschaffen worden ist, das vorerst noch den mächtigen Oberkönig im Hintergrunde hält, aber ihn dann sehr natürlich zu einem ersten übermächtigen Ausdruck hervortreibt V. 101 f.». Det er nu paa Forhaand ikke rimeligt, at Digteren skulde have anvendt saa megen fin psychologisk Beregning paa vs. 54, at han slet intet fik til overs for vs. 55, og Roemer har ikke bevist sin Ret til at foreskrive Anvendelse af Lupe paa det ene Vers samtidig med, at han forbyder at bruge den til Betragtning af det andet. Baade «Achilleus» og «Here» er Exempler ikke paa Homerisk, men paa daarlig Homerisk Technik, og af dem er der mange i *A*.

Til den anden Klasse af de hos Roemer behandlede «Manerer» hører f. Ex. «das Gesetz der Retardation» (H. Gest. p. 9 f., Hom. Stud. p. 413 f.) eller «die Wirkung durch den

Kontrast» (Hom. Stud. p. 400 f. Ex., naar Eumaios siger til Odysseus om denne selv: *τὸν μὲν ἐγὼν ὦ ξεῖνε καὶ οὐ παρεόντ' ὀνομάζειν αἰδέομαι*) etc. etc. Undersøgelsen af disse Kunstmidler, hvorpaa Odysseens sidste Halvdel som bekendt er saa overordentlig rig, er det værdifulde i Roemers Arbejde. Det er ligefrem befriende at følge denne Behandling af en højt udviklet Digters Kunstmidler, og man maa give Roemer Ret i, at den opløsende Kritik maa have sine Svagheder, naar den kan gøre Folk blinde for den Slags Ting. Han kunde have mindet om, at en Mand som Kirchhoff har affærdiget denne Digter (eller disse Digtere?) som en ubegavet «Fortsetzer», og at en Mand som v. Wilamowitz er kommet til at stemple hele Odysseen som «kyklisch» i Kallimacheisk Forstand. Naturligvis er det i gunstigste Fald meget svært at ordne denne ubestridelig meget fint ciselerende Kunsts Virkemidler i bestemte Rubriker, og det er heller ikke lykkedes Roemer. Men det vigtige er, at den æsthetiske Vurdering af Homer — hvad der vist ikke har været Tilfældet siden Nitzsch — begynder at søge en saglig og til Haandgribelighed paaviselig Begrundelse af sine Domme. Den ganske nøgterne Paavisning af en eneste overset kunstnerisk Ejendommelighed hos Homer er naturligvis mere værd end hele Bind fulde af panegyrisk Lyrik, og selvom Roemer ikke er den første, der har set og beundret alle de Kunstgreb, han anfører, turde han være den første, der har sat sig en saadan Undersøgelse som selvstændig Opgave. Ogsaa her er man imidlertid — om end mindre end ved de rent techniske Midler — udsat for at gribe fejl. Roemer fremhæver sikkert med Rette, at Achilleus' Ed (*A* 233 f.) og det Afsnit af Odysseen. der kaldes *τόξου θέσις*, er beundringsværdige Exempler paa en kunstnerisk gennemført Retardation, men naar han paastaar, at Fortællingen om Jagten hos Autolykos (*τ* 393 f.) er et Exempel paa bevidst Retardation fra Digterens Side (Hom. Stud. p. 414), skyder han over Maalet. Hvis denne Fortælling ikke — som sandsynligt er — er interpoleret, kan den kun benyttes til at vise, at denne Digter i alt Fald ikke har været Herre over Retardationen som Kunstmiddel. Paa samme Maade er det naturligvis muligt – rent a priori —, at Forfatteren af Digtet om Hektors Død selv har retarderet denne ved at indlægge Episoderne om Aineiaskampen, Flodkampen og Gudekampen, men det kan aldrig stables op til et Fortrin hos ham, og

Paavisningen af, at enkelte fremragende Homerider bevidst har anvendt Retardation, kan aldrig blive et Vaaben mod den opløsende Kritik.

Roemer blander som sagt disse to Arter af Kunstmidler mellem hinanden, og som ganske sidestillet med dem behandler han en Egenhed hos denne Odyssedigter, der egentlig falder ganske udenfor «die Kunstbetrachtung», nemlig hans Forkærlighed for «die kleinen Leute» (Hom. Stud. p. 422). At denne Ejendommelighed bliver lidt forkert indrubriceret, er imidlertid mindre væsenligt; det vigtige er, at den bliver underkastet en indgaaende Undersøgelse, og man maa haabe, at vi ogsaa her kun staar ved det første Forsøg paa at drage den vigtige Behandling af Digternes Æmnevalg ind under Homerforskningen. Det har altid været paafaldende, at «die kleinen Leute» spiller en større Rolle i disse Dele af Odysseen end ellers hos Homer, men Spørgsmaalet bliver atter, om det er heldigt, at Undersøgelsen begynder med at afgrænse de i denne Henseende mest typiske Partier, og om det ikke var bedre at drage disse ind under en Behandling af det samlede Epos og søge at vise, hvorledes Udviklingen i dette blandt andet viser sig i, at den «biotiske» Stil paa alle Punkter fortrænger den «heroiske» (saaledes formuleres Opgaven hos Immisch p. 18 ff.).

Naar Roemers Afhandlinger kan anføres som smukke Exempler paa positiv Homerundersøgelse, ligger det blandt andet i, at han ikke opstiller sine «Manerer» for gennem dem at rette et sammenhængende Angreb paa den opløsende Kritik. Derved faar man en vis Garanti for, at han har fundet dem ved en fordomsfri Behandling af Digtene. Dette udelukker ikke, at Roemer Gang paa Gang kommer med voldsomme Udfald mod Opløserne, ja at disse — f. Ex. Hom. Stud. p. 433 f. — er holdt i en Tone, der selv i den højere Homerkritik turde være uhørt, og som nærmer sig det rent bestialske. Men det er kun en uvæsentlig Skyggeside: Der er Forskel paa, om man under en rent positiv Undersøgelse lejlighedsvis kommer i Collision med den opløsende Kritik, eller om man, ud fra en kraftig Indignation over dennes Letsindighed og Ubehøvlethed, giver sig til at lede efter Positiviteter til at slaa den af Marken med.

Medens Roemers og Zielinskis Arbejder viser den nye Fase i Homerforskningen i Specialundersøgelser, har Immisch

i sit lille Skrift — oprindelig en Tiltrædelsestale ved Leipziger-universitetet — i store Træk givet Anvisning paa de Veje, man bør slaa ind paa. Til at begynde med fremhæver han med Vægt, at den opløsende Kritik uimodsigelig har godtgjort, at Iliaden og Odysseen ikke er Enheder i den Forstand, hvori et moderne Epos er det, men at vi i dem har «den Niederschlag einer Jahrhunderte andauernden Tätigkeit». For at forstaa de to Digte, maa man altsaa søge at danne sig en Forestilling om den Udvikling, de afspejler, og det er de forskellige Sider af denne Udvikling, Immisch søger at karakterisere. For at give sin Fremstilling den rette Baggrund indleder han den med gyldne Ord om Forholdet mellem Værdi og Alder (p. 6 f.): «Die Gleichsetzung von gut und alt bestimmt auch heute noch [som i Romantikens Dage] das Urteil in vielen Fällen in einer dem Urteilenden nicht selten geradezu unbewussten Weise». Immisch hævder derimod, at kun Formen bliver fattigere og mere stereotyp, medens Indholdet stadig uddybes og bliver rigere.

Som bekendt taler alt for, at Iliaden som Helhed er ældre, formodenlig adskillig ældre end Odysseen, og Immisch mener altsaa, at Iliaden i formal Henseende staar højere end Odysseen. Til en vis Grad er dette rigtigt: *κάρη κομόωντες Ἀχαιοί* eller *ἐυκνήμιδες Ἀχαιοί* har sin fulde Klang og Betydning, naar vi hører om Kampen ved Ilios, medens det synker ned til at være en paaklistret Pynt, naar det bruges om Ithakesierne paa Folkeforsamlingen. Denne Brug af Iliadens Epitheter gaar endog — som ofte fremhævet — i Fortællingen om Eumaios saa vidt, at man for Alvor maa discutere den Mulighed, at der foreligger bevidst Travesti. Naar man nu ser bort fra disse laante Pragtblomster, kan det ikke nægtes, at Odysseens Stil har et tammere og mere farveløst Udseende end Iliadens. Man kunde sammenligne Iliaden med Aischylos, Odysseen med Euripides, og det forekommer mig, at Immisch's Charakteristik af Iliaden som heroisk og Odysseen som biotisk med Held kunde anvendes ogsaa paa Formen. Men det er et Spørgsmaal, om vi ikke i Odysseen har en forskelligartet Stil snarere end en ringere. Dette kræver naturligvis en indgaaende Specialundersøgelse, men Roemers Behandling af Odysseens Kunstmidler berettiger os til paa Forhaand at vente betydelige Præstationer ogsaa i formal Henseende. Naar det saaledes i Iliaden hedder: *Θερσῖτ᾽, ἀκριτόμυθε, λιγύς*

περ ἐὼν ἀγορήτης, ἴσχεο![1] og i Odysseen: *ὢ πόποι, ὡς ὁ μολοβρὸς ἐπιτροχάδην ἀγορεύει γρηΐ καμινοῖ ἶσος* — for at charakterisere de to Digtes Stil med et Par enkelte, desværre naturligvis vilkaarlig valgte Vers — faar man dog et Indtryk af, at den ene Digter regner med et klangfuldt Organ, der kan lade de enkelte Ords Pragt komme til deres fulde Ret, medens den anden skriver for et bøjeligt Organ, der gennem en rigt nuanceret Betoning kan bringe det mest mulige ud af de glimrende charakteristiske Ord, som han har udsøgt sig — ikke fra det classiske Epos' udplyndrede Rustkammer, men lige fra Folkestuen. Hvilken af de to Stilarter man vil foretrække, bliver en Smagssag, men det kan uden Tvivl paavises, at Odyssedigterne er i Stand til at løse stilistiske Opgaver, som Iliadens end ikke har drømt om, og Immisch's Udtalelser om, at den episke Udvikling, hvad Formen angaar, er nedadgaaende, maa i hvert Fald modificeres stærkt. Den stereotype Stil hos Homer er i og for sig ikke nogen Svaghed — i den Retning er jo for Resten allerede Iliaden naaet meget vidt — i alt Fald ikke ubetinget. Naar man tænker sig Væxten i det græske Epos som Evolution, maa jo hver enkelt Formel have sejret i Kraft af sin Overlegenhed over en Række mer eller mindre mislykkede Brødre med ringere Levedygtighed. Den Homeriske Poesis Charme og Uefterlignelighed beror uden Tvivl ikke mindst paa, at hvert enkelt Formelvers, hvert Epithet betegner det højeste, der kunde naas paa det Punct. Immisch discuterer et Sted (p. 28 Anm. 10) Muligheden af en Sammenligning mellem den episke Convention og den geometriske Ornamentik, en Sammenligning, der skulde vise, at der forud for den conventionelle Epik maa være gaaet en friskere, ligesom den mykeniske Kunst ligger forud for den geometriske. Det maa imidlertid bestemt hævdes, at vi, foreløbig i det mindste, ikke har Ret til at foretage denne Sammenligning. Det er ganske vist endnu ikke lykkedes at paavise den med Homer samtidige ioniske Kunst, men den ældste, vi kender, viser en Convention af en ganske anden Art end den geometriske og staar kunstnerisk uendelig meget højere.

---

[1] Paa Pragtvers fra Iliaden som: *Δύσπαρι, εἶδος ἄριστε, γυναιμανές, ἠπεροπευτά* eller *(Δόλων, Εὐμήδεος υἱὸς) κήρυκος θείοιο, πολύχρυσος, πολύχαλκος* bedes man maale, hvad Begreb Oversættelser giver om Homers Kunst.

Man sammenligne det Decorationsprincip, der som Smykke for en Fikelluravase anvender en enkelt storlinjet Spiralblomst, med det, der kalligrapherer en Dipylonvase fra Top til Taa med de sirligste smaa Mæanderrækker og Tangentkrese. Hvis Fikelluravaserne repræsenterer en Udløber af den Cultur, hvis forfinede Smag har skabt Odysseen, maa vi a priori vente ogsaa i Kunsten at finde Repræsentanter for den noget barbariske Pragt, som Iliadens Publikum forlangte, og de har i hvert Fald set helt anderledes ud end selv de fineste Dipylonvaser. Den meget højt udviklede Resignation overfor det rent qvantitative i Udsmykningen, der charakteriserer Fikelluravaserne, er en ny Advarsel mod at tænke for ringe om Odysseens Form. Den turde være alt andet end «kyklisk».

Immisch synes altsaa kun delvis at have ret, naar han hævder, at den episke Udvikling hæmmes af Formens successive Stivnen. Som et andet hindrende Element fremhæver han (p. 11) Digternes «Bewusstsein von der Kulturverschiedenheit des vordorischen Hellas, das sie schildern». De Homeriske Helte maa ikke ride eller køre med Firspand, ikke spise Fisk eller kogt Kød, ikke skrive, ikke bære Fingerringe eller Jærnvaaben. Kort sagt: «Das griechische Epos hat (wie es scheint, von alters her) nicht die gesunde Naivetät besessen, die Gestalten der Vorwelt schlankweg einzukleiden in das Kostüm der eigenen Zeit». At Digterens talrige Formelvers og stivnede — ofte vel knap af ham selv forstaaede — Vendinger kan rumme Rudimenter fra en svunden Cultur, er rimeligt nok og Undersøgelser over dette Problem naturligvis i høj Grad ønskelige. Men at Homer, hvor han digter paa fri Haand, skulde stilisere sine Personer og deres Gøren og Laden bevidst gammeldags, er en saa absurd Tanke, at der kræves ganske særlig haandgribelige Beviser, for at man skal acceptere den. Den antike Philologi, der har opstillet denne Theori, havde ingen Anelse om den Cultur, der omgav Digteren Homer, og derfor ingen Midler til at bedømme, hvorvidt han skildrer sin egen Tid eller ikke; dertil kom, at den Tanke, at Digtene kunde afspejle forskellige Culturtrin, var den fremmed. Den moderne Philologi er ganske vist bedre udrustet, men dog stadig for den Homeriske Tids Vedkommende henvist til Digtene selv som den eneste samtidige Kilde. Dette bliver forhaabenlig om kortere eller længere

Tid anderledes, men endnu er Spørgsmaalet om Homers Forhold til Fortiden ikke modent til Behandling.

Den i formal Henseende nedadgaaende Bevægelse, som Immisch mener at kunne constatere i den episke Udvikling, interesserer ham imidlertid mindre end den opadgaaende, der aldeles utvivlsomt foreligger, saasnart Talen bliver om Indholdet. Her gaar Udviklingen i første Række fra det, Immisch kalder «Gemeinschaftspoesie», hvor Individet næsten helt træder tilbage for den haandværksagtig tillærte, traditionelle Færdighed, til den individuelle Kunst, der begynder at vise Spor af subjektiv Charakteristik. Det mest haandgribelige Exempel paa denne Udvikling er den Maade, hvorpaa Fortællerens Person fremtræder. Homer taler som bekendt saa at sige aldrig om sig selv, men Immisch fremhæver (p. 23), at Aristoteles heri saa en Forskel mellem Homer og de yngre Epikere, og man fristes til at illustrere dette med de tre Digtbegyndelser *μῆνιν ἄειδε θεά, ἄνδρα μοι ἔννεπε Μοῦσα* og *Ἴλιον ἀείδω*. Det skulde imidlertid gaa sært til, om man ikke i Homers to tykke Bøger skulde kunne finde andre Spor af Digterens Individualitet end de Par Steder, hvor der staar *μοί* eller *μέ*. En Undersøgelse af de commenterende Bemærkninger, Digteren indstrør i sin Fortælling, over hans Tilkendegivelser af Sympathi eller Antipathi, af Beundring eller Forundring etc. etc., vilde uden Tvivl kunne eftervise en Udvikling fra det simple til det complicerede paa mange Puncter. At kunne udskille enkelte Digterindividualiteter naar vi vel aldrig blot tilnærmelsesvis. End ikke de to, der har skrevet Iliaden og Odysseen, vil vi kunne gøre os Haab om at faa fat paa, da vi aldrig har Sikkerhed for, at det paagældende Sted ikke er hentet fixt og færdigt andet Steds fra. Derimod kan vi og maa vi skaffe os Klarhed over de Compositionsprinciper, de to Mænd har fulgt, og her bekræfter det sig paa alle Puncter, at Odysseens Forfatter har grebet langt voldsommere ind i det foreliggende Sagn- eller Sangstof, saa at hans Person har sat sig langt kraftigere Spor. Der er ogsaa i den Henseende mere Digterindividualitet i Odysseen end i Iliaden.

Endnu mere lokkende er den næste Opgave, Immisch stiller Homerforskningen. Det allermærkeligste ved det Ioniske Epos er dets Rationalisme, der ikke blot viser sig i Behandlingen af religiøse Forestillinger, men ogsaa, som navnlig

Roemer stærkt fremhæver (Hom. Gest. p. 12 f., Hom. Stud. p. 418 f.), i Digternes til en næsten sygelig Grad stigende Bestræbelser for at gøre Handlingen saa sandsynlig som mulig. Roemer siger herom med Rette (H. Gest. p. 12): «Man wird in dieser Beziehung förmlich erinnert an eine Kontrolle durch den hellen Verstand seiner ionischen Hörer, die ihn förmlich zwang seine Erfindungen und Erzählungen nach Möglichkeit gegen die Einsprüche des *νοῦς* zu sichern»[1]. Ogsaa her er Odysseen langt forud for Iliaden, og den stigende Rationalisme er da ogsaa altid blevet opfattet som et Indicium for yngre Oprindelse. Et par løsrevne Steder kan naturligvis ikke bevise Thesen. men nok tjene til Exempel. I Iliaden gaar Drømmen uden videre ind i Agamemnons «Telt» og overbringer Zeus' Befalinger. Men allerede Phæakerdigtets Forfatter har Skrupler: Athene gaar til Nausikaas Kammer, *θύραι δ' ἐπέκειντο φαειναί. ἡ δ' ἀνέμου ὡς πνοιὴ ἐπέσσυτο δέμνια κούρης*! Og Odysseens Forfatter har mange Skrupler: Athene vil trøste Penelope med en Drøm, og det hedder saa *εἴδωλον ποίησε κτλ.* (ellers kommer Guden altid personlig, men Athene er paa Rejse fra Pylos til Olymp!), *πέμπε δέ μιν πρὸς δώματ' 'Οδυσσῆος κτλ.* og for at tilfredsstille den mest haardnakkede Skeptiker: *ἐς θάλαμον δ' εἰσῆλθε παρὰ κληῖδος ἱμάντα*!! Vi maa naturligvis ikke vente at kunne constatere en saa retlinet Udvikling overalt, men Materialets Rigdom maa saa bøde paa Manglerne i Détaillen.

Derefter fremhæver Immisch, at de to Digte viser en stadig stigende «Streben nach Vergeistigung» (p. 15), og at dette giver sig et kraftigt Udslag i, at «neben dem Heldentum des Armes das Heldentum des Wortes zur Geltung gelangt». Som bekendt indeholder Odysseen langt mere directe Tale end Iliaden, men den er ogsaa gennemgaaende af en helt anden Art. Iliadens farveblussende Pragtrhetorik (f. Ex. Diomedes' Ord *Λ* 385 f. eller Agamemnons *Β* 370 f., 412 f.) kan betegne den ene Pol og Odysseens farvefattige Nuanceringskunst den anden (f. Ex. Odysseus' Ord til Amphinomos *σ* 125 f. eller Philoïtios' Replik *υ* 201 f.). De anførte Steder af Iliaden røber næppe Spor af nogen «Vergeistigung», medens de fra Odysseen kan være Exempler paa den Homeriske Digtnings Culmination i

[1] Hvordan Roemer tænker sig Forholdet mellem denne Egenhed hos Homer og de ovenomtalte «Motivirungen des Augenblickes», er ikke klart. Om dette Spørgsmaal mere nedenfor.

denne Retning. Men allerede indenfor Iliaden spores denne Udvikling. Immisch gør med Rette opmærksom paa, at Phoinix' Tale i *I* paa dette Punct har et andet Præg end f. Ex. Odysseus'. Selvom man foretrækker Odysseus' Tale, maa man indrømme, at hans Overtalelseskunst er meget usammensat og bevæger sig paa en udpræget materiel Grund. Forholdet til Kammeraterne strejfes flygtig, men Odysseus indtager ikke nogen anden Stilling overfor Achilleus end Aias eller Diomedes: Hans Ord tjener Handlingen og har ikke interesseret Digteren som selvstændig Opgave. Phoinix' Tale er derimod for Digtets Økonomi mildest talt overflødig. Til Gengæld er hvert Ord i den præget af Talerens ganske individuelle Charakter og Situation. Hans Virkemidler er ganske andre end Odysseus': Selv om Achilleus afslaar hans Bøn, vil han dog ikke forlade ham og gaa til Agamemnon, men netop, fordi han har Achilleus saa kær, skal denne «betvinge sin Vrede og ikke være grusom i sit Hjærte». Med stor Kunst lader Digteren Phoinix indlede sin Bøn med en Skildring af sin egen glædeløse Ungdom og en stærk Fremhævelse af, at Achilleus er den eneste Trøst i hans Barnløshed, og han minder om, hvordan han som Barn hang ved ham. Phoinix strejfer kun Gaverne, men dvæler med stærkt Eftertryk ved, at Achilleus' bedste Venner er kommet for at bede ham give efter. Hans Hovedargument er imidlertid, at Achilleus af religiøse Grunde, for sin egen Skyld, skal vise Skaansel: En aandfuld Allegori og en hjærtegribende Mythe er Phoinix' Overtalelsesmidler. Det højeste, Iliaden har præsteret i Retning af Fortællingens «Vergeistigung», er vel Ordskiftet mellem Priamos og Hermes i 24de Bog. Den er ligeledes af ringe Betydning for Handlingen, men er blevet behandlet con amore af en Digter, hvis Smag stemmer mere med Odysseen end med Iliaden, baade hvad Form og Indhold angaar, og det er meget lærerigt at sammenligne denne Scene med den øvrige Iliades Rhetorik.

Til Slut omtaler Immisch Homers stigende Interesse for det «biotisk»-realistiske og strejfer de senere Homeriders Hang til at fordybe sig i det romantisk-sentimentale og det phantastisk-æventyrlige. Det er naturligvis ikke hans Mening at give en udtømmende Charakteristik af Udviklingen hos Homer, men kun at paapege, at der er en Udvikling. Og selv om vi aldrig naar til at kunne skelne de forskellige Hænder, der har

arbejdet med paa det Homeriske Epos, vil vi tilnærmelsesvis kunne fremstille denne Udviklings Historie.

I Tyskland synes der altsaa at kunne spores en ny Strømning i den højere Homerkritik, og naar man her hjemme ser sig om efter Tegn, der kunde pege i samme Retning, kommer man nærmest til at tænke paa Dr. S. L. Tuxens ved Aarhundredeskiftet udgivne lille Bog «den moderne Homerkritik» (København 1901), hvori han ikke blot søger at charakterisere det forløbne Aarhundredes højere Homerkritik, men ogsaa at angive de Veje, denne bør gaa i Fremtiden. Dr. Tuxen opstiller (p. 8) som «Homerkritikens uundgaaelige Fremtidsmaal, at paavise, hvad det er, der skiller denne Poesi fra anden, hvad der er dens Særligheder, om man vil, at stille dens Diagnose», og som Exempler paa saadanne «Særligheder» nævner han (p. 40): «Gentagelser, Momentanismer, Antecipationer, Sky for Dobbeltforestillinger, Svaghed i den psychologiske Motivering, endelig Forkærlighed for det sindrigt udtænkte og tillige ved Siden deraf en yderliggaaende Følelse for de materielle Goders Betydning». Dette Program stiller ham tilsyneladende i Række med de tre tyske Forskere, men ogsaa kun tilsyneladende. I Dr. Tuxens Bog fremtræder nemlig disse Undersøgelser af Homers «Manerer» ikke som en selvstændig Opgave, men kun som et Middel til at komme den opløsende Kritik til Livs. Han begynder f. Ex. med — uden Documentation — at opstille en saadan «Særlighed», nemlig «Momentanismen», og benytter den saa strax til at modbevise en Theori af v. Wilamowitz om nogle Vers i τ; da det imidlertid viser sig, at Forfatteren til disse Vers er saa langt fra at fortabe sig i Momentet, at han tværtimod er ganske klar over noget, han selv senere vil opfinde (i Slutningen af χ), og hentyder dertil, indføres en ny Særlighed «Antecipationstilbøjeligheden» (p. 8 f.). Dr. Tuxen har maaske Ret i det foreliggende Tilfælde, maaske ikke, men jeg betvivler Muligheden af ad denne Vej at kunne danne sig en objectiv Forestilling om Homers «Særligheder». Det er ikke her Stedet til at komme ind paa en Undersøgelse af de to nævnte Ejendommeligheder, men naar to «Særligheder», der, som Dr. Tuxen selv indrømmer (p. 10), er hinanden ganske modsatte, hos Homer græsser Side om Side, er en indgaaende Undersøgelse af deres Rækkevidde ganske nødvendig. Man skulde synes, at Homer enten maatte være «momentanistisk»

eller «anteciperende» (denne Særlighed er hos Dr. Tuxen altfor snævert begrænset til Fremtiden; Modsætningen er i Virkeligheden: naiv og reflecterende), og naar han er begge Dele, turde det ligge i, at Momentanismen er i stadig Aftagen hos Homer, medens Reflexionen paa alle Punkter gaar af med Sejren. Odysseens Digter er sammenlignet med Iliadens meget reflecterende, men dog endnu saa momentanistisk, at han kun tager Hensyn til de Urimeligheder, der forekommer i hans eget Digt, og saaledes rolig lader Achilleus' Søn spille en Hovedrolle i Iliosbelejringens tiende Aar, skønt alt i Iliaden taler derimod. Forfatteren af Kypria, for hvem disse Ting dog ligger endnu fjærnere end for Odyssedigteren, har derimod gjort sig den Ulejlighed med stor Kunstfærdighed at løse denne Vanskelighed ved et Felttog, der paa een Gang varer de urokkelig fastslaaede 10 Aar og dog aabner en Mulighed for en højere Alder hos Neoptolemos. Momentanismens Undergang og Reflexionens Sejr kræver altsaa sin omhyggelige og fuldstændige Undersøgelse, og først naar den en Gang foreligger, er det Tid at prøve, om den kan bruges til Bevis for, at Iliaden og Odysseen er Enheder.

Dr. Tuxen har en Gang skrevet («Professor Heiberg og den moderne Homerkritik.» Dette Tidsskr. 3. Række 10. Bd. p. 148): «Stilen, Fortællemaaden er den samme, i hele sin Ejendommelighed, fra først til sidst i begge Digtene,» og han har (samme Sted p. 155) i Homers Behandling af religiøse Spørgsmaal fundet noget, «der synes at tale stærkt for, at disse Digte maa være sammenhængende, forfattede paa samme Tid og sandsynligvis af samme Mand». Jeg formoder, at Dr. Tuxen mener, at Iliaden er skrevet sammenhængende af een Mand og Odysseen af en anden, hvad vist ingen har benægtet, end ikke Lachmann. Men at visse Særligheder (f. Ex. Zielinskis Lov) gælder undtagelsesløst for hele Homer, kan aldrig blive et Bevis for en enkelt Kunstnerindividualitet. Ingen vil dog paastaa, at den græske «archaiske» Billedkunst hidrører fra een Kunstner. Den stærkeste Indvending, der i denne Henseende er rejst mod Dr. Tuxen, er derfor i Virkeligheden Dr. Chr. Sarauws som en blot Mulighed henkastede Ord: «Jeg kunde forestille mig, at det enhedspræg, som synes at vidne højt om en personlig kunsts skabergerning, dog kun var et skin, en skuffelse, fordi den var et folks, en tids, en kunstarts, upersonlige fællespræg, en maske der for os fjernt-

staaende saa ud som et ansigt» («En Indsigelse» — mod et Par peripheriske Bemærkninger i Professor Heibergs Kritik af Dr. Tuxens Bog — dette Tidsskr. l. l. p. 114 f.). Klarere og og mere udtømmende kan vort Forhold til Homers Enhedspræg ikke formuleres, og hvis Immisch's lille Skrift eller Tidens Tendens fremkalder en Række Undersøgelser i den af ham angivne Retning, vil vi sikkert faa fyldigere Oplysninger om, at Homer betegner, ikke, som Dr. Tuxen mener, «et bestemt Trin i Udviklingen,» men et bestemt Stykke af Udviklingen.

Dr. Tuxen har saaledes ikke præsteret Beviset for, at Undersøgelsen af Homers «Særligheder» vil godtgøre det uberettigede i den opløsende Kritik. Selve hans Angreb paa denne ligger udenfor Rammen af disse Betragtninger, men det maa være mig tilladt rent lejlighedsvis at komme med et Par positive Berigtigelser. Dr. Tuxen indleder sit Angreb med at understrege, at den opløsende Kritik væsenlig er optraadt i Tyskland, og fremhæver stærkt den nordiske Philologis afvisende Holdning. Mod denne Fremstilling maa der nedlægges den mest energiske Protest. Alt, hvad den nordiske Philologi har præsteret af højere Homerkritik — det er ikke meget —, svinder ind til intet i Sammenligning med en ganske lille Afhandling af G. H. C. Koes: «De discrepantiis quibusdam in Odyssea occurrentibus» (trykt i København 1806 som Tillæg til hans Doctordisputats «Specimen observationum in Odysseam criticarum»)[1]. Navnlig da Dr. Tuxen udelukkende behandler Odysseen, burde han ikke have forbigaaet denne Afhandling, hvis Opgave er at «destruere» Odysseen, — hvorfor for Resten ikke overlade disse hadefulde og fornærmelige Udtryk til den opløsende Kritik? Koes' Skrift var ikke blot det første, men det afgørende Bidrag til Løsningen af denne Opgave. Hans Iagttagelser er blevet tralaticiske i al senere Homerforskning, og de kan — i deres mønsterværdig klare og concise Form — endnu den Dag i Dag optrykkes omtrent in extenso som det vægtigste Bevis, der er ført mod den oprindelige Enhed i Odysseens Composition. For fuldt at vurdere denne Bog maa man prøve at sætte sig tilbage i en Tid, hvor der endnu ikke forelaa et eneste analytisk Bidrag til

[1] Om Koes og hans Betydning for Homerkritiken har Professor Gertz givet udtømmende Oplysninger i Biografisk Lexikon.

den dengang ganske nyfødte højere Homerkritik, og saa forsøge at stille sig klart, hvilket Skarpsind der f. Ex. hørte til allerede dengang at paapege alle de Vanskeligheder, der bragte Kirchhoff til at opstille sin Theori om det uoprindelige i Odysseus' Forvandling, og endda paa et enkelt Punkt at paapege dem klarere end Kirchhoff[1]. Koes' Bevis for, at Telemachi og Phæakis ikke oprindelig har været bestemt for deres nuværende Sammenhæng, er blevet classisk, og man kan i Virkeligheden heller ikke tænke sig det ført klarere. Det er Koes og ingen anden, der har bevist Wolfs These, at netop det kunstfulde i Odysseens Composition gør Tanken om dens oprindelige Enhed til en Urimelighed (Prolegomena p. 120 f.). Men Koes' Bog er ikke blot det betydeligste, men har ogsaa været det betydningsfuldeste Bidrag, den danske Philologi har ydet til Forstaaelsen af Homer. Den gjorde Epoche, og man kan ikke aabne en Homerafhandling fra den Tid, uden at man træffer Lovprisninger af ham; alle Undersøgelser (f. Ex. Spohn, Thiersch, W. Müller) tager deres Udgangspunkt i hans og fører dem ikke stort videre. Naar han senere træder noget i Baggrunden, ligger det i, at Kirchhoff, der nu — med Rette — fortrænger al tidligere Odysseforskning, ikke citerer ham. Men i Tyskland er han dog langtfra glemt. E. Kammer fremhæver f. Ex. i sin «Einheit der Odyssee» noget skadefro, at Kirchhoffs Odysseforskning dog væsenlig hviler paa Koes' Arbejde, og R. Volkmann giver et meget udførligt og ombyggeligt Referat af hans Resultater (Geschichte und Kritik der Wolfschen Prolegomena. Leipzig 1874 p. 150—155). Hvis det er en Forbrydelse at «destruere» Homer, maa Danmark finde sig i at bære Hovedansvaret.

Endnu mere misvisende er den Oversigt, Dr. Tuxen (Den moderne Homerkritik p. 6 f.) giver over det 19de Aarhundredes Homerforsknings Hovedresultater paa den opløsende Kritiks Omraade. Her mangler nemlig ganske det vigtigste, det afgørende, nemlig det først af Koes, siden af Hennings, Kirchhoff, v. Wilamowitz og andre opstillede Bevis for, at Telemachi (α—δ,o) og Odysse (ε—ξ) ikke er skrevet i umid-

---

[1] Kirchhoff har naturligvis været kendt med Koes' Hovedresultater, der var Tidens Fælleseje, men han har ikke læst hans Bog og specielt været ganske ubekendt med, at hans sjette Excurs ikke bragte Videnskaben noget væsenlig nyt.

delbar Fortsættelse af hinanden, men er blevet sammenarbejdede ved en for sin Tid særdeles respectabel, men i vore Øjne yderst ufuldkommen Redaction. At Dr. Tuxen saaledes gaar fuldstændig udenom den opløsende Kritiks Hovedforskansning, gør, at man uvilkaarlig kommer til at nære nogen Mistro overfor Styrken i hans Angreb paa Udenværkerne. I det hele taget forekommer Ordet Redaction — om overhovedet — beklagelsesværdig sjældent i Dr. Tuxens Bog. Selv om det forløbne Aarhundredes Kritik ikke havde præsteret andet end at bringe de to Ord «Homer» og «Redaction» i intim Forbindelse, vilde dette Resultat være billig købt for de Have af Blæk, der er udøst for at indvinde det, og dette Resultat er Kirchhoffs. Dette fører mig til en tredje Mangel ved Dr. Tuxens Bog. Atter og atter beskyldes den opløsende Kritik for at ville skelne mellem, hvad der er «homerisk», og hvad der er «uhomerisk,» eller med endnu uheldigere Udtryk, hvad der «ægte» og «uægte». Denne Beskyldning har faaet en ganske falsk Adresse. Den rammer kun de Forsvarere af Digtenes Enhed, der antager, at disse i stort, meget stort Omfang er blevet interpolerede (charakteristiske Exempler er Düntzer og Kammer, i den senere Tid ogsaa Roemer). Kirchhoff mener f. Ex., at Phæakerdigtet er af en anden Forfatter end Telemachien, og at f. Ex. Slutningen af Odysseens fjerde Bog igen er af en tredje Forfatter, nemlig Odysseens Digter, men det kunde naturligvis aldrig falde ham ind at kalde nogen af de tre Digtninger fór «uægte» eller endog «uhomerisk». Det er meget misvisende, at disse Udtryk atter og atter forekommer i en Bog, der fra først til sidst er rettet netop mod Kirchhoff.

Den, der skriver dette, er ikke nogen Beundrer af den opløsende Homerkritik og egner sig ikke til at være dens Advocat, skønt han indrømmer, at den i Hovedsagen har Ret. Men selvom der næppe kan være nogen Tvivl om, at Homer nu stiller flere uløste Gaader end ved det 19de Aarhundredes Begyndelse, kan der paa den anden Side heller ikke være Tvivl om, at vi nu ved betydelig mere om Homer end dengang, og dertil har — som selv Dr. Tuxen indrømmer (p. 1) — den opløsende Kritik bidraget meget. Der er mere Grund til at glæde sig herover end til kun at dvæle ved dens Skyggesider, og der er slet ingen Grund til at ønske dens Ophør. Men det er i høj Grad paa Tide, at der Side om

Side med den begynder at fremtræde en mere positiv Analyse af den Homeriske Kunsts Virkemidler og Technik, og det er heldigt, at denne Analyse ikke altfor blindt gaar ud fra, at der foreligger et stillestaaende Stof, men har Blik for, at Homer er en hel Vækstperiode af græsk Kunst og græsk Cultur: Homerforskningens Krybbe er saa vist ikke tom.

ΕΣΧΑΡΑ.

En lexilogisk Udvikling

af

J. L. Ussing.

Ἐσχάρα er et fra Odysseen vel bekendt Ord. I Alkinoos' Hus sidder Arete i Hallen *ἐπ' ἐσχάρῃ ἐν πυρὸς αὐγῇ* 6, 305, og da Odysseus har fremført sin ydmyge Bøn til hende om Hjælp, sætter han sig ned der, 7, 153 f. *κατ' ἄρ ἕζετ' ἐπ' ἐσχάρῃ ἐν κονίῃσιν παρ' πυρί*, indtil Alkinoos rejser ham derfra, v. 169: *ὦρσεν ἀπ' ἐσχαρόφιν καὶ ἐπὶ θρόνου εἷσε φαεινοῦ.* Hvorledes man paa dette Arnested ofrede til Guderne, beskrives i Odysseen 14, 418 ff. Vi kjende dette Arnested fra Monumenterne, i Trojas 2den By (Schuchhardt, Schliemanns Udgravninger S. 70 Fig. 32), tydeligere endnu i Tiryns (smstds. S. 144) og i Mykenæ (S. 354). Det er en stor cirkelrund Forhøining (i Tiryns 3 M. i Gennemsnit), der hæver sig med 2 Trin til en Højde af 0,14, paa Forsiden pudset og malet. Arnen er Husets Midtpunkt, og *ἐσχάρα* kan derfor bruges som Betegnelse for selve Huset og Hjemmet. Naar Digteren i Iliad. 10, 418 vil sige: «Saa mange bosiddende Troer, som der findes», siger han *ὅσσαι μὲν Τρώων πυρὸς ἐσχάραι.* I Kalypsos Hule brænder Ilden nok saa lystig paa Arnen, Od. 5, 59: *πῦρ μὲν ἐπ' ἐσχαρόφιν μέγα καίετο*, og Euripides' Kyklop tænder en lignende Ild paa sit store Arnested, v. 384: *ὑψηλῆς δρυὸς κορμοὺς πλατείας ἐσχάρας βαλὼν ἔπι.*

Men *ἐσχάρα* brugtes ikke blot om det faste Ildsted; det er det almindelige Navn for de Redskaber, der gjøre samme Tjeneste, hvorpaa man antænder Ild og vedligeholder Gløderne, d. e. for Fyrfade; se Aristophanes Acharn. 889: *ἐξενέγκατε τὴν ἐσχάραν μοι δεῦρο καὶ τὴν ῥιπίδα*; Vesp. 938 i Opregningen af Køkkentøiet: *τρύβλιον, δοίδυκα, τυρόκνηστιν, ἐσχάραν, χύτραν καὶ τἄλλα τὰ σκεύη τὰ προσκεκαυμένα*; Pollux X 101 under *τὰ τοῦ μαγείρου σκεύη*, cf. VI 88 og Hesychios: *χυτρόπους ἢ πυρφόρον σκεῦος*; Xenophon Cyrop. VIII 3, 12 i Beskrivelsen af Processionen: *καὶ πῦρ ὄπισθεν αὐτοῦ ἐπ' ἐσχάρας μεγάλης ἄνδρες εἵποντο φέροντες.* I Philippos' Epigram, Anthol. VI 101, indvier Kokken sine Redskaber til Hephæstos; deriblandt *τετράπουν, πυρὸς γέφυραν, ἐ-*

-σχάρην κρεηδόκον. Iblandt de Sager, der vare skjænkede til Athena Parthenos, nævne Inventarierne ogsaa ἐσχάραι χαλκαῖ, se Corp. Inscr. Gr. I 161, 8 o. a. St. Der var jo ogsaa særlig Brug for saadanne, særlig til Røgelse. Hos Hesychios og hos Eustathios til Od. 5, 59 forklares ἐσχάρα som θυματήριον κοῖλον. Man anbragte ofte saadanne ἐσχάραι ovenpaa Alteret, se min Afhdl. i Vidensk. Selskabs Overs. 1900 S. 271. βώμιοι ἐσχάραι kalder Euripides dem, Phoen. 282, βωμιαῖοι Soph. Fragm. De ere ligesaa hellige som Altrene og nævnes parallelt med dem Soph. Ant. 1016: βωμοὶ ἐσχάραι τε, eller ἐσχάρα sættes endog ligefrem for βωμός, se Æsch. Pers. 205: πρὸς ἐσχάραν Φοίβου, cf. Eurip. Phoen. l. l., Andromache 1102, Herakl. 922: ἱερὰ μὲν ἦν πάροιθεν ἐσχάρας Διὸς καθάρσι' οἴκων, Æsch. Eum. 108: νυκτίσεμνα δεῖπν' ἐπ' ἐσχάραν πυρὸς ἔθυον, Eurip. Suppl. 33: μένω πρὸς ἁγναῖς ἐσχάραις δυοῖν θεαῖν, Κόρης τε καὶ Δήμητρος, Demosth. 39, 116: ἐπὶ τῆς ἐσχάρας τῆς ἐν τῇ αὐλῇ Ἐλευσῖνι. Der synes ikke at være anden Forskjel imellem βωμός og ἐσχάρα end at det første er mere anseligt og høiere. Saaledes Ammonios hos Harpokration: ἐσχάραν καλεῖσθαι τὴν μὴ ἔχουσαν ὕψος ὡς ἑστίαν, ἀλλ' ἐπὶ γῆς ἱδρυμένην κοίλην, hvilket gjentages hos Photios, hos Eustath. til Iliad. 10, 418 o. a. St. Sml. den anden Glosse hos Photios: ἐσχάρα ἡ ἐπὶ γῆς ἑστία στρογγυλοειδής, ὁ δὲ βωμὸς τὸ ἐν ὕψει πρὸς θυσίαν οἰκοδόμημα. Βωμός anvendes ogsaa undertiden hvor vi ventede ἐσχάρα, som naar Pausan. II 29, 8 taler om at der i Æakeet paa Ægina var et βωμὸς οὐ πολὺ ἀνέχων ἐκ τῆς γῆς, som man ogsaa mente var Æakos' Grav, og naar Arrian Anab. III 16, 8 omtaler τὸν βωμὸν τῶν Εὐδανέμων paa Torvet i Athen og derved minder om Eleusis, hvor man havde Εὐδανέμου βωμὸν ἐπὶ τοῦ δαπέδου ὄντα. Βωμός er aabenbart det generelle Udtryk, hvorimod ἐσχάρα betegner en Art deraf; ethvert ἐσχάρα kan kaldes βωμός, men ikke omvendt. Det er ikke rigtigt, naar man har kaldt det lille Heros-Alter i Olympia (afbildet hos A. Bötticher, Olympia S. 322) ἐσχάρα, som Curtius, Die Altäre von Olympia S. 21 f., Rohde Psyche² I S. 35, Deneken i Roschers Lexikon I Sp. 2498. Man er bleven vildledt af Pollux I 8: Ἐσχάρα δοκεῖ μεν ὧδε ὠνομάσθαι, ἐφ' ἧς τοῖς ἥρωσιν ἀποθύομεν· ἔνιοι δὲ τῶν ποιητῶν καὶ τὸν τῶν θεῶν βωμὸν οὕτω κεκλήκασιν. Dette er for saa vidt rigtigt, som Ordet hyppigst bruges om Heros-Altere, der naturligvis ere mindre anselige end Gudealtrene, men dette er ikke den egentlige Betydning, om hvilken vi efter den i det Foregaaende paaviste Sprogbrug

ikke kunne tvivle. Rohde anstrænger sig forgjæves for at faa Lexikografernes ovfr. anførte Beskrivelser til at passe paa det omtalte Alter i Olympia. Det er en lille Kubus, 0,37 M. høi; Siderne ere pudsede med Kalk og malede, og Overfladen dækket med Tegl; den er slet ikke, som Rohde citerer efter Photios, *στρογγυλοειδὴς καὶ κοίλη*. Men endnu besyndeligere er det, naar han anvender denne Benævnelse paa det runde Alter i den indhegnede Gravplads paa Borgen i Mykenæ, der er tilstrækkelig bekjendt fra Schliemanns Udgravning, og hvoraf en fortrinlig Afbildning findes i Perrot & Chipiez' Histoire de l'art dans l'antiquité VI p. 323. Det ligner Alteret i Gaarden i Paladset i Tiryns og Offergruben i Kabirernes Helligdom paa Samothrake. Det er en Cylinder med en bred Aabning i Midten ligesom en Brønd, og det er ikke stensat i Bunden, saa det er sandsynligt, at det har været bestemt til at modtage flydende Offere, hvad enten det var Blod, Vin eller Honning og Vand, der blev heldt ned deri. Dets græske Navn er *βόθρος*, hvilket Tyskerne oversætte ved «Opfergrube», og ikke *ἐσχάρα*, skjøndt selv Perrot, der dog ganske rigtig betegner det som en «puisard», efter Rohde har optaget hint Navn (Hist. VII p. 60 not. 2). Dette er en Konfusion. Man kan ikke betegne en Brønd og et Ildsted med det samme Ord. Rohde selv har havt en Fornemmelse af Misligheden, naar han siger: «die *ἐσχάρα* steht offenbar von der Opfergrube des Todescultes nicht weit ab». Man beraaber sig paa Scholiasten til Eurip. Phoen. 274: *ἐσχάρα κυρίως μὲν ὁ ἐπὶ τῆς γῆς βόθρος, ἔνθα ἐναγίζουσι τοῖς κάτω ἐρχομένοις*; men dette er en Fejl, og den er han ganske ene om. Tydelig er Adskillelsen hos Porphyrios de antro nympharum 6: *Τοῖς γὰρ Ὀλυμπίοις θεοῖς ναούς τε καὶ ἕδη καὶ βωμοὺς ἱδρύσαντο, χθονίοις τε καὶ ἥρωσιν ἐσχάρας, ὑποχθονίοις δὲ βόθρους καὶ μέγαρα.* Et Grubeoffer kjende vi fra Odysseen XI, hvor Odysseus maner Tiresias' Skygge frem. Hos Pausanias V 13, 2 fortælles, at Herakles, da han stiftede Pelops' Helligdom i Olympia, skulde have offret til ham *εἰς τὸν βόθρον*, og det er rimeligt nok, at lignende Offringer til Heroer have fundet Sted andre Steder, men i Tillid til Porphyrios' Vidnesbyrd vove vi at sige, at det ikke har været det almindelige. Offringen til Hyakinthos i Amyklæ (Paus. III 19, 3) er ikke det Samme, lige saa lidt som den af Pausan. X 4, 10 beskrevne Offring til Phokiernes Heros *Ἀρχηγέτης*. Man lod Offerdyrets Blod flyde ned igjennem et Hul i hans Grav, *τὸ μὲν αἷμα δι' ὀπῆς ἐσχέουσιν ἐς τὸν τάφον.* Dette har været noget særegent,

siden det beskrives saa omstændeligt. Der har været Steder, hvor en saadan Skik holdt sig langt ned i Tiden, som i Tunis, se Mémoires de la Société des Antiquaires de France 1895 p. 90 s. med fortrinlige Afbildninger; men det er ikke for Heroen, men for almindelige Dødelige. Der kan heller ikke næres Tvivl om at de store Kraterer, som ofte fandtes anbragte over Gravene ved Dipylon i Athen, have modtaget Drikoffere, som de Efterlevende ydede deres afdøde Slægtninger, men ἐσχάραι blive de ikke derfor, saaledes som Fr. Poulsen kalder dem i sin Doktordisputats «Dipylongravene og Dipylonvaserne».

Heroernes ἐσχάραι havde mere Lighed med Gudernes βωμοί end med de underjordiskes βόθροι. Pausanias omtaler V 13, 8 f. et Askealter for den samiske Hera og bemærker da, at det var slet ikke anseligere end de raa og kunstløse ἐσχάραι, man saa i Attika: οὐδέν τι ἐπιφανέστερος ἢ ἐν τῇ χώρᾳ τῇ Ἀττικῇ ἃς αὐτοσχεδίας Ἀθηναῖοι καλοῦσιν ἐσχάρας. Et monumentalt Exempel herpaa omtaler Lolling i Mittheil. d. arch. Inst. IV (1879) S. 358. Ved Porto Rafta, i Nærheden af det gamle Prasiæ, findes en Stenblok med Indskriften Ἡρακλειδῶν ἐσχάρα, C. I. A. II 3 n. 1658. Desværre er Stenen ikke aftegnet; men det er vel en saadan Sten, der ligger foran Theseus paa det bekjendte Votivrelief, Monum. d. Inst. IV 22, Roschers Lexikon I Sp. 2499. Et andet Exempel haves i det af Blinkenberg i Festskrift til Ussing udgivne Hippolytos-Relief (Roscher S. 2559), og formodentlig ogsaa i de 2, som Löwy har udgivet i Jahrbuch d. arch. Inst. 1887, S. 109 f. Paa en saadan Sten har man henlagt de Offerkager o. l., der skulde offres til Heroen; over den har man udgydt Olie, Vin eller andre Drikoffere; der har man endelig offret Røgelse og andre Brændoffere, og til at modtage Ilden eller Gløderne var Stenen forsynet med en lav Hulning; den var κοῖλος, som Lexikograferne siger, og kunde altsaa med Rette kaldes ἐσχάρα. Paa det nys omtalte Theseus-Relief synes denne Hulning at være antydet.

De overførte Betydninger, hvori Ordet ἐσχάρα bruges, som hos Lægerne om Skorpen over et Saar, og hos Ingeniørerne om Fodstykket paa en Gravemaskine, χελώνη χωστρίς (Athenæos mechan. p. 16: Πήγνυται αὕτη εἰς ἐσχάριον τετράγωνον ἔχον τὴν πλευρὰν ἑκάστην πηχῶν ιδ', hvilket oversættes af Vitruv: «Basis compingatur, quæ Græce ἐσχάρα dicitur, quadrata habens quoquo versus latera singula pedum XXV»), udledes med Lethed af Ordets almindelige Brug.

Anmeldelser.

Ludvig F. A. Wimmer, De danske runemindesmærker undersøgte og tolkede. Tegningerne af *Magnus Petersen*. IV. 1. Runeligstene og mindesmærker knyttede til kirker. Kbh. 1903—4. Gyldendalske boghandel, Nordisk forlag. Thieles bogtrykkeri. 214 sider i 4⁰.

På en enkelt undtagelse nær, der sættes til midten af det ellevte, henføres alle i fjærde binds første afdeling tolkede og tegnede mindesmærker af forfatteren til det tolvte og trettende hundredår. Som tittelen viser, falder fremstillingen i to hovedparter, den første omfattende de såkaldte runeligstene. Herved forstås ligstene, der er forsynede med korte, hvad indholdet angår, alt andet end oldtidsagtige runeindskrifter, og der i regelen er fladformede, hvorved de bliver bedre skikkede til at lægges over gravene (om undtagelserne se side 6, 31 f. og 72). Af sådanne stene haves nu for tiden kun 19; endda er det tvivlsomt, om det er virkelige runetegn, der findes på de to sidste i rækken, ligesom det ikke med fuld sikkerhed kan afgöres, om brudstykket af Bårsestenen (nr. 17) har hørt til en ligsten, medens den mulighed ikke synes udelukket, at nr. 7 ikke er nogen ligsten, men som hjörnesten i en portal har været knyttet til selve kirkebygningen. Kun to af stenene: nr. 1 (Eggislevmagleren) og det nysnævnte brudstykke har hjæmme i Sæland; kun én henholdsvis i Skåne (Hästvedastenen), på Tåsinge (Bregningestenen) og i Sønderjylland (Bjolderupstenen); de øvrige 14 alle i Nörrejylland.

Naturligvis har stenene fra første færd ligget over, undtagelsesvis stået ved eller på hver sin grav i vedkommende kirke eller på den tilhørende kirkegård; men næppe nogen eneste af dem findes længer på sin oprindelige plads; det skulde da være, om nr. 19 allerede för våbenhusets tilbygning har ligget på samme sted som nu. 4 af stenene er nu indmurede i kirketårnene. Af disse vides fra Worm den ene (nr. 12), der er indsat höjt oppe i den udvendige vestre tårnmur, tidligere at have ligget i gulvet inden for kirkedören: om de tre andre (nr. 3, 4 og 11), der alle er anbragte nær ved jorden i den udvendige søndre tårnmur, antager jeg, at de er komne der ved selve tårnenes opførelse; thi, som bekendt, er også tårnene i vore allerfleste kirker senere tilbyggede, for så vidt da ikke hele bygningen, som tilfældet nok er med den nuværende kirke i Tisted (nr. 11), skriver sig fra en sildigere tid. På lignende måde har flere af stenene tidligere en tid lang været indsatte i kirkegårdsmuren (ringmuren) eller kirkegårdsdiget; men kun nr. 2 sidder der endnu. 5 stene er i løbet af forrige hundredår bragte til forskellige museer: Gæssing-

holmeren og Bårsestenen til Oldnordisk museum (Nationalmuseet) i København, Hästvedastenen til museet i Lund, Salstenen II til Århusmuseet og Bjolderuperen til Kielermuseet. Nr. 7 henligger endnu på kirkegården, medens de øvrige 7 stene i tidens løb på forskellig måde er anbragte i eller ved de pågældende kirker (våbenhuse).

Af billedlige udsmykninger på stenene spiller, som naturligt er, det kristne kors i mangfoldige former en fremragende rolle, — dette kors, for hvilket efter det latinske vers på en nu omstøbt kirkeklokke (W. s. 144 f.) alt ondskabsfuldt måtte fly langt bort. På Salstenen II (s. 75) findes desuden de 4 Evangelisters velkendte symboler. Bregningestenen (s. 65) fremviser bl. a. en temmelig uskön Kristusfigur. Mindre klodset er billedet i bispeskrud på Gæssingholmeren (s. 39) af den hellige «Niklaos», hvorved jeg for min del snarere tænker på biskop Nikolaos fra Myra i Lilleasien (død efter år 326), efter hvem så mange af vore kirker er opkaldte og som nævnes i vor almanak under 6te December, end på vor hjæmlige Niels Knudsen (død 1180), der hverken var biskop eller blev kanoniseret, medens Wimmer hælder til den modsatte antagelse. Med rette fremhæver W. (s. 60) det som noget meget mærkeligt, at på Hillersleveren (s. 55) haves den ældste hidtil kendte fremstilling, fra omtrent 1250, af et våbenskjold (med to femfligede rosetter under hinanden) på et mindesmærke i Norden.

Sproget på runeligstenene er for det meste Dansk. Særtegnende for tidsforholdene er det dog: på den ene side, at det på 3 af dem, nemlig nr. 9, 13 og 16, er Latin, på den første og sidste formet i en heksametrisk verslinje; på den anden side, at på de danske nr. 10 og 12 er tre personnavne, hist billedhuggerens, her det jordede ægtepars, gengivne med hvad man har kaldt «ældre munkeskrift». Kun ganske undtagelsesvis, selv i de latinske indskrifter, får personnavnet en latinsk böjningsendelse. Nogle indskrifter består af et eneste ord, et personnavn: *Ulnoth* (nr. 1), *Ingœrth* (nr. 6), at forstå i lighed med «Lothæns grav» (nr. 4) eller «Ketel Urne ligger her» (nr. 8) og flere af samme slags. Bregningestenen (nr. 14) optræder selv som talende: «Sven Sassersen ligger her under; Helge djakæn ristæ (d. e. ristede) mig, mester Bo gjorde mig,» hvilket jeg helst forstår således, at Helge degn var en lærd, der havde givet stenhuggeren en fortegning, måske indridset i træ, af runerne. Naturligvis anråbes Gud (Krist) og Jfr. Marie (på Gæssingholmeren i den jyske form «Mari») på flere af stenene; af helgene kun den ovennævnte Nikolaos.

Hvor kortfattede eller tilsyneladende simple end de fleste indskrifter er, frembyder adskillige af dem betydelige vanskeligheder for læsningen og forståelsen; og man må glæde sig over, at det i de allerfleste tilfælde er lykkedes Wimmer at klare selv de mest brydsomme steder. Lejlighedsvis går det ud over ældre drømmebilleder, og måneskinsnaturer vil det sagtens göre ondt, at Ti-

stederens yndige «Thora, Thys sol» uigenkaldelig har måttet vige pladsen for den mindre höjstemte «Thordh Amdis son».

* * *

Den anden hovedpart, «Mindesmærker knyttede til kirker», falder igen i to afsnit, af hvilke det første handler om «Kirkelige genstande med runer». Herunder drøftes og afbildes først 11 døbefonter: 4 fra Nörre- og 1 fra Sønderjylland, 1 (i tillægget s. 205 ff.) fra Fyn, 1 fra Sæland og 4 fra Skåne. Det er med en vis ærefrygt, man betragter de smukke billeder af disse tavse vidner til, at så utallige nyfødte «fik deres kristendom». De og deres mangfoldige, mer eller mindre heldige, sidestykker rundt om i landet peger jo tilbage til en tid, da barnet «med negl og med næse, med hud og med hår», for at bruge et andet udtryk i Skånske lovs begyndelse, blev neddyppet i dåbsvandet, og det er med god grund, man mener, at de som oftest er lige så gamle som kirkerne, hvori de heldigvis har hævdet deres pladser til den dag i dag. Allerede det, at flere af dem er forsynede med nordiske runeindskrifter, taler höjlydt for, at de er af indenlandsk arbejde, således som hver af de 4 skånske udtrykkelig forkynder: «Martin mig gjorde». (Den berömte døbefont i Åkirkeby på Bornholm stammer, som W. har godtgjort i sit udmærkede særskrift om den, fra Gulland.) Bårsefonten har, under en indskrift med latinske bogstaver, et runealfabet m. m. Dansk, men vanskelig ved sine binderuner, er indskriften på Seldefonten (i Salling); der er dog næppe tvivl om, at W. i det mindste er kommen sandheden nær ind på livet. På hver af de 4 øvrige jyske fonter findes kun 3 eller 4 runer, som vistnok forestiller lige så mange ord, der tilsammen har dannet en dengang af alle nogenlunde oplyste gejstlige kendt kirkelig formel, mens vi nu er henviste til at gætte på flere muligheder. Indskriften paa den fynske font (i Egense, Svendborg amt) ender med ordet filius, og det ligger derfor nær i de to foregaaende runegrupper at søge stenhuggerens fornavn og fadernavn. Dette var da også Wimmers første tanke, som han dog har opgivet, idet han ender med en forklaring af lignende art som ved de nysomtalte jyske fonter. Da han imidlertid selv anser denne opløsning for meget tvivlsom, vil jeg göre et, jeg indrömmer det, voveligt forsøg på at hævde hans første standpunkt. Idet jeg går ud fra, at fortegneren har været en Fynbo og at hans første rune har været et *a*, læser jeg uden betænkning *Astret* som et personnavn uden navneformsmærke, snarest opstået af et Á*sfríðr* (jf. *Astrid* af *Ásfríðr; hustru af husfru), og i endelyden finder jeg kun et vidnesbyrd om, at Fynboerne allerede da har haft ondt ved at komme til rette med det åndende d (ð). Det næste navn mindede mig straks om den ældste form af det vestnordiske Egðir (jf. Sakses «Egtherus»),

nemlig *Eggþér* (eller *-þær*), hvorom se Bugge i Tidskr. f. filol. og pædagog. 8, 181 (sml. også Förstemann Personennamen sp. 19 f.). I lighed hermed læser jeg fontens runenavn *Égg-thè*, med endelyden endnu lang, men uden navneformsmærke; den latiniserede form blev derfor Eggtheus, hvoraf fonten har ejeformen på *i*[1]. Manden hed altså noget som *Astredh Eggthes-son*.

Betydelig kulturhistorisk interesse har også de derefter omtalte 10 Røgelsekar, hvoraf de 9 nu er samlede i Nationalmuseet, medens det 10de (nr. 8) er havnet i en privatsamling på Orebygård (Låland); men de vides alle at stamme fra kirker i Svendborg amt (den ene på Langeland), ligesom de alle er «gjorte» af samme mand: mester Jakob rød eller magister Jacobus ruffus fra Svendborg, hvis navn findes på dem alle undtagen på nr. 10. W. mener dog, at runeindskrifterne er udførte af forskellige personer. Udelukkende dansk er sproget kun på nr. 1 og 9, udelukkende latinsk på nr. 6 og 7, for resten Dansk og Latin i broderlig forening. På nr. 3 læses (med her normaliseret retskrivning) foruden «mester Rød» de to katalektisk-trokæiske dimetre:

cras dabor toto die
sicque ago cotidie, hvor altså røgelsekarret indføres talende.

I sådanne fodbundne fyndsagn kommer der let noget søgt eller tvungent; men jeg skönner ikke, at der vindes stort ved at ombytte *dabor* enten, efter Wimmers første indskydelse, med *labor* eller, som prof. Gertz har foreslået, med *dapor* (jeg nyder), og jeg tror, at den foreliggende tekst kan forstås uden nogen ændring. Udtrykt på Dansk har meningen været: Fra i morgen af er jeg for bestandig indviet til (eller: ofrer jeg mig f. b. til) kirkens (menighedens) tjæneste; for versets skyld udstykkedes denne tanke i to sætninger: I morgen gives jeg hen (eller: giver jeg mig hen) den hele dag, og det samme gör jeg så hver dag derefter. Skönt denne brug af «gör» (jf. Mikkelsen D. sprogl. § 242 og Jespersen i Dania 3, 177) sandsynligvis er gammel i dansk talesprog, behøver der vel næppe at skjule sig en Danisme under den latinske vending, jf. Siesbye i Udsigt over filol.-historisk samfunds virksomhed 1860—74 s. 45.

Mere enkeltstående er de 4 «andre genstande», der nu alle bevares i Nationalmuseet: en kirkeklokke, en relikvieæske, en kirkekiste og et jærnbeslag. Æsken er kommen fra en lålandsk kirke, klokken, kisten og beslaget hver fra sin jyske. Kirkeklokken har i Vulgatas oversættelse den berømte dobbelthilsen til

---

[1] Hvis, som antaget af Kok og O. Nielsen, det senere slesvigske mandsnavn *Ejde* hører hid, kan *d* svare til oprindeligt þ, hvorimod *j* som mellemform forudsætter den i Jylland velkendte overgang af -gg til åndende g.

Jfr. Marie hos Lukas 1, 28 og 42, en tekst, der, mer eller mindre fuldstændig, gentages på mange kirkelige mindesmærker, således allerede på det ene røgelseskar (W. s. 119); se endvidere Liljegrens Runurkunder nr. 1825, 1969, 1989, 1998 og 2030. Med munkebogstaver har jeg læst det samme på den store klokke fra 1425 i Butterup ved Holbæk (Kirkehist. saml. 2,476), hvor der ved slutningen er tilföjet et «Iesus Christus», medens de 5 sidste runer på klokken hos W. (s. 142) må læses *Eskil*, klokkestøberens navn. Æsken er given af «episkopus Gisiko» (i Odense), der døde kort efter 1300. Kisten fortæller: «Gunni smiþ (d. e. mester G.) garþ (gjorde) mæk», hvor *a* (er der ikke ment *æ*?) er mere påfaldende end endeselvlydens udeladelse, der hos W. s. 176 møder os i et andet udsagnsord, jf. Lyngby Udsagnsord. i jyske lov s. 8. Indskriften på dørbeslaget er så medtaget af slid, at det næppe vil lykkes at udfylde hullerne. Lidt mere får vi ud at runeindskriften på den ved Slesvig domkirkes istandsættelse omkring 1848 forsvundne dör (W. s. 153 og för i Håndb. i det nordslesv. spörgsmåls historie), der fortæller os: «Efli (Ævle) me fecit», — et mandsnavn, som jeg bl. a. genfinder i det vel omtrent samtidige *Eveli* i den reichenauske broderskabsbog (Pipers udg. s. 342) og siden, skrevet *Effle*, *Æfle*, *Ævele*, i Svenska riksarkivets pergamentsbref 1351—1400 (3 personer fra Østergøtland), og som jeg fører tilbage til et *Auðvæliʀ* (jf. Säves Gotlands runinskrifter nr. 11)[1], hvor mellemstavelsen efterhånden er bleven svækket, medens forleddet har gennemløbet samme udviklingstrin som i personnavnet *Ødgisl*, *Øgisl*, *Egisl* (Svenskt diplomatar. III) jf. stednavnet *Ødmorthæ* > *Emorthæ* o. s. v.

* * *

Det andet afsnit, «Runestene knyttede til kirker», begynder med 8 sådanne, «vedrørende kirken» d. v. s.: dens første opførelse, idet indskrifterne, der næsten alle er eller har været anbragte på forskellige steder i selve kirkebygningen, nævner den eller de mænd, der i så henseende har indlagt sig fortjæneste. Af kirkerne ligger eller lå 2 i Skåne, 1 på Bornholm (Povlsker), 5 i Nörrejylland; af de tilsvarende stene findes nu den ene skånske (nr. 1) i bispegården, og 3 af de jyske (nr. 3, 4 og 8) i Nationalmuseet i København. Ældst, fra omtrent 1050, er «efter sprogformerne og skrivemåden» den første skånske; til de yngste, fra omtrent 1300, hører den bornholmske med Pavlusfiguren. Den anden skånske sten, Åsumstenen (fra omtrent 1210), — der har nydt den ære at blive læst af Linné (se hans Skånska resa, udg. 1874 s. 71), — er tidligere udtömmende behandlet af W. i første bind af runeværket. Ret smuk er indskriften på stenen fra Krist-

[1] Efterleddet udgået fra det af Bugge i Arkiv 2, 353 f. omtalte udsagnsord.

kirken i Øster Brønderslev (nr. 3); kun på nr. 4, en söjlefod fra den gamle klosterkirke (opført omtr. 1180) i Børglum, er sproget overvejende Latin.

Under overskriften «Til pryd og belæring» sammenfattes 5 runestene, af hvilke den første, fra omtr. 1160, der er indsat i muren ved indgangen til Ørsted kirke (Odense amt) er den mest iöjnefaldende ved sit af Egil i Gårde «skårne» (udhuggede) billede af Samsons kamp med løven, medens den anden, fra omtr. 1300, der nu står i sakristiet i Søborg kirke (Frederiksborg amt), kun har ordene «ave Maria». Af de 3 andre, «Alfabetstenene», sidder nr. 3 og 4 henholdsvis i den udvendige nordre tårnmur og den udvendige østre kormur i Mønsted kirke (Viborg amt), nr. 5 ligeledes udvendig i kormuren i Åstrup kirke (Ribe amt). De tre «futhork», der naturligvis er runegranskerne særdeles velkomne, henføres af W., ligesom det på Bårsefonten, til begyndelsen af det trettende hundredår.

Endelig gennemgås 7 (8) stene «med uvis betydning», de 4 første i eller fra jyske kirker. På nr. 1, der består af to sammenhørende sten, ses billedet af en kriger i fuld rustning, på nr. 3 et spidshaget mandshoved. Nr. 2, nu i Nationalmuseet, er mærkeligt ved, at stenen er funden i ruinerne af Vitskøl klosterkirke. Af de korte runeindskrifter har W. udbragt det mest mulige; smuk er hans sammenstilling af «blomæ» på nr. 4 med folkevisernes «Rosensblomme». Endvidere: 3 munkestene (murstene) med indridsede runer, alle hjæmmehørende i sælandske kirker, hvorfra dog de to er skænkede til Nationalmuseet, medens den tredje (nr. 5) fremdeles sidder «på korets søndre ydermur» i Søborg kirke og — romantisk nok! — bærer indskriften: þæn f[agræ] Yrsæ.

Et helt andet præg end nogen i det foregående omtalt runesten har den som tillæg til andet bind meddelte «Ålumstenen IV», der er lige mærkelig ved sit indhold og i sproglig henseende. Når W. i oversættelsen til Nydansk lader Tyre hue sin afdøde fætter bedre «end sin kære sön», være det mig tilladt at bemærke, at nærmere teksten vilde ligge «end en kær sön», hvilket vel kan forstås som «end om han havde været hendes egen sön». På en tidligere bortdød sön er der da slet ikke tænkt. Udtrykket minder i øvrigt for stærkt om det moderne «kærere end sit eget liv», til at den gode «kone» kan frikendes for at have været en smule overspændt.

Af runeværket mangler endnu I 1. (den almindelige indledning), hele III. (stenene fra Skåne og Bornholm) samt IV. 2 (ordsamlingen), og særlig tredje bind imødeses sikkerlig med længsel af mange; men allerede for længe siden står det fast, at *Sofus Bugge*, der vandt sine første sporer i dette tidsskrifts ældste række, og *Ludvig Wimmer*, der snart kom ham op på

siden, er de kyndigste kendere og de grundigste granskere af runer i Nord.

F. Dyrlund.

M. Olsen, Tre orknøske runeindskrifter (Maeshowe XXII, XVIII og XVI). Særtryk af Chria. Vidensk. Selsk. forhandlinger for 1903, nr. 10. Christiania 1903, Dybwad (komm.). 30 s.

Blandt de mange runeindskrifter i den bekendte gravhøj Maeshowe på Mainland indtager de her behandlede 3 en særlig plads, tildels på grund af de mærkelige tegn, der, især i den første, er benyttede. Forf. begynder med nr. XXII, der er ridset med nogle snørklede sære tegn, som ingen hidtil har kunnet tyde i sammenhæng. Imidlertid er enkelte af tegnene temlig ligefremme og kan let identificeres med velbekendte runer. Ved at holde sig hertil og ved forsøgsvis at søge den almindelige formel: N. N. ristede disse runer, lykkes det forf. ved en skarpsindig fremgangsmåde at tyde hele indskriften, der gengives således: *tryhr ræist runar þesar* ɔ: Trygg ristede disse runer. Det synes som denne simple utvungne sætning er den rigtige tolkning. Forf. gennemgår dernæst de enkelte tegn og søger at forklare deres snørklede form ud fra de gamle runetegn.

Indskr. XVIII er forsåvidt beslægtet med denne som den tildels anvender lönskrift; den er iøvrigt let at tyde. Dér står: *þisar runar rist sa maþr er runstr er fyrir uæstan haf.* Det er for længe siden blevet udtalt, at indskr. XVI var en direkte fortsættelse af XVIII; den lyder: *mæþ þæire øhse er ati køukr trænilsonr fyrir sunan lant.* Bægge betyder de: «Disse runer ristede den mand, der er runekyndigst vest for havet [ɔ: på de vestlige øer] — med den økse som (ejede =) tilhørte Gaukr Trandilsson på sydlandet [ɔ: på den sydlige del af Island]». Jeg er enig med forf. i at runeristeren var en Orknøing (og ikke en Islænder), men han må have stået i nöje forbindelse med Islændere og mulig selv været på Island, siden han kan bruge udtrykket *fyrir sunnan land* således uden videre. Jeg er fremdeles enig med forf. i, at den Gaukr Trandilsson, der her nævnes, er identisk med den fra Njála bekendte fostbroder til Asgrim Ellidagrimsson; denne sidste så sig nødsaget til, som sagaen lader ham sige, at dræbe sin fostbroder; det er med god ret blevet formodet, at grunden var at søge i et elskovsforhold (skinsyge). I hvert fald har mindet om de to fostbrødre levet meget længe; at en fostbroder dræbte den anden var jo eneståênde. I Islandske folkesagn og æventyr (II 100) haves et minde derom. Af Hauks Íslendingadrápa ser vi, at Gaukr i det 12. århundrede var berömt som kæmpe. Hans våben (økse) er kommen i runeristerens besiddelse, hvad

han åbenbart er stolt af. Noget slægtskabsforhold behøver man ikke derfor at tænke på. Derimod er jeg ganske uenig med forf., når han gör disse to indskrifter til vers. Der er i og for sig intet ved dem, hverken i ord eller ordstilling, som ikke er rent prosaisk. Ja, i så henseende kunde de overhovedet ikke være mere prosaiske end de er. Der er heller ingen rytmisk bevægelse af nævneværdig art, dog en smule mere i den sidste «halvdel» end den første. Derimod er der ingen som helst rimbogstavforbindelse i ordene *er rýnstr er* | *fyrir vestan haf*. Det hele er kun ganske jævn prosa.

Ved indskr. XVI har forf. påvist en ejendommelighed, man ikke har kunnet klare sig. Mellem *ø* og *u* i *Køukr* findes en R-rune, der kun rager op til henimod midten af de andre runer; nederst på ø-runen findes en kvist, som intet har at gøre med ø-runens form i og for sig. Forf.s forklaring af dette tegn, ɔ: t, og det følgende r er meget skarpsindig og synes slående rigtig; de skal nemlig efter hans mening læses sammen med de følgende runer *-ukr* (der altså får en dobbelt funktion); det hele giver mandsnavnet *trukr* ɔ: Tryggr, det samme, som XXII indeholder. Herved bestyrkes læsningen af denne og samhørigheden af disse 3 indskrifter. Indskrifterne henføres vistnok med rette til 12. årh. Hvad enten man er enig med forf. eller ej i alle enkeltheder, kan man næppe andet end give ham ret i hovedsagen. Forf., der i længere tid har været prof. S. Bugges amanuensis ved hans udarbejdelse af det store værk om Norges runeindskrifter, har her givet en prøve på sin selvstændige granskning og vist sig i besiddelse af en metodisk fremgangsmåde, som det er en glæde at konstatere, en ikke almindelig skarpsindighed og iagttagelsesævne forbundet med ulyst til mere eller mindre fantastiske gætninger.

Kbhvn., 9. Marts 1904.

Finnur Jónsson.

Nordiska Studier tillegnade *Adolf Noreen* på hans 50-årsdag den 13. Mars 1904 af studiekamrater och lärjungar. Upsala 1904. 492 s.

Efter den indflydelse, som prof. A. Noreen har haft ikke blot på sin videnskab og studiet deraf, men også personlig på sine disciple — hvorom der for os, der ikke er det, foreligger så mange utvetydige vidnesbyrd —, var det kun naturligt, at hans venner og disciple allerede nu har villet vise deres udmærkede læremester og ven deres taknemlighed og erkendtlighed. Herom vidner den statelige bog med ovenstående titel, som her kortelig skal omtales. Den indledes med en dedikation, kort og fyndig,

der er undertegnet af 122 mænd og kvinder (3). Af disse er der leveret bidrag til festskriftet af 41; blandt disse er én dansk (Marius Kristensen) og én tysk (E. A. Meyer).

At indholdet er blevet noget broget, følger af sig selv, uagtet de afhandlinger, der vedrører rent sproglige spörsmål (grammatik, fonetik, etymologi, sproghistorie), er langt de fleste. Jeg kan i det følgende ikke særlig omtale hvert enkelt af bidragene, hvoriblandt der ikke er så få, jeg overhovedet ikke er kompetent til at udtale mig om.

Af specielt fonetisk-grammatisk-syntaktiske afhandlinger — grænserne er undertiden noget flydende — er der 9. Gammelsvensk område behandles af *Hultman*: «Nya fall af fornsvensk vokalförlängning»; forf. anfører fra forskellige håndskrifter utvetydige eksempler på forlængelse, betegnet ved vokalens dobbeltskrivning, og han støtter sin opfattelse ved hjælp af endel nysvenske dialekter. Forf.'s resultat synes at være uangribeligt. *Marius Kristensen* skriver om «De islandske halvvokaler og deres betegnelse i den I. grammatiske afhandling». Forf. går ud fra ordet *járn—isarn* og vil hævde den gamle fonetikers skrivemåde *earn* (*éarn*) som den eneste rigtige. Heri kan jeg gærne give forf. ret, og jeg har intet imod at opgive skrivemåden *ıarn*, som han dadler mig for at have brugt; når jeg i IV. bind af Hkr. har brugt de samme betegnelser som i teksten selv, er det egl. blot for overensstemmelsens skyld; at jeg ikke mere «akcepterer» formen *ısarn-* i lign. metriske tilfælde som i det af den gamle grammatiker anførte vers, er næsten overflødigt at bemærke.

Nordenstreng behandler det i den sidste tid hyppig omdisputerede spörsmål, hvilken vokal der må antages at foreligge i brydningstvelyden *io*: «om u-brytningsdiftongens kvalitet i isländskan». Tvelyden skrives i isl. hdskrr. hyppigst *io* (men der findes dog ikke sjældent exx. på *iǫ* el. *iø*), hvilket flere (el. måske de fleste) i de sidste år har villet opfatte — ikke som *iǫ*, men som virkeligt *io*. Prof. Kahle har for en del år siden gjort opmærksom på skjalderim, der taler imod denne opfattelse, og Nordenstreng anfører endnu flere, hvoraf det fremgår, at *o* i *io* kun rimer med *ǫ*, aldrig med *o*. Forf. mener derfor, at udtalen virkelig var *iǫ*, og dette falder ganske sammen med min opfattelse. Jeg tör måske henvise herom til en lille afhandling, der om kort tid vil udkomme, og som allerede var færdig, før jeg læste forf.'s. Endnu bemærkes, at forf. omtaler ordet *þiokkr* og dets vokal, som i et vers rimer med *o* og gør gældende, at her er forholdet et andet. — På tysk område bevæger sig *Grips*: «om *l* och *r* i tyskt talspråk» og *Meyers*: «Zur vokaldauer im deutschen». I den første nedlægger forf. resultaterne af sine studier over den «glidelyd», der opstår under udtalen af en vokal og umiddelbart følgende

l og *r*; i den sidste göres der rede for betonede vokalers længde el. korthed, der konstateres ved nöjagtige målinger.

Arpi skriver om «nyisländsk *ll* ock *rl*» og «*nn* ock *rn*». Som bekendt er det kun i enkelte tilfælde, at Islænderne udtaler *ll* og *nn* (*rl* og *rn*) anderledes end som *ddl*, *ddn* (el. omtr. som dansk *tl* og *tn*). Forf. behandler disse tilfælde, der for det meste er kælenavne (forkortede egennavne, f. ex. *Villi* af *Vilhjálmur*) og enkelte andre (12) ord. Bedömmelsen af disse ord er i det hele rigtig. Dog bemærker jeg, at jeg aldrig har hørt ordet *vellingur* blive udtalt anderledes end med den almindelige *ll*-udtale; hvis forf. har hørt det udtalt anderledes, må det bero på en individuel (dansk) påvirkning i nutiden. Heller ikke kender jeg *hnul-la* men kun *hnuðla*. Endelig omtaler forf. sådanne verbalformer som *sjerð*, *ferð* osv. (f. ældre *sér* og *ferr*). Konstateringen heraf er rigtig og brugen deraf er ganske almindelig.

«Om användningen af slutartikel i Codex Bureanus» skriver *Ottelin* på en indgående måde. De resultater, han kommer til, stemmer godt med oldsproget.

Hertil vil jeg föje en kort omtale af to afhandlinger af *Brate* og *Lind*. Brate viser, at anvendelsen af skilletegn (i oldsvenske tekster) er ret regelbunden, og han påviser denne brug i det enkelte. Det forekommer mig, at hans udviklinger stemmer temmelig nöje med hvad der kunde påvises for de gamle islandske hdskrs. vedkommende i det hele og store; at punktet som forf. hævder var et «læsetegn» er så at sige selvfølgeligt. M. h. t. Linds afhdl.: «En anakronism i s. k. normaliserade fornvästnordiska [det må naturligvis ikke mere hedde «norske og islandske», eller blot «islandske»] täksteditioner» kunde der være en del at sige. Med en glødende harme, der i virkeligheden var en bedre og vigtigere sag værdig, forfølger forf. retskrivningen i de «såkaldte normaliserede» udgaver af norske og isl. skrifter i almindelighed og enkelte punkter deraf i særdeleshed. Jeg har ved en tidligere lejlighed udtalt mig om det meningsløse i denne forfølgelse, som enkelte har gjort til deres specialitet; de normaliserede udgaver er fuldstændig berettigede og uundværlige ved siden af bogstavrette udgaver af de bedste og mest fremragende håndskrifter fra de forskellige tidsrum. Naturligvis er der enkelte punkter, hvorom der kan tvistes; der er heller ikke tale om nogen aldeles bestemt ufravigelig normalisering; man normaliserer nutildags anderledes end for 50 år siden; man stræber her, som på alle andre områder, at forbedre og fuldkommengöre og især tage hensyn til oldtidens egne forskellige tidsrum og udvikling. Forf. udgyder denne gang sin vredes skåler over sammenskrivning af en persons navn (i gen.) og ordet for «sön» i genealogiske opregninger (Atli Eilífsson, Bárðarsonar osv.) samt sådanne skrivemåder som «Gunnlaugssaga [i ét ord] ormstungu». Forf. hævder, at det eneste rigtige er at skille ordene ad og skrive *Bárðar sonar*, *Gunnlaugs*

saga. Teoretisk set har forf. fuldstændig ret, og der er ingen tvivl om at det oprindelige forhold er, at man også i praxis, d. v. s. i virkelig udtale, har følt begge ord som selvstændige og markeret dette. Men hvis forf. tror, at han er den eneste eller første, der har opdaget dette forhold, tager han i höj grad fejl. Jeg skal blot — også for at sanke en smule gloende kul på hans hoved på de så slemt mishandlede islandske udgiveres vegne — göre opmærksom på, at den teoretiske skrivemåde, som forf. forfægter, netop er gennemført i normaliserede udgaver af sagaer, bestemte for det isl. publikum og besörgede af Islændere og trykte i Reykjavik, f. eks. i Njála, og det er i år akkurat 10 år siden, den udkom. Når jeg indrömmer, at forf. teoretisk set har ret, kan jeg derfor ingenlunde underskrive hans resultat og udvikling. Hans opfattelse forudsætter, at hvergang en længere slægtrække i den pågældende form fremsagdes, har fremsigeren distinkt skelnet imellem person (fader-)navnet og det følgende *sonar,* udtalt hvert ord så at sige for sig selv, men dette har man efter min overbevisning ikke gjort, fordi det er fuldstændig unaturligt; enhver som læser en sådan række og ikke netop gör sig umage for at holde de pågældende ord fra hinanden vil uvilkårlig komme til at trække *sonar* (resp. *dóttur*) osv. til den foranstående genetiv af personnavnet. Denne tilböjelighed til at göre *sonar* enklitisk er sikkert begyndt meget tidligt, skönt der just ikke kan gives håndgribelige beviser derfor, hvilket ligger i sagens natur; derimod haves bevis for, at *son(r)* ved år 1000 er blevet enklitisk föjet til fadernavnet i al almindelighed. Forf. hævder, at denne enklise i slægtopregning først er nyislandsk eller i hvert fald meget ung; men herfor har han intet som helst bevis. Ti hvad han fremfører om håndskrifternes skrivemåde er ganske uholdbart. Han anfører f. eks. Codex Frisianus, hvor ordene som regel skal være skrevne adskilte. Dette er mig ikke påfaldende; det er sikkert regel i de fleste håndskrifter; men når man ved i hvilken grad ordenes enkelte led, netop som regel, adskilles i de gamle håndskrifter, kan man ikke metodisk tillægge adskillelsen af ordet «sön» fra fadernavnet den ringeste betydning. Fra Frisianus' første side skal jeg f. eks. anføre følgende på må og få grebne eksempler på adskillelsen: *norðr londom, langfeðga tali* (sikkert ét ord), *stór ættaðir* (adskillelsen her noget mindre end ellers, men tydelig nok), *frǫði menn, niðar nes, bavta steina, brvna olld, vpp haf, vpp reist, lavsavgo monnom, for vitri, havka dal* osv. Tror hr. Lind, at det sidste ord i disse eksempler har været udtalt markeret og som selvstændigt ord? Jeg for mit vedkommende anser det for ikke blot forsvarligt, men endogså fuldstændig rigtigt i slægtregistre af den anførte art at skrive personnavnet og det følgende *sonar* (*dóttur*) som ét ord i normaliserede tekster, man kunde også sætte en bindestreg imellem; hvorimod adskillelsen; skönt teoretisk rigtig, vil volde en stødende og hakkende oplæs-

ning, hvis den skal respekteres, uden at der vindes noget derved i tydelighed.[1]

Over de 9 afhandlinger, der behandler sproghistoriske og dermed nærbeslægtede spörsmål, kan vi her kun give en kort oversigt. Det er *O. v. Friesens* afhdl.: «Om utvecklingen af ǫ̌ i svänskan» (forf. anfører ekss. på en overgang af kort ǫ til langt *å* som *tråg, såg*). — *Hesselmann* leverer et «Kritiskt bidrag till läran om nysvenska riksspråket» (belyser særlig dialekternes betydning for udviklingen; forf. udtaler, at man ikke kan tale om rigssprog för end i 17. årh. og måske først ved dette årh.'s slutning). — *Kallstenius* skriver ganske kort om «Ett par synpunkter vid bildandet af svenska ortnamn», *Lagerheim* om «Bibliska uttryck i profant språkbruk» af forskellig art (som f. eks. «kasta perlor för svin»); afhdl. er nærbeslægtet med Th. Hjelmqvists studier og skrifter over bibelske navne. *Karsten, Saxén* og *Wiklund* behandler enkelte punkter af forholdet mellem finsk og germansk-nordisk henholdsvis i «Några germanska lånord i finskan», «Onomatologiska bidrag till belysande af den svenska befolkningens äldre utbredning i Egentliga Finland», og «En finsk metates i lånord» (*gramber [gramr]* bliver *karmas*; det er særlig likvidametatese, der eftervises; afhdl. er betydningsfuld, uagtet alle de anførte ekss. næppe er sikre nok).

Endelig skal her nævnes *Johanssons* afhdl. «Nominalsammansättningar i gotiskan», en særdeles righoldig og systematisk fremstilling, vistnok vel stærkt systematiseret, og *Waltmans* «Nordiska aksentformer i gäliska».

Af etymologiske afhandlinger er der ialt 10; om dem gælder det, som ved alle den slags afhandlinger, at de foreslåede etymologier er mere eller mindre sandsynlige; mange er gode og skarpsindige og synes sikre. En kort oversigt skal her anføres. *Björkman* skriver «Etymologiska småbidrag» (*ákafr, fox, gá, lekter, lyra, mattram, reel [> hrœll]*), *Celander* «Om härledningen af nysv. adjektivet dålig, fornisl. dáligr» (opr. betydn. «dødelig»); *Ekwall* «Om ordet gräs» (da. *græs*; oldn. *gres* forudsættes, hvoraf østn. *græs*, og ved omdannelse i oldn. *gresi* i sammensætninger); *Hellquist* giver «Några bidrag till nordisk ord- och namnforskning» (*hara, Hǫrn*; *Histret* [sv. stedsnavn], *jute* [fuglenavn], *kavat*; *Uppsalir*), *Lagercrantz*: «Ett par ordförklaringar» (*góðr; ty. rind*); *Lidén* forklarer «Got. *hrōt* (oldisl. *hrōt* 'tag'); *Persson* skriver «Små bidrag till germansk etymologi» (eng. *clough*; ndl. *klingen*; sv. *kuse, julkuse*, sv.-da. *kutting*), *Reinius* skriver om «Gosse». Dette ord synes at have en ualmindelig tiltrækningskraft for etymologer; det her gjorte forsøg er særdeles grundigt og indgående og forf.'s resultat er, at ordets egl. betydning er «gris»; forf. kunde (s. 421)

[1] Pudsigt nok indeholder forf.'s egen overskrift en lignende «anomali»; det er ikke «editionerna», der er «fornvästnordiska».

ved omtalen af *gylta* (bl. andet betydende «en liten flicka») have fremdraget tilnavnet *rúmgylta* (þuríðr; Landnámabók).

Tamm leverer «Undersökning av svenska ord» (*dröja; hälsike* [= hälvete]; *ihjäl; kyla; råka; spö; sticken; suput; vallmo*, foruden nogle ældre el. dialektiske ord), *Torbiørnsson* endelig «Slaviska och nordiska etymologier» (*kvistr*, *kvast*; norsk *ryyse*; sv. *hals*).

Til alt det foranstående slutter sig *Beckmans* afhdl. «Några ord om rytmisk betoning», hvis indhold nærmest er en kritik af den store svenske Akademi-ordbogs udtalebetegnelse, — samt *Lampas* afhdl. «Strofformer i svensk medeltidsdiktning».

Af afhandlinger, der handler om *runer* og *arkæologi*, findes 4. *Läffler* giver nye skarpsindige forsøg på at fortolke nogle enkeltheder i Røk-indskriften, men det vilde føre for vidt at diskutere de givne forklaringer her. *Pipping* fortolker den gullandske Pilgaardssten-indskrift, der i oversættelse skulde lyde omtrent så: «smukt-malet sten rejstes af Hegbiarn og hans brødre Roðuisl, Østen . . ., som har rejst stene efter Ravn syd på ved Ruf- (el. Roð-?) sten. De kom vidt til Aifur. Vifill besørgede». Her er dog endel meget usikkert. Ikke mindst sætningen: *kuamu uitiaifur*, der, som anført, skal betyde: «de kom vidt (og helt) til Aifur»; «Aifur» skal være navnet på en af de bekendte fosser i Dnjepr; men dette kan ikke være rigtigt, ti præpositionen *i* vilde da sikkert ikke være bleven brugt; det måtte hedde *til* (med gen.) eller *at* (med dativ); *i* vilde kun kunne betyde, at de faldt eller blev styrtede i fossen, hvilket ikke kan være meningen. Skulde der ikke i *uitiaifur* skjule sig sådant noget som *vitja í fọr*? Den sidste sætning lyder heller ikke meget naturlig. Endelig giver *Wadstein* i «Till tolkningen af Vedelspangstenen II» et nyt forsøg på at forklare det bekendte *ui* foran *ąsfriþr*; han vil her kun læse et *u*, der skulde læses i forbindelse med det ovenoverstående *uþinka* og fortsættelsen heraf i 3. linje *rs*, altså *uþinkaurs*, hvilken form (-*kaur*) netop findes andre steder. Denne fortolkning er lidet tilfredsstillende af flere grunde; hvorfor var der åben plads foran *ąsfriþr*, og hvorfor indskydes dette *u*, hvor det egl. slet ikke havde noget at göre? Iøvrigt antager jeg, at Wadsteins opfattelse vil blive imødegået fra kompetent side.

Af *arkæologisk* art er *Almgrens* afhdl. «Vikingatidens grafskick i verkligheten och i den fornnordiska litteraturen». I denne interessante og vigtige afhandling påviser forf., at den gamle litteraturs hentydninger til begravelser, höjlægning, brænding og dertilhørende skikke overhovedet er i temmelig god overensstemmelse med hvad der i virkeligheden er forefundet ved udgravninger og fund. Forf. gjorde vel i, om han vilde benytte de nyeste udgaver af de gamle sagaværker og göre sig bekendt med de nyeste forskninger angående forskellige litterære værker; i det hele gör dog den her antydede mangel ingen videre skade. Han vilde dog

måske derved være kommen til erkendelse af, at et digt som Sigurðarkviða III umulig kan henføres til det 9. årh. Hvis forf., i st. f. at benytte 1. udgave af Mogks litteraturhistorie, havde benyttet den anden, vilde han have set, at Mogk henfører digtet til c. 1050 («næppe för»), hvilket ganske stemmer med min antagelse i min litteraturhistorie. At forf. (s. 326—27) følger Noreens fortolkning af omskrivninger i Ynglingatal v. 16—17 er forståeligt; fortolkningen er ikke desto mindre afgjort urigtig.

Af litteraturhistoriske bidrag er at nævne: *R. G. Bergs* afhdl. om «Prologen till Phosphorus», en interessant og energisk afhandling, *Klockhoffs Samsonsvisan*; forf. gennemgår de forskellige former for visen i svenske, danske og norske optegnelser, og viser meget grundig, tildels imod Olrik visens oprindeligste form og senere udvikling; men afhandlingener; vanskelig at læse, da den på sine og det endda meget vigtige steder kun giver henvisninger til viseformerne istedenfor teksten selv. *V. Gödel* giver en redegörelse for et tabt isl. hdskr., der er blevet kaldt «Ormr Snorrasons bog»; forf. kan med temmelig sikkerhed påvise, hvad det har indeholdt og hvad der deraf haves i afskrifter; han ser sig endogså i stand til at beregne dets störrelse. I det hele og store har forf. ret; jeg finder det dog lidet sandsynligt, at bogen har været et så gammelt hdskr., som han vil göre den til (ældre end 1300), og at den har tilhørt biskop Arne i Bergen. På grund af dens indhold og andre kriterier har bogen næppe været ældre end fra midten af det 14. årh. Skulde ikke den Ormr, som den er opkaldt efter, være identisk med Ormr Snorrason, der var lagmand på Island 1359—68 og atter 1374—75?

Hertil hører også *K. G. Westmans* afhdl. «Södermannalagens avfattning», en som det synes særdeles grundig og overbevisende behandling af spörsmålet.

Fortolkning af tekster er meget svagt repræsenteret. *Ambrosiani* fortolker et sted i «Uplandslagens Ärfda B.» for derved at give et bidrag til Erik den helliges historie; fortolkningen synes meget plausibel. — *Psilander* gör et forsøg på at forklare 1. v. af Alvíssmál; det er særlig linjen: *heima skal at hvílð nema*, der behandles. Forf. foreslår at læse *heimo* af et fem. *heima*, der skulde betyde «hustru»; et sådant ord findes ellers ikke, men Mätzner henviser til Edmonstons glossar, hvor *hemma* findes i betydn. wife, house-wife. *At hvílð* skal betyde «i ro», men det kan forf. heller ikke anføre ekss. på. Fortolkningen er fuldkommen forfejlet; den slags forsøg gör ingen nytte og burde ikke offenliggöres.

Endelig findes en folkloristisk afhandling af *Schagerström*: «Om råd, drakar och mjölingar», folkesagn fra «Gräsön i norra Roslagen».

Som man ser af denne gennemgang indeholder bindet en anselig mængde stof af meget forskellig art, for en stor del af

betydelig værdi. Det er en velfortjent gave til den höjt fortjente lærde og vidner smukt om den hengivenhed for læreren, hans disciple er besjælede af; med det samme aflægger den vidnesbyrd om modtageren selv, hans alsidighed og lærdom. Til den fyndige dedikation har vi lyst til — skönt bagefter — at knytte vore bedste ønsker om, at Adolf Noreen endnu længe må blive ved med at uddanne dygtige disciple, «at han må styrkes og glædes af dem, men de af ham og riget af bægge», for at bruge Snorres ord.

København, 13. maj 1904.

Finnur Jónsson.

Neuphilologische Mitteilungen, hrsg. vom Neuphilologischen Verein in Helsingfors. $^{15}/_{9}$—$^{15}/_{10}$ 1903. Nr. 1 og 2 1904.

Skønt dette lille tidsskrift nærmest udkommer som medlemsblad for det energiske «nyfilologiske» selskab i Helsingfors, fortjæner det dog at kendes i videre kredse ligesom de af samme selskab udgivne «Mémoires», hvoraf der nu foreligger tre smukke bind. «Neuphil. Mitt.» udkommer med 8 hæfter om aaret til den billige pris af fire finske mark. Det bringer baade selvstændige afhandlinger og anmældelser paa tysk, fransk og engelsk filologis omraade. Af ovennævnte hæfter er det første af særlig interesse for os danske derved, at det foruden et referat af Vibæks Vernerbiografi bringer en gengivelse af to lange breve fra Verner til Pipping fra aaret 1890. De handler bægge om hans apparat. Det første er, med bilag, saa fuldt af matematiske beregninger, at det er ganske uforstaaeligt for uindviede, det andet giver en meget udførlig beskrivelse af apparatet med vedføjede tegninger. — Hovedindholdet af de to andre hæfter er en indgaaende omtale af en tysk skolegrammatik, der giver anmælderen, Uschakoff, lejlighed til drøftelse af forskellige punkter af moderne tysk sprogbrug. Endvidere meddeler Söderhjelm et hidtil ikke udgivet oldfransk digt «Le miroir des dames et des demoiselles», og Lindelöf giver oplysninger om engelsk lexikografi, navnlig om Murray's New English Dictionary.

Kr. Sandfeld Jensen.

Kr. Nyrop, Kortfattet italiensk Grammatik. 2den Udg. Kbh. 1903, Schubothe. 144 s.

Da förste udgave af denne bog udkom i 1897 som et nyt led i den statelige række lærebøger, der skyldes prof. Nyrop, betegnede den et betydeligt fremskridt. For det stadigt voxende antal af mennesker, der af en eller anden grund ønsker at stifte bekendtskab med italiænsk, gaves der lejlighed til en hurtig og nem tilegnelse og, hvad der er endnu vigtigere, det blev muligt for dem strax at gaa til det moderne sprog selv, medens tidligere hjælpemidler paa mangfoldige punkter lod en i stikken i denne henseende. Det bedste bevis for, hvor tidssvarende bogen var, er vel, at en ny udgave har vist sig nødvendig efter saa forholdsvis kort tids forløb. Den nye udgave, der fremtræder i smukt udstyr, adskiller sig ikke væsenligt fra förste. Paragrafinddelingen er den samme, men paa forskellige punkter er der foretaget ændringer og forbedringer, der yderligere forøger bogens værd.

Kr. Sandfeld Jensen.

Valdemar Bennike og *Marius Kristensen*, Kort over de danske folkemål med forklaringer. 3. hæfte (S. 41—56, Kort 17—26). Kbhvn. 1904, Schubothe (Komm.).

Den i og for sig berettigede Fordring til Videnskabsmænd om at bidrage til Populariseringen af deres Videnskabs Resultater fremsættes overfor Filologer og ikke mindst overfor yngre Filologer undertiden med et Eftertryk, som aldrig vilde blive anvendt overfor Dyrkerne af andre Videnskaber. Dette er tildels naturligt: andre Videnskaber populariserer deres Resultater gennem selve den praktiske Anvendelse; men den historiske Videnskab (hvoraf Filologi og Sprogvidenskab er særlige Grene) må i langt mindre Omfang søge sin Eksistensberettigelse i de praktiske Resultater end i selve den Trang til Viden, som adskiller Menneskene fra «pecora, quæ natura prona atque ventri oboedientia finxit», den samme Trang, hvoraf også de Videnskaber er fremgået, som nu kan rose sig af praktiske Resultater, men hvis første Repræsentanter måtte finde sig i den ikke altid rosende Betegnelse *μετεώρων φροντισταί*. Men hvis den historiske Videnskab beråber sig direkte på denne Trang, må den naturligvis også søge at tilfredsstille Trangen for så mange Mennesker som muligt. Dog synes man over lutter Krav om Popularisering undertiden næsten at glemme, at Videnskaben for overhovedet at kunne populariseres må eksistere, d. v. s. udvikle sig videre, og at det må være de unge Videnskabsmænds vigtigste Opgave at arbejde med på denne Udvikling,

medens Populariseringen ofte kan overlades til de mere passive Lærde. Men det må naturligvis betegnes som ganske overordentligt glædeligt, når der fremkommer et Værk, som samtidig med at føre sin Videnskab et stort Skridt fremad tillige indeholder en ganske overordentlig anskuelig Popularisering af Resultaterne.

Et sådant Værk er Valdemar Bennike og Marius Kristensens Kort over de danske Dialekter med tilhørende Forklaringer (sml. ovenfor VII 148—149 og X 30—31). Udtrykkelig at göre opmærksom på dette Værks store videnskabelige Betydning turde være ganske overflødigt. Næppe vil nogen Filolog, som i nogen Form interesserer sig for dansk Sprog, kunne undvære dette Værk. Men tillige må de overordentlig anskuelige Kort kunne udrette Vidundere i Retning af at vække Interesse og Forståelse for Dialektstudiet. I en af vore dygtige Höjskolelæreres Hånd må de være uvurderlige. Det foreliggende Hefte behandler især Lydene *u*, *y* og *ø*. En ganske særlig Interesse knytter sig til de to første Kort, som behandler et Punkt, på hvilket Jysk-Fynsk fra den ældste Tid af sammen med Norsk-Islandsk stiller sig i Modsætning til Sælandsk-Skånsk og Svensk. Den første Dialektgruppe har i en Række Tilfælde *o*, hvor den østligere Gruppe har *u*. Denne Modsætning træder klart frem i de ældste Literaturværker (f. Ex. gl. jysk *hol* ‚Hul', gl. skånsk *hul*), og Grænsen kan ved Hjælp af de moderne Dialekter trækkes ret skarpt. Dog er Forholdet blevet noget fordunklet dels ved en overgang fra *u* til *å* i Nordskånsk og Bornholmsk, dels ved en Overgang fra *o* til *ø* i bestemte Tilfælde i en Del af Jylland, navnlig foran *j* af ældre *ð* i Participier som ældre jysk *bothœn*, ‚buden'. Disse Participier kan imidlertid også få en *ø*-Lyd i andre Dialekter uafhængigt af alle Lydregler ved Indflydelse fra andre Böjningsformer. Udbredelsen af det lydrette og det analogiske *ø* fremstilles på et og samme Kort (Nr. 18), hvilket har haft til Følge, at dette Kort ved første Öjekast kunde synes at være i Strid med Nr. 17; men den ledsagende Tekst vil hurtigt orientere Læseren. Den gamle *o* : *u*-Grænse, der krydser Hoved-Dialektgrænsen i Norden (mellem Islandsk-Norsk og Dansk-Svensk), har en ikke en ringe methodologisk og historisk Interesse. De øvrige Kort skal jeg ikke her gå nærmere ind på. En gennemført Kontrol af Kortene kan jeg ikke foretage; men overalt, hvor jeg har været istand til at foretage en Kontrol, har jeg fundet Kortenes Angivelser korrekte.

D. 29. Maj 1904.

Holger Pedersen.

S. Eitrem, Die Phaiakenepisode in der Odyssee. (Videnskabs-Selskabets Skrifter. II. Historisk-filosofiske Klasse. 1904. Nr. 2.) Chria. 1904, Dybwad (Komm.). 35 S.

Undersøgelsen af, hvilken Stilling inden for Odysseens Komposition Phaiakerepisoden indtager, er af gennembrydende Betydning for Vurderingen af hele Digtets Tilblivelse; inden for denne Ramme spændes jo baade de gamle Skippersagn, Odysseus' *νόστος* og Odysseus' Færd i Troja til eet *ὕφασμα*.

Paa flere Punkter giver Eitrems nysudkomne Afhandling værdifulde Bidrag til Opfattelsen af denne Episodes Plads i Digtets Historie. Hans Undersøgelse falder i 5 Afsnit. Først søger han at paavise, at i 5. Bog en oprindelig Hjemfart til Ithaka er blevet kontamineret med en senere Afslutning paa Kalypsodigtet, efter hvilken Od. kom til Phaiakerne. I Skildringen af Ankomsten til Phaiakerne skælner han dernæst mellem to Versioner, een, hvor Athena spiller en Rolle, en anden, hvor Nausikaa har overtaget Hvervet som Od.'s Beskytterinde. Disse to forskellige Versioner mener han saa at kunne forfølge gennem 7. Bog, og han slutter med en kortere Analyse af 8. Bog.

Spørgsmaalet om Apologerne hos Alkinoos kommer Forf. ikke ind paa, og det var heller ikke nødvendigt for hans Formaal. Derimod maa det beklages, at han uden videre gaar ud fra, at Kalypsoepisoden er en ældre Bestanddel af Digtet end Phaiakerepisoden. Eitrem outrerer her Wilamowitz' Opfattelse af Kalypsodigtet. Wil. sætter sikkert endda 5. Bog for langt tilbage — Bevisførelsen for dette Afsnits Ælde er et svagt Punkt i de «Homerische Untersuchungen» —; men han antager dog, at Od. oprindelig er kommet direkte fra Thrinakia til Phaiakerne. Eitrem skyldte sine Læsere en nærmere Undersøgelse af Kalypsodigtets Stilling i saa Henseende.

Forf. undgaar ikke en vis Uklarhed paa enkelte Punkter. Uagtet han saaledes gaar ud fra, at Athenaversionen er ældre end Nausikaaversionen (S. 17, 28, 31), mener han S. 26, at Nausikaaversionens Digter kan have bevaret en Forestilling, som for Athenaversionens «nicht mehr lebendig war». Bevisførelsen for Adskillelsen af 5. Bogs Slutning i tre Versioner, blandt hvilke de to havde Od.'s Svømning som Motiv, nemlig Hjemfarten til Ithaka og Nausikaaversionen, er i flere Enkeltheder meget søgt; saaledes naar det paastaaes, at *πρηνὴς ἁλὶ κάππεσε* kun skulde kunne siges, naar Od. springer i Vandet fra Tømmerflaaden, ikke naar han falder i fra Bjælken (sml. f. Ex. *O* 538 *κάππεσεν ἐν κονίῃσιν*, *Π* 310 f. *πρηνὴς ἐπὶ γαίῃ κάππεσεν*). *ε* 413 hedder det *εἰ δέ κ' ἔτι προτέρω παρανήσομαι*, saa at Od. ogsaa i det foregaaende maa være tænkt svømmende. — Ved Siden af den gode Bemærkning, som stiller *καλυψώ* til *κάλυμμα*, *καλύπτρη* («Verhüllerin», ikke «Verbergerin»), findes en Misforstaaelse

som den at gengive *ϑ* 545 *πομπή καὶ φίλα δῶρα, τά οἱ δίδομεν φιλέοντες* «die Gaben, die schon da sind».

Derimod er Udredningen af en Athenaversion og en Nausikaaversion i det hele meget skarpsindig og kaster Lys over en Række paafaldende Ejendommeligheder i 6. og 7. Bog. Ogsaa det andet Hovedpunkt: Paavisningen af Phaiakernes oprindelig barske og ugæstmilde Karakter er ret overbevisende, om end der til Støtte derfor ogsaa er fremdraget Ting, som intet betyder, saaledes Athenas Virksomhed i Begyndelsen af 8. Bog (som Forf. tilmed selv S. 27 tilskriver en «Nachdichter») og *α* 196 ff. Det Helhedsbillede af Odysseens Konstitution, som möjsommelig Forskning har opstillet, vilde jo falde omkuld, hvis virkelig 1. Bog skulde kunne give Klarhed over, hvad der var oprindeligt i 6. og følgende.

København.

Carl V. Østergaard.

Ad. Hansen, Engelske Stiløvelser. 2den ændrede Udgave. Kbhvn. 1904, Gyldendal. 181 s.

Det er et glædeligt vidnesbyrd om interessen for engelsk her hjemme, at Ad. Hansens stiløvelser allerede foreligger i anden udgave. Nytten af stiløvelser har i senere år været stærkt omtvistet. Den radikaleste retning blandt de i skolesager interesserede har stadig fremhævet som et nyt evangelium, at sprogtilegnelsen skulde være ubevidst. Ved at se de og de fænomener et vist antal gange vilde eleven ubevidst få uddannet sin sprogfølelse på bemeldte punkter. At særligt sprogligt begavede kan tilegne sig et fremmed sprog på den måde tør ikke benægtes over for bestemt påstand i den retning fra kompetent side. Men praktiske sproglærere vil være klar over, at det store flertal af elever ikke har denne evne, og at selv hos de faa, hvor der findes noget deraf kan den som regel kun udvikles til en meget ringe grad af fuldkommenhed. De frie taleøvelser (som man har prist så stærkt på bekostning af stiløvelser) har selvfølgeligt deres store nytte, og det skal nok blive stående som det historiske resultat af vore tiders diskussioner om mål og midler ved sprogundervisningen. Men taleøvelser alene gør det vistnok ikke, og det af flere grunde: 1) eleverne uddanner sig en praksis ɔ: udvælger sig et bestemt antal (mere eller mindre platte) udtryk som kommer til at gøre tjeneste i alle vanskeligheder og det nuancerede i udtryksmåderne forsømmes; 2) hvad man på tysk kalder 'die eigene weiterbildung' dyrkes bedre gennem stiløvelser end genfortælling, hvor eleven har fået det fornødne udtryk givet i de tilfælde

hvor han ikke nøjes med de ovenfor omtalte platte udtryk. Ved stiløvelserne har eleven tid til i ro og mag at overveje hvor nær han kan komme det danske udtryk. Det er meget udviklende for elevens sproglige indsigt[1] at lægge det ene sprog oven på det andet, således som det sker ved oversættelse af stiløvelser. Ved taleøvelserne derimod får eleven snarere sin beslutsomhed udviklet; 3) ved taleøvelser skader hyppige rettelser og man må lade mange fejle udtryk passere for overhovedet at få eleverne til at sige noget i sammenhæng. Derimod ved stiløvelser kan man rette så meget man lyster; 4) man kan bedre sikre sig hele klassens samarbejde ved stiløvelser end ved taleøvelser.

Det synes derfor at stiløvelser og taleøvelser må indgå som to hinanden udfyldende led i sprogundervisningen.

Foreliggende stiløvelse er et mesterværk af en skolebog. Der er indsat en snes nye stykker med løsrevne sætninger og nogle sammenhængende småstykker. Derimod er udgået examensopgaverne. Forandringer som sikkert vil vække almindelig tilfredshed. Kun kunde man af examensopgaverne ønske at gense stykket om Chaucer og stykket fra Stuart Mill. Glossaret er ført hele bogen igennem på samme grundige måde som i første udgave. Et par steder synes distinktionerne for skarpe f. ex. ved *ægteskab* (s. 127) og *dyr* (s. 139). S. 134 synes det at *ride* opnår for stor anerkendelse. S. 131: bogtrykkerkunstens opfindelse hedder: *the invention of printing*. S. 180: «Hatten af» hedder blot: «*Hat off*». «Døren gik op af sig selv» hedder nu til dags vel alm.: *the door opened of itself*. Endelig kunde der ønskes tilsat et par oversættelser: stk. 41: nemlig; stk. 98: de var de bedste venner (*the best of friends*); stk. 101: hvor ulden var bleven siddende.

Alle de der tror på nytten af stiløvelser kan ikke ønske sig nogen bedre bog end denne.

Kbhvn., 11. Juni 1904.

N. Bøgholm.

G. Holzer, Elementary English Grammar. Heidelberg 1904, Winter. XI + 203 s.

For at gøre eleverne fortrolige med de grammatisk-tekniske benævnelser på engelsk foreligger nærværende grammatik i engelsk klædebon. Det er vel et åbent spørgsmål om det er umagen værd at lære eleverne (i alt fald paa et elementært trin) sådanne tekniske sager. Sagtens for at imødekomme moderne krav er der

---

[1] Der er her selvfølgeligt kun tale om elever der er ude over de elementære vanskeligheder.

først givet exempler og en side eller mere længere henne den tilhørende regel. Denne fremgangsmåde vil kun forvolde eleven tidsspilde. Selvfølgeligt kommer denne snart under vejr med H.'s trick og har så kun besværet med at finde pågældende *summary*. Fordringen til en grammatik må være: enten gode, i sig selv tilstrækkeligt oplysende exempler uden regel eller (hvad der er langt bedre) en letfattelig regel fulgt af tydelige exempler. H.'s bog er fuld af (for det meste kedelige) reflexioner og betragtninger. Hvad der af virkelig praktisk værdi for skolen findes på 197 sider kunde med stor fordel sammentrænges til 50 sider og endda levnes plads til nogle overvejelser. H. gir ofte gamle former og udtryk, undertiden tages der et slags forbeheld et par sider længere henne. Nye iagttagelser og sammenstillinger findes neppe. For danske skoler er da H.'s bog uden interesse.

Kbhvn., 14. Juni 1904.

N. Bøgholm.

Paul Herrmann, Nordische Mythologie in gemeinverständlicher Darstellung. Mit 18 Abbildungen im Text. Leipzig 1903, Engelmann. XII + 634 s.

Forf., der tidligere bl. a. har udgivet en *Deutsche Mythologie* i samme omfang som nærværende arbejde, siger i sit forord, at bogens opgave er at afløse Simrocks forældede; den vil give afkald på ethvert lærd apparat og vil samvittighedsfuldt og objektivt gengive forskningens standpunkt og resultater. Det er på forhånd anerkendelse værd, at forf. i et stort, populært holdt skrift tør udtale, at de foregående populære skrifter af denne art i Tyskland fastholder anskuelser, som har overlevet sig selv, og som søger «in einer merkwürdigen nationalen Eitelkeit die Mythen des Nordens für alt- und gemeingermanischen Glauben auszugeben». Man får også følelsen af, at forf. på den alm. mytologis område er ret godt hjemme i sit æmne; han bestræber sig ofte for at veje og vrage mellem de stridende opfattelser (f. eks. Bugge Müllenhof, Baldersagnets udvikling og stilling, torsdyrkelse og odinsdyrkelse). Men det kan heller ikke undgås, at den brede, folkelige fremstilling ofte tilslører kildernes uensartethed og giver et helhedsbillede, hvor videnskaben endnu kun står ved kildesondringen og problemstillingen. Endelig, og ikke mindst, må det indvendes, at forf.'s syn på historisk-kulturhistoriske forhold fra nordens hedenold og middelalder hist og her i skriftet er højst forunderligt, og at der er mange stødende fejl, som blot omhyggelig benyttelse af de gængse håndbøger kunde have forhindret. — Indledningen skildrer Nordens forhistorie til omtr. 1030 og fremmed indflydelse i denne

tid; her træder forfatterens mangelfulde kendskab stærkt frem. Straks på side 2 får vi at vide, at nordboerne længe før vikingetogene havde levet i endeløse fejder med finske og lapske folk, «denen sie Schritt für Schritt den Boden abringen muszten»; slig forældet og højst tvivlsom opfattelse bør ikke henkastes i et værk, der vil stå på videnskabens højde; lige så uforsigtigt er det at hævde, at de danske og svenske folkeviser er opståede under indflydelse af tysk spillemands- og hofdigtning, for det første fordi det er usikkert, og dernæst fordi det i hvert fald kun giver en lille stump af sandheden. S. 4 fortælles om Ingolf og landnamstiden: die wenigen Bewohner, auf die man vereinzelt stiesz, Kelten, zogen sich scheu zurück, weil sie mit dem fremden Heidenvolke nichts zu tun haben wollten! Det er jo kun forening af en misforståelse og en for livlig populær fantasi! — Slaget i Hafsfjord, Ansgar kom til Danmark 816, det mærkværdige tredages søslag i Hjørungevåg, søslaget ved Stiklestad 1030; karakteristikken af kendingerne s. 10 er alt andet end rammende; s. 11 læser vi, at mange, måske de fleste, vikinger var fritænkere. Dernæst behandler indledningen kilderne til den nordiske mytologi; det er farligt at kalde Snorres historieværk en «Sammlung von Biographien norwegischer Könige»; at den af Snorre skabte euhemerisme er optaget af Sakse, er en mildest talt dristig påstand; om forfatterens usikkerhed i fremstillingen vidner følgende sted fra s. 19: «Neben den historischen Sagas erhebt sich die Neigung zum Mythischen und Märchenhaften. Zu diesen jüngern Sagas gehören die sog. Fornaldar sögur (Geschichten der Vorzeit; F.A.S.) und Saxos Dänische Geschichte»; lige så dristigt er det, når det på den følgende side om Sakse hedder: hans mytologi er den islandske omkr. 1200, på mange måder misforstået og ødelagt; Adam af Bremen regnes «unter den Bekehrern»; s. 23 oplyses vi om, at Guldhornene findes ved Gallehus auf Seeland; at det er sønderjydske runeminder er virkelig ingen uvæsentlig biomstændighed.

Den egentlige fremstilling omhandler i fem afsnit det sædvanlige mytologiske stof: sjæletro, overgang fra sjæletro til naturdyrkelse og gudstro, kultus, verdens tilblivelse og undergang. Her er afgjort de to første afsnit de fyldigste og bedste, fordi forfatteren omhyggeligt har prøvet at samle det stærkt spredte stof, især fra de islandske sagaer. I gudeafsnittet stødes man hyppigt af forfatterens gennemgående hang til at give myterne en naturfilosofisk tolkning og hans manglende evne til at sondre mellem vist og uvist, og også her vrimler det af unøjagtigheder. Man læse f. eks. stykket om Vanerne: Norges bjærgnatur har givet myterne om Tor deres ejendommelige stive kamppræg, og Danmarks yndige natur har skabt Vanernes lyse gudeslægt. «Von hier aus drang die Verehrung der Wanen in die lachenden, fruchtbaren Gefilde von Schonen, Götaland, und weiter nördlich

in das eigentliche Schweden nach Uppsala». Ja, måske! men kan denne hypotese fremsættes som en historisk kendsgerning? Dernæst skildres Vanernes natur, mild og velsignelsesrig, i modsætning til Odin og Tor, som er «fortwährend in Ränke, Händel, Bündnisse und Frauenräubereien verwickelt»; det passer måske på Odin, men langt fra på Tor, heller ikke efter bogens egen fremstilling. Stykkets konklusion lyder i ren historisk stil: «Die furchtbare Fehde zwischen Asen und Wanen führte zur religiösen Einigung des Nordens, und Odin, den der Norden bis dahin nur als Naturgott kannte, ward durch deutschen Einfluss der unbestrittene Göttervater» etc. (!). Samme uvederhæftige fremstillingsmåde møder vi i stykket om Nerthusdyrkelsen. Nerthustemplet lå højst sandsynlig «in Hleidr auf Seeland»; det er udgangspunktet, så anføres blandt andet Thietmar af Merseburgs beretning om ofrene i Lejre (der jo forresten næppe gælder 10. årh.) «vor allem den Wanen zu Ehren»; men det er rigtignok ikke Thietmar, men forf., der gør denne vigtige tilføjelse, og han fortsætter: Frejs dyrkelse i Uppsala er ikke oprindelig der, men først indført fra udlandet . . . «Der von Tacitus geschilderte Kult ist somit von Seeland über Schonen nach Uppsala gewandert; denn aus dem Beowulf erfahren wir, dass die Ingwäonen im heutigen Schonen einen ganz ähnlichen Kult wie die Nerthusvölker gehabt haben». Tacitus, Beowulf, Adam Bremensis og Thietmar er kilderne, og Herrmann leverer bindeordene; resultatet bliver en sammenhængende og tyk nordisk mytologi. I stedet for bindeord bruger forf. også bindetegn på en meget tiltalende måde f. eks.: «Brynhild-Gerd-Menglød Sage»; her (i anledning af Skirnisfǫr) gøres opmærksom på, at de vulkanske kræfter og den i jorden skjulte vegetationskraft nøje hører sammen, formentlig som baggrund for den skønne nordiske digtning om Frejs elskov til Gerd! Endnu et eksempel, der taler for sig selv, læses S. 238: «Als Wanen- und Sonnengöttin heisst Freyja Gullweig; der nächtliche Unterweltsgott Odin verfolgt die Lichte und tötet sie mit einem Speere; wieder geboren und wieder gestorben lebt sie dennoch fort und fort».

Man kunde fortsætte uden ende; der er næppe en side i bogen, som der ikke kan gøres grundede indvendinger imod. Hvor rosværdigt forfatterens forsøg end er, hans bog som helhed kan i hvert fald ikke gøre fyldest herhjemme. Hvem der vil bort fra N. M. Petersen uden at gøre specialstudier får vedblivende holde sig til Mogk, Golther eller andre tyske førstehåndsarbejder.

Odense, Juni 1904.

Karl Mortensen.

Bøger indsendte til redaktionen.

Sophokles' Aias, hrsg. von *F. Schubert*. 4., gänzlich umgearb. Aufl. von *L. Hüter*. Leipzig, Freytag.
T. Livii ab u. c. ll. I, II, XXI, XXII. Hrsg. von *A. Zingerle* und *A. Scheindler*. 6. Aufl. Leipzig, Freytag.
Gerth, B., Griech. Schulgramm. 7. Aufl. Leipzig, Freytag.
Anderson, L. F., The Anglo-Saxon Scop. (Univ. Toronto Studies, Philol. Series, No. 1.) Toronto, Univ. Library.
Platons Apologie u. Kriton nebst den Schlusskapp. des Phädon. Hrsg. von *A. Th. Christ*. 3. Aufl. Leipzig, Freytag.
M. Tulli Ciceronis Laelius. Hrsg. von *Th. Schiche*. 2. verb. Aufl. Leipzig, Freytag
Ciceros Rede für den Dichter Archias. Hrsg. von *H. Nohl*. 3. Aufl. Leipzig, Freytag.
A 14th Century English Biblical Version, ed. by *Anna C. Paues*. Cambridge, Univ. Press.
Frank, T., Attraction of Mood in early Latin. (Diss.) Chicago, Univ. Press.
Harnack, A, Rede bei der Begräbnisfeier Theodor Mommsens. Leipzig, Hinrichs.
Philippson, A., Das Mittelmeergebiet. Leipzig, Teubner.
Reitzenstein, R., Poimandres, Studien zur griech.—ägypt. und frühchristl. Literatur. Leipzig, Teubner.
Memoria Graeca Herculanensis, cum titulorum, Aegypti papyrorum, codicum denique testimoniis comparatam proposuit *G. Crönert*. Leipzig, Teubner.
Noack, F., Homerische Paläste, eine Studie zu den Denkmälern und zum Epos. Mit 2 Tafeln u. 14 Abbild. Leipzig, Teubner.
Verhandlungen der 47. Versammlung deutscher Philologen und Schulmänner. Leipzig, Teubner.
Aristotelis Πολιτεία Ἀθηναίων. 4. ed. *F. Blass*. Bibl. Teubn.
Grani Liciniani quae supersunt, rec. *M. Flemisch*. Bibl. Teubn.
Aristotelis Ethica Nicomachea, rec. *F. Susemihl*. Ed. 2., cur. *O. Apelt*. Bibl. Teubn.
S. Aureli Augustini op. sectio II. Epistulae ex rec. *A. Goldbacher*. Pars III. (Corp. script. eccl. Lat. vol. XXXXIIII.) Wien & Leipzig. Tempsky & Freytag.
Sander, J., Schülerkomm. zu Vergils Äneis in Auswahl. Wien, Tempsky.
Jespersen, Otto, Lehrbuch der Phonetik. Autor Übers. von *H. Davidsen*. Mit 2 Tafeln Leipzig, Teubner.
Polybii Historiae. Ed. *Th. Büttner-Wobst*. Vol. IV.—V. (appendix). Leipzig, Bibl. Teubn.
Horneffer, E., Platon gegen Sokrates. Interpretationen. Leipzig, Teubner.
Plüss, Th., Das Jambenbuch des Horaz. Leipzig, Teubner.
Benselers Griechisch-Deutsches Schulwörterbuch. 12., erweiterte und vielfach verbesserte Aufl., bearb. von *A. Kaegi*. Leipzig, Teubner.

Indhold af 13de binds 1ste hæfte.

Anmeldelser.

NORDISK TIDSSKRIFT

FOR

FILOLOGI

TREDIE RÆKKE

TRETTENDE BINDS ANDET HÆFTE

KØBENHAVN

GYLDENDALSKE BOGHANDEL, NORDISK FORLAG

GRÆBES BOGTRYKKERI

1904

Under medvirkning af:

M. Cl. Gertz, professor, dr. phil., Kbhvn.	**Vilh. Thomsen,** professor, dr. phil., Kbhvn.	**Ludv. F. A. Wimmer,** professor, dr. phil., Kbhvn.
S. Bugge, professor, Kristiania.	**Johan Vising,** professor, Göteborg.	**C. M. Zander,** professor, Lund.

redigeret af:

Karl Hude, rektor, dr. phil., Frederiksborg.

Af tidsskriftet udkommer årligt et bind på 4 hæfter, hvert på gennemsnitlig 3 ark. Subskriptionen er bindende for et bind, hvis pris er 6 kroner.

Bidrag til tidsskriftet bedes sendte under redaktørens adresse (Frederiksborg), bøger, afhandlinger og tidsskrifter til anmeldelse under samme adresse eller til Gyldendalske boghandel, Nordisk Forlag, Kbhvn. K.

D'hrr. anmeldere gøres opmærksomme på, at redaktionen ved at tilstille vedkommende bogs forlægger to exemplarer af anmeldelsen sørger for, at den kan komme forfatteren i hænde.

Papyrusfundene i Oxyrhynchos. III.

Af

Hans Ræder.

Af Grenfell og Hunt's *The Oxyrhynchus Papyri*, hvoraf de to første Bind tidligere ere blevne omtalte i dette Tidsskrift[1], foreligger der nu et 3die Bind (London 1903), hvori der findes forskjellige Papyruspublikationer, som nok fortjene en nærmere Omtale. Som sædvanligt ere de offentliggjorte Papyrusfragmenter dels af litterær Art, dels Dokumenter, og Tallet paa de to Arter er denne Gang omtrent lige stort; dog er det de litterære Papyri, hvorom efterfølgende Bemærkninger væsentlig skulle dreje sig.

Efter god gammel engelsk Skik have de «theologiske» (ↄ: baade jødiske og christelige) Fragmenter faaet Hæderspladsen for sig forrest i Bindet. Størst Interesse knytter der sig til nogle Stumper af den saakaldte Baruchs Apokalypse, et Skrift, der ellers kun existerer i syrisk Oversættelse. Som bekjendt have i de seneste Aar visse nytestamentlige Textkritikere lagt en stor Vægt paa de syriske Oversættelser af det nye Testamente, i den Tanke, at man i dem har en værdifuld Textkilde, der kan føre os længere tilbage end til den Tid, hvorfra vore ældste græske Haandskrifter stamme. Men selvfølgelig lægger Oversættelsernes Frihed store Hindringer i Vejen for, at man ad den Vej kan naa sikre Resultater, og ganske den samme Frihed viser det sig, at den syriske Oversætter har tilladt sig i det her foreliggende Tilfælde. Det generer ham ikke paa tre Steder at gjengive eet græsk Verbum ved to syriske, og ved een Lejlighed har han helt lavet om paa den Tanke, som han forefandt i Originalen. Til et lignende Resultat kommer man ved Betragtningen af et Fragment af et af de iøvrigt tabte Partier af Hermas's *Pastor*, hvor de bevarede latinske Oversættelser afvige ret stærkt fra Originalen.

Blandt Fragmenterne af klassiske Litteraturværker støde vi

[1] VII S. 153 ff. og IX S. 29 ff.

først paa nogle Stumper af et Par Digte af Pindar. Noget stort Udbytte give disse ganske vist ikke; det er lige til Nød, at man ved Hjælp af tidligere kjendte Fragmenter kan konstatere, at Pindar er Forfatteren. Men i det ene Tilfælde kunne vi til Trods for talrige Huller i Texten dog se, at det efter al Sandsynlighed er en Hymne til Apollon. Tiltalen rettes til denne Gud, og i Forbindelse hermed omtales Herakles's Tog imod Laomedon.

Mere Interesse knytter der sig til et Par længere Fragmenter af Menanders *Κόλαξ*; ogsaa i dette Tilfælde gjøre tidligere kjendte Fragmenter det muligt med Sikkerhed at identificere de senest fundne Stykker. Der kunde paa Forhaand være Grund til at nære særlige Forventninger om et interessant Udbytte af dette Fund, eftersom det er bekjendt, at Menanders *Κόλαξ* er benyttet af Terents i *Eunuchus*, dog kun saaledes, at de to Figurer, Snyltegjæsten og den storpralende Soldat, ere tagne derfra. Man kunde saaledes haabe at finde Originalerne til nogle af Scenerne hos Terents og derigjennem faa et Begreb om denne Digters Arbejdsmaade. Men Haabet er ikke gaaet i Opfyldelse. De fundne Fragmenter — en 100 Vers, hvoraf dog omtrent Halvdelen foreligger i en meget molesteret Skikkelse — vise kun et meget svagt Slægtskab med *Eunuchus*, og det uagtet en af Scenerne specielt beskjæftiger sig med Snyltegjæster, hvis Færd er Gjenstand for et heftigt Angreb. Vi maa da nøjes med at haabe paa et rigere Udbytte af Fremtidens Fund, og de store Fund, som man netop i de sidste Aar har gjort, af Menanderfragmenter, gjøre dette Haab velbegrundet. Overhovedet synes Menanders Komedier jo at have været en særlig yndet Læsning i Ægypten.

En ganske anden Forestilling om den litterære Smag, der herskede i Oxyrhynchos, faa vi gjennem et Stykke af en Folkekomedie, som vel har været opført paa det stedlige Theater. Sujettet er af samme Art, som forekommer i de græske Romaner. En Kvinde ved Navn Charition er bleven røvet af Barbarer og er bleven Præstinde ved et Tempel paa den indiske Kyst. Det er aabenbart Komediens Slutning, som er opbevaret. Charition bliver nemlig befriet af sin Broder, som kommer sejlende med nogle Landsmænd, og der udspinder sig da paa Strandbredden en Scene mellem Grækerne og de Indfødte, som møde op med deres Konge i Spidsen. Bortførelsen iværksættes paa den Maade, at de Vilde drikkes fulde. De tale naturligvis et barbarisk Sprog, hvori Udgiverne endog bilde sig ind at kunne paapege et Par virkelige

indiske Ord. Stykkets komiske Element repræsenteres af en Klown, der vedblivende forlyster Publikum med Løjer af den laveste Art; navnlig er han utrættelig i at πέρδεσθαι, hvilket i den Grad er hans Specialitet, at han endog taler om sin Skytsgudinde Πορδή — en ret ejendommelig «Særgud» —, hvem han lover at oprejse en Statue. Han giver sig ogsaa et Par Steder af med at efterligne Barbarernes Maal, men vist kun for at gjøre Nar ad dem. Derimod synes Charition virkelig at have tilegnet sig Noget af Sproget; i ethvert Tilfælde lykkes det hende, da de Indfødtes Kvinder, som komme fra Jagten med Buer og Pile, storme løs paa Klownen, at standse deres Anfald ved at tilraabe dem et «Alemaka», som hele Kvindeskaren strax gjentager. Stykket ender med, at Grækerne sejle bort, efter at Vinen har gjort sin Virkning paa de Vilde; men Charition vil ikke, som hun bliver opfordret til, medtage nogle af Templets Kostbarheder. De sidste Replikker have metrisk Form, hvilket ellers ikke er Tilfældet i det opbevarede Stykke.

Paa det samme Papyrusblad findes ogsaa nogle Brudstykker af et andet dramatisk Værk, som af Udgiverne med nogen Rimelighed betegnes som en Mime. Vi have Stykker af to Scener heraf; næsten hele Tiden er det en Kvinde, der taler. Hun udviser i begge Tilfælde en temmelig grusom Adfærd. I den første Scene giver hun Ordre til at dræbe en Slave og en Slavinde. Hun er aabenbart skinsyg paa Slavinden, da hun selv er lidenskabeligt forelsket i Slaven, og befaler derfor, at de begge skulle klynges op, men paa en saadan Maade, at de ikke kunne se hinanden, for at de ikke engang skulle have den Glæde i deres Dødsstund. Men Befalingen lader ikke til at blive udført. I den anden Scene er det en gammel Mand, hvem hun vil give Gift, idet hun foregiver, at hun har forsonet sig med ham, hvilket hun vil lade ham vide ved Hjælp af en Snyltegjæst, der synes at gaa frem og tilbage med Bud mellem hende og den gamle Mand. Ogsaa nogle Slaver ere tilstede, hvem hun stadig taler med angaaende Giftens Tilberedelse. Hun taler hele Tiden i korte, afbrudte Sætninger. Men hvad det endte med, faa vi ikke at vide, da Slutningen af Scenen mangler. Ogsaa dette Værk har vel været bestemt til Opførelse; det var stærke, nervepirrende Sager, som Borgerne i Oxyrhynchos ønskede at diverteres med.

Men deres Smag gik dog ogsaa i andre Retninger. Vi finde ogsaa nogle ejendommelige Brudstykker af en rhetorisk Afhandling, som mærkeligt nok er skrevet i dorisk Dialekt; maaske

den stammer fra en siciliansk Rhetorskole[1]. Der gives heri Regler for, hvorledes Taleren i de forskjellige Afsnit af Talen bedst skal opnaa en værdig Stil (*μεγαλοπρέπεια*). Man skal bestræbe sig for at bruge naturlige Vendinger, hedder det, saa at Tilhørerne ikke faa det Indtryk, at man bruger skrevne Optegnelser. Ligeledes kan man undertiden gjøre Indtryk af ikke at anvende Beregning, men tale efter øjeblikkelig Indskydelse, naar man lader, som om man har glemt Et eller Andet. Endvidere anbefales Brugen af visse Sammenligninger, hvorpaa der citeres Exempler fra Homer. Det anbefales at rose de Gode og dadle de Slette, da Folk saa ville antage, at man selv ligner dem, som man roser. Endelig anbefales ogsaa Ironi (*σχεδὸν δὲ πᾶν τὸ εἰρωνικὸν μεγαλοπρεπές*). Men, som sagt, det er kun Brudstykker, der haves, og Gangen i Udviklingen lader sig ikke paavise.

Af historisk Indhold er et Brudstykke af en Levnedsbeskrivelse af Alkibiades; det omhandler hans Skjæbne fra det Tidspunkt, da Stemningen i Athen havde vendt sig imod ham i Anledning af Hermokopidetildragelserne, og indtil han i Sparta tilraadede Besættelsen af Dekeleia. Fortællingen, som er ganske kortfattet, stemmer i Hovedsagen med Thukydid; ligesom hos ham (VI 53) nævnes saaledes det athenæiske Folks Frygt for Tyranniet i Forbindelse med den Uro, Hermernes Lemlæstelse og Mysteriernes Krænkelse havde vakt, som Motiver til Aktionen mod Alkibiades. Men Thukydid kan ikke være den eneste Kilde, da der ogsaa omtales Forhold, som han ikke nævner, og endog er reelle Modsigelser.

Medens vi i dette Tilfælde hverken kunne bestemme Forfatteren eller angive hans Tid med nogen Sikkerhed, stiller Forholdet sig gunstigere med et Stykke af Julius Africanus's *Κεστοί*. Her er nemlig Underskriften bevaret, hvoraf det sees, at det fundne Fragment udgjør Slutningen af dette Værks 18de Bog. Disse *Κεστοί* var et encyclopædisk Værk i 24 Bøger, hvoraf der ellers kun er bevaret Excerpter af forskjelligt Indhold. Det Stykke, som nu er kommet for Dagen, omhandler et Indskud i Odysseens 11te Bog, indeholdende en Trylleformular med en Mængde Gudenavne, som Odysseus skal have benyttet sig af for at lokke

---

[1] I *Classical Review* XVIII S. 18 ff. søger Rhys Roberts at paavise Overensstemmelser mellem dette rhetoriske Værk og Korax's og Tisias's rhetoriske Theorier; han anseer det for særlig paavirket af Tisias's *τέχνη*.

Aanderne frem. Forfatteren mener, at Indskudet er ægte og anfører, at det findes i Haandskrifter i Ælia Capitolina (Jerusalem) og Nysa i Karien; han formoder da, at enten Digteren selv eller ogsaa Peisistratiderne, da de redigerede Digtene (*τὰ ἄλλα συνράπτοντες ἔπη*), have udeladt Formularen som ikke stemmende med Emnets Værdighed. Om Julius Africanus forekommer ogsaa den personlige Notits, at han har indrettet et Bibliothek i Pantheon for Kejser Alexander Severus.

Vi forbigaa en Del smaa og ubetydelige Fragmenter af tildels ukjendte Værker. Her skal endnu nævnes et Brudstykke af nogle Scholier til Iliadens 1ste Sang, eller rettere af et Excerpt af Scholier med særlig mythologisk Indhold, hvilket kan sluttes af, at Bemærkningerne til v. 399 f. følge umiddelbart efter Bemærkningerne til v. 263 f. Medens de Scholier fra Oxyrhynchos, som tidligere ere udgivne[1], ere nærmest beslægtede med Schol. B. T., vise disse Scholier derimod et temmelig nært Slægtskab med Schol. A., ofte endog ordret Overensstemmelse. Tildels ere de endogsaa bedre eller byde idetmindste Læsemaader, som ere at foretrække for de ellers overleverede.

Som sædvanligt findes der ogsaa i denne Papyrussamling adskillige Fragmenter af Litteraturværker, som vi besidde iforvejen, hvorved der rejser sig textkritiske Spørgsmaal. Ofte er det rigtignok rene Ubetydeligheder, hvori Papyrushaandskrifterne afvige fra vore almindelige Haandskrifter, men vi ere dog ved disse Fund mere end ved de tidligere blevne satte i Stand til at drage visse almindelige Slutninger angaaende Textkritikens Theori[2].

At der i Papyrushaandskrifterne findes mange afgjort falske Læsemaader, er ikke saa underligt[3]. Det var jo ikke kritisk gjennemarbejdede Bibliotheksexemplarer, men rent private Afskrifter, ofte skrevne paa Bagsiden af Papyrusstykker, hvis Forside var anvendt til andre Optegnelser. Ligesaa let forstaaeligt er det paa den anden Side, at Haandskrifter, der ere saa mange Aarhundreder ældre end vore almindelige Haandskrifter, ogsaa

[1] Se dette Tidsskrift IX S. 32.

[2] Desværre ere Aftrykkene ikke helt fri for Trykfejl. Ifølge privat Meddelelse til Red. beroer det saaledes paa en Trykfejl, at der hos Thukydid IV 87, 6 anføres Varianten *πρῶτον* for *πρῶτοι*. Af mindre Betydning er det, at Udgivernes Supplering af Papyruslappernes hullede Text ikke altid er ganske sikker.

[3] Varianten *τεχθέντος* for *σωθέντος* i Euripides's Andromache 27 er mærkelig, men næppe rigtig.

have opbevaret gode Læsemaader paa Steder, der senere ere blevne forvanskede. Men det interessanteste Forhold er det, at der i Papyrushaandskrifterne jævnlig findes Læsemaader — baade gode og daarlige —, som tidligere kun have været kjendte fra Textkilder, som man ikke har tillagt synderlig Værdi. Dette er saaledes Tilfældet paa nogle Homersteder, f. Ex. *Z* 187, hvor et Papyrushaandskrift har *ἐπερχομένῳ*, som er rettet til *ἀπερχομένῳ*, medens den almindelige (og sikkert rigtige) Læsemaade *ἀνερχομένῳ* ikke findes; begge de førstnævnte Læsemaader findes omtalte i Scholierne eller i Haandskrifter med ringe Autoritet. *Z* 493 er overleveret i følgende Form:

πᾶσι, μάλιστα δ' ἐμοί, τοὶ Ἰλίῳ ἐγγεγάασιν,

en Læsemaade, der ellers kun findes i et Citat hos Epiktet, men støttes af andre Homersteder (*α* 359, *λ* 353, *φ* 353). Den almindelige Overlevering lyder derimod:

πᾶσιν, ἐμοὶ δὲ μάλιστα, τοὶ Ἰλίῳ ἐγγεγάασιν,

hvorved det Digamma, som *Ἰλίῳ* har begyndt med, bliver negligeret, hvorfor ogsaa Kritikere, der interessere sig for Digammaet, have foretrukket den første Læsemaade. Men hvilke Hensyn man bør lade veje mest ved Fastsættelsen af den ægte Text, bliver naturligvis et Spørgsmaal for sig.

Et Papyrusfragment af Platons Gorgias stemmer paa flere Steder dels med Citater hos Jamblichos og Stobæus, dels med Wienerhaandskriftet (F). Ligesom disse udelader det saaledes p. 507 E et overflødigt *ἄν* (efter *προσφιλής*), og sammesteds har det med Jamblichos og Stobæus *ὅτῳ γὰρ μὴ ἔνι κοινωνία* (mindre heldigt), medens Haandskrifterne ellers have *ὅτῳ δὲ μὴ κτλ.*, idet F dog helt udelader det omstridte Ord. Endelig har det p. 508 C ligesom F *οὐδὲ σῶσαι* for *οὐδ' ἐκσῶσαι*.

Hos Æschines III 167 har Pap. *συστήσασθαι* for *συστῆσαι* i Overensstemmelse med nogle ringere Haandskrifter, og hos Demosthenes XXIII 118 findes Ordene *καὶ φίλον*, som udelades af *Σ*, overstregede[1]. Men størst Interesse i denne Henseende har et Brudstykke af Xenophons Anabasis. Med Hensyn til dette Skrift hersker der mellem de nyere Udgivere saa temmelig Enighed om, at der kun er eet Haandskrift, som har nogen Betydning, Parisinus C, medens de øvrige alle ere «deteriores» og kun i Nødstilfælde bør tages med paa Raad. Nu stemmer Papyrus-

[1] Det samme Tilfælde er ogsaa forekommet tidligere i Papyrushaandskrifter; se dette Tidsskrift X S. 3.

fragmentet til Trods for dets ringe Omfang i en Række af Tilfælde overens med disse «deteriores». VI 6, 10 have de bedste Haandskrifter *τὸ πρᾶγμα ἐδόκει*, medens de ringere have *ἐδόκει τὸ πρᾶγμα ἐκεῖνο εἶναι*, og Pap. følger de sidste med Hensyn til Ordstillingen, men udelader ganske vist *ἐκεῖνο*. VI 6, 15 har Pap. saavelsom de ringere Haandskrifter den rigtige Læsemaade *ἐμαυτοῦ*, medens C har *ἑαυτοῦ*, og paa samme Maade VI 6, 20 *εἶτε πάντας* for *εἶτι πάντας*. Mærkeligst er VI 6, 24, hvor C har en ganske forvansket Læsemaade *εἰ δὲ σὺ ἡγῇ ἄλλως ἤ τις τῶν παρὰ σοῦ ἢ καὶ τῶν παρ' ἐμοῦ ἀποδράντων*, som Udgiverne da ogsaa forlængst have forladt til Fordel for Læsemaaden i «deteriores»: *εἰ δὲ σὺ ἦγες ἢ ἄλλος τις τῶν παρὰ σοῦ καὶ μὴ τῶν παρ' ἡμῶν ἀποδράντων*, og netop saaledes læses ogsaa i Pap.

Disse Kjendsgjerninger kunne ikke blive uden Betydning for den textkritiske Methode. Vi se heraf klart, at der er fuldt op af Spaltninger i Haandskriftoverleveringen, som have deres Rod helt oppe i Oldtiden. I de gode Haandskrifter fra den byzantinske Tid afspejle sig de Textafvigelser, som stamme fra Oldtiden; først senere kommer der yderligere Forvanskninger til. Man bør derfor være yderst varsom med — om ikke helt opgive — at skyde en Haandskriftklasse til Side som mindre værdifuld. Selv Haandskrifter, der ere fulde af de groveste Forvanskninger og de haandgribeligste Interpolationer, kunne gjemme gode Læsemaader, som i Haandskrifter, der ellers gjennemgaaende byde en bedre Text, ere blevne forvanskede. Strengt taget burde man altsaa aldrig skyde et Haandskrift til Side, før dets Afhængighed af et andet bevaret Haandskrift er bevist. Om denne Fordring lader sig opfylde i Praxis, er naturligvis mindre sikkert, og hvor stort det positive Udbytte i de enkelte Tilfælde vilde blive, er jo heller ikke let at afgjøre.

Et Par Steder skulle endnu omtales, hvor der idetmindste er en Mulighed for, at Papyrusoverleveringen direkte har givet os bedre Læsemaader, end vi forhen havde. Plat. Gorg. p. 508 D er *ἐκβαλεῖν* mindst ligesaa godt som det ellers overleverede *ἐκβάλλειν*, og Demosth. XXIII 113 i Sætningen *πολλοὶ πολλάκις μειζόνων ἐπιθυμοῦντες τὰ παρόντα ἀπώλεσαν* er Tilføjelsen af et *καὶ* efter *ἐπιθυμοῦντες* ubetinget en Forbedring; at Ordet har kunnet falde ud paa det Sted, er let at forklare, hvis det har været skrevet med Abbreviatur. Hos Æschines II 21 læses i en afhængig Sætning *ὅτι φοβεῖται* rettet til *ὅτι φοβοῖτο*, som ellers er den almindelige Læsemaade; et analogt Exempel findes hos

Thukydid IV 37, 2[1]; skulde virkelig Afskriverne have haft en særlig Forkjærlighed for Optativ i den Slags Tilfælde?

Som sædvanligt indeholder ogsaa det her omtalte Bind af *The Oxyrhynchus Papyri* en stor Mængde Aktstykker: Testamenter, Kontrakter, Kvitteringer og Skrivelser af forskjellig Slags. Jo flere der efterhaanden bliver offentliggjort af saadanne Dokumenter, desto fyldigere en Skildring vil der kunne gives af det offentlige og private Liv i Ægypten i den romerske Tid. Men en Omtale af dem enkeltvis vil næppe lønne sig. Alene Privatbrevene have en mere speciel Interesse. De fleste handle ganske vist om Forretningsanliggender og ere ret tørre, men nogle af dem gjøre dog et mere personligt Indtryk. En Fader skriver til sin søde Søn (*τῷ γλυκυτάτῳ υἱῷ*) med mange kjærlige Ord og Løfte om Penge og andre Fornødenheder. Han raader ham til ikke at indlade sig i Klammeri med Folk i Huset, men passe sine Bøger og studere — *ὅρα μηδενὶ ἀνθρώπων ἐν τῇ οἰκίᾳ προσκρούσῃς, ἀλλὰ τοῖς βιβλίοις σου αὐτὸ μόνον πρόσεχε φιλολογῶν καὶ ἀπ' αὐτῶν ὄνησιν ἕξεις*. Saare ynkeligt er et Brev fra en Mand til hans «Søster og Herskerinde» (formodentlig tillige hans Kone), som er rendt fra ham. Siden hun har forladt ham, har han levet i stadig Sorg, idet han har grædt om Natten og sørget om Dagen (*πένθος ἡγούμην νυκτὸς κλέων, ἡμέρας δὲ πενθῶν*). Siden han gik i Bad sammen med hende, har han hverken badet sig eller salvet sig. Og saa har han faaet Breve fra hende, som kunde røre selv en Sten (*ἔπεμσάς μυ ἐπιστολὰς δυναμένου [ɔ: δυναμένας] λίθον σαλεῦσε, οὕτως ὑ λόγυ σου καικίνηκάν με*). Men hvad der egentlig er Stridens Gjenstand, er ikke klart, og flere af Hentydningerne ere uforstaaelige. Kun er det tydeligt at se, at han ønsker, at hun skal komme tilbage.

Det er en hel lille Verden, som Papyrusfundene lade os faa et Indblik i.

---

[1] Se dette Tidsskrift VII S. 156.

Hades.

Af

Carl V. Østergaard.

Det er ikke mere underkastet nogen Tvivl, hvilken Plads Underverdenens Gud Hades indtager inden for den græske Religions Historie. Det er klart, at «Hades» ikke er noget oprindeligt Kultusnavn. Til dette Navn knytter sig ingen gammel Forestilling og ingen gammel Kultus. Rundt omkring i Hellas dyrkede man en chthonisk Gud eller flere. Ofte har han vel været anonym — blot *θεὸς χθόνιος*, som Hesiod siger (Theog. 767: det følgende Vers er interpoleret), hyppigere er han bleven anraabt med Navne, som stod i nøje Forbindelse med Forestillingerne om de dødes Rige. Saaledes lever Forestillingen om de vældige Porte, der lukker for *inferi*'s Boliger og ikke tillader nogen at vende tilbage, i Kultusnavnet *πυλάοχος* (Plut. de Is. et Os. 35); en lignende Betegnelse for Dødsrigets Hersker har vi formodentlig ogsaa i *πυλάρτης*, selv om dette gamle Navn kun foreligger som Epitheton til Hades hos Homer (*Θ* 367 *λ* 277). Paa den ligesaa slaaende som sikkert ældgamle Iagttagelse, at de døde langt overgaar de levende i Tal, beror sikkert gamle Kultusnavne som *πολυδέκτης*, *πολυδέγμων*, *πολύξεινος* (h. h. in Cer. 9. 17. 478), *Ἀγησίλαος* (Aisch. fr. 406 Nauck², cf. Hesych) og Epitheta som *νεκροδέγμων* (Aisch. Prom. 161), *πάγκοινος* (Soph. El. 138), *παγκοίτης* (Soph. Ant. 810) o. a. Saaledes kalder man den Gud, som dernede modtager *τοὺς πολλούς*, *τοὺς πλείονας* (se f. Ex. Aristoph. Eccl. 1073). — I andre Tilfælde blev «den chthoniske» absorberet af Zeus: en *Ζεὺς καταχθόνιος* nævner *I* 457, og Overleveringen kan berette om en Kultus af *Ζεὺς χθόνιος* i Korinth (Paus. 2, 2, 8), Olympia (Paus. 5, 14, 8), Mykonos (Dittenberger Syll. 373). Ogsaa med euphemiske Betegnelser har man henvendt sig til den underjordiske. I Hermione i Argolis hed han Klymenos (Paus. 2, 35, 4 ff.), og hvis man har Lov til at drage en Analogislutning fra Forholdet i Eleusis,

hvor Polyxeinos figurerer i Præsteadlens Stammeliste[1], saa har den Periklymenos, der nævnes blandt Neleiderne (λ 286), vel sagtens været den gamle pyliske Dødsgud. — En anden Art af Underverdensguder er de chthoniske Frugtbarhedsguder. Hesiod nævner som saadan en *Ζεὺς χθόνιος* (Op. 464), og mange Steder anraabes Pluton, *Ζεὺς εὐβουλεύς* eller *βουλεύς*, den første i Eleusis, Athen, Acharaka, Aphrodisias, Hierapolis, Knidos, den sidste i Amorgos, Paros, Mykonos[2].

Men Hades paakalder ingen med Kultus. Naar Strabo 8, 3, 14 fortæller om en *τέμενος* for Hades ved det triphyliske Pylos, er det sikkert enten ham selv, der her (ligesom 9, 2, 29 cf. Paus. 9, 34, 1) uden videre kalder den med Demeter og Kore-Minthe forbundne Gud saaledes, eller Pylierne har tillagt deres underjordiske Guddom dette Navn, idet de — forsætlig eller ikke — tydede *E* 395 ff. forkert:

> *τλῆ δ' Ἀίδης ἐν τοῖσι πελώριος ὠκὺν ὀϊστόν,*
> *εὖτέ μιν ωὑτὸς ἀνήρ, υἱὸς Διὸς αἰγιόχοιο,*
> *ἐν πύλῳ ἐν νεκύεσσι βαλὼν ὀδύνῃσιν ἔδωκεν.*

Man maa ved Fortolkningen af dette Sted — paa Grund af *ἐν νεκύεσσι* — følge Aristarch og Didymos (se Schol. T ad *Π* 203, cf. Schol. C. D. E. Q. ad Pind. Ol. IX 46 og Schol. B. C. D. E. Q. ad l. l. 43) og — med Tanken paa den gamle Forestilling om Dødsrigets Porte — oversætte «i Porten», selv om det maa indrømmes, at det er højst sandsynligt, at et Pylos engang netop er blevet kaldt «Porten», fordi man der saa Indgangen til Underverdenen. Naar nu Pausanias siger (6, 25, 2 f.), at Eleerne er de eneste, som ære Hades (*ἀνθρώπων ὧν ἴσμεν μόνοι Ἅιδην τιμῶσιν οἱ Ἠλεῖοι*), og nævner et Hadestempel hos dem, saa viser Aitiologien (det homeriske Pylos skal ligesom Neleiderne høre hjemme i Elis) og den følgende Beretning om et Tempel for *Τύχη*, at denne Kultus er rent sekundær. Eustathios' Kilder har Ret: *ἐν οὐδεμιᾷ γὰρ πόλει βωμὸν Ἅιδου εἶναί φασιν* (ad *I* 158). Grunden dertil giver en sproghistorisk Betragtning af Navnet.

For en saadan Betragtning kan det ikke staa som en Tilfældighed, at hos Homer Formerne *Ἄϊδι, Ἄϊδος* (som til en Nom. *ἄϊς*) staar ved Siden af Former af en maskulin ᾱ-Stamme: *Ἀίδης*,

---

[1] Se h. h. in Cer. 154. 478.

[2] Se Rhode: Psyche p. 194 ff.

Ἀΐδαο (*Ἀΐδεω*) og den længere Form for Navnet: *Ἀιδωνεύς* (hos senere ogsaa *Ἀιδονεύς*). Stammen *ἀιδ-* og Stammen *ἀιδᾱ-* maa staa i historisk Forhold til hinanden, og dette Forhold maa være det, at *ἀιδᾱ-* er en Udvidelse af det ældre *ἀιδ-*. Til denne Form slutter sig saa *Ἀιδωνεύς*, der ser ud som et Hypokoristikon af et sammensat Navn, hvis sidste Del var beslægtet med *ναίω* (cf. f. Ex. *Ἰλιονεύς* og Hes. Theog. 455). *ἀιδ-* adskiller sig i intet fra Typen «Feminina paa *-ιδ-*», *-ιδης* svarer ganske til Typen *Πηλεΐδης*, der som Type er yngre end den førstnævnte og dannet af den. Unger (Philologus XXIV p. 385) og Wackernagel (K. Z. XXVII p. 276) identificerer med Rette *-ιδης* i *Αΐδης* med det *-ιδης*, som foreligger i de saakaldte Patronymika.

Hvorledes det i det enkelte forholder sig med de paa Græsk saa produktive Dannelser paa *-ιδ-* (*-αδ-*) og deres Afledninger, er endnu ikke klart. I Hovedtrækkene er Billedet af Udviklingsgangen dog tegnet (se f. Ex. K. Brugmann: Gr. Gram.[2] p. 109; A. Hirt: Hdb. d. gr. Laut- u. Formenlehre p. 240). Hvad «Patronymika» angaar, er det bekendt, at det aldeles ikke er deres eneste, oprindelig næppe heller deres ejendommelige Funktion at angive et Sønneforhold. I Tilfælde som *Αἰακίδης*, *Αἰγεΐδαι*, *Ἀριστείδης*, *Λεωτυχίδης*, ja *Εὐπατρίδαι* betegner Suffixet *-ιδης* vel egentlig blot et Individ, som hører ind under det Begreb, Stammen udtrykker. Til Grund for denne Kategori ligger feminale Abstrakta (Kollektiver), der tillige kan være Adjektiver og karakteriseres ved *-ιδ-* (*-αδ-*), f. Ex. *Αἰγηΐς*, *πατρίς*, *ληίς*, *πάις*, Stedsbetegnelser som *Χαλκίς*, *Λευκάς*, *Αὖλις*, *Ἦλις*, og som tillige ligger til Grund for Ord som *θυγατριδέος*, Deminutiver paa *-ιδιον*, Verber paa *-ίζω*, *-άζω* o. s. v., medens der ved Siden af de — oftest specielt doriske — Mandsnavne paa *-ις*, *-ιδος* med tilbagetrukken Akcent staar Navne paa *-ιᾶς*: *Ἆγις*, *Κάλλις* o. s. v. Mellem de to Kategorier: Ordene paa *-ιδ-* og «Patronymika» maa som Mellemled indskydes et feminalt Kollektiv paa *-ιδᾱ*, et Trin, som efter en mundtlig Meddelelse af Prof. Holger Pedersen i Armenisk synes virkelig at foreligge. • Med andre Ord, Udviklingen maa være foregaaet efter følgende Schema: [1]) *-ιδ-*: abstrakt (Kollektiv)* — [2]) **-ιδᾱ-*: Kollektiv (lokalt) — [3]) *-ιδης*: individuelt.

Det er derfor sandsynligt, at *Ἄιδι* og *Ἄιδος* er Kasus, som oprindelig ikke tilhørte et Personnavn, men et abstrakt-kollektivt Ord. Og hos Homer er Forholdet saaledes, at man er berettiget til at se Spor deraf. I Formlen *Ἄιδι προΐαψεν* (*A* 3 *Z* 487 *Λ* 55)

opfattede ganske vist den Mand, som digtede *E* 190, Ἄιδι som Person — han erstatter det med Ἀιδωνῆι —, men for Digteren af *Ψ* 244 betød det aabenbart noget lokalt «Dødsriget», thi han siger Ἄιδῖ κεύθωμαι og forraader sin Afhængighed af Formelen ved sidste Stavelses Kvantitet, som han ganske simpelt overtager fra den. Endelig kan der i det 3 Gange gentagne Vers med Udgangen ψυχὴν δ' Ἄιδι κλυτοπώλῳ (*E* 654 = *Λ* 445 = *Π* 625) være Grund til at overveje den Mulighed, at der hermed oprindelig ikke var tænkt paa at karakterisere Guden, men Dødsriget, der jo tænktes som en λειμών, gennemstrømmet af Floder, ligesom Landskabet om Ilios, der derfor kaldes ἐύπωλος, ja i et homerisk Fragment (38) er κλυτόπωλος sagt om Dardanien. Ligesaa lidt er det nødvendigt at forstaa Gen. Ἄιδος om en Person i Formlerne δόμον Ἄιδος εἴσω, Ἀιδόσδε, εἰς, εἰν Ἄιδος, ja ikke engang i den sikkert sent dannede Vending εὐρυπυλὲς Ἄιδος δῶ. I Formlen Ἄιδος εἴσω er det endda rimeligere at opfatte Ἄιδος rent lokalt (smlgn. δώματος εἴσω *ϑ* 290 *η* 135 og att.) end at antage en Forkortelse af Formelen δόμον Ἄιδος εἴσω. I Udtrykket Ἄιδος κυνέη kan Ἄιδος næppe forstaas som en Person, thi Hætten tilhører ikke Hades: Athene (*E* 845) optræder med den og Perseus (Hes. Sc. 227), uden at der er Tale om at laane den fra ham, og intet Hadesbillede viser ham med den. Ἄιδος har her sikkert betydet «Dødsriget» og først sent har man knyttet Udtrykket til den mytologiske Figur Hades (saaledes Apollod. I 2, 1, modsat Hygin. Poet. astron. 12). Kun paa ét eneste Sted maa en Kasus af 3. Deklination nødvendigt opfattes som Personbetegnelse: Ἄιδος στυγεροῦ *N* 415. I Modsætning hertil staar Formerne Ἀΐδης, Ἀΐδην, Ἀΐδῃ hos Homer kun, hvor de nødvendigt maa forstaas om en Person: τλῆ δ' Ἀΐδης *E* 395, Ἀΐδης ved Siden af Zeus og Poseidon *O* 188. 191, Ἀΐδης ἀμείλιχος ἠδ' ἀδάμαστος *I* 158, Ἀΐδην (-ῃ) καὶ ἐπαινὴν (-ῇ) Περσεφόνειαν (-νείῃ) *I* 569 (*κ* 535 *λ* 47). Genitiven Ἀΐδαο (Ἀΐδεω) bruges dels som Ἄιδος (ἐξ, εἰς, εἰν Ἀΐδαο, Ἀΐδαο δόμος), dels om Personen Hades (Ἀ. πυλάρταο *Θ* 367, *λ* 277, στυγεροῦ Ἀ. *Θ* 368? Ἀ. καὶ Περσεφονείης *κ* 491, 564). I Udtrykket Ἀΐδαο πύλῃσιν, πύλας Ἀΐδαο (*I* 312 *ξ* 156, *Ψ* 71 *E* 646) er det det eneste naturlige at tænke paa noget lokalt, og *Θ* 16: ἔνερϑ' Ἀΐδεω er den lokale Opfattelse den eneste mulige. Endvidere er det lettere at forklare, at Ἀΐδης, senere Ἅιδης, faar lokal Betydning samtidig med, at Ἄιδι, Ἄιδος forsvinder af Sproget (undtagen i Ἄιδος κυνέη: Aristoph. Ach. 390), naar disse sidste havde en oprindelig kollektiv eller lokal Be-

tydning; ellers maa man allerede før Homer antage en «sirlig Stil» i Smag med den, der sagde «Neptunus» for Havet o. s. v. Men paa den anden Side har man, snart efter at *ʼΑΐδης* var dannet, brugt *Ἄιδι*, *Ἄιδος* jævnsides dermed uden altid at være sig den Forskel bevidst, som den eneste mulige historiske Forklaring af Forholdet mellem de to forskellige Former fører til at antage. Idet vi foreløbig lader *ʼΑ-* være ubekendt, bliver Skemaet for den Betydningsudvikling, der maa være foregaaet, følgende: [1]) alt, hvad der hører ind under Begrebet *ʼΑ.*: *ἀϊδ-*; [2]) *ʼΑ.*s Hus, Land: *ἀϊδᾱ-*; [3]) den individuelle Person, som repræsenterer [2]): *ʼΑίδης*, eller bor deri: *ʼΑϊδωνεύς*.

Saa vidt fører Betragtningen af de suffixale Bestanddeles Forskellighed. De forskellige Former, hvorunder Stammen optræder: Homer *ʼᾱϊδ-* og *ʼᾰϊδ-*, ion. *ʽᾱϊδ-*, att. *Ἁιδ-*, forklares, som Wackernagel i K. Z. 27, 276 og udførligere i Vermischte Beiträge zur griechischen Sprachkunde overbevisende har godtgjort, naar de føres tilbage til et oprindeligt *αἰϝιδ-* (eventuelt *αἶϝιδ-*), og samtidig gendrives dermed de tidligere Etymologier. Mod Wackernagel har Fick[1] og Schulze[2] indvendt, at *α* i *ʼΑϊδ-* hos Homer mest var kort, i *ἀεί* (< *αἰϝεί*) kun paa 4 Steder. Men naar *ʼΑΐδᾱο*, *ʼΑΐδης* overhovedet skulde kunne anvendes i Hexametret, maatte *α-* bruges kort. Hvad Schulze giver i Stedet (**ἀν-ϝι-* v. S. af *ἀ-ϝιδ-*), er vilkaarlig Konstruktion. Solmsen[3] vil heller ikke anerkende Forkortelsen af **ᾱ-*; han holder paa den gamle Forklaring af *ἀ* priv. + *ϝιδ-*; men hans Forsøg paa under den Forudsætning at løse Spørgsmaalet, hvorfor ion. og att. har *ᾱ-*, har han ikke engang selv Tillid til (*ᾰΐδης*, *ᾰΐδης* > *Αἰΐδης*, *Αἰΐδης* > *Ἅιδης*, *ʼᾱίδης*, idet Mellemleddet skulde være dannet «um das so beliebte *-ιδης* schärfer hervortreten zu lassen»[4]). Froehdes Forslag[5] til en Etymologi: **ἀσϝο-ϝιδ-* >* *ἀσ-ϝιδ-* giver *-ϝιδ-* en paa Græsk ukendt Betydning «herske» og staar selv for sin Ophavsmand som en ganske usikker Formodning. Det Faktum, at Wackernagels Antagelse giver den eneste ensartede Forklaring af de forskellige Formers Forekomst, viser alle Indvendinger tilbage. Til ham slutter sig da ogsaa Smyth: The sounds and inflections of greek dialects, Ionic p. 162 og Danielson I. F. XIV 387.

---

[1] B. B. 23, 185.
[2] Quæst. Epicæ p. 368.
[3] Unters. zur gr. Laut- und Verslehre p. 71 ff.
[4] L. l. p. 77.
[5] B. B. 20, 204 f.

I sin Afhandling i Kuhns Zeitschrift vovede Wackernagel ikke at opstille nogen Etymologi af *αἰϝιδ-*. I «Vermischte Beiträge» tænker han paa *αἶα* «Jord» (som før ham Smyth og allerede Unger i den ovf. citerede Afhandling) eller **αἶϝος* = lat. *sævus*, idet Stammen da var *αἰϝιδ-*. Disse Forslag har ikke fundet Bifald; de lader meget uforklaret og navnlig giver de intet, der forklarer, at *αἰδ-* og *Ἀίδης* staar ved Siden af hinanden. Den samme Indvending rammer ogsaa Danielson (l. l.), der stiller **αἰϝιδ-* sammen med **-αἰϝ-ῑκ-*, som han antager ligger bag *ἀίσσω*; han oversætter «die Stürmische, Dahinraffende» eller «der Eilige, Ungestüme, Gewaltige».

Det maa, da Wackernagels Rekonstruktion af den oprindelige Stamme ikke har ført til nogen slaaende Sammenstilling med andre Ord, være tilladt at søge at bringe **αἰϝιδ-* i andre Forbindelser. Nu er *αἰϝιδ-* efter sin Form en ganske naturlig og regelmæssig Udvidelse af *αἰϝ-*, der foreligger i *αἰών, αἰεί* o. s. v. og tilmed behøver man ikke først at konstruere denne Stamme af dette Betydningselement *αἰϝ-*, men den foreligger allerede i hvert Tilfælde i Adjektivet *ἀίδιος*[1]. Den Betydning, **ἄις* herved vilde faa, synes at svare bedre end nogen anden til det, som karakteriserer Underverdenen i Modsætning til Livet paa Jorden, naar man vil karakterisere med et nogenlunde neutralt Begreb: dér nede er man *ἀεί, τὸν πλείω χρόνον* — i Modsætning til Livet heroppe; det er jo netop derfor, at *οἱ πολλοί* er dernede. Hvad er naturligere end euphemisk at sige om den døde, at han «er gaaet til *ἄιδος* Boliger» — derhen hvor man er *ἀεί*, naar man først er død. Hvis vi indsætter denne Betydning af *Ἀ.* paa de Udviklingstrin, vi ovenfor mente at maatte opstille, faar vi følgende Stige: [1]) *ἀιδ-* = «alt hvad der er *ἀεί*» ɔ: de døde; [2]) *ἀιδᾱ-* «de dødes Land»; [3]) *Ἀίδης*: «Herskeren i de dødes Rige» eller *Ἀιδωνεύς* «han, som bor i Landet, hvor man er *ἀεί*». Og naar *Ἀίδης* er dannet, bruges siden det og **ἄις* i Flæng.

---

[1] Maaske foreligger *αἰϝιδ-* ogsaa i Verbet *κεραΐζω*, der ikke er tilfredsstillende forklaret. *κερ-* vilde da være det *κερ-* (*σκερ-*), som findes i *κερτομέω, σκερβολέω* (se Brugmann I. F. XV 97 f. Betydningen «Haan» ligger næppe i *κερ-*, men i Verberne *τέμνω* og *βάλλω*), *-αΐζω* til *Ἀιδ-* «dræbe, tilintetgøre». Endnu skal tilføjes, at *ἀίδηλος* «dræbende, ødelæggende, fordærvelig», som ligeledes staar uforklaret (Clemm bl. a. tænkte paa *ϝιδ*: Curt. Stud. VIII 76, andre paa en Partikul *ατι* + *δῆλος*: se Ameis Anh. til *π* 29; Düntzer til *θ* 309 sætter Ordet i Forbindelse med *δηλέομαι*, men intet af disse Forslag har mindste Sandsynlighed), maaske hører til **ἀίδα* som *σιγηλός, ἀπατηλός* til deres tilsvarende *ᾰ*-Stammer.

Sammenstillingen af *αἰϝεί*, *αἰϝών* og *αἰϝιδ-* i **αἶϝις*, *Ἀίδης* fører, hvis den er rigtig, til den tiltalende Slutning, at man har givet Underverdenen Navn ud fra en ligesaa oprindelig og naiv Forestilling som den, der ofte ligger til Grund for Navne paa den underjordiske Gud. Dernede er *οἱ πολλοί*, og dernede er man *ἀεί*. Det er to umiddelbart indlysende Tanker, som betinger hinanden, og som logisk følger af Tanken om et Sted, hvor *ψυχή* gaar hen, naar den ved Døden forlader Mennesket; thi tilbage vender den ikke. I *δόμος ἄιδος* residerer «den store Vært», *Πολυδέκτης*, *Πολυδέγμων* eller hvad man vil kalde ham. *Ἀίδης* hedder han kun som den individuelle Repræsentant for sit Rige. Grunden til, at Hades ikke er Kultusnavn, er, at dette Navn først er afledet af **ἄις*. At Navnet bliver saa udbredt, forklares ved den systematiske Theogonis Trang til en underjordisk Pendant til Himlens Zeus.

ἙΤΕΡΑΛΚΗΣ.

Som bekendt bruger Herodot dette adjektiv på to steder: VIII 11 og IX 103, begge gange på en sådan måde, at man har været i tvivl, om betydningen deraf er den samme som hos Homer (*φ* 236 *ἦ ῥα καὶ οὔ πω πάγχυ δίδου ἑτεραλκέα νίκην*), nemlig *afgjort*, eller det skal forstås i lighed med *ἑτερορρεπής* hos Aischylos (Suppl. 403), som *uafgjort, med vexlende held*. Medens der næppe kan indvendes noget mod at forstå ordet anderledes end det er brugt hos Homer, vil det unægteligt være ret betænkeligt at tillægge Herodot selv anvendelsen af et og samme ord i to modsatte betydninger, hvad mærkeligt nok blandt andre Herodots oversætter Friedrich Lange har gjort.

Stedet i 9de bog frembyder mindst vanskelighed; men for at forstå det rigtigt vil det være nødvendigt at gå tilbage til begyndelsen af kap. 102, hvor Herodot skildrer landslaget ved Mykale. *Τοῖσι μέν νυν Ἀθηναίοισι καὶ τοῖσι προσεχέσι τούτοισι τεταγμένοισι μέχρι κου τῶν ἡμισέων ἡ ὁδὸς ἐγίνετο κατ' αἰγιαλόν τε καὶ ἄπεδον χῶρον, τοῖσι δὲ Λακεδαιμονίοισι καὶ τοῖσι ἐπεξῆς τούτοισι τεταγμένοισι κατά τε χαράδραν καὶ ὄρεα. ἐν ᾧ δὲ οἱ Λακεδαιμόνιοι περιήισαν, οὗτοι οἱ ἐπὶ τῷ ἑτέρῳ κέρεϊ ἔτι καὶ δὴ ἐμάχοντο.* [Det ganske upassende *ἔτι* har allerede Schäfer slettet; men der vist endnu en fejl tilbage i texten, da *οὗτοι* både i sig selv er overflødigt og forkert istedenfor *ἐκεῖνοι*. Jeg

formoder, at *οἱ Λακεδαιμόνιοι* er et glossem til *οὗτοι*, der passer udmærket som subjekt til *περιῆισαν*; måske gør man da også rettere i med Steger at flytte *ἔτι* hen foran *περιῆισαν*, hvorfra det kan være blevet forskudt ved glossemets indføjelse i texten.] *ἕως μέν νυν τοῖσι Πέρσῃσι ὄρθια ἦν τὰ γέρρα, ἠμύνοντό τε καὶ οὐδὲν ἔλασσον εἶχον τῇ μάχῃ.* Det fremgår heraf tydeligt, at kampen i begyndelsen har stået lige; ja, selv efterat Athenerne havde taget kraftigere fat og situationen var blevet forandret (*ἐνθεῦτεν ἤδη ἑτεροιοῦτο τὸ πρῆγμα*), modstod Perserne deres angreb og værgede sig længe (*δεξάμενοι καὶ χρόνον συχνὸν ἀμυνόμενοι*). Når derfor Herodot i kap. 103 fortæller om Samierne, at de gjorde deres bedste for at hjælpe Hellenerne, *ὡς εἶδον αὐτίκα κατ' ἀρχὰς γινομένην ἑτεραλκέα τὴν μάχην*, kan der ikke godt være tvivl om, at han har ment, at kampen var uafgjort; ellers havde den tilsigtede hjælp jo været unyttig.

På stedet i 8de bog: *τοὺς δ' ἐν τῇ ναυμαχίῃ ταύτῃ ἑτεραλκέως ἀγωνιζομένους νὺξ ἐπελθοῦσα διέλυσε* synes den anden opfattelse at ligge nærmest, da Herodot omtaler at Hellenerne tog 30 af fjendernes skibe, medens han ikke nævner noget tab af helleniske skibe, hvad han derimod gør i skildringen af den anden træfning ved Artemision (kap. 16), hvor han, som fremhævet af G. Selchau (i dette tidsskrifts VII. bind s. 123), udtrykkelig siger: *ἐν ταύτῃ τῇ ναυμαχίῃ παραπλήσιοι ἀλλήλοισι ἐγίνοντο.* Men de 30 skibe betyder dog ikke så overmåde meget i forhold til fjendernes store tal, og hvis Herodot virkelig havde betragtet kampen som sejrrig for Hellenerne, således at kun nattens frembrud hindrede dem i at udnytte sejren, er det mærkeligt, at han ikke skulde have brugt stærkere udtryk og udtalt sin beklagelse af at sejrens løn forspildtes. Jeg tror derfor, at *ἑτεραλκέως* må forstås som *med vexlende overlegenhed*, hvormed dog ikke er sagt, at de kæmpende parter var hinanden ganske jævnbyrdige. Denne opfattelse vilde også stemme med den skildring som Diodor, der her vel har benyttet både Herodot og Eforos, har givet (XI 12 extr.): *(οἱ Ἕλληνες) πολλὰς μὲν ναῦς κατέδυσαν, οὐκ ὀλίγας δὲ φυγεῖν ἀναγκάσαντες μέχρι τῆς γῆς κατεδίωξαν· μετὰ δὲ ταῦτα παντὸς τοῦ στόλου συναχθέντος καὶ γενομένης ναυμαχίας ἰσχυρᾶς, μέρει μὲν τῶν νεῶν ἑκάτεροι ἐπροτέρησαν, οὐδέτεροι δὲ ὁλοσχερεῖ νίκῃ πλεονεκτήσαντες νυκτὸς ἐπιλαβούσης διελύθησαν.*

Karl Hude.

Virgils Ciris.

Af

A. B. Drachmann.

For et Par Aar siden var det under Virgils Navn overleverede lille Digt Ciris Gjenstand for ivrig Debat i den philologiske Verden. Skutsch havde i sit Skrift Aus Vergils Frühzeit (Leipzig 1901) fremsat den Hypothese at Ciris var forfattet af Cornelius Gallus, og havde søgt at støtte den ved en Paavisning af, at Ciris paa en Række Steder, der stemmer ordret med Steder i Virgils Bucolica, Georgica og Æneis, syntes at være Originalen, Virgil Efterligneren. Skutsch blev imødegaaet fra flere Sider; det vægtigste Indlæg imod ham var en Artikel af Leo i Hermes (37, 1902, S. 14 ff.). Leo kom til det Resultat, at den hidtil almindelige Opfattelse af Ciris var den rette: det var et Makværk af en Stymper, der skrev efter Virgils Død, men i en ældre Tids Maner, og som plagierede Virgil. Ved dette Resultat synes man at have slaaet sig til Ro, uden at agte paa at Leos Bevisførelse fik et alvorligt Stød ved et kort efter hans Artikel fremkommet Indlæg fra anden Side (Wünsch i Rh. Mus. 57, 1902, S. 368 ff.). Det synes da rimeligt at tage Problemet op til fornyet Drøftelse; men først vil en kort Redegjørelse for dets Stilling være nødvendig.

Under Virgils Navn er der overleveret et Digt, som i Themaets Valg og Udførelse, i Sprog og Metrik stemmer nøie overens med den alexandriniserende latinske Digterskoles Frembringelser. Digtet indeholder talrige Overensstemmelser med Catul, Lukrets og Virgil; derimod er sikre Berøringspunkter med andre Digtere ikke efterviste. Om alt dette er der almindelig Enighed. Ligeledes er det in confesso, omend ikke behørig understreget, at der mellem Overensstemmelserne med Catul og Lukrets paa den ene Side og med Virgil paa den anden Side er en bestemt Forskjel. Lighederne med Catul og Lukrets er mange, men de gaar intetsteds ud over Reminiscenser af forbigaaende Art («Anklänge»);

intetsteds har Ciris et helt Vers, endsige da en Versgruppe, tilfælleds med en af disse to Digtere. Derimod udstrækker Overensstemmelserne med Virgil sig til hele Versgrupper, og har overhovedet et Omfang, der (paa een Undtagelse nær) er uden Sidestykke i den ældre latinske Litteratur. Dette er de foreliggende Kjendsgjerninger, som det altsaa gjælder at forklare.

Skutsch's Antagelse, at Ciris er et Værk af Gallus, som Virgil har plagieret i alle sine tre Hovedværker, er (fraset hans Beviser for Ciris's Prioritet overfor Virgil) saa slet begrundet og saa fuldstændig gjendrevet af Leo og andre, at det ikke lønner sig at spilde flere Ord paa den. Men ogsaa Leos Hypothese frembyder alvorlige Betænkeligheder, selv om man foreløbig seer bort fra Spørgsmaalet om hvem der har Prioriteten paa Parallelstederne. At Digtets hele Technik er paafaldende og uden Sidestykke, naar det skal være forfattet efter Virgils Død, har Leo naturligvis selv erkjendt; han forklarer det ved at antage, at Forfatteren er en Dilettant, som Tiden er løben fra, saa at han hylder en Smag der var paa Mode 30 Aar før hans Tid. Det er en i sig selv lidet sandsynlig Antagelse, og den bliver ikke sandsynligere, naar man erindrer, at denne Archaist i stort Omfang tager Virgil til Forbillede. Men hertil kommer en anden Vanskelighed, der er undgaaet Leos Opmærksomhed. Denne dilettantiske Stymper kjender sin Lukrets og sin Catul og forstaar at benytte dem uden at plagiere dem; hans Laan hos dem gaar ikke ud over hvad vi kjender hos andre romerske Digtere fra denne Periode, selv om de maaske er noget mindre behændige. Han kjender ogsaa sin Virgil og — skriver ham af. Hvorfor, maa man dog spørge, benytter han ikke Virgil paa samme Maade som de to andre? eller de to andre paa samme Maade som Virgil? Og naar han endelig vilde skrive af, hvorfor skriver han saa af efter den yngste og berømteste af alle romerske Digtere? Han maatte jo vide at han netop her vilde blive grebet paa fersk Gjerning af næsten enhver Læser. Paa disse Spørgsmaal kan der ikke gives noget Svar ud fra Leos Hypothese, naar man da ikke vil antage Forfatteren af Ciris for at have været, ikke blot en Stymper, men næsten fra sin Forstand. Ligeledes er det i det mindste kjedeligt, at en saa uselvstændig Digter, der skrev efter 19 f. Chr., kun røber Kjendskab, og et grundigt Kjendskab, til netop disse tre Forfattere, og slet ikke til den øvrige bevarede Litteratur fra Tiden mellem 50 og 20. Kjendte han ikke Horats,

Tibul og Properts, eller fandt han det ikke Umagen værd at laane fra dem? Begge Antagelser er lige usandsynlige.

Det blev ovenfor bemærket at saa vidtgaaende Overensstemmelser som dem mellem Ciris og Virgil var uden Sidestykke i den ældre romerske Litteratur, naar man gjør een eneste Undtagelse. Denne Undtagelse maa netop gjøres med Virgil. Der findes en Digter, som Virgil har benyttet paa samme Maade som han efter Skutsch skal have benyttet Gallus i Ciris og som efter Leo Forfatteren til Ciris skal have benyttet Virgil. Denne Digter er — Virgil selv. Overensstemmelser som Ciris 59—61 = Ecl. VI 75—77 eller Ciris 539—41 = Georg. I 406—09 finder deres fuldkomne Paralleler i Steder som Aen. VIII 449—53 = Georg. IV 170—75 eller Aen. VI 306—08 = Georg. IV 475—77, og finder dem kun i disse Steder.

Den eneste Antagelse som synes at kunne løse de i disse almindelige Betragtninger liggende Vanskeligheder paa naturlig Maade, er aabenbart den, at Ciris er forfattet af Virgil selv og forfattet i hans Ungdom. Denne Antagelse, og kun denne, forklarer, at Forfatteren foruden til Virgil kun viser Tilslutning til de to Digtere Catul og Lukrets. Catul og Lukrets er de eneste bevarede Digtere som den unge Virgil kunde ventes at tage til Mønstre. Den forklarer endvidere det ganske forskjellige Forhold mellem Ciris og disse Digtere og mellem Ciris og Virgil. Lukrets og Catul har Virgil i Ciris benyttet væsentlig paa samme Maade som han i sine senere Arbeider har benyttet dem og andre Forgjængere, omend, som rimeligt er, med mindre Selvstændighed og Dygtighed; Virgil i Ciris har Virgil i Bucolica, Georgica og Æneiden benyttet paa ganske samme Maade som Virgil i Æneiden har benyttet Virgil i Bucolica og Georgica.

Disse almindelige Betragtninger synes mig at have saa stor Vægt, at der skulde meget stærke Modinstanser til for blot at naae til et Non liquet. Saadanne Modinstanser har man fremfor alt søgt i en Sammenligning mellem de Steder som Ciris og Virgils andre Digte har tilfælleds. Man har fra begge Sider gjort det under den Forudsætning, at Forfatteren til Ciris og Virgil ikke var een og samme Person. Ud fra denne Forudsætning er Forskerne kommet til stik modsatte Resultater: Skutsch mener at have paavist at Ciris, Leo at Virgil har Prioriteten. En Undersøgelse, der regner med den Antagelse, at Forfatteren kunde være een og samme Person, er da nødvendig; den vil forhaabentlig

løse de bestaaende Vanskeligheder og tillige forklare, hvorledes Regnestykket har kunnet give saa forskjelligt Facit.

Skjønt Skutsch's Gallushypothese iøvrigt var uden solidt Grundlag, var hans Paavisning af at visse Vers i Ciris var langt bedre paa deres Plads end i andre Digte af Virgil af den Art at den ikke syntes at kunne omstødes. Det er ogsaa fra modsat Side blevet erkjendt, at Skutsch's Position havde sin Styrke her; og det er efter min Mening for en Række Steders Vedkommende end ikke lykkedes Leo at rokke den. Disse Steder skal jeg kun lige nævne, da jeg ikke har noget væsentligt at føie til Skutsch's Argumentation. De er: Cir. 402 f. = Aen. II 405 f.; Cir. 280 = Aen. VI 406; Cir. 125 = Ecl. IV 47; Cir. 267 = Ecl. VIII 60[1]; Cir. 430 = Ecl. VIII 41.

Til disse Steder kommer endnu eet, som Skutsch ikke var gaaet ind paa, ja som endog var det stærkeste Punkt i hele Leos Argumentation imod Skutsch. Det er Cir. 369—73 ≠ Ecl. II 10 f., 48 ff., Ecl. VIII 73 ff. Medens man efter Leos Behandling af disse Steder maatte tro at Versene i Ciris var et meningsløst Sammenpluk af de tre Virgilsteder, saa har Wünsch i den oven citerede Afhandling bevist, at Versene i Ciris indeholder en korrekt og med andre Vidnesbyrd nøje overensstemmende Skildring af en bestemt Form af Trolddom, den saakaldte *defixio* (cfr. Cir. 376 f.: *pergit . . . regis Iolciacis animum defigere votis*). Dette er egentlig i sig selv alene afgjørende. Det er utroligt at det skulde lykkes en stymperagtig Dilettant ved at laane Vers fra tre forskjellige Steder hos Virgil, Vers der tildels staar i helt anden Sammenhæng, at frembringe en dadelfri Beskrivelse af en indviklet Ceremoni.

Imod disse Steder staar nu hos Leo ikke faa hvor han med fuld Ret hævder at de fælleds Ord eller Vers er bedre anvendt paa Parallelstedet hos Virgil end i Ciris. Cir. 58 ff.: *illam (Scyllam) esse aerumnis quam saepe legamus Ulixi . . . Dulichias vexasse rates* indeholder i Sammenligning med Ecl. VI 74 ff.: *Scyllam Nisi, quam fama secutast . . . Dulichias vexasse rates* en Stilfeil, og af ganske samme Art er Forholdet mellem Cir. 473: *linquitur ante alias longe gratissima Delos Nereidum matri*

---

[1] Leo har her ikke taget tilstrækkeligt Hensyn til den Omstændighed, at Ordet *morientis* er yderst upassende i dens Mund, der bringer selve sin Død som Gave (Ecl. VIII), derimod fuldstændig passende for den, der i sin Dødsstund bringer noget andet (Ciris). Jvfr. Skutsch S. 119.

et Neptuno Aegeo og Aen. III 73: *sacra mari colitur medio gratissima tellus Nereidum matri et Neptuno Aegeo*; flere Exempler hos Leo S. 36 f. Disse Exempler er bevisende imod Skutsch; men de betyder intet, dersom man forudsætter at Ciris er et Ungdomsarbeide af Virgil selv. Han kan meget godt i et saadant Arbeide have begaaet Feil, som han senere undgik, da han benyttede de samme Vers. En slaaende Parallel hertil har man i Forholdet mellem Georg. IV 170—75 og Aen. VIII 449—53 (Skildringen af Cycloperne); kjendte man ikke Tidsforholdet mellem Georgica og Æneiden, vilde ingen tvivle paa at Versene var digtede til Æneiden og med lidet Held overførte til Georgica. I Betragtning af dette Forhold vil man ogsaa indrømme Muligheden af at Cir. 233 (*quo* [nl. *tempore*, ɔ: om Natten] *rapidos etiam requiescunt flumina cursus*) kan være ældre end Ecl. VIII 4 (*et mutata suos requierunt flumina cursus*, nl. ved at høre paa Orpheus), skjønt Tanken unegtelig er bedre paa sin Plads i Bucolica. Denne Mulighed kan forøvrigt hæves til Sandsynlighed ad en anden Vei. Den urimelige Idee at Floderne løber langsommere om Natten, lader sig under ingen Omstændigheder forklare ved, at Verset hvori den er udtrykt forekommer et andet Sted i en ganske anden Sammenhæng. Kun hvis det var tankeløst overtaget sammen med andre Vers, hvortil det oprindelig hørte, og som lod sig bruge i den nye Sammenhæng, vilde Sagen være forklaret. Men det er netop ikke Tilfældet her: fraseet det citerede Vers er der ikke Spor af Lighed mellem de to Steder. Nu findes imidlertid, som Jahn har bemærket (Hermes 37, 1902, S. 172), endnu et tredie Sted, nemlig i Calvus's Io: *Sol quoque perpetuos meminit requiescere cursus.* Da Solen fornuftigvis gjør dette om Natten (det løsrevne Calvusvers's Sammenhæng er ukjendt), er der dermed givet et Udgangspunkt for Benyttelsen af Verset i Ciris, men ikke i Bucolica. Paa det sidste Sted røber desuden det ørkesløse *mutata* den til en given Form bundne Efterdigter.

Af de andre Steder hos Leo skal jeg indskrænke mig til at anføre to, hvortil jeg har lidt at føie; de fleste lader sig forklare udfra de allerede fremsatte Betragtninger. Aen. III 514 er *auribus aëra captat* om Palinurus, der staar op om Natten for at erfare hvad Vind der blæser, uheldigt; ingen kan erfare Vindens Retning ved at «indfange den med Ørene»; er det mørkt, saa man ikke kan see hvad Vinden er, maa man føle sig til det. Ciris 210—11: *auribus arrectis nocturna silentia temptat et*

pressis tenuem singultibus aëra captat staar Udtrykket naturligt og i oprindelig Brug (om Indaanding). Den fælleds Situation (en Person, der staar op om Natten medens alie andre sover) har været Udgangspunkt for Virgils Benyttelse af Cirisstedet, eller vel snarere for at det eengang brugte Udtryk løb ham i Pennen; hans notoriske Mangel paa Sømandskab har gjort den forkerte Anvendelse mulig. — De fire sidste Vers af Ciris vender tilbage i første Bog af Georgica (406—09). Leos Forsøg paa at eftervise at de staar paa deres Plads dette sidste Sted er ikke lykkedes og kunde ikke lykkes. De kommer midt i en Række Tegn paa godt Veir, der alle er tagne af Arat. De indledes med Versene: *apparet liquido sublimis in aëre Nisus et pro purpureo poenas dat Scylla capillo.* Man faar her det Indtryk at det er Havørnens Tilsynekomst der varsler godt Veir, og overraskes ved at skulle høre om dens Forfølgelse af Ciris. Denne indtræder nemlig altid naar Ørnen seer Ciris, og kan derfor ikke i og for sig være noget Veirtegn — hvad der da heller ikke ellers er overleveret det Mindste om. Den følgende fire Vers lange Skildring af deres indbyrdes Forhold kommer derfor saa malplaceret som vel muligt. Derimod danner det Hele en virkningsfuld og den eneste naturlige Slutning paa Cirismythen. En isoleret Betragtning af de to Steder vil aldrig kunne føre til andet Resultat end at Versene er digtede til deres Plads i Ciris og derfra overtagne i Georgica. Hvad Virgils Udgangspunkt for at sætte dem mellem Veirtegnene har været, er ikke godt at vide.

Endnu kræver en Iagttagelse af Jahn (i Hermes 37, 1902, p. 161 ff.) et Par Ord. Jahn gjør gjældende at enkelte af Parallelerne mellem Ciris og Virgil tillige viser Tilslutning til Theokrit, der ellers ikke synes at være benyttet i Ciris. Det vigtigste Sted er Ecl. VIII 41 = Ciris 430: *ut vidi, ut perii, ut me malus abstulit error*; cfr. Theocr. 3, 41: *ὡς ἴδεν, ὡς ἐμάνη, ὡς εἰς βαθὺν ἅλατ' ἔρωτα*; 2, 82: *χὡς ἴδον, ὡς ἐμάνην, ὥς μοι περὶ θυμὸς ἰάφθη.* — Jahn er ganske rigtig opmærksom paa den Mulighed at de fra Græsk oversatte Ord (*ut vidi ut perii = ὡς ἴδον ὡς ἐμάνην*) kunde forekomme hos andre alexandrinske Digtere end Theokrit og derfra være gaaet over i Ciris. Det er da ogsaa oftere udtalt at Ciris neppe er forfattet ganske paa fri Haand, men efter et græsk Forbillede (jvfr. Rohde Griech. Roman [1] S. 93 m. Anm. 3). Jahn argumenterer nu videre, at da Virgil i Ecl. VIII i stort Omfang har benyttet netop Theokrits Id. III, saa vilde det være højst mærkeligt,

om han paa dette Sted skulde have laant sit Udtryk fra Ciris og ikke direkte fra Theokrit. Han har fuldstændig Ret — dersom man gaar ud fra at Ciris er af Gallus eller overhovedet af en anden Forfatter end Virgil; men hans hele Bevisførelse falder sammen, naar man regner med den Mulighed, at Virgil selv har præget Udtrykket i Ciris og derfra overtaget det i Bucolica som Ækvivalent for det samme græske Udtryk han engang før havde oversat. Og føier man saa hertil Skutsch's Iagttagelse, at *malus error* passer langt bedre i Ciris end i Ecl. VIII, og noterer man yderligere, at netop disse Ord ikke har noget Tilsvarende hos Theokrit (trods Jahn S. 168), saa vil man vanskelig kunne bestride at denne Mulighed nærmer sig stærkt til Vished.

Den alvorligste Indvending mod den her fremsatte Hypothese om Ciris's Tilblivelse vil altid hentes fra den store Forskjel, der er mellem dette Digts Stil og Technik og Virgils øvrige Værker, selv dem der maa ligge Ciris nærmest i Tid. Herved er dog først at mærke, at man ikke med Sikkerhed kan bestemme Ciris's Affattelsestid. Dersom den Messala, til hvem Digtet er dediceret, og som Vs. 36 tiltales *iuvenum doctissime*, er den bekjendte M. Valerius Messala Corvinus, saa kan Digtet ganske vist ikke godt være ældre end ca. 45; thi Messala var rimeligvis født 64 f. Chr., ialtfald neppe tidligere. Men en Ansættelse saa faa Aar før Bucolica er ganske vist lidet trolig; man synes derfor at maatte opgive at identificere Digtets Messala med den bekjendte Stormand. Derimod passer Indledningens Angivelser nøie til den Tid, da Virgil havde opgivet Rhetorikens Studium og den praktiske Sagførervirksomhed, og hengivet sig til Studiet af Epikurs Philosophi. Herved føres vi til Tiden omkring 50, og med den stemmer Digtets hele Technik og Valget af dets Sujet ypperligt.

Det er lidet sandsynligt, at Ciris er blevet udgivet af Virgil selv; der er endog Steder i Digtet (især Indledningen og Vs. 139 ff.) der tyder paa at det ikke er blevet gjort helt færdigt til Udgivelse. Disse to Antagelser vil forklare baade den udstrakte Benyttelse Virgil har gjort af Digtet netop i Bucolica, og de store Ujevnheder der findes deri. Vi veed jo at Virgil bragte sine Vers til Verden som nogle kluntede Uhyrer, der først efter langvarig Behandling fik den Form som han selv ansaa for tilfredsstillende. Den første Antagelse stemmer ogsaa med den Plads Digtet har i vor Overlevering.

Anmeldelser.

Inscriptiones Graecae ad inlustrandas dialectos selectae, scholarum in usum edidit *Felix Solmsen.* Leipzig 1903, Teubner. VIII + 96 p.

Fremkomsten af denne lille Samling maa hilses med Glæde. Udgiveren bemærker i sit Forord med Rette, at der har været Trang til en saadan, da den sidst udkomne Udgave af Cauers bekendte Samling, *Delectus* etc., nu er 20 Aar gammel og en ny Udgave ikke synes at ville fremkomme og paa den anden Side Interessen for Studiet af disse Indskrifter vistnok er i Stigen. Han har da foranstaltet en Samling af de vigtigste Indskrifter til en billig Pris (2 Mark) og det er at haabe, at denne vil blive meget benyttet.

Om Valget af de optagne Indskrifter kan der naturligvis være forskellige Meninger, men i det hele forekommer det Anmelderen at være tilfredsstillende. Udgiverens Grundsætninger, væsentlig kun at meddele saadanne gamle Indskrifter, hvor Dialekten endnu er ganske ren eller kun lidet paavirket af det almindelige Sprog, samt at udelade de altfor fragmentariske, kan med Henblik til Samlingens Formaal kun billiges. Blandt de 50 Indskrifter Samlingen rummer findes, for blot at nævne de største, den store Gortynindskrift, tabulae Heracleenses og Labyadeindskrifterne fuldstændigt meddelte, men ogsaa om de andre gælder det, at de fleste er saa vigtige og interessante, at de nødigt maatte savnes.

Den Form, hvori Indskrifterne er udgivne, er som man kunde vente det af saa kyndig en Mand paa dette Omraade som Solmsen, fortrinlig. Stenenes Tekst aftrykkes nøjagtigt, saaledes (i Modsætning til de fleste Udgaver) med Bevarelse af *ε* og *ο*, ogsaa hvor de udtrykker henholdsvis *η* og *ει*, *ω* og *ου*. Til Vejledning for Begyndere har S. da tilføjet Længdetegn, hvor Længden er sikker, og hvor der kan være Tvivl oplyst dette i en Anmærkning.

Til hver Indskrift er medgivet et kort kritisk Apparat indeholdende afvigende Læsemaader og de vigtigste fremkomne Konjekturer, som det synes i fyldestgørende Omfang. Nogen egentlig Kommentar gives derimod ikke, bortset fra enkelte spredte Bemærkninger, men hver Indskrift indledes med en fyldig Litteraturfortegnelse over Udgaver og Steder hvor den er behandlet.

Nogle Steder er der Uoverensstemmelser med tidligere Udgaver i Angivelsen af hvad der kan læses paa Stenen og hvad der er suppleret, men disse er uden Betydning. Til at diskutere

enkelte Steder er der ingen Anledning her, den givne Tekst er overalt godt funderet, og Varianterne i alt Fald anførte.

Alt i alt en meget brugbar Bog, som man maa være Udgiveren taknemlig for, og som nok skal gøre sin Nytte.

Elof Olesen.

Memoria Graeca Herculanensis, cum titulorum, Aegypti papyrorum, codicum denique testimoniis comparatam proposuit *Guilelmus Crönert*. Lipsiae in aedibus B. G. Teubneri. MCMIII. X + 318 SS. 8vo.

Wie heutzutage bei der Neuherausgabe älterer Litteraturwerke die Orthographie des Verfassers oft modernisirt wird, entweder absichtlich, was unter Umständen vertheidigt werden kann, oder unabsichtlich, was natürlich nur verwerflich ist, so stehen unsre mittelalterlichen Handschriften der Classiker im Verdacht eher die Orthographie des Schreibers als die des Verfassers zu geben. Bekanntlich hat man daher längst angefangen die dem betreffenden Schriftsteller gleichzeitigen Inschriften als authentische Zeugnisse zur Controlle heranzuziehen und danach die handschriftliche Ueberlieferung zu ändern, und dagegen ist nichts einzuwenden, vorausgesetzt dass das inschriftliche Material umfangreich genug ist, und dass der Herausgeber mit Tact und nicht mit roher Rutine verfährt. Weit geringere Beachtung in dieser Beziehung hat bisher eine andere Classe authentischer Zeugen gefunden, die aus dem Alterthum erhaltenen Bücher, d. h. für die griechische Litteratur bis vor wenigen Jahren im wesentlichen die Herculanensischen Rollen. Es ist daher mit Dank zu begrüssen, dass W. Crönert, dessen Studien über die volumina Herculanensia schon viel wertvolles aus dieser noch lange nicht erschöpften Grube zu Tage gefördert, es in dem vorliegenden Buch unternommen hat sie für solche Fragen auszubeuten. Ein vitales Interesse für die Philologie wird man diesem ganzen Gebiet nicht beimessen. Aber erstens ist Genauigkeit auch im kleinsten gute Philologensitte, und Kleinigkeiten haben sich oft genug zu wichtigen Ergebnissen summirt. Zweitens ist die Grenze zwischen rein Orthographischem und Formenlehre äusserst schwankend, und unscheinbares ist oft für die Sprachgeschichte von Bedeutung geworden. Der Verf., der eine Neubearbeitung von Passows Lexikon vorbereitet, hat sich auch nicht auf Orthographisches beschränkt; angeregt von W. Schulze, dem das Buch dedicirt ist, hat er alles für die Formenlehre wichtige und viel lexicographisches Material zusammengestellt, wie schon die Inhaltsangabe der 8 Abtheilungen des Werks zeigen

kann: 1) Orthographisches von den Vocalen, 2) Orthographisches von den Consonanten (bis S. 100), 3) Grammatisches von den Vocalen, 4) Grammatisches von den Consonanten, 5) Nomina, 6) Verba, 7) Alphabetisches Verzeichniss der Verbalformen, 8) Einige zusammengesetzte Wörter. Wie der Titel angiebt, hat er neben den Herculanensischen Rollen auch Inschriften und alte Handschriften und besonders die in den letzten Jahren gefundenen Papyri berücksichtigt und so ein reiches Material gesammelt, das Herausgebern griechischer Schriftsteller von der Ptolemäerzeit abwärts ähnliche Dienste leisten kann wie für ihr Gebiet Meisterhans' Grammatik der attischen Inschriften, und dessen Benutzung durch ausführliche Indices (S. 300—318) erleichtert wird.

Diese Zusammenstellungen mahnen zu Vorsicht in Aenderung von Formen, die der Schulgrammatik widersprechen, wie z. B. *προρηθεῖσιν* (S. 80; so *ἀναριπιζομένων* Ptolemaios Synt. I 23, 6 u. *προρήσεων* ib. II 203, 10 die beste Ueberlieferung) oder *ὁμολογῴην* (S. 214, vgl. S. 43) oder *βαρεῖα* als Neutr. plur. (S. 111). Gegen Gleichmacherei sprechen die Zeugnisse für *ἀεί—αἰεί* S. 104 und die reichen Sammlungen über Substantiva auf *-εια*, *-ια* S. 31 ff. Die Papyri bieten ja jedenfalls eine Handhabe um den Antheil der byzantinischen Schreiber an der äusseren Sprachform unsrer Classikertexte richtiger zu beurtheilen; Schreibarten, die schon die Papyri kennen, sind nur unter besonderen Umständen den Byzantinern zuzuschreiben. Aber natürlich bleibt die Gefahr nun antike Schreibergewohnheiten für die Hand des Schriftstellers zu nehmen. Bei der Entscheidung muss, wie der Verf. öfters hervorhebt, sowohl das Niveau des Schriftstellers (und der betreffenden Schreibweise) als die Qualität seiner Ueberlieferung beachtet werden. *πάλι* vor Consonanten z. B., das in den Papyris der Römerzeit vereinzelt auftritt, von Phrynichos für seine Zeit bezeugt wird und sich in der Volkssprache immer erhalten hat, wird man dem Philodem belassen, da die voll. Herc. es in seinen Schriften, und in ihnen allein, öfters bieten, dem Hypereides aber wird man es nicht zutrauen, wenn auch der schlecht geschriebene Pap. des *ἐπιτάφιος* es ein Mal hat (S. 140). *δύω*, das weder in attischen Inschriften noch in den voll. Herc. vorkommt, dagegen für die alltägliche Sprache durch die Papyri bezeugt ist, darf aus altchristlichen Schriften nicht entfernt werden, dagegen wohl bei attischen Schriftstellern sowie bei Plutarch und Polyb, besonders da es in der Ueberlieferung nicht sehr fest sitzt (S. 197). Wenn die voll. Herc. wie die späteren Inschriften *σώζειν* geben, kann es auch den Zeitgenossen Dionysios Halic., Diodor und Strabon mit den Hssn. zugetraut werden, wogegen bei den Attikern nach den alten Inschriften *σῴζειν* mit Recht durchgeführt wird, und ebenso bei consequenten Atticisten wie Lukian die Spuren dieser Form, die sich in der Ueberlieferung erhalten haben, zu conserviren und vielleicht zu verallgemeinern sind (S. 51). Weitere

Beispiele der Sorgfalt, womit der Verf. Zeit und Umfang einer Schreibart zu bestimmen bemüht ist, sind die hübschen Auseinandersetzungen über -σαι -σειε -σαιεν -σειαν S. 211 ff. oder über οὐθείς S. 155 ff. (οὐθέν Eukl. Elem. I 2, 1). Nicht so reinlich ist das Ergebniss der Untersuchung über ποήσας u. ä. S. 116 ff., ganz unbefriedigend, was über ν ἐφελκυστικόν zusammengestellt wird S. 137 ff.; hier vermisst man besonders genaueres über ν vor Consonanten; die Schulregel wird erst spät, etwa vom XIII. Jahrh. an, durchgeführt, aber der Brauch der alten Hssn. macht nicht den Eindruck der Willkür; vielleicht spielt die Art des folgenden Consonanten dabei eine Rolle. Das in Inschriften und alten Hssn seltene εἴκοσιν kommt in den voll. Herc. selbst vor Consonanten vor, 1mal doch auch εἰκοσιεπτά (S. 141). Dagegen stimmen die voll. Herc. mit den Inschriften in der Schreibung μείγνυμι (S. 29), βυβλίον (S. 21), ἐνάκις (S. 75) u. a.

Natürlich bleibt manches zweifelhaft. Dass εἴρηκα, εἴρημαι statt ἤρηκα, ἤρημαι (S. 38) oder ἀποδείξει als Coniunctiv (S. 37) und Dative wie Εὐριπίδει (S. 36) ohne weiteres in den Text gehören, wie jetzt vielfach angenommen wird, scheint mir nicht so ausgemacht. Diese Vertauschung von η und ει, die bekanntlich in attischen Inschriften seit etwa 380 verbreitet ist, hat nicht einmal in ihnen jemals vollständig gesiegt und stirbt vom 1. Jahrh. v. Chr. an schnell ab; es ist daher gar nicht ausgeschlossen, dass die eigentliche Litteratur sich dieser Verwechselung enthalten hat, und dass die wenigen Beispiele der Hssn. auf Versehen der Abschreiber beruhen, wie Crönert es für die Coniunctivformen selbst zugiebt (S. 37 Anm. 3). Dafür spricht, dass εἴρηκα sich auch bei ganz späten Schriftstellern findet, die zu einer Zeit schrieben, wo diese Orthographie seit Jahrhunderten todt war (S. 38, 2), und dass sie nur in Geschäftspapyri verbreitet ist, aber z. B. im Thukydidespap. corrigirt wird (ibid.). Das Zeugniss der voll. Herc. ist so schwankend, dass es nichts entscheidet. Dagegen ist zuzugeben, dass die auffallend häufige Schreibart ἕως ἂν ἄξει u. ä. im Phaidonpap. nicht auf einfachem Irrthum beruht, sondern wie die gleichzeitigen Inschriften beurtheilt werden muss (S. 37, 3); aber um so bedeutsamer ist es, dass daneben auch die correcte Form vorkommt; Platon wird also η geschrieben haben, das der Schreiber dann unwillkürlich seiner eigenen Orthographie hier und da angepasst hat.

Aehnlich steht es mit den S. 61 ff. besprochenen Assimilationen wie ἐμ μέσῳ, μὲγ γάρ. Da sie der byzantinischen Schulorthographie fremd sind, müssen die nicht ganz wenigen Spuren, die sich in Hssn. erhalten haben (S. 62—63, aus Ptolemaios' Synt. füge ich hinzu I 127, 19; II 6, 4, 7; 22, 8 ἐμ D), auf das Alterthum zurückgehen, wo solche Schreibungen auf Inschriften und (in beschränkterem Maasse) in Papyris, auch den voll. Herc., häufig sind. Aber daraus folgt ja nicht, dass sie vom Schrift-

steller selbst herrühren; dass sie mehr dem alltäglichen Brauch gehörten, wird dadurch bestätigt, dass sie in den meisten litterarischen Papyris so gut wie gänzlich fehlen (S. 62). Die entgegengesetzte Erscheinung, Schreibungen wie *ἐνκ-*, *ἐνπ-*, *ἐνλ-*, *ἐνμ-*, die auf Inschriften häufig sind, scheint Crönert selbst nicht der eigentlichen Litteratursprache zuzutrauen, indem er darauf aufmerksam macht (S. 57 ff.), dass sie desto seltner werden, je sorgfältiger ein Papyrus geschrieben ist. Aus Ptolem. Synt. kann ich folgendes anführen, alles aus D, der nach einer Papyrusvorlage lüderlich abgeschrieben ist: *ἐνκ-* I 14, 15; 24, 6; 335, 19; 348, 3; 503, 24; 504, 11; 512, 13; 526, 5; II 35, 12; 189, 9; 193, 18; 197, 12, 15, 22; 198, 2, 7; 200, 1; 278, 9; *ἐνπ-* I 104, 5; 505, 8 (in allen Hssn. II 530, 2; 531, 2); *ἐνλ-* I 276, 18 (auch C); *ἐνμ-* II 194, 1, 25 (auch C); 196, 12; 203, 23; 529, 10 (auch AC); aber auch die Uncialhs. A bietet einige Beispiele: *ἐνκ-* I 23, 1; 84, 14; *ἐνπ-* I 29, 21 (auch C); 220, 19; 267, 11; 405, 15 (auch C); 452, 9 (auch BC); *ἐνλ-* I 495, 18 (auch BC); *ἐνμ-* I 259, 10 (auch C); 261, 22; II 190, 9 (auch BC)[1].

Aber selbst wo wir es unzweifelhaft nur mit Schreibergewohnheiten zu thun haben, gewinnt manches, das man früher geneigt war als «Schreibfehler» einfach wegzuwerfen, für die Sprachgeschichte Bedeutung; als Beispiele können genannt werden die reichen Sammlungen über *ἐνεχθείς — ἐνεγχθείς* S. 68 ff., über *λημψ-* S. 66 ff. (Ergänzung der Ausführungen von W. Schulze; zu den S. 67 angeführten Stellen aus Ptolem. Synt. kommen jetzt II 3, 6 AC, vgl. I 265, 14; D II 200, 17; 202, 12; 208, 21; [I] 261, 11 ist Druckfehler st. 268, 11) oder über das Augment S. 202 ff. Für die Aussprache interessant sind die Nachweise über *ὀλί(γ)α* S. 91 und *τά(ν)τό* S. 126. Zur Orthographie von *Βρεττανία* S. 83 ff. bemerke ich, dass *Βρι-* in Ptolem. Synt. nur an der S. 85 angeführten Stelle in D vorkommt; D hat meist *Βρεταννία* (I 112, 17; 113, 9; 114, 4), I 113, 3 *Βρετταννία*, nur I 111, 14; 140, 1 *Βρεττανία*, wie die übrigen Hssn. immer.

Auf eine wenig erörterte, nicht uninteressante Frage gehen die Bemerkungen über Worttheilung S. 10 ff. ein; zu den Sammlungen aus Hssn. S. 15—16 füge ich hinzu, dass in der Uncialhs. von Ptolem. Synt. (A) ein gleichzeitiger Corrector, der auch einen Theil der Hs. geschrieben hat, ötters die Worttheilung corrigirt, so I 219, 3 *ει|στά* in *εισ|τά*; 301, 2 *ἐ|κλείψεων* in *ἐκ|λείψεων*; 329, 9 *δι|ασαφεῖται* in *δια|σαφεῖται*; 379, 14 *ἴσῃ|ν* in *ἴσην|*; 394, 8 *ἐ|ν* in *ἐν|*, vgl. 397, 7; II 171, 19 *ν|ότιος* in *|νότιος*, vgl. II 218, 2 (merkwürdig I 438, 4 *δε|κ* in *δε|ἐκ*), I 270, 19

[1] Zu S. 60 vgl. Ptolem. Synt. I 416, 5 *συνζ-* D, zu S. 53 ff *ἐγλειπτικούς* D I 501, 8 u. ö.

ἤλεγ|ξεν in ἤλε|γξεν; 277, 10 διεψευσ|μένη in διεψευ|σμένη wie 327, 19; 339, 15; 344, 6; 352, 2; II 192, 15; 193, 4; 346, 12; 467, 20; ἀποδεδειγ|μένην in ἀποδεδει|γμένην I 334, 6; ἀριθ|μούς in ἀρι|θμούς I 383, 21; 483, 18 und sich selbst corrigirend II 496, 13[1]. Merkwürdig abweichend corrigirt dieselbe Hand I 304, 24 σύνεγγυς in σύ|νεγγυς; 445, 2 εἰσ|ενεγκόντες in εἰσε|νεγκόντες (vgl. die Selbstcorrecturen I 501, 4; II 3, 22; 37, 1).

Der Verf. will sich eigentlich auf die Erscheinungen beschränken, wofür die voll. Herc. Beispiele bieten. Da aber auch ihr negatives Zeugniss von Bedeutung sein kann, knüpft er zuweilen seine Sammlungen an ein solches, so über Comparative und Superlative zweier Endungen, die in den voll. Herc. nicht vorkommen, S. 181; sehr dankenswerth ist auch die Zusammenstellung von Positiven zweier Endungen S. 182 ff., die ausser den voll. Herc. auch Strabon und andere ihnen gleichzeitigen Schriftsteller ausbeutet (ἑσπέριος und ἑῷος S. 184—85 schwanken auch bei Ptolemaios). S. 142—43 wird festgestellt, dass die voll. Herc. zwar πολλάκι aber nicht z. B. ἑνάκι kennen, und hieran wird eine Anmerkung über die besonders bei den Mathematikern beliebten Formen ohne -ς geknüpft; die S. 143 Anm. 3 angeführte Stelle aus «Euklid» V 48, 25 beweist nichts, da nur die geringere Ueberlieferung das ς weglässt und ausserdem das XV. Buch der Elemente aus dem 6. Jahrh. stammt; dagegen sind bei Ptolemaios Synt. II 217, 7, 20 τριακοντάκι und ὀκτωκαιδεκάκι einstimmig überliefert. S. 203 werden zu διελέχθη, das 1mal in den voll. Herc. vorkommt, Beispiele für die interessante Analogiebildung διειλέχθην gesammelt, S. 215 ff. sucht ein Excurs die Coniunctivformen διδοῖς διδοῖ in Ionischer Prosa festzustellen; S. 98 ff. veranlasst die Form φιλιτείοις der voll. Herc. eine Auseinandersetzung über das Wort φιλίτια oder φιδίτια, deren Ergebniss: φιλίτιον aus φιλίτης, das sich zu φιλία verhalte, wie συμμορίτης zu συμμορία, allerdings kaum Zustimmung finden wird. Wenn φιλίτια, das bei den älteren Schriftstellern allein vorkommt (bei Xenoph. Rep. Lac. jedoch mit der Variante φειδίτιον), wirklich das richtige wäre, würde die andere Form ganz unerklärlich sein; φιλίτια ist wohl eine Volksetymologie und das richtige erst spät durch gelehrte Forschung über den spartanischen Staat bekannt geworden.

Diese Andeutungen mögen genügen um von dem reichen Inhalt des nützlichen und fleissigen Werks eine Vorstellung zu geben.

Das Buch ist lateinisch geschrieben. Das mag für ein solches

---

[1] Hieraus möchte man schliessen, dass die Vorlage diese Theilungsgesetze nicht befolgte; vgl. noch die Selbstcorrectur I 490, 22 μέσ|ως in μέ|σως.

Repertorium nicht unzweckmässig sein. Aber wenn es also wesentlich zum Nachschlagen, nicht zum Lesen, bestimmt ist, wäre auf alle Eleganz besser verzichtet worden; mir wenigstens kommen die obligaten Uebergänge schrecklich langweilig und abgeschmackt vor: *Iam apte ad ea nomina pergitur* (S. 31), *Et quoniam ad verba deducta est quaestio, facile quibus . . . tributum sit adiungitur* (S. 44), *Hucusque magnam partem de accrescenti gutturali res fuit; iam inspiciamus deletam* (S. 91), *Deinde si vocem πλείων spectamus* (S. 108), *Huic loco aptissimam duxi nominis χείρ memoriam* (S. 115), *Protinus ad dipthongum οι tendenti maxima consistit cura* (S. 116), *Verum recurrendum ad Atticos* (S. 118), *Inde iam facilem mihi ad dipthongum ευ paravi viam* (S. 128), *His expositis ad exitus vocabulorum oculos convertamus* (S. 137), *His de initio verborum propositis ad terminos examinandos procedamus* (S. 210) usw. Redewendungen wie *ex Aegyptiorum litteris haec exhauseris* (S. 156), *Ionum usus . . . vivus ac vigens est habitus* (S. 216) oder *ad ipsum librarium recedunt* (S. 18, Anm. 1) sind auch keine Zierde, und mit *quidem* und *quoque* wird ein arger Missbrauch getrieben (*atque est quidem in Herodoto* S. 216, *errat quoque* S. 212 usw.) — um von *neminis* S. 13 Anm. 2 und *duo saecula ante* S. 16 Anm. 1 gar nicht zu reden. Der Titel des Buchs ist nicht unmittelbar verständlich.

J. L. Heiberg.

Aristotelis Ethica Nicomachea. Recognovit *Franciscus Susemihl*. Editio altero, curavit *Otto Apelt*. Lipsiae in aedibus B. G. Teubneri MCMIII. XXIX + 280 Ss.

Für diese neue Auflage sind keine weiteren Handschriften herangezogen worden, weil der Herausgeber davon keinen Nutzen erwartet. Dagegen hat er von der Haupthandschrift Laur. LXXXI, 11 eine von Rud. Schoell für H. Rassow gemachte Collation benutzen können und daraus einige unwesentliche Irrthümer im Apparat verbessert (1153^a 29 u. 30 hat Laur. *ἀγαθά*, nicht *ἀγαθαί*); für den Text hat sie nichts ergeben. Auch in den neuen Ausgaben der Commentatoren hat der Herausgeber nichts für den Text brauchbares gefunden. Selbst steuert er in der Vorrede 3 Coniecturen bei, von denen *τὰ αὐτά* st. *ταῦτα* 1139^a 24 ansprechend ist, aber das *μέν*, das die Hssn. vor oder hinter *ταῦτα* haben, nicht erklärt, die beiden andern (*μεσότητος* st. *μέγεθος* 1122^b 12, *εἰ δεινός* st. *ἰδεῖν* 1142^b 19, vgl. 1144^a 23 ff.) wenigstens beachtenswerthe Heilungsversuche sicher verdorbener

Stellen bieten[1]. Was seit Susemihls Ausgabe erschienen ist, hat der Herausgeber registrirt und die werthvollen Litteraturangaben vervollständigt und übersichtlicher geordnet, wie überhaupt alles wesentliche aus Susemihls Vorrede wieder abgedruckt ist. Der Hauptfortschritt ist aber die zweckmässige Vereinfachung des Apparats, die wesentlich durch Weglassung der Namen von Gelehrten erreicht ist, die eine Lesart gebilligt hatten. Auch dass die Siglen, die Susemihl für die Uebereinstimmung von je zwei Hssn. eingeführt hatte, abgeschafft worden, ist nur zu billigen; ihre Bedeutung war in den verschiedenen Büchern eine verschiedene! Nur Schade, dass die alten schwerfälligen Siglen K^b O^1 usw. beibehalten sind. Wie viel Raum gespart worden ist, lehrt der Augenschein. Da nämlich die Stereotypplatten für den Text wieder benutzt sind, entsteht durch die Kürzung des Apparats zwischen diesem und dem Text ein leerer Raum von ungleichmässiger Breite. Das sieht nicht hübsch aus, aber die bequemere Einrichtung des Apparats ist damit nicht zu theuer erkauft.

J. L. Heiberg.

Verhandlungen der 47. Versammlung deutscher Philologen und Schulmänner in Halle a. S. vom 6. bis 10. Oktober 1903. Leipzig 1904, Teubner. VIII + 191 S.

Det er en overvældende Mængde Foredrag, som Deltagerne i det 47. tydske Philologmøde have faaet at høre. Foruden i Fællesmøderne holdtes der Foredrag i 10 forskjellige Sektioner — deriblandt en mathematisk —, og i hvert enkelt Møde blev der holdt indtil 4 Foredrag. Det er da ikke saa underligt, at den Tid, der kunde indrømmes til hvert Foredrag, maatte indskrænkes til en halv Time. Men om Deltagerne have været i Stand til i Løbet af saa kort Tid at optage og fordøje saa stort og forskjelligartet et Stof, turde vel være tvivlsomt.

I Oversigten over Mødets Forhandlinger gives der kun ret kortfattede Referater af Foredragene, af hvilke ogsaa de fleste ere eller ville blive trykte andetsteds. Her vil det være tilstrækkeligt at henlede Opmærksomheden paa nogle af dem, der synes at have haft mest Interesse.

---

[1] Statt ἰδεῖν schlug Madvig Adv. cr. I 462 δεῖν vor, was weder Susemihl noch Apelt erwähnen, obgleich dieser S. XXIII die Adv. cr. mit aufführt. So hatte die alte lateinische Uebersetzung, was Susemihl noch anführte, Apelt aber weglässt; es scheint zwar nicht zu genügen, war aber doch erwähnenswerth.

Flere af Foredragene ere nærmest at betegne som Beretninger, saaledes Vollmers Beretning om den latinske Thesaurus og Matthias's om Brødrene Grimms tydske Ordbog, hvis Tilendebringelse møder store Vanskeligheder. Endvidere de archæologiske: Hülsens om Udgravningerne paa Forum Romanum, Noacks om Paladserne i Knosos og Phaistos, Grenfells om de i 1903 foretagne nye Udgravninger i Oxyrhynchos, hvis vigtigste Resultater senere ere offentliggjorte i 4de Bind af *The Oxyrhynchus Papyri.* Andre Foredrag synes at have haft en væsentlig theoretisk Interesse, saaledes et Foredrag om Forholdet mellem Archæologi og Numismatik af Pick og et andet om Forholdet mellem Philologi og Folklore af Voretzch. Foredrag af pædagogisk Indhold holdtes ikke alene i den særlige pædagogiske Sektion, men ogsaa paa andre Steder. Betegnende for Forskjellen mellem tydske og nordiske Forhold er Muffs Foredrag om Sophokles i Skolen. At betegne Chorsangene som en særlig Pryd, der navnlig fryder Ungdommen, vilde en nordisk Skolemand ikke turde vove — hvad enten Talen var om Original eller om Oversættelse. Megen Diskussion vakte Cauers Foredrag om det indbyrdes Forhold mellem de forskjellige Retninger af højere Skoler. Han var klar over, at det ikke længere er muligt at faa Plads til alle Fag indenfor samme Retning, og forlanger derfor, at hver Retning skal samle sig om sine Hovedfag, saaledes at den dog fra de andre Retninger optager de almindelige Synsmaader og Methoder. Hvad der menes hermed, illustreres tildels ved Müllers Foredrag om den Betydning, det har for Mathematiklæreren at blive bekjendt med sin Videnskabs Historie og Litteratur og med Oprindelsen til dens Terminologi.

Af Foredrag, der bringe nye Synspunkter eller nye Resultater, er der flere at nævne. Winterfeld paaviser Betydningen af Studiet af den latinske Litteratur fra Middelalderen, som han paralleliserer med den byzantinske. Et nyt Hjælpemiddel for den philologiske Kritik har Sievers udfundet ved Paavisningen af, at der til Grund for de forskjellige Forfatteres Skrifter ligger visse bestemte Typer af «Sætningsmelodier», som enkelte let reagerende Læsere ere i Stand til at reproducere. Her aabnes der for Textemendationen (eller Textinterpolationen) et vidt Felt. Keil henleder Opmærksomheden paa en forglemt Humanist, Carlo Valgoglio, og Franck fremdrager et i 1899 efter et kjøbenhavnsk Haandskrift udgivet nederlandsk Digt «Leven van Sinte Lutgart», hvis Forfatter han formoder er Willem von Affligħem. De øvrige Foredrag forbyder Pladsen at nævne, om der end ogsaa blandt dem findes adskillige tankevækkende.

Til Slutning bør de vedtagne Resolutioner omtales. Man vedtog et Andragende til det østerrigske Kultusministerium om snarlig Offentliggjørelse af Erkehertug Rainers Papyri og et til den tydske Rigskansler om at medvirke til, at Brødrene Grimms

Ordbog kan blive afsluttet i en overskuelig Fremtid. Endelig udtalte man Ønsket om, at den Skik at hædre berømte Mænd med Festskrifter snart maa gaa af Brug.

Hans Ræder.

Christian Harder, Homer. Ein Wegweiser zur ersten Einführung in die Ilias und Odyssee. Mit 96 Abbild. u. drei Karten in Farbendruck. Leipzig u. Wien, 1904, Freytag & Tempsky. VIII + 282 S.

En Kommentar til Homer, ikke til enkelte Vers og Ord, men Redegørelse for de Forhold, hvorunder Folk levede paa de homeriske Digtes Tid eller før den, en Fremstilling af deres Opfattelse af Guder og Mennesker, et saadant Forsøg er ovennævnte Bog, beregnet, som Forordet siger, fornemmelig paa Lærere, der underviser i Skoler, hvor Græsk ikke er optaget i Læseplanen, men hvor der dog gennem Oversættelser stiftes Bekendtskab med de homeriske Digte; dog haaber Forf., at den ogsaa kan være til Nytte, hvor den græske Text læses.

Det er et ikke ringe Maal, Forf. har sat sig; der kræves en omfattende Viden og Kendskab til den fjærneste græske Oldtid og Litteraturen derom og Evne til at samle og sigte de meget spredte Oplysninger. Trods mange gode Betingelser kan man dog ikke sige, at det er lykkedes Forf. paa en i alle Henseender tilfredsstillende Maade at løse sin Opgave.

I Forordet siger H.: «Das Masz des allgemein Zugestandenen ist kein geringes; und so schien es mir nicht unmöglich, mit Weglassung des Unbrauchbaren und Unbeweisbaren ein genügendes Bild von der homerischen Zeit zu bieten». Men det er netop dette «unbrauchbare» og «unbeweisbare», som ikke tilstrækkelig er holdt borte fra Fremstillingen. Allerede i Indledningen: «Geschichtliche Grundlagen» er der ikke saa faa dristige og ubeviste Paastande, og i Afsnittene om Guder og Heroer (S. 60—105) endnu flere. Der anføres en Del Oversættelser af Egennavne, der for største Delen synes meget betænkelige, f. Ex. S. 6 Ἀχαιοί: «die Erlauchten»; S. 72: Apollo «der von der Hürde», hvortil nævnes som Støtte et Ord ἀπέλλα, som ikke eksisterer; S. 73: Artemis: «die Schlächterin»; S. 74: Hermes: «der Gott des Steinhaufens» o. fl., og der er mange mærkelige Udtalelser, der ikke uden videre kan anses for at høre til det, som alle er enige om, f. Ex. S. 15, 1: Dorerne var nærmere i Slægt med Italiens Befolkning end med Grækenlands i den mykeniske Tid; S. 16 opstilles den Slutning, at den Omstændighed, at Sagnet lader Tydeus forlade Ætolien og drage til Argos, viser, at Ætoliens

oprindelige Beboere maatte flygte for Dorerne. S. 94 er Achilleus «ursprünglich ein Wassergott». men S. 228 er han «der Frühlingsgott». Thersites er «ursprünglich eine dem Achill feindliche Gottheit des Winters»; Hektor «ein alter böotischer Heros; in Theben wurde er verehrt». S. 95: Trechos (Il. V 706) bliver naturligvis «der Stammheros der Landschaft Trachis», hvorvel Homer kalder ham en Ætoler; men «zwischen Trachis und Ætolien bestand seit alten Zeiten ein enger Verkehr». S. 97: «Auch alte Wohnsitze der Troer selbst werden nachgewiesen in Attika zwischen Athen und Phaleron». S. 100 erklæres Iphitos for «ein Vertreter der altgriechischen von den Dorern angegriffenen Völker». S. 101 faar man at vide, at Æneas oprindelig hørte hjemme i Orchomenos i Arkadien. Der kunde nævnes mange flere Exempler. Det er muligt, at et og andet af dette kan have nogen Sandsynlighed, skønt det, f. Eks. naar man ser efter hos Paully-Wissowa, viser sig, at der er flere andre Forklaringer foreslaaede, der kan være ligesaa gode eller daarlige, og hvortil knyttes Bemærkningen: «Lose Vermutungen», eller, hvis man tager sin Tilflugt til Roscher, viser sig, at det, man søger, end ikke er nævnt; men hvorledes det end forholder sig dermed, saa maa en Bog, der vil tjene Lærere til Vejledning og samle et Stof, der ellers möjsommeligt maa hentes i store Værker, nødvendigvis forsynes med Henvisninger til de Kilder, hvorfra Forf. har sine Oplysninger. Man maa kunne se, hvad der tjener til Støtte for saadanne Paastande. Men Citater af den Slags mangler ganske, en meget følelig Ulempe ved de ovennævnte Dele af Bogen. Derimod er der baade der og andre Steder Citater nok tagne fra selve Iliaden og Odysseen. Men besynderligt nok er det mange Gange, som om det kun er Forf. om at gøre at nævne et Sted, hvor det af ham omtalte Navn forekommer, ligegyldigt om Stedet ellers passer. Saaledes tales S. 67 om Titanerne «welche in den Tartaros verbannt wurden»; hertil citeres Il. VIII 13, hvor Zeus siger, at han vil kaste enhver af Guderne, der mod hans Befaling hjælper Troer eller Achæer, i Tartaros. S. 92 omtales det, at Dioskurerne fra gamle Dage æredes i Lakedæmon; hertil citeres Od. XI 300 og Il. III 237, men intet af Stederne findes den mindste Hentydning til denne Dyrkelse. Det samme gælder paa samme Sted om Tiresias, Leukothea og Herakles. Lignende Steder findes S. 16, 7; S. 20, 14; 36, 5 (Od. XI 522) og 14; 37, 1, 3, 11, 12 (de fleste af Citaterne); 60, 2; 66, 4; 74, 20 (som Bevis for at «Hermes zerstreut Wolken und Nebel» citeres Il. III 11, hvor der staar, at Notos udbreder Taage); 78, 13 (Od. XI 572); 80, 4; 157, 4 (Il. V 734), 8 (Il. XXIV 647), 10 (der tales om, at Kapper [χλαῖναι] kunde lægges dobbelt; hertil citeres Il. XXIV 230 og Od. XXIV 276, hvor der begge Steder tales om Kapper, der er enkelte, ἁπλοίδες); 251, 1; 256, 9. Disse Steder som Eksempler, men der er sikkert flere. Hertil kommer Trykfejl i Citaterne: S. 6, 1; 36, 9; 66,

3 og 11 (Il. V 71); 80, 4 (Il. XXII 230) o. a. St. Nogle Steder falder Forf.'s Bemærkninger ret komisk som S. 248: «Taktgefühl verbot dem Sänger, den Amphinomos, den verständigsten der Freier, unter Odysseus' Händen sterben zu lassen» eller (samme Side), for at man ikke skal finde det upassende, at Apollo sidder og skyder paa Grækerhæren i 10 Dage (Il. I 43—54), «fügt der Dichter die Vorstellung von den Totenfeuern hinzu, so dass jenes Bild gar nicht erst Anstoss erregen kann». S. 226, 2 anføres som Exempel paa upassende Billeder og Lignelser, at Ajas lignes med et Vildsvin.

Medens altsaa Mytologiens og Sagnhistoriens Behandling ikke er fyldestgørende, synes de forskellige Afsnit S. 105—226 at være meget mere vellykkede. Her har Forf. holdt sig til Digtene selv og Udgravningernes Resultater uden at lade enten sin egen eller andres Fantasi føre ham ud i det vilde. Ogsaa Afsnittet: Die Entstehung der Gedichte (S. 230—243) vil være af betydelig Interesse for mange. Bogen er forsynet med mange Afbildninger, for største Delen gode og tagne efter virkelige Oldsager.

Kan man nu ikke ubetinget anbefale denne Bog, men maa opfordre til Forsigtighed ved Brugen, er der paa den anden Side meget, der læses med Fornøjelse og Udbytte. Det maa beklages, at Forf.'s store Flid ikke overalt har haft det forønskede Resultat.

E. Trojel.

Autenrieths Schulwörterbuch zu den homerischen Gedichten. Zehnte verbesserte Auflage besorgt von *Adolf Kaegi*. Mit vielen Holzschnitten u. zwei Karten. Leipzig u. Berlin 1904, Teubner. XIV + 374 S.

At Autenrieths Ordbog til Homer har oplevet 10de Oplag, er et Bevis paa dens Brugbarhed for Disciplene og paa den Dygtighed, hvormed Forf. og efter hans Død Prof., Dr. Kaegi har gennemført Arbejdet og stadig søgt at følge med Forskningens Fremskridt. Skulde man indvende noget imod den, vilde det snarest være, at den sine Steder maaske er lidt for indholdsrig for en Bog beregnet til Skolebrug; men Udg. skriver i Fortalen, at det havde været hans Hensigt at forkorte den paa mange Punkter, men at Tiden var bleven ham for knap dertil. Det næste Oplag vil altsaa sandsynligvis bringe Forandringer i den Henseende.

Til Trods for al anvendt Omhu synes Citaterne at indeholde adskillige Fejl, der dels endnu hidrører fra første Udgave, dels har indsneget sig paa forskellige Maader. Ved et løseligt Gennemsyn fandtes under *A* følgende: S. 7 Ἄδρηστος (3): 51 for 63;

(4): 604 for 694. S. 10 *ἀνήρ*: 684 for 864. S. 14 *Αἰνείας*: «nach Hektor der tapferste», men de to anførte Steder indeholder intet derom. S. 17 *αἰών*: *Σ* 58 for *X* 58. S. 30 *ἀμφιέννυμι*: *ζ* 23 for? S. 57 *Ἀσκληπιός*: *A* 194 for *Δ* 194. S. 59 *ἄτη*: 301 for 302. S. 60 *αὐλός*: *ι* for *τ*. S. 61 *ἀντή*: *B* 135 for? *Γ* 331 for *Δ* 331; *Αὐτόλυκος*: Lin. 2 og 3: *τ* 396 ombyttet med *ω* 334 og *τ* 409 for *τ* 406; Lin. 6: *ἐπίστορα* for *ἐπιίστορα*. S. 62 *αὔτως*: *I* 590 for *I* 599. S. 64: *Ἀχιλλεύς*: *Γ* 681 for *B* 685; *Φ* 408 for?; *I* 490 for *A* 490; *λ* 410 for?; 477 burde udelades, 482 rettes til 485.

Det er ret naturligt, at der findes Fejl blandt saa mange Citater, dog burde maaske et 10de Oplag være nærmere ved Idealet.

E. Trojel.

Methode Toussaint-Langenscheidt. Brieflicher Sprach- und Sprech-Unterricht für das Selbststudium der spanischen Sprache von Dr. *S. Gräfenberg* unter Mitwirkung von *D. Antonio Paz y Mélia*. 668 S. + 6 Beilagen och ett Sachregister om tillsammans 227 S. Stor 8°.

Den här ifrågavarande metoden torde vara allmänt bekant. Den har redan följts vid utarbetandet af «språkbref» eller läroböcker i engelska, franska och ryska; omedelbart efter de spanska språkbrefven började utgifvandet af italienska och svenska; och under förberedelse äro nederländska, rumänska och ungerska språkbref. Brefven utkomma med fjorton dagars mellanrum i tvenne kurser à aderton bref i hvarje.

Meningen med dem är, såsom redan i titeln angifves, att tjäna själfstudiet. Följaktligen äro de mycket populärt hållna i framställningen, och häri ligger en af deras förtjänster. Vidare återkommer framställningen ofta till en och samma sak, som vändes och ses på olika sätt eller i olika sammanhang. Häri ligger, då det är fråga om praktiskt språkstudium, en annan förtjänst. Detta praktiska språkstudium understödjes för öfrigt af goda råd, anvisningar och upplysningar af alla slag. Anmärkningsvärda äro särskildt de i dialogform gifna meddelandena om land, folk och sedvänjor i det ifrågavarande språkets område.

Men äfven för den framskridne filologen äro språkbrefven intressanta, hufvudsakligen genom rikhaltigheten af de meddelade fakta och framställningens tillförlitlighet.

I detta sista hänseende böra författarnes af de spanska språkbrefven namn gälla såsom fullgod borgen. Dr. Paz y Mélia, som är öfverbibliotekarie vid Nationalbiblioteket i Madrid och en

känd litteraturhistoriker, har naturligtvis på sin medarbetare, Dr. Gräfenberg, ur språkriktighetens synpunkt öfvat den bästa kontroll. liksom han väl ock torde ansvara för riktigheten af framställningarna af spanska lefnadsförhållanden och litteraturhistoriska uppgifter. Dessa sista växa i Bilagan VI ut till en hel spansk litteraturhistoria, som är förträfflig. Man kan dock ej undgå att märka, att denna är i hög grad bearbetad efter Beer's *Spanische Literaturgeschichte* (i Sammlung Göschen, 1903), i allt fall den ypperata grundval att bygga på.

Alltså kan man lifligt anbefalla de spanska språkbrefven åt hvem som helst, som befattar sig med det spanska språkets studium. För den, som vill genomgå alla öfningarna i den ordning, hvari de följa hvarandra, kan icke annat slutresultat bli möjligt än att han kommer att sitta inne med en högst solid insikt i spanskan.

Några detaljanmärkningar torde emellertid vara befogade.

En af hufvuduppgifterna för den Toussaint-Langenscheidtska metoden är bibringandet af ett godt uttal. Den noggranna och samvetsgranna uttalsbeteckningen, som i de första brefven beledsagar hvarje ord och hvarje sats, är ett godt medel för detta ändamål. Men i de teoretiska partierna har någon gång sträfvandet till lättfattlighet fört med sig otillfredsställande uppgifter om spanska ljudförhållanden. Jag afser i främsta rummet likställandet af sp. *ll* och *ñ* med *lj* och *nj* (§§ 35, 36, S. 18). Visserligen är icke detta likställande absolut (för *ll* «ungefähr»), och s. 335 säges till och med, att *ll* och *ñ* beteckna ljud, som ej finnas i tyskan; men ingen läsare af §§ 35, 36 skall komma på annan idé än att återgifva *ll* med *lj* och *ñ* med *nj*. Och dock är detta ett mycket svårt misstag, som stöter ett spanskt öra i hög grad. Det är för öfrigt anmärkningsvärdt, att så ofta samma felaktiga uppgift återkommer i spanska grammatikor. I de af svenskarna Carlberg och Stavelius författade finnes den; i de mest brukliga af tyskar skrifna grammatikorna likaså; se Schilling, Wiggers, Ollendorff, Sauer, Förster; i Knapps och Edgrens på engelska skrifna ej mindre. Likväl jämföra flera af dessa författare *ll* med ital. *gli* och *ñ* med franskt *gn*. Franceson har den underliga motsättningen af *ll* såsom ett e n k e l t ljud (hvilket ju är riktigt) och *ñ* såsom ett d u b b e l t ljud (hvilket det alls icke är). Italienare, som skrifvit spanska grammatikor (t. ex. Manetta och Rughi eller Gorra) likställa *ll* med *gli* och *ñ* med *gn*, hvilket i det hela är riktigt (jag bortser från det sydspanska och amerikanska uttalet *ll* såsom *j*). Aranjo betecknar dessa ljudtecken såsom representanter för enhetliga ljud, palataler. Såsom sådana karaktäriseras de naturligtvis också af alla skolade fonetici, Sievers, Jespersen m. fl. och Nyrop i hans spanska läroböcker; i hans Kortfattet Spansk Grammatik, 3e uppl., t. ex.: *ll* betegner en enkelt Lyd, det mouillerede *l* [ł], en Sammensmæltning af [*l*] og [*j*]. Jespersen

skiljer som bekant i sin Fonetik på palatala och palataliserade konsonanter (s. 408); de förra ha högre tungställning än de senare; han anser ital. *gli* för palatalt och spanskt *ñ* för palataliseradt. Om ital. *gn* och spanskt *ll* yttrar han sig ej särskildt. Möjligen kan detta hänvisa på att graden, och i någon mån sättet, för palataliseringen är olika i de båda språken, åtminstone så att *gli* är vanlig palatal, under det *ll* är palataliseradt. Detta skulle lättare förklara öfvergången till *j*. Men i intet fall kan ansättandet af *ll* och *ñ* som *lj* och *nj* häraf få något stöd.

Såsom andra onöjaktigheter i det fonetiska partiet må anmärkas sammanställningen af det spanska *s* i t. ex. *desde* och det tyska eller franska klingande *s* i t. ex. *rose* (s. 17); uppgiften att ljudet *z* fattas i spanskan (s. 6) i stället för att det är ljudförbindelsen *ts*, som där fattas; regeln att *sc* alltid uttalas i spanskan som *sk* (s. 17) med glömska af ord sådana som *escena*; eller uppgiften att *n* blott framför *g* och *k* (*ch*) är nasalt (s. 20).

Vid substantiven talas om nom., gen., dat., ackus. (s. 53), gammal slentrian, som borde försvinna från de romanska språkens grammatik.

Hufvudtempora angifvas (s. 56) såsom pres., imperf., fut.; perfektet är dock mera ett hufvudtempus än imperf. (bortsedt från perf. logicum).

Ordet *maleta* användes (s. 192) i en dialog, men får först sedan (s. 210) plats i ordförteckningen till en annan dialog; sådana små lapsus förekomma här och där, men äro ju ytterst ursäktliga.

S. 414 ett i en lärobok anmärkningsvärdt tryckfel *trajo* för *trujo*; annars är korrektur synnerligen omsorgsfullt läst.

Åtskilnaden mellan adverb och konjunktion kunde i ett eller annat fall göras annorlunda (s. 357 ff); *entre tanto* t. ex. är väl snarare adverb än konjunktion.

Bland de sista textprofven upptages en komedi af Vital Aza: *Parada y Fonda* (från s. 400). Den är rätt betecknande för åtskilliga spanska förhållanden, särskildt hotellväsendet, men såsom dramatisk produkt så utomordentligt tarflig, att det förvånar, att den fått plats bland de annars förträffliga textprofven. Måhända har det skett för att visa, hvad spanjoren nu för tiden kan uthärda i sina teatersalonger. Quantum mutatus ab illo!

I sammanhang med dessa spanska språkbref må omnämnas en af Dr. Paz y Mélia utarbetad *Taschenwörterbuch der spanischen und deutschen Sprache* (Langenscheidtsche Verlagsbuchhandlung, u. å.) pris: 3,50 Mk. Den innehåller en spansk-tysk och en tysk-spansk del, tillsammans öfver 1000 tvåspaltiga sidor. Det är en förträfflig handbok, hvars förnamsta förtjänst är uttalsbeteckningen för de spanska orden, gifven efter samma metod som i språkbrefven.

Johan Vising.

Kr. Nyrop, Manuel phonétique du français parlé. Deuxième édition, traduite et remaniée par *Emmanuel Philipot*. Copenhague (& Leipzig & Paris) 1902, Det nordiske forlag. VIII + 182 pages.

I 1893 udkom første gang Nyrops kortfattede franske lydlære (112 sider); det er et bevis på denne bogs gode egenskaber, at den 1902 udkommer på ny i udvidet skikkelse både på fransk og dansk.

Bogen har først og fremmest et praktisk formål. Uden at fortabe sig i detajlspørgsmål giver den i det første kapitel begynderen en klar og tilstrækkelig oversigt over taleorganerne og deres brug, oplyst med billeder. — I fremstillingen, der helt igennem er bleven forøget og adskillige steder ændret, lægger man i konsonanterne særlig mærke til den udvidede skildring af det dentale og velære *r* samt til indrangeringen af *h* blandt konsonanterne som «spirante laryngale», mens den tidligere var klassificeret som «aspireret stemmeløs vokal». En tilføjelse er også de interessante bemærkninger (§ 67) om forekomsten af stød i fransk (Passy's «plosive laryngale»). I afsnittet om vokalerne er af særlig nyt en detaljeret undersøgelse af forekomsten af [ə], der skyldes oversætteren. Det samme er tilfældet med de forlængede konsonanter.

Nyrops Manuel ejer det pædagogiske fortrin at være fornøjelig, med mange oplysende og morsomme anekdoter, uden at tabe noget i retning af klarhed og overskuelighed. For så vidt synes bogen anlagt for germanske læsere, som den vrimler af jævnførelser og sammenligninger med og tagen afstand fra beslægtede lyde og fænomener i de forskellige germanske sprog. Det er sikkert et fremskridt, at forf. i den ny udgave benytter den af Association phonétique internationale brugte lydskrift, som ganske vist indeholder et for os danske særlig uheldigt tegn [œ], der, hvis det bruges i dansk skrift og tryk, uvægerlig opfattes som æ, bevis: trykfejlen s. 38, l. 4: [fæj̊te], for [fœj̊te]. Som trykfejl må vel også opfattes [pa], for [pɑ], *pas*, skønt det forekommer tre gange, §§ 38, 44, 93. — Fra først til sidst får man ved læsningen et stærkt indtryk af, hvor vanskeligt det ofte er at få fat i «le bon usage», og hvordan det franske sprog — også i den kultiverede form — ideligt skifter skikkelse og er et i høj grad levende og elastisk tungemål.

Er Nyrops Manuel således en god praktisk lærebog, så er den ypperlig som forskole for sproghistorisk, særlig lydhistorisk studium. Uden at karakteren af lærebog i moderne fransk udviskes, er det lykkedes forfatteren at indflette en mængde små historiske bemærkninger, der både forklarer de nutidige mærkeligheder og også har selvstændig værdi som det første solide grundlag for sproghistorien. Ad levende vej stifter begynderen

her bekendtskab med f. eks. assimilationer, lydforskydning, svarabhakti, osv., osv., og får straks et stærkt indtryk af skriftsprogets upålidelighed som historisk værdibetegnelse. Afsnit som *Écriture et prononciation* (§ 168, flg.) og om ictus' skæbne i romansk i modsætning til i germanske låneord (§ 136, flg.) må give begynderen blod på tanden; ligeså forklaringen af den anden lydforskydning i tysk (§ 27, Rem. 2). — Naturligvis er det forfatteren en stor støtte, at han hele tiden kan henvise til sin *Grammaire historique*.

Anker Jensen.

E.-E.-B. Lacomblé, Histoire de la littérature française. 2e édition. Leipzig 1903, Teubner. 107 pages.

En lille tiltalende bog, der, rigtig benyttet, sikkert med udbytte vilde kunne anvendes i de højere klasser i latinskolen og pigeskolen. Som forfatteren selv stærkt fremhæver, er det ingenlunde meningen, at den skal læres udenad, men at den skal tjene som basis for «une leçon d'esthétique»; det kommer altså an på den enkelte lærer, hvor megen tid han vil kunne afse dertil, og hvilken interesse han vil kunne vække hos eleverne. Jeg kunde tænke mig, at en nidkær lærer oplæste udvalgte oversættelser, hele eller brudstykker; der foreligger jo en tilstrækkelig række af sådanne fra klassikerne til nutiden, og også af den ældre literatur er adskillige ting oversat, som Roland, Aucassin. Renart, o. a. Jævnsides hermed skulde så vedkommende forfatters biografi eller literaturværks karakteristik læses hos Lacomblé og eventuelt tjene som grundlag for korte samtaleøvelser på fransk mellem lærer og elev — al egentlig udenadslæren udelukket. Mon ikke en del af den tid, der så smukt bruges til «månedslæsning», kunde gøres mere frugtbringende og mere dannende ved på en forstandig måde at anvendes i den antydede retning? Som sagt, et udvalg skulde det være. — Undertiden bliver forfatteren noget langtrukken og noget for abstrakt i sine skildringer — er på sine steder også noget svær rent sprogligt —, men som helhed må bogen siges at være praktisk og let overskuelig.

Hvis man så synes, kan man til literaturprøver vælge blandt dem, som forfatteren skønsomt har samlet i sit *Complément* (hos Noordhoff, Groningue).

Anker Jensen.

F. A. Heinichen, Lateinisch-deutsches Schulwörterbuch. 7. verbesserte Auflage, bearbeitet von *C. Wagener*. Leipzig und Berlin 1903, B. G. Teubner. XXVI + 937 pp.

Allerede længe har den foreliggende ordbog i Tyskland nydt anseelse som et af de bedste hjælpemidler ved skoleundervisningen i Latin, og utvivlsomt har de to sidste udgivere, A. Dräger og nu efter hans død C. Wagener, bidraget deres til at holde bogen på højde med de fordringer, man må stille til en sådan bog.

Som indledning findes korte oversigter over den latinske litteraturs historie og sprogets stilistik, tilsammen kun 18 sider. Trods den knappe plads er der dog i stilistikken givet adskillige nyttige sammenstillinger mellem latinsk og tysk sprogbrug, og opstillingen er praktisk og overskuelig, så det må være nyttigt for en secundaner at arbejde den igennem.

Selve lexikonet udmærker sig ved smukt, stort og tydeligt tryk på godt papir, som de tyske skoler forlanger det.

En virkelig anmeldelse af bogen, grundet på omhyggeligt studium af den, kan anmelderen ikke give; men han har i et halvt år stadig ved læsning af de forfattere, hvis ordskat er behandlet i den, benyttet ordbogen og har fundet, at den gennemgående ydede alt, hvad man kan forlange. Ved læsningen af en enkelt forfatter, nemlig Plautus, slog den ikke til; der mangler en del gloser og betydninger for gloser, der forekommer hos Plautus, selv i sådanne stykker, som kan tænkes læste i skoler (både i Ussings, Leos, Götz og Schölls udgaver). Udgiveren siger, at han har søgt at forbedre lexikonet ved at tage hensyn over alt til de nyeste og bedste texter; for flere værker vilde det have været nyttigt, om der i fortalen havde været angivet, hvilken text der er lagt til grund.

I artiklerne er der taget mere hensyn til formlæren, end man er vant til at se, f. ex. «bibo bibi († bibitus, † biniturus, wofür klassisch die Formen von potare gebraucht werden)» [om † se nedenfor]. Vokalernes quantitet findes angivet også i positionsstavelser (af hensyn til de efter sigende ikke få skoler i Tyskland, der søger at indføre en consequent og så vidt muligt nøjagtig udtale af Latin).

De længere artikler synes vel ordnede. I en bog, hvis omfang ikke er større, kan der selvfølgelig ikke findes mange angivelser af kildesteder; dog findes de ikke helt sjælden ved usædvanlige constructioner (f. ex. non ignoro quin Cic. Flacc. § 64) og sværere (navnlig digter-) steder. Hyppigt er også et forfatternavn tilføjet ved specielle betydninger eller citater. Citater, betydninger og constructioner, der først findes hos efterklassiske forfattere, er betegnede med †, og findes de kun hos digtere, er de betegnede med en stjerne.

Ganske praktisk har udgiveren i bogen optaget en række

stamord, som vel ikke findes hos de forfattere, hvorfra dens stof er hentet, men dog ofte forekommer ellers. I den henseende kunde vist både den foreliggende og andre latinske (og græske) skoleordbøger uden fare for at blive for vidtløftige gå en del videre.

Julius Nielsen.

Wilhelm Viëtor, Deutsches Lesebuch in Lautschrift (zugleich in der amtlichen Schreibung). I. Teil: Fibel und erstes Lesebuch. 2. durchgesehene Auflage. Leipzig 1904, B. G. Teubner. XII + 158 pp.

Udgiverens formål med den foreliggende bog er, at den skal tjene «als Hilfsbuch zur Erwerbung einer mustergültigen Aussprache». Han har i dette øjemed samlet en del læsestykker, mest bekendte stykker, der går igen i mange læsebøger, og forsynet dem med en phonetisk omskrivning (på venstre side retskrivnings- og paa højre phonetisk text) med Association Phonétique Internationale's lydskrift. Forud for læsestykkerne er anbragt en oversigt over det tyske sprogs lyde og en række sammenstillinger af enkelte ord egnede til indøvelse af de enkelte lyde og lydgrupper.

Den foreliggende første del[1] indeholder af læsestof et afsnit «Bei Scherz und Spiel», s. 16—41, börneramser, börnerim og et stykke om börns lege, derefter «Bei der Arbeit» s. 44—77, hvor navnlig et stykke, der hedder Rechenstunde og indeholder en samling regneøvelser udførte, så at man kan lære de tyske udtryk for de enkelte operationer ved regningen at kende, og et andet Geographiestunde (et stykke Tysklands geographi) er meget nyttige, og endelig «In Haus und Hof» s. 80—143 indeholdende digte, fabler og eventyr (bl. a. flere af brødrene Grimm's).

Til sidst findes s. 144—158 i Erläuterungen drøftelser af en række tvivlsspörgsmål vedrørende udtalen, delvis med begrundelse af forfatterens standpunkt over for anderledes menendes.

Viëtor ventede sig ved udgivelsen af første udgave ikke, at bogen skulde blive brugt som egentlig læsebog i Tyskland, men håbede, at den skulde kunne blive skoleungdommen indirecte til nytte ved lærernes benyttelse og studium af den (både i Tyskland og i udlandet). Da første udgave har kunnet udsælges på 5 år, må hans forhåbninger om ivrig benyttelse af lærere sikkert også være gået i opfyldelse.

Udførelsen i det enkelte vil der ikke være anledning til at gå ind på; Viëtors standpunkter er sikkert de fleste, der interesserer sig for phonetiske spörgsmål tysk vedrørende, tilstrækkelig bekendte; det er egentlig også overflødigt at bemærke, at bogen er

[1] Anden del, udkommen 1902, har anm. ikke set.

skreven og gennemført med forfatterens sædvanlige omhu og nøjagtighed. I det hele og store slutter Viëtor sig til de resultater, som commissionen for undersøgelsen af den tyske theaterudtale kom til (Deutsche Bühnenaussprache. Ergebnisse der Beratungen . . . herausgegeben von Theodor Siebs, 1898). På enkelte punkter er han liberalere end commissionen og tilsteder en dobbeltudtale, f. ex. udlyden i *Tag* både som spirant [ta:x] og som *k* [ta:k]. I enkelte Tilfælde har Viëtor også ændret opfattelse; f. ex. forlanger han ikke længer *w* efter *sch* og *u* efter *q* udtalt bilabialt, men anbefaler tværtimod labiodental udtale.

Anm. kan kun slutte med på det varmeste at anbefale den foreliggende bog til vore tysklæreres opmærksomhed.

Julius Nielsen.

Ernst Horneffer, Platon gegen Sokrates. Interpretationen. Leipzig 1904, Teubner. 82 S.

Der Verfasser der vorliegenden Schrift hat sich die Aufgabe gestellt, den Zweck der Dialoge «Hippias minor», «Laches» und «Charmides» durch genaue Interpretation festzustellen. Dabei ist er zu dem überraschenden Resultat gelangt, dass die genannten drei Dialoge, welche von der bisherigen Forschung gewöhnlich als besonders «sokratisch» angesehen wurden, vielmehr als antisokratisch aufzufassen seien. Nach seiner Interpretation verfolgt Platon in allen drei Dialogen denselben Zweck: neben der deutlich ausgesprochenen Verehrung der Person des Sokrates sokratische Lehrsätze — und zwar die allerbedeutendsten — zu widerlegen. So soll sich der «Hippias minor» gegen die sokratische Gleichsetzung von Tugend und Wissen richten, und ebenso — mit besonderer Rücksicht auf die Tapferkeit — der «Laches», während im «Charmides» die sokratische Lehre von der Selbsterkenntnis angegriffen werden soll.

Wenn diese neuen Interpretationen sich als richtig ergeben sollten, würden zugleich die bisherigen platonischen Forschungen als geradezu stümperhaft erwiesen sein. Da hat man Jahr aus Jahr ein jene Dialoge in dem Sinne interpretiert, als ob Platon darin sokratische Lehrsätze darstellte und erläuterte, und jetzt ergiebt es sich plötzlich, dass, wenn man genau zusieht, in eben denselben Dialogen eben dieselben Lehrsätze als falsch und widersinnig gestempelt werden! Dies ist schon an sich wenig wahrscheinlich und ebensowenig ist es für die neuen Interpretationen eine Empfehlung, dass sie, wenn man mit dem Verfasser die genannten Dialoge als echt ansieht, uns zu der Annahme nöthigen, dass die Anschauungen Platon sin Bezug auf jene Fragen ausserordentlich

stark geschwankt haben. Der Verfasser giebt ja zu, dass Platon im «Staate» und im «Protagoras» eben jene sokratischen Lehrsätze vorträgt, die er im «Hippias minor» und im «Laches» bekämpft (S. 28 und 48), und wenigstens den «Staat» betrachtet er als ein späteres Werk Platons. Hat Platon denn in seiner Jugend die sokratischen Lehren bekämpft, um sie im späteren Alter wieder aufzunehmen, und zwar, wie im «Staate» VII p. 535 E, mit heftigem Ausfall gegen den Standpunkt seiner Jugend? Zwar hebt der Verfasser mit Recht hervor, dass jeder platonische Dialog zunächst für sich allein zu interpretieren sei; dennoch muss die Richtigkeit der Interpretationen sehr überzeugend sein, um uns so Unglaubliches glauben zu machen.

Sehen wir uns nun zunächst die Interpretation des «Hippias minor» an. Der Dialog schliesst bekanntlich mit dem paradoxen Ausspruch, dass der absichtlich Fehlende — wenn es einen solchen gebe — kein anderer als der Gute sei. Da man aber zu diesem absurden Ergebnis nur unter der sokratischen Voraussetzung von der Identität der Tugend und des Wissens gelangt, ist nach der Ansicht des Verfassers die paradoxe Folgerung als Widerlegung eben jener Voraussetzung anzusehen. Gegen die gewöhnliche Auffassung, welche im Bedingungssatze *εἴπερ τίς ἐστιν οὗτος* die Lösung des Räthsels findet — nach der sokratischen Voraussetzung giebt es ja keinen absichtlich Fehlenden —, stellt er erstens eine zweifellos unhaltbare Erklärung des *εἴπερ* auf, indem er den Bedingungssatz mit folgenden Worten wiedergiebt: «wenn anders es einen solchen gibt, da es ja bekanntermassen einen solchen gibt» (S. 20 f.); zweitens weist er auf den ersten Theil des Dialogs hin: nach der gewöhnlichen Auffassung «bliebe der ganze erste Teil des Dialogs unerklärt, wo nachgewiesen wurde, dass auch der Böse Wissen haben muss, dass, wenn das Bestimmende der Tugend das Wissen ist, der Gute und der Böse identisch sind, dass denn der Gute um nichts besser ist als der Böse» (S. 20).

Diese Auslegung des ersten Theiles ist aber keineswegs so evident, wie es dem Verfasser scheint; sie ist im Gegentheil entschieden falsch. Platon sollte hier den sokratischen Lehrsatz «Tugend ist Wissen» durch den Nachweis widerlegen wollen, dass gescheites Lügen eben durch das Wissen bedingt wird. Diese Widerlegung würde aber in der That ganz kindisch sein und würde nur die als sokratisch unnachweisbare Behauptung treffen, dass, wer das Richtige (z. B. das Facit einer Rechenaufgabe) wisse, unmöglich etwas Verkehrtes sagen könne. Die Sache ist nämlich die, dass nach sokratischer Auffassung die Lüge nicht unter allen Umständen verwerflich ist. Das weiss ja doch sogar Xenophon (Mem. IV 2, 14 ff.); der Verfasser der gegenwärtigen Schrift weiss es aber nicht. Sonst hätte er nicht auf S. 8 ohne weiteres den *ψευδής* als Gegensatz des Tugendhaften aufstellen können

oder auf S. 20 «der Gute und der Böse» schreiben können, da doch Sokrates (p. 367 C) vom ψευδής τε καὶ ἀληθής redet. An diesem folgenschweren Irrthum hängt das Ganze.

Die Unterscheidung von Zweck und Mitteln, die doch so tief im Platonismus wurzelt, ist dem Verfasser nicht aufgegangen. Auch die Lüge kann, wie jede scheinbar unrichtige Handlung, einen guten Zweck verfolgen, und wer um eines solchen Zweckes willen absichtlich lügt, ist natürlich besser, als derjenige, dessen «Lüge» nur durch Irrthum oder Unwissenheit verschuldet ist. Darin liegt gar nichts Widersinniges. Die Möglichkeit einer absichtlichen Lüge wird auch gar nicht von Sokrates geleugnet; er erklärt es nur für unmöglich, dass jemand einem von ihm als absolut erkannten Guten mit Bewusstsein entgegenarbeiten könne. Indem Platon seinen Lesern diese Folgerung nahe legt, hat er den schon öfters erwähnten sokratischen Lehrsatz — nicht widerlegt, sondern erläutert und vertieft.

Die Interpretation des «Laches» leidet an derselben Verkennung des Unterschiedes von Zweck und Mitteln. Im «Laches» sieht der Verfasser eine Widerlegung der sokratischen Lehre, dass die Tapferkeit auf Wissen beruhe. Diese Widerlegung soll z. B. dadurch geschehen, dass nachgewiesen wird, dass «die Tapferkeit durch das Wissen geradezu aufgehoben zu werden scheint» (S. 38). Es ist aber hier nur von einem rein technischen Wissen die Rede: wer nur wegen seiner technischen Überlegenheit Stand hält, ist nicht als tapfer zu rühmen; das technische Wissen giebt zwar Muth und Kühnheit, aber keine Tapferkeit. Vom technischen Wissen (d. h. dem Wissen von den Mitteln) ist aber das Wissen vom Guten und Üblen oder vom obersten Endzwecke, mit Rücksicht auf den die Tapferkeit ausgeübt wird, genau zu unterscheiden. Dies führt der Dialog aus, indem die von Nikias vorgetragene sokratische Lehre, dass die Tapferkeit das Wissen vom Schrecklichen und Nicht-Schrecklichen sei, insoweit vertieft wird, als anstatt des Schrecklichen und Nicht-Schrecklichen das Gute und Üble gesetzt wird. Hierdurch wird freilich der Unterschied zwischen der Tapferkeit und den übrigen Tugenden aufgehoben — ganz wie im «Protagoras»; mit welchem Recht man es aber als unzweifelhaft ansehen darf, dass Platon im «Laches» von der entgegengesetzten Voraussetzung von der Eigenheit jeder einzelnen Tugend ausgehe, wodurch der sokratische Tugendsatz «treffend und wirksam» widerlegt sein würde (S. 48), ist nicht zu ersehen.

Auch beim «Laches» verlangt der Verfasser eine einheitliche Interpretation des ganzen Dialogs (S. 46). Bei der gewöhnlichen Interpretation vermisst er eine Erklärung der Lobpreisung und Verherrlichung des Sokrates, welche einen grossen Theil des Dialogs aufnimmt. Es muss ihm zugegeben werden, dass diese Lobpreisung und Verherrlichung eine ganz andere Bedeutung gewinnt, wenn

sie mit einer Bekämpfung sokratischer Gedanken verbunden wird; dadurch ist aber nicht erwiesen, dass sie gerade von diesem Gesichtspunkte aus erklärt werden muss.

Auf die Interpretation des «Charmides» sind nur wenig Worte zu verlieren. Dieser Dialog bezieht sich in der That auf die sokratische Lehre von der Selbsterkenntnis. Weder technisches Wissen noch Wissen von dem, was man weiss und nicht weiss, genügt zur Glückseligkeit, sondern dazu gehört das Wissen vom Guten und Üblen. Dies steht mit dem «Laches» im Einklang, und auch hier kann nur von einer Vertiefung sokratischer Gedanken die Rede sein. Auf das Gute als aller Dinge Endzweck zielen sämmtliche Dialoge hin; dieser Gedanke ist in der That echt platonisch, aber deshalb doch weder unsokratisch noch antisokratisch.

Hans Ræder.

A. P. Fors, The ethical world-conception of the Norse people. Chicago 1904, University Press. 57 sider.

Denne lille afhandling handler om den etiske livsopfattelse hos Nordboerne i oldtiden (world-conception vil forf. lade svare til det tyske udtryk welt- und lebensanschauung). Den består af 3 kapitler foruden en indledning. I denne sidste gör forf. rede for denne «verdens- og livsanskuelse», dens væsen og art, særlig for så vidt som den viser sig i den gamle mytologi, og han udtaler (s. 13): «The entire Norse system, therefore, may be regarded as an expression of the consciousness of a moral order of the world». Dog er det ikke forf.'s mening, at her med «system» skulde menes et udførligt, systematisk hele. Det er i det hele ret almindelige betragtninger, forf. i så henseende gör gældende. Kap. 2 (det første af de 3 hovedkapitler) handler om «Norse mythological conceptions, expressing the ethical world-conception of this people». Her udvikles den mytologiske opfattelse især af striden mellem godt og ondt som grundlag for den etiske verdensanskuelse, og dette søges vist nærmere ved hjælp af Odin-Tor-Loke-Balder, osv. Der er overhovedet ikke meget nyt eller originalt hverken i grundsyn eller betragtningsmåde; forf. anfører også stadig udtalelser så af den ene, så af den anden; det hele bliver næsten et florilegium af andres udtalelser, men det er sat ret pænt sammen. Forf. er åbenbart endel belæst, ikke mindst i ældre skrifter; han er henrykt over Sv. Nilssons «Urinvånare» og V. Rydbergs «Undersökningar» og citerer desuden rent uvidenskabelige skrifter. Det 3. kapitel indeholder hovedsagelig fra litteraturen hentede eksempler, der oplyser det «oldnordiske etiske

system», den almindelige opførsel, mod og visdom, troskab, løfter og eder, venskab og fostbroderskab osv. Endelig giver forf. i det sidste kap. (4., Conclusion) hovedsagelig en kort sammenligning med andre folks, især Persernes systemer, samt omtaler forholdet til kristendommen — stadig med rigelig citeren.

Afhandlingen er ret læselig og vel ordnet, men noget videre selvstændigt udbytte giver den ikke. Enkelte småfejl er næppe værd at bemærke (som f. eks. Huding-cide f. Hunding-, forekommer oftere). Som kuriosum bemærkes, at forf. citerer Gunnarsslagr som et olddigt; det er forfattet af præsten Gunnarr Pálsson i det 18. årh. En pudsig misforståelse er det, når forf. (s. 19) tror, at der i Völs. forn. v. 34 («Helgi Hudingcide, vs. 32») med *sifjungar* mulig menes Aser og Vaner.

København, Oktbr. 1904.

Finnur Jónsson.

In Odysseam β 243 sqq.

Vulgo de enarratione desperatur verborum, quibus Liocritus Mentori respondet, si textus integer servatur. Nauck Düntzer Ludwich alii v. 251 ut interpolatum damnant. Nitzsch omnia enarrari posse negat. Hentze («Anhang») vv. 245 et 251 miros atque suspectos judicat.

Ac tamen versus illi, ut in codicibus leguntur, sine ulla litura vel conjectura (*καὶ παύροισι* pro *καὶ πλεόνεσσι* v. 245: Schol. — *εἰ πλέονές οἱ ἕποιντο* v. 251: Buttmann) forsitan enarrari possint. Respondet enim Liocritus ad duo. Prius Mentor dixit procos in discrimen vitæ duci bona Ulixis comedentes, eum non rediturum opinatos. Deinde populum frequentem paucos illos objurgando cohibere jubet. Liocritus prius ad hæc: Insanus, inquit, es, qui nos verbis cohiberi jubeas. Tum ad illa — neque enim nisi cum Ulixe pugnantes in discrimen vitæ ducentur —: Difficile est nobiscum pugnare; pugnantes enim plures erimus, non pauci; adversarius unus Ulixes, si veniat, morietur, si cum pluribus de epulis pugnaverit; tu, Mentor, erras, cum nobis Ulixis reditu discrimen capitis fore nuntias (cum decertare opus erit, plures, non pauci erimus).

Hoc si tenebimus *καὶ πλεόνεσσι* et *μαχήσασθαι* (v. 245 et 251) — plures autem sunt ad Ulixem unum — contrarium esse *παύρους* illi et *καταπαυέμεν* (v. 242) — pauci autem non sunt nisi cum vulgo Ithacensium comparantur —, omnia perspicua erunt. *περὶ δαιτί*, *δαινυμένους* ad *κατέδουσι* referuntur. *δὲ* conjunctio (v. 244), qvæ enarrationi vulgatæ obstat, nostræ favet, quæ ab verbis illis *ἀργαλέον δὲ* novam sententiam incipere facit. Nusquam enim causa, cur *ποῖον ἔειπες* (*N* 824 *β* 85 *ρ* 406), *ποῖον τὸν μῦθον ἔειπες* (*A* 552 *Δ* 25 *Θ* 209 462 *Ξ* 330 *Π* 440 *Σ* 361), *ποῖόν σε ἔπος φύγεν*

ἕρκος ὀδόντων (*Δ* 350 *Ξ* 83 *α* 63 *γ* 230 *ε* 22 *τ* 492 *φ* 168 *ψ* 70) dicatur, conjunctione *δὲ* adjungitur, sed ubique *ἀσύνδετος* sequitur, nisi *ε* 22, ubi *γὰρ* conjunctio adhibita est, *ψ* 70, ubi sententia relativa, quæ idem valet quod participium *ὀτρύνων* *β* 244, causam indicat. *φ* 168 post v. 169 interpositum v. 170 eodem modo quo ceteri loci continuatur. *β* 85 locus unus nostro similis est. Etiam illic causa, cur *ποῖον ἔειπες* dicatur, participio (*αἰσχύνων* *β* 86) exprimitur; quæ autem *δὲ* conjunctione adiciuntur, alia sunt. — *καὶ* v. 245 *πλεόνεσσι* urget («præsertim qui plures simus»). — *γὰρ* v. 246 exemplum adicit loci communis *ἀργαλέον δὲ* etc. — *αὐτὸς* v. 246 Ulixem non Ithacensibus opponit, sed idem significat quod semper in formula *αὐτὸς ἐπελθών* (*π* 197 *ρ* 382 *ψ* 285 *ω* 506 *Ω* 418): ipsum sive coram adesse, cf. *θεὸς αὐτὸς ἐπελθών* *ψ* 285 f.

Hauniæ. **Carl V. Oestergaard.**

In Plutarchum.

De Herodoti malignitate c. 6. *ὥσπερ οἱ κωμικοὶ τὸν πόλεμον ὑπὸ τοῦ Περικλέους ἐκκεκαῦσθαι δι᾽ Ἀσπασίαν ἢ διὰ Φειδίαν ἀποφαίνοντες, οὐ φιλοτιμίᾳ τινὶ καὶ φιλονεικίᾳ μᾶλλον στορέσαι τὸ φρόνημα Πελοποννησίων . . . ἐθελήσαντος.*] *Studium iurgii* hic nullum locum habet; restituendum est, sicut multis aliis locis factum est (cf. Schanzii prol. Plat. VI 1), *φιλονικίᾳ.*

Ib. c. 11. *εὐθὺς ἀποφαίνεται γνώμην τὸ κάλλιστον ἔργον καὶ μέγιστον τῆς Ἑλλάδος ἀβελτερίᾳ τὸν Τρωικὸν πόλεμον γενέσθαι διὰ γυναῖκα φαύλην.*] Collocatio verborum apud Plutarchum haud raro aliquid insoliti praebet illa quidem; dubito tamen, an verba q. s. *τὸν Τρωικὸν πόλεμον* spuria sint.

Ib. c. 23. *ὡς δ᾽ εἰώθει, παραμιγνὺς . . . . φησὶν κτἑ.*] Scribendum *εἴωθε*, cf. p. 863 c: *εἶθ᾽ ὑπειπών, ὥσπερ εἴωθε, . . . φησὶ κτἑ.* et p. 868 d: *οὐδὲ γὰρ εἰς ἑτέρους, ὥσπερ εἴωθεν, ἀνάγει κτἑ.*

Ib. c. 23. *καίτοι Περιάνδρου σχετλιώτερον οὐδὲν οὐδ᾽ ὠμότερον ἔργον ἱστορεῖται τῆς ἐκπομπῆς τῶν τριακοσίων ἐκείνων οὓς ἐξαρπάσασι καὶ διακωλύσασι παθεῖν ταῦτα Σαμίοις ὀργίζεσθαί φησι καὶ μνησικακεῖν Κορινθίους ὥσπερ ὑβρισθέντας.*] Quid est *ταῦτα*? ut emitterentur? sed emissi erant. Quod ne pueri Corcyraei paterentur Samii impedierunt, id erat ut castrarentur, cf. c. 22 in. *Κερκυραίων παῖδας τριακοσίους τῶν πρώτων Περίανδρος ὁ Κορίνθου τύραννος ἐπ᾽ ἐκτομῇ παρ᾽ Ἀλυάττην ἔπεμπε.* Apparet, ni fallor, non *ἐκπομπῆς*, sed *ἐκτομῆς* Plutarchum scripsisse, cui scripturae id certe non obstat, quod Periandro non contigit ut consilium perpetraret. (Correctura demum facta iam Dübnerum verba q. s. *ταῦτα παθεῖν ne castrarentur* vertentem mendum intellexisse video.)

Carolus Hude.

Bøger indsendte til redaktionen.

Euagrii altercatio legis inter Simonem Judaeum et Theophilum Christianum. Ex rec. *E. Bratke.* (Corp. scr. eccl. Lat. vol. XXXXV.) Wien & Leipzig, Tempsky & Freytag.

S. Aureli Augustini opera (sect. III. pars 4.) De consensu evangelistarum ll. IV. Ex rec. *F. Weihrich.* (Do. do. vol. XXXXIII.) Wien & Leipzig, Tempsky & Freytag.

Tacitus' Annalen u. Historien in Auswahl, Schulausg. von *A. Weidner.* 3. Aufl., bearb. von *R. Lange.* Leipzig, Freytag.

Ljunggren, E., Svenska Akademiens Ordbok. Ett genmäle. Lund, Gleerup.

Didymi de Demosthene commenta cum Anonymi in Aristocrateam lexico, post ed. Berol. recc. *H. Diels & W. Schubart.* (Vol. Aegypt. ord. IV. gramm. pars I.) Leipzig, Bibl. Teubn.

Pseudacronis scholia in Horatium vetustiora, rec. *O. Keller.* Vol. II. Schol. in serm., epist. artemque p. Leipzig, Bibl. Teubn.

Weise, O., Unsere Muttersprache. 5., verb. Aufl. Leipzig, Teubner.

Zoëga, G. T., Islenzk-Ensk Orðabók. Reykjavík, Kristjánsson.

Chr. Blinkenberg, Archæologische Studien. Kbhvn., G. B. N. F. (Leipzig, Harrassowitz.)

Indhold af 13de binds 2det hæfte.

Anmeldelser.

Mindre Meddelelser.

NORDISK TIDSSKRIFT

FOR

FILOLOGI

TREDIE RÆKKE

TRETTENDE BINDS TREDIE HÆFTE

KØBENHAVN
GYLDENDALSKE BOGHANDEL, NORDISK FORLAG
GRÆBBS BOGTRYKKERI
1905

Af tidsskriftet udkommer årligt et bind på 4 hæfter, hvert på gennemsnitlig 3 ark. Subskriptionen er bindende for et bind, hvis pris er 6 kroner.

Bidrag til tidsskriftet bedes sendte under redaktørens adresse (Frederiksborg), bøger, afhandlinger og tidsskrifter til anmeldelse under samme adresse eller til Gyldendalske boghandel, Nordisk Forlag, Kbhvn. K.

D'hrr. anmeldere gøres opmærksomme på, at redaktionen ved at tilstille vedkommende bogs forlægger to exemplarer af anmeldelsen sørger for, at den kan komme forfatteren i hænde.

Bøger indsendte til redaktionen.

Homers Odyssee in verkürzter Ausg. Für den Schulgebrauch von *A. Th. Christ.* 4. Aufl. Leipzig, Freytag.

Schenkl, K., Griech. Elementarbuch. 19., gänzlich umgearb. Aufl. Wien, Tempsky.

Paschal, G. W., A Study of Quintus of Smyrna. Chicago, Univ. Press.

Ciceronis de imp. Cn. Pompeii, Schulausg. von *H. Nohl.* 3. Aufl. Wien & Leipzig, Tempsky & Freytag.

Nohl, H., Schülerkomm. zu Cicero: pro Milone. Do. do.

Secher, J. M., Græsk-romersk Kunsthistorie til Skolebrug. 2. ændrede Udg. Kbhvn., Nord. forlag.

Flickinger, R. C., Plutarch as a Source of Information on the Greek Theater. Chicago, Univ. Press.

Torbiörnsson, T., Jämförande Språkvetenskap ur allmänbildande och pedagogisk synpunkt. Upsala, Lundequist.

Wakeman, H. O., Den engelska kyrkans historia, öfvers. af *Hj. Holmquist.* 2. h. Uppsala, Schultz.

Johansson, A., Gamla Testamentet i Kristendomsundervisningen. Do. do.

(Fortsættes på omslagets 3die side.)

Papyrusfundene i Oxyrhynchos. IV.

Af

Hans Ræder.

Det 4de Bind af Grenfell og Hunt's *The Oxyrhynchus Papyri* (London 1904) indeholder en Række højst interessante Fund, Frugten af en ny Udgravning, som fandt Sted i 1903. Det er de litterære Papyri, hvortil Hovedinteressen knytter sig, og med dem skulle ogsaa de efterfølgende Bemærkninger udelukkende beskjæftige sig[1].

Forrest i Bindet meddeles et opsigtvækkende Fund, et Stykke af en Samling «Jesu Ord», i Smag med dem, som ere offentliggjorte i 1ste Bind. Den ivrige Diskussion, som de tidligere fundne Ord have vakt, vil nu sandsynligvis tage stærkere Fart, saa meget mere som den nye Samling indeholder flere Mærkeligheder, som ere i Stand til at kaste et nyt Lys over Spørgsmaalene. I de ret udførlige Bemærkninger, som Udgiverne have knyttet til de meddelte Brudstykker, have de selv taget Stilling til de indviklede Problemer, som de to Fund give Anledning til.

Fundet af en Samling af Jesu Ord kunde til at begynde med vække en Formodning om, at vi have faaet fat i Noget, der er beslægtet med den «Talesamling», som af de nyere Kritikere formodes at være en Kilde til nogle af vore Evangelier, og dermed Haabet om, at vi kunne komme bag om Evangeliernes Overlevering. Dog har denne Formodning ikke megen Sandsynlighed for sig; dertil indeholde de nye Samlinger — ved Siden af deres mange Overensstemmelser med Evangelierne — for meget Stof, der bærer en senere Tids Præg. Særlig skal her fremhæves det 2det Ord af den sidst fundne Samling. Dets Begyndelse er desværre overleveret i en saa mangelfuld Tilstand, og Udgivernes Suppleringer ere saa usikre, at den helst maa lades ude af Be-

[1] Jvfr. Wilamowitz-Möllendorff i Göttingische gelehrte Anzeigen 1904, S. 659 ff.

tragtning. Men længere fremme følger i Tilslutning til Ordet ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ἐντὸς ὑμῶν ἐστι (= Luk. 17,21)[1] en Anvendelse af det gamle græske γνῶθι σεαυτόν: den, der kjender sig selv, vil finde Himmeriges Rige o. s. v. Til Grund herfor ligger en helt anden Tankegang end Evangeliernes; med Rette anføre Udgiverne et Ord af Clemens Alexandrinus (Pædag. III 1, 1): ἑαυτὸν γάρ τις ἐὰν γνῴη, Θεὸν εἴσεται.

Nok saa mærkeligt er det imidlertid, at der et andet Sted findes en Overensstemmelse med Hebræerevangeliet, som ellers kun er kjendt gjennem enkelte Citater. Et af Ordene lyder saaledes (det, der er sat i Klammer, er suppleret, men efter de tidligere kjendte Citater): μὴ παυσάσθω ὁ ζη[τῶν . . . . . . ἕως ἂν] εὕρῃ καὶ ὅταν εὕρῃ [θαμβηθήσεται καὶ θαμ]βηθεὶς βασιλεύσει κα[ὶ βασιλεύσας ἀναπα]ήσεται[2]. Af Hebræerevangeliet citerer Clemens (Strom. II 9, 45): ὁ θαυμάσας βασιλεύσει καὶ ὁ βασιλεύσας ἀναπαήσεται, men endnu nøjere er Overensstemmelsen med et andet Sted hos samme Forfatter (Strom. V 14, 96), hvor ganske vist ikke Hebræerevangeliet citeres som Kilde: οὐ παύσεται ὁ ζητῶν ἕως ἂν εὕρῃ, εὑρὼν δὲ θαμβηθήσεται, θαμβηθεὶς δὲ βασιλεύσει, βασιλεύσας δὲ ἐπαναπαύσεται.

Det brændende Spørgsmaal er nu, om disse Jesu Ord ere at opfatte som et Uddrag af et eller flere tabte Evangelier, eller om de hvile paa ældre Samlinger, der ere uafhængige af Evangelierne. Med Hensyn til de først fundne Ord har den førstnævnte Antagelse fundet Støtte fra mange Sider, men der er en Omstændighed ved de senest fundne Ord, der gjør Sagen noget tvivlsom. Af det Forhold, at der til et af Ordene tillige er føjet Foranledningen, et Spørgsmaal fra Disciplene, kan ganske vist Intet sluttes, men af større Betydning er det, at man nu har fundet de Ord, hvormed hele Samlingen indledes, hvilket ogsaa kan bidrage til at kaste Lys over de tidligere fundne Jesuord, som synes at have tilhørt den samme Samling. Indholdet af Indledningen — Formen er paa flere Punkter meget tvivlsom — er, at de efterfølgende Ord ere talte af Jesus til Thomas og muligvis en anden Discipel, idet der foran Θωμᾷ findes et καὶ, og foran dette en Lakune. Om, hvad der har staaet i denne, meddele Udgiverne flere Formodninger: det kan enten være Navnet paa en anden Discipel eller nogle Ord som τοῖς τε ἄλλοις eller

[1] τῶν οὐρανῶν er suppleret af Udgiverne; Lukas har τοῦ θεοῦ.
[2] παήσομαι er Futurum Passiv af παίω.

endelig et andet Navn for Thomas[1]. Men i ethvert Tilfælde synes et mindre troligt, at en saadan Indledning kan være bleven sat foran Samlingen, hvis den i Virkeligheden kun er et Uddrag af et Evangelium. Det skulde da være, at det var et Uddrag af det saakaldte Thomas's Evangelium, men om dette vides der næsten Intet, og det, som vides, stemmer daarligt med Ordenes Charakter.

Udgiverne, som iøvrigt fremstille Stridsspørgsmaalene med stor Objektivitet, hælde selv til den Antagelse, at Jesuordene gaa tilbage til en meget gammel Tid (det 1ste Aarhundrede) og hvile paa en Kilde, der er uafhængig af de kanoniske Evangelier, medens de selv have havt Indflydelse paa flere af de tabte eller apokryphiske Evangelier, og de opstille i Tilknytning hertil den Formodning, at den mystisk-spekulative Tankeretning, som findes i Johannesevangeliet, har været mere almindelig udbredt i en tidlig Tid, end man sædvanlig antager. Herimod taler imidlertid ikke alene det, at Jesuordenes Tankegang, som ovenfor bemærket, paa flere Punkter har Berøring med senere Tiders, men særlig det omtalte Forhold til Hebræerevangeliet. Thi det er en afgjort Sag, at dette Evangelium oprindelig var skrevet i det aramæiske Sprog; men hvorledes skal man da forklare den ordrette Overensstemmelse?

En ikke ringe Lighed med dette Fragment frembyder et andet, der ligeledes indeholder en Del af Jesu Udtalelser, men afbrudte ved et Spørgsmaal fra Disciplenes Side. Ordene minde her for en stor Del om Steder hos Matthæus og Lukas, især af Bjergprædikenen, men i en noget kortere Form. Der advares imod Bekymringerne for Føde og Klæder og henvises til Lilierne, *ἅτινα αὐξάνει οὐδὲ νήθει*, medens Fuglene ikke nævnes. Men saa følger kort efter Disciplenes Spørgsmaal: «Naar vil du aabenbare dig for os, og naar skulle vi se dig?» Og dertil det mystiske Svar: «Naar I afføre eder eders Klæder og ikke skamme eder derved» (*ὅταν ἐκδύσησθε καὶ μὴ αἰσχυνθῆτε*). Vi have ogsaa her en Overensstemmelse med et tabt Evangelium, nemlig med Ægypterevangeliet, hvoraf der er opbevaret en Samtale mellem Jesus og Salome af et lignende Indhold, idet der henvises til den Tid, da «I skulle træde paa Blufærdighedens Klædning», og al Kjønsforskjel skal være forbi (*ὅταν οὖν τὸ τῆς αἰσχύνης*

[1] Suppleringen [*τῷ Διδύμῳ τῷ*] *καὶ Θώμᾳ* (jfr. Joh. 20, 24) vilde stemme med Lakunens Omfang.

7*

ἔνδυμα πατήσητε, καὶ ὅταν γένηται τὰ δύο ἕν, καὶ τὸ ἄρρεν μετὰ τῆς θηλείας οὔτε ἄρρεν οὔτε θῆλυ). Men det er vel værd at lægge Mærke til, at Ordene i det sidst fundne Brudstykke have en langt simplere og naturligere Form, ligesom Overensstemmelsen med Genesis 2, 25 og 3, 7 er større. Der er da ogsaa i dette Tilfælde Grund til at overveje, om vi ikke have fundet Udsagn, hvis Oprindelse gaaer tilbage til en meget gammel Tid. Men ganske vist er Sammenhængen mellem de Udsagn, der forekomme her, af en noget paafaldende Art, idet Forbudet imod at bekymre sig for Klæderne er sat i Forbindelse med en Henvisning til, at det overhovedet er et Tegn paa Ufuldkommenhed, at Menneskene — af Blufærdighedshensyn — have Brug for Klæder. Derved er Tankegangen unægtelig bleven noget forrykket — hvilket dog ikke berettiger Wilamowitz til Vittigheden om «Evangelium des Gallimathias».

Af Fragmenter af de bibelske Skrifter findes to meget omfangsrige, af Genesis i Septuaginta's Oversættelse og af Hebræerbrevet, som alene ved deres Ælde (henholdsvis første Halvdel af 3die Aarh. og første Halvdel af 4de) ere af stor Betydning for Textkritiken; de stemme ikke overens med noget enkelt af vore øvrige Haandskrifter og have begge flere særlige Læsemaader.

Til den religiøse Litteratur kan paa en Maade endnu regnes en Erklæring om at have ofret til Guderne. Den stammer fra Aar 250, fra Kejser Decius's Tid, da der fandt en Christenforfølgelse Sted. En Mand ved Navn Aurelius (Efternavnet er delvis revet ud) erklærer, at han altid har ofret til Guderne og atter har gjort det i Overværelse af Undersøgelseskommissionen samt smagt paa Offerkjødet sammen med sin Søn og sin Datter, og beder nu om en Attest desangaaende. Af den Slags Erklæringer er der allerede tidligere fundet to.

Vi gaa nu over til de Fund, der vedrøre den klassiske Oldtidslitteratur. Her er først at mærke et Par Brudstykker af Digte, som, uagtet der ikke findes noget udtrykkeligt Bevis derfor, dog ved hele deres Form, Sprog og Udtryksmaade tilkjendegive sig som skrevne af Pindar. Det er de omfangsrigeste Stykker af Pindars Digte, som hidtil ere fundne i Ægypten. De synes at høre til to forskjellige Digte, der dog begge ere skrevne til Ære for den samme Mand, Aioladas, kjendt fra Thukydid (IV 91) som Fader til Pagondas, der anførte Bøoterne i Slaget ved Delion (424) og ogsaa nævnes i det ene af Digtene. Disses Tid kan da bestemmes som Midten af det 5te Aarhundrede.

Af det første Digt er der kun bevaret 16 Linier. Det er for en stor Del almindelige Sententser, holdte i Pindars knappe, prægnante Form. Der tales om Misundelsen over Menneskenes Fortrin (*παντὶ δ' ἐπὶ φϑόνος ἀνδρὶ κεῖται ἀρετᾶς, ὁ δὲ μηδὲν ἔχων ὑπὸ σιγᾷ μελαίνᾳ κάρα κέκρυπται*). Kronos's Sønner anraabes om at give Lykke til Aioladas og hans Slægt, i hvilken Anledning der tales om, hvorledes Slægten forplantes i det Uendelige, medens den Enkelte maa dø (*ἀϑάναται δὲ βροτοῖς ἁμέραι, σῶμα δ' ἐστὶ ϑνατόν*). — Det andet Digt er interessant derved, at det er et Partheneion, en Digtart, hvorom vi tidligere ikke have kunnet gjøre os nogen rigtig klar Forestilling. Det lægges i Munden paa en Kvinde (det vil naturligvis sige et Chor af Kvinder), som kommer med Laurbærgrene for at hædre Aioladas's Hus med Sang og Fløjtespil. Hans Slægt prises bl. A. i Anledning af Sejre i Hestevæddeløb paa forskjellige Steder. Digtets Sammenhæng er desværre uklar, da de tre Brudstykker, som ere fundne, ere adskilte ved Mellemrum af ubestemmelig Størrelse.

Et Fund af megen Interesse er et Stykke af en Indholdsoversigt over Kratinos's Komedie *Διονυσαλέξανδρος*[1]. Begyndelsen mangler, men af den velbevarede Slutning faa vi en tydelig Forestilling om, hvad Stykket har handlet om. For det Første klares det Spørgsmaal, hvad det er for en Alexandros, som det har drejet sig om. Det viser sig at være den trojanske Prins (Paris), og Komedien har da indeholdt en Travesti af Sagnet om Helenes Rov. Man har sædvanlig ment, at Travestien af Sagnene og Mytherne var Noget, som først kom op med den mellemste Komedie, men nu lære vi, at allerede den gamle Kratinos har valgt sig et Thema af den Art. Han har lavet Sagnet om paa den Maade, at Dionysos, Theatrets Gud, er bleven Kvinderøveren, men har dog samtidig bevaret Forholdet til Troja. Dionysos optræder omgivet af sine Satyrer, der aabenbart have udgjort Komediens Chor, og efter Parabasen — hvor vor Indholdsoversigt begynder — holde de nogle Løjer med ham. Saa har Digteren fundet paa at lade ham fælde Dommen mellem de tre Gudinder; selvfølgelig tilkjender han Aphrodite Prisen og sejler saa til Lakedæmon og henter Helene. Komedien tog det jo ikke saa nøje med Tid og Rum, og vi maa derfor heller ikke undres over at se Dionysos vende tilbage til Idabjerget med Helene eller over, at han kort efter forfærdes over, at Achæerne have angrebet

---

[1] Jvfr. herom Körte i Hermes XXXIX S. 481 ff.

Landet. Saa veed han ikke anden Udvej end at skabe sig om til en Vædder og Helene til — Noget, som har staaet i et Hul i Texten; i ethvert Tilfælde putter han hende i en Kurv og flygter ind til Byen med hende, til Alexandros's Hus. Hvorledes denne Scene er bleven udført, veed vi ikke, men der kan vel ikke være nogen Tvivl om, at her har været Anledning til en hel Del Løjer. Da saa Alexandros opdager Parret, vil han udlevere dem til Achæerne, men da Helene nødig vil, beholder han hende af Medlidenhed (!) som sin Hustru. Dionysos bliver derimod udleveret og rejser afsted ledsaget af sine Satyrer, som ikke ville svigte ham. Meningen er vel den, at paa den Maade skal det være gaaet til, at den populære Gud fra først af er kommen til Grækenland. Til Slutning findes der en Notits om, at Perikles skal være bleven angrebet i Komedien paa en forblommet Maade. som den, der havde styrtet Athen i Krig. Dermed er Stykkets Tid ogsaa saa temmelig bestemt; Angrebet har vel været af en lignende Art som i Aristophanes's «Acharner» (v. 524 ff.), hvor ligeledes et «Kvinderov» angives som Anledning til den peloponnesiske Krig. Vi have altsaa her en meget kjærkommen Forøgelse af vort Kjendskab til den gamle attiske Komedie.

Et ganske mærkeligt Stykke er det, som af Udgiverne betegnes som hørende til en philosophisk Dialog, en Betegnelse, der har mere Rimelighed for sig end den, Wilamowitz har foreslaaet, nemlig at det skulde være en Roman. Dialogen synes at have behandlet det fra Platon velkjendte Thema, om en Tyran kan være lykkelig. Imidlertid er der foruden Noget af Indledningen kun bevaret et mindre Stykke af selve Samtalen. Denne refereres af en af Deltagerne, som fortæller om sig selv, at han, da Peisistratos blev Tyran i Athen, forlod Byen og i Ionien traf sammen med Solon, som allerede forinden var rejst bort. Senere vendte han imidlertid tilbage til Athen. Derefter fortælles om nogle personlige Forhold, som have mindre Interesse, men længere henne tages saa fat paa Samtalen, hvori bl. A. Peisistratos tog Del. Overfor denne søger et Par af de andre Deltagere i Samtalen at vise, at et Tyranregimente er fordærveligt for Indehaveren, i hvilken Anledning de paaberaabe sig Periandros's Exempel, og der begyndes paa en Fortælling om en Ulykke, der ramte ham som Tyran i Korinth.

Fra hvad Tid Dialogen skriver sig, er vanskeligt at afgjøre. Udgiverne henføre den til Aristoteles's Tid, Blass til selve Aristoteles, medens Wilamowitz af sproglige — dog næppe af-

gjørende — Grunde henfører den til en langt senere Tid. I ethvert Tilfælde kan den dog ikke gjøre Krav paa at regnes for en paalidelig historisk Kilde med Hensyn til de Personer, der nævnes i den, men alligevel giver den Anledning til at rejse nogle Spørgsmaal angaaende Chronologien i den ældre græske Historie. For det Første er der at mærke, at det fortælles, at Solon rejste til Ionien, efter at Peisistratos havde tilrevet sig Eneherredømmet i Athen. Paa denne Rejse kan hans Møde med Krøsus, som Herodot henlægger til en tidligere Tid, godt have fundet Sted. Det er nu ikke noget Nyt; paa den Maade fremstilles Forholdet ogsaa hos Diogenes Laertios I 50. Mere mærkeligt er det, at der i Dialogen gaaes ud fra, at Periandros endnu levede, efter at Peisistratos var bleven Tyran, medens han efter den sædvanlige Chronologi allerede skal være død 585 (Diog. Laert. I 95). Men det er vel værd at lægge Mærke til, at ogsaa Herodot paa flere Steder gjør Periandros til samtidig med Peisistratos. Saaledes fortæller han V 94—95, at Periandros mæglede mellem Athenæerne og Mytilenæerne angaaende Sigeion, som Peisistratos havde erobret, og III 48 meddeler han, at Periandros endnu levede en Menneskealder før det Krigstog, som Lakedæmonierne gjorde mod Polykrates paa Samos (omtr. 525). I Virkeligheden beroer hele denne Tids Chronologi paa ganske usikre Kombinationer. Naar man har sat Periandros's Tid saa tidligt, kommer det af, at han skal have været samtidig med Tyrannen Thrasybulos i Milet (Herod. I 20), imod hvem den lydiske Konge Alyattes kjæmpede i Begyndelsen af sin Regjering (Herod. I 18 ff.); men Alyattes regjerede efter Herodots Beregning 617—560. Nu er det imidlertid en afgjort Sag, at Herodots Opgivelser angaaende de lydiske Kongers Regjeringstid ere fejlagtige; at han har sat Gyges for tidligt, sees af de assyriske Beretninger. Vi have derfor Lov til at antage, at han har Uret i at fortælle (I 25), at Alyattes regjerede i hele 57 Aar; det eneste Holdepunkt, vi ellers have for denne Konges Regjeringstid, er Solformørkelsen 585. Der er da Intet til Hinder for, at vi — hvad enten nu Forfatteren af den omtalte philosophiske Dialog har vidst rigtig Besked eller ikke — kunne faa Periandros's Død trukket ned til henimod Midten af det 6te Aarhundrede[1].

---

[1] Beloch (Rhein. Mus. N. F. XLV S. 465 ff.) har, støttende sig paa Herodot, flyttet Pittakos med samt Alkæos og Sappho ned til Midten af det 6te Aarhundrede, hvorimod han forkaster Herodots Beretninger an-

Vi gaa nu over til Betragtningen af et Fund, der har vakt særlig stor Opmærksomhed. Som bekjendt er det særdeles faa af de hidtil fundne Papyri, der have forøget vort Kjendskab til den latinske Litteratur, men denne Gang er der nu fundet en saadan, nemlig et Stykke af et hidtil ukjendt Udtog af Livius[1]. Man synes overhovedet i Ægypten at have haft en særlig Interesse for historiske Kompendier; fra Ægypten stammer saaledes ogsaa det Haandskrift, hvori Granius Licinianus's ligeledes for en stor Del paa Livius beroende Kompendium er opbevaret[2], og af de i Oxyrhynchos fundne græske Papyri er der ogsaa flere, som indeholde kortfattede historiske Oversigter, saaledes i dette Bind en, der opregner forskjellige Begivenheder af Siciliens Historie i det 5te Aarhundrede f. Chr.

For at vende tilbage til Udtoget af Livius, saa er først at bemærke, at det er ganske forskjelligt fra de tidligere kjendte Periochæ; dog udviser det nogen Lighed med den Periocha af mere kortfattet Art, som alene er opbevaret til 1ste Bog. Det forholder sig saa heldigt, at det nye Udtog dels refererer sig til Bøger af Livius, som ere opbevarede i deres Helhed, dels til tabte Bøger; det omfatter nemlig 37te—40de og 48de—55de Bog. Kun den sidste Del giver os altsaa nye positive Oplysninger, medens den første Del hjælper os til Klarhed over, paa hvilken Maade Udtoget er foretaget.

Til Forskjel fra de gamle Periochæ er det nye Udtog affattet i streng annalistisk Form, idet hvert Aars Begivenheder indledes med Konsulnavnene. Desuden er som Overskrift angivet de paagjældende Bøger af Livius, hvis Navn iøvrigt ikke udtrykkelig

---

gaaende Periandros, forsaavidt som de stride imod den vedtagne Chronologi; men han indrømmer alligevel, at Periandros's Tid maaske virkelig er ansat et Par Decennier for tidligt. Utvivlsomt fortjener Herodot ogsaa paa dette Punkt mere Tiltro end Alexandrinernes chronologiske Systemer.

[1] Heraf foreligger nu en særlig Udgave med kritisk og historisk Kommentar af Ernst Kornemann (Die neue Livius-Epitome aus Oxyrhynchus. Beiträge zur alten Geschichte, zweites Beiheft. Leipzig 1904, Dieterich).

[2] Af Granius Licinianus er nylig udkommen en Udgave ved Michael Flemisch (Leipzig 1904, Teubner). Den indeholder foruden en vidtløftig kritisk Kommentar, der gjør Rede for Konstitutionen af den meget hullede Text (Haandskriftet er ikke blot en Palimpsest, men en «codex ter scriptus»), tillige en Sammenstilling af talrige Parallelsteder fra romerske og græske Forfattere, som kunne tjene til Hjælp ved Udredningen af Kildeforholdet. Smlgn. om Granius Licinianus Madvig: Kleine philologische Schriften S. 391 ff.

nævnes. Formen er kort og knap uden Forsøg paa at knytte Begivenhederne sammen. Men endskjøndt Udtoget saaledes er meget kortere end de gamle Periochæ, medtages der dog adskillige Begivenheder, som ikke nævnes i disse. Der tales baade om Krigsbegivenheder og om indre romerske Forhold; særlig Interesse synes Epitomatoren at have haft for lidt pikante Historier.

Den overleverede Text er i en meget daarlig Forfatning. Der er mange Huller i den, og dertil de besynderligste Skrivefejl (som f. Ex. *vastaita* for *basilica*), som tyde paa, at Skriveren ikke har kunnet Latin. Dette er dog ikke saa meget generende for os, da det, hvor Talen er om Begivenheder, som omtales i de gamle Periochæ eller hos andre Forfattere, i Reglen ikke er saa vanskeligt at udfylde Hullerne og rette Skrivefejlene. Med Hensyn til Kildeforholdet er det umuligt at antage, at Kompendiets Forfatter direkte har benyttet Livius; han maa have haft et andet Kompendium for sig. Ved Sammenligning med de mange korte Uddrag af den romerske Historie, som vi have fra Kejsertiden, har Kornemann endog godtgjort ret overbevisende, at der maa ligge mindst to Mellemled imellem Livius og det nye Udtog. Ved saadanne gjentagne Bearbejdelser er det naturligvis ikke løbet af uden Misforstaaelser; da et af Mellemleddene ikke har benyttet den strengt annalistiske Opstilling, men undertiden har omtalt flere Aars Begivenheder paa eet Sted, kan det hænde, at det nye Udtog har faaet visse Ting ind under et galt Aar. En pudsig Misforstaaelse foreligger i den uforstaaelige Sætning: *Rhodonia de Soli deducta*, som aabenbart er opstaaet ved Sammensmeltning af to Sætninger: *Rhodii de Solis* (sc. egerunt) og *Bononia deducta* (se Liv. XXXVII 56, 7 og 57, 7).

Her skal nu gives en kort Sammenstilling af de nye historiske Oplysninger angaaende Aarene 150—137, som vi have faaet ved dette Fund; flere af dem ere ganske vist i sig selv af ringe Betydning. Masinissas Død sættes her med Bestemthed til 148, medens hidtil Adskillige have sat den til 149. Paa samme Maade forholder det sig med et Nederlag, som den romerske Prætor Juventius led i Thessalien mod den falske Philip, der optraadte som Thronprætendent i Makedonien. Endvidere blive vi bekjendte med det hidtil ukjendte Faktum, at Romerne i Aaret 141 led et Nederlag overfor Skordiskerne, et Folk i Pannonien, som formodentlig gjorde Indfald paa Balkanhalvøen. Vi faa Navnene at vide paa de tre Gesandter, som Romerne i Aaret 149 sendte til Pergamon, og blive derved i Stand til at rette det hos Polybios

(XXXVII 6) korrupt overleverede Navn *Λεύκιος Μαλλιολέων*; Manden hed Lucius Manlius Vulso (*Μάλλιος Οὐόλσων*). Flest Oplysninger faa vi dog angaaende Krigen mod Viriathus i Spanien og angaaende de indre Forhold i Rom, som netop synes i høj Grad at være paavirkede af den uheldige Krigsførelse i Spanien. Vi faa her bedre Rede paa Chronologien, end vi tidligere have haft; navnlig er det først nu blevet muligt at fastslaa, i hvilken Rækkefølge Statholderne i Hispania ulterior have fulgt efter hinanden. Viriathus's Drab sættes til 139 (ikke 140), og Romernes Vægring ved at belønne Morderne sættes endda først til 138; heraf synes at fremgaa, at Vægringen, som ogsaa Aurelius Victor angiver, skyldes Senatet, ikke, som Eutropius meddeler, Konsulen Cæpio, der netop angives at have anstiftet Mordet.

Angaaende Forholdene i Rom faa vi den Oplysning, at det Bytte af Kunstværker, som Mummius havde taget i Korinth, først blev fordelt i Rom og Italien i Aaret 142, da Mummius var Censor, samt at Aqua Marcia i Aaret 140 blev ført op til Capitolium. Interessantest er det, at vi ved det nye Fund blive bedre i Stand til at se, hvorledes det under den spanske Krig stadig trak mere og mere op til de gracchiske Uroligheder. At Folket led haardt under de stadige Udskrivninger af Soldater, se vi af gjentagne Beretninger om Strid mellem Konsuler og Folke-tribuner i den Anledning. I Aaret 140 satte Tribunen Appius Claudius igjennem, at der ikke maatte holdes Udskrivning to Gange om Aaret, og samme Aar søgte en anden Tribun at hindre Konsulen Cæpio i at drage til Spanien med Tropperne. To Aar efter kom det endog saa vidt, at to Tribuner lode Konsulerne fængsle; dog blev den Bøde, som de vare blevne idømte, eftergivet dem af Folket. Endelig er at mærke, at Scipio Africanus's Anklage mod Cotta for Udsugelser bliver fortalt under Aaret 138. Denne Overlevering er sikkert at foretrække for Ciceros rhetorisk farvede Angivelse (*bis consul fuerat P. Africanus et duos terrores huius imperii, Carthaginem Numantiamque deleverat, cum accusavit L. Cottam*, pro Mur. 58, jvfr. Div. in Cæc. 69), hvorefter Anklagen skal være faldet efter 133. I ethvert Tilfælde synes Kornemanns Formodning meget rimelig, at det netop var den Omstændighed, at Cotta — trods svære Beviser, men paa Grund af Bestikkelse — var bleven frikjendt, som gjorde, at Africanus Aaret efter understøttede Lex Cassia, som indførte den af Optimaterne i høj Grad forhadte hemmelige Afstemning (Cic. de legg. III 37; Brutus 97). Vi se

saaledes Africanus forholdsvis tidlig i Opposition til Optimaterne, som han først efter Tiberius's Optræden igjen nærmede sig til.

Til Slutning skal endnu omtales enkelte af de Papyri, hvori der er opbevaret Brudstykker af hidtil kjendte Værker af den græske Litteratur. Det vil erindres, at Udbyttet af de i forrige Bind offentliggjorte Fund forsaavidt var mindre glædeligt for de moderne Textkritikere, som det i flere Tilfælde viste sig, at den saa hyppig anvendte Fremgangsmaade, at bygge alene paa den bedste Haandskriftklasse og skyde alle «ringere» Haandskrifter til Side, blev desavoueret af Papyrushaandskrifterne, som ofte bekræftede de ringere Haandskrifters Læsemaade. Særlig grelt kom dette Forhold frem ved Xenophons Anabasis, hvor det viste sig, at Papyrushaandskriftet i et lille Stykke Text Gang paa Gang i Fællesskab med vore ringere Haandskrifter frembød en rigtig Læsemaade, hvor det «bedste» Haandskrift, som er lagt til Grund af de nyere Udgivere, er helt forvansket.

Fuldt saa galt er det ikke denne Gang; dog er det nok værd at bemærke, at i et Fragment af Xenophons Kyropædi — hvoraf der ligesaa lidt som af Anabasis til Dato existerer nogen ordentlig kritisk Udgave — følger Papyrushaandskriftet snart den ene, snart den anden Haandskriftklasse, og i Sophokles's Elektra 995 har Pap. ligesom de ringere Haandskrifter *ποτε βλέψασα* for *ποτ' ἐμβλέψασα*.

Paa den anden Side byde de nye Fund dog ogsaa Kritikerne den Trøst, at der er Konjekturer af nyere Lærde, som finde Bekræftelse.. Hos Apollonios Rhodios III 745 bekræfter Pap. Porsons Konjektur *ναυτίλοι* for *ναῦται*, og hos Æschines III 94 ligeledes Kaibels Konjektur *ζώντων* for *ὁρώντων*. Med blandede Følelser optager man det derimod, at der er kommet for Dagen en hel Del Læsemaader, som ere, om ikke bedre, saa dog ligesaa gode som de hidtil kjendte. Ved Ordstillingen *ἀπορίαν ἔσεσθαι* for *ἔσεσθαι ἀπορίαν* hos Æschines III 96 fjernes en Hiatus, og Tilføjelsen af *δὴ* i *ταῦτα μὲν* <*δὴ*> *τὰ φανερὰ* er heller ikke ilde. Endelig er der til Thukydid fremkommet en hel Del nye Varianter i nogle Brudstykker af IV 28—36, som tilhøre det samme Haandskrift, hvoraf der tidligere er fundet nogle Stykker af de paafølgende Kapitler (36—41). I cap. 29,3 er at mærke *ἀπροσδοκήτοις*, indført ved Rettelse for *ἀπροσδοκήτως*, i cap. 32, 1 *κατὰ τὸ εἰωθός* for *κατὰ τὸ ἔθος*: i cap. 32, 2 findes Læsemaaden *ἀπέβαινεν* i Stedet for Haandskrifternes *ἐπέ-βαινον*, som i Udgaverne er rettet til *ἀπέβαινον* (ogsaa Flertallet

er unøjagtigt, da Subjektet er *ὁ στρατός*). Fremdeles findes i cap. 34, 1 *ἀμύνεσθαι*, som er rettet til *ἀμύνασθαι*, de senere Haandskrifters Læsemaade, men *ἀμύνεσθαι* maa vistnok foretrækkes; i cap. 35, 1 er *ἐχώρησαν* rettet til *ἀνεχώρησαν* og sammesteds findes den noget større Variant *οὐ πολὺ ἀπέχον* for *ὃ οὐ πολὺ ἀπεῖχε*; endelig cap. 35, 2 *δή* for *ἤδη* og *πρός* for *ἐς*, og cap. 36, 2 *πιστεύοντες* for *πιστεύσαντες*. Om end disse Varianter for en stor Del ere ret ligegyldige, bidrage de dog til at forstærke Indtrykket af vor Overleverings Mangelfuldhed, et Indtryk, som overhovedet de mange Papyrusstumper, der graves frem i Ægypten og underkastes et saa ihærdigt Studium, nødvendigvis maa fremkalde.

Nye etruskiske Indskrifter.

Af S. P. Cortsen.

I «Sitzungsberichte der Bayer. Akademie der Wissenschaften» for 1904, Hefte IV, har A. Torp og G. Herbig udgivet en Del etruskiske Indskrifter, som de har fremdraget under Rejser i Italien i det sidste Par Aar. Beretningen, der foruden Indskrifterne selv indeholder Oplysninger angaaende de Omstændigheder, der har ledsaget Fundene, afvigende Læsemaader, samt af og til Tydningsforsøg, er udkommet som Særtryk (i Komm. hos G. Franz, München).

Man maa være Udgiverne taknemlig, fordi de allerede nu har publiceret disse Indskrifter, som egentlig først skulde foreligge i C. I. E., men paa Grund af den Langsommelighed, hvormed dette Værk fremkommer, endnu kunde lade vente paa sig i lange Tider. Det ret righoldige Materiale, den sidste halve Snes Aar har bragt os (navnlig Mumiebindet i Agram; endvidere den af Bücheler i Rheinisches Museum for 1900 offentliggjorte Gravskrift fra Capua, Indskriften fra Monte Pitti o. fl. a.), i Forbindelse med de ældre Kilder, vække Haab om, at det snart kan lykkes at sprede noget af den Taage, hvoraf det etruskiske Sprog endnu er omgivet. Ogsaa af en anden Grund tegner Udsigterne sig lysere: der kan ikke længere være Tvivl om Arbejdsmethoden. De Resultater, de fleste af de ældre Etruskologer har naaet, maa nødvendigvis for den uhildede Iagttager synes faa og smaa i Forhold til det anvendte Arbejde; men saa længe man spillede Prokrustes' Rolle overfor etruskisk, søgte at tyde dette Sprog ud fra et eller andet kendt, kunde det ikke være anderledes. I Praxis har denne Fremgangsmaade, hvis Uholdbarhed ret hurtigt skulde synes indlysende, slaaet sig selv død; et graverende Eksempel paa Methoden frembyder Deecke's «Tydning» af Blypladen fra Magliano. Etruskisk kan — det indrømmer vist alle nu — kun tydes gennem de etruskiske Indskrifter. Dette Synspunkt har af de ældre Forskere Pauli altid gjort gældende, skønt han — af forstaaelig Utaalmodighed — ikke tilstrækkeligt skarpt har trukket Grænsen mellem sikker Viden og rene, ofte ganske æventyrlige Kombinationer; det fremtræder ligeledes nogenlunde konsekvent gennemført

hos Torp i hans Etruskische Beiträge I og II; at man alligevel paa en Mængde Punkter maa være uenig med ham, er bl. a. en Følge af Undersøgelsernes Vanskelighed. Særlig lidet overbevist har jeg følt mig af Torps Afhandling om de etruskiske Talord (I p. 64 fg.), hvor han søger at bevise, at de første 6 Tal har Værdi i denne Orden: *ϑu* : *zal* : *ci* : *śa* : *maχ* : *huϑ*, samt at *-em-* i Forbindelsen Ener + Tier svarer til latinsk *de* i *undetriginta*; *zaϑrum* skulde betyde 20. I et Par af de nyfundne Indskrifter mener Torp nu at have fundet Støtte for sin Theori. Nr. 46 (p. 510) lyder saaledes: *ziltnal* | *ramϑa* | *avils* : *ϑu*|*nem* : *za*|*ϑrums arśϑai*. Disse Ord er indhuggede paa et Sarkofaglaag, der bærer Billedet af en ung Kvinde. *Ramϑa* er Genetiv med den almindelige Udeladelse af Gen.-Mærket *s*. Betydningen er altsaa: *Ramtha Ziltnas* (nl. er denne Kiste). *avils ϑunem zaϑrums* angiver den afdødes Alder (*avil* = Aar). Efter Torp er *ϑunem zaϑrums* = *undeviginti*, og dette kunde passe udmærket paa den fremstillede Figur; de to Arbejdere, der var Torp behjælpelige, anslog den unge Kvindes Alder henholdsvis til 19 og 18 à 19 Aar. Det er mærkeligt, at Torp ikke har indset, hvorlidt der lader sig bygge paa den Art Materiale. Hvormange vil efter Fotografi paatage sig at bedømme en Persons Alder til Punkt og Prikke? Men hvor uendelig meget vanskeligere bliver ikke Bedømmelsen her, hvor man ingen Garanti har for, at Portrætlighed har været tilstræbt? Og selv om Etruskerne har haft Sans for realistisk Fremstilling, hvorpaa forskellige Ting tyder, er det jo ingenlunde afgjort, at de altid har forstaaet at give den et tilfredsstillende Udtryk. Ofte har vel den dødes Slægtninge købt Sarkofag med Billede færdigt, og om nogen tilstræbt Lighed mellem den afdøde og Sarkofagfremstillingen bliver der da naturligvis ikke Tale. Endvidere ved vi intet om Etruskernes tidlige eller sene fysiske Udvikling; hvor Indskriften er anbragt paa Sarkofagkassen og Figuren paa Laaget, er der Mulighed for, at Laaget slet ikke tilhører denne Kasse — noget saadant kan i enkelte Tilfælde bestemt paavises; og endelig kan Billedet fremstille en hel anden end den afdøde, f. Eks. den, der har skænket Kisten. For at danne sig blot en Smule Skøn over det tilladelige i Slutninger fra Sarkofagfremstillinger til Betydningen af de herhen hørende Tal, hvor disse er udtrykt med Bogstaver, krævedes en Undersøgelse af Forholdet, hvor Tallene er angivne med Taltegn (af denne Art forekommer der mange). Indtil en saadan fore-

ligger, bør man ved Fastsættelse af Talordenes Betydning ikke benytte Argumenter hentede fra Sarkofagbillederne. Forøvrigt udtaler Torp sig selv i den førnævnte Afhandling ret nedsættende om Slutninger paa dette Felt, ganske vist i Anledning af en Fremstilling, der synes at gaa mod hans Hypothese. Fabretti 2071 er afbildet en velvoksen Mand, der af Fabretti betegnes som *uomo vecchio*, medens Deecke angiver hans Alder til højst 30 Aar. Indskriften har: *avils ciem zaϑrums lupu*, der efter Torp skal være: Han gik bort i en Alder af 17 Aar. I Virkeligheden kan der her lige saa lidt hentes et Modbevis mod *ciem zaϑrums* = 17, som der af Stedet ovenfor kan søges en Bekræftelse paa *ϑunem zaϑrums* = 19.

Gennem en anden Betragtning forekommer det mig imidlertid usandsynligt, at *zaϑrum* kan have saa lav en Værdi som 20. Fabr. P. S. 388, hvor der er Tale om en Mand, død *maχ zaϑrum* Aar gammel, læser Deecke (Forsch. u. St. VI Nr. 20) og andre: *zilaχnuce* | *zilc XI . purtśvavc XI* . . Nu har Torp utvivlsomt Ret i, at det ikke kan forholde sig rigtigt med denne Læsemaade *XI*. Bortset fra, at man ved Angivelser af, hvor hyppigt en Mand har beklædt et Embede, ellers altid finder Talbogstaver (*cizi*, *eslz* osv.), er et saa højt Tal ganske urimeligt. Det højeste Tal, vi ellers finder angivet — og det staar endda ret isoleret — er (Fabr. P. S. 387) *cezpz (zilχnu = var Zilc)* + *ϑunz (purtśvana = var puruϑn)*, hvilket i det højeste kan være 15, men sandsynligvis er meget mindre; men den døde har der opnaaet en saa høj Alder som *avils esals* : *cezpalχals* d. e. mindst 72 Aar. Hvad der skal læses, bliver et andet Spørgsmaal og har ikke Interesse i denne Sammenhæng; men naar Torp vil forstaa Stedet saaledes: Han var Magistratsperson *(zilaχnuce)* i Embedet *(zilc) purtśvavc*, da er dette bevislig urigtigt. *zilχ* kan ikke betyde Embede i al Almindelighed; dette fremgaar allerede af Indskrifter som Fabr. 2339: *larϑ* : *ceisinis* : *velus* : *clan* : *cizi* : *zilaχnuce*. En saadan Betegnelse: 3 Gange Embedsmand uden Tilføjelse af, af hvad Art Embedet har været, er ganske utænkelig. Desuden staar *zilχ* ofte sideordnet med *cepen*, *puruϑn* o. a. Ord, om hvilke vi ved, at de betegne bestemte Embeder, og endelig viser den før citerede Indskrift: *zilχnu* : *cezpz* : *purtśvana ϑunz*, at *zilχ* er en Embedstitel; thi Meningen kan dog ikke være, at den døde har været Embedsmand x Gange, *puruϑn* (Embede af sakral Karakter) y Gange. Af hvad Art dette Embede som *zilχ* har været, lader sig efter min Mening ogsaa omtrentlig bestemme (jeg

ser fuldstændig bort fra Deeckes halsbrækkende Etymologi Forsch. u. St. VI p. 31 fg.).

Fabr. 2335 a. (Deecke VI Nr. 17) er *zilχ* en Mands eneste Embedstitel (*eslz . zilaχnϑas* : *avils* : *ϑuneśi* : *muvalχls* : *lupu* = efter at have været *zilχ* 2 Gange døde han i en Alder af — Aar). Paa Forsiden af Kisten ser man den døde paa en Biga, ledsaget af 8 Mænd foran, 2 bagved. Fabr. P. S. 387 (før omtalt) er følgende Ord indhugget paa Kanten af en Sarkofag: *tute* : *larϑ* : *anc* : *farϑnaχe* : *tute* : *arnϑals* : *lupu* : *avils* : *esal* : *cezpalχals* : *haϑlials* : *ravnϑu* : *zilχnu cezpz* : *purtśvana* : *ϑunz*. Dette betyder: Larth Tute gav denne (Kiste) til Arnth Tute (Gen.-Mærket udeladt; sml. ovenfor), død i en Alder af — Aar, en Søn af Ravnthu Hathli; han var *zilχ* — Gange, *puruϑn* —. Forsidens Relief viser den døde staaende paa en Biga, togaklædt; foran Vognen gaar 2 Liktorer i Toga, ved Siderne 2 Hornblæsere og bagved Vognen 2 Embedstjenere, hvoraf den ene holder en Lovtavle. Da *puruϑn* er et Præsteembede, kan denne Fremstilling kun tage Sigte paa *zilχ*-Stillingen. Man faar det Indtryk, at *zilχ* har været en Stilling, der paa nogle Punkter svarede til romersk Prætor, paa andre til romersk Konsul; for denne verdslige Karakter af Embedet har vi ogsaa indirekte et Bevis deri, at vi slet ikke finder *zilχ* omtalt paa Blypladen i Magliano eller Mumiebindet i Agram, der afgjort er af sakralt Indhold, og hvor *puruϑn*, *iχuteo*, *cepen* o. a. Embedsmand er nævnede.

Overensstemmende med det ovenfor udviklede har den Mand, hvis Alder er *maχ zaϑrum*, beklædt to Embeder, og da synes 25 Aar (saal. Torp) for lavt; saa vidt mig bekendt er ellers den laveste Alder for en Embedsmand 36 Aar, maaske med Undtagelse af Fabr. 2055: *elsśi* : *zilaχnu* : *ϑeluśa* : *ril* : *XXVIIII*, hvor Tilføjelsen: 29 Aar gammel muligvis skal betegne en usædvanlig tidlig Embedsbeklædelse.

I Nr. 55 finder vi et nyt Talord. Indskriften lyder: *larisallari* | *saliśla* ϑ*anχvilus* *calisnial* | *clanl avils* | *huϑnars*. Da Tierne dannes ved *alχ* eller *ϑrum*, repræsenterer *huϑnar*, som Torp rigtig har set, Ener + Tier (*huϑnar* maaske = 16; Figuren kan dog ikke tages til Indtægt for denne Værdiansættelse). Naturlig er da den Slutning, at vi i *nar* har det etruskiske Ord for 10. Herved bliver Eksistensen af det af Torp konstruerede Ord for 10 *lu* højst problematisk; thi at etruskisk skulde have to Ord for 10 i Ener × Tier og ét i Ener + Tier, uden at noget af disse Ord skulde være = Tallet 10, er ikke rimeligt.

Ogsaa i Nr. 56 (ligesom Nr. 55 Sarkofagindskrift) har vi Talord. Linie 2 lyder: XXX *lane vel śeϑal . acilc .* ↑ . Λ . *celc : ceanuϑ : avils*. Her er Tydningen højst usikker, da første Linie omtrent er udvisket; læselig er kun Begyndelsen *xn velχas* og Slutningen *śuϑu : puϑce*. Torp formoder, at Indholdet er: Velchas, som ligger i Sarkofagen, har optaget Stalane Vel og 15 Slægtninge i sin Grav. Tilsidst angives den afdøde Velchas' Alder i Ordene *celc ceanuϑ avils*. Dette skal betyde 48 Aar (*celc* = 30, *ceanuϑ* = 18). *celc* er vel tænkeligt som grafisk Variant til *cealχ*, *celχ* (*c* for *χ* er ganske almindeligt); imidlertid behøver *celc* dog ikke at være Talord, men Opfattelsen *cel (cel, cal* = lat. *cella)* + *c* (= og) er ligesaa tilstedelig. Hvilket Tal *ceanuϑ* er, tør jeg ikke udtale mig om, men jeg finder det meget betænkeligt af Torp at antage to Ord for 18, *eslemzaϑrum* og *ceanuϑ*. Oversættelsen af Linie 2 tilfredsstiller kun i ringe Grad Meningen; at sammenligne Fabr. 2335 gaar ikke an, da dér ikke er Tale om at bisætte 20 Slægtninge i Graven, men derimod om at nedsætte 20 Urner i den! *murs* betyder nemlig som af Schäfer fundet: Krukke, Urne.

Af andre Indskrifter kan der være Grund til at fremhæve Nr. 48 (Sarkofagindskrift):

ramϑa : nuiχlnei : stalanes : velus
cianil : puia

Her har vi i *cianil* et nyt Ord. Da *puia* betyder Hustru, maa *cianil* enten være et Adjektiv med Betydningen elsket, kære (for Endelsen sml. *acil*, *husil*, *vacil*) eller et Ordenstal svarende til *ci*. Det sidste anser jeg med Torp for langt det sandsynligste. Et saadant Følelsesudbrud som «elsket» er jo ganske almindeligt paa vore Grave, men vistnok uden Parallel paa de etruskiske, der nøjes med en nøgtern Angivelse af Fakta. At *eitva pia* Fabr. 2340 skulde betyde smuk og from (*pia* romersk Laaneord) er en løs Paastand, for hvilken der ingen Støtte kan anføres. Hvis *cianil* er Ordenstal, maa *ci* være et ret lavt Tal — noget, der ogsaa er sandsynligt ud fra en Række andre Betragtninger — 2 eller 3. Naar Torp p. 511 bemærker, at han har bevist Værdien 3 for *ci*, da er dette ganske urigtigt; *ci* = 3 er en ren og skær Hypothese, der bl. a. hviler paa det falske Grundlag, at *vacl M. A.* skulde betyde «Spruch». Hvad dette Ord end betyder — «Spruch» kan det ikke være, som det allerede fremgaar af Forbindelsen *vacltnam*, der er = *vacl etnam* (*etnam* = Offer-

gave); altsaa maa *vacl* være noget, der ofres (et Suffix *-tnam* er ganske ukendt).

I Nr. 55 finder Torp Genetivformen *clanl* (*clan* = Søn) højst paafaldende, da den almindelige Form er *clenśi*. Da Genetiv Enkelttal i etruskisk dannes enten med *s* eller *l* og der ikke synes at være Tale om forskellige Deklinationer, kan jeg ikke se, hvad der skulde være i Vejen for, at det samme Ord danner sin Genetiv baade med *s* og *l*, selv om den ene af disse Dannelsesmaader er den almindelige. Forøvrigt kan en saadan Vekslen bestemt paavises i Ordene paa *na* (sml. ogs. *fuflun-l*, hvor det ikke er nødvendigt at antage Elision af *s*; *neśs* ved Siden af *neśl*, *murśs* og *murśl*; sikkert *larϑias* og *larϑial* som Gen. til Larthi(a) m. a.). Den samme Genetivform har vi aabenbart C. I. E. 4539 *ca* : *suϑi* : *nes*[*l* : XX] | *amcie* : *titial* : *can*|*l* : *restiaś* (Udeladelse af *l* er ganske almindeligt); maaske ogsaa C. I. E. 76 *mi* : *cana* : *larϑiaś* : *zanl* : *velχinei* : *śe* . . . .

Nr. 35 lyder saaledes: *nerinai* . *ravnϑu* . *avils*. *ril*. ↑ *IIX*. *at*. *cravzaϑuras* (:) *velϑurs* : *lrϑalc*. Betydningen er klar. Ravnthu Nerinai (død) i en Alder af 58 Aar, Velthur og Larth Cravzathuras *at*. I *at* maa der stikke Forkortelse af et kvindeligt Slægtsnavn, naturligst Moder (for Hustru har vi Ordet *puia*). Efter min Mening maa dette *at* (eller *ati*, som Pasqui læser) sættes i Forbindelse med *ativu* Fabr. 2169. Paa den ene Side af en Nenfrostele læses: *[r]avnϑu* . *sei* | *tiϑi*; paa den anden: *ativu* | *sacniśa* : *aturś*. Den samme Form med udeladt *v* har vi Fabr. 1013: *larϑi* : *seianti* : *fraunisa* : *atiu* : *piute* : *ś*. Denne sidste Indskrift maa betyde: Larthi Seianti Frau(c)nis Datter, Sethre Piutes *atiu*; *atiu* bruges altsaa her om en Kvinde; »Moder» synes at passe godt. (Da *piute* er skilt fra *ś* ved Punkt, kan man ikke som Torp I 34 opfatte *piute* : *ś* som Gen. til *piute*, men *s* er her som ikke sjældent Afkortning af Navnet *sethre*). 2169 maa betyde: Ravnthu Seitithi (nl. hviler herunder). Hendes Moder indvier *aturs*. Torps Oversættelse: Ravnthu Seitithi, *die ativu*, indvier til sig selv (underforst. en Grav) er urigtig. Hvis *ativu* hørte sammen med Ravnthu Seitithi, havde det sikkert staaet paa samme Side; *ativu* uden Genetiv vilde være underligt, da det efter Torp, der rigtigt afviser Deeckes *sacerdos*, betyder: Enke, Søster el. l. (hvis Enke eller Søster?); og endelig er *aturs* ikke Gen., men Nom.-Acc. og danner Objekt for *sacniśa*. At *s* hører med til Ordets Stamme. fremgaar af Fabr. 2335 (paa Laaget af en Sarkofag) . . . *atrśrc*.

escuna . calti . śuϑiti (*c* = og) . . . og giver *atrśr* i Gravrummet. Torp øver Vold mod Teksten, naar han river *rc* løs fra *atrś* og tager disse to Bogstaver som Objekt.

Af Gloser, vi allerede i Forvejen kendte, og hvis Betydning er nogenlunde klar, finder vi *mutna* = Kiste 49, 50, 51 og 53; *fleres* = Billede, Billedstøtte 21 (almindeligt paa M. A.); *tinia* 37 a etruskisk Navn for Juppiter (med Sideformen *tina,* Gen. *tinś, tinśi*); *ecn, eca, ca,* grafiske Varianter af det demonstr. Pronomen, = denne; Betydningen er absolut sikret, og Herbigs «vielleicht» er unødvendig Forsigtighed; 42 *eclϑi ramϑa cainei* er *eclϑi* aabenbart Lokativ af Nom.-Acc. *cal, cel, cela* = lat. *cella*; altsaa blot grafisk forskelligt fra *clϑi, celati, calati, calti, clt, clϑ*. Til *eclϑi, clϑi* sml. *ścuna, escuna; luri, eluri*; *ecn, cn; puruϑn, eprϑne* osv.

Anmeldelser.

F. Cumont, Die Mysterien des Mithra. Deutsche Ausgabe von *G. Gehrich*. Leipzig 1903, Teubner. XVI + 176 s.

Med enestående koncentration har den belgiske arkæolog *Franz Cumont* helliget sig til studiet af guden Mithra, og han har i de c. 15 år, denne hans forskning har staaet på, gennemgransket sit æmne til bunden. Det var også fornødent, at det blev gjort. At den iraniske guddoms kultus var mægtig i den romerske kejsertid og vidt udstrakt over riget, vidste man; men dens liv var så lønligt og dens steder så spredte, at der skulde en gennemtrængende søgen til for at få sagen samlet under øje. Fr. Windischmanns udførlige artikel om Mithra i ZKM I var ikke nok dertil og opholdt sig tilmed især ved Mithradyrkelsens østlige ende; den støttede sig også næsten udelukkende til litterære mindesmærker. Men der måtte gås arkæologisk tilværks om man skulde faa fat i Mithra, og Cumont havde ikke ladet nogen indskrift eller noget billedværk upåagtet, da han i 1896 og flgg. år fremlagde sit store værk «Textes et monuments figurés relatifs aux mystères de Mithra» (Bruxelles, Lamertin). Det er hovedindholdet af dette lærde opus som han nu har gjort almindelige dødelige den tjeneste at fremstille i let tilgængelig korthed[1]; og denne mindre bog har da også fundet fortjent udbredelse, idet den foreligger både i tysk og engelsk oversættelse fra den franske original.

Det mindst betydelige af bogens afsnit er det første om Mithraismens oprindelse. Forf. viser her meget kortfattet hvorledes den iraniske guds kultus har bredt sig over Armenien, Pontus og Kappadokien og det øvrige Lilleasien, dens sammensmæltning med babylonisk religion og andre semitiske elementer. De vigtigste problemer på dette område har C. dog ikke søgt at løse. Mithras forbindelse med solen er vel kendt fra Veda og Avesta, hans forbindelse med oxen — som er et hovedtræk i hans vestlige form — derimod ikke. Hvor stammer den fra? og på hvilket tidspunkt har han faaet sin frygiske hue? Hvor mange iraniske elementer har han overhovedet bevaret? At Mithra er

[1] Også hans artikel Mithra i Roschers lexikon kan anbefales dem, der vil slippe lettere til det.

et rigtig godt exempel på et kultisk konglomerat er ihvertfald tydeligt, og måske man aldrig får nøglet viklet op. Skade, at den danske præst Johannes Fibigers store værk om Mazdaismen aldrig blev udgivet. Det indeholdt en meget grundig undersøgelse af Mithradyrkelsens lilleasiatiske elementer og kom, såvidt jeg husker, til det resultat, at disse var det afgørende ved gudens senere skikkelse.

Med det næste afsnit: Mithradyrkelsen i Romerriget betræder Cumont sit egentlige revier. Det første udbytte af hans topografiske eftersøgning er dette vigtige: at «Mithra for stedse blev udelukket fra den græske verden». Grækernes nationale stolthed bød dem det; de kunde tage mod mange fremmedguder, men den persiske arvefjendes skytsgud har de betakket sig for. Italien er Mithra ifølge Plutarchs troværdige beretning nået til på Pompejus' tid, vistnok gennem den kilikiske sørøverkrig. Overhovedet er hæren det bindeled mellem øst og vest, ved hvilket den nye kultus forplanter sig; derfor nåede den først ud til rigets udkanter, langs grænserne i nord og vest, hvor legionerne lå; først senere, og da især med soldaterkejseren Commodus, vinder den rigtig fod i Rom. Særdeles levende er C.s påvisning af, hvorledes bestemte rekruteringer med asiatiske tropper, f. ex. Hadrians i Dalmatien og Møsien, og enkelte kolonisationer som Trajans i Dacien, har ført Mithraismen med sig og hvilken betydning det havde, at just Commagene, hvor denne religion stak særlig dybt, kom til at levere så meget mandskab til legionerne. Således afsøger C. det hele terræn «fra Sortehavets bredder op til de skotske bjærge og ned til Saharas ørken»; han opleder kultusstederne, viser, hvor dyrkelsen har udbredt sig over landdistrikterne, og hvor den (som i Britannien) har holdt sig til de befæstede pladser. I Middelhavets havnebyer forklarer han udbredelsen gennem de asiatiske slavers spredning, hvad også indskrifterne ligefrem beretter om. I Cæsarea i Kappadokien vier en slave («på meget god latin») et solbillede til Mithra, hvad jeg griber lejligheden til at notere som støtte for tydningen af Trundholmfundet (Danske Studier I). Hvor C. finder lokaliteter uden fremtrædende Mithradyrkelse, søger han at forklare det; i Asia propria, Bithynien og Galatien mangler den, fordi handelen var på græske hænder og fordi der herfra kun exporteredes mandskab. Når den mangler i Spanien og Midt- og Vestgallien, slutter C. at det var fordi der ikke var stående legioner i disse egne, som altså kunde rekruteres fra Asien — hvilket er stærkt sluttet. Som et hovedresultat slår C. fast, at

Mithradyrkelsen har spredt sig med en vidunderlig hastighed, hvilket jo også stemmer med det almindelige indtryk, man har af mindesmærkernes ensartethed og samtidighed.

I det smukke lille kapitel «Mithra og kejsermagten» anføres der strax en grund til denne hurtighed, nemlig at dyrkelsen kom så sent til Rom, at den undslap forfølgelser, som tidligere orientalske kultusbevægelser havde været udsat for. Kejserne tog allerede fra Neros tid velvilligt imod den og fandt selv en positiv støtte i Mithraismen, idet denne gav et vægtigt bidrag til kejserdyrkelsens udbredelse. Ganske vist dyrkede Perserne ikke storkongens person, men for guddommelig regnede de dog hans kongelige magt, den såkaldte *hvareno*, der snart tænktes som en ildslue, snart som et blot abstractum. Dette ord oversatte Grækerne ved τύχη, Romerne ved *fortuna*, og denne persiske forestilling om kongemagtens guddommelighed forplantede sig via Pontus og Kappadokien, indtil vi finder den på Vespasians og hans efterfølgeres mønter som *fortuna Augusti*. Den samme tankegang ligger, som C. i det enkelte påviser, bag kejsertitlerne *pius*, *felix* og navnlig *invictus*, der er en arv fra den med Mithra identificerede *Sol invictus*. Solkronen har sin oprindelse sammestedsfra, og udtrykket *deus et dominus natus* forklarer C. ud fra Mithratheologiens præexistenslære.

Udførligt fremstilles nu denne theologi som et spekulativt system sammenføjet af den iraniske dyrkelse af «Tiden» (*Zervan* = χρόνος identificeret med Κρόνος) og af naturelementerne: den babyloniske stjærnedyrkelse med dens skæbnetro og den til Mithra særligt henhørende soldyrkelse. I denne verdensorden står solguden (ligesom den babyloniske Shamash) som en «midler» (μεσίτης), dette vigtige begreb, der i de første århundreder melder sig i alle religiøse systemer, gnostiske og platoniske såvel som kristelige, idet det for alle gælder om at skaffe en effektiv forbindelse mellem den unærmelige og uerkendelige gud og menneskeslægten. Derfor kredser den mythologiske fantasi nu så stærkt om Mithras person, hans fødsel i klippehulen, hyrdernes tilbedelse, hans dyst og forlig med solen, først og fremmest hans gentagne kampe med oxen. Disse får dels kosmogonisk betydning efter gammelarisk mønster, idet tyrens blod og sæd giver alt Levende væxt og liv på jorden, hvorved Mithra altså bliver skaber (demiurg); dels antager disse kampe en heroisk-tragisk karakter i stil med Heraklesarbejderne; det er Mithras lidelse og møje. Hvor tyreslagtningen senere optræder med sin bloddåb i Mithrasliturgien,

tyder C. den vistnok rigtigt som livsgivende, ikke som rensende. Imidlertid spiller også renheden (og denne er jo et persisk grundbegreb) en rolle i den mithraiske ethik. Den vandtes dels ved afholdenhed, men mere ved krigersk tapperhed, ligesom man i det hele sporer den persiske mandigheds- og virksomhedsånd i denne moral. Det afgørende er dog gudens hjælp og den forløsning, der ligger i optagelse i hans kultuskreds og den mystiske forbindelse med hans væsen. Ved denne hjælpes den troende gennem skæbnerne hinsides graven og går frelst ud af dommedagsprøverne og verdensbranden. Også disse sidste optrin er utvivlsomt lån fra det persiske.

Såvel dette dogmatiske kapitel som navnlig det følgende om liturgien er løselig holdt og bevæger sig en del i formodningens form. De er heller ikke længer vor bedste kilde. C.s arbejde lider på dette punkt af den vanskæbne at være kommet til verden kort før Dieterich udgav den liturgi, som han har bestemt som en Mithrasliturgi. C.s eget suk efter «et lykkeligt tilfælde som skulde bringe et Mithramissale for dagen», har således fået prophetisk betydning, men samtidig har dette fund og dets tydning kronet C.s egne arbejder; thi uden disse var Dieterich sikkert ikke kommet langt frem med sin tolkning af denne næsten uigennemtrængelige text. I Dieterichs bog må man altså søge nærmere besked om Mithradyrkelsens faktiske indhold (ihvertfald sålænge Dieterichs påstand står uomstyrtet, at det virkelig er en Mithrasliturgi, han har fremlagt).

I slutningskapitlet om Mithraismens skæbne i Romerriget og dens forhold til de andre datidige religioner er C. atter på sikker grund, og hans fremstilling former sig her til et særdeles lærerigt billede af kejsertidens indviklede religionsforhold. Grundene til, at Mithradyrkelsen efter sin hurtige udbredelse og stærke kulmination (omkring 250) så brat sank sammen, søger han fornuftigvis ikke blot i de kristne kejseres forfølgelser, men også i indre skavanker. At kvinderne var udelukkede fra Mithradyrkelsen var allerede en fatal omstændighed, men endnu mere skæbnesvanger var Mithrareligionens synkretistiske karakter, der ikke blot indvævede alskens ufrugtbare naturspekulationer, men også orgiastiske udskejelser i det ellers så smukt anlagte Hele. Og disse uægte bestanddele blev Mithraismen aldrig befriet fra, fordi den ikke som kristendommen blev avet af modstand og modsigelse i sin opvæxt, men tværtimod strax gjorde lykke og kom på moden. Dog tror jeg ikke, det er modstandens rensende skærsild alene, der gav kristen-

dommen overtaget. Underligt, at der i disse afregninger mellem kristendom og hedenskab fra videnskabelig side lægges så lidt mærke til det faktum, at kun de tre religioner, der er grundlagte af en personlighed, og som består i forholdet til denne personlighed, har kunnet blive verdensreligioner.

Edv. Lehmann.

Oluf Nielsen, Lærebog i fransk Syntax til Brug for de højere Klasser. Kbh. 1904 (G. B. N. F.). 167 S.

De lærere, der har følt ulæmperne ved at anvende Bartels store syntax, men som ikke har kunnet bekvemme sig til at bruge en mindre bog som f. ex. Jungs grammatik, vil sikkert med glæde hilse fremkomsten af et hjælpemiddel, der er mere beregnet paa undervisningen i de højere klasser. Om nærværende bog træffer det rette, vil naturligvis kun kunne lade sig afgøre ved at bruge den med et eller to hold. Paa forhaand synes den at være lidt for omfangsrig, medens den paa den anden side har forskellige gode egenskaber, der røber den kyndige lærer. Det er saaledes absolut et fremskridt, at læren om infinitiv er ordnet efter infinitivens funktioner og ikke efter dens forbindelse med præpositioner, at der gøres opmærksom paa forskellen mellem *personne* og det substantiviske *aucun*, at det fremhæves, at en sætning med *pour que* ikke altid er en hensigtssætning, og flere andre ting. I det hele og store afviger bogen imidlertid ikke meget fra den traditionelle behandling af fransk syntax. Der findes adskilligt forældet, og, hvad værre er, der er ikke skarpt nok skelnet mellem lærebog og sprogbeskrivelse. En lærebog skal f. ex. docere, at nægtelsen paa fransk er *ne—pas*, en sprogbeskrivende fremstilling skal tillige vise, hvorledes det literære sprog paa mange maader viser spor af ældre tilstande. Nu siger forfatteren ganske vist udtrykkeligt (s. 129), at *pas* i det moderne sprog er uundværligt, og lader tilfældene med *ne* alene træde i baggrunden; men rundt om i bogen findes der exempler, der er tagne fra det literære sprog og ikke afpassede efter lærebogens tarv, saaledes f. ex. s. 16—17: *Je ne pouvais choisir meilleur moment.* Da der ikke er saa mange aar tilbage, inden fransk faar en væsenlig anden stilling i skolen, meddeler forf. i fortalen, at han agter at sammenarbejde sin «grammatik» og foreliggende syntax til en ny lærebog, der vil kunne svare til det ny gymnasiums tarv, og at han i denne vil foretage en oprømning i det traditionelle stof. Forhaabenlig vil han da se mere bort fra det sprogbeskrivende og indføre ensartethed i alle meddelte exempler.

Passé défini maa vige for passé indéfini overalt undtagen netop i den anmærkning, der skal kortelig fortælle, at passé défini er en ren bogform. Paa samme maade maa imparf. du subj. udryddes fra alle exempler, der ikke direkte vedrører subjonctif, og selv der maa tilfælde som *on eût dit* erstattes af *on aurait dit* osv. osv. Opgaven er ikke saa ganske let, da det gælder om at kaste saa meget overbord, som hidtil er anset for nødvendigt, men det vil være et meget fortjenstfuldt arbejde, som man kun kan ønske forf. held til at fuldføre.

Med hensyn til forskellige enkeltheder har jeg en anden opfattelse end forfatteren. Da det vilde blive for vidtløftigt her at komme ind paa dem alle, skal jeg nøjes med at udplukke et par ting, der for øvrigt ikke alle er af lige stor betydning.

S. 14. Blandt de tilfælde, i hvilke artiklen udelades, findes som sædvanligt *il loge rue de Richelieu.* Det er imidlertid ikke tilstrækkeligt at sige, at artiklen udelades ved bopælsangivelser. For det første er det kun navne paa gader, torve og pladser, der kommer i betragtning, for det andet anvendes disse navne uden artikel i langt større omfang end blot ved bopælsangivelse. Sml. følgende exempler, der langt fra er udtømmende: *arrivés place Royale* (Daudet, Numa R. 249); *on s'arrêta rue Jacob* (D., Sapho 18); *l'argent filait rue Fortuny, chez le mange-tout* (D., L'immortel 27); *[il] l'avait vu se faire cirer, boulevard Montmartre* (Zola, L'assommoir 302); *Place du Théâtre Français, elle se décida brusquement* (Lesueur, Fiancée d'outre-mer 94). Navnlig anvendes gadenavne osv. saaledes meget almindeligt i stedet for et bestemt hus eller en bestemt families eller persons bopæl, ganske som paa dansk («Jærnbanegade» = Dagmarteatret), f. ex. *il se fit conduire rue de Courcelles. Plus personne* (D., L'imm. 193; ɔ: til fyrstinde Rosens palæ i rue de C.); *il lui raconta sa visite rue de Rome* (D., Sapho 242), osv.

S. 37. Det forekommer mig mindre heldigt at sige, at *il est* anvendes, naar prædikatet er et adjektiv eller et forholdsled. Hellere: «eller en adjektivisk forbindelse». Det er i de allerfleste tilfælde *à* + infinitiv, der ogsaa ellers fungerer som adjektiv, medens vendinger som det anførte *il est d'un dupe de* . . . sikkert er forældede.

S. 44. Bemærkningen om ordstillingen *de ne le point voir* (for *de ne pas le voir*) kunde passende udgaa af en lærebog, og det samme gælder s. 45 *il crut pouvoir lui tout dire.* Det regelmæssige er, at pronominet kommer umiddelbart foran infinitiven, og det er det, eleven skal lære.

S. 45 fodnote 1. Det er et meget stort spørsmaal, om *voici* og *voilà* er oprindelige imperativer. Det strider mod pronominers foranstilling ved disse ord, og der kan næppe være nogen tvivl om, at det fra først af er spørgeformer.

S. 52. Der vilde være grund til under omtalen af de pos-

sessive pronominer at anføre tilfælde som *je suis heureux d'avoir fait votre connaissance, à vous et à votre sœur*; *leur fille adoptive, à elle et à son frère* (Zola, Travail 477) «hendes og hendes broders adoptivdatter»; *sa fille adoptive et celle de son frère* kunde misforstaaes. Exemplet s. 56 *ma maison et celle de mon voisin* er oversat «mit og min nabos hus» og kan næppe oversættes paa anden maade med faa ord. Der er rimeligvis tale om to forskellige huse, men da det ogsaa kan opfattes som gældende et hus, som jeg og min nabo ejer i fællesskab, er der anledning til at fremhæve, hvorledes forskellen lader sig udtrykke paa fransk.

S. 59. Det er for lidt at sige, at *cela* «undertiden» bruges som foreløbigt subjekt i stedet for *il*. Vendinger som *cela m'ennuyait beaucoup d'en parler* er i virkeligheden ganske almindelige og hænger sammen med den sædvanlige tendens til at sætte *cela* foran upersonlige verber (*ça suffit, ça fume, ça neige* osv.) i modsætning til det personlige *il*.

S. 63. En sætning som *au moment que je sortais* er umulig paa moderne fransk. Det relative adverbium *que* bruges om tidsforhold kun efter substantiver med ubestemt artikel samt efter tidsadverbier som *aujourd'hui, maintenant* osv. Naar man i literaturen træffer tilfælde som *du temps qu'il travaillait à Mousseaux* (Daudet, L'imm. 55); *où est le temps que M. Paul Margueritte publiait la «Force des choses»!* (Pellissier i La Revue 1 avr. 1902, 91) er det bevidste eller ubevidste arkaismer, som elementærgrammatikken ganske maa se bort fra. Det hedder altsaa normalt f. ex. *le jour où ça est arrivé*; *au moment où il quittait sa patrie*; *les fois où il rentrait ivre*, osv. *Du moment que* forekommer i betydningen «siden» (begrundende), men det mere moderne *du moment où* er vel nok saa hyppigt. Derimod regelmæssigt *un jour qu'il se promenait . . ., une après-midi que . . .* osv., men kun indledende, ellers følger der ogsaa *où* efter substantiver med ubestemt artikel, f. ex. *il arrive un jour où c'est fini de rire* (Maupassant, Bel-Ami 142); *elle jura de venir le surprendre une après-midi où elle n'irait pas là-bas ensuite* (Daudet, L'imm. 142).

S. 76. «Visse intransitive Verber (som f. Eks. *aller, courir, dormir, vivre*) kan endogsaa kun bruges absolut». Denne sætning er meget dunkel, naar der som exempel paa intransitive verbers absolute og ikke-absolute brug lige er nævnet *il parle — il parle de Paul*.

S. 77. *pleurer la mort de qn., sentir le tabac* og *sonner la charge* er ikke homogene.

S. 81. Sætningen *un cri les fit dresser en sursaut* maa forandres til *un cri les fit se dresser en sursaut*. Sprogbrugen gaar mere og mere i retning af at beholde *se* foran infinitiv efter *faire* med undtagelse af de nævnte faste forbindelser, hvortil ogsaa hører *faire dresser les cheveux*. I ikke faa tilfælde er det oven i

købet nødvendigt at anvende *se*, se Alfr. Johansson i «Mélanges Wahlund».

S. 96. *malgré que* angives af Dict. général at være forældet. Dette udelukker ikke, at det ret jævnligt findes i nyere literatur, hvorpaa der kunde nævnes mange exempler, som *malgré qu'elle fût alors maigre et frêle* (J. H. Rosny, Thérèse Degaudy 12). Det er ikke sikkert, at brugen af *malgré que* hos moderne forff. (og i vulgærsproget) er at henregne blandt arkaismerne, da den ogsaa kan forklares ved indflydelse fra *malgré* + substantiv ganske som paa dansk undertiden *trods* som sætningspræposition (sml. exempler anførte af Jespersen Dania III 82—83, hvortil kan føjes Søderberg: Gadens Digte 110: «trods jeg ved, at alt paa Jorden»; ogsaa det omvendte, «skønt» som præposition har sit tilsvarende i fransk vulgærsprog: *quoique ça*). Men i intet tilfælde hører *malgré que* hjemme i en lærebog, som derimod bør fremhæve *bien que* og *si — que* paa bekostning af *quoique* og *quelque — que*.

S. 97. *en attendant que* er ikke «ventende til», men «afventende at».

S. 99 fodn. At sige, at *de* foran infinitiv svarer til dansk *at*, tysk *zu*, engl. *to* er misvisende; det er tvært imod *à*, der i mange tilfælde er en nøjagtig parallel til de germanske «infinitivmærker», f. ex. *facile à tromper* = let at bedrage. Forskellen er den, at «at» i germansk ud fra saadanne tilfælde er generaliseret, medens det tilsvarende *a* i romansk kun har faaet en lignende udvidet brug i ét sprog, nl. rumænsk, idet andre udviklinger er traadt i vejen i de andre sprog.

S. 100 fodn. 1. Hvorledes infinitiven i *je suis bien bon de t'écouter* kan sammenstilles med den i *ma première pensée fut de maudire cet accident* er mig en gaade.

S. 104. Det er at stille sagen ganske paa hovedet at sige, at *commencer* «endnu» kan have *à* + inf. ved siden af *de* + inf. Brugen af *à* + inf. er langt overvejende i literaturen og vist eneherskende i det talte sprog.

Forfatteren har bestræbt sig for saa vidt muligt at forklare de forskellige sproglige fænomener, og ogsaa i denne henseende indeholder bogen adskilligt godt i sammenligning med sine forgængere. Dog er jeg ikke sikker paa værdien af saadanne oplysninger som den (s. 63 fn.), at det relative adverbium *que* enten er «en videre Udvikling af det i § 59.3 omtalte *que* eller af Neutrumspronomen *que* (§ 58 Anm. 1, Note)», bortset fra, at man i dette tilfælde ingen oplysning faar ved at følge den sidste henvisning.

Kr. Sandfeld Jensen.

Bibliographie der vergleichenden Literaturgeschichte. Herausg. von *A. L. Jellinek.* 1ster Band. Berlin 1903, A. Duncker.

Det sammenlignende litteraturhistoriske Studium med dets Følgesvend, Sagnforskningen, spiller i vore Dage en saa betydelig Rolle, dyrkes paa saa mange Steder og har en saa vidtløftig Litteratur at opvise, at en regelmæssig udkommende Bibliografi som den foreliggende, over Nyheder paa dette Omraade, næsten hører til de nødvendige Ting og vil blive hilst med Glæde, naar den blot er nogenlunde fuldstændig og omhyggelig gjort. Bogen er egentlig et Tillæg til Tidsskriftet «Studien zur vergleichenden Literaturgeschichte», der for faa Aar siden begyndte at udkomme i Berlin. Et Hæfte af Bibliografien ledsager hvert Kvartal af Tidsskriftet, og dens 1ste Bind indeholder da hvad der er udkommet fra midt i 1902 til midt i 1903, for saa vidt det har været Udgiveren tilgængeligt, — han beklager sig i saa Henseende over manglende Interesse fra Forlæggeres og Forfatteres Side, idet han forgæves har anmodet om Tilsending af de Arbejder, de have ladet se Lyset. Imidlertid er Bindet, med Forfatter- og Sagregister samt en geografisk Fortegnelse over litterære Vexelvirkninger, blevet paa 74 Sider. Udgiveren lægger, som rimeligt er, særlig Vægt paa at faa det fjernere Liggende med, det som ikke enhver Studerende vil træffe paa Alfarvej, altsaa hvad der er spredt i alskens Tidsskrifter, i Disputatser o. desl. Inddelingen er følgende: 1) Almindeligt og Theoretisk, 2) Æmner og Motiver, 3) Litterære Forbindelser («Beziehungen») og Vexelvirkninger, med en særlig Rubrik ang. de enkelte Forfatteres litterære Indflydelse. Den anden Afdeling er ubetinget den omfangsrigeste og indeholder især en stor Del Folklore; indenfor den ere atter de enkelte Motiver ordnede alfabetisk, som: «Pflanzen», «Physiologus», «Politische Dichtung», «Roland», «Romeo u. Julie» osv. Ganske korte Notitser om vedkommende Arbejdes Indhold slutte sig til Titelangivelserne. Men der er unægtelig ved dette Bind det mindre Heldige, som Registrene ikke afhjælpe helt, at de fire Hæfter Bibliografi fra Tidsskriftet nok ere sammenstillede her, men ikke sammensmeltede, saa at man af og til maa se efter paa en hel Del forskellige Sider. — Det bibliografiske Arbejde synes at udmærke sig i det hele ved prisværdig Nøjagtighed og vil vistnok blive af virkelig Betydning, naar Tilslutningen ikke udebliver og naar der raades Bod paa den nys paapegede Mangel. Fra den **nordiske** litteraturhistoriske Forskning anføres i dette 1ste Bd. Arbejder af E. Björkman, O. Davidsson. J. L. Heiberg, J. P. Jacobsen, O. Kyrre-Olsen, S. Larsen, W. Moestue, C. Nyrop, A. Olrik, J. «Ostrup», O. Sinding, W. Söderhjelm, C. Wahlund, E. Wrangel og undertegnede Anmelder.

E. Gigas.

P. Vergilius Maro Aeneis Buch VI. Erklärt von *Eduard Norden.* (Samml. wissensch. Kommentare zu gr. u. röm. Schriftst.) Leipzig 1903, Teubner. XII + 484 S.

In der Reihe der bisher erschienenen wissenschaftlichen Kommentare ragt Nordens Erklärung der Nekyia Virgils sowohl durch die Wahl der Aufgabe als durch die Ausführung hervor. Von Virgil ist seit Heyne in Deutschland keine erklärende Ausgabe erschienen, die wissenschaftlichen Anforderungen genügt; andererseits hat sich gerade in den letzten Jahrzehnten die Specialforschung dem lange vernachlässigten Dichter stark zugewandt. Ihre Bemühungen sind ganz besonders dem 6ten Buch zu Gute gekommen; schon deshalb war die Wahl gerade dieser Partie der Aeneis wohl gerechtfertigt. Ausserdem ist die Nekyia, wie der wichtigste, so auch der schwierigste Abschnitt des ganzen Gedichts.

Norden behandelt in einer verhältnismässig kurzen Einleitung die schwierige Quellenfrage; dann folgen Text und Übersetzung; Kommentar (S. 105—341); Schlussbetrachtung über die Komposition; stilistische und metrische Anhänge; endlich Nachträge und Register.

Der Text ist, wie sich gebührt, durchaus konservativ behandelt; wenn ich mich nicht irre, hat keine einzige Konjektur Aufnahme gefunden. Der Apparat ist sehr knapp gehalten; hie und da vermisst man Varianten, so zu 734 *despiciunt* (alle alte Hdss.), zu 704 *siluis* (so F M[s]), die auch im Kommentar keine Erwähnung finden. — Die Übersetzung hat kein einheitliches Metrum, sondern zeigt bunten Wechsel von Iamben, Trochäen, Nibelungenstrophe u. a. Dass sie misslungen ist, ist wol ein so allgemeines Urteil, dass ich mich dabei nicht weiter aufzuhalten brauche.

Der Quellenfrage, die in neuerer Zeit vielfach behandelt ist, hat N. mit Recht seine besondere Aufmerksamkeit zugewendet. Leider steht das Ergebnis in keinem rechten Verhältnis zur verwandten Mühe. Man ist darüber einig dass Virgil zwei Arten von Quellen benutzt hat: mythologisch-poetische und theologisch-philosophische. Dass unter ersteren sowohl eine *κατάβασις Ὀρφέως* als eine *κ. Ἡρακλέους* war, hat N. durch eine Reihe in den Kommentar aufgenommener Einzelbeobachtungen sicher gestellt. Als philosophische Hauptquelle will er in der Einleitung eine Apokalypse des Posidonius nachweisen. Dass zahlreiche Parallelen zwischen Virgil und von Posidonius beeinflussten Schriftstellern vorhanden sind, steht nach N.'s Untersuchungen ausser Zweifel; nur wissen wir leider von einer Posidonius-Apokalypse nichts, und die Parallelen können bei der in dieser Litteratur ausserordentlich zähen Tradition leicht täuschen. Dessen ist sich Norden übrigens wohl bewusst und trägt daher seine Hypothese mit aller Reserve vor. Am meisten bleibt zu bedauern, dasz die ganze Quellenarbeit, wenn sie auch sicherer wäre, für die Erklärung so wenig abwirft,

so lange wir die Quellen nicht rekonstruiren können; und das ist leider sowohl bei der einen wie der andern Gruppe bis jetzt unmöglich. — In der Abgrenzung der Quellen gegen einander bietet N. sehr Beachtenswerthes; Widersprüche bei Virgil gelten ihm (mit vollem Recht) auf diesem Gebiete nicht als Beweis von Benutzung verschiedener Quellen.

Im Verhältnis zur Quellenfrage ist die Behandlung der Komposition etwas zu kurz gekommen. Das Buch von Heinze «Die epische Technik Virgils» hat Norden nur für seine Schlussbetrachtung verwerthen können. Das ist sehr zu bedauern; gerade dieser Abschnitt, wo N. auf den von Heinze gewonnenen Resultaten selbständig weiter baut, enthält ganz Vortreffliches und zeigt dass N. für derartige Untersuchungen ein entschiedenes Talent hat. Hätte er die Betrachtungsweise, die hier versucht ist, durchführen können, so hätte der Kommentar so wie die Einleitung an vielen Stellen sehr gewinnen müssen. Nun vermisst man manches — am meisten, was doch in der «Schlussbetrachtung» hätte stehen können, eine Betrachtung der Stellung der Nekyia zum übrigen Gedicht. Eine solche ist nicht nur an sich natürlich, sondern zugleich für die Erklärung vieler Einzelheiten im VI. Buch geradezu nothwendig. Ich könnte mich bei diesem Punkt mit einem Verweis auf meine Abhandlung «Guderne hos Virgil» (1887) begnügen; weil aber dies Buch (aus leicht erklärlichen Gründen) Norden unbekannt geblieben ist, und ich einiges heute, nach fast 20 Jahren, anders formuliren möchte, werde ich unten gelegentlich auf diese Fragen zurückkommen.

Der Kommentar ist gehaltvoll ohne weitschweifig zu sein. Selbstverständlich hat Norden die neueren Untersuchungen über einzelne Stellen, Quellen- und Kompositionsfragen u. s. w. sorgfältig verwerthet; ausserdem hat er aus den älteren Kommentaren, vor allem natürlich aus Servius, manche wertvolle Notiz ans Licht gezogen. Mitunter begnügt er sich freilich mit einem Hinweis auf eine fremde oder eigene Specialarbeit. Das mag in Nebensachen gerechtfertigt sein; an wichtigern Stellen ist es übel angebracht. So thut er fast die ganze Realerklärung der Verse 788—807 (Weissagung über August) mit einem Verweis auf einen Zeitschriftaufsatz und eine Abhandlung ab. Das ist, trotz der darauf bezüglichen Bemerkung in der Vorrede (S. VII), ein kaum zu verantwortendes Verfahren. Wenn die Erklärung eines Abschnittes anderwärts erledigt ist, so mag man die Begründung derselben übergehen; die Ergebnisse gehören aber in einen Kommentar der diesen Namen verdienen soll. — Über das Verhältnis Virgils zu seinen Vorgängern bietet N.'s Buch mehr und Besseres als irgend ein früherer Kommentar; an zahllosen Stellen wird der Ausdruck analysirt um Abhängigkeit von älteren Dichtern zu konstatiren. Auch die technischen Mittel Virgils, wie Allitteration, metrische Feinheiten u. dgl., finden eingehende Behandlung. Ausser-

dem wird jedem Abschnitt eine sorgfältige Darlegung der rhetorischen Komposition vorausgeschickt. Ich gestehe, ich habe mich mit diesen a, b, c, 1, 2, 3, *τρίκωλον, τετράκωλον* u. s. w. nicht recht befreunden können; sie nehmen viel Platz ein, und ihr Nutzen bleibt zweifelhaft. Sehr dankenswert sind dagegen die Zusammenstellungen metrischer und stilistischer Beobachtungen, die die Anhänge bieten, und mit vollem Recht hat N. durch ihre Ausscheidung den Kommentar entlastet.

Bei einer so schwierigen Aufgabe werden viele Einzelheiten immer kontrovers bleiben. Einiges von der Art soll im Folgenden besprochen werden, wobei ich mich vorzugsweise an die schwächste Seite der N.schen Arbeit, die Behandlung der Komposition, halten werde. — In der Einleitung S. 29 behandlet N. ausführlich V. 439 (*noviens Styx interfusa coërcet*). Diesen Zug, der sonst nicht zu belegen ist, erklärt er «kosmisch», aus einer philosophischen Lehre von 9 Sphären, woraus die Welt zusammengesetzt sei (Cic. somn. Scip. 17). Mit der Styx lässt sich diese Lehre nur durch eine Reihe unhaltbarer Kombinationen in Verbindung bringen. Auch hiervon abgesehen passt die «kosmische» Vorstellung gar nicht in die Virgilstelle hinein. Die 9 Sphären reichen von der Erde bis zum Aether als dem Aufenthalt der Seligen; bei Virgil ist von den Selbstmördern die Rede, die in das irdische Leben gern zurückkehren möchten. Von diesem sind sie doch höchstens durch eine Sphäre getrennt (wobei übrigens zehn herauskommen würden; bei den neun ist an die Unterwelt überhaupt nicht gedacht). Viel näher liegt ein Verweis auf die Hesiodstelle Theog. 790, wo von der Styx als dem zehnten Theil der in neun Windungen sich um die Erde schlingenden Okeanos die Rede ist. Von dieser Stelle aus ist die Verschiebung der Vorstellung vom Okeanos auf die Styx leicht zu begreifen; sie wird schon in der Quelle Virgils vollzogen worden sein. — Überhaupt sind diese «kosmischen» Erklärungen etwas bedenklich. So wird der Ausdruck *aëris campi* 887 auf die Mondregion gedeutet, und dadurch in die Unterweltsdarstellung Virgils ein ganz fremdes Moment hineingetragen. Das Gleiche gilt von den Versen 740—42: *aliae panduntur inanes suspensi ad ventos, aliis sub gurgite vasto infectum eluitur scelus* etc. Jeder Gedanke an die «überirdische Sphäre», von welcher N. auch hier redet, wird durch die Worte *sub gurgite vasto* ausgeschlossen. Vielleicht meint N. nur, dass diese Vorstellungen von Virgil auf die unterirdische Welt übertragen sind; dann müssen sie aber (auch *aëris campi*) zunächst von dieser erklärt werden. — Für den Zug, dass Aeneas in der Unterwelt zwei Führer hat, bringt N. mit groszem Aufwand von Gelehrsamkeit allerlei Parallelen bei. Sie sind zum Theil etwas weit hergeholt; immerhin sind sie dankenswert, weil das *ἀμάρτυρον οὐδὲν ἀείδω* für Virgil durchgängig vorauszusetzen, der Nachweis etwaiger Vorbilder also ein Erfordernis an seinen Erklärer ist. Nur sollte man darüber

nicht vergessen, dass die Theilung der Führerschaft unter allen Umständen für Virgil nothwendig war, wenn die Zusammenkunft mit Anchises nicht in eine ganz müszige Begegnung auf der Strasze auslaufen sollte; und diese Zusammenkunft ist wiederum nothwendig als Hauptmotiv für die ganze Hadesfahrt. N. behandelt hier, wie auch sonst gelegentlich, den Virgil als ob er ein Geschichtsschreiber wäre, der seine Quellen wohl oder übel nacherzählen muss, während er doch als Dichter vor allem durch ästhetische Rücksichten gebunden war. Aus ähnlichen Gründen kann die Behandlung der Stellung, die dem Anchises und der Sibylle in Bezug auf die Wahrsagung über die Zukunft des Aeneas angewiesen ist, nicht befriedigen. Im III. Buch wird dem Aeneas versprochen, dass ihm die Sibylle mittheilen wird, wie er sich in Latium zu verhalten habe (458 ff.); V 737 sagt Anchises dass Aeneas in der Unterwelt über sein Geschlecht und dessen Stadt Auskunft erhalten wird — deutet also nur auf die «Heldenschau» hin. Im VI. Buch (890—92) dagegen wird auch die Anweisung über die nächste Zukunft dem Aeneas von Anchises gegeben, wobei die betreffenden Verse aus III direkt wiederholt sind. Aus diesem Sachverhalt schlieszt N., wie andere vor ihm, dass Virgil die Absicht hatte bei der letzten Redaktion der Nekyia die Anweisung des Anchises zu streichen und sich mit der Wahrsagung der Sibylle (VI 83—97) zu begnügen. So einfach liegen aber die Dinge keineswegs. Die Wahrsagung der Sibylle, wie sie jetzt aussieht, enthält nicht was sie nach dem Versprechen des Helenus in III enthalten musste; Aeneas bekommt nur einige Andeutungen, aus denen er nicht klug werden kann. Man kann aber weiter gehen: nach der Absicht des Dichters sollte sie auch nicht das Versprochene enthalten; sonst hätte er den Aeneas in seiner Bitte an die Sibylle (VI 65 ff.) eine entsprechende Prophezeiung verlangen lassen — was Aeneas eben nicht thut. Eine tiefgreifende Umarbeitung der ganzen Sibyllenscene wäre also nothwendig gewesen um wirkliche Übereinstimmung mit III 458 ff. zu erzielen. Nun ist freilich andererseits zu beachten (was N. ebenfalls übersehen hat), dasz Virgil es niemals auf eine wirkliche Erfüllung des Versprechens in III abgesehen hat. Er hätte ja dadurch der letzten Hälfte seines Gedichts von vorn herein alles Interesse benommen. Das Versprechen des Helenus hat Virgil in Anlehnung an Homer (κ 539 f.) erfunden um dem Aeneas einen Beweggrund für das Aufsuchen der Sibylle und damit einen ersten Anstosz zur Hadesfahrt zu geben. Von der Unterwelt und von Anchises konnte in III, wo Anchises noch lebt, keine Rede sein. Damit war aber auch die Rolle dieses Motivs ausgespielt; es ist weiter nicht zu gebrauchen, es ist eben nur ein Scheinmotiv, deren es so viele in der Aeneis gibt. Deshalb erfährt der Leser nichts von dem Inhalt der so wichtigen Wahrsagung über die Verhältnisse in Latium; deshalb redet und handelt Aeneas in

VII—XII als ob er niemals eine derartige Wahrsagung erhalten hätte. Doch erfüllt müsste das Versprechen werden — d. h. zum Schein erfüllt; daher die ganz leeren und bedeutungslosen Worte VI 890—92. Aber gerade in dieser reducirten Form liess sich die Wahrsagung in der Scene mit der Sibylle nicht anbringen; dazu ist diese viel zu bewegt, viel zu stark durch den bevorstehenden Abstieg in die Unterwelt bedingt. So hat sie Virgil an die Stelle gebracht wo sie jetzt steht, und wo sich kein Mensch um sie kümmern sollte; ob diese Prophezeiung von Anchises oder der Sibylle gegeben wurde, war ja einerlei. So wird Virgil gerechnet haben; im Ganzen richtig, nur hatte er die Philologen nicht mit in Anschlag gebracht. Die ganze Art wie er durch stetes Verschieben der Motive seine Nekyia mit dem übrigen Gedicht in Verbindung gesetzt hat ist für seine Arbeitsweise überaus lehrreich; doch mag es hier mit der Besprechung dieses einen Punktes genug sein. — Für das Verlassen der Unterwelt durch das Thor der Träume sucht Norden vergeblich Parallelen zu bringen; was er anführt, zieht nicht. Vielleicht hat Virgil hier einmal wirklich geneuert; er war gezwungen, Aeneas und die Sibylle auf einem kürzern Weg nach der Oberwelt gelangen zu lassen, und hatte wol hierfür keine Parallele. — In der «Schlussbetrachtung» S. 352 bemerkt N., dass Virgil das Motiv des goldnen Zweiges nicht ganz im ursprünglichen Sinn ausgenutzt hat; eigentlich hätte der Zweig Proserpina persönlich überreicht werden müssen. Dies ist gewiss richtig; man kann aber ferner zeigen dass Virgil das Motiv nicht ganz ausnutzen konnte, weil ein Besuch beim Herrscherpaare der Unterwelt in seiner Nekyia keinen Zweck hatte und sich doch als Nebensache nicht abthun liess. Das führt zur weiteren Frage, warum er denn überhaupt dies Motiv aufgegriffen hat; und hierauf scheint keine andere Antwort möglich als dass er es in einer Quelle fand und aus Rücksicht auf die poetische Schönheit nicht missen mochte. Dann ist ferner wahrscheinlich dass das Motiv in dieser Quelle im ursprünglichen Sinne verwendet war (so auch Norden); und auf diesem Wege werden wir auf eine *κατάβασις* mit Darbringung eines Bittzweigs an Proserpina geführt — das heisst gerade auf eine *᾿Ορφέως κατάβασις*, von der N. nichts wissen will. Dem steht freilich gegenüber dass die alten Virgilerklärer das Motiv nicht belegen konnten, und dennoch die *᾿Ορφέως κατάβασις* gekannt zu haben scheinen. Doch ist dies nicht ganz sicher; das *lectum est in Orpheo*, das zweimal bei Servius steht, braucht nicht nothwendig auf die *κατάβασις* bezogen zu werden.

Diese Beispiele aus der Einleitung und Schlussbetrachtung N.s werden genügen um zu zeigen, wie wichtig die stete Berücksichtigung der Komposition für die Virgilerklärung ist, und dass hier auch nach Nordens Bemühungen viel zu thun übrig bleibt. Ich wende mich jetzt zum Kommentar, um einen Abschnitt desselben

etwas genauer durchzugehen und aus dem Rest einige Stellen auszuheben.

Für die Erklärung der Verse 42—155 (Begegnung des Aeneas mit der Sibylle) hat N. zunächst gründliche Auskunft über das Lokal eingeholt. Diese versucht er dann für die Erklärung der Beschreibung Virgils auszunutzen. Leider kommt dabei gar nichts heraus; die Beschreibung ist so unklar dass keine Exegese aus ihr ein deutliches Bild herausklauben kann. N. gibt das eigentlich selbst zu (S. 133); wozu dann aber alle die Anstrengungen statt des Nachweises dass Virgil wie gewöhnlich selbst keine klare Anschauung von den Dingen hatte und deshalb auch seinem Leser keine solche beibringen konnte? Diesen Nachweis zu führen sind die von N. eingeholten Aufschlüsse vorzüglich geeignet, und auch das ist ein werthvolles exegetisches Resultat, wenn auch ein negatives. — Zu Vs. 53 stehen gute Bemerkungen über Verbindungen wie *mors pallida* u. dgl. Wenn aber *domus attonita* dahin erklärt wird dass die Höhle durch die Gegenwart des Gottes mit Stummheit geschlagen sei, ist die Feinheit wol zu weit getrieben. — Zu 57 (*direxti*) richtige Bemerkungen über den verschiedenen Gebrauch dieser Formen bei Catull (Vulgarismen) und Virgil (Archaismen). — Zu 66 f. (*da Latio considere Teucros*) ist übersehen, dasz Aeneas hier nicht um das bittet, worum er nach dem Rath des Helenus in III hätte bitten sollen; vergl. oben S. 128. — 80 *premendo* vom Anziehen der Zügel ansprechend erklärt und gut belegt; beim ersten Anblick der Stelle ist man versucht, das Wort vom Gebrauch der Schenkel zu verstehen, was unschön ist. Im Flgd. wird die eigentliche Bedeutung des Ausdrucks *plena deo* klargestellt. Das Wort ist als virgilisch überliefert; es findet sich jetzt nicht in unsrem Texte, scheint aber an dieser Stelle ursprünglich gestanden zu haben. Doch durfte N. nicht deshalb Ausdrücke wie *Phoebi nondum patiens*, *domare* und *premere* als zweideutig bezeichnen; im jetzigen Zusammenhang sind sie durchaus eindeutig. — 86 *sed non et venisse volent* hat mit Verbindungen wie *effugisse volunt* nichts zu thun, wie N. will. — 88 wird gesagt dass Aeneas die Worte *Dorica castra* vom Griechenheere vor Troja verstehen musste. Was das heisst, ist mir unklar; Aeneas musste nach dem Zusammenhang die Worte ebenso wie jeder Leser verstehen, von einem Feinde ähnlicher Art wie die Griechen (vgl. *alius Achilles* 89). — Die schwierige Stelle 95 f. (*tu ne cede malis sed contra audentior ito quam tua te fortuna sinet*) ist nicht befriedigend erklärt. N. hält an der überlieferten Lesart *quam* fest, ohne sich mit der darin enthaltenen Schwierigkeit gehörig auseinanderzusetzen: über den Muth womit jemand auftritt hat ja die Fortuna nichts zu sagen. Wenn *sinet* mit «dulden will» paraphrasiert wird, so wird diese Schwierigkeit nur vertuscht; denn das kann *sinet* nicht bedeuten. — 103 ff. rächt es sich, dasz N. die eigenthümliche Form der Bitte in 66 nicht beachtet

hat (s. oben S. 130); er findet jetzt eine Schwierigkeit darin dass die Wahrsagung der Sibylle auf Aeneas keinen Eindruck macht. Aeneas hat aber nur Eins verlangt: die Gewissheit dass sein Volk in Latium eine bleibende Stelle finden wird. Die wird ihm gewährt (*in regna Lavini Dardanidae venient, mitte hanc de pectore curam*), freilich mit dem Zusatz dass es nach schweren Kämpfen geschehen wird. Ganz korrekt anwortet er: das ist mir gleichgültig, in der Beziehung bin ich auf alles gefasst; wenn nur die Hauptsache in Ordnung ist, bin ich zufrieden. Wenn er dann fortfährt: *unum oro* (nämlich meinen Vater zu sehen), so ist diese Bitte nicht «unvermittelt», noch hat Servius mit der Erklärung: nicht «um dies allein», sondern «um dies vornehmlich», den Sinn des Dichters getroffen. Die Worte sind ganz einfach zu nehmen wie sie dastehen: nachdem ich über das was mir vor allem am Herzen lag Gewissheit habe, so habe ich nur noch eine Bitte an dich: lass mich meinen Vater sehen. Auf diese Weise hat der Dichter die Bitte um eine Wahrsagung mit der Bitte um die Hadesfahrt verknüpft — sehr geschickt, wie mir scheint, aber freilich mit Verschiebung des ursprünglichen Motivs, wonach Aeneas die Sibylle um Auskunft über die *res Italae* u. s. w. bitten sollte. — Wenn es in diesem Zusammenhang weiter heisst, die passive Haltung des Aeneas in der Aeneis erkläre sich dadurch, dass Virgil Züge des stoischen Idealmenschen auf seinen Helden übertragen habe, so ist die Beobachtung an sich richtig: Aeneas redet hier und anderswo wie ein Stoiker; aber N. hat Antecedens und Consequens verwechselt. Die Passivität des Aeneas ist in der Gesammtanlage des Gedichts tief begründet; um sie heldenmässig zu machen, setzt Virgil hie und da etwas stoische Schminke auf. — 105 gehört *animo* nicht *ἀπὸ κοινοῦ* zu *praecepi*, sondern *animo mecum ante peregi* ist Epexegese zu *praecepi*. — 110 ff. sagt N. unrichtig, Helenus habe dem Aeneas befohlen Anchises aufzusuchen; vgl. oben S. 128. — Vor 119 wird Punkt gesetzt und eine Anakoluthie statuirt — ohne Nothwendigkeit und ohne Rückhalt an den angeführten Parallelstellen; sie sind eben nicht parallel. — 121 f. geht aus den Worten Virgils nicht mit Sicherheit hervor, dass er Kastor und Pollux einen um den andern im Himmel und in der Unterwelt unterbringen will; wie freilich Lukian dial. deor. 26 thut. — — Der Widerspruch zwischen 260 (*vagina eripe ferrum*) und 290 (*corripit . . . ferrum Aeneas*) wird durch N.s Erklärung nicht vollständig gehoben; was heisst hier *corripit ferrum*? etwa: fasst das Schwert fester? — 406. *aperit ramum qui veste latebat* soll Reminiscenz aus Ap. Rhod. III 1012—13 sein! Zwischen beiden Stellen ist keine formale Ähnlichkeit, und vor allem ist in der Situation keine Analogie die eine Anlehnung veranlassen könnte; N.s Einfall ist nur eine Verlegenheitsauskunft um einer unangenehmen Konsequenz (Abhängigkeit von der Ciris)

auszuweichen. — 408 hätte die Konjektur *resident* eine Erwähnung verdient; dass die Stelle bedenklich sei, gibt N. selbst zu. — 411 wären einige Belege für den seltenen Gebrauch von *alius* erwünscht gewesen. — 505. Dass Deiphobus *Rhoeteo litore* begraben war, braucht Virgil aus keiner Quelle zu haben; wenn er ihn in diesem Theil der Unterwelt anbringen wollte, musste er ihm ein ordentliches Begräbnis zu Theil werden lassen. — 510 hätte der sonderbare Ausdruck *funeris umbris* wol eine Anmerkung verdient. — 515 wäre neben Ennius Alex. fr. IX Aesch. Agam. 787 zu nennen gewesen. — Die Stelle 548 ff. (Tartarus) ist in den meisten Stücken von N. richtig interpretirt; aber die Hauptschwierigkeit ist übersehen. Wenn das Gericht des Rhadamanthys innerhalb der 549 genannten *moenia* stattfinden soll, wie Norden will, wie kann dann Virgil sagen, dass erst nach beendigtem Gericht sich die Pforte öffnet (573)? Offenbar meint V. dass das Gericht ausserhalb der Stadt abgehalten wird; die Stadt ist die Strafanstalt, nicht das Gerichtslokal. Ohne diese Voraussetzung kommt kein Sinn in die Stelle; sie ist aber, wenn auch nicht bestimmt ausgesprochen, doch mit den Worten des Dichters wohl vereinbar (*Gnosius haec Rhadamanthys habet durissima regna* besagt nur, dass diese ganze Gegend dem Rh. unterlegt ist). — Was über die Stelle 601 ff. gesagt wird, befriedigt nicht; vor allem ist es unrichtig, dass die Worte 616 f. *radiisque rotarum districti pendent* nicht auf Ixion zu beziehen sind; sie folgen unmittelbar auf die Worte *saxum ingens volvunt alii*, bei welchen der Leser nothwendig an Sisyphus denkt, und im nächsten Verse werden zwei mythische Verbrecher (Theseus und Phlegyas) geradezu genannt. Damit fällt die Möglichkeit, dass Virgil bei den in 602 ff. genannten Strafen an Ixion gedacht hätte. — Dass 612 f. der Sklavenkrieg des S. Pompeius gemeint sei, ist nicht so sicher wie N. meint; *dominorum fallere dextras* ist für Sklaven ein unpassender Ausdruck. — Heisst *superne* 658 wirklich «nach oben»? Der Lorbeerhain lag hoch (vgl. 676, 678), und von ihm kommt der Fluss; das genügt wohl um das Wort zu erklären. — 763 ff., wo N. sonst richtig erklärt, ist nicht genügend hervorgehoben, dass *educet silvis* sinnlos wird, wenn man nicht an den Zwist zwischen Lavinia und Ascanius denkt. Dass Livius *casu quodam in silvis natus* sagt, hilft hier nichts.

Die vorstehenden Bemerkungen haben hoffentlich gezeigt, dass Nordens Arbeit nach gewissen Seiten verbesserungsfähig ist: die Komposition muss eingehender berücksichtigt werden, und auch in der Einzelexegese ist hie und da schärfere Formulirung der Probleme möglich. Vor allem aber sollten sie mein Interesse für das Buch bezeugen. Wer sich mit Virgil eingehender beschäftigt hat, vird immer mit Freude daran denken, dass wir jetzt wenigstens für einen Abschnitt der Aeneis einen gross angelegten und wissenschaftlich durchgeführten Kommentar besitzen. Unter den vielen

Vorzügen, die Nordens Arbeit auszeichnen, sei noch einer besonders hervorgehoben: dass er umlernen kann. Manche Erklärung, die er früher in Specialuntersuchungen vertreten hat, ist hier aufgegeben und durch Besseres ersetzt. Um so mehr möchte man ihm wünschen, dass er Gelegenheit finde diese geistige Regsamkeit für die Erklärung der virgilischen Nekyia weiter zu bethätigen. Die erste Auflage seines Buchs hat uns schon sehr viel Gutes geboten; gerade von Norden ist zu erwarten, dass eine zweite fast nichts mehr zu wünschen übrig lassen wird.

A. B. Drachmann.

A. Philippson, Das Mittelmeergebiet, seine geographische und kulturelle Eigenart. Leipzig 1904, Teubner. VIII+266 S.

Uden at gjøre Fordring paa at optræde som Anmelder ønsker jeg at henlede Fagfællers Opmærksomhed paa dette fortræffelige Værk af den udmærkede Geograf, der har gjort Studiet af Middelhavslandene, særlig de græske, til sit Speciale. En Oversigt over Indholdet vil bedst af alt vise hvad det er der her bydes.

Stoffet er delt i 9 Kapitler. Først behandles Middelhavsregionens Geologi i store Træk, dens Opstaaen og successive Forandringer indtil den Dag i Dag. Derpaa følger en Oversigt over de enkelte Dele af Omraadet, den vestlige og østlige, m. H. t. deres Bygning. De følgende Kapitler behandler: III Havet (Vandet, dets Bevægelser, Skibsfart, Dyreverden o. s. v.); IV Kysterne (med Redegjørelse for deres forskjellige Bygning); V Klimaet; VI Vandløb, Overfladeformer og Jordbund; VII Planteverdenen; VIII Landdyrene; IX Mennesket.

Det er en uhyre Stofmængde der rummes i denne Bog; men Stoffet er overalt behersket, dets vigtige Sider træder frem i behørigt Relief, Phænomenernes Aarsagssammenhæng betones fra først til sidst. Formen er saa behagelig at man læser Bogen fra Ende til anden uden at trættes; at Indholdet er paalideligt, derfor borger Forfatterens hele tidligere Produktion. Kapitler som III, V, VI, VII og VIII indeholder en Mængde Ting af største Interesse og Nytte for Philologen og Læreren i de gamle Sprog. Prisen er i Forhold til det der bydes forbausende billig; gode Illustrationer og Kort forhøier yderligere Bogens Brugbarhed. Den bør ikke savnes i noget Skolebibliothek.

A. B. Drachmann.

Otto Jespersen, Lehrbuch der Phonetik, autor. Übers. von Hermann Davidsen; mit 2 Tafeln. Leipzig u. Berlin 1904, B. G. Teubner. VI + 255 ss.
Otto Jespersen, Phonetische Grundfragen, mit 2 Figuren im Text. Leipzig u. Berlin 1904, B. G. Teubner. 185 ss.

Med disse bøger har Jespersen overført mellem halvdelen og totredjedelen af sin store danskskrevne «Fonetik» på tysk. Hvad der ikke er kommet med i den tyske gengivelse, er — ganske naturligt — den indtrængende beskrivelse af skandinaviske, og ganske særligt danske, lydforhold, som forfatteren frygter uden for sit fædreland «weder interessieren noch gewürdigt werden können». Da nu således det meste af bogen er forelagt det europæiske publikum, turde det ikke være ubetimeligt at ønske, at forfatteren vilde skænke sine landsmænd resten, altså uddrage en dansk eller endnu bedre en nordisk lydlære, for de danske, hvis kundskaber og interesser ikke er vidtgående nok til, at man kan byde dem det store internationale værk.

Lehrbuch der Phonetik er helt og holdent et uddrag af «Fonetik», og jeg kan for så vidt nøjes med en kortere omtale af den. Den indeholder efter en indledning de fire hoveddele: «Analyse», «Synthese», «Kombinationslehre» og «Nationale Systematik.» Fremstillingen er på flere punkter forkortet og lagt bedre pædagogisk til rette; derved kan det ske, at noget er gået i løbet, som man synes burde været med, f. e. i § 2 eksemplerne på lydhistorisk udvikling (= Fonetik, 7). Derimod er det kun rimeligt, at den udførlige diskussion om [ʃ]-lyd (og dansk sj) er udeladt, og at den smukke afhandling om R-lydene, der i sin tid dannede et helt kapitel for sig, reduceres til et par sider. Bogen er jo først og fremmest en lærebog.

Af nyt er der, så vidt jeg kan se, ikke synderlig meget. Bemærkes bør dog gengivelsen af nogle af de eksperimentalfonetiske resultater i Ernst A. Meyers (i 1903 udkomne) bog Englische lautdauer (§ 187 b), og ligeledes E. W. Scripture's toneundersøgelser i de senere år (§ 247). Ligeledes er der under Synthese tilføjet en rapid oversigt over konsonanterne, der gør disse let overskuelige. Selvfølgelig er fremstillingen i det hele ført op til den nyeste tid, hvad angår anvendelse af og henvisning til nye kilder — jeg skal således nævne, at Bells vokaltavle er gengivet (§ 146) efter Sweets nyeste fremstilling (fra 1902), og med henvisning til Sweets sidste udtalelser om mixed-vokalerne.

Som allerede sagt, er omtalen af danske forhold meget stærkt reduceret, men der findes netop så meget derom — synes jeg —, som uden at tynge fremstillingen danner et nyttigt pendant til det, der er bogens hovedstof: de tre hovedsprog tysk, engelsk og fransk. Kuriøst nok har forfatteren strøget bemærkningen om Danmarks fremskudte stilling på døvstummeundervisningens om-

råde (Fonetik, 9), skønt Forchhammer flere gange citeres. — Værre er det, at den nyttige bibliografiske vejledning er udeladt.

I dette værk benytter Jespersen «Maître phonétique»'s stedse mere udbredte lydskrift, dog med bibeholdelse af sin apostrof for det danske stød.

Phonetische Grundfragen er kun tildels et uddrag af «Fonetik». Dette gælder de fem første kapitler: Laut und Schrift. — Lautschrift. — Die beste Aussprache. — Akustisch oder genetisch? — Systematisierung der Sprachlaute. Hvad der ovenfor i almindelighed er sagt om Lehrb. der Ph., gælder tildels også her. — Spørgsmålet om «den bedste udtale» er naturligvis ikke i den grad underbygget med betragtninger over danske sprogforhold, som sket er i «Fonetik», og jeg er derfor afskåret fra her at knytte nogle bemærkninger til forfatterens velkendte definition af det danske rigsmål i forbindelse med hans opfattelse af dettes genesis — jeg håber andensteds at få lejlighed til at sysle lidt med disse standpunkter, som efter min mening bør modificeres en del.

Nyt er derimod kapitel VI: Untersuchungsmethoden (side 118—142). Her opruller forfatteren et interessant vue over «instrumentalfonetikens» metoder og resultater. Han øver en kyndig kritik til alle sider — ikke som den, der affejer undersøgelsernes endnu famlende fremgangsmåder og små, tit usikre resultater, men som den interesserede tilskuer, der selv har gjort forsøg, f. e. med Röntgen-stråler på Københavns kommunehospital — desværre uden held (§ 128). Med særlig interesse læser man (§ 132) fremstillingen af E. Rosengrens teori om dynamisk akcent = kvantitet, og om den rolle, fonografen har spillet til at «bevise» denne teori, mens de Jespersen'ske forsøg, der alle gik imod R., slår fast, «dass wir auch in Zukunft Intensität und Quantität als zwei verschiedene Grössen betrachten dürfen». Forøvrigt mener J., at Poulsens telegrafon vil få større værd til fremtidige undersøgelser end de øvrige benyttede reproducerende apparater.

Endelig kapitel VII (s. 142—182), der hedder Zur Lautgesetzfrage. Det består af 2 dele: den afhandling, som findes i dette tidsskrift, ny række, VII 207 ff., og et «Nachtrag» fra 1904 (s. 171 ff.). Dette sidste er dog kun en mundssmag («vorläufige Andeutungen») på et helt nyt kapitel om lydforandringer, som forfatteren oprindelig havde haft til hensigt at skrive til dette værk. Man må da håbe, at J. engang vil give en samlet fremstilling af sin opfattelse af dette vigtige spørgsmål. Som fonetiker og mangesidig filolog vil Jespersen formentlig være den rette mand til at foretage de nødvendige modifikationer i den junggramatiske formulering af lydlovene. Her fremfører han foreløbig en række bemærkninger, som yderligere søger at fastslå den intime forbindelse af ydre og indre, lyd og betydning i sprogets liv.

Det er ikke enhver — heller ikke enhver fonetiker — givet at spænde over så store vidder som prof. Jespersen. Så mange

sprog og tungemål er, mere indtrængende eller i forbigående, behandlede i hans værk, at man næsten burde have bedømmelser fra kompetente mænd af de pågældende nationer. Her må det da være mig tilladt at henvise til den anmeldelse af Lehrb. d. Ph., som A. R. Gonçalves Vianna har skrevet i «Maître phonétique», XIX (1904), p. 128—137. Den lærde portugiser giver her en række tilføjelser fra flere italienske og hispaniske sprog og dialekter; anmeldelsen er helt igennem overordentlig anerkendende og taler om «ce beau livre où l'on trouve à chaque moment des observations nouvelles et précieuses». Der er da også næppe noget af de talrige behandlede punkter, hvor V. er i alvorlig uoverensstemmelse med forfatteren[1]. Den bedste danske anbefaling turde da være den, at forfatteren er den fineste og skarpeste iagttager af sit modersmål, der har beriget sine landsmænd med værdifulde bidrag til forståelsen af sprogets ydre og indre liv.

Endnu et punkt må omtales. «Fonetik» vrimler af historiske sidebemærkninger, som emnet giver anledning til, og det er der ikke slået af på i den tyske udgave. Det er på den måde, en moderne fonetik skal skrives (jeg har ovenfor s. 87 haft anledning til at fremhæve det samme med hensyn til Kr. Nyrops Manuel phonétique). Det er velgørende at se, at begejstringen for fonetiken som selvstændig videnskab ikke fordunkler dens udmærkede egenskaber som filologisk hjælpevidenskab. På den anden side burde det efterhånden blive utænkeligt, at nogen gav sig til at studere sproghistorie uden i forvejen at kunne betjene det elektrisk-klare strejflys, den moderne fonetiske videnskab yder.

Mærkeligt nok er de to bøger skrevne med store begyndelsesbogstaver i substantiverne. Man kunde synes, det er en uvæsentlig anke mod et videnskabeligt værk, men Jespersen har selv i sin tid (Dania, III 383) — med rette — bebrejdet Verner Dahlerup dette forhold i hans «Det danske Sprogs Historie». Det samme argument, som han der anfører, kan nu anføres mod ham, nemlig at de om forfatterens egen mening uvidende vil opfatte det som en erklæring for det gamle. Men måske har Jespersens tyske forlægger ikke været så fremskridtsvenlig som f. e. Noreens? Pædagogiske hensyn har dog vel næppe heller været det ledende i så henseende. — Den kortfattede danske lydlære, som de to herrer O. J. og V. D. tilsammen har udgivet (senest i 2. udg., 1898) — en bog, som ifølge forordet ikke er bestemt til direkte

---

[1] I en afhandling om nasalvokaler i hollandsk (i Taal en letteren, XV 30—37) henviser H. Logeman til J.s bemærkninger om nasalvokaler i dansk og hollandsk; når han der (s. 37, note 2) udtaler tvivl om den af J. givne stærkt sammentrukne form mē̃r af mijnheer (Fonetik 371 = Lehrbuch 175), savner anmelderen forudsætninger for at udtale sig derom. Jeg nævner det nærmest for også at få lejlighed til at henlede opmærksomheden på den omtale af de nærværende bøger, som den hollandske filolog vil give i det nævnte tidsskrift.

skoleundervisning — er alligevel skreven med omhyggelig iagttagelse af store bogstaver og verbale flertalsformer; til sammenligning tjener, at Wimmers oldnordiske bøger, der bruges i alle skolerne, blæser ad al officiel retskrivning.

København, februar 1905. **Anker Jensen.**

E.-E.-B. Lacomblé, Complément de l'Histoire de la littérature française. (Morceaux choisis, poésies, analyses.) 2e édition, revue et augmentée. Groningue 1904, P. Noordhof. XII+232 pages.

Denne bog er et «complément» til forfatterens franske literaturhistorie, som jeg har anmeldt i dette tidsskrift, ovenfor s. 88. Dengang var anden udgave (1. udg. udkom 1900, 196 pages) netop under trykning, og jeg måtte derfor nøjes med en hentydning til den. I tilslutning til, hvad dèr er sagt om muligheden af i de højere klasser at indføre lidt literatur og literaturhistorie, anbefaler jeg kolleger denne samling, der byder mangt og meget, som, oplæst i god oversættelse, måtte kunne interessere eleverne.

Endvidere mener jeg, at denne bog måtte kunne være til nogen nytte for de studerende, der forbereder sig til eksamen i fransk. Det er ikke så helt let en kunst at uddrage et résumé — på ordéntligt fransk — af de værker, man opgiver, til mundtlig eller skriftlig gengivelse ved eksamen. I så henseende yder den den ønskeligste vejledning, idet den bl. a. indeholder en række «analyses» af Roland, Patelin og af mesterværker af Corneille, Molière, Racine og Voltaire, hver på et par sider eller tre. Ved et omhyggeligt studium af disse oversigter jævnsides med læsningen af værkerne vil man lære selv at lave slige også for prosaværker.

Forøvrigt er udvalget helt igennem fornuftigt og velvalgt. For bifagsfolk, der ikke ønsker at blive stående ved det tidspunkt, eksamensfordringerne tillader dem, er det en udmærket begynderbog. Den begynder med Serments de Strasbourg, ledsaget af oversættelse på moderne fransk, hvilket også er tilfældet med de følgende stykker af Roland, Villehardouin og Joinville. Bogen er forsynet med talrige noter.

København, februar 1905. **Anker Jensen.**

Hugo Pipping, Bidrag till Eddametriken. (Skr. utgifna af Svenska litteratursällskapet i Finland. LIX.) Helsingfors 1903, 118 s.

I en afhandling i nærværende tidsskrift for et par år siden (3dje række X) gjorde jeg et forsøg (fremkaldt af personlige

grunde) på at rejse en almindeligere metrisk discussion herhjemme. Det er nemlig selve grundspørgsmålene, det er galt fat med; man er vedblivende uenig om mål og midler for metrisk forskning, og sålænge det er tilfældet, har metrikken som videnskab ret ringe udsigter. «Metrikkens land er vedblivende gyngende grund, et af sprogvidenskabens farlige hjørner, hvorfra man skynder sig bort for ikke at blive hængende.» Og står det således til med moderne versbygning, yder den ældre metrik langt fra et mere oplivende skue. Hvad ved man om klassisk metrik? Først og fremmest, at de lærde er i aller højeste grad uenige, og at man ikke har nogen almindelig anerkendt forståelse af, hvad vers efter kvantitetsprinciper egentlig vil sige. Og nu de germanske oldsprogs versbygning. 1893 udgav *E. Sievers* sin Altgermanische Metrik, hvori han giver en sammenfattende fremstilling og begrundelse af «femtype-teorien», der jo har et flertal af tilhængere viden om. Næste år kom *A. Heuslers* «Über germanischen Versbau», som polemiserer direkte mod Sievers, både grundlag og enkeltheder. Her foreligger nu af en tredie fuldtud kompetent forsker nogle bidrag til eddametrikken, hvis resultater, om de er rigtige, kuldkaster en stor del af Sievers' bygning, men går helt andre veje end Heusler.

Lad mig straks sige, at jeg anser Pippings bog for et overmåde skarpsindigt og dygtigt arbejde, der alene ved sine undersøgelsers art har ført vor metriske viden et godt stykke fremad. Det har to udmærkede grundsynspunkter: det handler om sprogmateriale, ikke om musik og derhen hørende rytmeformer, og d e t r e s p e k t e r e r i alt væsentligt den foreliggende tekstoverlevering. For det nytter ikke! Den metriske undersøgelse, hvis regler kun slår til, når der gøres endda ret kraftig vold på det overleverede sprogstof, har kun fået og vil kun få stakket liv.

Det synes, som om også Pipping går ud fra som givet, at eddadigtenes rytmiske opbygning er afhængig såvel af trykfordeling som af stavelsekvantitet, eller med andre ord, at det oldnordiske folkelige versmål fornyrðislag ikke blot har et vist regelbundet afvekslingsforhold mellem hævning og sænkning, men at de for rytmen nødvendige t i d s a f s n i t helt (eller delvis?) beror på stavelsens længde. Han opstiller da det indledningsspørgsmål, «huruvida spiritus lenis kunde verka position eller ej». Ved spiritus lenis forstår han «knæklyden», der går forud for vokal i trykstavelsens forlyd, når stemmebåndene er lukkede ved talens begyndelse; som bekendt den almindelige regel i moderne tysk og et hyppigt fænomen i dansk, derimod overordentlig sjældent i fransk og engelsk. Sievers og andre har ment, at man med denne lyds tilstedeværelse kan forklare det ejendommelige oldnordiske allitterationsforhold, at alle vokaler allittererer indbyrdes; altså fordi de i virkeligheden har en konsonant foran sig, der blot ikke betegnes i almindelig skrift. Pipping billiger denne opfat-

telse og besvarer sit opstillede første spørgsmål bekræftende. Dette kan, som han siger, også udtrykkes således, at **alle oldnordiske ord begynder med en konsonant.** For at beregne stavelsekvantiteten opstiller han dernæst følgende regler: kort lyd er en tidsenhed, lang lyd to enheder; korte er de stavelser, som rummer mere end tre enheder, de øvrige er lange; en stavelses enheder (Pipping siger *moræ*) regnes fra og med dens vokal til men ikke med den følgende stavelses vokal. Hvis nu indledningsstødet betragtes som en altid tilstedeværende konsonant, kan forfatteren løse en række vanskelige spørgsmål, der hurtig påtrænger sig i oldnordisk metrik. Efter typeteorien behandler man feks. første stavelse i ordet *búa* som kort; men i sætningen *bú es betra* er *bú* lang, efter Pippings mening altså, fordi der kommer en tidsenhed til fra spiritus lenis foran *es*. Nye vanskeligheder, som hans teori medførér, lykkes det ham uden tvang at forklare, tildels i hvert fald. — Ganske naturligt bliver det da, at han prøver sin opfattelse med en større statistisk undersøgelse; han vælger hertil alle længere, sammenhængende dele af eddaen, som er digtede i fornyrðislag, og han følger Bugges udgave, som den der var den mest konservative, da han begyndte sine undersøgelser. I undersøgelsesmaterialet findes der omkring 6000 vers, der med kun et par undtagelser hver indeholder fra tre til syv stavelser. Hvormange kombinationer er nu mulige inden for disse vers mellem lange og korte stavelser? Det kan med matematiske formler hurtigt fastslåes, at der i alt er 4088 muligheder, i sandhed lidet opløftende, når man kun har 6000 vers at undersøge! Dette ser forfatteren grant, og han begrænser straks grundig sin opgave ved ikke i reglen at gøre forskel mellem lang og kort stavelse i sænkningerne; derved bliver der i alt næppe 600 muligheder, og det viser sig hurtigt, at hele grupper kan udelades, fordi de enten slet ikke forekommer, eller i hvert fald yderst sjældent.

Værkets hovedparti omfatter da denne statistiske undersøgelse, der synes foretagen med største omhu og grundighed, og hele ordningen er anerkendelsesværdig klar og overskuelig. Grupperne ordnes efter stavelsernes antal, betegnet med romertal; arabiske cifre ved siden af disse angiver trykstavelsernes plads; feks. III 13 betegner altså et vers af formen x̀xx́. Derunder ordnes verslinierne fra eddadigtene efter kvantiteten –́ –́ –, –́ ` ◡́ – osv. Som man ser, ydes der samtidig materiale til at kontrolere typeteorien.

Efter således at have gennemgået undersøgelsesmaterialet uddrager forfatteren 15 regler om stavelsetal og stavelselængde. Adskillige af disse regler er tilpas ubestemte («sällan», «nästan alltid», «vanligen» osv.); men i alt væsentligt forekommer de mig uangribelige ud fra de opstillede forudsætninger, og utvivlsomt er det, at de synes at føre et dræbende slag mod en hel række vigtige enkeltheder i Sievers' hele verslære, hvad forfatteren også drøfter i sine slutningsbemærkninger; særlig gælder dette den be-

rømte «metriske opløsning» (⏊́ = ⏑́ x), som for mange har været en alvorlig anstødssten.

Jeg har nu forsøgt at gøre rede for dette vigtige værks hovedindhold, så vidt den begrænsede plads har tilladt mig det. Hvad er der nu at sige om denne udvikling? Først stiller jeg mig stærkt tvivlende over for udgangspunktet, hvorpå opbygningen for en stor del beror. Er det nemlig så aldeles givet, at der virkelig foran hver indledningsvokal har været en konsonantisk lyd, frembragt ved sprængning af stemmebåndslukket? Det er vel i hvert fald meget tvivlsomt (sml. Kocks og Jespersens udtalelser om dette punkt). Og så længde- og tidsenheden. Det forekommer mig ret betænkeligt, mekanisk, om man vil alt for skematisk, at gøre den enkelte lyd isoleret (konsonant eller kort vokal) til enhed, selv om det naturligvis er rigtigt, at stavelsen bliver «tungere», jo flere lyd den rummer (forf. anfører selv Hofforys lære herom). Pipping måler fremdeles stavelsens længde fra top til top og lægger stavelsetoppen i begyndelsen af stavelsens vokal. Men dette er jo et fonetisk omtvistet spørgsmål, hvor der formentlig er god grund til tvivl. — Sæt nu imidlertid, at hele undersøgelsen er uangribelig. Forbindelsen af Sievers' typeteori og Pippings kvantitetslære giver alligevel grumme lidt oplysning om det versprincip, hvorefter eddasangerne har digtet. De fleste er jo enige om, at femtypeteorien kun giver de naturlige hovedformer af de mulige trykkombinationer i et firestavelsesvers. Nu har Pipping på en lignende måde fundet de naturlige hovedformer af længdefordelingen i det foreliggende sprogmateriale. Men ingen kan dog for alvor tro, at eddasangenes forfattere blot tilnærmelsesvis har været klar over de fem typer med deres mange underafdelinger og de femten Pippingske stavelseregler. Mig i hvert fald forekommer det indlysende, at det egentlige versbygningsprincip — det, der har skilt oldnordisk vers fra oldnordisk prosa — må have været langt simplere, siden den halvvejs folkelige eddadigtning har kunnet beherske det. Naturligvis, vil man sige; men derfor er undersøgelser som Sievers' og Pippings lige nødvendige og lærerige. Dette indrømmer jeg meget gerne. Men — man bliver stærkt fristet til at anvende analogien fra moderne versbygning på eddadigtningen og sige: fornyrðislagverset er vers, fordi hver linie består af to omtrent lige store tidsgrupper, med ét hovedtryk dominerende i hver; parvis hører linierne nøje sammen, som allitteration og andre germanske oldvers viser; et hovedtryk kan kun beherske et begrænset antal stavelser, kommer der for mange, sprænges enheden ved det rytmetryk, der af sig selv indfinder sig også i prosa, derved forstyrres også tidsgrupperingen; dette sidste kan også ske, ved at lydmængden bliver for stor; forøvrigt er det principielt ganske ligegyldigt, hvor trykket står, og principielt ligegyldigt, enten stavelserne er lange eller korte, kun at afveksling ifølge alminde-

lige psykologiske love foretrækkes for hobning; matematisk talt er der saare mange kombinationer mulige; undersøgelse af de faktisk foreliggende vers viser, at kun et mindretal praktisk forekommer; dette kan bero på mange ting: sprogstoffet i sig selv, den anførte afvekslingslov, efterligning af givne forbilleder (enkelte former kommer af en eller anden grund i særlig yndest; erindres må det også, at det bevarede versstof er forholdsvis lille); heri ligger igen muligheden for, at visse former kan blive regel i mere bevidst kunstdigtning; hvorfor bliver sligt vers? rytmefølelse og rytmelove er rene psykologiske problemer; hvorfor netop sådanne oldnordiske vers? det er et historisk spørgsmål, som kun kan løses, om det overhovedet kan, ad sammenlignende sprogvidenskabelig, ikke ad den statistiske undersøgelses vej. Eller: der behøver aldeles ikke at være nogen principiel forskel mellem allitterationsverset og rimverset, når vi for dette sidstes vedkommende tager den fremmede kirkelyriks indflydelse i betragtning. — Hvor om alting er: Pippings bog må, ganske uanset de fremførte indvendinger og den moral, jeg drager af resultaterne, betegnes som et overordentlig dygtigt og værdifuldt arbejde. Hvad der er godtgjort, er i sig selv af stor vægt, og det kan næppe undgåes, at man ud fra dettes indhold må vinde större klarhed og indsigt i vor versbygningslære. Det er et hovedværk, som bør studeres af alle, som bryder sig om disse spørgsmål, og det vil bringe belæring både til ven og modstander.

Odense, Januar 1905. **Karl Mortensen.**

F. Noack, Homerische Paläste, eine Studie zu den Denkmälern und zum Epos. Mit 2 Tafeln und 14 Abbildungen im Text. Leipzig 1903, Teubner. 104 S.

Mykenæisk har man pleiet at kalde den oldgræske Kultur, som i forhistoriske Tider har hersket i Landene ved Ægeerhavets Kyster, ikke med Urette, da det var i Mykenæ, at den havde vist sig i sin rigeste Udfoldning, saa at de øvrige Lande paa Hellas' Østkyst kunde synes at være afhængige deraf; men efter at der i de senere Aar paa Kreta var opdaget lignende Monumenter, som overgaa de mykenæiske baade i Storhed og i kunstnerisk Udførelse, og som tilmed ere meget ældre, kan dette Navn ikke længere kaldes træffende, og om man end vil beholde et Fællesnavn, maa man ikke lukke Øinene for de store og gjennemgribende Forskjelle, der findes. Noack har i sin ovennævnte Bog paataget sig at paavise disse. Med Forbigaaelse af alt hvad der kunde synes mindre betydende, holder han sig til de store Paladser, saa vidt som disse hidtil ere tilstrækkelig bekjendte,

d. e. paa Kreta Knossos og Phæstos, i Hellas Tiryns og Mykenæ og den mindre Borg, han selv har udgravet paa Vestsiden af Kopais-Søen, hvori han mener at gjenfinde det homeriske Arne.

Det er strax iøinefaldende, at de vældige kyklopiske Mure, der skjærmer Borgene i Hellas, ikke findes paa Kreta. Paladserne i Knossos og Phæstos ere ubefæstede; de vidne om fredeligere Tider. De ere anlagte efter en regelmæssig Plan; de samme Hovedlinier gaa helt igjennem, baade fra N. til S., og fra V. til Ø. Ogsaa i Tiryns findes en Mængde regelmæssige Værelser, men de fleste ere lagte ved Siden af hinanden uden organisk Forbindelse og adskilte fra hinanden ved Korridorer, der gaa ved Siden af dem og uden om dem, medens de paa Kreta støde umiddelbart op til hinanden med fælles Mellemvægge. I de kretiske Paladser dannes Centrum af en stor aflang Gaard, i Knossos henimod 60 M. lang og c. 28 bred, i Phæstos 47×23; i Tiryns og Mykenæ findes flere mindre Gaarde med tilnærmelsesvis kvadratisk Grundplan. Det er kun paa Kreta, at man har fundet disse lange Korridorer med smalle og dybe Magazinrum ved Siderne, adskilte ved Mellemvægge, hvorpaa det øvre Stokværk har hvilet. I dette laa Storstuen, Megaron, som er delvis bevaret i Phæstos, og i Knossos synes at have havt samme Form; i de øvrige Paladser laa den i Stueetagen og var forsynet med et Arnested, som i Troja, Mykenæ og Tiryns er cirkelrundt, og i de to sidste omgivet af 4 Søiler, der bære Loftet. I Troja er Storstuen meget aflang; Dybden er over dobbelt saa stor som Bredden; ellers er den i Almindelighed enten kvadratisk, som for det Meste de mindre, dermed analoge Sale, som man antager for Kvindernes Værelser, eller den nærmer sig til denne Form, dog med den Forskjel, at i Hellas er Dybden større end Bredden, paa Kreta omvendt, og som Følge deraf sættes de 3 Søiler, der ansees for nødvendige til at støtte Loftsbjælkerne, i en Række paa tværs for Indgangen, ikke som i adskillige gamle Sale i Troja og i Hellas efter Længden, hvorved der dannes, for at bruge et fra Kirkebygningen laant Udtryk, toskibede Rum. Noack udtrykker det saaledes, at hine have en bred, disse en smal Front.

Jeg maa give Forf. Ret i at disse «principielle» Uligheder tyde paa en ethnologisk Forskjel. Det er vel nu til Dags almindelig antaget, at der har fundet betydelige Indvandringer Nord fra Sted i Grækenland, en Antagelse der bl. A. støtter sig paa en Sammenligning imellem de trojanske og oldgræske Megara med de gamle nordiske Bønderhuse, saaledes som disse endnu kunne findes i enkelte Exempler lige fra Island til Neder-Sachsen; paa den anden Side røbe de kretiske Storstuer, hvor Arnestedet mangler, en sydlig Herkomst; Værelsernes «brede Front» minder om Mesopotamien, og de lange Rækker af Magaziner ved Siden af hinanden kjendes fra ægyptiske Vægmalerier, som Perrot-Chipiez Hist. de l'art I p. 459. Men der er jo al Sandsynlighed for

at den kretiske Kultur, som vistnok er 1000 Aar ældre end den mykenæiske, maa have udøvet stærk Indflydelse paa denne.

Det forstaar sig selv, at disse archæologiske Opdagelser maatte yde Bidrag til Forstaaelsen af de homeriske Digte. Ord, hvis Betydning tidligere var uklar, kunne nu forbindes med anskuelige Forestillinger, som *μέγαρον καὶ δῶμα καὶ αὐλή, πρόθυρον, πρόδομος, ῥῶγες, αἴθουσα*[1] o. a. Men er dette det Hele? Give ikke Paladserne i Tiryns, Knossos o. s. v. en anskuelig Forestilling om, hvorledes Priamos', Odysseus' og Alkinoos' Kongsgaarde have set ud? Herpaa svarer Noack S. 69 f.: «Hverken de kretiske eller de græske Paladser svare til den Forudsætning, under hvilken vi alene kunne forstaa det homeriske Hus; de indeholde for mange og for uligeartede Rum. Man har ikke med Urette fremhævet de Træk, hvori disse Monumenter berøre Digtningen. Det er enkelte Elementer, Gaardens Propylæon, Gaarden selv med dens Offerplads, Storstuen med dens Forhal, Korridorerne, der uafhængig af denne forbinde de øvrige Værelser med Gaarden. Men allerede det andet Megaron forstyrrer. Man antager det for Kvindernes Bolig, og det med Rette;» men et eget Gynækonitis, paastaar han, findes ikke hos Homer. Husfruen sidder om Dagen i Storstuen og der overnatter hun; et eget Sovekammer for Mand og Hustru havde kun Odysseus (altsaa dog). De hyppig omtalte Thalami vare «Nebenräume, Gesindezimmer und Vorrathskammer». I Storstuen var det ogsaa rimeligere (!) at huse den fremmede Gjæst end i de aabne Haller ved Gaarden, o. s. v. Dette Resultat naaes ved en vidtløftig Drøftelse af Digtenes Text, hvoraf han efter de nyeste kritiske Undersøgelser bortskjærer store Stykker som tilhørende en senere Tid og ikke værdige at tage Hensyn til. Men selv fra dette Standpunkt er Bevisførelsen ofte utilfredsstillende, og de Indvendinger, der gjøres f. Ex. imod Achilles' Telt i Iliad. 24, imod Phønix' Flugt i 9. Sang, og adskillige andre Steder, ville næppe godkjendes selv af dem, der staa paa samme kritiske Standpunkt som Forf.; men der vilde kræves en hel Bog til at gjendrive dem. Paa dette Sted maa jeg indskrænke mig til at sige, at, medens jeg giver Noack Ret i Hovedresultatet, misbilliger jeg ganske hans Bevisførelse, og jeg vilde anse det for meget heldigt, om han havde forskaanet os for Bogens 2det Afsnit. Archæologien og Philologien skulle arbeide sammen som trofaste Venner; men en For-

[1] Man er enig om at dette Ord betegner en aaben Søilehal ud til Gaarden saaledes som man ser navnlig i Tiryns; Ordets Oprindelse er derimod ikke oplyst. At antage det for Participium af *αἴθω* med underforstaaet *στοά* er umuligt uanset at dette Substantiv ikke findes hos Homer. Snarere kunde det antages for beslægtet med lat *aedes*. I den macedoniske Dialekt svarer *d* til græsk *θ*, se Curtius Gr. Et. I 215. I Latin er der Spor af det Samme, som *deus θεός, inde ἔνθεν, medius μέσος, arduus ὀρθός*.

skjel er der alligevel: Et Digt er en daarlig Byggegrund for et Palads. Dersom man viste Homer de Planer af «homeriske Huse», som ere fremsatte lige fra Voss til Perrot, vilde han sikkert frabede sig dem. Han havde jo ikke i Sinde at levere Materialier til Rekonstruktion af Bygninger, som havde existeret for Aartusinder siden, men han slog Guldharpen for at fremkalde glimrende Billeder i Tilhørernes Fantasi.

Endnu et Par Ord om de tilføiede Exkurser. I den ene af disse behandles den eiendommelige Bygning, som kjendes fra Freskomaleriet i Knossos og et Par Guldplader fra Gravene i Mykenæ. De mangfoldige Gaader, som denne Helligdom frembyder, ere hidtil uløste. Vi se en Bygning bestaaende af et høiere Midtparti og 2 lavere Sidepartier. I det første støttes Loftet af to Søiler ved Siden af hinanden, i de to sidste af en enkelt Søile paa hvert Sted. Om herved menes de forreste Søiler, hver i sin Række, saa at Midtpartiet forestiller en treskibet, Yderpartierne toskibede Haller, eller om der ikke tænkes paa nogen større Dybde end den, som Tegningen viser, kunne vi ikke afgjøre; men vi have ikke mindste Tvivl om at det er Bygningens Front, vi se. Noack er imidlertid ikke utilbøielig til at antage en Hypothese af Zahn, hvorefter den afbildede Helligdom ikke skulde bestaa af 3 Afdelinger, men af et eneste Rum med to Søiler, den ene bag ved den anden. Tegningens Midtparti skulde vise os Rummets Indre set fra Siden, hvorved Søilerne kom til at staa ved Siden af hinanden og ikke bag ved hinanden. Dette Parti havde Tegneren for Tydeligheds Skyld (!) løftet i Veiret (S. 78 f.). Tilhøire og venstre for dette skulde vi derimod se Forsiden og Bagsiden af Bygningen; man maatte tænke sig de to Halvdele af den svungne ud til Siderne efter en Vinkel af 90°. Der bliver derved kun 1 Søile paa hvert Sted, men det er de samme to, som vi før saa fra Siden af. At Maleren har givet dem forskjellig Farve, ligesom ogsaa at de hidtil uforklarede «Hornsymboler», der omgive Søilerne, ere flyttede paa en ubegribelig Maade, lades uænset. Denne Fremgangsmaade kaldes «et kunstigt Perspektiv, hvortil der findes Paralleler i ægyptiske Vægmalerier». Nei, noget saa Urimeligt findes virkelig ikke i Ægypten. Der sigtes formodentlig til Malerierne fra Tell el Amarna; se Perrot-Chipiez I p. 457, 459, hvor ægyptiske Paladser afbildes vistnok ikke naturalistisk, men paa en ret naturlig og tydelig Maade i en Blanding af geometrisk og malerisk Fremstilling: en Plantegning af den store Gaard med de omgivende Værelser og Haver, der betegnes som saadanne ved Træer og andre Gjenstande sete forfra; men dette er, som man ser, noget helt Andet.

J. L. Ussing.

Sütterlin, L., & Waag, A., Deutsche Sprachlehre für höhere Lehranstalten. Leipzig, Voigtländer.

Libanii opera, rec. *R. Foerster*. Vol. I—II. Leipzig, Bibl. Teubn.

Dionysii Halicarnasei opuscula, edd. *H. Usener & L. Radermacher*. Vol. II fasc. I. Do. do.

Theodoreti Graecarum affectionum curatio, rec. *I. Raeder*. Do. do.

Schulz, O. Th., Leben des Kaisers Hadrian. Leipzig, Teubner.

C. Lucilii carminum reliquiae, rec. enarr. *F. Marx*. Vol. I. Leipzig, Teubner.

Hüter, L., Schülerkomm. zu Sophokles' Antigone. Leipzig & Wien, Freytag & Tempsky.

T. Livi a. u. c., ed. *A. Zingerle*. Pars VII. Fasc. IIII. L. XXXXIIII. Ed. maior. Do. do.

Römische Elegiker, für den Schulgebr. hrsg. von *A. Biese*. 2 verb. u. verm. Aufl. Do. do.

Knauth, H., Übungsstücke zum Übers. in das Latein. für Abiturienten. I—II. 5. Aufl. Do. do.

Trampe Bödtker, A., Parténopeus de Blois. Étude comparative des versions islandaise et danoise. (Videnskabs-Selsk. Skr. II. Hist.-filos. Kl. 1904. 3.) Chria., Dybwad (komm.).

Burton, E. de W., Some Principles of literary Criticism and their Application to the Synoptic Problem. (Dec. Publ. Vol. V.) Chicago Univ. Press.

Modern Philology, Vol. II, No. 2. Do. do.

Vogel, P., Schülerkomm. zu Lysias' ausgew. Reden. Leipzig & Wien, Freytag & Tempsky.

Hultgren, G. M., Till psaltare och harpa, Sånger och psalmer. Uppsala, Schultz.

Kyrkosången 1904, utg af *G. T. Lundblad*. Do. do.

von Friesen, O., Om runskriftens härkomst. (Ur Språkvetensk. Sällsk. i Uppsala förh. 1904—06.) Uppsala, Akad. boktr.

Winternitz, M., Geschichte d. indischen Litt. I. Halbband. Leipzig, Amelang.

Florenz, K., Geschichte d. japanischen Litt. I. Halbband. Do. do.

Arkiv för nordisk filol. Register zu band I—XVI von *A. Gebhardt*. — XVII 3. Lund, Gleerup.

Harvard Studies in Class. Philol. Vol. XV. Cambridge Mass., Harv. Univ. Press.

Schrader, Otto, Totenhochzeit. Jena, Costenoble.

Reich, Hermann, Der König mit der Dornenkrone. Leipzig, Teubner.

Studier i modern språkvetenskap, utg. af Nyfilol. sällskapet i Stockholm. III. Upsala.

Indhold af 13de binds 3die hæfte.

Side

Anmeldelser.

NORDISK TIDSSKRIFT

FOR

FILOLOGI

TREDIE RÆKKE

TRETTENDE BINDS FJERDE HÆFTE

KØBENHAVN

GYLDENDALSKE BOGHANDEL, NORDISK FORLAG

GRÆBES BOGTRYKKERI

1905

Under medvirkning af:

M. Cl. Gertz,	Vilh. Thomsen,	Ludv. F. A. Wimmer.
professor, dr. phil., Kbhvn.	professor, dr. phil., Kbhvn.	professor, dr. phil., Kbhvn.
S. Bugge,	Johan Vising,	C. M. Zander,
professor, Kristiania.	professor, Göteborg.	professor, Lund.

redigeret af:

Karl Hude, rektor, dr. phil., Frederiksborg.

Af tidsskriftet udkommer årligt et bind på 4 hæfter, hvert på gennemsnitlig 3 ark. Subskriptionen er bindende for et bind, hvis pris er 6 kroner.

Bidrag til tidsskriftet bedes sendte under redaktørens adresse (Frederiksborg), bøger, afhandlinger og tidsskrifter til anmeldelse under samme adresse eller til Gyldendalske boghandel, Nordisk Forlag, Kbhvn. K.

D'hrr. anmeldere gøres opmærksomme på, at redaktionen ved at tilstille vedkommende bogs forlægger to exemplarer af anmeldelsen sørger for, at den kan komme forfatteren i hænde.

Det synoptiske Problem.

Af P. O. Ryberg Hansen.

Ernest D. Burton, Some Principles of literary Criticism and their Application to the synoptic Problem. (Univ. Chic. Dec. Public. Vol. V.) Chicago 1904, Univ. Press. 72 S. 4⁰.

Den Bog, hvoraf der her skal gives et Referat og en Vurdering, kan anbefales til dem, der ud fra filologiske Interesser og Forudsætninger vil sætte sig ind i det synoptiske Problem. Al den historiske Ballast er kastet over Bord, idet Forfatteren ikke tilstræber nogen Redegørelse for de mange i Tidens Løb fremkomne Løsningsforsøg. Ej heller beskæftiger Værket sig med Evangelisternes teologiske Farve og Holdning — som tilsvarende tyske Arbejder (f. Eks. P. Wernle: Die synoptische Frage, 1899). Det begrænser sig til Kildeanalysen i egenligste Forstand. Ud fra de foreliggende Tekster undersøges Slægtskabsforholdet mellem Skrifterne som Helhed og deres enkelte Dele. Kun i anden Linie tages der Hensyn til de historiske Overleveringer om Evangeliernes Tilblivelse. Bogen har et vist statistisk-tabellarisk Præg. Den meddeler i sammentrængt Korthed det fornødne Materiale, rubricerer det paa overskuelig Maade og drøfter enhver Hypotese, der frembyder sig som logisk mulig.

Det synoptiske Spørsmaal er kun en særlig Form for det Problem, som Historikeren altid staar overfor ved Benyttelsen af Dokumenter, der uden at være Dubletter frembyder et øjensynligt indbyrdes Slægtskab (smgln. herom Bernheim: Lehrbuch der historischen Methode 1903 S. 379 ff.). Er Slægtskabet — som ved de synoptiske Evangelier — saa nøje, at det kun kan skyldes Benyttelse af delvis de samme skriftlige Kilder, bliver Arbejdet i mange Maader beslægtet med tekstkritiske Undersøgelser. Forf. mener da ogsaa, at Evangelieforskningen bør lære af Tekstkritikken. Her er man gennem Generationers Arbejde naaet til Enighed om visse Grundprincipper. Studiet af de synoptiske Evangelier kan efter Forf.s Mening for en stor Del gaa ud fra

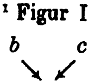
disse og derved opnaa en metodisk Sikkerhed, som det hidtil i for høj Grad har savnet.

Undersøgelsen begynder da med en Redegørelse for de af Kildeanalysens og Tekstkritikkens Principper, der er særlig anvendelige paa Løsningen af det synoptiske Problem. Først og fremmest Kendetegnene paa Afstamningens Retning: et Dokument kan med Sikkerhed betegnes som sekundært i Forhold til et andet i Fald det 1) indeholder Udtryk, der kun kan forklares som fremkomne ved Misforstaaelse af det andet, 2) har Tilføjelser eller Udeladelser, der tydeligt forstyrre Sammenhængen eller 3) har Tilføjelser, Udeladelser eller Ændringer, der hænger sammen med dets Forfatters særlige Tendens. Den almindelige tekstkritiske Regel: at den vidtløftigste Læsemaade er den sekundære, kan derimod ikke uden videre overføres paa et Omraade som dette, hvor vi ikke staar overfor Afskrivere, men overfor Forfattere, der forfølge deres særegne Formaal.

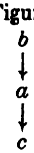
I et Tilfælde som det foreliggende, hvor de beslægtede Dokumenter er tre i Tallet, vil hine Vidnesbyrd for Afstamningens Retning kunne kombineres med andre Iagttagelser. Den vigtigste blandt disse er Forholdet mellem Skrifternes indbyrdes Overénsstemmelser. (Her tænkes hovedsagelig paa de positive Overénsstemmelser. Fælles Udeladelse af Stof kan aldrig have saa megen Beviskraft: to Forfattere kan have de samme Udeladelsesmotiver eller af forskellige Motiver udelade det samme uden indbyrdes at være afhængige af hinanden.) Hvis af tre beslægtede Dokumenter (*a*, *b* og *c*) *a* og *b* ofte stemmer overéns imod *c* og *a* og *c* ofte imod *b*, medens *b* og *c* aldrig stemmer overéns imod *a*, maa *a* paa en eller anden Maade indtage en Midtstilling mellem de to. Forklarer man denne Midtstilling ved at *a* har benyttet baade *b* og *c*[1], maa man for at forklare Slægtskabet mellem *b* og *c* tage andre Kilder til Hjælp. Sér man foreløbig bort fra Eksistensen af andre Dokumenter end de tre, bliver følgende Kombinationer mulige: *a* er afledet af *b*, *c* igen afledet af *a*[2], eller *a* er afledet af *c*, *b* igen afledet af *a*[3] eller endelig: *a* er den fælles Kilde for *b* og *c*[4]. Hvis nu *b* og *c* gennem Vidnes-

---

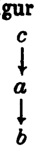
[1] Figur I:

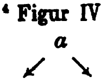
[2] Figur II:

[3] Figur III:

[4] Figur IV:

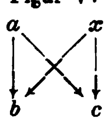
byrdene for Afstamningens Retning begge er udpegede som sekundære i Forhold til *a*, vil det være sandsynligt, at den sidste Kombination er den rette.

Man kunde jo imidlertid tænke sig at det nævnte Overénsstemmelsesforhold (*a* og *b* mod *c*, *a* og *c* mod *b*, men aldrig *b* og *c* mod *a*) fandt Sted i Enkeltheder indenfor Stof, som var Fællesgods for alle tre, medens *b* og *c* derimod havde en Del Stykker tilfælles, som aldeles ikke fandtes i *a*. Dette vilde ikke omstøde den i Fig. IV udtrykte Hypotese, men nøde os til at supplere den ved Antagelsen af en anden ikke længere eksisterende Fælleskilde for *b* og *c*[5].

Inden Overgangen gøres fra de almindelige Principper til deres Anvendelse paa det foreliggende Emne, kan forudskikkes nogle — af Forf. i en senere Sammenhæng anbragte — Analogier, der kaster Lys over Evangelieforfatternes Fremgangsmaade overfor de af dem optagne fremmede Stoffer. Vi besidder i N. T. en Række Citater af gl.-testamentlige Skrifter. Stundom er disse Citater vel gengivne med næsten bogstavelig Nøjagtighed efter LXX's græske Oversættelse, men paa mange Punkter har den n.tlige Forf. tilladt sig stor Frihed. Enkelte Steder kan Afvigelsen fra LXX vel skyldes Brug af den hebraiske Grundtekst, men hyppigt træffes ganske frie Omstillinger og Forandringer, ja ogsaa Kombination af forskellige Steder. Vi har desuden i Markus-Evangeliets Slutning et Stykke (Mk. XVI 9—20), der almindeligt anerkendes som en senere Tilføjelse, og som i Virkeligheden er en Art Kompendium af de øvrige Evangeliers afsluttende Dele. Her møder vi foruden meget frie Sammendragninger af de foreliggende Tekster en Række Tilføjelser, sandsynligvis fra andre Kilder. Endelig har vi en værdifuld Analogi til Evangeliernes Kildebenyttelse i et Værk fra c. 175: Tatians «Diatessaron» — et Forsøg paa at sammenarbejde vore fire Evangeliers Tekst til ét Værk. Selve Værket er gaaet tabt, men dets Tekst kan nogenlunde rekonstrueres gennem en bevaret Komentar (sé Th. Zahn: Forschungen zur Geschichte des n.-tlichen Kanons I 1881 S. 112 ff.). Det røber en tydelig Bestræbelse for at be-

---

[5] Figur V:

vare enhver Fortælling, Tale og Sentens, der findes i vore fire Evangelier, med Undgaaen af Gentagelser. Ikke desto mindre sér vi her Kilderne modificerede paa alle Maader, ved Tilføjelser, Fordobling, Udeladelser, Sammenblanding o. s. v. (Tatians Værk er egentlig kun et Skridt videre paa den Vej, som de to større Synoptikere er slaaet ind paa ved at sammenarbejde ældre Kildeskrifter. Havde Værker som dette fortrængt de adskilte Evangelier, vilde den evangeliske Literatur ligesom Mosebøgerne have foreligget som et Kollektivværk, hvis oprindelige Bestanddele vi kun ved møjsommelig og usikker indre Kritik vilde have kunnet udskille.) Analogier som de her anførte er alle lærerige, derved at vi i disse Tilfælde er i Besiddelse af de Kilder, paa Grundlag af hvilke Arbejdet har fundet Sted.

Som Grundlag for selve Kildeanalysen meddeles nu en statistisk Opgørelse af de 3 Evangeliers indbyrdes Forhold i stoflig Henseende. Det er i Virkeligheden overordentlig vanskeligt at fremstille en saadan paa en Maade, der paa én Gang tilfredsstiller Nøjagtighedens og Anskuelighedens Fordringer. Opgørelsen kræver en Opløsning af Stoffet i dets «Enere» ɔ: Smaastykker, hvis enkelte Bestanddele ikke kan tænkes at være overleverede hver for sig. Men Afgrænsningen af disse Enere vil ofte bero paa et Skøn. Man er mindst udsat for Vilkaarlighed i det historiske Stof: en Fortællings enkelte Træk kan ikke tænkes uden Helheden. Men i Talestoffet bliver Afgørelsen ofte vanskelig: et kort Tankesprog kan godt have levet selvstændigt i Overleveringen, selv om vi nu forefinder det som Led af en samlet Tankerække. Har man nu efter et saadant Skøn opløst Stoffet, grupperer man naturligt dets enkelte Dele i tre Klasser:

I. Saadanne, der forekommer hos alle tre Forfattere. Summen af dette «trefoldige» Stof vil omtrent svare til vort Markus-Evangelium, naar vi af dette Skrift tænker os fjernet et samlet Stykke i dets Midte (Mk. VI 45—VIII 26). Dette Stofs Enkeltstykker er forskelligt ordnede hos de forskellige Forfattere. Dog er ogsaa i denne Henseende Markus saa at sige den Generalnævner, i hvilken de andre gaar op: Markus og Lukas stemmer ikke sjeldent i Orden overéns imod Mattæus, Markus og Mattæus ogsaa stundom imod Lukas, medens Mattæus og Lukas aldrig i Stykkernes Ordning stemmer overéns imod Markus.

II. Saadanne Stykker, der forekommer hos to af Forfatterne, men mangler hos den tredie. Hertil hører det nævnte Midter-

parti af Markus, som denne har tilfælles med Mattæus, uden at det findes hos Lukas. Dernæst en ikke ringe Stofmængde, som Mattæus og Lukas har tilfælles ud over Markus, og hvor Ligheden mellem de to Forfattere ofte er overraskende nøje, medens Stykkernes Ordning er ganske forskellig.

III. Saadanne Stykker, der kun forekommer hos én af Forfatterne. Af saadant Særstof har Lukas den største Mængde, Markus kun ubetydelige Smaadele.

Først rettes nu Opmærksomheden paa den første Klasse, det trefoldige Stof. Dettes «Enere» er hidtil betragtede som énsartede Blokke. Men gaar vi nærmere ind paa de Ord og Sætninger, af hvilke «Blokkene» er sammensatte, er disse paa ingen Maade nøjagtig éns hos hver af Forfatterne. Tager man en utvivlsom «Ener» som «Stormen paa Søen» og læser de tre Versioner igennem (Mk. IV 35 ff. Mt. VIII 23 ff. Lk. VIII 22 ff.), vil man finde, at de Ord, der er fælles for alle tre, endog er i Minoritet (til et indgaaende Studium af slige Enkeltheder kan anbefales: Rushbrooke, Synopticon, London 1880, hvor de parallelle Tekster er trykte ved Siden af hinanden og Overénsstemmelserne fremhævede ved Farver og forskellige Typer). Bedst illustreres dette Forhold ved det af Forf. ikke fremdragne Faktum, at skønt Markus-Ev. som Helhed repræsenterer det fælles, er der ikke ét af dette Evangeliums 619 Vers, der i ganske énslydende Form findes hos begge de andre. Et nøjagtigt Studium kræver da, at man ogsaa med Hensyn til «Enerne»s enkelte Ord foretager en lignende Opgørelse som den, der før gjordes med Stoffet en bloc. Der viser sig da indenfor det trefoldige Stof følgende Forhold: Mattæus og Markus stemmer ved Tilføjelser eller Ændringer overéns imod Lukas i omtr. 1600 Ord, Markus og Lukas imod Mattæus i omtr. 860 Ord og Mattæus og Lukas imod Markus i omtr. 275 Ord. Særlige for Lukas — stadig indenfor det trefoldige Stof — er c. 1100 Ord, for Mattæus c. 830 og for Markus c. 1000. Dette sidste kan ogsaa udtrykkes saaledes, at Mattæus og Markus stemme overéns imod Lukas i Udeladelsen af 1100 Ord indenfor Fællesstykkerne o. s. v. analogt hermed.

Tænker man nu efter denne Opgørelse tilbage paa de S. 146 f. opstillede Kombinationer, synes Markus-Evangeliet nærmest at indtage den Midtstilling, som dér var tillagt Dokumentet *a*. Til Afgørelse af, hvilken Kombination der bør vælges, vilde det

være af Betydning, om det kunde godtgøres, at Vidnesbyrdene for Afstamningens Retning udpegede de andre som sekundære overfor Markus i det trefoldige Stof. Forf. synes ikke at mene, at dette kan paavises. Hovedvægten lægges i al Fald paa at vi ved at følge Fig. I, II eller III, der forudsætter, at Markus har benyttet begge de større Skrifter eller ét af dem, ikke ret forstaar hans Bevæggrund til at udelade de betydelige Stofmængder, som hine har udover det trefoldige Stof. Ved den Kombination, der er udtrykt i Fig. IV: Markus som Grundlag for de to større, er den tilsvarende Vanskelighed i al Fald betydelig formindsket. Thi sér man paa Stoffet en bloc, er det kun meget faa Markusstykker der savnes hos begge de andre.

Naar Forf. altsaa forklarer de 3 Evangeliers Fællesstof gennem den nu saa almindelige «Markushypotese», er det dog ingenlunde fordi han savner Blik for denne Hypoteses Vanskeligheder. Disse træder især frem, naar man fra Stoffet en bloc gaar til Stykkernes enkelte Bestanddele. Ved at betragte den føranførte Opgørelse, vil man sé, at c. 1000 Ord indenfor Fællesstoffet er særlige for Markus ɔ: at Mattæus og Lukas indenfor dette Omraade stemme overéns imod Markus i Udeladelsen af c. 1000 Ord. Paa dette Punkt er Mattæus' og Lukas' Overénsstemmelser imod Markus endog større end Markus' og Lukas' Overénsstemmelser mod Mattæus (c. 830 Ord). Og endnu betænkeligere synes det, at Mattæus og Lukas ogsaa i Tilføjelser og Ændringer stemmer overéns imod Markus i c. 275 Ord.

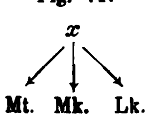
Forf. mener dog, at disse Vanskeligheder for en stor Del forsvinder ved en nærmere Betragtning. Hvad Udeladelsen af de 1000 Markusord angaar, er det allerede tidligere bemærket, at Overénsstemmelse i Udeladelse aldrig kan have den Vægt som Overénsstemmelse i Tilføjelser. Dernæst viser det sig at de for Mattæus og Lukas fælles Udeladelser i mange Tilfælde er sammenfaldende Resultater af Fremgangsmaader, der i sig selv er højst forskellige (man sammenligne saaledes Mk. V med de to Paralleltekster: de er begge kortere og falde sammen i Udeladelsen af c. 100 Ord, men Afkortningerne synes at være ledede af forskellige Hensyn). Hvad dernæst de for Mattæus og Lukas fælles Tilføjelser og Ændringer angaar, da er de enten ganske underordnede (Ombytning af *εἶπεν* og *λέγει* eller *καὶ* og *δὲ*) eller forklarlige ud fra Motiver, der kan have paavirket de to Bearbejdere selvstændigt (som naar Mattæus og Lukas er enige om i Forudsigelserne af Jesu Opstandelse at forandre Markus' *μετὰ*

τρεῖς ἡμέρας til det med den senere Begivenhed mere stemmende *τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ* Mk. VIII 31. Mt. XVI 21. Lk. IX 22.) eller de er i al Fald ikke betydeligere end at de kunde skrives paa den ældste Tekstoverleverings Regning ɔ: en Reminiscents fra Mattæusteksten kunde have gjort sig gjældende for Afskriveren af Lukas eller omvendt. For senere Perioders Vedkommende kan man sikkert godtgøre en Bestræbelse hos Afskriveren for at assimilere de parallele Evangelietekster. Man kunde nu søge at undgaa de fremhævede Vanskeligheder ved at antage et tabt Skrift som den fælles Kilde for alle tre Forfattere i det trefoldige Stof (Urmarkushypotesen)[6]. Men et Forsøg paa at rekonstruere dette Dokument vilde som Resultat give et Skrift, der kun blev lidet forskelligt fra vor Markus. Man maatte hist og her lægge nogle Ord til, hist og her trække nogle Ord fra vort Markusskrift. Men Enkeltstykkerne maatte i det rekonstruerede Dokument stilles nøjagtig i den Orden, i hvilken de foreligger i vor Markus. Dette er overhovedet Markushypotesens urokkeligste Støtte, at Mattæus og Lukas aldrig i Stykkernes Ordning stemme overéns mod Markus. Forf. ender da med at udpege Markus-Ev. «eller et Dokument i Hovedsagen identisk med dette» som Kildeskriftet hvad det trefoldige Stof angaar. At et Skrift af Mark.-Ev.'s Type er Grundlaget, finder Forf. ogsaa bekræftet ved den ældste Beretning, vi har om denne Literaturs Kilder: Forordet til Lukas-Ev. Lukas har bygget paa Overlevering fra «*οἱ ἀπ' ἀρχῆς αὐτόπται καὶ ὑπηρέται γενόμενοι τοῦ λόγου*». Da «Øjenvidner» og «Ordets Tjenere» er den samme Klasse Mennesker, maa «Begyndelsen» være: ikke Jesu Livs Begyndelse, men Begyndelsen af hans offentlige Virksomhed. De Kilder, Lukas sigter til, har altsaa ikke som de to større Evangelier indeholdt Barndomsfortællinger, men har som Markus kun omhandlet hans offentlige Virksomhed.

Hermed er Undersøgelsen af Evangeliernes Fællesstof afsluttet. I den ovenfor (S. 148) givne Opgørelse nævnedes dernæst Stykker, der var fælles for de to af Skrifterne uden at findes i det tredie. Hvad der her især tildrager sig Opmærk-

---

[6] Fig. VI:

somheden er den betydelige for Mattæus og Lukas fælles, udenfor Markus liggende, Stofmasse. Vil man ikke ty til ukendte Skrifter, kan man forsøge den Forklaring, at Lukas foruden at have benyttet Markus ogsaa har brugt Mattæus eller — den analoge Hypotese — at Mattæus foruden Markus ogsaa har benyttet Lukas. Men disse Forsøg strander hovedsagelig paa den Vanskelighed, at den formodede Benytter, der nogenlunde fuldstændigt optog sin ene Kilde (Markus), vilde have forbigaaet væsentlige Stykker af den anden. Man henvises da til den ovenfor (S. 147) i Fig. V udtrykte Kombination: Mattæus og Lukas har ved Siden af Markus havt en anden Fælleskilde: x. Det er imidlertid ingenlunde paa Forhaand givet, at dette x repræsenterer et enkelt Skrift. For at vinde Klarhed over dette Forhold, maa det undersøges, hvorledes Ikke-Markusstoffet overhovedet er anbragt i de to større Evangelier.

Begge indledes de med indbyrdes forskellige Barndomshistorier, der savner Parallel i Markus. Iøvrigt har de anbragt deres Ikke-Markusstof paa højst forskellig Maade. Hos Lukas findes det hovedsagelig i to større Indskud: VI 20—VIII 3 og IX 51—XVIII 14 (hvortil XIX 1—27 slutter sig). Det første af disse tilhører Jesu galilæiske Virksomhed. Det andet indledes med, at Jesus begiver sig paa Rejse til Jerusalem, og det forbindes mod Slutningen med den Kres af Fortællinger, som Markus har knyttet til den sidste Rejse. Hele Stykket Luk. IX 51 —XIX 27 kan derfor betegnes som «Rejsehistorien» (Forf.s Udtryk «Peræavirksomheden» synes mindre heldigt). Mattæus har derimod for største Delen anbragt sit Ikke-Markusstof som Led af 6 store Taler 1) Bjergprækenen (V—VII), 2) Udsendelsestalen (X), 3) Lignelsestalen (XIII), 4) Talen om Disciplenes indbyrdes Forhold (XVIII), 5) Farisæertalen (XXIII), 6) den eskatologiske Tale (XXIV—XXV). I Tilfældene 2, 3, 4 og 6 har Markus — og Lukas — paa det tilsvarende Sted en mindre Tale af samme Tema, i Tilfældet 5 i det mindste nogle Tankesprog vedrørende samme Emne. I disse Tilfælde synes altsaa Markuskilden at have været bestemmende for Talens Plads i Skriftet. For Bjergprækenens Vedkommende findes Parallellen kun hos Lukas, men dens Anbringelse — i Spidsen for Jesu offentlige Virksomhed — er givet dermed, at den er opfattet som indledende Programtale.

Undersøger man disse Talers Komposition, viser det sig, at den egentlige Hovedstamme — det, der passer med den angivne

Anledning — er det med Markus (for Bjergprækenens Vedkommende med Lukas) parallelle Stykke. De øvrige Dele, der i Omfang gennemgaaende er langt betydeligere, gør Indtryk af at være Tilføjelser, der staar i en løsere Forbindelse med Hovedemnet. Saaledes er i Udsendelsestalen (X) kun den første Del (V. 5—15) praktiske Regler for de uddragende Disciple. Den vidtløftigere senere Del vedrører Bekendernes Vilkaar overhovedet. Og kun den første Del har Paralleller i det tilsvarende Stykke hos Markus og Lukas. I den eskatologiske Tale udgør kun XXIV 4—36 den egentlige, med de andre parallelle Apokalypse — Resten gør Indtryk af mere tilfældigt tilknyttede Lærestykker. Disse tilføjede Dele vil gennemgaaende kunne henføres til to Klasser 1) Særstof for Mattæus, 2) Stof, der ogsaa findes i Lukas' Rejsehistorie, som oftest i nøje beslægtet Form. Studiet af Mattæustalerne synes da at give følgende Resultat: Markuskildens Ordning har været bestemmende for Forfatteren, og herfra er i Reglen Fundamentet for Talen hentet. Men Stoffets Hovedmasse er taget dels fra én for Mattæus ejendommelig Kilde, der forsaavidt vi kender den kun har indeholdt Ord af Jesus — dels fra et Dokument, som Mattæus har haft tilfælles med Lukas, og som hos den sidste er knyttet til Jesu Rejse til Jerusalem.

Til den førstnævnte af disse Kilder ligger det nær ogsaa at henføre de øvrige for Matt. Ev. ejendommelige Jesu-Ord, der i mindre Stykker findes paa spredte Steder i Evangeliet. Forf. mener, at dette Talestof, der ialt udgør c. $^1/_5$ af Evangeliet, er ét med den Ordsamling, der ifølge Overleveringen skulde være nedskrevet af Mattæus (Papias iflg. Eusebius hist. eccl. III 39 *Ματθαῖος μὲν οὖν Ἑβραΐδι διαλέκτῳ τὰ λόγια συνεγράψατο*). Ved at fortolke denne Overlevering — ikke som det hyppigt skér om én af begge de større Synoptikere benyttet Talesamling — men om ét kun af Matt. Ev. benyttet Skrift, faar man den naturligste Forklaring paa, at netop det første Evangelium har faaet Mattæus' Navn.

Hvad det andet i Mattæustalerne benyttede Dokument angaar, foreligger det altsaa baade i Mattæus' og Lukas' Ev. Den Antagelse ligger nær, at Lukas Ev.'s Gengivelse kommer dets oprindelige Form nærmest: her fremtræder det jo som en solid Masse (IX 51—XVIII 14 og XIX 1—27), medens dets Stof, forsaavidt det findes i Matt. Ev., forekommer spredt i Sammenhænge, hvor dets Plads ofte kun syntes bestemt ved løse Idé-

associationer. At dette Skrift, der nu hos Lukas staar som en Art Rejsehistorie, i og for sig har villet skildre Jesu sidste Rejse, er lidet troligt. Stedet, hvor Lukas har anbragt det, synes bestemt ved, at ét af dets sidste Stykker taler om en Ankomst til Jericho, som det laa nær at identificere med det i Mk. X 46 ff. skildrede Jerichobesøg, der ligger umiddelbart forud for Indtoget i Jerusalem. At Mattæus, tiltrods for at »Rejsehistorien»s Stof nu forekommer spredt i hans Værk, kan have kendt denne Kilde omtrent i den Form, i hvilken den foreligger hos Lukas, volder det os mindre Vanskelighed at antage. Han har i det hele en Tendens til at samle det ensartede Stof — en Tendens, der ogsaa overfor Markuskilden stundom har ført ham til Ændring af Kildeskriftets Ordning (smlgn. den Maade, hvorpaa han i Kap. VIII—IX samler en Række Undere fra spredte Steder i Markus).

Det berørtes ovenfor, at Lukas foruden «Rejsehistorien» havde et tidligere Indskud i Markusberetningen (VI 20—VIII 3). Af dette Indskuds enkelte Dele findes tre (Bjergprækenen, Høvidsmanden i Kapernaum og Døberens Sendefærd) ogsaa hos Mattæus og er af ham anbragte i samme Periode: den galilæiske Virksomhed. Et enkelt (Salvningen) synes at erstatte et Stykke, der hos Markus er anbragt paa en langt senere Plads (i Lidelseshistorien) — det udelades nemlig i denne senere Sammenhæng af Lukas. Det ligger nær at stille disse Stykker sammen med nogle forud for dette Indskud staaende Lukasfortællinger, hvis synoptiske Forhold er det samme ɔ: som enten er fælles for Mattæus og Lukas uden at findes i Markus (Døberens Tale og Fristelsessamtalen) eller som erstatte Fortællinger fra Markus (Synagogen i Nazaret og Peters Fiskedræt) — saa meget mere som der mellem alle disse Stykker er et indre Slægtskab: de høre ved deres Liv og Fylde til Evangeliets ypperste Dele. I denne Række Fortællinger (de sidstnævnte 4 samt hele Indskuddet VI 20—VIII 3) vil Forf. sé Rester af et tabt Evangelium: den galilæiske Kilde, G, benyttet baade af Mattæus og Lukas. At det ikke blot er spredte Overleveringselementer, der her foreligger, sluttes af følgende Omstændighed: Markus' Ordning følges gennemgaaende af Lukas med større Troskab end af Mattæus. Naar Lukas da stiller de af G's Fortællinger, der erstatter tilsvarende Markusstykker paa en fra Markus helt forskellig Plads, maa det være fordi deres Stilling var bestemt ved Placeringen i den anden Kilde, der altsaa maa have givet en vis ordnet,

sammenhængende Fremstilling af den evangeliske Historie. Man kunde nu maaske formode, at G og R («Rejsehistorien») i Virkeligheden var ét Dokument. Men herimod taler dels deres Forskellighed: R indeholder næsten udelukkende Talestof, G overvejende fortællende Stykker — dels Mattæus' forskellige Holdning overfor de to Dokumenter. Han benytter G paa samme Maade som han benytter Markus ɔ: afkorter Fortællingerne noget, men henfører dem til samme Periode af Jesu Virksomhed, hvori ogsaa Lukas har stillet dem. R knyttes derimod i forskellige Brudstykker til Evangeliets Taler og intet af denne Kilde er af Mattæus anbragt i samme Afsnit af Jesu Historie, som det i Lukas tilhører (Reisen til Jerusalem). G's Stykker har da formodentlig i Kilden baaret Præg af at tilhøre en bestemt Periode medens R's Stykker har været uden kronologiske Mærker.

Resultatet af Undersøgelsen vil da omtrent kunne sammenfattes saaledes: Hovedkilderne for vort første Evangelium har været Markus og Mattæus' Logiasamling (L). G er af og til benyttet som supplerende i de galilæiske Fortællingers Kres. R bruges til at berige de Taler, hvis Grundlag er hentet fra Markus eller L. Lukas Ev. har de samme Kilder med Undtagelse af L. Han benytter Markus som Værkets Grundlag og historiske Traad. I den galilæiske Periode indføjes et Afsnit af G. Lukas erstatter ogsaa hist og her Markusstykker med tilsvarende Stykker fra G, hvor denne Kilde synes ham mere levende og fyldig. R indføres som et samlet Indskud knyttet til Markus' Rejsehistorie. Ogsaa paa anden Maade er Mattæus' og Lukas' Fremgangsmaade overfor Kilderne forskellig. Hos Mattæus er Bestræbelsen for at samle énsartede Grupper af Fortællinger og Belæringer mere fremherskende end det kronologiske Hensyn. Lukas har derimod villet give sit Værk Karaktér af en kronologisk fremadskridende Beretning. Gentagelser undgaar han omhyggeligt. Naar han f. Eks. fra R har taget Lignelsen om det ufrugtbare Figentræ, udelader han af Markus Fortællingen om Figentræets Forbandelse. Ja den blotte Forekomst af Ordet om Skilsmisse i XVI 18 er ham Grund nok til at forbigaa hele Stykket i Markus X 1—12.

Efter denne Opgørelse af Resultaterne slutter Bogen med en omhyggelig udarbejdet, detailleret Oversigtstabel, der belyser hvorledes Enkeltstykkerne af det evangeliske Stof fordeler sig paa de forskellige Skrifter (ved en Trykfejl er under Part IV

Nr. 65 Tallene 957—62 satte i Rubrikken «Markus» i Stedet for i Rubr. «Lukas»).

Ved ovenstaaende er det forsøgt at gengive Hovedtrækkene af den i sig selv stærkt sammentrængte og stoftunge Bog. Sér man tilbage paa de af Forf. fastslaaede Resultater, vil man med Kendskab til den nyere Evangelieforskning ikke finde meget nyt i hans Standpunkt overfor Evangeliernes Fællesstof. Han havner jo her i den almindelige Markushypotese. Snarere kunde man ønske denne Hypoteses Vanskeligheder udførligere drøftede. Saaledes gaar han kun lejlighedsvis i en Anmærkning (S. 45) ind paa den Vanskelighed, at et større sammenhængende Stykke af vort Mark. Ev. savnes hos Lukas (det ovenfor S. 148 omtalte Midterparti). Og skønt han selv blandt de tekstkritiske Regler, der finder Anvendelse paa det synoptiske Problem, nævner Vidnesbyrdene for Afstamningens Retning, indlader han sig dog ikke paa en Prøvelse af Markusteketens Forhold til de andre ud fra dette Synspunkt. Undersøgelser af denne Art — med Paavisning af at det ingenlunde altid er Markus' Tekst der er den primære — vil man finde i nyere tyske Arbejder som Joh. Weiss: Das älteste Evangelium, 1903, og R. A. Hoffmann: Das Marcusevangelium und seine Quellen, 1904. Trods alle Indvendinger staar dette jo imidlertid fast: at Markusskriftet i Omfang og Ordning giver os Billedet af det primære Dokument indenfor den synoptiske Literatur. Ved dette Hovedpunkt bliver Burton staaende og betragter vel Drøftelsen af dette Dokuments Kilder som liggende udenfor sin Opgave: de 3 Evangeliers indbyrdes Forhold.

Mere Interesse frembyder Forf.s Behandling af det udenfor Markus liggende Stof, navnlig hans fortrinlige Analyse af Mattæustalerne. Da det for Mattæus og Lukas fælles Ikke-Markusstof hovedsagelig er Ord og Taler, er det i den nyere Forskning almindeligt, at man antager dette for hentet fra en «Talesamling», hvorved der i Reglen tænkes paa de ifølge Traditionen af Mattæus samlede «Logia». Denne Antagelse har imidlertid flere Vanskeligheder at kæmpe med. Dels den, at vi blandt det for Matt.-Luk. fælles Ikke-Markusstof finder nogle fortællende Stykker (en Dél af Døber- og Fristelsesfortællingen samt Høvidsmanden i Kapernaum). Dels at vi har Vanskelighed ved at forestille os denne Samlings oprindelige Form og Ordning, idet hverken den hos Mattæus eller den hos Lukas foreliggende Skikkelse af Stoffet med nogen Rimelighed kan hævdes

som den oprindelige. Endelig: hvis de formodede Mattæus-Logia var benyttede baade i det første og i det tredie Evangelium, hvorfor skulde da netop det første være kommet til at bære Mattæus' Navn?

Disse Vanskeligheder vilde nogenlunde afhjælpes ved Burtons Antagelse af tre forskellige Ikke-Markuskilder. Den galilæiske Kilde (G) vilde hjælpe os ud over den første Vanskelighed: Mattæus og Lukas har ogsaa havt en fortællende Fælleskilde. Den forklarer os ikke blot det sammenhængende Indskud, som Lukas (VI 20—VIII 3) gør i Markusteksten, men ogsaa hvorfor han, naar han erstatter Markusfortællinger med varierende Fremstillinger af samme Emne, anbringer disse paa en hel anden Plads end den, man ifølge Markuskilden — hvis Orden han ellers følger — skulde vente. Ingen af disse Omstændigheder vilde fyldestgørende forklares ved, at Lukas her optog isolerede Overleveringselementer. Lukas' Benyttelse af et saadant tabt Evangelium er jo ogsaa sandsynlig ifølge Forordet, hvor han taler om de «mange», der har gjort Forsøg paa evangeliske Beretninger. Den for Mattæus ejendommelige Kilde L gør paa en naturlig Maade Rede baade for det rige, for dette Skrift ejendommelige, Logiastof og for Skriftets overleverede Forfatternavn. Endelig ligger det nær at opfatte de indbyrdes beslægtede Stykker, der fra Luk. IX 51 optræde i sluttet Række, som en Kilde for sig. Denne maatte ifølge de mange ordrette Overénsstemmelser med Talestoffet i det første Evangelium være benyttet af dette. Har den som Helhed foreligget for Mattæus, er det rigtignok en Betænkelighed, at store og vigtige Stykker er udeladte af ham (f. Eks. den barmhjertige Samaritan, den fortabte Søn, den utro Husholder, den rige og den fattige). Man undrer sig over, at Burton aldeles ikke gaar ind paa denne Vanskelighed.

Et Hovedfortrin ved Burtons Arbejde er den metodiske Klarhed, hvormed Forfatteren ud fra Tekstkritikkens og Kildeanalysens almindelige Principper arbejder med det indviklede literære Problem, der ligger i disse Skrifters indbyrdes Forhold. Det vil naturligvis aldrig lykkes at reducere dette Problem til et Regnestykke, af hvilket det subjektive Skøn helt skulde kunne udelukkes. Men man kan i Burtons Fremstilling nøje kontrollere Arbejdet og med Klarhed sé enhver Hypoteses Fortrin og Svagheder.

In Minucium Felicem XIV 1.

Scr. **Johannes Paulson.**

Postquam Caecilius perorauit, in haec uerba erumpit: *ecquid ad haec . . . audet Octavius, homo Plautinae prosapiae, ut pistorum praecipuus, ita postremus philosophorum?* hic uox quae est *pistorum* ad coniciendum inuitauit: coniecerunt *Christianorum*, *iuris consultorum*, *disertorum*, et nescio an etiam alia. nuper tamen Norden (De Minucii Felicis aetate et genere dicendi, Greifswald 1897) noua protulit argumenta, cur libri lectio tenenda esset, ut etiam qui nouissimi extiterunt editores Felicis, Boenig, Waltzing, *pistorum* retinuerunt; quare forsitan abhinc tuta sit a mutationibus. si cui nihilominus non satisfacit illud *pistorum*, eum delegabo ad Lactant. Instit. div. V 2, 17, ubi obtrectator quidam Christianismi dicitur reprehendisse Christi discipulos et eos rudes iudicasse et indoctos: *nam quosdam eorum piscatorio artificio fecisse quaestum.* unde nescio an loco Minuciano erui possit legendi ratio quae est *piscatorum.* quod coniectum mirum in modum tueri uidetur locus, qui occurrit inter fragmenta latina epistolae cuiusdam Juliani imperatoris, quae Hertlein (Juliani imperatoris quae supersunt omnia) exhibet p. 606, ubi fastuose de Christianis loquitur: *Iste enim malo communis utilitatis Athenas navigans et philosophans imprudenter musicorum participatus est rationem, et rhetoris confectionibus odibilem adarmavit linguam adversus caelestes deos, usque adeo ignorans paganorum mysteria, omnemque miserabiliter imbibens, ut aiunt, degenerum et imperitorum ejus theologorum piscatorum errorem.*

Gothoburgi mense Dec. 1904.

Ad Aristeam.

Scr. **A. B. Drachmann.**

Aristeae epist. § 55 (p. 18,12 Wendl.) legendum videtur: *ἔτι γὰρ ἐπιτατῆς* (*ἐπὶ τὰ τῆς* codd. *ἐπιτάσεως* Diels) *οὔσης οὐθὲν ἂν ἐσπάνιζε* (*si* [mensura mensae] *adhuc extendi potuisset, nihil* [ad magnificentiam eius augendam] *defuisset*).

Anmeldelser.

J. M. Secher, Græsk-romersk Kunsthistorie til Skolebrug. 2den ændrede Udg. Kbh. 1903, Nordisk Forlag. 62 S.

Den nye udgave af overlærer Sechers kunsthistorie adskiller sig i flere henseender fordelagtigt fra 1ste udgave. Den rivende udvikling, som den archæologiske forskning har gennemgaaet i de senere aar, særlig for Grækenlands vedkommende, har gjort en stærk omarbejdelse nødvendig, og denne er foretagen med megen kyndighed og en vaagen sans for det væsentlige. Trods sit ringe omfang indeholder bogen en stor mængde positivt stof, og den er behageligt fri for æsthetisk skønsnak.

Det første afsnit, den forhistoriske tid, fremtræder i udvidet skikkelse, som rimeligt er efter de store resultater, som de nyeste udgravninger har bragt. Hvor meget man her vil medtage, beror naturligvis paa et skøn. Anm. savner en bemærkning om den mykeniske kulturs stilling indenfor broncealderen og i det hele taget en antydning af, at den fra den nordiske archæologi velkendte inddeling i sten-, bronce- og jærnalder ogsaa finder anvendelse paa Grækenland. Det havde vistnok ogsaa været heldigt, om den saakaldte Dipylonperiode var bleven nærmere karakteriseret ved en kort beskrivelse af vasestilen, istedenfor at denne nu maa søges bagest i bogen, hvor hele vasemaleriets historie er given i en saa sammentrængt form, at den hverken kan tilfredsstille lærere eller disciple. Ganske vist kan der i skolen ikke ofres megen tid paa det græske vasemaleri; men naar vaserne næsten er det eneste, vi har tilbage fra en forholdsvis lang kulturperiode, kunde det vel forsvares at skænke dem en lidt nærmere omtale.

Et af de stærkest omarbejdede partier er afsnittet om den archaiske plastik. Her har den af Jul. Lange opstillede frontalitetslov i en forbavsende grad spredt lys og klarhed over den græske billedhuggerkunsts udviklingshistorie. Skulpturerne fra Zevstemplet i Olympia, der i første udgave var omtalt efter Parthenonskulpturerne, er nu komne paa deres rette plads.

I det følgende afsnit, kunstens blomstringstid, har større forandringer ikke været nødvendige. Et enkelt punkt giver anledning til nogle bemærkninger. Forholdet mellem det gamle Athenatempel paa Akropolis og Erechtheion er fremstillet overensstemmende med den almindelige opfattelse, hvorefter Erechtheions østlige cella har været indviet til Athena Polias og saaledes er traadt istedenfor det gamle tempel. Men det er tvivlsomt, om denne opfattelse lader sig opretholde. Pausanias nævner jo ikke

med et ord Athena Polias ved omtalen af Erechtheion, og det er næppe rigtigt, naar man for at forlige hans ord med den gængse opfattelse antager, at han betræder templet fra nordsiden. Ordene opfattes naturligst saaledes, at østcellen indeholdt Poseidons alter, hvor der ogsaa ofredes til Erechthevs; i den lavere vestlige del fandtes saltvandskilden. Dörpfelds anskuelse er, som bekendt, at det gamle Athenatempel har bestaaet endnu i Romertiden, og at Erechtheion ikke har været noget Athenatempel[1]. Selv om denne anskuelse ikke endnu er trængt igennem, kan det ikke nægtes, at de indvendinger, der kunde rejses mod den, er blevne stærkt svækkede, efter at Dörpfeld for nylig ved beregning af den ved Erechtheion anvendte maalenhed har gjort det sandsynligt, at den oprindelige plan, hvorefter templet skulde have være bygget, ikke er kommen til udførelse, men at den skikkelse, som Erechtheion fik, er en følge af et kompromis, ganske som ved Propylæerne[2]. Tænker man sig en akse gennem midten af nordhallen, gaar den ikke blot midt igennem indgangsdøren fra nordhallen, men ogsaa midt igennem den lille dør fra jomfruhallen. Afstanden fra denne akse til akselinjen af østfrontens søjler er nøjagtig 60 fod, hver fod regnet til 0,328 meter, hvilket er den maalenhed, hvorefter kvadrene er huggede. Dörpfeld formoder, at den vestlige del af templet skulde have været ganske som den østlige, saaledes at nordhallen kom til at ligge midt paa nordsiden og jomfruhallen ligeoverfor. Da det nu ikke blev tilladt at bygge saa langt ud mod vest, og man heller ikke var tilbøjelig til at nedrive det gamle tempel, som var genopbygget efter Perserkrigene, gav man Erechtheion en provisorisk afslutning mod vest, hvorved jomfruhallen formindskedes noget, og templet har da bestaaet som Poseidon-Erechthevstempel, skønt det — ogsaa efter Dörpfelds mening — havde været hensigten, at det skulde erstatte det gamle tempel og at den østlige cella skulde indeholde gudindens billed. Jeg ser ikke rettere, end at forf. her havde gjort bedre i at beholde 1ste udgaves fremstilling, hvorefter inddelingen af Erechtheion hører til de ting, som endnu ikke kan afgøres med sikkerhed. Til gengæld vilde en lille rettelse have været paa sin plads der, hvor det fortælles (s. 27), at Parthenonskulpturerne blev ført til London i begyndelsen af d e t t e aarhundrede.

Fremstillingen af plastikens historie i det 4de og de følgende aarhundreder er paa mange punkter forbedret og bragt i overensstemmelse med videnskabens nuværende standpunkt. I det sidste afsnit, kunsten hos Romerne, har der ikke været anledning til større omarbejdelse.

En stor forbedring er det, at bogen er bleven forsynet med en række særdeles gode afbildninger, især af plastikens hoved-

---

[1] Se bl. a. Athenische Mittheilungen, XXII s. 159—178.
[2] Athen. Mittheil., XXIX s. 101—107.

værker. Det er af stor betydning, at eleverne stadig kan have de vigtigste værker af oldtidens kunst for øje; indtrykket af, hvad der forevises i timerne, bliver jo let afbleget. Men naturligvis er det nødvendigt, at læreren raader over et større billedmateriale, og det er ganske praktisk, at der stadig er henvist til Seemanns «Kunstgeschichte in Bildern», som enhver skole kan overkomme at anskaffe. Dog kan man ikke ret vel nøjes med disse smaa gengivelser, naar man har at gøre med en klasse, der bestaar af mere end ganske faa disciple. Det bedste undervisningsmateriale er efter anm.s erfaring den samling af store fotografier, som kultusministeriet efter forslag af Jul. Lange har anbefalet til skolerne ved cirkulære af $^{20}/_{5}$ 96. Det er, som bemærket i cirkulæret, ikke uden betydning, at man benytter førstehaands gengivelser efter selve originalværkerne.

Fr. Weilbach.

Chr. Blinkenberg, Archäologische Studien. Kopenhagen 1904, G. B. N. F. (Leipzig, Harrassowitz.) 128 S.

De fire afhandlinger, som udgør indholdet af ovennævnte bog, vil sikkert vække stor opmærksomhed i den archæologiske verden. Emnerne er hentede fra forskellige grene af archæologien, og disse studier aflægger saaledes et fordelagtigt vidnesbyrd om forfatterens grundige og mangesidige viden, saa vel som om hans evne til ved sindrige kombinationer at vinde frem til nye videnskabelige resultater. At bogen er skreven paa Tysk, vil forhaabentlig bidrage til, at den bliver kendt ikke blot her hjemme, men ogsaa i udlandet, hvor Blinkenbergs navn jo i forvejen er godt kendt.

Den første afhandling, «*Griechische Steingeräte*», indeholder en klar og indgaaende fremstilling af, hvad der for tiden vides om stenalderen i Grækenland. Herom har der hidtil kun foreligget spredte notitser i tidsskrifter o. lign. Blinkenbergs afhandling er saaledes grundlæggende paa dette omraade. Der findes vel heller ikke nogen, der vilde være bedre rustet til at behandle dette emne end Bl., som i lige høj grad er hjemme i den nordiske og den klassiske archæologi. Hertil kommer, at vore museer, ikke blot Nationalmuseet, men ogsaa Glyptotheket, nu besidder righoldige samlinger af stenalderfund fra Grækenland. Det er særlig dette materiale, som danner grundlaget for undersøgelsen. Et udvalg deraf er gengivet i afbildninger. Bl. undersøger nu først det spørgsmaal, om alle de fundne stenredskaber bør henføres til stenalderen. En del stenredskaber, særlig pilespidser, er nemlig fundne sammen med vaaben af bronce i mykeniske grave. Dette forklares deraf, at Grækenlands stenalderfolk istedenfor

flint anvendte en vulkansk stenart, obsidian, som lader sig flække paa samme maade som flinten, men endnu mere regelmæssigt. Til sværere redskaber (økser) anvendtes ligesom i norden haarde bjærgarter. Ved overgangen til broncealderen opgav man nu straks de haarde bjærgarter, saa at økserne fra den tid altid er af bronce. Derimod vedblev man i lang tid at forfærdige knive og pilespidser af obsidian. Mærkeligt er det, at skønt obsidianet findes paa mange græske øer, synes det kun paa Melos at være fundet brugbart til bearbejdelse. Man har der fundet de gamle stenbrud, og engelske archæologer har ved Phylakopi udgravet en forhistorisk by, som ligefrem maa have levet af at bearbejde og udføre obsidianflækker. Da stenredskabernes tid var forbi, gik byen til grunde. Bl. beskriver udførlig den tekniske fremgangsmaade ved forfærdigelsen baade af obsidianredskaberne og stenøkserne og inddeler dem efter de forskellige typer. Ved sammenligning med fundene fra andre lande, særlig fra Norden, kommer han til det resultat, at stenalderen i Grækenland har været forholdsvis kortvarig, idet den kun svarer til den yngre stenalders første periode (spidsnakkede økser). Den rige udvikling, som stenalderkulturen fik i Norden i den anden og tredje periode, er der intet spor af i Grækenland, aabenbart fordi broncealderen der indtræder meget tidligere end i Norden. Ogsaa spørgsmaalet om, hvorfra stenalderkulturen er kommen til Grækenland, mener Bl. at kunne besvare, idet der er en kendelig overensstemmelse med lignende fund fra Forasien, medens indflydelsen fra Ægypten synes a være ringe.

Den anden afhandling har interesse i videre krese. Den handler nemlig om bueskydningen i Odysseus' Megaron. Det har fra oldtiden af voldet vanskeligheder at forestille sig denne scene anskueligt, og grunden dertil er, at man savnede kendskab til de reale genstande, som fortællingen drejer sig om. Først nu, efter at udgravningerne har bragt virkelige mykeniske økser for dagen, er en sikker fortolkning bleven mulig, og afhandlingen afgiver et smukt eksempel paa, hvilke resultater der kan fremgaa af en samvirken mellem philologi og archæologi. Den ældre forklaring, som gaar tilbage til oldtiden, gaar ud paa, at πελέκεας er øksebladene uden skaft, og at Odysseus skød gennem skafthullet. Det maatte da have været nogle mægtige økser, og man begriber ikke, at de to piger kunde bære 12 saadanne økser i en kurv (φ 58—62). Helt uforstaaeligt bliver det, naar det hedder, at Odysseus sigter efter πρώτη στειλειή (φ 422), den yderste ende af skaftet, og naar økserne sammenlignes med δρύοχοι (τ 574), som betyder de opklodsninger, som skibsbyggeren lægger under kølen. Man greb derfor til den mislige udvej at tillægge disse ord helt nye betydninger, som de ellers aldrig har. I den nyeste tid har man forsøgt andre forklaringer, f. ex. at økserne var stillede med skaftet i gulvet, og at opgaven var at

skyde hen over toppen af skafterne eller, efter andres mening, gennem et øje i øksebladet. Økser af denne form har man ogsaa fundet; men Bl. indvender med rette, at økserne ikke kunde opstilles saaledes uden at graves temmelig dybt ned i jorden, desuden bliver sammenligningen med *δρύοχοι* ikke mere forstaaelig paa denne maade. Endelig, hvis pilen blot skulde strejfe toppen af skafterne, bliver udtrykket *διὰ δ' ἀμπερὲς ἦλθε θύραζε ἰὸς χαλκοβαρής* (φ 422—23) højst besynderligt, bortset fra, at et saadant maal ikke kunde være en passende prøve paa en skyttes dygtighed. Paa den anden side, hvis man tænker sig et øje i øksebladet, bliver det uforstaaeligt, at digteren siger, at pilen træffer *πρώτη στειλειή*.

Men hvilken form af økser er nu den almindelige i den mykeniske tid og i Dipylontiden? Det er ubetinget dobbeløksen, *ἀμφοτέρωθεν ἀκαχμένον*, som Homer siger (ε 235). Bl. gør nu opmærksom paa, at paa de smaa votivøkser af bronce, som haves fra Dipylontiden, er den ende af skaftet, som er modsat bladet, udhamret og gennemboret, og paa en geometrisk vase fra Boiotien (afbildet i bogen) ses en saadan økse ophængt ved en paa enden af skaftet anbragt ring. Han slutter deraf, at vi maa tænke os økserne opstillede med bladet n e d a d. Denne maade at opstille økserne paa er aabenbart langt lettere at praktisere, og sammenligningen med *δρύοχοι* er da ganske naturlig. Opgaven ved bueskydningen har da været at skyde gennem de 12 jærnringe, og hertil sigter altsaa udtrykket *διοϊστεύειν σιδήρου* (φ 114 og 127). Paa denne maade bliver det forstaaeligt, at Odysseus' skud er et mesterskud.

Herefter følger en afhandling, «*Ein attisches Votivrelief*», som vil være bekendt for danske læsere. Den har tidligere været udgiven paa Dansk i «Festskrift til J. L. Ussing». Men den er med god grund optagen her, den fortjener at blive kendt ogsaa i udlandet. Bl. forklarer meget sindrigt det ved første øjekast noget gaadefulde relief som en fremstilling af den attiske heros Hippolytos, der havde en lille helligdom under sydsiden af Akropolis. Bagved denne laa Themis' tempel mellem Asklepios' og Aphrodite Pandemos' helligdomme. De 3 figurer i baggrunden af relieffet svarer til disse 3 guddomme. Der er næppe nogen grund til at tvivle om rigtigheden af denne forklaring, derimod vil forfatterens bestemmelse af relieffets tid og stil maaske nok vække modsigelse. Bl. mener, at det hører til de sidste aartier af det 5te aarhundrede og er udført af en billedhugger, der stod Pheidias' kres nær. Mellem gudeskikkelserne paa Parthenonsfrisen og dem paa det her omhandlede relief finder Bl. en overensstemmelse, der lader sig forfølge indtil de mindste detailler, og han hævder, at reliefstilen, behandlingen og inddelingen af fladerne er ganske den samme som paa Parthenonsfrisen. Dette vil man dog næppe finde ganske overbevisende. Kan man med

rette sige, at et relief, hvis baggrund er opfyldt af en fremstilling af et klipreparti, et tempel og flere guddomme, samtidig med at forgrunden er rigelig forsynet med figurer — til venstre stifteren, i midten Hippolytos førende sin hest ved tøjlen, til højre en hund — at et saadant relief er i ganske samme stil som Parthenonsfrisen? Mig forekommer det, saa vidt gengivelsen tillader at dømme derom, at være et ret svagt arbejde af en kunstner, som vel arbejder med reminiscenser fra den attiske kunsts bedste tid, men ikke i nogen særlig grad er gennemtrængt af denne tids aand. Allerede den omstændighed, at Asklepios' dyrkelse, som Bl. selv anfører, først er indført i Athen 420 f. Chr., nøder os jo til at fjærne dette relief noget fra Pheidias' tid.

I den sidste og største af afhandlingerne behandler Bl. «*Darstellungen des Sabazios und Denkmäler seines Kultes*». Udgangspunktet for undersøgelsen er et broncerelief i Nationalmuseet i København, hvorved der kastes nyt lys over de mærkelige votivhænder af bronce, hvis betydning ofte er bleven misforstaaet. Om end emnet hører til de mere specielle, som nærmest har interesse for fagmænd, læser man ogsaa denne afhandling med fornøjelse. Den udmærker sig ligesom de andre ved skarpsindighed i bevisførelsen og en klar fremstillingsform.

Fr. Weilbach.

Otto Henk, Die frage in der altenglischen dichtung. Eine syntaktische studie. (Kieler studien zur englischen philologie. Heft 5.) Heidelberg 1904, Winter. IV + 111 sider.

Dette er en omhyggeligt udført syntaktisk-statistisk undersøgelse, der tar hensyn til hele den oldengelske digtning. Det behandler i et förste kortere kapitel spörsmålets art (direkte og indirekte, i hver af disse afdelinger pronominal- og adverbialspörsmål, i den förste desuden «det rene spörsmål»), dernæst i andet kapitel den anvendte måde og i tredie ordstillingen. I andet kapitel påvises en gennemgribende forskel efter om hovedsætningen er spörgende, optativisk, nægtende eller imperativisk, eller om den ikke er nogen af delene. I förste tilfælde er der större tilböjelighed til at bruge konjunktiv, uden at denne måde dog er gennemført: efter verber der betyder spörge odsl., er forholdet mellem indikativ og konjunktiv 8 : 24 imod 21 : 43, efter verber der betegner iagttage, vide, sige odsl. 48 : 46 imod 74 : 19; de tilfælde der falder ind under en tredie afdeling, verber der betegner en sindsstemning (gemütsbewegung), er for få til at man kan drage nogen slutning af dem. M. h. t. ordstilling behandles meget udførligt subjektets og prædikatets indbyrdes stilling, og

ved alle undtagelsestilfælde undersøges de forskellige grunde, især af metrisk art, der kan ha givet forfatteren anledning til afvigelsen. Her kunde der måske hist og her være anledning til at fremdrage andre momenter. Ved Elene 512 fx (*nu ðu meaht gehyran . . . hu arfæst is ealles wealdend*) nævnes kun metriske grunde til fremtrækningen af *arfæst is*; men det samme kræves jo ganske naturligt af den nære samhøren af *hu* og adjektivet, hvorefter verbet rykker ind på sin yndlingsplads som nr. 2; sml. også flere af de andre umiddelbart för og efter nævnte exempler. Men i reglen må man være enig med forfatteren.

Af mere principiel art er de følgende betænkeligheder. Forf. har selv tydeligt indset (se især slutningen af hans arbejde), at der egentlig er noget urigtigt i at undersøge forholdene ved den dog ret kunstlede oldengelske digtning, för prosaen er nöje behandlet. Her mangler det ene modstykke, der vilde bringe hans resultater i den rette belysning. Men der mangler også det andet modstykke: forholdene udenfor spörsmål, i fremsættende sætninger. Særlig ved ordstillingen får dette betydning[1]. Forf. citerer med bifald side 42 Ries's sætning (Stellung von subject und prädicatsverb im Hêliand, QF. 41): «Eine sprache, die überhaupt änderungen der wortstellung syntactisch . . . verwertet, musste vor allem die frage durch eine besondere wortstellung auszudrücken bemüht sein; denn kein satzverhältnis sondert sich so scharf von dem gewöhnlichen, wie dieses: sind die andern modificationen, so ist die frage das gegenbild der aussage; ist die stellung des subjects vor dem verbum die gewöhnliche folge für die einfache mitteilung einer tatsache, so scheint sich die umgekehrte ordnung für die frage ganz von selbst darzubieten». Dette indeholder imidlertid en sproglig psykologi af samme art som den jeg flere steder tidligere har bekæmpet, og som synes mig så falsk som vel muligt. Her forudsættes egentlig, når man tar Ries's ord nöje, a) en tilstand i en viss periode, hvor de talende er nået til fast ordstilling (s + v) i almindelige udsagn, men enten slet ikke bruger spörsmål overhodet, eller dog ikke har nogen fast ordstilling i dem, og b) en bevidsthed om denne ordstillingslov og en bevidst stræben efter at betegne spörsmålet som das gegenbild der aussage ved omvendt ordstilling (v + s). Men sådan kan det jo dog umulig ha gået til. Lige så visst som den sidste forudsætning om den art bevidsthed strider mod alt hvad sproglivet hos de nutildags talende viser os, lige så urigtig er den förste forudsætning. Forf. må jo dog ha iagttaget at stillingen s + v ingenlunde, ikke engang i den overleverede oe. digtning, er fastslået. Man behøver ikke at læse langt for at finde exempler med stillingen

[1] Er der fx nogensomhelst forskel på indirekte spörsmål og andre bisætninger i denne henseende, bortset fra de tilfælde hvor der er et spörgende pronomen som objekt o. lign.?

v + s i ligefremme udsagn (Beow. 78 *scop him Heort naman se ðe...*; 90 *Sægde se ðe...*; 102 *wæs se grimma gæst...*; 133; 142 osv.), for ikke at tale om de utallige tilfælde hvor den samme ordstilling fremkaldes ved et *ne*, et *þa* osv. i spidsen af sætningen. Forf. burde i sin statistik også ha givet os en oversigt over disse tilfældes hyppighed i forhold til stillingen s + v. Först da kunde vi ha set, hvor langt oe. poesi var nået på vejen fra den gamle tilstand med forskelsløs s + v og v + s i alle arter af sætninger til den nye tilstand, hvor s + v betegner ligefrem udsagn og v + s spörsmål.

Gentofte ved København, 25/2 05.

Otto Jespersen.

Alexander Hargreaves, A Grammar of the Dialect of Adlington (Lancashire). (Anglistische Forschungen, heft 13.) Heidelberg 1904, Winter. VIII + 121 s. Pris 3 mark.

Forfatteren oplyser desværre ikke udtrykkeligt noget som enhver forfatter af dialektundersøgelser burde meddele, nemlig hvad forhold han selv står i til det mål han skildrer: om han har talt eller taler det som sit naturlige sprog (alene eller ved siden af rigsmålet), eller om han har samlet sit stof som en fremmed ved iagttagelse på stedet eller på anden måde. Et enkelt udtryk (s. 78 Instead of using very = *veri* we sometimes repeat the adj.) tyder på at han er indfødt, hvad der jo gir hans meddelelser större troværdighed.

Bogen indeholder en beskrivelse af lydene, en historisk lydlære, hvor de enkelte lyd henføres til middelengelske lyd og hvor omvendt de enkelte middelengelske lyds skæbne i målet forfølges — ved vokalerne med en underafdeling for de franske låneord —, en formlære med enkelte indstrøede syntaktiske bemærkninger, og endelig nogle fortræffelige sammenhængende sprogprøver: folkelige småfortællinger, kunstdigtet «Come whoam to thy childer an' me» af Edwin Waugh, og et folkeligt skæmtedigt. Waughs digt nedskrev jeg i 1899 i Manchester i lydskrift, således som det blev udtalt af en mand, der var blevet mig anbefalet af prof. J. Wright, udgiveren af English Dialect Dictionary, som særlig fortrolig med Lancashiresprog, en mand der desuden havde kendt Edw. Waugh personlig. Afvigelserne mellem denne optegnelse og den hos Hargreaves er tildels ret betydelige, men ikke af den natur at de bringer mig til at tvivle om nöjagtigheden af H.s gengivelse af sit mål. I det hele må sikkert H.s bog betegnes som en af de bedste fremstillinger af engelske dialekter vi overhodet har; den fortjener at samstilles med J. Wrights bog om Windhillmålet, der har tjent den som mønster.

Det er kun småting jeg har at indvende. S. 3 er beskrivelsen af den lyd, H. skriver *ā* ikke helt klar; det kunde se ud somom kæben skulde være i bevægelse under udtalen af lyden, hvad der dog næppe er meningen. Hvor forf. skriver *r* efter vokal, er der vel næppe nogen virkelig konsonant, snarest en tungespidshæven, mens selve vokalen varer. S. 4 exemplet til at oplyse værdien af *u* (like the *u* in English *who*) er ikke velvalgt. Ved «a slight spirant» s. 3 og 4 menes vel en åndet (ε 2) afslutning af vokalen, sml. udtrykket i de allerøverste linier s. 3. S. 6 bruges udtrykket *vocalic l* for det som forf. andetsteds, og bedre, kalder *syllabic l*. § 5.4 og 53.6: kunde *rens* ikke komme direkte fra skandinavisk istedenfor gennem fransk? S. 46 Scand. *greiðli* skal være *greiðligr*, *greiðliga*. S. 70 § 77.3 *baþs*, *smiþs*, *munþs*, *tlǭþs* må dog være analogi fra ental, sml. *tluəz* clothes. S. 70 § 78.3 og 5 skulde være gjort opmærksom på at *s* her allerede i me. var stemt. S. 73 § 85 er systematisk uheldig: *h* opføres blandt gutturals, og her behandles under ett *h*, *hw* og x-lyden; denne omtales på en mærkelig måde: «ME..*h* in the group *gh* has disappeared» — men er det da en lydgruppe? og hvad er der da blevet af *g*? I § 82 har forf. det rette, og der skulde § 85.2 og 3 ha været anbragt. S. 84 § 97 anføres de to former *ənū* og *ənuf* for enough, uden at det oplyses, om den gamle forskel mellem flertal og ental overholdes. S. 85 § 97 a vilde jeg ha været taknemlig for en oplysning om trykkets plads i forbindelserne «to-tre»; det ser ud somom förste led får trykket.

Gentofte, febr. 1905.

Otto Jespersen.

C. Lucilii carminum reliquiae, rec. enarravit *Fridericus Marx*. Volumen prius. Prolegomena, testimonia, fasti Luciliani, carminum reliquiae, indices. Leipzig 1904, Teubner. CXXXVI + 169 pp.

Marxii Lucilius diu expectatus tandem prodit, non adhuc integer, sed prior pars, quae continet verba Lucilii, praemissis prolegomenis et adiectis indicibus; alterum volumen, vel commentarium, prelo iam traditum esse praefatione dicit Marx. ibidem «quem quaeso», inquit, «lector candide, expectes, quo rectius de hoc priore volumine iudicare possis». quibus verbis admonitus, paucis me continebo.

Prolegomenis primum de satura disputatur, tum de Lucilio eiusque saturis. saturam, carminis nomen, ortum esse ab locutione ‚per saturam' (i. e. *ἄτακτα* vel *σύμμεικτα*, Kiessling), ut catalepta ab illo *κατὰ λεπτόν*, haud improbabilis est opinio Marxii;

idem ostendit primum Persium huius generis libros incripsisse «saturas», Lucilium autem putat nominasse suos «libros sermonum per saturam».

Iam de Lucilio eiusque scriptis nova multa adstruxit Marx Studiis, quae ante plus viginti annos scripserat, Lucilianis. multa sane in his prolegomenis notabilia. velut quod p. XVI disputat Marx maiorem Lucilio, ut peregrino, qui legibus Romanis non teneretur, fuisse licentiam vitia hominum vivorum Romanorum notandi. p. XXVII ita disputat Marx quasi Plinius h. n. XXXVI 185 dixerit ad Cimbricum bellum — quod quidem dicere non potuit — et non (iam) ante Cimbricum bellum frequentata pavimenta; ex loco hoc Plinii nihil efficitur ad annum definiendum, quo Lucilius saturas scribere desierit. illud autem maioris momenti commemorat Marx ibidem, cenam Granii factam esse L. Crasso tribuno, id est anno 107; de qua Lucilius v. 1180.

Ex quibus auctoribus et fontibus nostra de Lucilii saturis cognitio ducatur quae disputat Marx, eorum nonnulla non modo ad Lucilii carminum, sed etiam ad philologiae latinae et litterarum Latinarum historiam aliquid pertinent. ut p. LXXVIII sqq. A. Schottmuelleri P. Schmidtii W. Lindsayi inventis usus Marx exponit quomodo per servulos Nonii concinnata sit Nonii Compendiosa Doctrina (qua continetur maxima fragmentorum Lucilianorum copia). quod Marx scite dicit eodem modo factum esse, quo paterfamilias Catone de agri cult. 76 doctore placentam concinnaverit. primum solum substratum, tum singula tracta imposita, i. e. singulas strues farinae subactae, postremo opus totum melle unctum. sed quae ex hac operis Noniani compositione ad Lucilii operis compositionem eruendam Marx effici vult, ea ingeniose ille quidem, et multa satis probabiliter profert, sed haud pauca incerta ac dubia, propterea quod opus Nonianum non una est quasi placenta, sed ex multis constat, non unum solum substernitur, sed multa, superstructio denique alibi aliter comparata. accedit quod a servis Nonii loci Lucilii modo recto ordine, modo, idque saepius, inverso excerpti sunt. quo ratio fit saepe implicata atque minus certa. denique quod ex ratione excerpendi, quot versuum fuerit vel quisque liber Lucilii vel quaeque satura, Marx computare conatur, eo minus videtur proficere. ut ex Lucretii libro I versus 14, ex Lucilii libro I totidem versus attulisse Nonium Marx p. CVIII dicit, eamque ob rem fortasse Lucilii librum primum fuisse eadem amplitudine qua primum Lucretii; verum id non modo est, quod profitetur Marx ipse, incertum, sed ne probabile quidem; si quidem veri simile est in libris Lucilii, poetae antiquioris et satirici, fuisse plura quae viderentur homini priscae latinitatis curioso digna quae excerperentur, quam in poemate Lucretii, poetae recentioris et philosophi, quamvis multa eius generis apud Lucretium ipsum invenirentur. quod quo modo se habeat, quo magis intellegatur, comparemus excerptorum ex Lucretio Nonianorum numerum cum ex-

cerptis ex Terentio, cuius scripta extent. excerpti apud Nonium sunt ex Lucretio loci fere 116, ex Terentio fere 240. quam ob rem si ratio de excerptis computandi, qua utitur Marx, sit vera, consentaneum est numerum versuum Terentii plus altero tantum esse, quantum versuum numerum Lucretii, vel Lucretii versuum numerum plus dimidio minorem numero versuum Terentii. quod secus est. nam fabulae sex Terentii continent versus 6069; libri sex Lucretii versus 7386. nimirum servus ille Nonii cui dominus Terentium perlustrandum mandarat, pro portione plura invenit quae secundum sententiam et institutum domini excerperet, quam ille, cui Lucretium.

In verbis Lucilii quo modo Marx editoris officio functus sit tum tempus erit iudicare, cum alterum volumen, quod commentarium continebit, huic volumini erit additum. verum tamen iam satis apparet praestantia huius editionis. in qua non solum acumen et doctrina satis elucet, sed etiam diligentia et modestia. etsi vellem hac re sibi ipse Marx magis constaret, magisque etiam imitatus esset Vahleni, qua novissime in Ennio usus est, tutam rationem. certe in fragmentis edendis, plerumque oportet in adnotationem criticam relegare coniecturam quamvis acutam quamvis subtiliter excogitatam, potius quam recipere in eum verborum contextum cuius sententia raro non lateat. nam fragmenti sententiam plerumque latere necesse est, quia fragmentum non solet habere plenam sententiam, est pars sententiae deperditae. velut apud Nonium p. 216.18 fragmentum Lucilii de libro IX sic scribitur: *quid ego si cerno ostrea cognorit fluvium limum ac c(a)enum sapere ipsum?* hoc idem Lachmann ed. 285 *quid ergo? sic erit. ostrea* | *cognorit fluvium limum ac caenum sapere ipsum*:; Lindsay autem sic ed. Non. l. q. d.: *quid ergo, si ostrea cerno,* | *cognorim fluvium, limum ac caenum sapere ipsum?* denique Marx ed. 328 *quid ergo? si tenera ostrea* | *cognorit fluvium limum ac caenum sapere ipsum.* quae variant ita editores, ut nemo videatur ad certam veritatem pervenisse. quam ob rem melius fuit, si suas quisque editor coniecturas adnotatione adscripsisset, verba Lucilii ita reddidisset, ut essent ab Nonio tradita. sed satis est uno exemplo rem ostendisse.

In instrumento critico cum maxime codices Nonii editori Lucilii adhibendi sint, Marx iure in codicis Leidensis 73 saec. IX scriptura prima (L^1) tamquam fundamento collocavit recensionem. quod autem idem, quod dicit p. CXIII, ex reliquis codicibus Nonianis solum codicem Guelferbytanum saec. X elegit, cuius lectiones apponeret, videtur nimis angustum ipse sibi fecisse apparatum criticum, nec sine aliqua iactura et rei incommodo. nam, ut alios codices Nonii omittam, nescio an e re illi fuerit certe cod. Bernensem 83 saec. X et Genevensem saec. IX et Escorialensem saec. X adhibuisse. quod cum longum sit accuratius demonstrare, satis est unum alterumve exemplum attulisse. v. 841

sq. = Non. 288.31 sq. sic legit Marx: ⏑ — ⏑ — *has e fenestris in caput* | *deiciunt, qui prope ad ostium aspiraverint*; et haec adnotavit: «e *Aldus*] et fenestris *L m.*[2] fenestras *L m. 1 G*». sed non modo L[2] verum etiam Genevensis et Bernensis habent *et fenestris*, ex quo intellegitur legendum esse *ec fenestris*, non *e fenestris*, quod cum Aldina Marx; cf. 652 Marx = Non. 38.19 et 249.16 *ecferres*. — v. 857 = Non. 300.25 Marx sic: *ubi erat* † *scopios* | *eicere istum abs te quam primum et perdere amorem* ad quem loc. Marx adnotavit: «scopios *codd*», tamquam omnium codicum ea sit communis lectio; quamquam in Genevensi et Bernensi est *scopiose*, quo saltem expletur hexametri finis; fortasse scribendum sic: *erat scabiose*, ut Lucilius 474 Ma *idne aegre est*; 470 *non male sit* (a quo non multum distat quod temptavit Marx *e. scabiosus*). — v. 662 Marx: *malis, nec esse lautum e menta pure capturus cibum,* ad quem locum haec adnotavit «*Non.* p. 254.6 — — *necesse lutum*»; quamquam p. 254 codices Genevensis et Bernensis habent *iautum*, quod propius abest a vero illo *lautum*. — v. 418 sq. sic scribit Marx: *Quintus Opimius ille, Iugurtini pater huius,* | *et formosus homo fuit et famosus, utrumque* | *primo adulescens; posterius dare rectius sese*; ad quem locum *da* tamquam codicum communem lectionem Marx adnotavit; etsi in cod. Bernensi saec. X est *dat*, quod ad sententiam apte dicitur pro *dedit*, more poetarum; velut Volcatius poeta Lucilii aequalis *vita vacat* scripsit pro *vita orbatus est*: «*Sed ut Afer populo sex dedit comoedias, iter hinc in Asiam fecit. ut navem semel conscendit, visus numquam est: sic vita vacat*»; et Vergilius Aen. II 662 «*iamque aderit Priami multo de sanguine Pyrrhus, gnatum ante ora patris, patrem qui obtruncat ad aras*». quod autem Marx recepta Turnebi coniectura *dare*, punctum, signum absolutae sententiae, posuit ad *sese*, sic erit *dare* infinitivus historicus inusitato modo positus, cum infinitivus historicus nec pro perfecto poni soleat, nec unus, sed duo pluresve. — v. 742 = Non. 237.6 Marx sic scribit: «*Socraticum quidam* tyranno *misse Aristippum autumant*; et adnotavit: «Socraticum *Iunius*] socratium . . .», quasi *socratium* sit in omnibus codicibus melioribus, tametsi in Genevensi et Bernensi est *socratitum*, per quod facile ducimur in veram lectionem *socraticum*; atque apparet *socratitum* per lapsum calami aut oculorum ex *socraticum* extitisse, illud autem, quod est in *LG* aliisque codicibus, *socratium* veri simile est extitisse ex *socratitum* per pravam correctionem, id est interpolationem. — ibidem quod Marx cum Guyeto pro *misisse*, quod est in codicibus, habet *misse*, scilicet ne alterum colon septenarii sic scanderetur: *mísiss(e) Arístipp(um) áutumant*, nescio an iure *misisse* retinuerit Lindsay; ante elisionem enim prisci poetae latini vel paenultimam positione longam ita corripiebant non nunquam, ut ex iambo fieret pyrrhichius. — v. 851 = Non. 238.10 sic Marx: *praeterea ut nostris animos adtendere*

dictis | *atque adhibere velis*, et adnotavit hoc: «adtendere de re *codd*: *del ed. pr.*». quamquam haec lectio emendatior *adtendere dictis* plus quingentis annis antiquior est aetate Pomponii Laeti et editionis principis; est enim codicis Escorialensis (saec. X[i]) scriptura prima. — item v. 1028 = Non. 249.13 Escorialensis m. pr. (E[1]) nobis dux esse poterit ad veritatem. quem versum sic Marx: *cui sua committunt mortali claustra Camenae*; quo loco Marx *cui*, secutus Lachmannum; is enim *quoi*, cum in omnibus codicibus sit *quia*, praeter Escorialensis m. pr. (E[1]) *qui*. quodsi existimamus primo fuisse *qui*, facile intellegitur, quomodo in ceteris codicibus fieri potuerit *quia*; et constat dativum ipsum scribi potuisse *qui* (id est *quị*) pro *cui*; ut olim Veronensis codex Catulli, quod ex apographis intellegitur, habuerat *qui* pro *cui* pluribus locis: Catull. 1.1 *qui dono*; Catull. 2.3 *qui primum digitum dare adpetenti*; Catull. 24.5 *isti qui neque servus est neque arca*; 67.47 *qui lites intulit*; exempla ex cod. Reg. Ciceronis Verrin. et ex palimpsest. Taurin. Ciceronis pro Caecina dat Neue-Wagener II[3] 454; cf. etiam Ellis ad Catull. I 1; Munro ad Lucr. IV 44; Bersù die Gutturalen p. 87. — v. 1049 (= Non. 250.44) Marx: — ⏑ — — *quandoque pudor ex pectore cessit*; ad quem locum hoc Marx: «pudor *edit. pr.*] pudore»; sed *pudor* est in E[1], ergo multo antiquius editione principe. — sed haec hactenus; et sane haec leviora sunt, ut non officiant huius editionis laudibus.

De re metrica postremo pauca; quae sunt non vituperantis, sed de re controversa disputantis. — v. 1243 sic verba a Consentio 400.4 K. tradita *ore* | *corupto* Marx per duos versus dividit. quo quid est usitatius Lucilio? qui persaepe sententiam versibus discerpit, quod in sermonibus imitatus est Horatius. et quia scriptionis geminatio consonarum praevalens illa quidem erat inde ab Lucilii aetate, id est temporibus Scipionis et Gracchorum, nondum tamen constans, potuit sane interdum Lucilius tamquam in priscum morem relapsus, scribere *coruptus*, etsi dicebat *corruptus* ut scribitur Lucilii 982 Ma *tristem et corruptum scabie*. verum tamen cum scriptum sit apud Consentium l. q. d.: «*Lucilius* ore corupto; *dempsit enim unam litteram per metaplasmum r*». veri simile est illum grammaticum, a quo hoc Consentii profectum est, sic scandisse hoc loco Lucilii: *ore cŏrupto*, certe nisi ita scandi ad metrum necesse esset, non facile potuit sic disputare. nec Lucretii VI 1135 *an caelum nobis ultro* (Avantius: *vitro* codd) *natura cŏrumptum* facile tollitur; certe non modo Isidorus imitatus, quem locum affert Lachmann comm. ad h. l., de natura rerum cap. 39 scripsit «*aer corruptus ex alii caeli partibus veniens*», sed etiam Cyprianus ad Demetr. cap. 7 «*si . . . aerem pestilens aura corrumpat*». atqui si Lucretius h. l. *natura coru(m)ptum* voluit esse hexametri exitum, nihil est quod dubitemus quin Lucilius quoque eo loco de quo quaerimus vel

dixerit vel dici voluerit *ore cŏrupto*. quodsi ita est — quod in medio relinquo, et potius crediderim nec Lucilium nec Lucretium hoc barbarismo usum esse — sed si ita est; causam, quod ad Lucilium quidem attinet, monstravit Lachmannus l. q. d., qui «Lucilius autem», inquit, «*ore corupto* non potuit dicere nisi irridendi causa aut forte in recte loquendi legibus demonstrandis; cuius modi est illud, *pretor ne rusticu' fiat*». erat enim rustici sermonis consonantem longam vel geminam ante accentum acutum interdum ita corripere ut vocalis antecedens non produceretur; cuius generis perpauca in sermonem politiorem atque urbanum recepta sunt: *mamilla*, *ofella*, *polenta*, *farina*, *omitto*, *pusillus*. plura huius generis non inveni; omitto enim incerta dubia falsa aliena, ne videar esse imitatus hunc morem, qui inter eos qui de historia et proprietatibus linguae latinae disputant nunc increbruit, ut, sine ullo examine aut dilectu aetatis regionis auctoris, exempla vera pauca cum multis falsis dubiis alienis confusa promiscue congerantur. — v. 815 malim initium septenarii sic scandere: *ŭnde dómŭm vix rédeat* . . . quam, ut Marx p. 162: *ŭnde domūm v. r.* nam demonstrari potest *domum* corripere potuisse ultimam, non potest demonstrari *ŭnde* corripere potuisse paenultimam. — v. 962 ex Donat. ad Ter. Ad. III 1.8 sic scribit Marx: «—⏑ *puer hic e re nata sic eius dedit haud malus [est]*»; et addit adnotatione ad h. l. et p. 162 *eius* esse iambum (*ĕiūs*); sane inusitate. de sententia nihil iudico; sic restituitur certe metrum: —⏑ *puer hic e re nata sic dedit eius, haud malust.* — v. 720 Marx p. 162 sic scandit initium septenarii per pyrrichium *ille contra omnia inte plures*; ego malim ex ratione Skutschii per apocopen *ill(e) contra* . . .; sed de hac re aliter alii. — v. 467 . . . *Hibera* | *in terra fuit, lucifugus, nebulo, id genus omne* Marx scribit p. 168 *fuit* h. l. pati synizesin et esse monosyllabum. quod etsi multi sic existimant, tamen mihi videtur probabilius, *fuĭt l.* hoc loco dicendum esse per correptionem iambicam; quia video Plauto *fŭĭt* pyrrhichium esse, sive in arsi est, sive in thesi, sive vocalis sequitur, sive consonans. ut in thesi ante consonantem Capt. 272 *fúĭt molesta*; in thesi ante vocalem Bacch. 550 *Ill(e) quod inse fúĭt accuratum habuit quod posset mali*; in arsi ante consonantem: Mil. 1226 *vix fuĭt cōpiă*; in arsi ante vocalem: Pers. 471 *quăe fuĭt hódie*; cuius generis locos plus quadraginta ex fabulis Plautinis notavi. — illud tamen veri simile est, quod dicit Marx l. q. d. *fuisse* synizesin pati in hoc hexametro 542 *conpernem aut varam fuisse Amphitryonis acoetin.* nam ut hoc loco licet fortasse *fuiss(e)* ante elisionem corripere in pyrrichium, tamen haec optio non datur CIL X 5958 ⟨*Quam*⟩ *mihi di dederint si* ⟨*non ta*⟩*men invidi fuissent*, ubi *invidi* correptionem cretici patitur, *fuissent* autem synizesin. eos locos scaenicorum omitto, ubi solet *fuisse* haberi disyllabum; fortasse enim *fuĭsse* paenultimam talibus locis ita corripit, ut frequentissime *nec*

ĕsse, quod ˘sse, aliaque eius generis; ubi qui dicunt *esse* corripi accentu praecedentis monosyllabi, falluntur, caret enim *quod* accentus intentione.

Lundae. **C. M. Zander.**

Max Meinicke, Das Präfix *Re-* im Französischen. Berlin 1904. VIII + 115 S. 2 M. 40.

Die Arbeit verfolgt den Zweck, die Geschichte des Präfixes *re-* im Französischen hinsichtlich der Form und der Bedeutung ausführlich klarzulegen. Der Gegenstand bietet viel Interessantes aber auch viel Schwieriges. Die Untersuchung des Verfassers muss im ganzen als sehr wertvoll bezeichnet werden.

Im ersten Teile seiner Abhandlung betrachtet Verf. das Präfix *re-* nach Gestalt, Veränderlichkeit und Stellung. Er beginnt mit den Veränderungen, denen Präfix und Verbum in der Kompositionsfuge unterliegen. Zuerst kommt in Betracht die Elision oder Nichtelision des *e*, sodann die verschiedenen Lautwerte von *re-*, dessen *e* offen, geschlossen oder dumpf sein kann, die Fälle von *ra-* für *re-*, einige Fälle von Präfixvertauschung und schliesslich die Behandlung von mit *s* beginnenden Verben, in denen das *s* oft zu Gunsten der Aussprache verdoppelt wird, was jedoch nicht regelmässig, sondern, wie Verf. zeigt, in sehr inkonsequenter Weise durchgeführt worden ist. Das folgende Kapitel ist der Stellung des Präfixes gewidmet. Verf. erledigt zuerst ganz kurz die verschiedenen Arten von mit *re-* zusammengesetzten Verben (vom Latein ererbten oder gelehrten und im Franz. gebildeten, unter denen die parasynthetischen ohne Präposition, wie *regorger, reculer* ein wenig mehr Aufmerksamkeit verdient hätten), die Doppelformen, die Fälle, wo *re-* durch Vereinigung mit *es-* oder *en-* die Form *res-*, *ren-* annimmt, und die Fälle von *re-* neben anderen Präfixen (z. B. *re-* selbst: *il rereboit, reregrimpe* etc.), um dann die im Altfranz. gewöhnliche Trennung von *re-* und dem Verbum zu behandeln. Diese Erscheinung kommt wie bekannt am meisten bei den mit *avoir* und *estre* gebildeten Zeitformen vor, aber *re-* erscheint auch sehr oft mit dem modalen Hülfsverbum statt mit dem folgenden Infinitiv vereinigt. Verf. konstatiert, dass dieser Gebrauch im allgemeinen willkürlich ist, zeigt aber gewisse Fälle, in denen man den Grund sehen kann, warum die eine Konstruktion der anderen vorgezogen wurde. Es ergiebt sich, dass es oft metrische Bedingungen sind, die den Platz des Präfixes bestimmen. Es wäre von grossem Interesse gewesen, auch die Entstehung der fraglichen, eigentümlichen Erscheinung behandelt zu finden. Davon sagt aber Verf. sehr wenig.

S. 22 nennt er als eine beitragende Ursache die Fälle, wo ein prädikatives Adjektiv bei *avoir* oder *estre* steht, Fälle, in denen die Verbindung von *re-* mit *avoir* und *estre* die einzig mögliche ist. Das genügt aber nicht. S. 24 heisst es, dass es sich im allgemeinen sagen lässt, «dass *re-* zum regierenden Verbum gezogen sich auf das Subjekt, zum Part. Perf. gezogen sich auf das Objekt des Satzes bezieht». Das scheint ein wenig zur Erklärung der ganzen Erscheinung helfen zu können, insofern *re-* sich auf das Subjekt beziehend leichter vom Verbum sich trennen dürfte, um vor dem ganzen Prädikat zu stehen. Der Fall aber, in dem *re-* sich ganz besonders auf das Subjekt bezieht, ist S. 42 ff. besprochen. Es sind da zwei Subjekte im Spiele und *re-* hat die Bedeutung meinerseits, seinerseits etc. Es handelt sich nicht um eine Wiederholung oder andersartige Modifikation der im Verbum liegenden Handlung, sondern um eine Bestimmung, welche den ganzen Satz in eine gewisse Relation zu einem vorhergehenden Seienden setzt. Wenn man in solchen Sätzen *re-* mit dem Verbum vereinigte, würde der Sinn oft ein anderer werden, z. B. *Li enfes Hues fu forment esmaiiés . . . Li compagnon resout moult esmaiié* H. Bord. 3290. Ich glaube also, dass man, um die fragliche Konstruktion zu erklären, von diesem Falle ausgehen muss. Dafür scheint auch die Tatsache zu sprechen, dass die Trennbarkeit von *re-* wie die Bedeutung meinerseits etc. am Ende der altfranzösischen Periode schwinden. Denn das neufr. Beispiel S. 45 ist doch nicht mit den altfranz. gleichzustellen *(Fais en sorte que je repasse partout où tu auras passé)*. Hier haben wir es vielmehr mit einer gewöhnlichen Wiederholung zu tun, obgleich der Ausdruck des Verfassers unlogisch ist. Als eine Erweiterung jener Stellung bezeichnet Verf. mit Recht den Gebrauch Péain Gatineaus, der *re-* durch ein tonloses Pronomen vom Verbum trennt. — Nachdem Verf. gebührende Aufmerksamkeit der Nichtwiederholung von *re-* vor einem mit *et* koordinierten Verbum (*adous la rebeise et acole* Erec 4932) gewidmet, bespricht er schliesslich das Präfix in Verbindung mit anderen Wörtern als Verben. S. 32 spricht Verf. von mit *re-* gebildeten Substantiven und teilt sie in drei Klassen: 1) vom Latein geerbte, 2) aus franz. mit *re-* zusammengesetzten Verben gebildete, 3) von Substantiven, die auch ohne *re-* vorkommen, gebildete. Die zweite Gruppe wird aber zu eng charakterisiert, wenn Verf. zu ihr nur die sogenannten Postverbalia (*renouveau*, *refus* etc.) zählt. Gehören doch hieher alle aus *Re*-verben abgeleitete Abstrakta auf *-ment*, *-ation*, *-ance* etc. Dass, wie Verf. S. 34 sagt, im Franz. mit *re-* verbundene Adjektiva recht selten seien, scheint auch ganz nicht zutreffend. Man denke z. B. an alle von Verben mit *re-* abgeleiteten Adjektiva auf *-able*.

Der zweite Teil, die Bedeutungsanalyse des Präfixes *re-*, ist bei weitem der interessanteste. Er besteht aus zwei Haupt-

abschnitten. Im ersten bespricht Verf. *re-* in der Bedeutung einer Wiederholung, im zweiten *re-* in der Bedeutung einer Richtungsveränderung. Verf. sucht aber nicht diese beiden Bedeutungen auf ihr gegenseitiges Verhältnis zurückzubringen, sondern begnügt sich mit einem Hinweise auf die von Darmesteter festgestellte allgemeine Bedeutung des Präfixes, die einer «Opposition entre deux termes». Mir scheint es, als dürfte man wie Meyer-Lübke II § 613 andeutet, von der Wiederholung als für alle Bedeutungen gewissermassen gemeinsam ausgehen. Wenn es sich um Raumbegriffe handelt, so kann sich die Wiederholung auch in entgegengesetzter Richtung vollziehen, aber es ist immer eine Wiederholung. In dem Satze *il passe et il repasse le fleuve* handelt es sich um eine Wiederholung, auch wenn *re-* die Rückkehr bezeichnet. Und in gewissen Fällen hat *re-* als Wiederholungspräfix ganz dieselbe Bedeutung wie als Richtungspräfix, z. B. die der Wiederherstellung eines Seienden in einen früheren Zustand (S. 65 u. 82 z. B. *le temps se racoisa* und *elle retomba dans sa contemplation*). Verf. sagt, dass der Weg zu dem sonst gleichen Ergebnisse in beiden Fällen ein verschiedener ist. Das ist vielleicht wahr, aber der Fall zeigt, wie nahe die beiden Bedeutungen einander stehen. Das zeigt sich auch z. B. S. 95, wo Verf. von *re-* in *révoquer*, *réprouver* etc. spricht und von dem altf. *recreire* sagt, es bedeute «zurückglauben» d. h. den bisherigen Glauben aufgeben, umglauben, oder den Glauben an das eigene Vermögen, an die eigene Tüchtigkeit aufgeben, daher sich für besiegt erklären. Eine Wiederholung, die sich vollzieht, weil das erste Tun irgendwie nicht befriedigt, führt auch zu einer Richtungsveränderung. Man wiederholt etwas in anderer Weise, vielleicht in entgegengesetzter. Natürlich kann *recreire* sich auch aus der Raumbedeutung ableiten, aber das ist nicht sicher.

Doch hat Verf. natürlich ganz Recht, wenn er die Richtungsbedeutung für sich behandelt, es wäre nur zu wünschen gewesen, dass er den engen Zusammenhang zwischen den beiden Abschnitten deutlicher hervorgehoben hätte.

Der erste Abschnitt (Wiederholung) ist in zwei Hauptkapitel geteilt, je nachdem die Wiederholung in Bezug auf das Subjekt oder das Objekt des Satzes geschieht. Der erste dieser Abschnitte zerfällt in zwei Kapitel, je nachdem die Wiederholung durch dasselbe oder durch ein anderes Subjekt vorsichgeht, der zweite in vier, je nachdem die Wiederholung durch dasselbe oder ein anderes Subjekt in Bezug auf dasselbe oder ein anderes Objekt geschieht. In jedem der so entstandenen Kapitel behandelt Verf. die dahingehörenden abgeleiteten Bedeutungsnuancen. — Diese Einteilung ist logisch und konsequent, führt aber einiges Missliche mit sich, da Fälle, die doch deutlich zusammengehören, getrennt werden. Wenn wir dasselbe Subjekt haben, ist *re-* von ganz ähnlicher Natur bei transitivem und intransitivem Prädikat (vgl. *je ne lis plus je relis*

S. 37 mit *Manette faisait mieux que de lire la lettre elle la relisait* S. 47). Nur in dem Falle nimmt *re-* hier eine andere Bedeutung, wo dasselbe Subjekt auf verschiedene Objekte wirkt. Dieser Fall scheint aber mehr mit demjenigen zusammenzugehören, wo die Subjekte verschieden sind. Wenn das der Fall ist, nimmt *re-* die Bedeutung meinerseits, seinerseits u. s. w. an. An diese schliessen sich auch die Fälle an, von denen Verf. S. 42 und S. 49 spricht, und in denen es sich um einen Gegensatz handelt. Doch scheint mir *re-* in den Beispielen der ersten Gruppe S. 42 besser als wiederherstellend zu verstehen zu sein, und so fasse ich auch das erste Beispiel unter b. S. 49. In allen diesen Fällen ist die Wiederholung gewissermassen eingeschränkt. Mir scheint es demnach, als ob die folgende Einteilung mehr befriedigend wäre als die vom Verf. gewählte:

A. Vollständige Wiederholung. Subjekt und, bei transitivem Verbum, Objekt sind dieselben. Bedeutung von *re-*: wiederum, noch einmal (*Pasmée caï . . . a icel mot reciet pasmée* S. 37 *Sulpice Bardoiseau compta et recompta les écus* S. 48),

B. Wiederholung mit neuem Subjekt, aber demselben Objekt. Bedeutungen von *re-*: seinerseits, von neuem (*Elle se mit en devoir de rejouer à son profit la petite comédie qui venait de réussir si bien à Yvonne* S. 52),

C. Wiederholung mit demselben Subjekt, aber neuem Objekt. Bedeutung von *re-*: auch (*Li troi qui a la chambre sont Tristan ont pris et lié l'ont Et liée ront la roïne* S. 55),

D. Wiederholung mit neuem Subjekt und bei transitivem Verbum auch neuem Objekt. Bedeutung von *re-* auch, seinerseits etc. (*Quant Erec voit le roi venant, et terre descant maintenant, Et Enide rest descandue* S. 44 *Rollant ocistrent Tur, moi rociront* Escler S. 57).

Die allmähliche Erweiterung des Gebrauches von wiederholendem *re-* wird so besser klar, die verschiedenen abgeleiteten Bedeutungen können leicht an unsre Kategorien angeknüpft werden, Zusammengehörendes wird so nicht getrennt.

Zu B. sei die Bemerkung gemacht, dass das einzige altfranzösische Beispiel, das Verf. gefunden hat: *Se je me duel, il se rediaut De ma dolor et de m'angoisse* S. 51 (Clig. 5430), kaum zutreffend ist. Es handelt sich hier nicht um ein Objekt, sondern um ein Adverbial. Wenn die Wiederholung das Objekt umfasst, ist sie natürlich vollständiger, als wenn nur der Grund der Handlung als in beiden Fällen derselbe angegeben wird. Darum kann im Neufranz. *re-* in diesem Beispiel nur durch *aussi, de son côté* ausgedrückt werden, während in den anderen modernen Beispielen *re-* durch *de nouveau* ersetzt werden kann.

Eine wichtige Verschiedenheit zwischen dem wiederholenden und dem eine Richtungsänderung bezeichnenden *re-* ist, dass bei diesem das Subjekt und das Objekt dasselbe oder ein anderes

sein kann, ohne dass es eine Bedeutungsänderung zur Folge hat, was darauf beruht, dass *re-* hier die Art der Handlung modifiziert, dort ursprünglich nur die einfache Wiederholung bezeichnet, also in den Fällen B. C. D. über die normale Sphäre hinausgeschritten ist.

Im letzten der soeben besprochenen Abschnitte zeigt Verf., wie in dem Falle, wo die Wiederholung durch ein anderes Subjekt an einem anderen Objekt geschieht, es eintreffen kann, dass die beiden Subjekte sich gegenseitig zum Ziele desselben Tuns nehmen (*Vostre estre et vostre non me dites Et je vous redirai le mien* S. 69). «Das reciproke *re-*», sagt Verf., «bringt hier eine Art Vergeltung für Empfangenes zum Ausdruck». Von hier kommt man leicht zu *re-* in Verben wie *rénumérer*, *rétribuer*, *remercier* etc. und auch zu der Bedeutung einer Opposition oder Reaktion, die in *réclamer*, *récriminer*, *répugner* vorliegt. Die weiteren Bedeutungen von wiederholendem *re-*, die Verf. behandelt, sind die der Wiederherstellung eines Seienden in einen früheren Zustand (*Florissent bois, cil pré sont raverdi* S. 66), der Wiedereinsetzung in einen früheren Besitz (*li rois reprist sa femme qu'avoit devant eue* S. 68), des Eintretens in einen anderen Zustand (*rembellir*, *rembrunir* etc.) und der Verstärkung (*resserrer*, *rélargir*). Nachdem Verf. dann *re-* als Verstärkungspartikel (*rechercher, recommander*) und als bedeutungslosen Vorschlag behandelt und schliesslich in einem besonderen Abschnitt die Verwendung des Präfixes zur Bezeichnung einer mehrmaligen Wiederholung besprochen hat, geht er zur Richtungsbedeutung über.

Die Verhältnisse liegen hier viel klarer, die eine Bedeutung geht im allgemeinen in leicht verständlicher Weise in die andere über. Es giebt, wie schon gesagt ist, viele Analogien zwischen diesem *re-* und dem wiederholenden, so finden wir z. B. auch hier *re-* auf einen Faden der Erzählung zurückgreifend (*Or vous redoi de Huelin parler* S. 48 *A Cleomades revenir me plaist* S. 80). Interessant ist u. a. die Bedeutung der Übertragung eines Seienden von einem Orte nach einem anderen (*J'ai rejeté sur elle toute l'aigreur que je me sentais contre vous* S. 85) und die einer Loslösung, einer Trennung (*retrancher*, *recouper*). Gegenüber Darmesteter zeigt Verf., dass wir auch bei den Verben, die eine Licht-, Schall- oder Prall-Erscheinung bezeichnen, wie *reluire*, *resplendir*, *retentir, rebondir*, von der Richtungsbedeutung ausgehen müssen.

In einer Schlussbetrachtung giebt Verf. eine zusammenfassende Übersicht über die Verwendung des Präfixes im Lat., im Altfr. und in der modernen Sprache, wo er einen gewaltigen Niedergang im Vergleich mit der altfranz. Blütezeit konstatiert. Doch glaubt er, eine Neubelebung des Präfixes sei gar nicht undenkbar. Darauf deutet die erweiterte Verwendung desselben in der Volkssprache. In seiner Schlussbetrachtung spricht Verf.

vielmals von dem Grundbegriffe des Präfixes, der Gegenüberstellung zweier Sein oder Tun. Er scheint es aber hier anders zu fassen als S. 36. Hier sagt er, dass wir im Latein nur ganz schwache Ansätze zu dieser Grundbedeutung bemerken und dass man davon im Neufranz. so gut wie nichts findet. Dort sagt er, diese allgemeine Bedeutung sei immer vorhanden. Und das ist richtig, weil was Verf. in der Schlussbetrachtung unter der Grundbedeutung versteht, nur eine der abgeleiteten Verwendungen ist (cf. Darmesteter, Mots Composés S. 117). — Zum Schluss behandelt Verf. in einem Anhange die pleonastischen Zusätze zum Präfixe, die schon im Latein vorkommen und noch im Neufranz. vorhanden sind. Sie sind interessant, auch weil sie vielmals zu klarem Verständnis des Präfixes verhelfen.

Die Abhandlung Meinickes ist ausserordentlich lehrreich und bezeichnet einen beträchtlichen Fortschritt unserer Kenntnisse von der Natur und der Verwendung des so wichtigen Wortbildungselementes, das sie zum Gegenstande hat.

Upsala, im März 1905.

Erik Staaff.

Julius Beloch, Griechische Geschichte III 1—2. Strassburg 1904, Trübner. XIV + 759 og XVI + 576 S.

Det Grænseskjel, som Beloch satte indenfor den græske Historie ved Alexander den Stores Erobring af Persepolis, hvormed han afslutter det 2det Bind af sin «Griechische Geschichte»[1], kom da ikke til at betegne hele Værkets Afslutning, men der foreligger nu en Fortsættelse, som fører Fremstillingen af den græske Verdens Historie ned til Aar 217, da de græske Stater af Hensyn til «Tordenskyen i Vest» bekvemmede sig til for en Tid at indstille deres indbyrdes Kampe.

Af de to Halvbind, hvori det 3die Bind falder, indeholder kun det første en sammenhængende historisk Skildring, medens det andet er helt optaget af Exkurser og Specialundersøgelser af en meget broget Art — en nødvendig Følge af baade Overleveringens og den tidligere Historieforsknings Mangelfuldhed for den her behandlede Periodes Vedkommende. Beloch har saaledes seet sig nødsaget til gjennem vidtløftige chronologiske og genealogiske Undersøgelser at skabe et Grundlag, hvorpaa den historiske Fremstilling kan hvile. Af stor Betydning er saaledes hans Undersøgelser af de Kalendersystemer, som anvendtes i de forskjellige Stater i Diadochtiden, og af de chronologiske Sy-

---

[1] Se dette Tidsskrift VI S. 87 ff.

stemer, som anvendtes af de forskjellige Historieskrivere. I mange Tilfælde er den rette Erkjendelse af Begivenhedernes Tidsfølge først mulig efter et saadant grundlæggende Arbejde. Exempelvis skal anføres, hvorledes Paavisningen af, at Unøjagtighederne i den romerske Kalender havde medført, at Konsulerne ved Begyndelsen af den 1ste puniske Krig først tiltraadte deres Embede ved Midsommertid, drager den Konsekvens med sig, at den nævnte Krig først har taget sin Begyndelse i Foraaret 263, ligesom overhovedet hele Krigens Historie antager et nyt Udseende. Ved den Art Undersøgelser viser Beloch ligesom i de foregaaende Bind en ualmindelig Evne til at gaa tilbunds i Problemerne og danne sig en selvstændig Mening paa Grundlag af den ægte Overlevering med resolut Bortskjæring af antike og moderne Historieskriveres Misforstaaelser. Og ligesom tidligere udtaler han med hensynsløs Skarphed sin Dom over sine Forgjængere: Polybios har excerperet Fabius «gedankenlos oder bedientenhaft», — «und die Neueren haben ihm nachgeschrieben» (1, 677). For Polybios nærer han overhovedet kun ringe Agtelse: medens man faaer større og større Ærbødighed for Thukydid, jo grundigere man beskjæftiger sig med ham, er det Omvendte Tilfældet med Polybios (2, 448). Og moderne Historikere (Droysen, Niese m. Fl.) faa ikke nogen blidere Medfart.

Nok saa stor en Interesse som de talrige Enkeltundersøgelser har imidlertid det omfattende historiske Blik, som Forfatteren lægger for Dagen. Den Totalopfattelse, der ligger til Grund for hans Arbejde, har han udtrykt ved Bindets Undertitel «Die griechische Weltherrschaft». Af væsentlig Betydning for Forstaaelsen af dette Verdensherredømme er unægtelig Spørgsmaalet om Makedonernes Nationalitet. Dette Spørgsmaal, som Beloch naturligvis ogsaa tidligere har været inde paa, behandler han her paany og beviser paa en, som det synes, uigjendrivelig Maade, at Makedonerne virkelig vare Grækere, der blot vare komne noget senere med i Kulturudviklingen end de øvrige Grækere og talte en noget afvigende Dialekt. Utvivlsomt er det jo i ethvert Tilfælde, at Alexanders Erobring af Perserriget giver Stødet til en overordentlig stærk Udbredelse af græsk Aand og Væsen. Imidlertid betoner Beloch ogsaa (1, 276 ff.), at Østens Hellenisering væsentlig indskrænkede sig til Byerne, medens Landbefolkningen i Syrien, Ægypten o. s. v. i Hovedsagen beholdt sine gamle nationale Ejendommeligheder. Ellers havde det græske Verdensherredømme faaet ganske anderledes Bestand.

Beloch seer med Sympathi paa alle Forkjæmpere for den græske Nationalitet. Dette er en af Aarsagerne til, at hans Domme over de ledende Personligheder ofte lyde anderledes end tidligere Historikeres. Saaledes berømmes Agathokles, den syrakusanske Tyran, i varme Ord (1, 215 ff.) — ligesom forhen Dionysios —, og der udtales en skarp Dom om de Historikere,

som tankeløst have stillet sig paa samme Standpunkt overfor ham som Kilderne uden at agte paa, at Kilderne ere afhængige af Timæos, Agathokles's politiske Modstander. Og den Berømmelse, der udtales over Agathokles, virker dobbelt stærkt hos en Historiker, der ellers kun lægger saa ringe Vægt paa de «store Mænds» Betydning. Ganske anderledes lyder Dommen over Alexander den Store (1, 66 f. 557): han var hverken nogen stor Feltherre eller nogen stor Statsmand, men Hovedæren for det, som han udrettede, tilkommer Antipatros og Parmenion.

Ligesom Agathokles faa ogsaa andre «Tyranner» en venlig Omtale (1, 600); for det upaalidelige Demokrati i Athen, der var modtageligt for «patriotiske Phraser», har Beloch ingen Sympathi (1, 71 f. 78); hvad den Folkemængde, der tiljublede Demosthenes Bifald, betragtede som Patriotisme, er for ham kun Partikularisme. Aldrig, mener han derimod, er Athen blevet bedre regjeret end af Phalereeren Demetrios, der realiserede Platons Statsideal (1, 153); af denne Statsmand giver Droysen «ein Zerrbild», og Niese «noch nicht einmal das» (1, 151).

En særlig Interesse viser Beloch de nye Former for Statsstyrelsen, som kom op efter Alexanders Tid, dels den centraliserede monarchiske Stat med dens fortræffelige Organisation, som rigtignok kostede mange Penge og krævede en talrig Embedsstand, der ikke til Stadighed kunde underkastes en tilstrækkelig Kontrol (1, 407) — dels den republikanske Forbundsstat, der viste, hvor stærkt Grækernes politiske Modenhed var steget siden Perikles's og Demosthenes's Dage (1, 553), og hvori han seer Oldtidens mest fuldkomne Frembringelse paa det politiske Omraade (1, 630). Her findes politisk Magt forenet med personlig Frihed for den Enkelte, men Betingelsen er naturligvis, at den enkelte Stat opgiver en Del af sin Suverænitet. I begge Tilfælde have vi imidlertid en langt stærkere Centralisation, end man tidligere havde kjendt i den græske Verden.

Nu maa man rigtignok spørge, i hvor høj en Grad det paa dette som paa andre Omraader er orientalsk Indflydelse, der har gjort sig gjældende paa Grækerne. Og her betoner Beloch, at, uagtet der f. Ex. i Diadochernes indbyrdes Krige ofte lægges en Ridderlighed for Dagen, som var de gamle Grækere ukjendt (1, 554), trænger der dog efterhaanden helt barbariske Skikke ind i Grækenland: grusomme, afskrækkende Straffe o. Lign. (1, 555). Og som Orientens første Indvirkning fremhæves Indførelsen af Majestætstilbedelsen, der har faaet verdenshistorisk Betydning ved at sætte en Skranke mellem Folk og Hersker, som bestaaer endnu den Dag idag (1, 51). Paafaldende er det imidlertid, at Beloch alligevel i denne Sammenhæng kan tale om et Etikettespørgsmaal, der gav en glimrende Anledning til rhetoriske Deklamationer, og betegne Athenæernes Indvilligelse i at tildele Alex-

ander guddommelig Ære som en Sejr for den sunde Menneskeforstand (1, 50).

De interessanteste Partier af Bindet ere de midterste Kapitler af 1ste Halvbind. Efter at nemlig Fremstillingen er naaet til Aar 280, gives der, inden Fortællingens Traad tages op paany, en Oversigt over de politiske, økonomiske og aandelige Tilstande i hele den græsk-orientalske Verden. Beloch viser her paany sin Evne til at give en sammenhængende Skildring af Forhold, hvorom der i Kilderne kun er overleveret spredte Oplysninger, og tillige en Sans for historiske og sociale Realiteter, som ofte savnes i Skrifter, som behandle Oldtidens Historie. Vi faa talrige værdifulde Oplysninger om de forskjellige Staters finansielle og militære Styrke og om økonomiske og kommercielle Forhold af forskjellig Art. Ligesom i de tidligere Bind anlægger Beloch ogsaa her helt moderne Synspunkter paa den græske Historie. Med Hensyn til Litteratur og Aandsliv støtter han sig i højere Grad til tidligere Forskeres Arbejder, men hans Oversigter ere i høj Grad læseværdige, og der findes ogsaa med Hensyn til Litteraturhistorien i 2det Halvbind adskillige selvstændige Undersøgelser, der have givet nye Resultater.

I en Efterskrift, der findes foran i 2det Halvbind, udtaler Forfatteren, at der endnu til Planen hører en Fremstilling af, hvorledes Grækerne blev til Byzantinere, men han tør ikke love at give nogen Fortsættelse af sit Arbejde i en nær Fremtid. Lad os haabe, at det maa lykkes ham.

Bindet er ledsaget af en Tidstavle, et Register og sex Kort.

Hans Ræder.

Hermann Reich, Der König mit der Dornenkrone (Særtryk af «Neue Jahrbücher für das klassische Altertum, Geschichte und deutsche Literatur»). Leipzig 1905, Teubner. 31 S.

Den foreliggende Afhandling tager sit Udgangspunkt i Beretningen om Christi Tornekroning (Matth. 27, 27—31, Marc. 15, 16—20), som adskillige Forskere have fundet historisk uforklarlig. Hvor har det kunnet falde de romerske Soldater ind i Nærværelse af «den ganske Rode» at opføre en saa mærkværdig Forestilling, der synes ligesom at gaa for sig efter en bestemt Plan? og hvor kunde Officererne tillade saadanne Optøjer? Mange have derfor erklæret Optrinet for uhistorisk.

Forfatteren søger at løse Vanskelighederne ved at henpege paa en særlig Art af græske Mimer, hvori der blev drevet Spot med Jøderne eller de Christne. Han behandler bl. A. det bekjendte Spottekrucifix (Christus med Æselshovedet) fra Palatiner-

bjerget, som efter hans Mening er blevet til under Paavirkning af Mimer, hvori Christus fremstilledes som den ægyptiske Seth, Guden med Æselshovedet, med hvem han af visse Gnostikere blev blandet sammen. Noget afgjørende Bevis herfor er det dog ikke lykkedes ham at føre. Hertil knytter sig en Paavisning af, at der i lange Tider bestod et heftigt Fjendskab mellem Kirken og Mimeskuespillet, indtil Kirken uskadeliggjorde Fjenden ved at optage Mimerne og omdanne dem til Mysterier. En staaende Figur i Mimerne var den Christne, der led Martyrdøden, hvorved det ofte skal være hændt, at Skuespilleren greben af Situationens Alvor omvendte sig og nu virkelig blev Martyr. Af den Slags Martyrhistorier findes der en hel Del.

Forfatterens Skildring af disse Forhold er meget interessant, men har ganske vist ikke direkte Betydning for Hovedspørgsmaalet, der jo gjælder en Begivenhed, som ligger længere tilbage i Tiden. Men til Forstaaelsen af denne fremdrager han en Beretning, som findes hos Philon, om, hvorledes Alexandrinerne spottede den jødiske Konge Herodes Agrippa ved under hans Ophold i Alexandria at udstaffere en stakkels Djævel som Jødekonge og hylde ham som saadan, hvilket udtrykkelig siges at være et Laan fra Mimerne; thi i disse var ogsaa «Kongen» en staaende Figur.

Saaledes blive altsaa de romerske Soldaters Løjer med den fangne Christus at forstaa som en Opførelse af en Scene af en Mime. Derfra stammer hele den ejendommelige Udstyrelse, og deraf forklares det, at der er en vis Plan i Løjerne, og at Officererne tillod Komediespillet; thi Mimerne havde en privilegeret Stilling i den romerske Hær. Saaledes er der da heller ingen Grund til at betragte Begivenheden som uhistorisk.

Hans Ræder.

Harvard Studies in Classical Philology, Vol. XV. Cambridge Mass. 1904, Harvard University. 244 S.

Dette Bind indeholder fem Afhandlinger, af hvilke de fire første ere skrevne paa Engelsk, den femte derimod, som netop fylder Halvdelen af Bindet, paa Latin. Den første Afhandling skyldes Kennard Rand og handler om Kompositionen af Boethius's *De consolatione philosophiae*. Forfatteren vender sig navnlig mod Useners Paastand, at Boethius væsentlig indskrænker sig til at reproducere Aristoteles's *Protreptikos* og et nyplatonisk Arbejde, og søger at vise, at, selv om han har benyttet saadanne Kilder, har han dog gjort det med Selvstændighed, saa at de Tanker, han har laant af Andre, føje sig ind under hans egen Plan. Paa det Spørgsmaal, hvorledes Boethius, som var

Christen, kan fordybe sig saa stærkt i den hedenske Philosophi, giver Forfatteren det Svar, at hans Formaal har været ikke blot at forsone Platon og Aristoteles indbyrdes, men ogsaa at bringe dem i Overensstemmelse med den christne Lære; han opfatter saaledes Boethius som den første Scholastiker. — Stanley Pease behandler efter litterære og archæologiske Kilder Spørgsmaalet om Brugen af Klokker (i det private og offentlige Liv og ved Gudsdyrkelsen) hos Grækerne og Romerne. — Om Kratinos's Komedie *Nemesis* handler en Afhandling af Capps. Om denne Komedies Tid har der hersket Tvivl, da den paa den ene Side synes at være opført senere end Aristophanes's «Fugle» (ifølge et Scholion hertil, v. 521), medens paa den anden Side Perikles skal være bleven angrebet deri. Forfatteren klarer denne Vanskelighed ved at antage, at det beroer paa en Misforstaaelse af Plutarch (Perikles c. 3), naar det paagjældende Vers (*μόλ', ὦ Ζεῦ ξένιε καὶ μακάριε*) er bleven betragtet som møntet paa Perikles. I saa Fald maa *Nemesis* altsaa være et Værk af den yngre Kratinos. — Om Nymphernes Dyrkelse hos Grækerne og Romerne handler en Afhandling af Ballentine. Det paavises, at Nympherne hos begge Folk have været betragtede dels som Vandguddomme, dels som Guddomme for Ægteskab og Fødsel, og til Slutning opregnes alle de Navne paa Nympher, som kjendes, med Henvisninger til de Steder, hvor de nævnes. — Endelig skriver Wilson Baker udførligt om de Domme over litterære Forhold og Personer, som findes hos de græske Komedieskrivere. Afhandlingen er væsentlig en Materialsamling, idet alle de Komediefragmenter, hvori saadanne Domme forekomme, ere aftrykte og sammenstillede. Nogen sammenfattende Behandling af dem findes ikke, hvilket allerede er udelukket af den Grund, at der intet Hensyn tages til de fuldstændigt opbevarede Komedier af Aristophanes. Der findes kun til Slutning en statistisk Sammenstilling af, hvor hyppige Fragmenter med litterært Indhold ere af de forskjellige Komediedigtere, og af hvad Art de fældede Domme ere. Forfatterens Konklusion er den, at de græske Komediedigtere have været i høj Grad litterært interesserede, og at de Domme, de have fældet over litterære Forhold, gjennemgaaende ere retfærdige. Den sidste Paastand giver han dog ikke noget egentligt Bevis for.

Hans Ræder.

Finnur Jónsson, Islandsk sproglære, et omrids af det islandske sprogs formlære i nutiden. Kbhvn. 1905, Gad. 43 s.

Forf. har med dette lille arbejde udfyldt et hul i vor lærebogslitteratur. Vi har virkelig hidtil ikke haft nogen lærebog i nyislandsk på dansk. Dette hænger sammen med den mangel på interesse for nutidens Island, som er så almindelig her i landet, ikke mindst ved universitetet. Vi interesserer os nok for oldtidens Island, det er vi så at sige nødte til. Og der er vel en del af os, som endnu ikke har glemt, hvilke værdier eddaerne og sagaerne har tilført dansk åndsliv. Men nutidens Island overlader vi gladelig til Tyskere, Englændere og Amerikanere. En Konrad Maurer, en Willard Fiske har ofret arbejde og penge på Island, de har fundet værdier dær, de har haft tro på landets fremtid. Men alt sligt har vi følt os hævede over — hidtil. Nu synes der at være blevet vakt nogen interesse for Island i visse krese, men det er ikke nok. Hærhjemme er det ikke tilstrækkeligt, at enkelte mænd og enkelte krese kender Island; vi må huske på, at Islænderne er vore nære frænder og nu i flere århundreder har været vore statsfæller, hvortil kommer, at det snart var på tiden, at vi fik öjnene op for Islands fremtidsmuligheder og den betydning, dette land vil kunne få for så vel den enkelte som hele riget. Island vil kunne komme til at betyde et værdifuldt plus for hele Norden og, da der mangler menneskehænder dæroppe både til det ene og det andet, adskillige muligheder for unge energiske danske. Men naturligvis må Islændernes sprog og nationalitet respekteres.

Man lære dærfor islandsk. Akademikeren, som iforvejen kan oldnordisk (der ikke skiller sig synderlig mere fra moderne islandsk end Holbergs dansk fra nutidens dansk), og som dærfor er den nærmeste til at stifte bekendtskab med den nyislandske litteratur. Landmanden, købmanden, ingeniøren o. a., som måtte have lyst til at tage en hånd med i det store arbejde, der er at udføre dæroppe.

Men hidtil har vi som sagt manglet lærebøger i nyislandsk, og dem må vi se at få. Professor Finnur Jónssons ovennævnte lille bog er en begyndelse i så henseende, men også kun en begyndelse, vi savner endnu en praktisk læsebog og en fuldstændig ordbog.

I det hele og store finder jeg, at forf. har været heldig med sin bog. Der er ikke taget mere med end höjst nødvendigt, og hvad der mangler, vil i-reglen kunne læres af ordbogen. Dærtil kommer, at fremstillingen gennemgående er kort og klar, ligesom man naturligvis ikke behøver at frygte egenlige fejl eller urigtigheder.

Men selvfølgelig — *sínum augum lítur hver á silfrið* — findes der et og andet, jeg kunde have ønsket anderledes. Således

kunde forf. på flere steder uden skade have forladt den sproghistoriske «opstilling», som almindeligvis træffes i oldnordiske grammatikker, den hører ikke hjemme i en praktisk lærebog.

Blader jeg bogen igennem, har jeg følgende indvendinger at göre.

§ 1. Alfabetet burde også være opført i den almindelige bogstavorden for ordbogens skyld, de islandske bogstaver og deres rækkefølge falder jo ikke sammen med vort alfabet.

§ 2. Jeg savner en praktisk lydskrift, der kunde gengive den islandske udtale fyldigere og nöjagtigere. Forf. giver hær ikke mere end Wimmers oldnordiske grammatik, og forklaringerne er alt for «populære» for vor fonetiske tid.

§ 3. Overgangen *e—i (verðr—virða)* burde være medtaget under *i*-omlyden.

§ 28. I omtalen af det efterhængte kendeord burde det være nævnt, at *i* ogsaa undertiden falder bort efter andre medlyd end *r* i flertal, således *stað-num, dal-num.*

§§ 38—43. Inddelingen af de stærke udsagnsord er noget af det, der er mindst vellykket i denne bog. Forf.'s vedhængen ved de sproghistoriske klasser har bevirket sådanne urimeligheder som, at *vega, vefa* og *fela* (i bet. overdrage) er opførte under 2. kl. *(gefa)*; de burde været opførte under 1. kl. *(fara)* eller for sig selv. På samme måde er *spýja* opført under fjerde kl. *(grípa)* alene fordi det engang i urnordisk har heddet *spíwan* (got. *speiwan*). Lettest vilde det kunne opstilles under *búa,* sjætte kl. e, tilmed da det også har formen *spúa.* Det almindeligste er vist, at det böjes svagt. — Jeg skal villig indrömme, at de stærke udsagnsord frembyder adskillige vanskeligheder; men hvis forf. havde dristet sig til at göre skridtet fuldtud og se helt bort fra det engang vedtagne, tror jeg nok, der kunde være fundet en mere praktisk inddeling.

§ 53. *unz* er opført som biord, skulde være bindeord.

§ 54. Bindeordene er lidt stemoderligt behandlede. De burde være opstillede i klasser og flere være medtagne, således *fyrst,* eftersom, *til þess að* og *svo (að),* forat, *af því,* fordi.

Til slut vil jeg omtale mangelen af en syntaks. Forf. kalder rigtignok sin bog en formlære, men derfor kunde der jo godt være medtaget nogle af de vigtigste syntaktiske regler, således om brugen af kasus og brugen af konjunktiv, samt enkelte andre vigtige regler. Det hele behøvede ikke at have fyldt ret mange sider.

Men med alt dette er denne lille bog særdeles brugbar, og professor Jónsson fortjæner tak for, at han, som har så mange jærn i ilden, har taget sig tid også til dette arbejde, som vi har savnet sålænge.

H. Wiehe.

Ad Herodotum.

Scr. **Carolus Hude.**

VII 136. *ὡς δὲ ἀπεμαχέσαντο τοῦτο* (*οἱ ἄγγελοι*), *δεύτερά σφι λέγουσι τάδε καὶ λόγου τοιοῦδε ἐχόμενα· Ὦ βασιλεῦ Μήδων, ἔπεμψαν ἡμέας Λακεδαιμόνιοι ἀντὶ τῶν ἐν Σπάρτῃ ἀπολομένων κηρύκων ποινὴν ἐκείνων τίσοντας, λέγουσι δὲ αὐτοῖσι ταῦτα Ξέρξης ὑπὸ μεγαλοφροσύνης οὐκ ἔφη κτέ.*] Mirum in modum verba q. s. *καὶ λόγου τοιοῦδε ἐχόμενα* addita sunt; nec enim facile dixeris quae alia legatos proferre convenerit. Stein dum *was sonst noch dazu gehörte* vertit, Kruegerum secutus locum q. e. I 120 affert; verum et ille locus (*τὰ τῶν ὀνειράτων ἐχόμενα*) et quos illic collegit locos ab nostro valde discrepant. Scribendum est, ni fallor, *ἐχομένοισι*, cf. VII 5 *τοιούτου λόγου εἴχετο* (*his verbis usus est*), VIII 60 *ὁ δὲ ἄλλου λόγου εἴχετο*, et fortasse etiam verba q. s. *λέγουσι τάδε καὶ* expungenda sunt, quamquam de prolixitate Herodoti aliquid detrahere nonnihil vereor.

VII 137. *τὸ δὲ συμπεσεῖν ἐς τοὺς παῖδας τῶν ἀνδρῶν τούτων κτέ.*] Post *ἐς* in codicibus A et B exstat *τε*, in qua vocula particulam *γε* latere suspicor, quae ad verba q. s. *τοὺς παῖδας* premenda aptissima est.

VII 144. *τότε Θεμιστοκλέης ἀνέγνωσε Ἀθηναίους τῆς διαιρέσιος ταύτης παυσαμένους νέας τούτων τῶν χρημάτων ποιήσασθαι διηκοσίας ἐς τὸν πόλεμον, τὸν πρὸς Αἰγινήτας λέγων.*] Verbum q. e. *διηκοσίας* nescio an spurium sit. Nam Athenienses apud Salamina triremibus ducentis rem gessisse, Herodotus narrat ille quidem (VIII 44—46, 61); sed hoc loco satis mire numerus et tantus et tam certus positus est, et facile fieri potuit, ut lector aliquis numerum celebratissimum adderet.

VII 215. *Ξέρξης δέ, ἐπεὶ ἤρεσε τὰ ὑπέσχετο Ἐπιάλτης κατεργάσεσθαι, αὐτίκα περιχαρὴς γενόμενος ἔπεμπε Ὑδάρνεα καὶ τῶν ἐστρατήγει Ὑδάρνης.*] Verba q. s. *περιχαρὴς γενόμενος* post *ἤρεσε* non languent, sed supervacanea sunt, quae res tota mutabitur, si *ἤκουσε* scriptum erit.

Bøger indsendte til redaktionen.

Hussey, G. B., A Handbook of Latin Homonyms. Boston, Sanborn & Co.
Couturat, L., Bidrag til Belysning af Spørgsmaalet om et internationalt Sprog, overs. ved *F. Skeel-Giørling*. Kbhvn., Høst.
Neuphilol. Mitteilungen. 1905, 1—2. Helsingfors.
Commentationes philologae in honorem *Johannis Paulson*. Göteborg, Wettergren & Kerber.
Cauer, P., Beigaben zu Ilias und Odyssee. Leipzig & Wien, Freytag & Tempsky.
Lafontaine, Fabulae selectae Latine conversae a *F. X. Reuss*. Rom, Cuggiani.

Indhold af 13de binds 4de hæfte.

NORDISK TIDSSKRIFT

FOR

FILOLOGI

TREDIE RÆKKE

FJORTENDE BIND

KØBENHAVN

GYLDENDALSKE BOGHANDEL, NORDISK FORLAG

GRÆBES BOGTRYKKERI

1905—1906

Redigeret af:

Karl Hude, rektor, dr. phil., Frederiksborg,

under medvirkning af:

M. Cl. Gertz, professor, dr. phil., Kbhvn.

Vilh. Thomsen, professor, dr. phil., Kbhvn.

Ludv. F. A. Wimmer, professor, dr. phil., Kbhvn.

S. Bugge, professor, Kristiania.

Johan Vising, professor, Göteborg.

C. M. Zander, professor, Lund.

Bidragydere i dette bind:

Andersen, Dines, professor, dr. phil. Kbhvn.
Bertelsen, Henrik, adjunkt, dr. phil. Kbhvn.
Bing, Just, stiftsarkivar, dr. phil. Bergen.
Blinkenberg, Chr., museumsinspektør, dr. phil. Kbhvn.
Bøgholm, N., adjunkt. Frederiksborg.
Cortsen, S. P., cand. mag. Kbhvn.
Drachmann, A. B., professor, dr. phil. Kbhvn.
Dyrlund, F., dr. phil. Kbhvn.
Gigas, E., dr. phil. Kbhvn.
Hammer-Jensen, Ing., mag. art. Kbhvn.
Heiberg, J. L., professor, dr. phil. Kbhvn.
Hude, Karl, rektor, dr. phil. Frederiksborg.
Jessen, E., dr. phil. Kbhvn.
Jónsson, Finnur, professor, dr. phil. Kbhvn.
Kjær, Hans, museumsassistent, cand. mag. Kbhvn.
Kragh, Axel, cand. mag. Kbhvn.
Krarup, J., adjunkt. Roskilde.
Mortensen, Karl, adjunkt, dr. phil. Odense.
Nielsen, Julius, adjunkt. Frederiksborg.
Norvin, William, arkivassistent, cand. mag. Odense.
Orluf, Fr., cand. mag. Vejle.
Pedersen, Holger, professor, dr. phil. Kbhvn.
Ræder, Hans, dr. phil. Kbhvn.
Sandfeld Jensen, Kr., docent, dr. phil. Kbhvn.
Thoresen, Valdemar, adjunkt. Randers.
Thulin, Carl, dr. phil. Lund.
Trojel, E., overlærer, dr. phil. Kbhvn.
Weilbach, Fr., adjunkt. Horsens.
Wide, Sam, professor, dr. phil. Uppsala.

Indhold.

Side

Anmeldelser.

Mindre meddelelser.

Nekrologer.

Alfabetisk fortegnelse

over

behandlede forfattersteder.

(Herunder medtages ikke steder, der kun er anførte exempelvis.)

Rettelser.

S. 103 l. 18—19 udgår: i norsk *lei* led, og.
- 107 udgår sidste punktum af art. *uforbrilled.*

NORDISK TIDSSKRIFT

FOR

FILOLOGI

TREDIE RÆKKE

FJORTENDE BINDS FØRSTE HÆFTE

KØBENHAVN

GYLDENDALSKE BOGHANDEL, NORDISK FORLAG

GRÆBES BOGTRYKKERI

1905

Under medvirkning af:

M. Cl. Gertz, professor, dr. phil., Kbhvn. **Vilh. Thomsen,** professor, dr. phil., Kbhvn. **Ludv. F. A. Wimmer,** professor, dr. phil., Kbhvn.

S. Bugge, professor, Kristiania. **Johan Vising,** professor, Göteborg. **C. M. Zander,** professor, Lund.

redigeret af:

Karl Hude, rektor, dr. phil., Frederiksborg.

Af tidsskriftet udkommer årligt et bind på 4 hæfter, hvert på gennemsnitlig 3 ark. Subskriptionen er bindende for et bind, hvis pris er 6 kroner.

Bidrag til tidsskriftet bedes sendte under redaktørens adresse (Frederiksborg), bøger, afhandlinger og tidsskrifter til anmeldelse under samme adresse eller til Gyldendalske boghandel, Nordisk Forlag, Kbhvn. K.

Under redaktørens fraværelse i oktober og november bedes man i redaktionelle anliggender henvende sig til cand. mag. Julius Nielsen (Frederiksborg).

D'hrr. anmeldere gøres opmærksomme på, at redaktionen ved at tilstille vedkommende bogs forlægger to exemplarer af anmeldelsen sørger for, at den kan komme forfatteren i hænde.

Talordene i Etruskisk.

Af S. P. Cortsen.

I «Die wahre und die falsche Methode bei der Entzifferung der etruskischen Inschriften [1] har *Pauli* udtalt, at en Nybehandling af de etruskiske Talord kunde blive nødvendig, saafremt Materialet skulde vokse. Som man ved, har dette i høj Grad været Tilfældet; ogsaa for Talordenes Vedkommende har den sidste Snes Aars vigtige Fund, Blypladen fra Magliano [2], den store Gravskrift fra Capua [3], de af Torp og Herbig publicerede Indskrifter [4] samt særligt Mumiebindet fra Agram [5] beriget vor Viden ganske betydeligt. Siden Pauli i Etr. Forsch. u. St. III gav en sammenhængende, detailleret Bearbejdelse af de etruskiske Talord, har disse vel fra forskellige Sider været Genstand for Behandling (bl. a. af Bugge [6], Lattes [7], Schaefer [8], Skutsch [9], Thomsen [10] og Torp [11]), og nye Hypotheser vedrørende Enernes Rækkefølge har været opstillede; men en Oversigt over vort nuværende Kendskab til de etruskiske Talord med Afvisning af de fejlagtige Anskuelser, Pauli og andre paa flere Punkter har næret, noget, hvortil det fyldige Materiale sætter os i Stand, har hidtil manglet. Anledningen for mig til at forsøge at give en saadan Oversigt har dels været Lysten til at vise specielt Ikke-Etruskologer, at vi nu

[1] Altitalische Studien IV, II pag. 107 (1885).

[2] Udgivet f. Eks. i Deecke & Pauli: Etruskische Forschungen und Studien VI p. VI fg.

[3] Bücheler i Rheinisches Museum 1900 p. 1 fg.

[4] Sitzungsberichte der kgl. Bayer. Akademie der Wissenschaften 1904, Heft IV p. 489 fg.

[5] Krall: Denkschriften der Wiener Akademie der Wissenschaften 1892.

[6] Etr. Forsch. St. IV p. 139 fg. Etruskisch und Armenisch p. 118 fg.

[7] Rendiconti del reale istituto di Lombardo, Serie II vol. XXXII 1899 p. 1357 fg.

[8] Die Plural-Bildung im Etruskischen, Pauli Altitalische Studien III, II p. 1 fg.

[9] Indogermanische Forschungen 1895 p. 255—266.

[10] Oversigt over det kongelige danske Videnskabernes Selskabs Forhandlinger 1899 p. 387 fg.

[11] Etruskische Beiträge I p. 64 fg.

virkelig sidder inde med en hel Del positiv Viden om de etruskiske Talord, særligt hvad den formelle Side af dem angaar, dels Trangen til at opponere mod den Rækkefølge af Enerne, der nu almindeligt antages (Torps), men som efter min Mening paa et Par væsentlige Punkter er urigtig.

Paa følgende Steder forekommer der Talord i vore Tekster.

1) De bekendte Terninger Fabr. 2552 (Vulci). Deres Ægthed er ganske uomtvistelig; Tallene staar saaledes overfor hinanden: *śa — ci; maχ — zal; ϑu—huϑ*. Diagrammerne Pauli p. 5 Nr. 1.

2) Fabretti 2104 (Tuscania) *larϑi . ceisi . ceises . velus . velisnas . ravnϑus . seχ | avils . śas . amce . upleś*. Pauli p. 7 Nr. 8.

3) Fabretti 2119 (Tuscania), korrigeret Primo supplemento p. 113. *vipininas : vel : cla | nte : ultnas : laϑal clan | avils XX : tivrs : śas*. Pauli p. 7 Nr. 9. Torp I 69 *altnas*; vel Trykfejl.

4) Corpus inscriptionum Etruscarum 48 (= Fabr. 346).

l (:) *titeśi : cale*	*śi*
cina : cś : mes	*tleś*
huϑ : naper	*lescan*
letem : ϑui	
araśa : ϑen	*tma*
se : laei : tre	*cś*
ϑenśt : me	*uaϑa*

Pauli p. 6 Nr. 3.

5) C. i. E. 4538 (Cippus Perusinus) A 14 *v|elϑina . hut . naper . penezś|masu*.

6) Torp og Herbig p. 513 Nr. 55 *larisallari|saliśla|ϑanχvilus|calisnial|clanl avils|huϑnars*.

6* Gamurrini Appendice 804, 1. *neteiesuinunehutuelunïϑmuer*.

Ikke opført hos Pauli. Talordet *hut* synes at forekomme her; dog er det ikke ganske sikkert, da Indskriften ingen Adskillelse har, og Sammenhængen er ganske dunkel.

6** Capua L. 9 efter Torps Læsning II 47: *rac . vanies . huϑ . zusle . riϑnai*.

Usikkert, da Bücheler læser *rac . vanies .˙. fuh .˙. zus— leriϑnai*.

7) Fabretti Suppl. pr. II 437 (Tarquinii) *larϑi einanei . śeϑres sec . ramϑas|ecnatial . puia . larϑl . cuclnies . velϑuruśla|avils . huϑs . celχls*.

Pauli p. 8 Nr. 12.

8) Fabretti Suppl. sec. 115 (Tarquinii) *larϑ . aoles . clan|aoils huϑs . muoalχls . lupu.*

Pauli p. 8 Nr. 18.

9) Agram Mus. VIII 3 *celi* (:) *huϑiś . zaϑrumiś . flerχoa . neϑunsl|śucri . ϑezeric . scara . priϑaś.*

10) Agram Mus. XI 15 *etnam ais[na]esa iχ huϑiś : zaϑrumiś|flerχoe tr[in] neϑunśl . in . ϑunt.*

11) Fabr. 2335 (Tarquinii) *larϑ . arnϑal . plecus : clan : ramϑasc : apatrual : eslz . |zilaχnϑas : aoils : ϑuneśi : muoalχls : lupu.*

Pauli p. 9 Nr. 20. Corssen I p. 552: *ϑunssi*. Pauli læser *ϑunesi*. Deecke Forsch. VI p. 9 *ϑunsśi*. Torp I 71: Vielleicht hatte Deecke . . . Recht; sml. dog Pauli: Altitalische Forschungen II 2 (1894) p. 155 . . . das . . . angebliche . . . *ϑunemmuoalχls* . . . existiert nicht, es steht, wie ich nach Papierabklatsch bezeugen kann, vielmehr in der That *ϑuneśi* da, das *-śi* vollkommen deutlich. Ligl. Lattes Wochenschrift für klassische Philologie 1903 Nr. 9 p. 237. Schaefer Alt. St. III 80 *ϑuneśi.*

12) Fabr. Nr. 2057 (Surrina) *ao[le · ale] ϑnas [. a]rnϑal cla[n.] ϑanχoilusc . ruofial . zilaχ[nu] · | spureϑi . apasi . soalas . marunuχoa cepen . tenu . eprϑneoc . eslz te[nu]|eprϑneoa . eslz.*

Pauli p. 9 Nr. 25.

Pauli supplerer *zilaχ[nuce]*, men hertil synes der ikke Plads. Deecke VI p. 14 *marunuχoa cepen*; *c* er i ethvert Tilfælde rigtigt. Deecke *eprϑieoa.*

13) Fabretti Nr. 2056 samt Suppl. trz. III 318 (Surrina). *arnϑ . aleϑnas . ar . clan . ril|XXXVIII . eitoa . ta|mera . śaroenas clenar . zal . arce|acnanasa . zilc mar|unuχoa . tenϑas . eϑl|matu . manimeri.* Pauli p. 7 Nr. 4, hvor der læses XXXIII, formodentlig Trykfejl, da Fabrettis Tekst tydeligt nok har XXXXIII. Deecke VI p. 15 XXXVIII.

14) Capua L. 24 *tei—zal—rapa—zal-x afunii -iacxxe*; ligl. *zal* 35.

15) Gamurrini Nr. 658 (Polimartium) *oel : secnes|oelus : clan|aoils : eslem|[z]aϑrumis.*

Pauli p. 9 Nr. 23; Deecke utvivlsomt rigtigt *eslem* for Gamurrinis *eslen*, *[z]aϑrumis* for *aϑrum : s.*

16) Cippus Perusinus (C. I. E. 4538) A . 15 *naper . śranc . zl ϑii*. C. I. E. *zranc*, vel Trykfejl. Facsimilet viser *ś* (M). Torp II

102 betvivler fuldstændig uden Grund, at der her foreligger et Talord.

17) Agram Mus. XI 8 *peϑereni . eslem . zaϑrum . mur . in . velϑineś|cilϑś . vacl . ara.*

Krall : *mur* (.) *in.* Torp II p. 54 not. 3: Der Punkt nach *mur* ist sicher.

„18) Agram Mus. VI 14 *eslem . zaϑrumiś . acale . tinśin : śarve | luϑti* (.) *raχ.*

19) Agram Mus. X 20 . *zuϑeva . zal | eśic . ci . halχza . ϑu . eśic . zal . mula santic.*

, 20) Agram Mus. XI 12 *eslem . cealχus . etnam . aisna*(.) *cesal | tuχlac . eϑri . suntnam . ceχa.*

21) Agram Mus. XI 17 . *ϑunem [cialχuś et] nam iχ eslem*(.) *cialχuś | vanal.*

22) Fabretti Suppl. pr. Nr. 387 (Vulci) *tute : larϑ : anc farϑnaχe : tute : arnϑals : lupu : avils esals : cezpalχals|haϑlials : ravnϑu : zilχnu : cezpz purtśvana : ϑunz.*

Pauli p. 8 Nr. 17.

23) Fabr. 2055 (Surrina) *aleϑnas . v . v . ϑelu . zilaϑ . parχis zilaϑ . eterav . clenar . ci . acnqnasa|elssi . zilaχnu . ϑeluśa . ril XXVIIII|papalser . acnanasa . VI . manim . arce . ril LXVII.*

Pauli p. 7 Nr. 5. Behandlet af Bugge Bezzenbergers Beiträge XI 57 fg., Fo. u. St. IV p. 65 . *papalser* for det overleverede *papalsea* utvivlsomt rigtigt . *elsśi* for *vlsśi* sikkert, saal. ogsaa Deecke Fo. u. St. VI p. 15 (Efter Undsets Revision). Maaske med Bugge *ϑelusa* for *celuśa*, som Fabrettis Tekst byder.

24) Fabr. 2340 (Tarquinii) *ramϑa . matulnei . śeχ . marces. matulna[s] . . . .|puiam . amce . seϑres . ceis[in]ies . cisum . tame [ra] . u. . . . .|laf . . . nasc . matulnasc . clalum . ce. . . .s. ci clenar . m . |a . . . avence . lupum . avils [·m]aχs . mealχlsc . eit vapia . me. . . .*

Pauli p. 7 Nr. 6. Bugge Forsch. St. IV 128 har forsøgt at supplere denne Indskr.; paa Grund af de talrige Huller, der gør det umuligt at forstaa Størsteparten af Indskr., betragter jeg Bugges Rekonstruktion som meget usikker. Da der efter Bugge mellem *ce* og *s* næppe er Plads nok til *eisin*, skal der maaske

læses *isin ce[sini]s* med den alm. Kontraktion af dobbelt Vokal til enkelt.

25) Fabr. 2335 d. (Tarquinii) *auicne...veltna:..........* *ture fnesiϑvas|avils cis . muvalχl[sc.]*.

Pauli p. 8 Nr. 19. *muvalχl* . . . skal sikkert suppleres til *muvalχl [sc]* sml. Nr. 24.

26) Mon. Ined. VIII, tab. XXXVI . *ϑui . clϑi . a . utniaϑ . vel velusa . avils|cis . zaϑrmisc|s e . . . r : auisa.* Pauli p. 9 Nr. 22, korrigeret efter Torps Meddelelse Chria. Videnskabsselskabets Skrifter 1903 II 4.

27) Cippus Perusinus (C. I. E. 4538) A 22 *hen . naper . ci . cnl . hareutuse* (eller: *hare utuse*).

28) Capua 16: *es . ci . tar . tiria—ci . fir . 2 sul . citar : tiria.*

28*) Capua 3 *cim . c . leva . acas-ri. ci = ci + m (= og)?*

29) Fabretti 2071 (Surrina) *larϑ : χurχles : arnϑal (:) χurχles : ϑanχvilusc : cracial|clan : avils : ciemzaϑrms : lupu.*

Pauli p. 9 Nr. 24.

30) Magl. A 5 *marisl menitla . afrs . ci . alaϑ . χimϑm.*

31) Fabr. 2339 (Tarquinii) *larϑ . ceisinis . velus . clan . cizi . zilaχnce . |meani . municleϑ meϑlm . nupφzi· canϑce calus . . lupu.*

Forlivesis Kopi: *|meϑlum nurϑzi . canϑce . calus . . lupu| meiani . municleϑ.* Maffeis Kopi ogsaa *nurϑzi . nupφzi* som Pauli bemærker, usandsynligt paa Grund af Konsonantsammenstillingen.

Pauli p. 10, Nr. 27. Deecke Forsch. St. VI p. 8 Forlivesis Kopi.

32) Agram Mus. V 17 : *erc . suϑce . citz . trinum|hetrn . aclχa (.) ais . cemnac . truϑ . traχs . rinuϑ|citz . vacl . nunϑen . ϑesan . tins . ϑesan|eiseras . seus.*

33) Agram Mus. VII 2 *ceia . hia . etnam . ciz (·) vacl . trin (·) velϑre|male . ceia . hia . etnam . ciz vacl . aisvale|male . ceia . hia . trinϑ . etnam . ciz . ale | male . ceia . hia . etnam . ciz . vacl . vile . vale|staile (·) hia . ciz . lrmϑasa . sacnitn.*

ᗡD, som Krall læser udfor *vale*, skyldes sandsynligvis, at Vædsken her er løbet ud, se Lattes: Wochenschrift für kl. Phil. 1904 1 p. 15 Not. 1.

34) Agram Mus. VIII 1 *ϑucte . cis . saris . esvita . vacltnam.*

35) Agram Mus. IX γ 2 *ciem . cealχus . lauχumneti . eisna . ϑaχsein.*

???
36) Agram. Mus. X 2 *cus peϑereni . ciem . cealχuz . capeni marem zaχ ame.*

37) Torp II p. 131 (Indskriften læst af Danielsson 1890). *[ec]a . śuϑi ci χici* (eller *ci . χici*) *ϑu|atrenu . |par . prni.*

Sammenstillingen *ci* og *ϑu* styrker Antagelsen af, at der her optræder Talord; absolut sikkert vilde dette være, hvis Punktet efter *ci* er rigtigt.

38) Fabretti 2108 (Tuscania) *vipinans : seϑre . velϑur[us] . meϑlasial : ϑanχvilu : avils : cis : cealχls.* Pauli p. 8 Nr. 13.

20) *ésic . ci* se ovenfor.

39) Magl. A 6 *avilsχ . eca . cepen . tuϑiu . ϑuχ . iχutevr . heśni . |mulveni . eϑ . zuci . am . ars.*

Deecke *tuci.* Torp bemærker til dette Sted I 66: hier ist unstreitig die ganze Stelle vollkommen unverständlich; wir wissen weder . . . noch, ob *ϑuχ* in *ϑu* + *χ* (*χ* = *c*, und) zu zerlegen und mit *iχutevr* zu verbinden sei. *ϑuχ* = *ϑu* + *χ* er dog en ganske naturlig Opfattelse, tilmed da vi ikke kende noget enkelt Ord *ϑuχ*, og *iχutev* (en Præstetitel) er et Begreb, foran hvilket et Talord udmærket godt kunde passe. Forøvrigt har alle, der har behandlet dette Sted (f. Eks. Bugge og Deecke) været enige i at forstaa *ϑu* som et Talord. II 97 siger Torp selv i Modstrid med I 66: vielleicht: dieses O(pfer) soll geben der erste *cepen* und ein (? *ϑuχ*) *iχutevr* (wohl Priester irgend einer Art) in dem Tempel. Nærmere senere.

40) Capua 18 *laruns . ilucu . ϑuχ : śin tiϑurial.*

41) Capua 26 *ϑuχ χaϑiu : maxxiei : nilaiei. tirtiriiai — fanχ·e·i ·pepϑiana:zuceχinilaiei — tur . tae—s . χaϑ.*

Torp II 47 *ϑuχ . laϑi uśiia . zus . ** i.*

42) Fabretti 2335 b (Corneto) *[lari]sal . crespe . ϑanχvilus pumpnal . clan|zilaϑ . . . . rasnas . marunuχ| . . . . n zilc . ϑufitenϑas . marunuχ . paχanati . ril . . .* ||| Ikke opført hos Deecke eller Pauli.

At der her foreligger et Talord, er sikkert; saal. ogsaa Skutsch, Deecke VI p. 10 og Bugge Etr. u. Arm. p. 118. Ogsaa Torp antager, at Ordet hører sammen med *ϑu* (I p. 66). Efter *zilaϑ* maa der suppleres *meχl*; sml. Fabr. 2033 bis Ea *meχlum rasneas clevsinslϑ zilaχnuce* og primo suppl. 399 *an : zilaϑ : amce : meχl rasnal.* Derimod er *amce*, som Torp foreslaar, urigtigt,

da *rasna* = etruskisk kun kendes som Adjektiv. Efter *marunuχ*: {*cepe*]; *cepen marunuχva* er en Embedstitel, der forekommer flere Gange, se f. Eks. ovenfor Fabretti 2057. . . ||| det første Tal maa sikkert være ⊥ = L, det andet X, det tredie X el. V.

43) Magl. B. 4 *tinś* . *lursϑ* . *teu*|*auviϑun*|*lursϑsal.*

44) Torp og Herbig Nr. 46 p. 510 : *ziltnal*|*ramϑa*|*avils* : *ϑu*|*nem* : *za*|*ϑrums*|*arśϑai.*

45) Agram Mus. VI 12 *etnam eisna* (·) *iχ* . *fleres* . *crapśti*| *ϑunśna* . *ϑunś* . *flerś.*

46) Agram Mus. X γ 3 *neri* . *canva* . *carsi* . *putnam* . *ϑu* . *calatnam*|*tei* . *lena* . *haustiś.*

For *carsi* skal der sikkert læses *farsi.*

47) Agram. Mus. XII 7 *hursic* . *caplϑu* . *ceχam* . *enac* . *eisna* .. For *capl* vel *cape*, det velkendte Ord *cape*, *capi*, hvis Flertalsform *caper* ogsaa forekommer paa Mumiebindene. Ændringen er grafisk let.

48) Agram Mus. XII 10 *ϑunem* . *cialχuś* . *masn unialti* (:) *ursmnal.*

12) *ϑuneśi*, 20) *ϑu*, 21) *ϑunem*, 22) *ϑunz*, 37) *ϑu.*

49) Fabretti 2070 (Surrina) *arnϑ* : *χurcles* : *larϑal* : *clan* : *ramϑas* : *nevtnial* : *zilc* : *parχis* : *amce*|*marunuχ* : *spurana* : *cepen* : *tenu* : *avils* : *maχs semφalχls lupu.*

Pauli p. 8 Nr. 14.

50) Fabretti Suppl. pr. 388 (Vulci) *tutes* . *śeϑre* . *larϑal* . *clan* . *pumplialχ* . *velus* . *zilaχnuce*|*zilcti purtśvavcti* . *lupu*| . *avils maχs* . *zaϑrums.*

Pauli p. 9 Nr. 21. Baade Deecke B. B. I og Pauli *zilcti purtśvavcti.* Deecke derimod Etr. Fo. u. St. VI p. 11: Die Zahl XI ist bisher stets als *ti* verlesen, obwohl das deutliche *t* in *tutes* eine andere Form hat. Det sidste Argument for Læsemaaden XI betyder dog intet, se Torp I p. 76. Bugge *zilcti* og *purtśvavcti* Fo. u. St. IV (Forklaringen ganske æventyrlig). Skutsch Indog. Forsch. V 1895 p. 260 *zilc* XI *purtśvavc* XI; i Modstrid hermed Rhein. Mus. 1901 56 B. p. 638 Not. 2. *zilcti purtśvavcti*: Lattes Indog. Anzeiger V 1895 p. 285 og Rendiconti p. 1365 Nr. 120 —*ti* —*ti*, *com'io proposi dietro l'Helbig, unico teste.*

50*) Capua 30 *mac'ril.* Tvivlsomt.

24) *maχs.*

51) Fabretti Nr. 2033 (Volsinii) bis Dc.. *vel . leinies : lar-θial . θura . arnθialum|clan velusum : prumaθś . avils . semφś| lupuce.*

Pauli p. 7 Nr. 10.

52) Monum. Ined. VIII tab. XXXVI (Tarquinii) *arnθ [·] apunas [·] velus : ma|maχ : cezpalχ : avil|svalce. . . .|. . . .| L.*

53) Monum. Ined. VIII tab. XXXVI (Tarquinii) *cezpa. . . . .|. . .|cezpa. . .* 22: *cezpz.*

6) *huθnars.*

54) Agram Mus. VI 9 *zaθrumsne : lusaś . fler hamφisca : θezeri . laivisca* 9 *zaθrumiś* 10 *huθiś : zaθrumiś* 15 *eslem . [z]aθrumis* 17 *eslem . zaθrum* 18 *eslem . zaθrumiś* 26 *cis . zaθrmisc* 29 *ciemzaθrms* 44 *θunem : zaθrums* 50 *maχs . zaθrums.*

55) Fabretti Suppl. sec. II 112 (Tarquinii): *velθur larθal . clan|pumpnal clan . larθial avils . cealχls . lupu.*

Pauli p. 8 Nr. 11.

56) Torp og Herbig Nr. 56 p. 515 L. 2 x x x *lane vel śeθal . acilc .* ↑ . ⋀ . *celc : ceanuθ : avils.*

7 *huθs . celχls* 20 *eslem cealχus* 21 *θunem [cialχuś] . . . eslem : cialχuś* 35 *ciem . cealχuś* 36 *ciem . cealχuz* 38 *cis . cealχls* 48 *θunem . cialχuś.*

8 *huθs . muvalχls* 11 *θuneśi : muvalχlś* 24 *[m]aχs . me-alχlsc* 25 *cis muvalχl[sc].*

22 *esals : cezpalχals* 52 *maχ . cez palχ.*

49 *maχs semφalχls.*

* * *

Nom. *śa* forekommer paa Terningerne; Gen. *śa*-s, dannet ligesom Gen. af Subst., Adj. og Pron., Nr. 2 og 3 i Forbindelse med *avils*, Gen. af *avil* = Aar.

Parallelt hermed har vi Nom. *huθ* foruden paa Terningerne Nr. 4 og Nr. 6, grafisk varieret *hut* Nr. 5 og 6*; *θ* og *t* ombyttes i etr. ganske almindeligt; saal. ender Lok. snart paa *θi*

(ϑ), snart paa *ti (t)*; *śuϑi* og *suti*, *ϑunt* og *tunt*, *truϑ* og *trut*, *ϑui* og *tui* bruges i Flæng. Som Gen. svarer hertil *huϑs* Nr. 7 og 8; *huϑiś* 9 og *huϑis* 10 maa opfattes som blot grafisk forskellige for *huϑs* (for *s* og *ś*, der veksler ligesaa hyppigt som *ϑ* og *t*, sml. *śec* og *sec*, *śeχ* og *seχ* = Datter, samt Eksemplerne hos Krall Agram Mb.), analogt med *larϑalis* = *larϑals*. Vokalerne i etr. maa i ubetonet Stavelse have være ganske korte og ubestemte, siden vi i de samme Ord (ofte i de samme Tekster) i Indlyd mellem to Konsonanter snart finder Vokaler skrevne snart ingen, medens baade i Ind- og Udlyd forskellige Vokaler veksler.

Vokaludeladelse viser f. Eks.

a { *larϑl* overfor *larϑal*; *harϑna* overfor *farϑana*, *alpan* overfor *alapn* (= Gave) og *alapn* overfor *alpan*, *calti* overfor *celati*, *calti* (= i Cellen), *elχsntre* overfor *ilaχsantre* (= Alexander).

i { *aχle* overfor *aχile* (= Achilles), *vacl* Agram Mb. overfor *vacil* Indskr. fra Capua, *hamφna* overfor *hamφina* (= kampansk).

u { *vinm* Agram Mb. 1 Gang overfor det alm. *vinum*; derimod sammesteds *mlaχ* alm. overfor det 1 Gang optrædende *mulaχ* (= Gave). *penϑna* og *penϑuna*, *ϑufltϑas* og *ϑufulϑaś* (en Gudinde), *clutmsta* og *cluϑumusϑa*, *arnϑ* og *arunϑ*, *turce* og *turuce* (= gav), *petvi* og *petuvi*.

Saaledes maa ogsaa *larϑialisvle* C. I. E. 4116 (Torp II 89: dessen *v* unaufgeklärt ist) forklares som staaende for *larϑialisle* med *v* for *u* som ikke sjældent; identiske er ligeledes *alce* Fabr. 111: *appius|alce* (= Appius gav) og *alice* Bull. 1882 p. 91: *mi atianaia aχapri alice venelisi* (Indskrift paa et Fad), der vel bet. Denne Skaal (*aχapri?* sml. *cape*) gav Atianaia til Veneli.

Eksempler paa Ombytning af Vokaler findes f. Eks.

a og *e* { *aχale* og *aχele*, *calati* = *celati* (i Gravrummet), *afunas* Cip. Perus. B 13 = *afuneś* ibid. A 11, *rasnas* og *raśneś* (Fabr. 2335 b og Cip. Perus.), Gen. af *rasna(ne)* = etruskisk, *afrś* og *efrś* Magl., *caϑra* og *caϑre* Agram Mb. i ganske de samme Forbindelser (*etertic . caϑra* og *etertic . caϑre*), *hilarϑuna* og *hilarϑune* ibid., *tarna* og Gen. *tarnes*, *alfaniśle* C. I. E. 1437 og *larϑialisvle* C. I. E. 4116 i St. for de alm. Dobbeltgen. paa *-sla*, *lautneścle* og *velϑuruscles* overfor *ϑufltϑicla* (Stederne Torp II 90). *zec* vel = *zac (zaχ)* Agram Mb.

ceχe paa den af Torp I pag. 21 anførte Indskr. (Deecke Fo. u. St. VI 53) *śla tχ nu herma tins ceχe* staar ganske som ellers *ceχa* (= votum); Torp tænker ved denne Form paa Dat., men af en saadan Kasus findes der ellers intet Spor.

Paa Grund af denne almindelige Vekslen mellem *a* og *e* stiller jeg mig foreløbig tvivlende overfor Torps Antagelse, at Tilføjelsen af de to Suffixer *na* og *ne* ved Verb. betinger en Betydningsforskel (*na* Præs., *ne* Præter.), og er tilbøjelig til at tro, at f. Eks. *śatene* Cip. Perus. A 19 er identisk med *śatena* B 2.

Aχale og *aχile, spurana* og *spurinal* (f. Eks. C. I. E. 3858), *umrana* og *umrinal* (= Umbrenus). — *a* og *i*

Fuflunsal og *fuflunsul* (Gen. af *fufluns* = Bacchus), *puplana* og *pupluna*, *umranasa* og *umruna*, *huzlunia* = *cuizlania*. — *a* og *u*

Cape og *capi* (= Bæger); *elχsantre* og *ilaχsantre*. *velϑur* alm., men *viltur* Indskr. fra Capua, *faśe* og *faśi* (=*faśeis*) Agram Mb., *mi cana* (= dette Billedværk), men *mecana* C. I E. 304 (*mena mecanaçvinia* osv.), *eprϑne* = *eprϑni* (1305). *eϑauśva* = *iϑavusvaka* (Navnet paa en Gudinde, *-ka* er efterhængt Artikel), *clante* og *clanti* (Afledninger af *clan* = Søn, brugte som Egennavne). *Itna* Indskr. fra Capua sikkert = *etnam* Agram Mb. (Offergave), *ϑuruni* Cip. Perus. B 15: *velϑina afuna ϑuruni ein zeri er ϑuruni* vel = *turune* B. 10: *velϑina acilune turune* (= gav el. skal give). — *e* og *i*

Petevi og *petuvi*, *perni* og *purni*, *mulvunike* og *mulvenike*. — *e* og *u*

Ziumiϑe og *zimuϑe* (= Diomedes) . *aisunal* Agram Mb., men *aisinal* Fabr. 2283. — *i* og *u*

Det etr. Gen.-Mærke, som vi efter Subst., der ender paa Konsonant, finder med foregaaende *a*, *e*, *i* og *u*, har vistnok været *s* og *l*, og Vokalen maa betragtes som Udtryk for den Glidelyd, der indsniger sig mellem de to Konsonanter.

Nom. *zal* optræder paa Terningerne samt Nr. 13, 14 og 19; med udskudt Vokal som Følge af tilbagetrukket Accent Nr. 16 i Formen *zl*. Gen. *esals* Nr. 22 med *s* for *z* paa Gr. af det prothetiske *e*, hvorved *z* bliver indlydende. Et lignende *e* viser *eclϑi* overfor *clϑi*, *eluskeś* overfor *lusce* Torp I 59, *eprϑni* over-

for *purϑne* (en Embedstitel), *escuna* Fabr. 2335 overfor *ścuna* C. P. A. 23, ligl. *cn*, *ca* (dem. Pron.) overfor *ecn*, *eca*, Gen. *cs* og *ecs*. *Eslem* er Nom. *zal* med prothetisk *e* og *s* for *z* + Ordet *em*; om hvis Bet. der senere vil blive talt. I *eslz* 11 og 12 foreligger der en adv. Dannelse; allerede Deecke (Bezz. Beitr. I 272) forklarede disse Former paa *zi* og *z* (sml. Gen. *si* og *s*) rigtigt som i Bet. svarende til græsk τετράκις o. s. v. *eslz* · *zilaχnϑas* er altsaa: havende været *Zilch* — Gange.

Nom. *ci* foreligger foruden paa Terningerne Nr. 20, 23, 24, 27, 28, 30 og 37; Gen. *cis* 25, 26, 34 og 38. *Ciem* 29, 35 og 36; Adv. *cizi* 31, i Formen *ciz* 33 5 Gange, grafisk varieret *citz* 32, hvad der kunde tyde paa en Udtale af *z* som *ts (ds)*; smlgn. dog *aχuvistr* og *akvistr* overfor *aχvizr*.

Nom. *ϑu* foruden paa Terningerne Nr. 20, 37, 39, 40 og 41, de tre sidste Steder i Forb. med den kopulative Partikel *χ (c)*; en anden Form for Nom. er *ϑun* Nr. 43, ligeledes fremgaaende af *ϑunem* 21, 44 og 48 samt af Gen. *ϑuneśi* (for *ϑun*—*śi* med indskudt Vokal) Nr. 12, af *ϑunśna* og *ϑunś* Nr. 45 og Taladv. *ϑunz* Nr. 22 (*zilχnu* : *ϑunz* = værende *Zilc*: *ϑun* Gange). *ϑun* maa have været den opr. Form for dette Talord; Udeladelse af *n* (*m*) kan paa etr. belægges med mangfoldige Eksempler, der viser, at dette Bogstav maa have været udtalt *n̥*; herpaa tyder ogsaa den ikke sjældne Ombytning af *n* og Vokaler, især *a*. Direkte fremgaar dette af hvad Deecke meddeler Etr. Fo. u. St. VI p. 37 *larϑ titina arnϑalisa*: Das *n* war vom Steinhauer vergessen . . . und ist nachträglich darüber eingehauen. Udeladelsen af et oprindeligt *n* har sejret i Navnet *larϑ* for *larnϑ*, der kun er bevaret et Par Steder (Deecke Fo. u. St. V 46: *larnϑ*, dessen *n* ein kostbarer Rest der alten Form ist), og er almindelig i det andet bekendte Fornavn *arnϑ* og Afledninger, saal. C. I. E. 35, 270, 659 a og 2069 *arϑal* 3866 *arziuś* (3867 *arnziuś*). Ogsaa i adskillige andre Navne udelades *n* af og til; saal. forekommer *cecu* for *cencu*, *acari* for *ancari*, *laφe* for *lamφe*, *pupu* for *pumpu*, *selvaśl* C. I. E. 4446 og *śelansl* 438. *haφnaś* C. I. E. 4461 = det alm. *hamφnaś* (*hamφna* = lat. Campanus; 3389 *lϑ*: *campania*). *maerce* Fabr. 2754 = *mamerce*. C. I. E. 3591 *crusel* for *crunsele*. *Evrφia* = Εὐμόρφια, ikke = Εὔτερπε (saal. Bugge Etr. Fo. u. St. IV p. 15 Not. 2). Agram Mb. III 23 *hantec*, IV 4 *hatec*; parallelt med *ϑun ϑu* er *ein ei* (dem. Pron.); sml. endvidere *zilaχnce*

= *zila(χ)ce*; *nuϑin* Agram Mb. X 9 sikkert = *nunϑen* (sig?); *petna . ama* Agram Mb. X 14 = *penϑna . ama* Cipp. Perus. B 14 (= Stenkrukke); *penϑna* ogsaa C. I. E. 4541 *an . tular . u|flea penϑn|a* og 4540: *suϑiś* : *eca* | *penϑuna* (denne stensatte Grav); *nacnva* Fabr. Prim. Suppl. 436 og *nacnvaiasi* ibid. 398 (= *nacnvasi*, Gen.) er identiske med *nacnvani* C. I. E. 1136 og *naχva*, *naχve* Agram Mb. VI 6; VIII γ 1 samt III 17 (= Grav, Grube; VI 3: og stil Skaalene ned i Graven, idet du indvier [dem som] Gaver til Guderne og Gaver til Dæmonerne?).

Erstatning med Vokaler: *eca* og *ca* = *ecn* og *cn*; *ta* og *ϑa* = *tn* og *ϑn*; C. I E. 2170 *araϑal* = *arnϑal*, *araϑ* = *arnϑ*; *seati* = *senti*; *masn* Agram Mb. X 10 = *masu* Cip. Perus. Der er ingen Anledning til at uniformere Agram Mb., hvor der V 21 ser ud til at staa *aclχa*, medens efter Torp VIII 16 og især X 9 *aclχn* synes sikkert.

Angaaende *ϑufi* Nr. 42 henvises til det følgende.

ϑunśna bestaar af Gen. (eller Nom. med s-Mærke?) af *ϑun* + Suffix *na*. Dette Suffix er velkendt som adjektivdannende, saal. har vi *spurana* af *spur*, By, Stat, *aisna* (*eisna*) = umbr. *esono* guddommelig, hellig af *ais* = Gud; *rasna* = etruskisk; *hamφna*, *umrina* (de to sidste Ord anvendt subst., som nomina propria), *petna* Sten —, hørende til *peϑerini* Agram Mb. (= *pet* + Fl.-Mærket (*e*)*r* + Lok. *ni*). — At *na*-Dannelserne ogsaa kan bruges subst., viser *mutana*, *mutna* = Kiste; *śutna* brugt = *śuϑi*. Ogsaa til Verbalstammer knyttes denne Endelse (ligesom *ne* og *nu*), *śatena*, *turune* osv. Maaske staar *ϑunśna* ganske = *ϑunś*; til Forsvar for en saadan Opfattelse kunde anføres *eprϑni* = *puruϑn* og Agram Mb. VII 7 *śacnitn|an . cilϑ . ceχane . sal . śucivn* osv. sammenlignet med XII 11 *an . śacnicn . cilϑ ceχa . sal . cus* osv. og *marnu*, en Embedstitel = *maru*; men da Sammenhængen paa vedkommende Sted er uforstaaeligt, er det lige saa tænkeligt, at Tilføjelsen af *n* giver Talordet f. Eks. ordinal Betydning.

Nom. *maχ* Terningerne, 50* og 52, Gen. *maχs* 49 og 50.

Af Talord mellem 7 og 10 har vi Gen. *semφś* 51, hvoraf vi kan slutte os til en Nom. *semφ*, der ogsaa fremgaar af Tieren *semφalχls*. Taladv. *cezpz* 32 samt Tieren *cezpalχ* (*cezpalχals*) giver os en anden Ener *cezp*.

Nurϑ og *nar* se under Betydning.

Af Tiere forekommer:

zaϑrum. En saadan Nom.-Form, ikke *zaϑrumi* som af Torp antaget, naar man til ved Sammenligning mellem Gen.

zaϑrumiś 9, 10, 12, 15, 18, 26 (*zaϑrmis*) *zaϑrums* 40, 50 og 54 (*zaϑrumsne* med Suffix som i *ϑunśna*) og 29 (*zaϑrmś*).

zaϑrum hører aabenbart sammen med *zal* og staar altsaa eg. for **zalϑrum*; *l* er forsvundet foran Konsonanten; dette Bogstav maa have haft en blød Klang, da det ofte falder bort i Udlyd og i Indlyd foran Konsonanter, hvor det undertiden ogsaa erstattes med Vokalen *i*, medens det i Forlyd gaar over til *h*.

Et bortfaldet Slutnings-*l* viser f. Eks. *larϑia* Fabr. Prim. Suppl. 305 og *arta* Torp og Herbig Nr. 37 c; *ri* for *ril* (= *ætatis*) C. I. E. 68 *au*: *cneuna* . *s* . *cracnal* . *ri* . *XXXXIII*. Sml. endvidere *can* C. I. E. 321 for *clan*, *vesu* for *velsu*, *matuna* for *matulna*, *hatu* for *haltu*. Gaaet over til Vokal er *l* i *heizumnatial* (C. I. E. 1708: *arnza* : *anie* : *heizumnatial*) overfor *felzumnati* 1709 (*larϑi* : *felzumnati* : *aniesa*); *h* for *l* C. I. E. 535 *vel hetari*, men 534 *vl. heϑari*. 3607 *feϑi* = *heϑi*, men 3606 *leϑi*.

Særlig foran *ϑ* (*t*) svinder *l* alm., saal. C. I. E. 52 a 9 *pultace*, men 12 *putace*; 2115 *veϑura* (= *velϑural*) 405 *veϑuraś* som ikke sjældent i dette Navn.

Nr. 17 *eslem* . *zaϑrum* mangler *s*. Man kunde tænke sig, at dette var motiveret af Stillingen ved en Lokativ *peϑereni*, men dette modbevises ved Nr. 36 *peϑereni* . *ciem* . *cealχuz* . *capeni*. I *zaϑrum* er der herefter bortfaldet et *s*, saal. som dette er blevet almindeligt i Nom., *aule* og *anie* i St. for det opr. *aules* og *anies*; Torp og Herbig Nr. 56 p. 513,2 xxx (= *sta*) *lane* for det alm. *statlanes* (en selvstændig Akkusativform kan ikke paavises); *śuϑi* er bleven den alm. Form for Grav, men en opr. Nom. *śuϑis* har vi C. I. E. 4540: *suϑiś* : *eca|penϑuna* osv. (*śuϑis* forstaas af Torp fejlagtigt som Gen.). Ogsaa i Gen. kan en saadan Udeladelse af *s* dokumenteres; saal. har Agram Mb. *flere* i samme Forbindelser som *fleres* (= Statue); sml. f. Eks. IV 14 *trin* . *flere|in* . *crapśti* med IV 8 [*trinum f*] *lereś in* : *crapsti* og VIII 14 *trin* . *flere* . *neϑunsl* (indvi til Neptuns Statue) med IX 14 *farϑan* . *fleres* : *neϑun*(*sl*); ligel. IV 20 *sin aiser fase* med V 15 *śin* . *eiser faśeiś*; III 20 *huslne* . *vinum* . *esis esera*: *nuera* og VIII γ 4 *huslne* . *vinum eśi esera* . *nuera*; ogsaa Magl. II A 2 *casϑialϑ*, men 4 *caϑialϑi*.

Til *ci* svarer som Tier *cialχ* (*cealχ*), fremgaaende af *cealχus* Nr. 20 Gen. (eller Nom. med s-Mærke?), [*cialχuś*] og *cialχuś* Nr. 21, *cealχuś* 35, *cialχuz* 36 og *cialχuś* 40. Genetiv-

former er ogsaa *celχls* 7 og *cealχls* 38 og 55; Gen. er her udstyret med Dobbeltsuffix ligesom i *larϑals* og *arnϑalisa*, Gen. af *larϑ* og *arnϑ*; netop i Sydetrurien, hvor de fleste Tiere med *ls* hører hjemme, kan disse Dobbeltgen. af Navne særligt paavises (Schäfer), hvad der stærkt taler imod Paulis Antagelse, at *l* skulde være ordenstaldannende. *Um* i *zaϑrum* opfattede han paa samme Maade og antog, at Tieren eg. hed **zaϑr*; men denne konstruerede Form kan ingen Steder paavises, medens *zaϑrum* optræder ikke mindre end 11 Gange. Alle Former af Talord ved *avils* forstaas naturligt som Gen. af Grundtal; en Forb. som *avils śas* [1] med el. uden tilføjet *lupu* (= han døde) er en Art beskrivende Gen., svarende til den navnlig i lat.-etr. Indskr. gængse lat. Betegnelse *annoru(m)* IV (f. Eks. C. I. E. 18 *annor.* LXX, 62 *annoru* XXII, 77 *annorum XLV*, 87 *annorum LXXVII* 3439 *annorum XV* . 3735 *annor VI*). Saaledes synes ogsaa Pauli senere at have opfattet Forholdet, siden han Altit. Stud. II 2 p. 72 oversætter *avils* . *cealχls* . *lupu* : *annorum sexaginta mortuus est.*

Om Suffixet *alχ* yderligere kan opløses (og da sandsynligvis i *al* + *χ*) faar staa hen; i ethvert Tilfælde er det ikke = *a* + *lχ*, som Deecke vilde stille sammen med lithauisk *lika*, se Pauli III p. 37.

Nr. 36 *cealχuz* viser *z* for det alm. *s*; parallelt med *cealχuz cealχus* har vi *zalvi* ved Siden af *śalvi*, *śaluvi*, *zauturia* (C.I.E. 4302) overfor *sautri* (4301), *uϑuze* og *uϑuśe* (= Odysseus), *felśnal* og *flznal*, *falzati* Magl. vel = *falśti* Cip. Perus.

Nr. 7 *celχls* har den velkendte Kontraktion af Dobbeltvokal til enkelt, som kan paavises i en Mængde Ord; et *a* er som her forsvundet i *puil* C. I. E. 15: *mi* : *cana* : *larϑial* [:] *numϑral* : *lauceś* [:] | *puil* og 1119 : *aneś* : *caeś* . *puil* (*puil* Gen. af *puia* = Hustru); ligel. i *fulnai* = *fulni*. *i* er forsvundet i *eϑ* = *eiϑ*; *ceχase* = *ceχasie* (en Præstetitel, omtr. = *flamen*; Torp opfatter urigtigt *ceχase* som Verbalform); *amcie* = *amce* (var), *iucie* = *iuce* (indviede); *tinia* = *tina* (= Juppiter); *u* i *zimuϑe* = *ziumiϑe* (Diomedes), *ϑi* = *ϑui* f. Eks. C. I. E. 2859 *vel titeś* : *urfa* : *ϑi* og flere andre af de hos Torp II p. 77 anførte Steder; *caϑas* Gam. App. 799 (Gudenavn) = *cauϑas* Magl. A 1; *afle* C. I. E. 3914 = *aufle* 3913; *laχumni* 3567 overfor *lauχumes*

[1] At *śa* ved Bøjningen skulde antage kardinal Betydning (Pauli), er ganske usandsynligt.

2386 (*a* derimod forsvundet *luχumni* 3932); ligl. 4790 *latni* for *lautni*, men 4792 *luϑniϑa* for *lauϑniϑa* og 469 *latn*, men 3779 *lutni*. *clepatra* = *Κλεόπατρα*, *śleparis* = *Κλεοπατρίς*, *amφare* = *Ἀμφιάραος*.

muvalχ(ls) 8, 18 og 25 er utvivlsomt samme Tier som *mealχls* 24. *v* bortfalder ikke sjældent, især naar det er intervokalt som her; sml. *caie* = lat. Gavius, *caile* = Gavilus, *flae* = Flavius; *nuvi* og *nui* = Novius; *iϑavus va* — *ka* = *eϑauśva*, *śelvaśl* og *selanśl*, *iśvei* og *iśai* Indskr. fra Cap., *ativu* Fabr. 2169 = *atiu* 1013 (Moder?); *mulveneke* = *mulenike*; *ϑuveś* = *ϑueś*, Stederne Torp I 57; *e* = *u* som i *petevi* = *petuvi*, se ovenfor. *cezpalχ* Nr. 52, det eneste Sted, hvor en Tier optræder i Nom. (*maχ* . *cezpalχ* . *avil* . *svalce* = Han levede — Aar), Gen. med dobbelt Suffix og indskudt Vokal 22 *cezpalχals*.

semφalχ, fremgaaende af *semφalχls* Nr. 49. Forbindelsen mellem Ener og Tier synes at kunne etableres ad 3 Veje, der repræsenteres gennem f. Eks. *huϑiś zaϑrumis*, *cis zaϑrmis-c* og *ϑun-em*: *zaϑrums*, d. v. s. asyndetisk, ved Partiklen *c* (= og) og Ordet *em*, hvis Betydning senere vil blive drøftet. Ved nærmere Betragtning falder dog de to første Udtryk sammen, idet Forb. *huϑiś zaϑrumis* kun tilsyneladende er asyndetisk, i Virkeligheden kopulativ med udeladt Partikel «og»[1]. Ganske analogt med *huϑiś zaϑrumis* for *huϑiś zaϑrumis-c* er Udeladelsen af «og» paa Gravskrifter mellem Angivelsen af Faderens og Moderens Navn; Forb. som *larϑi* . *ceisi* . *ceises* . *velus* . *ravnϑus* . *seχ* Fabr. 2104, *lartiu* . *cucinies* . *larϑal* . *clan* | *larϑial ceinanal* Fabr. Prim. Suppl. 438 og *velϑur* . *partunus* : *larisaliśa* : *clan* : *ramϑas* . *cuclnial* (en Søn af — og —) Terz. Suppl. 367 er lige saa alm. som Forb. med «og». Paa denne Udeladelse af «og» ved forbundne Led kan vi ogsaa hente Eksempler Agram Mb.; sml. saal. VIII 14 *śacnicstreś* . *cilϑs* . *śpureśtres* . *enas* (for disse hellige Boliger og Lande el. l.) og V 3 *śacnicstres* . *cilϑś* . *śpureśtreśc* . | *enas*; IV 6 *śpureri* . *meϑlumeric* . *enaś* (for dette Land og Folk) og V 13 *śacnicleri* . *cilϑl* . *śpureri* . *meϑlumeri*; endelig VIII γ 4 *vinum esi* | *[esera*: *nuera arse]* *faśeic* (gid Vinen i Skaalen og Sonofferet maa afværge den fordærvelige Esera) og III 20 *vinum eśis esera* : *nuera arśe* | *faśei śpureśtres* . *enaś*.

Kun paa de ovenfor anførte Steder er Talords Forekomst

---

[1] Torps Sammenligning: *viginti duo* og *duo et viginti* er altsaa urigtig.

sikker eller sandsynlig. I en Del andre Tilfælde, hvor man tidligere har formodet Talord, er Tilstedeværelsen af disse tvivlsom eller kan bestemt modbevises. Inden jeg gaar over til Undersøgelsen af Talordenes Betydning, finder jeg det paa sin Plads at begrunde, hvorfor jeg ikke har opereret (eller opererer) med disse af andre antagne Former, og giver i det følgende en Udsigt over de vigtigste af dem. De Tilfælde, hvor man har antaget Talord uden anden Støtte end lydlige Tilknytningspunkter til indogermanske Former, forbigaar jeg helt. — Paa følgende Steder er der formelt intet til Hinder for Antagelsen af Talord:

Gam. App. 912 bis:

ekuϑuϑiialzreχuvazeleśulzipulϑesuva.

Her udskiller Bugge etr. Fo. u. St. IV p. 74 *eśulzi* = *eslzi*. Da Indskr. ingen Ordadskillelse har og den foreløbig er ganske uforstaaelig, har vi ingen Garanti for, at Afskilningen ikke muligvis skal foretages paa en hel anden Maade. *cisum* i den fra Agram Mb. II 6; III 22; IV 3, 16 o. fl. St. velkendte Formel: *cisum pute . tul . ϑansur haϑrϑi repinϑiç* (el. *ϑans. hatec . repinec*) — en enkelt Gang i anden Forb. — opfatter Torp = *cis* + *um* (*um* = og). *cis* er ellers Gen. af *ci*, men da denne Bet. ikke synes at passe, formoder han, at *cisum* er opstaaet af **cizum* («og tre Gange»). Man maa ved Torps Forklaring finde det underligt, at vi a l d r i g har *cizum*, medens vi konstant finder *ciz*; ligeledes, at *nunϑenϑ* el. *vacl* (efter Torp henholdsvis: «sig» og: «Sætning») aldrig tilføjes ved *cisum*. *Cisum* behøver dog ikke nødvendigvis at sættes i Forbindelse med *ci*, maaske har det lige saa lidt hermed at gøre som paa dansk Tone og Torv med to; det gør snarest Indtryk af at være et Subst. (ogsaa Fab. 2340: *cisum*) med samme Endelse som *vinum*, *meϑlum* og *hetum*.

Ogsaa *elsśi* Fabr. 2055: *elsśi . zilaχnu . ϑeluśa . ril XXVIIII* kunde forsvares som anden Skrivemaade for *eslz*, skønt vi da maatte regne med to Uregelmæssigheder: *s* for *z* og Metathese (til det sidste sml. C. I. E. 219 *ϑana* : *cvelne* og 225 *la* : *cvenle* : *ca*). Angaaende Forstaaelsen af denne Indskr. har der iøvrigt hersket saa megen Uenighed, og særligt *elsśi* har været opfattet saa forskelligt (Thomsen: Gen. af *zal*, Torp ser heri et Ord for ældste Søn), at denne Form foreløbigt maa lades ude af Betragtning.

sal Agram Mb. VII 6:

trinϑaśa . *sacnitn* | *an* . *cilϑ* . *ceχane* . *sal* og
XII 12
ϑunem . *cialχus* . *masn* . *unialti* : *ursmnal* | *aϑre* . *acil* . *an* .
śacnicn . *cilϑ* . *ceχa* . *sal*.
stiller Krall sammen med *zal*, vel næppe rigtigt. Thi en Sammenligning mellem de to Steder viser, at *sal* (ogsaa Cap. 23 *es es* . *sal*) hører til *ceχa*, for hvilket Torp utvivlsomt rigtigt har fundet Bet. votum. Et Talord hertil er vanskeligt at forstaa. Torp opfatter *sal* som Verbum.

Former, der i Udseende afviger fra de tidligere nævnte Typer, bør foreløbigt ikke uden tvingende Grunde regnes til Talordene.

Mest tilbøjelig vilde jeg være til at finde Talord i Forb. *tamera zelarvenas (zelarvenas)* og *śarvenas* (Embedstitler) paa Grund af den umiskendelige Lighed med *zal* og *śa*. Flertalsmærket *r* (smlg. engelsk fours) kunde forsvares ved Sammenligning mellem C. I. E. 3858 *ve* : *ti* : *petruni* : *ve* : *aneirial* : *spurinal* : *clan* : *veilia* : *clanti* : *arznal* || *tuśurϑi* og C. I. E. 3860 *la* . *tite* . *petruni* . *ve* . *clantial* . *fasti* . *capznei* . *ve* || *tarχisa* . *χvestnal* . *tusurϑir*.

tuśurϑi staar her i første Indskr. ganske = *tusurϑir* i anden. Ordet Ægtefæller har vel eg. heddet *tuśurϑi*, men da det reelt er Flertal, har dettes Mærke -*r* kunnet tilføjes.

Torp udtrykker sig meget bestemt om disse Formers Forb. med *śa* og *zal*, Chria. Videnskabsselsk. Skrifter 1903 II Nr. 4 p. 64: darüber kann kein Zweifel herrschen, dass sie (die Wörter auf *venas*) zusammengesetzt sind, und dass *sa*- und *zelar*- mit den Zahlwörtern *śa* und *zal* in Verbindung stehen. Sml. ogsaa C. I. E. 4116 *zelur* og *tunur*, maaske af *zal* og *tun* (= *ϑun*).

ϑui stiller Krall sammen med *ϑu*, og ogsaa Lattes sætter det i Forb. med Talordet. Dette er absolut urigtigt; *ϑui* er sikkert et Adv. med Bet. her. Særlig hyppigt er dette *ϑui* i Udtrykket *ϑui cesu* = her ligger. Pauli St. III 121 opfattede *ϑui* som: liggende, *cesu* = her; Deecke omvendt *ϑui* = her og *cesu* = liggende. Om Rigtigheden af Deeckes Antagelse, som ogsaa Pauli senere tiltraadte, kan der ikke være Tvivl. *Cesu* har den ægte Participialendelse *u* (sml. *turu*, *mulu* o. l.) og anvendes som Navn, hvortil Bet. «her» daarligt vilde egne sig; ogsaa forekommer *ϑui* alene i Gravindskr., hvor det selvfølgelige «ligger» bedre kan undværes end Adv. her. Eksempler paa Anvendelsen

af *ϑui*, hvoraf Betydningen fremgaar, er f. Eks.: C. I. E. 174 *(l)arϑi . putrnei* | *ϑui* . 181 *larϑ . vete . arn* | *ϑalisa . ϑui . lar* | *ϑ . vete . line* (Larth Vete, Arnths Søn her [ligger]; Larth Vete byggede [Graven]). 193 (operculum ossuarii tofini) *laris . vete . ϑui* . 199 : *[ś]rtznei : ϑui* 467 *lart kaiś ϑui* 1791 *larϑ : auclina* :| *ceśu ϑui*. Yderligere Bevis for *ϑui* = her er Lokativforbindelserne Agram Mb. X γ 5 *napti ϑui* (se senere); VI 3 *turi . ϑui . streteϑ* (her i denne *streta*, Nom. *streta* staar XI γ 4; *face vel* = *faśe*, *faśi*, hvorfor jeg formoder Bet. Sonoffer); 18 *ϑui* : *uceti cepen* og XI γ 3 *vacl . ara . ϑui . useti*; Nom. til dette Ord finder jeg Fabr. 2279 (Indskrift paa et Fad):

[c]aisu tez usi ar[c]e (Caisu lavede — Fad);

endvidere X 3 *neriś . sane : epa : ϑui : neri* (*epa* = ἴβη ???) o. fl. St.

ϑunt Agram Mb. I 4, *ϑunt* XI 16 (*flerχve tr[in]neϑunśl . in . ϑunt*), grafisk varieret *tunt* XI γ 2 (*tunt enac etnam*) hører sammen med *ϑun* IV 5, 17.

svec . an . cś . mele . ϑun . mutince, og *ϑuna*, der af Bugge oversættes ved Hus, men maaske, som Forb. *tr[in] neϑunśl . in . ϑunt* (indvi til Neptun —) kunde tale for, maaske snarere (eller også) betyder Tempel. At *ϑun . mutince* hører sammen, viser XII 3 *ϑunχulem . muϑ . hilarϑune*, længere nede *muϑ . hilarϑuna* og *muϑ* | *nac : huca . unχva . hetum . hilarϑuna . hilar* er et Ord for Grav sml. XI γ 5 *rasna hilar*, C. I. E. 3866 (Cippus = *tular*) *hilar : hilar . nesl* og Fabr. 1989 : *tular : hilar . tinś*. Den sidste Indskr. maa betyde Tinas Gravsten, *hilarϑuna* altsaa Gravrum, Gravhvælving el. l.

Angaaende *tei* henviser jeg til Torp II 51, hvor Beviset er ført for, at dette Ord i ethvert Fald ikke er Talord.

ϑuni, ϑunχerś, ϑunχulem, ϑunχulϑl o. l. staar i Forbb., hvor Tanken paa Talord paa Forhaand synes udelukket; i nogle af disse Ord formoder jeg Komposita med *ϑun*, Hus, Tempel.

De vigtigste af de hidtil opstillede Hypotheser angaaende Talordenes Betydning:

		1	2	3	4	5	6
1)	Campanari, Fabretti, Deecke (senere)	*maχ*	*ϑu*	*zal*	*huϑ*	*ci*	*śa*
2)	Taylor	*maχ*	*ci*	*zal*	*śa*	*ϑu*	*huϑ*
3)	Deecke (Bezz. Beitr.)	*ϑu*	*ci*	*maχ*	*zal*	*śa*	*huϑ*
4)	Brinton	*maχ*	*ci*	*zal*	*huϑ*	*ϑu*	*śa*

		1	2	3	4	5	6
5) Pauli[1]		*śa*	*.zal*	*.ϑu*	*.huϑ*	*.maχ*	*.ci*
	eller	*maχ*	*.zal*	*.ϑu*	*.huϑ*	*.śa*	*.ci*
6) Skutsch[2]		*maχ*	*ci*	*.ϑu*	*.huϑ*	*.śa*	*.zal*
7) Thomsen		*śa*	*.ci*	*.zal*	*.maχ*	*.huϑ*	*.ϑu*
						(*ϑu*	*.huϑ*)
8) Torp		*ϑu*	*.zal*	*.ci*	*.śa*	*.maχ*	*.huϑ*

Gaar vi nu over til Undersøgelsen af Talordenes Betydning, ved vi med absolut Sikkerhed, at Bogstavgrupperne paa Terningerne betegne Tal — i den Retning er den andet Steds fra kendte Forbindelse med *avil* = Aar bevisende —, og altsaa svarer til Rækken 1—6. Endvidere er det saa godt som afgjort, at Tallene er kombinerede 1—6; 3—4; 2—5, den Maade, hvorpaa Ordningen almindeligt foretoges (og foretages) eller 1—2; 3—4; 5—6. Begge disse Kombinationer træffe vi nemlig paa de i Etrurien fundne almindelige Terninger; den første er den hyppigste, men den anden er særligt repræsenteret i Sydvestetrurien, hvor Campanaris Terninger hører hjemme, saaledes at Sandsynlighedsprocenten for begge Grupperinger paa Forhaand omtrent er den samme. Forøvrigt saa det i nogen Tid ud, som om ikke engang denne Forudsætning stod fast. Pauli meddelte nemlig Altitalische Studien II 2 p. 219 som Korrektion til Etr. Fo. u. St. III p 11 (Antike Würfel mit anderer Anordnung giebt es durchaus nicht) efter Cullin, at der i British Museum fandtes over et Dusin etr. Terninger med afvigende Gruppering. I den Anledning rettede Skutsch (Indog. Forsch. V 1895 p. 265 not.) en Forespørgsel til Assistent Walthers ved den etruskiske Afdeling af British Museum; dennes Svar gik imidlertid ud paa, at ingen af Cullins Terninger med Sikkerhed kunde henføres til Etrurien. Selv om nu virkeligt et Par af disse skulde være etr., er det ganske usandsynligt, at Campanaris to Terninger med samme Kombination skulde tilhøre denne svagt repræsenterede Gruppe og ikke en af de to store Hovedgrupper.

Men gaar man ud fra denne Forudsætning (og hertil synes man nødsaget), maa den af Campanari, Deecke o. a. antagne Rækkefølge *maχ*; *ϑu*; *zal*; *huϑ*; *ci*; *śa* falde; den Lighed, der gennem de besynderligste Vridninger kan skabes mellem denne Række og de tilsvarende indog. Talord, og paa hvis Bekæmpelse

[1] I Etr. Fo. u. St. III betegner han disse Rækker som lige sandsynlige; af Udtalelser i Altit. Stud. fremgaar det, at han senere foretrækker den sidste.

[2] Sml. dog Rhein. Mus. 1901 (56 B.) p. 638 not.

Pauli har anvendt saa mange Sider i sin Talordsafhandling, vil næppe mere kaldt nogen i Marken til Forsvar for denne Ordning. Et yderligere Holdepunkt, hvormed Pauli (med Reservation p. 138: Zwingend ist diese Annahme freilich in keiner Weise) og Skutsch opererer, maa bortfalde. Cippus Perusinus har A L. 5 *hen naper*| XII *velϑinaϑuraś*; L. 14 *municlet . masu|naper . śranc . zl*; L. 16 *v|elϑina . hut naper* og L. 24 *hen naper . ci cnl*. Man har heraf villet forme Ligningen *zl* (= *zal*) + *hut* + *ci* = XII. Maaske hører Talordene paa de sidste tre Steder til *naper*[1]; i *śranc* synes at foreligge et Adj. til *śren* (maaske = Billede), Agram Mb. *śrencve, śrenχve*; til Adjektivsuffixet *c* sml. *lautnic, avilsχ, śuϑic, eprϑnevc, eisnevc* o. l., altsaa omtr. billedprydet; ogsaa Parallellismen *hen naper* XII og *hen . naper . ci* taler herfor; til *cnl* hører *ci* næppe, da dette ser ud som Gen. (grafisk varieret *canl*) til *cana* (= Kunstværk). Men selv i saa Tilfælde berettiger intet os til at opstille Ligningen, da vi slet intet forstaar af Indskriften (Thomsen); Torps Tydningsforsøg Etr. Beitr. II p. 83 fg. har desværre ikke bragt os mange Skridt nærmere Forstaaelsen.

Problemets Løsning maa søges gennem Bestemmelsen af Talordet for 1. Her kan vi straks udelukke *ci* og *zal*, da de forekommer med Flertalsformen *clenar* af *clan* (Biform *clen?*) = Søn : *clenar . zal* Nr. 13 og *clenar . ci* 23; saaledes allerede Deecke; ligel. Pauli, Bugge, Torp o. fl. Det samme fremgaar af Tierne *cialχ* (*cealχ*) og *zaϑrum*, der som ovenfor paavist hører sammen med *ci* og *zal*, da 1 naturligvis ingen Tier kan danne. Endvidere forbydes Bet. 1 af Taladv. *cizi* og *eslz* i Forbindelser som 31 *cizi . zilaχnce* og 12 *eprϑnevc . eslz te [nu]*, (han var Zilc — Gange; valgt til, fungerende som Eprthnevc — Gange) hvor disse Adv. ikke vilde være tilføjede, hvis Meningen var: én Gang.

Heller ikke *huϑ (hut)* kan være = 1 . Agram Mb. X 5 har *napti . ϑui . lais . cla*. Sammenlignes denne Form med det ovenfor nævnte *naper* og *huϑ* : *naper* Nr. 4, samt Fabr. Suppl. Sec. 90 ... *suśnal*|... *naperi* ses Forholdet at være: Lok. Sing. overfor Nom.-Acc. Plur. *napti* svarer til en Nom.-Acc. Sing. **nap* (saal. Torp) eller snarere **nape* (Lok. med elideret *e* som *alm*) paa Grund af den konstant anvendte Form *naper*, i Analogi med *cape* (*capi*) =

[1] Hvad forøvrigt dette Ords Bet. angaar, har der været opstillet forskellige Hypotheser; Bugge oversætter det ved Libation, andre ved Gravnischer eller Flademaal; Forbindelsen med *ϑui* Agram Mb. og Sammenhængen de andre Steder synes at føre i Retning af en Bet. som Beholder, Kande el. l.

κάπυς, umbr. *kapi*, Flertal *caper* Agram Mb. VI 6, Indskriften fra Capua 13; 14; 58 (*χaper*). Allerede Deecke og Bugge havde, inden Agram Mb. fandtes, betragtet *naper* som en Flertalsform; *napti* for **naprti* er vel muligt, da *r* ikke helt sjældent udelades, saal. almindeligt i *śeϑre* = Sertorius og i *larϑ*, f. Eks. C. I. E. 552 *laϑl*, 2346 *laϑal*, 3789 *laϑial* og 3798 *laϑi*, men lidet sandsynligt. Forøvrigt har, saavidt mig bekendt, alle Etruskologer været enige i at fraskrive *huϑ* Værdien én.

Angaaende *maχ* har Meningerne derimod været i høj Grad divergerende. Medens Pauli Altit. Stud. III 2 p. 61 udtaler: *maχ*, für welches die Bedeutung «eins» fast so gut wie sicher steht, og i Tilslutning hertil Bugge Etr. und Arm. p. 123: Ich finde es. . . . höchst wahrscheinlich, dass *maχ* eins bedeutet, siger Torp, Skrifter udg. af Videnskabsselskabet i Christiania 1903 II Nr. 4 p. 16: *maχ* bedeutet, wie ich meine bewiesen zu haben. . . . nicht «eins». Til Støtte for *maχ* anfører Pauli Ordet *meϑlum*, *meχlum* (*meχl*), der sikkert betyder Folk (f. Eks. Fabr. 2033 bis Ea *meχlum rasneaś clevsinslϑ zilaχnuce* = Han var Zilath for det etr. Folk i Clusium), men af Pauli opfattes som eg. = *unio*, *unitas*. Saalænge man ikke ad anden Vej kan godtgøre, at *maχ* er = 1, er denne Opfattelses Rigtighed dog højst problematisk; ogsaa maa man finde det paafaldende, at *maχ* altid optræder med Vokalen *a*, medens *meχlum* lige saa konstant viser *e*. Ikke mere Hold er der i Skutschs Ræsonnement Indog. Forsch. V p. 265, der er en videre Udformning af en af Deecke Bezz. Beitr. I p. 265 gjort Iagttagelse. Hvis man nemlig lægger Terningerne saaledes, at *maχ* vender op paa dem begge og staar i samme Skriftretning, vil de korresponderende Flader fremvise samme Tal (skønt ikke overalt i parallel Retning); derimod vil der komme til at staa forskellige Tal paa de til hinanden svarende Sider, hvis *ϑu*, *śa*, *ci*, *zal* eller *huϑ* anbringes paa denne Maade. Heraf drager Skutsch den Slutning, at *maχ* maa være = 1. Iagttagelsen er imidlertid ganske værdiløs for Talbestemmelsen; Beviskraft vilde den kun have, hvis vi forudsatte, at vedkommende Mand (Mænd?), der havde forfærdiget sig disse Terninger, efter at have indføjet én, havde vendt samme Side op paa dem begge, derpaa anbragt samme Tal og saal. fremdeles. Men herom ved vi slet intet; Manglen paa Korrespondens, hvis ét af de andre Tal sættes = 1, forklares let deraf, at enhver af de til 1 stødende Sider lige naturligt kunde anvendes til det næste Tal. Mod *maχ* har Thomsen og Torp gjort gældende, at denne Ener

næppe lader sig skille fra Tieren *muvalχ*, *mealχ*; ogsaa Herbig (Berliner phil. Wochenschrift 7. Februar 1903) finder det mest methodisk foreløbig at stille de to Tal sammen. Han indrømmer dog, at de lydlige Vanskeligheder ikke lader sig overvinde. Nogen tvingende Grund synes der mig ikke at være til at kæde *maχ* sammen med *muvalχ*; nærmere beset indskrænker Ligheden sig til samme Forbogstav (Bugges Formodning, at *maχ* er opstaaet af *muvaχ*, er Fantasteri), og man kunde med lige saa stor Ret bringe *ci* i Forb. med *cezp* eller *śa* med *semφ*. En Ener **meu* (**mev*), som maa formodes udfra *muvalχ*, kan ganske vist ikke bestemt paavises, men dog antages at foreligge i 4 *me||uaϑa*. Heller ikke de af Torp anstillede statistiske Betragtninger er, som han selv indrømmer, fældende for *maχ*. Antage vi en Ener **meu*, maa den, da den ikke forekommer paa Terningerne, mindst være = 7, altsaa *cezp* og *semφ* henholdsvis 8 og 9; sætter vi nu *cezp* som det hyppigst forekommende til 8, vil vi blandt 19, hvis Alder er angivet med Bogstaver, have 4 paa 70 Aar, 3 paa 80 og 1 paa 90 [1]. Antallet af Oldinge er her uforholdsmæssigt stort sammenlignet med Forholdet for de Indskrifters Vedkommende, der har Taltegn i St. for Bogstaver. Ved Undersøgelse af Materialet hos Pauli Etr. Fo. u. St. VII finder vi mellem 110 døde kun 8 — ikke som af Torp angivet 7 — paa 70 Aar og 4 paa 80. Men dette Misforhold er en Følge af, at Antallet af Hyppigheden af Embedsbeklædelsen i meget høj Grad er i den første Klasses Favør.

Endnu et Moment maa her berøres. Fabr. 2339 (Nr. 31) lyder saal. *larϑ* . *ceisinis* . *velus* . *clan* . *cizi* . *zilaχnuce|meϑlum nurϑzi* . *canϑce* o. s. v. *cizi zilaχnuce* betyder: han var Zilc — Gange. Man vil næppe kunne bestride, at *nurϑzi canϑce* er en med *cizi zilaχnuce* analog Forbindelse, da vi ved, at *camϑi* (ogsaa skrevet *canϑe*; til Vekslen mellem *m* og *n* sml. *matam* og *matan*, *manim* og *manince*, *celucn* og *celucum*, *lamφe* og *lanφe*, *amφare* og *anφare*) ligesom *zilχ* betegner en Embedsstilling, uden at vi forøvrigt er i Stand til at afgøre af hvad Art; *camϑi* har vi f. Eks. Fabr. P. S. 438: *camϑi eterau* sml. Fabr. 2055 *zilaϑ eterav*, hvor *eterav* (grafisk varieret *eterau*) er Adj.

[1] Torp mener aldrig at have fundet saa høj en Alder som 90 Aar paa de Indskrifter, hvor Alderen er angivet med Tal; i en lat.-etr. Indskrift omtales dog en Kvinde paa 94 Aar, og i og for sig kunde en Etrusker vel nok blive 90 Aar eller derover, selv om Datidens Hygiejne ikke kunde staa Maal med vor.

(med Suffixet *va* afkortet til *v* ligesom Gen. *sa* > *s*) til *etera*, der betegner en eller anden underordnet Samfundsklasse. *nurϑzi* maa da staa parallelt med *cizi*, d. v. s. der foreligger her en adverbiel Dannelse af et Talord **nurϑ*; den eneste anden Mulighed for Opfattelsen af *nurϑzi*, at dette repræsenterede et eller andet Bynavn, maa bortfalde, da vi i saa Tilfælde maatte vente den alm. Lok.-Endelse *ϑi* (*ϑ*) som i *cleusinslϑ*, *tarχnalϑi* (= Tarquiniis), *velclϑi* (= Vulcis, Bugge), maaske ogsaa *ueiϑi*, (= Vejis) C. I. E. 301 (statua ahenea) : *larce lecne turce fleres uϑurlan ueiϑi* (....gav Statuen til Juturna i Veji?; *uϑurlan* vel Gen. med efterhængt Artikel).

Yderligere Støtte vinder dette Talord **nurϑ*, der antages af Pauli, Bugge og Lattes, hvorimod Torp og Thomsen slet ikke omtaler det, gennem Gam. App. 740: *[a]leϑnas . a . v . zilχ . marunuχva . te....rϑz zince.......rϑz*. I den første Lakune supplerer Deecke *[nϑas h]* og læser *r* som *u*; mere tiltalende er Ændringen *[nu . nu]*, hvorved vi undgaar at røre ved det sikre *r*; *tenu* er et velkendt Part. og *zince* maa her vistnok forstaas = *zilce* (var Zilch; *l* og *n* ombyttes f. Eks. i *mene* = *mele* Agram Mb. *munsle* = *mulsle*). Dette Talord *nurϑ* maa enten have Bet. 9 (Bugge) eller 10 (Lattes og Pauli); men hvis Bugges Værdi er den rigtige, bliver der ikke Plads til en Ener **meu*, da 7—9 saa optages af *cezp*, *semφ* og *nurϑ*. Imidlertid er Bugges 9 sikkert urigtigt, skønt ikke gendrevet af Paulis lidt æventyrlige Forsvar for *nurϑ* = 10 Etr. Fo. u. St. III p. 138.

Paa etr. Indskr. møder vi ofte et Navn, der skrives paa følgende Maade: *mamarce*, *mamerce*, *mamurce* (sjældnere *maerce* og *mamerse*). At der her kun foreligger forskellige Skrivemaader og ikke forskellige Navne, kan lige saa lidt betvivles, som at *perni* og *purni*, *apurϑe* og *aprϑe*, *velχara*, *velχera* og *velχra*, *manarva*, *menerva* og *menrva* er identiske Former. Under hvilken Synsvinkel maa nu denne grafiske Uensartethed ses? Saavidt jeg har kunnet konstatere, kommer Tids- og Stedsforhold ikke i Betragtning; den eneste Forklaring, der synes at kunne strække til, er den, at Vokalen foran *r* i disse (og naturligvis mange andre) Tilfælde har været ganske kort, har mistet sin Klangfarve, og paa Grund af dens vanskeligt bestemmelige Karakter har den da snart ikke faaet Udtryk i Skriftsproget, snart kunnet optræde i forskellige Vokalers Skikkelse. Saaledes har Flertalsendelsen efter min Mening kun været -*r* og Former som *clenar*, *aiser*, *tivr* og *ϑansur* har i Virkeligheden samme Suffix. Om forskellige Deklinationer

kan der næppe være Tale, da vi efter samme foregaaende Konsonant finder snart *e* snart *u* foran *r* (*aiser*; *ϑansur*) og ofte forskellig Vokal i samme Ord (*aiser* Agram Mb., men *aisaru*, *eśari* o. l.). At den én Gang foretrukne Skrivemaade bibeholdtes indenfor samme Tekst, eller at Sædvane hjemlede en bestemt Vokals Brug i samme ofte anvendte Ord (Agram Mb. altid *aiser*, *eiser*; men *ϑansur*; *clenar* 4 Gange paa Indskr.), er let forstaaeligt.

Ud fra denne Betragtning maa sikkert *ϑansur* i den flere Gange tilbagevendende Formel Agram Mb. *ϑansur* . *haϑrϑi* . *repinϑii* identificeres med *tanaśar*, sidste Led i *apastanasar* (eller som Helbig læser *arastanasar* Gam. App. 794) og i *tritanaśa* (første Del *trin* = indvi, giv [Torp]). *tanaśar* = *ϑansur* er som det fremgaar af Gam. Anm. en bestemt Slags Præster. Samme Form er maaske ogsaa *arus* Agram Mb. X 5 og *araś* ibid.; ligeledes *ϑauraś* og *ϑauruś* (Stederne Torp II 109), sikkert *arce* og *erce* = gjorde, *atrś*, *atarś*, *aturś* (Torp I 29) samt *cerur* C. I. E. 4116 og Capnaindskr. 36 og *cerer* i *cererχvar* Agram Mb. VII 10, endelig *zelar* i *zelarvenas* Fabr. 2058, *zelarvenas* Fabr. 2100 og *zelur* C. I. E. 4116 *tunur* : *clutiva* : *zelur*. . . .*r*, der gaar tilbage til en Sing. .*zal* sml. *clenar* af *clan*.

Paa samme Maade ligger det nær at bringe *nurϑ* sammen med *nar* i *huϑnars* Nr. 6 (Torp og Herbig p. 513) Ener + Ti, og antage, at i det Øjeblik, *nurϑ* = 10 træder i Forbindelse med Eneren, springer Accenten over paa denne; Vokalen i *nurϑ* mister derved sin Tydelighed, hvorfor den har kunnet gengives ved *a* (svarende til en Udtale *huϑnrs*). At Ti indgaar i Forb. Ener + Ti i en let ændret Form (Bortfald af *ϑ*), har sin Analogi i en Række andre Sprog.

Altsaa: *nurϑ* er det etruskiske Ord for Ti[1], og en Ener **meu* umuliggøres ikke.

Hverken for eller imod *maχ* = 1 kan der saaledes anføres tvingende Grunde; i og for sig at nære Fjendskab til denne Betydning af *maχ*, fordi den tidligere har været taget til Indtægt af de indogermaniserende Etruskologer, er urimeligt.

Mod *śa* indvender Fabretti (Osservazioni paleographice e gram-

---

[1] Den behageligt indogermansk udseende Form *tesn* (Grote Deecke o. fl.) bortfalder altsaa ligesom Torps *lu*; for intet af disse Ord kan findes nogen Støtte.

maticale. Pr. S. p. 243 Not. 1), at da det staar i Forb. med *avil* ved Aldersangivelse (her Nr. 2), maa det mindst være = 4, eftersom Etruskerne aldrig angav Alderen paa Børn, der var døde under 4 Aar. Denne Paastand, der udelukkende baseredes paa det foreliggende Indskriftmateriale, har Thomsen, der antager *śa* = 1, stillet i den rette Belysning, og ogsaa Torp tager absolut Afstand herfra. Direkte modbevises Fabrettis Anskuelse forøvrigt gennem C. I. E. 109 *ravntza . urinati . ar . ril . II*, hvor man tidligere læste 1 ⊥ (= 49); men til dette Ord oplyses nu: numeri signum in fine est I cum linea fortuita; sml. ogsaa den lat.-etr. Indskrift 116: Flavia C. f. a. III. Lige saa lidt Beviskraft indeholder Paulis Forsøg paa at opfatte den lemniske Form A I 2 *sialψveis (: aviz)* og B I 2 *(aviz :) sialψviz (: marazm : aviz)* som Tieren til *śa* (*aviz* efter Pauli = *avils*). Vort Kendskab til Indholdet af den lemniske Indskr. er altfor ringe til at berettige en saadan Sammenstilling; jeg skal blot anføre, at Torp (Chria. Vid. Selskabets Skrifter II Nr. 4, p. 11 sml. Etr. Beitr. II 136) betragter *aviz* som hørende til etr. *avi*, hvori han ser et Ord for Søn og kalder Paulis Oversættelse annorum quinquaginta eine durchaus falsche. Selv om *sialψ(e)iz* virkeligt var Talord, kunde det lige saa godt sættes i Forb. med etr. *cialχus* (saal. Krall). Betænkeligere kan det ovenfor nævnte *śar* i *tamera śarvenas* synes, der unægteligt ser ud som *śa* + Flertalsmærket *r*. Men Ligningen *śa* = 1, paa hvis Berettigelse Manglen af Tier i vore Tekster selvsagt ikke er noget Bevis, maa absolut opgives af andre Grunde. Nr. 3 *avils XX* : *tivrs* : *śas* er *tivrs śas* Gen. til **tivr śa*. Fra Placentinerbronzen kende vi *tiv* = *luna* (svarende til *usil* = *sol*), Deecke Etr. Fo. IV p. 7; for Opfattelsen af *tivr* (Maaned-[er]) er der da to Muligheder. Enten er *tivr* simpelthen Plur. til *tiv*, dannet paa alm. Vis med *r*, i hvilket Tilfælde man paa etr. vilde have haft samme Ord for Maane og Maaned, hvortil der kan paavises Analogier i adskillige Sprog, indog. og andre; sml. f. Eks. tysk Mond og græsk *μήν*, ligel. ofte i Norsk, Fritzner: Ordbog over det gamle norske Sprog, Andet Bind 1891, *máni* 1) Maane 2) Maaned = *mánaðr*, og i serbisk *Popović*: Wörterbuch der serbischen und deutschen Sprache, Pančova 1886: Monat *месец*, Mond *месец*; paa grønlandsk anvendes *kaumat* i begge Bet., Kjer og Rasmussen: Dansk-grønlandsk Ordbog, Kjøbenhavn 1893. Denne Anskuelse nærer Deecke IV p. 42 og Bugge Etr. Fo. u. St. IV p. 90, hvor andre Eksempler paa samme Forhold er fremdragne. Schäfers

Paastand Altit. St. III 2 p. 82: Wir behaupten ...., dass vom natürlichen Standpunkte aus zwei verschiedene Begriffe auch durch verschiedene lautliche Formen bezeichnet werden — holder altsaa ikke Stik. Eller *r* i *tivr* er Afledningsendelse, som antaget af Thomsen, Pauli Etr. Fo. u. St. III p. 91 samt Schäfer Altit. Stud. III 2 p. 81. Et saadant Suffix lader sig ogsaa paavise, skønt temmelig sjældent; sikkre Beviser har vi i *aisaru* af *ais* (*neϑuni* : *aisaru* Fabr. 2345 = Guden Neptun), *capra* af *cape*; maaske ogsaa *putere* af *pute* (= Drikkeskaal?) og *tular* (= *cippus*) af *tul*, *tula*? At *r* bruges baade som Flertalsmærke og Afledningssuffix er parallelt med Anvendelsen af *ϑi* (*ti*) som Lok., men ogsaa som Suffix f. Eks. i *lein-ϑ* (en Dæmon) og *clanti* (*clante*) af *clan*. En Form, der hører sammen med *tiv*, ser Torp i *tiurim*, kendt fra Agram Mb. i Forb. *eϑrse* . *tinśi* . *tiurim* . *avils* . *χiś*; *m* er efter ham den forbindende Partikel, *ri* Kasusendelse til en Nom. **tiu* (I p. 70). Dette er dog højst usikkert, da Formlen foreløbigt er uforstaaelig; derimod foreligger den af Torp antagne Nom. Magl. A 3 *tuϑi* . *tiu*. Uden Betænkning kan denne Form identificeres med Placentinerbronzens *tiv*, da *u* veksler med *v*, f. Eks. *lautni* og *lavtni*, *eterau* og *eterav* (se ovenfor), *aule* og *avle*, *munisuleϑ* Fabr. T. S. 230 og *muniśvleϑ* Fabr. 2058. Men hvad er Bet. af dette *tiu*, Maane eller Maaned? Maglianoindskr. indeholder Regler for Offre til forskellige Guder, hvis Navne staa i Gen. (som alm. paa etr. med Dativs Betydning); af saadanne nævnes straks i Begyndelsen Cautha (*cauϑas* . *tuϑiu* . *avils* . *LXXX* . *ez* . *χimϑm*), en Solgud; Nom. Acc. *caveϑ* (for *cauϑ*) Agram Mb., *caϑa* Placentinerbronzen; Gen. *caϑas* Gam. App. 799 (med Enkeltvokal for dobbelt), *kauϑas* Not. Scav. 1895 : *eca* : *kauϑas* ⍭ *aχuias* ⍭ *versie* | *avle numnas turke* (Denne Offerskaal [*versie?*] gav Aule Numnas til Cauϑa —), *caϑs* Torp og Herbig p. 511 Nr. 47 (*statlanes* . *larϑ* . *velus* : *lupu* . *avils* . *XXXΛI* . *paχaϑuras* : *caϑsc* | *lupu* = Larth Statlanes, Vels Søn, død 36 Aar, død som Maro for Pachaϑura og Ca(u)ϑa). *aiseraś* Gen. af *eśira*, *esera*, en Dødsgudinde, *mariśl* af *mariś*, *maris* = lat. Mars, *tins* af *tinia*, *tina* Gen. ogsaa *tinś*, *tinśi*, *tinas* (omtr. = Juppiter), *calus* af *calu* = Orcus. Indskriftens Begyndelse bet. altsaa: Til Cauϑa. I det følgende er *avils*, Gen. af *avil* = Aar, vel kendt; *tuϑiu*, der hører til *avils* — ved Gudenavnene findes der paa Magl. ingen Adj., som naturligt i Følge Sammenhængen — viser Adj.-Suffixet *iu*, der ogsaa kendes fra *larϑiu*, *leϑiu*; *hinϑiu* C. I. E. 4116, sammentrukket *hinϑu* f. Eks. Agram Mb. IV γ 1

: *aisna . hinϑu .* *vinum* = den til *di manes* indviede Vin sml. *vinum inferium* og XII 7 *enac . eisna . hinϑu . hetum; heliu* Rendiconti 1891 p. 116 : *cure latna heliu* o. s. v., sammentrukket *helu* Cippus Perusinus; *sacniu* Fabr. 2182 *eca . suϑi . larϑal . tarsalus . sacniu* (denne Grav er indviet til Larth Tarsal). Man kunde undre sig over, at Gen.-Mærket mangler ved *tuϑiu*; men i etr. finder vi alm., hvor to Ord skulde staa i Gen., Gen.-Mærket kun føjet til det ene, snart det første, snart det andet; sml. *meχl rasnal*, *ramϑas mania*, *meϑlasial ϑanχvilu* o. m. l. *tuϑiu* har vi paa Magl. endnu to Gange, i Forb. med *cepen* A 6 *cepen . tuϑiu . ϑuχ . iχutevr* samt B 3 *eϑtuϑiunesl*; endvidere med *n* for *u* (sml. ovenfor, særligt Agram Mb. *masn* overfor *masu* Cippus Perusinus) *cepen . tutin* Agram Mb. VII 9, C. I. E. 446 *velias . fanacnal . ϑuflϑaś | alpan . menae . clen . ceχa . tuϑineś . tlenaχeiś* (sml. Fabr. 2599 *flereś tlenaces . cver*); C. I. E. 4196 *velias . auleśi . meteliś . ve . vesial . clenśi|cen flereś . tece . sanśl . tenine . tuϑineś . χisvlicś.* Af de Subst., hvortil *tuϑiu* (*tutin*, *tuϑin*) paa disse Steder er knyttet, kende vi *neś*, der bet. død el. l. (se nærmere Torp II 18) samt *cepen*, en Embedstitel, som Deecke dristigt opfatter = rex eller dictator; det maa aabenbart bet. en Stilling af sacral Art og sammenstilles med *cupencus*; Servius til Virgils Æneide XII 538 *nec di texere Cupencum*: cupencum Sabinorum lingua sacerdotem vocari; til etr. *e* overfor lat. *o* eller *u* sml. *Velϑurna* = Volturnus, *velclϑi* = Vulcis, *velϑri* = Volaterris. Hvilket Adj. passer nu til Ord med saa forskellig Betydn. som Aar, død, Præst? Utvungent synes «hver, al» at fremgaa af dette første Magl. Sted; man vil her ikke kunne indvende noget mod en Overæsttelse som Til Cauϑa hvert Aar 80 *ez* (Obj.). Men *tuϑi tiu*, der staar parallelt med *tuϑiu avils* (*tuϑiu*—*tuϑi* sml. *sacniu sacni*), kan da kun bet. hver Maaned (Til Aisera disse Gaver — — hver Maaned). *Tivr* er altsaa Flertal af *tiv* (*tiu*) Maane, Maaned, og *śa* kan ikke bet. 1.

Det af *ϑu*[1] dannede Adv. *ϑunz* staar Fabr. P. S. p. 837 (Nr. 22) angivende en Embedsbeklædelses Hyppighed; Forbindelsen her forbyder efter Thomsens og Skutschs Mening Betydningen 1. Herimod gør Torp (I p. 66) gældende, at selv om vedkommende Mand kun havde beklædt det nævnte Embede 1 Gang, maatte

[1] At *ϑunχulϑl* skulde være den af *ϑu* dannede Tier (Pauli), behøver ikke længere nogen Imødegaaelse.

man finde det i sin Orden, at Taladv. *cezpz* (*zilχnu* : *cezpz*) i det foregaaende havde trukket det andet med sig. Denne Betragtning holder ikke Stik. Man kan ganske roligt regne med, at et Talord, der forekommer paa den ovenfor nævnte Maade, aldrig — ligegyldigt i hvilken Sammenhæng — kan bet. 1; det vil f. Eks. vist falde haardt paa Latin at finde T. Manlius Torquatus consul tertium, P. Decius Mus primum, skønt det første Led her ogsaa er forsynet med Talord. Torp har altsaa ikke Ret, naar han finder: Es heisst natürlicher: «Zilath war er *x* mal, Purtsvana einmal», als etwa «Zilath war er *x* mal, Purtsvana; og hvad skulde være til Hinder for at give Sætningen en anden Form, f. Eks. *purtśvana* . *tenϑas* . *zilc* . *tenϑas* . *cezpz*, saaledes at man undgik det kedelige 1?

Et lige saa tydeligt Sprog fører Fabr. 2335 b (her Nr. 42): *zilc* . *ϑufi* . *tenϑas* . *ϑufi* maa her nødvendigvis forstaas som Taladv. (Bynavn synes udelukket) paa Gr. af Forbindelsen: valgt til Zilc; saal. ogsaa Deecke Etr. Fo. u. St. VI p. 10 og Bugge Etr. u. Arm. p. 188. At *ϑufi* skulde være = *ϑunz* (Bugge: Etr. Fo. u. St. IV p. 67) finder jeg med Torp højst usandsynligt, da en saadan Lydovergang ellers ikke kan paavises indenfor etr.; derimod ligger det nær at tænke sig en Forskel i Bet. mellem *ϑunz* og *ϑufi* som mellem lat. ter og tertium umbr. *novis* og *novime*. Til noget saadant synes Sammenhængen at berettige. Den første Del af Indskr. bet.: Crespe (= lat. Crispus), en Søn af Laris og Thanchvil Pumpnei, Zilath for det etr. Folk og *cepen marunu* (= Præst ved *maru*-Kollegiet); herpaa gentages *zilc* med Tilføjelsen *ϑufi tenϑas* og en ny Titel *marunuχ* . *paχanati* (= *maru* for Pacha; *paχanati* = *paχa* + *na* + *ti?*); Indskr. slutter *ril* [LXX]III = 73 Aar gammel. Den sidste Del af Indskr. synes da kun at kunne forstaas som en Angivelse af, hvilke Embeder Crespe sad inde med, da han døde 73 Aar gammel, og omtr. at kunne gengives saaledes: (død) 73 Aar gammel, da han fungerede som Zilath for — Gang og var *maru* for Pacha. At *ϑu* da ikke kan bet. 1, synes indlysende.

Mag. A 6 *χimϑm* . *avilsχ* . *eca* . *cepen* . *tuϑiu* . *ϑuχ* . *iχutevr* . *heśni* . *mulveni* synes nogenlunde gennemsigtigt; *χimϑ* bet. Offer, *avilsχ* er Adj. til *avil* og *eca* dem. Pron.; *cepen* . *tuϑiu* = alle Offerpræsterne, *mulveni* hører til Stammen *mulu* (maaske = *muluni*. *mulune*), *heśni* vel = i Templet; *ϑuχ iχutevr* forstaas alm. som *χ* = «og» samt Talordet *ϑu* i Forb. med Subst. *iχutevr*, en Præstetitel; altsaa: dette aarlige Offer skal alle Offerpræsterne

og — *iχuteor* give i Templet; omtr. saaledes gengiver ogsaa Torp Stedet II 97, medens han I 66 finder det absolut uforstaaeligt. Naar Torp ikke vil gaa med til $\vartheta u\chi = \vartheta u + \chi$, hvortil Forb. indbyder, er Grunden den, at Sammenhængen i saa Fald er fældende for Torps Ansættelse af $\vartheta u = 1$. *iχuteor* ser nemlig afgjort ud som en Plur., Sing. **iχuteo* er os ganske vist ikke bekendt, men denne Forms Konstruktion er tilladelig, da sidste Led *teo* kendes fra Magl. B 4 *teo* . *auoiϑun* og *teoaraϑ* Gam. App. 795 = Præst af en eller anden Art (nærmere Deecke Etr. Fo. u. St. VI p. 46). Første Del *iχu* hører vel sammen med *iucie* Fabr. 2400 d . *ituna* . *larϑi* . *marcei* . *curieas* ⁝ | *cluϑi* . *iucie* . = Kruset indviede Larthi Marcei til Curia —); sml. umbr. *iuka* = preces, dedicationem vel simile Conway; denne Rod *iuχ* = *wiϑmen* er antaget af Bugge, se Torp II 129.

Endnu en Iagttagelse munder ud i samme Resultat. Fra Agram Mb. kender vi *vacltnam*, *calatnam*, *suntnam* o. l. i Forb. med *etnam* = Offergave. Sammenligner man disse Udtryk med X γ 3 *neri* . *canoa* : *farsi* : *putnam* . *ϑu* . vil det være vanskeligt at opfatte *ϑu* som 1, da Tilføjelsen af Talordet her ikke er motiveret af nogen Modsætning til andre Tal, og et saadant næppe vilde være anvendt, hvis *putnam* skulde forstaas som én *pute* som Offer. Saaledes ogsaa XII 7 *hursic* . *capeϑu* . *ceχam* . *enac*. Det er karakteristisk, at medens de umbr. Ord for to og tre saa ofte optræde paa tabulae Iguvinae, findes Talordet 1 (*oino*) kun en eneste Gang.

Endelig kan nævnes *tunur* C. I. E. 4116; hvis vi her har Talordet, vil Flertalsendelsen *ur* ogsaa umuliggøre Bet. 1; men dette er usikkert.

Følgen af $\vartheta u > 1$ bliver, at Torps Hypothese vedrørende Bet. af *em* mellem Ener og Tier maa bortfalde. Men dette bliver sikkert ogsaa Resultatet, selv om man vurderer Hypothesen uafhængigt af *ϑu*'s Værdi. Som den udvikles I p. 71 fg., gaar den kort resumeret ud paa følgende. Etr. kender to Maader at forbinde Ener og Tier paa; sml. *cisceal*χ*ls*(*c*) og *ciemceal*χ*ls*. I *cisceal*χ*ls*(*c*) bøjes baade Ener og Tier, i *ciemceal*χ*ls* kun Tieren. Udtrykkene er saa forskellige at en Addition ogsaa i sidste Tilfælde synes udelukket. Multiplicerende, som Pauli en Tid havde antaget, kan *em* ikke være[1].

---

[1] De af Torp anførte Modgrunde er overbevisende; man vilde da have to Ord for 120 og mærkeligt nok ved *em*-Forbindelsen aldrig Ener, skønt dette dog maatte være 9 Gange saa almindeligt som det runde Tal.

Tilbage staar da Subtraktion, som allerede Deecke havde tænkt paa (Bezz. Beitr. I 270), men senere opgivet. Hvis *em* er subtraherende, har Subtraktion vel — Torp kunde have sagt sikkert — været bundet til visse bestemte Tal og ikke kunnet anvendes altid; nu finder vi *em* ved *ϑu*, *ci* og *zal*, der altsaa maa have været de mindste Tal, og da hverken *ci* eller *zal* kan være = 1, maa *ϑu* have denne Værdi. Til Støtte for sin Theori anfører Torp, at Additionsbetegnelsen ved de os bekendte Tiere aldrig gaar ud over 6 —, samt at Subtraktionen i Latin, der er noget for dette indog. Sprog særegent, gennem denne Antagelse kan forklares som et Laan fra Etr., fra hvilke Romerne jo ogsaa synes at have faaet Kalender, Maal og Vægt.

Imidlertid maa jeg slutte mig til Pauli, der i Anledning af Deeckes Subtraktionshypothese uden nærmere Begrundelse Fo. u. St. III 24 udtaler: Das ist mir durchaus unwahrscheinlich. Vi kender en forbindende Partikel, skrevet snart *m*, snart *um*; ser man nu hen til, hvad der ovenfor er udviklet om Vokalforholdene paa etr. i ubet. Stavelse — og en saadan maa Ordet «og» altid komme til at danne — maner det os til den største Forsigtighed med at opstille Ordforskel udelukkende paa Basis af Vokalforskel. Betænker man f. Eks. at *mn*, *men*, *min* og *mun* kun er grafiske Varianter af samme Forb., svarende til lat. *mn*[1], maa et Ord, der kan paavises i Formerne *m* og *um*, principielt ogsaa kunne ventes at antage Formerne *em* og *im*; at vi ikke kan belægge *im* og *em* med Eksempler, maa sikkert tilskrives vort mangelfulde Kendskab til Indholdet af de etr. Tekster. Paa flere Steder synes forøvrigt Partiklen i Formen *em* og *im* at kunne antages; sml. f. Eks. Agram Mb. X 3 *marem zaχ* med *mar* : *zac* Capua 7 (*mar* ogsaa 10); *ϑunχulem* Agram Mb. XII 3 overfor *ϑunχulϑl* C. P.; *caϑnaim* Agram Mb. X 13 overfor *caϑnal* X 16 (Gen. af **caϑna*); særligt C. P. 13 *falaś* . *χiemfuśle* . *velϑina* osv., hvor de to andet Steds fra formelt kendte Ord *χi* og *fusle* ser ud til at være forbundne ved og, samt Not. degli Scavi 1885 p. 511 *mianrϑemlaχsiϑ* (Denne [nl. ejer] *Arnth* og *Laksith??*).

Den af Torp antagne Præposition *de* kan intetsteds paavises; men saa synes det methodisk rigtigere foreløbigt at blive staaende ved den gamle Forklaring (*em* = og), saa meget mere, som *ciemcealχls* o. l. Forb. intet frembyder, der ikke godt kan forstaas paa Grundlag af denne. Naar Partiklen er anbragt mellem

---

[1] Deecke Fo. u. St. V p. 5.

de to Led og ikke, som alm., bag det sidste, har dette sin Analogi i Forholdet ved den anden forbindende Konjunktion, der i Formen *c*(*χ*) sættes bagefter, men i Formen *ic*(*iχ*)[1] mellem de sammenhørende Ord og f. Eks. Agram Mb. XII 9 *etnam . aisna . iχ . matam*, X 10 *eis . cemnac . iχ . velϑa*. At Eneren ikke bøjes er en Følge af Stillingen af *em*, hvorved det hele smelter sammen til et Kompositum (sml. græsk *τρισκαίδεκα*). Vi finde ikke 7, 8 eller 9 + Tier; men dette kan skyldes en Tilfældighed af lignende Art som den, der har skaffet os *ci* og Tier 6 Gange, men aldrig *śa* og Tier. Det vilde være lige saa uberettiget heraf at drage nogen Slutning som om vi, hvad Materialet lige saa fuldt kunde indbyde til, af, at *em*-Forbindelse kun kan paavises ved de to Tiere *cealχ* og *zaϑrum*, sluttede, at en saadan Forbindelse ikke var mulig ved andre Tiere. Tilfældet maa nødvendigvis her have været paa Spil, da det vel er utænkeligt, at Tallene 7, 8 og 9 ikke skulde findes ved nogen Tier; Torp selv synes at have haft en Følelse heraf (I 72: Selbst wenn für die Zahlen 7, 8 und 9 + Zehner beide Bezeichnungen nebeneinander hergingen).

En statistisk Opgørelse af de alm. Additionsformer og *em*-Forb. viser følgende Forhold:

huϑ	+ Tier 4 Gange				
maχ	+ Tier 4	—			
ci	+ Tier 3	—	*ciem*	og Tier 3	Gange
sal	+ Tier 1	—	*eslem*	og Tier 5	—
ϑun	+ Tier 1	—	*ϑunem*	og Tier 3	—

Altsaa ved 5 Enere 13 Gange alm. Addition, 11 Gange *em* med Tier, et Forhold, der vilde være mærkeligt, hvis *em* betød «fra», da denne Forbindelse dog maatte være ret sjælden, men let forstaaeligt, hvis vi forudsætter *em* = og.

Endelig: Kunde en Adskillelse som *ciem . cealχuś*, *ϑunem : zaϑrum* forstaas, hvis *em* betød fra? Og findes der noget Sprog, hvor Subtraktionen strækker sig over 3 Enere[2]? Paa Grundlag

---

[1] Jeg ved, at Torp ikke opfatter *iχ* = og, men oversætter det snart ved hvorledes, snart ved ligesom, saa vel som o. l. O g er imidlertid den rigtige Oversættelse; sml. navnlig Agram Mb. *ais . cemnac . iχ . velϑa* (*ais* = Gud *velϑ*[*a*] = Dæmon) overfor *etnam . aisunal . etnam . velϑinal*; *etnam velϑite etnam . aisvale* samt *ϑunem* [*cialχuś et*] *nam iχ eslem . cialχuś* | ?? *vanal*

[2] Korrekturnote. Det sidste Spørgsmaal maa jeg besvare bekræftende; i Jorubasproget betegnes 26 som 30 ÷ 4, 25 som 30 ÷ 5.

af latinsk undetriginta o. l. er det heller ikke nødvendigt at antage *em* = de; Torp selv bemærker, at Sanskrit med *unavimśati* viser en Tendens i samme Retning; men ogsaa fra Græsk er den subtraherende Talbetegnelse godt kendt; ἑνὸς δέοντες εἴκοσι, ἑνὸς δέοντες τριάκοντα findes allerede paa attiske Indskr. fra 5te Aarh. (Meisterhans Grammatik der attischen Inschriften[2] p. 128).

Efter det foregaaende bliver der kun Mulighed for *maχ* = 1 . *zal*, der paa Terningerne staar overfor *maχ*, maa da enten være 2 el. 6. Da dette Tal Nr. 13 staar ved *clenar* (= Sønner; Faderen til disse Sønner er død 43 Aar gammel) og Nr. 11 og 12 ved Embedstitler, kan Valget ikke være tvivlsomt. Ogsaa Betydningen af den til *zal* svarende Tier *zaϑrum* tyder paa Rigtigheden af Ansættelsen to.

For *ci* har vi et Holdepunkt Nr. 32 og 33 (Agram Mb.) hvor det tilsvarende Adv. *ciz* (*citz*) forekommer ikke mindre end 7 Gange. Om Indholdet af Agram Mb. som en Række rituelle Forskrifter er vel alle enige; VI 2 bet. efter min Mening: *ceia hia* (et Udraab); indvi(*trin*) [med dette Udraab] — — Gange *vacl* som Offergave; *velϑre* | *male* . *ceia* . *hia* (nl. sig; ved *velϑre* som i det følgende *aisvale* maa der forstaas forskellige Kategorier af Guder, og *male* er vel et Adj. med Bet. naadig (*vacl* som Offergave — Gange (nl. indvi); men uanset denne Oversættelses Rigtighed viser Sammenhængen, at *ciz* er det Antal Gange, en Offerhandling skal udføres eller en Sætning reciteres. Da nu 3 alle Vegne er det hellige Tal, saal. i romersk, umbrisk — sml. det hyppige *ter* paa tabulae Iguvinae — græsk, persisk, babylonisk og jødisk Religion[1], og der Agram Mb. ikke findes andre Taladv.[2], synes det ikke for dristigt at sætte *ci* = 3.

Vi vinder herved en Betydning, der passer godt paa de Steder, hvor Sammenhængen er forstaaelig; Nr. 31 har *cizi* ved *zilaχnce*, Nr. 23 og 24 *ci* ved *clenar*. *Clenar* . *ci* . *acnanasa* paa Nr. 23 sidste Indskr. overfor *papalser* . *acnanasa* VI, hvor Bugges Tydning af *papalser* = Efterkommere utvivlsomt er rigtig, viser, at *ci* maa være mindre end VI. Lattes ser (klass.-phil. Wochenschrift 1903 p. 237) i XII 10 | | | | | *vacltnam* overfor

---

[1] Til det sidste sml. Wolff, Danske Bønner for Israeliter, 2den Udgave, Kjøbenhavn 1858, p. 415, 413, 407.

[2] At *mutzi* X 19 skulde være et saadant, som Bugge hos Torp I 101 antager, er ganske usandsynligt; tilmed er Læsemaaden ikke engang sikker (*mutzi*).

det almindelige *ciz* . *vacl* et Bevis for *ci* = 5. Man forstaar imidlertid ikke, hvorfor Talbegrebet denne ene Gang skulde være udtrykt paa en anden Maade end de 7 andre; desuden er ikke alle Stregerne lige høje, der staar |||||, og hermed skal sikkert kun tilkendegives, at Afsnittet er til Ende. Angaaende *cianil* se XIII. Bind p. 113. Forøvrigt har Torp ogsaa anført *ciz* paa Agram Mb. som Forsvar for *ci* = 3. Da 4 efter begge Kombinationer staar overfor 3, maa *śa* have denne Værdi. Nr. 1 skal altsaa oversættes: *Larthi Ceisi*, en Datter (*seχ*) af *vel Ceise* (og) *Ravnthu Velisna*. 4 Aar var hun — (levende?); Nr. 3 *Vel Clante Vipinanas*, en Søn af *Larth Ultna*, 20 Aar, 4 Maaneder. *huϑ og ϑu* maa herefter bet. 6 og 5 eller omvendt; noget Holdepunkt for Bestemmelsen har vi ikke her, jeg skal blot anføre, at Nr. 41 (Capua) ser det ud, som om *ϑu* angiver Tallet paa de i det følgende nævnte Former paa *ei* (Kvindenavne?)[1]. Jeg vilde være meget tilbøjelig til at betragte *huϑ* som 6, *ϑun* som 5.

Rækkefølgen bliver altsaa:

1	2	3	4	5	6
maχ .	*zal* .	*ci* .	*śa* .	*ϑu* .	*huϑ*,

en Ordning, der nærmest slutter sig til Torps (undtagen for *maχ*'s og *ϑu*'s Vedkommende).

Resten af Enerne kan efter Hyppigheden af de tilsvarende Enere ordnes saaledes:

7	8	9
**meu* (4 Gange)	*cerp* (3 Gange)	*semφ* (1 Gang).

Ti = *nurϑ*, *huϑnars* = 16.

For *ceanuϑ* Nr. 56 foreslaar Torp Bet. 18 (3 × 6), maaske rigtigt (Torp og Herbig p. 516).

Af Tiere maa *cialχ* sættes til 30; af de to Mænd, der er døde i den Alder (Nr. 38 *cis* . *cealχlsc* = 33, Nr. 55 *avils* . *cealχls* = 30), har ingen beklædt noget Embede; i de Indskr.,

---

[1] Til Støtte for *ϑu* = to har Lattes o. a. anført *tuśurϑir* (= Ægtefælle) overfor *śurϑi* (Bet. ubekendt). Hvad den første Del af Sammensætningen her er, kan vi ikke vide, jeg formoder *ϑun*, *tun* (= Hus); angaaende endnu usandsynligere Formodninger, at *ϑu* skulde være = to i *ϑuluter*, *ϑunśus tuχulχa* o. l. henviser jeg til Torp I 67.

hvor Alderen er angivet med Bogstaver, er den laveste Alder for en Embedsbeklædelse 36 Aar.

Vanskeligere at bestemme er *zaϑrum* paa Grund af den afvigende Endelse, i hvilken man snart har set et Ord for 10, snart for 20. Idet man Nr. 50 tidligere læste *zilc XI purtśvavc XI lupu*, maatte man naturligt betragte *zaϑrum* som et højt Tal (Skutsch og Thomsen = 60); men denne Læsemaade er urigtig, sml. XIII. Bind p. 111. Ved den af Lattes og Torp fremdragne Parallel Fabr. 2100 *eprϑnevc . t macstrevc . t m* . . ., forsvares Læsemaaden *zilcti purtśvavcti* ikke; thi paa disse Steder er *t* skilt fra de paa *vc* endende Titler og at forstaa som Afkortelse for *tenu*, *tenϑas*; heller ikke er det sandsynligt, som Torp I p. 76 formoder, at *ti* skulde være Lokativsuffix. *zilcti* og *purtśvavcti* er Videredannelse med det i Navnesystemet velkendte Suffix *ti*, *ϑi*, der ikke nuancerer Betydningen.

Torp sætter *zaϑrum* = 20, mest vel for at kunne opfatte Talordene Agram Mb. som Maanedsdatoer. Ud fra Nr. 50, hvorefter den Døde har beklædt to Embeder (sml. XIII. Bind p. 111), er denne Ansættelse vistnok for lav, 40 er sandsynligere; Nr. 15, død *eslem [z]aϑrumis*, og Nr. 19, død *ci emzaϑrums* Aar gammel, har ingen Embedstitler. I et Par Tilfælde har vi Afbildninger ved Angivelse af en Levealder paa *zaϑrum* (+ Ener) Aar; hvor lidt man kan slutte heraf, har jeg omtalt p. 110; sml. yderligere Pauli Altit. St. III, I p. 63. Den afvigende Endelse *ϑrum* vilde forøvrigt snarest tyde paa Bet. 20.

Dantes Matelda.

Af Just Bing.

Dante er vandret gjennem flammerne, som skiller ham fra Beatrice. Snart skal han møde hende; han er sovnet ind paa et trin i den klippestige, der fører op til skjærsildbjergets top, hvor det jordiske paradis er. I drømme ser han en kvinde, som plukker blomster paa en eng. Jeg heder Lea — siger hun — plukker blomster til en krans at smykke mig med for mit speil; min søster Rachel sidder altid foran sit speil og tans beskuende sig fryder

> At se sig selv i øiet hende trøster;
> jeg heller med min haand en krans mig binder
> at handle min, at skue hendes lyst er.

Og da han er vaagnet op og vandret ind i paradislunden, ser han hinsides en klar bæk virkelig en ensom kvinde, der syngende plukker blomster og binder dem i en urtekost. Han beder hende komme nærmere, hun minder ham om Proserpina paa engen, da hun blev røvet.

> Som naar en kvinde dreier sig i dansen
> og synes fod knap foran fod at sætte,
> mens henad jord hun svæver uden stansen:
> Saa vendte hun sig om og kom med lette
> fjed, lig en mø, der bly sit øie sænkte,
> hen mod mig paa den blomstergule slette.

Man skulde sige det var en af Botticellis nymfer! Hun smiled sødere end Venus, da Amor rettede pilen mod sin mor, mens hun stadig bliver ved at synge. Dante higer over til hende, men vover ikke af sig selv at overskride bækken. Hun siger da: I undrer Eder over at jeg ler her i menneskeslegtens første rede. Men salmen Delectasti kan give lys og sprede taagen fra Eders forstand. Hun forklarer ham saa paa hans spørgsmaal dette jordiske paradis — at træernes kroner suser evig ved himlenes omdreining, at han maa drikke af begge bække, han ser — Lethe, der sletter ud mindet om synd, Evnoe, der frisker op hver

god gjerning. Og af sig selv forklarer hun, at det er den guldalder, oldtidens digtere drømte om paa Parnas.

Saa følger synet af det store optog, i hvis skikkelser Dante har inkarneret hele kristendommen, og derefter hans storartede skildring af mødet med Beatrice, hendes anklage og hans bekjendelse. Og Beatrice straaler i ny herlighed, saa Dante ved synet føler sin anger over at have sveget hende saa bittert at han besvimer. Da staar den mø han mødte alene, over ham og siger: Hold i mig! Og hun drager ham ned i Lethes vand til halsen, medens hun selv svæver over som en væverskytte, hun trække ham ind i de 4 purpurklædte kvinders (de verdslige dyders) kreds og de danser omkring ham og synger:

> Her er vi nymfer og histoppe stjerner;
> før Beatrice steg fra himlens bue
> til jord, blev vi bestemt til hendes terner.
> Vi føre dig til hendes øines lue.

Men først maa hans syn skjærpes af de tre, som ser dybere: de tre theologiske dyder. Saa drager hele det store optog afsted — efter dem vognen (Kirken) trukket af griffen (Kristus) — ved dens venstre hjul gaar Dante, Statius, den — som Dante mente — kristne oldtidsdigter, ført af den fagre mø, og vognen forvandles for Dantes øine, — det er et apokalyptisk syn, der aabenbarer kirkens forfald ved det vanslegtede pavedømme og dets overflyttelse til Avignon. De vandrer fremdeles — hun, Statius og Dante efter Beatrice. I gaadefulde spaadomsord forkynder Beatrice kirkens og keiserdømmets gjenreisning — og da Dante finder det gaadefuldt, forkynder hun at Herrens visdom ligger over «den skoles skranker, som du har fulgt og seet dens lærdom». Han ser en bæk skille sig i to løb og spørger hvad det er. Beatrice svarer «Bed Mathilde — i denne tort at hjælpe dig tilrette». Her faar vi først vide hendes navn. Hun svarer, at hun allerede har sagt ham det. Beatrice nævner den som Eunoe og byder hende at føre ham. Glad tager hun ham ved haand, byder Statius at følge. Dante har ikke tid til at skildre, hvor herlig Eunoes vand var at drikke, thi skjærsildens skildring er færdig. Gjenfødt og ren stiger han op af floden, «beredt til op at gaa mod himlens stjerner».

Dette er alt, hvad vi faar høre om denne gaadefulde Mathilde. Her i det jordiske paradis hører hun hjemme som en Beatrices terne. Hun er forudanet i drømmens Lea — skildringen

af de to er fuldstændig kongruent; og derom kan der vel ikke herske tvil: drømmens forhold mellem Lea og Rachel svarer til forholdet mellem hende og Beatrice. Hvem er, hvad betyder da denne syngende, dansende, blomsterplukkende ungmø?

Spørgsmaalet er dobbelt — som stadig hos Dante. Den guddommelige komedies skikkelser er baade historiske og symbolske. Vergil den historiske skikkelse, Æneidens sanger, og tillige symbol for den menneskelige fornuft og sædelighed; Beatrice er Dantes ungdomselskede og tillige symbol for den af Guds naade oplyste fornuft.

Altsaa: Hvem er Mathilde? Og hvad betyder hun?

Jeg skal først nævne de tidligere løsningsforsøg paa denne gaade efter Scartazzinis resumé i hans Encyclopedia Dantesca.

Scartazzini siger indledningsvis, at der om Mateldaspørgsmaalet er en hel litteratur, og dog er det ikke løst og vil aldrig løses. Paa spørgsmaalet, hvem Matelda er, har man givet følgende Svar:

Hun er 1) Matelda, grevinde af Toscana eller Canossa, veninde af Gregor 7, saa de gl. kommentatorer. 2) St. Mathilde, Henrik Fuglefængers hustru, mor til keiser Otto I. 3) Mathilde af Hachenborn, benediktinernonne i klostret Hellfta nær Eisleben, død c. 1310. 4) Mathilde af Magdeburg, med tilnavnet Regina, forfatterinde af bogen Fliessendes Licht der Gottheit ca. 1250. 5) Donna gentile i Dantes Vita Nuova. 6) Monna Vanna, Guido Cavalcantis kjæreste og veninde af Beatrice, nævnt i Vita Nuova. 7) «Skjærmbret-damen» i Vita Nuova. 8) Ingen historisk person, men et symbol.

Om hendes allegoriske betydning er ogsaa meningerne delte. Hun repræsenterer 1) det handlende liv (vita activa) — saaledes alle de gamle kommentatorer og en hel del nyere. 2) Kjærlighed til kirken. 3) Gratia præveniens et cooperans — den forudgaaende og medvirkende naade. 4) Religionen. 5) den fuldstændige fred (perfetta pacificazione). 6) Paradisets sande liv. 7) den filosofiske videnskab. 8) Uskylden, som blev tabt ved syndefaldet. 9) den fuldkomne kjærlighed. 10) det monarkiske princip. 11) den praktiske mystik, medens Beatrice betyder den spekulative mystik. 12) den kirkelige autoritet — sindbillede paa presten. I sin bog om Dante nævner Kraus endnu flere løsninger.

Man kan vel af denne samling forklaringer konstatere, at man fremdeles er i vilderede med figuren og ikke har fundet hverken hvem Matelda er eller hvad hun betyder.

Nu kan der vanskelig tviles paa, at hun skal være symbolet for handlingens liv modsat betragtningens — den gamle middelalderske modsætning mellem vita activa og vita contemplativa — det er de to sider af middelalderens livsideal: ridderen og helgenen — det er middelalderens to kulturmagter: borgen og klostret. — Det er i Dantes drøm udtrykt ved de nedarvede middelalderske allegoriske skikkelser Lea og Rachel. Det forklarer Dantes Lea selv, og der kan ikke være tvil om, at hun svarer til den følgende virkeligheds Matelda; Rachel, der efter middelalderens anskuelse var en herligere repræsentant for et høiere liv, maa da svare til Beatrice. Herom er ogsaa alle Dantes gamle kommentatorer enige; men dette vita activa forklarer de igjen hver paa sin maade.

Men denne syngende, blomsterplukkende unge pige synes ikke at være en særlig egnet repræsentant for det virksomme liv; hendes beskjæftigelse er jo nærmest en ikke særlig virksom leg. Det fører uvilkaarlig vore tanker bort fra handlingen, det er i ganske andre egne, at vi finder en pendant til hende.

Den blomsterplukkende pige, der mødes alene med ridderen — det er en situation, som er velkjendt baade i folkeviser fra de forskjellige lande og fra trubadurpoesien og dens efterklang i den italienske poesi før Dante. Det er lige til en typisk, konventionelt poetisk motiv. Uvilkaarlig ved Mateldas optræden drager hun os fra handlingen hen mod digtningen.

Men ogsaa ellers fører hun os hen mod poesien. Da hun har forklaret Dante — paa hans spørgsmaal — det jordiske paradis's indretning, saa tilføier hun af sig selv — og med en undskyldning for, at hun gjør det af sig selv — at her har den guldalder hjemme, som oldtidens digtere drømte om paa Parnas. Paafaldende er det ogsaa, at hun i disse scener stadig optræder sammen med de to digtere, ikke bare med Dante, men ogsaa med Statius. Sammen med dem gaar hun paa vognens venstre side, og da Beatrice byder hende føre Dante til Eunoe, opfordrer hun ogsaa Statius til at følge med.

Hvordan kan nu dette forenes? Efter Dantes udtrykkelige ord skal hun betyde handling. Efter alt hvad hun foretager sig og den maade, hun optræder paa, maa vi nærmest tro, hun skulde betyde poesien. For at forstaa det, maa vi tage Dantes person med i betragtning. For ham var jo poesien hans egentligste handling, hans livs virksomhed, hans store kald. Naar han talte om sin gjerning i verden, da blev det først og fremst hans poesi.

Forstaar vi nu Mathilde som inkarnationen af Dantes egen poesi, da kan vi ogsaa begribe, at hun i disse sange staar ham saa nær, nærmere end Beatrice; hun leder ham ved haanden, hun drager ham gjennem bækkene og staar hos ham, da han er besvimet.

Men Dantes poesi var et med hans elskovstjeneste for Beatrice; hende var hans digte viet. Derfor kan Matelda sige, at hun — som de verdslige dyder — var forudbestemt til at være Beatrices tjenerinde. Og som Beatrices terne optræder hun bestandig, paa hendes befaling dukker hun Dante ned i Lethe og i Eunoe, det er, som hun er her bare for at udføre Beatrices befalinger og intet andet.

Den guddommelige komedies personer er i reglen knyttet til en bestemt plads, enten saa at de der faar sin straf og sin løn eller saa at de har sin bestemte funktion — Cato vogter skjærsildens indgang, Minos dømmer paa helvedtragtens tærskel o. s. v. — Men Matelda har intet saadant at gjøre, og heller ikke fremføres hun som en typisk beboer af det jordiske paradis; det er som endog Dante har betænkeligheder ved at lade hende synge og danse, lege og le her mellem blomsterne paa engen. Stedet — menneskeslegtens første rede — er for alvorligt dertil; hun nævner det selv, og forklarer det ved en henvisning til salmen Delectasti (ɔ: salme 92), hvor det staar, at det er godt at danse for herren, at prise hans naade og sandhed paa psalter og cither med sang. Det er som Dante vil indføre poesiens lyse væsen i sit paradis ved denne ytring; poesien faar som et slags ethisk værd og hermed stemmer det at Matelda slutter sig til de fire verdslige dyders kreds; de skal sammen føre ham til Beatrice; men hans syn maa skjærpes af de tre, der skue videre, de kristelige dyder, tro, haab og kjærlighed.

* * *

Dersom min antagelse er rigtig, at Matelda skal være en repræsentant for poesien, for Dantes poesi, da er det vistnok umuligt, at hun i virkeligheden er nogen af de Mathilder, man har nævnt. Hverken grevinden af Toscana, keiser Otto den førstes mor eller nogen af de tyske nonner. Ogsaa hele hendes optræden gjør hende vistnok helt forskjellig fra dem[1]. Rimeligere er, at

[1] Der er en mulighed for, at hun kan være grevinde M. af Toscana, hvis grevinden staar som eponym for Toskana, toskansk sprog og poesi. Men det er vel neppe meget sandsynligt.

hun skulde være en af Vita Nuovas kvindeskikkelser, men her mangler vi navnet. Naar man har villet nævne Monna Vanna, Guido Cavalcantis kjæreste, er det aldeles urimeligt, at Dante her skal have omdøbt hende fra Giovanna til Matelda. Det kan vel heller ikke være «Donna gentile», da jo denne i Vita Nuova er den, som drager Dantes sind bort fra Beatrices minde. Den antageligste gjætning er her ubetinget Scartazzinis, at det er «donna del Schermo». Men paafaldende er det, at ingen af de gamle kommentatorer kjender en saadan identitet mellem de to, men alle som én mener, at det er grevinden af Toscana.

Skulde man lede efter navnet Mathilde, da, maatte man, om hun skal betyde poesien, vel nærmest søge hende i poesiens verden. Og man kan da ganske sikkert vende sig baade til den ældre italienske poesi og til den provençalske trubadurpoesi. Lige før mødet med Matelda — i slutningen af skjærsildens 26de sang — træffer Dante trubaduren Arnaut Daniel (han er det sidste menneske, Dante mødes med før Drømmens Lea) og han taler til Dante i provençalske vers. Dante har selv været Provençalernes lærling; — Scherillo har eftervist hvor meget i Vita Nuova er dannet efter provençalske mønstre, endog Beatriceskikkelsen, ja, navnet Beatrice for den tilbedte dame har sine forbilleder i trubadurlyriken[1]. Og hvor optaget af deres digtning Dante har været, derom vidner ikke bare Dantes lovprisning af dem i hans skrift De vulgari eloquio (om det italienske litteratursprog) og andensteds; men en hel række trubadurer kalder hans guddommelige komedie op af graven: Bertrand de Born, Sordel, Folce af Marseille, Arnaut Daniel.

I Bertrand de Borns digtning møder vi en Mathilde, den af trubadurerne feirede Mathilde af Montignac[2]. En anden Mathilde — Richard Løvehjertes søster og Henrik Løves gemalinde — besang han i sine digte under navnet Helena[3]. Jeg er ikke sagkyndig nok til at kunne udtale mig, om man i trubadurpoesien og den italienske poesi kan finde et nærmere forbillede for Dantes skikkelse. Heller ikke tør jeg sige, at der er nogen afgjørende sandsynlighed for at det er nogen af Bertrand de Borns Mathilder, vi gjenfinder hos Dante — isaafald bliver vel Mathilde de Montignac at foretrække. Men hun staar ganske vist Dantes skik-

---

[1] Kraus: Dante S. 231 f.
[2] Diez: Leben und Werke der Troubadours 180.
[3] Ssteds 211.

kelse adskillig nærmere end de Mathilder, man før har nævnt, og hvad Vita Nuovas kvinde angaar, saa har hun det ubestridelige fortrin, at hun heder Mathilde.

* * *

Mateldaskikkelsens arkitektoniske betydning i Dantes digt som et mellemled mellem Vergil og Beatrice forstaar man uden nogen udlægning. Hun er skillet mellem to verdener; hun gjør deres idealskikkelser uafhængige af hverandre, og derved bliver deres selvstændighed baade rankere og naturligere i sin holdning. Hvorledes skulde vel hedningen Vergil staa overfor det store kristendommens optog, som Dante fører os for øie? Han maatte jo enten omvende sig eller blive trodsig staaende som den hedning, han var. Dante har ikke villet nogen af delene: vistnok er han heltud kristen, og Vergil er som hedning, som inkarnationen af den rent menneskelige fornuft og sædelighed, for Dante en forberedelse til kristendommens livssyn, Beatrices verden. Men i sig selv staar Vergil for ham som en afsluttet, selvstændig idealskikkelse. Og dette store kristendommens optog, det kommer jo i Dantes digt for at indføre hans Beatriceskikkelse med glans: saaledes føler vi i hende en inkarnation af den Guds naades oplysning, som er kristendommens herligste gave til mennesket.

Men Matelda giver ogsaa Dantes egen person i digtet større selvstændighed. Hun viser ham vei, men hun vil ingen ethisk indflydelse øve paa ham, slig som Vergil eller Beatrice. Derfor staar Dante — og maa staa — saa selvstændig her som neppe nogensteds ellers i komedien. Her maa han træffe sit valg, og med det afgjørende valg er indre oplevelser forbundet, som han maa opleve i sin sjæls inderste og i deres fulde styrke. Skildringen af hans anger, hvorledes selverkjendelsen først gjør ham kold og haard, men saa ved «de søde toner fra det høie» opløser sig i smeltende graad, det er en skildring fuld af dyb menneskelig sandhed. Dantes Jeg er her skildret med en livets magt, som gjør disse sange til en af Divina Commedias mest gribende partier. Dantes forhold her paa dette sted overfor den aabenbarelsens Beatrice, der her træder ham imøde, fornemmes som noget intenst gjennemlevet; intet under, at man har holdt denne vision for et virkeligt syn, Dante har havt, — det han omtaler i slutningen af Vita Nuova — og i dette optrin har set den modercelle, hvoraf hele digtet har sit udspring.

Men ved Mateldas optræden hæves ogsaa Beatrices skikkelse

paa høide med hvad hun ellers er i digtet. Beatrice er helt ætherisk i sit væsen. Dante fornemmer hende i sit indre uden at se hende. Hun er en aabenbarelse, ingen ydre skikkelse; hun foretager sig ingen ydre handling. Hun fører Dante gjennem paradis bare ved at række ham haanden; hæver han sit blik mod hende, føres de opad paa en flugt uden vingeslag, en svæven, som Dante selv ikke aner. Hver stigen føler han bare ved at Beatrice straaler i ny glans. Ogsaa her i det jordiske paradis bliver Beatrice immateriel; den materielle handling udfører hendes terne; Matelda dukker Dante ned i floderne. Beatrice er et rent aandigt væsen, et syn, en aabenbarelse, der ikke kan beskrives, en sjælens løftning i andagt.

Ser vi nu i Matelda inkarnationen af Dantes poesi, faar det hele optrin en dybere og tillige mere bestemt begrænset sandhed. Dante havde i sit skrift Gjestebudet forsvaret sig mod den beskyldning, at han som digter var bleven Beatrice utro. Følte han her sin samvittighed ren, saa kan han her med selvbevidsthed fremstille sin digtning som evig knyttet til Beatrice som hendes terne og som et brødefrit paradisvæsen. Overfor Beatrice staar den som Lea overfor Rachel. Beatrice er den lyskilde, hvoraf Dante øste sin inspiration; i Beatrice bliver digtningen for Dante til beskuelse, løftning, andagt. Men hans kunstneriske virksomhed er en udarbeidelse, en formning, som maa vise sig inspirationens høie flugt værdig; den er Matelda, Beatrices terne. Vistnok synes den Guddommelige Komedies stolte terziner baade ældre og mere majestætiske af væsen end den syngende ensomme pige, der plukker blomsterne paa engen. Men det er i Beatrices billede, at Matelda har faaet sin ungdom.

Er inspirationen hans ungdoms elskede, der straaler i evig ungdom, saa aander ogsaa en strøm af en evig livets vaar gjennem hendes ternes, den formende, arbeidende kunsts væsen.

Og denne kunst, hvori han stedse føler sig tro mod Beatrice, den ledsager ham her stedse som hans bedre Jeg. Den vil ikke retlede ham; for den er ikke over ham selv. Men naar han som menneske synker sammen i anger og sønderknuselse, staar den hos ham og siger ligetil *Tiemmi! Tiemmi!* (Led mig! Ræk mig haanden!) og den dukker ham ned i paradisfloderne, hvor al synd slukkes og hvor alt godt i ham faar ny livskraft. Som digter oplever Dante paradisets sødme; i hans digteraand springer frem en kilde med renhed og løftning, idet han som menneske kaster sig til jorden i ydmyg selverkjendelse og tilstaaelse af sin brøde.

Paul Tannery.

F. 20. Dec. 1843, d. 27. Nov. 1904.

At den Mand, hvis Navn staar over disse Linier, var af en usædvanlig Art, fremgaar allerede af den Omstændighed, at han ved sin Død var Directeur for den franske Stats Tobaksfabriker i Pantin, Præsident for Selskabet Pour l'encouragement des études grecques en France, en skattet Medarbejder ved flere philosophiske Tidsskrifter og Medlem af vort Videnskabernes Selskab paa Grund af sine Arbejder over Mathematikens Historie.

Paul Tannery var udgaaet fra École polytechnique 1861 og kom strax ind paa den Embedsbane, som han siden gik til Ende. Hans Embedsforretninger levnede ham Tid til videnskabeligt Arbejde, og der er ikke mange, der har forstaaet at udnytte Tiden bedre end han. Hans overordenlige Arbejdsevne og hans ligesaa hurtige som skarpe Opfattelse af Kjernen i et Problem satte ham istand til at beherske meget omfattende Omraader indenfor Philosophien og Videnskabernes Historie. I Midtpunktet for hans Interesse stod vel nok Mathematiken. Med ved Siden deraf gaar lige fra Begyndelsen af hans Forfattervirksomhed en levende Interesse for Philosophi, ogsaa den moderne, og hans Forskninger over den græske Mathematiks Historie førte ham vidt omkring, ikke blot til de beslægtede Videnskabers Udvikling hos Grækerne, især Astronomiens og i hans sidste Aar Musiktheoriens, men ogsaa til Middelalderens og nyere Tiders Mathematik. Han var selvskreven som den bærende Kraft ved Udgivelsen af Fermats og Descartes' samlede Værker. Men han havde ogsaa, for Græskens Vedkommende væsenligt paa egen Haand, erhvervet sig tilstrækkeligt Kjendskab til de gamle Sprog til ikke blot at kunne læse Kilderne i Original, men ogsaa levere Udgaver med fuld philologisk Nøjagtighed: særligt maa nævnes hans Udgave af Diophantos (Teubner 1893—95); desuden havde han forberedt en Udgave af Pachymeres' Encyklopædi, som forhaabenligt engang bliver fuldført. Mathematikens Historie i Byzants, der er meget forsømt

og kun kan interessere den virkelige Historiker, ikke Mathematikeren som saadan, beskæftigede ham overhovedet meget.

Hvilken udmærket Læser Tannery var, viser hans talrige Anmeldelser i forskjellige Tidskrifter, særligt i Bulletin des sciences mathématiques; han besad i høj Grad den Evne i Korthed at kunne give et klart Billede af en Bogs væsenlige Indhold og gav altid til af sit eget. Man kunde ikke ønske sig en bedre Recensent end ham.

Men denne produktive Modtagelighed, der for mangen hæderlig Videnskabsdyrker udgjør den hele videnskabelige Bagage, var kun en Side af Tannerys ejendommelige Begavelse; han var i dybeste Forstand en original Forsker. Paul Tannery var saagodtsom den eneste Franskmand, der tog activ Del i det Opsving i Studiet af Mathematikens Historie, som for en 30 Aar siden udgik fra Tyskland. Strax hans første Afhandlinger (fra 1876 af, mest i Mémoires de la Société des Sciences og Annales de la Faculté des Lettres i Bordeaux) vakte fortjent Opmærksomhed, og han stod snart i første Række mellem det nyaabnede Omraades Dyrkere. 1882 leverede han saaledes paa Opfordring af H. Diels til dennes Udgave af Simplikios' Commentar til Aristoteles' Physik en Fortolkning af et for Mathematikens Historie vigtigt Sted deri. Endel af sine Afhandlinger har han arbejdet sammen i to fremragende Værker: *Pour l'histoire de la science hellène* (Paris 1887), hvori han belyser de ældre græske Philosophers Systemer fra et naturvidenskabeligt og mathematisk Synspunkt, og: *La géométrie grecque, comment son histoire nous est parvenue et ce que nous en savons* (Paris 1887). en kritisk Vurdering af vore Kilder til den græske Geometris Historie og en Fremstilling af Geometriens Udvikling især før Euklid. Hertil kom i 1893: *Recherches sur l'histoire de l'astronomie ancienne*, en Reconstruction baglæns udfra Ptolemaios' Syntaxis af de Værker, hvorpaa Ptolemaios bygger, maaske det betydeligste af alle Tannerys Arbejder og i hvert Fald for lange Tider et Hovedværk for græsk Astronomis Historie. Men foruden disse tre større Bøger foreligger der fra hans Haand ikke faa højst værdifulde Afhandlinger, der burde gjøres let tilgængelige i en samlet Udgave; mange af dem hører til det bedste, der foreligger paa dette Omraade.

Tannerys tre større Værker beskæftiger sig med Perioder, der ligger forud for den bevarede Litteratur. Det er derfor en Selvfølge, at Hypotheser spiller en stor Rolle deri. Tannery

hørte i den Henseende til de modige Forskere. Men ved sit indtrængende Førstehaandskjendskab til græsk Videnskab var han ogsaa som faa skikket til at slaa Bro mellem Overleveringens løsrevne Kjendsgjerninger, og han var altid klar over Hypothesens Berettigelse og Begrænsning; selv hvor man ikke kan følge ham, høster man altid Gavn og Belæring af at se, hvordan han betragter et Problem. Alt, hvad han har skrevet, er rigt paa ny og originale Synspunkter underbyggede med megen Lærdom og grundigt Arbejde, der ikke har betaget ham Evnen til at se friskt paa et gammelt Problem og opdage ny. Hans Navn vil for bestandigt være knyttet til en Række af de smukkeste og skarpsindigste Iagttagelser og Opdagelser indenfor Mathematikens Historie.

Personligt var Paul Tannery overordenligt elskværdig, med et lyst og livligt Temperament.

I Januar 1903 blev der ved Collège de France en Lærerpost ledig, som syntes skabt for Tannery, og som han ønskede for at faa mere Tid til videnskabeligt Arbejde ved at blive fri for sine Embedsforretninger, der efterhaanden lagde stærkere og stærkere Beslag paa ham; det var et Professorat i Histoire générale des Sciences. Tannery blev indstillet baade af Collège de France og af Académie des Sciences, men Ministeren foretrak den Mand, der var indstillet som Nr. 2. Han har i den Anledning i Frankrig fra competent Side offenligt maattet høre adskillige ubehagelige Sandheder, og i Udlandet har det hos alle Sagkyndige vakt Forbauselse, at den franske Regering ikke havde Brug for den Mand, der ikke blot i Frankrig men i hele Verden for Tiden var den eneste, der virkeligt var istand til med fuld Competence at foredrage Videnskabens Historie i dens hele Omfang. Og med Forbauselsen forener der sig en dyb Beklagelse; Tannery, som led af en Leversygdom, tog sig trods sin ydre Beherskethed Tilsidesættelsen meget nær, og efter hans Nærmestes bestemte Opfattelse har den fremskyndet hans Død og saaledes for tidligt berøvet Videnskaben en fremragende Arbejder. Det kan heller ikke andet end vække en pinlig Opmærksomhed, at medens ellers omkring i Europa Studiet af Videnskabernes Historie møder Interesse fra alle Sider, saa bortfortolker Frankrigs Undervisningsminister en bestaaende Lærerpost i Histoire générale des Sciences ved at besætte den med en Chemiker, som aldrig har vist Kjendskab til anden Historie end Chemiens nyeste.

J. L. Heiberg.

Anmeldelser.

Libanii opera. Recensuit *Richardus Foerster*. Voll. I—II. Lipsiae 1903—1904, Teubner. IX + 535 + 572 pp.

Det er et længe næret Savn, som nu er ved at blive udfyldt ved Försters Udgave af Libanios. Thi hidtil har man maattet søge helt tilbage til Reiske for at finde en Udgave af Libanios's Taler (1784—97), og Brevene have endda ikke været udgivne siden 1738. Men nu er der ogsaa Udsigt til, at en samlet Udgave snart vil foreligge, takket være den overordentlige Flid og Energi, som Förster har lagt for Dagen. Thi det er et uhyre Arbejde, som har maattet udføres. I Fortalen fremsættes der nogle talende Tal: Antallet af de enkelte opbevarede Skrifter og Breve af Libanios overstiger 2000, og af Haandskrifter findes der henved 500, som alle ere blevne undersøgte enten af Udgiveren selv eller af hans Medarbejdere, hvoraf der opregnes 64 fra de forskjelligste Lande. Men først efter at Förster havde brugt 35 Aar til at skaffe hele Materialet tilveje, har han paabegyndt selve Udgivelsen. Derved er han da ogsaa bleven i Stand til at love, at de følgende Bind ville kunne udkomme Slag i Slag. Det bliver nok en statelig Række.

De to første Bind indeholde tilsammen 25 af Libanios's Taler. Først kommer Talerens egen Levnedsbeskrivelse, dernæst nogle Smaataler, rettede mod Misundere, og en Lovtale over Artemis, saa nogle mindre Taler af væsentlig ethisk Indhold og en lang Lovtale over Antiochia. Af Talerne i 2det Bind ere de fleste rettede til Kejser Julian eller handle om ham, saaledes den store *Ἐπιτάφιος*, der skildrer hele Julians Liv; derefter følge nogle Taler, der dreje sig om et Oprør i Antiochia under Kejser Theodosius, og endelig en Tale af ethisk Indhold (*περὶ δουλείας*). Desværre har Udgiveren paa enkelte Punkter brudt med den overleverede Ordning af Talerne, hvorved der let kan komme Forvirring i Numereringen.

Udgaven er indrettet paa den Maade, at der foran hver Tale gives en Oversigt over alle de Haandskrifter, hvori den er overleveret, og første Gang et Haandskrift forekommer, gives der en fuldstændig Beskrivelse af det med Opregning af alle de Skrifter, som det indeholder. Der er stor Forskjel baade paa Antallet af Haandskrifter for hver enkelt Tale og paa Antallet af de Taler eller andre Skrifter af Libanios, som hvert enkelt Haandskrift indeholder. Naturligvis ere ikke alle Haandskrifter blevne fuldt kollationerede, men der er dog anstillet saa grundige

Undersøgelser af dem, at Udgiveren har dristet sig til at opstille et Stemma ved hver enkelt Tale — forskjelligt for de forskjellige —, hvorefter han har afgjort, hvilke Haandskrifters Varianter der burde optages i Apparatet. I denne Henseende ere hans Erklæringer dog noget kategoriske; forhaabentlig ville de lovede «Epilegomena» give de fornødne Beviser.

Overleveringen maa gjennemgaaende siges at være god, men der findes naturligvis i Haandskrifterne en Mængde Smaavarianter, som Udgiveren har været meget liberal med at anføre, saa at Apparatet paa mange Steder er svulmet stærkt op. Selvfølgelig har den grundige Undersøgelse af Haandskrifterne gjort det muligt paa mange Steder at forbedre Texten (f. Ex. XI 50: *μνήμην* for *γνώμην*). Med Konjekturer har Udgiveren været varsom, men han har dog ikke skyet dem (f. Ex. I 192: *ποθεινότερον* for *δεινότερον*, I 238: *σωφρονίσαι* for *φρονῆσαι*, IV 1: *ὑπερφρονεῖν* for *φρονεῖν*, XIX 19: *πόλει* for *βουλῇ*, XX 14: *ταραχῆς* for *ἀρχῆς*). I orthographiske Smaating har han holdt sig nær til Haandskrifterne; om han burde have optaget den besynderlige Dualisform *πόλεῳν*, som ikke engang har særlig god haandskriftlig Autoritet for sig (f. Ex. XI 203), er dog yderst tvivlsomt. XI 59 findes Formerne *ναόν* og *νεών* lige ved Siden af hinanden, uagtet mange Haandskrifter paa begge Steder have *νεών*.

Udgaven indskrænker sig ikke til at være en rent kritisk Udgave, men er ogsaa forsynet med en rigelig Mængde af Kildesteder og Parallelsteder. Disse vidne om en uhyre Belæsthed hos Udgiveren, ikke alene i Libanios's egne og hans Samtidiges Skrifter, men ogsaa i de gamle Klassikere, som Libanios idelig hentyder til. Men det er dog ikke altid klart, hvad Udgiverens Mening har været med at anføre saadanne Steder. Ofte har hans Formaal været ved Anførelsen af et Parallelsted at give Læseren en Vejledning til Forstaaelsen, hvilket man maa være i høj Grad taknemmelig for; men hvad er Meningen, naar der et Sted, hvor Sagnet om Phaethon berøres (XVIII 181), gives en Henvisning til Plat. Tim. p. 22 C? Er det til Oplysning for Læseren, eller menes der, at Libanios har sit Kjendskab til det nævnte Sagn netop derfra? Man maa unægtelig forbavses ikke alene over de utallige Hentydninger til Steder hos ældre Forfattere (Platon, Demosthenes o. s. v.), som findes hos Libanios, men ogsaa over, at Udgiveren har opdaget dem. Men til andre Tider maa man spørge, om der virkelig ogsaa foreligger en saadan Hentydning. Naar Libanios I 192 bruger Vendingen *παρά γε ὀρθῷ κριτῇ*, er det saa afgjort, at han har tænkt paa, at Herodot engang (III 160) har sagt *παρὰ Δαρείῳ κριτῇ*? Eller er I 194 *χωρήσειν εἰς σπονδάς* virkelig paavirket af Eur. Phoen. 443 f. (*εἰς διαλλαγὰς ὅδε χωρεῖ*)? At *κῆδος συνάψασθαι* (XI 55) kan være et Laan fra Thuk. II 29,3, er rimeligt nok, men at *τὸ χρῆμα τῶν*

λόγων (XI 192) skal stamme fra Plat. Theæt. p. 209 E, er mindre afgjort. Endnu mere tvivlsomt turde det være, om *ἄξιον ζῆν* (XXIV 4) er et Laan fra Plat. Krit. p. 53 C.

Af saadanne Steder kunde der endnu nævnes mange, men der er ingen Grund til at fremsætte flere Smaaindvendinger overfor en Udgave, der maa modtages med Taknemmelighed, og hvis Fortsættelse maa imødesees med Forventning.

Hans Ræder.

Hugo Pipping, Nya gotländska studier. Göteborg 1904, Wettergren & Kerber. 24 S.

I «Göteborgs högskolas årsskrift» for 1904 (IV.) har den skarpsindige forsker H. Pipping udgivet en afhandling med ovenstående titel. Den består af en række tekstrettelser og forklaringer til Gutalag og Gutasaga, samt handler om forholdet mellem de to håndskrifter, som Gutalag findes i, og endelig om *i*-omlyden. Forf. konstaterer bl. a. et *ai* i Gutal. = isl. *ei* i betydn. «altid», et *tia* = «tå», forholdet mellem *huar* og *huer* i Gutas. m. m. Han viser, at Schlyters behandling af udtrykkene *linda gyrt* og *gyrþlu gyrt* er urigtig; Schl. vilde ombytte ordene *linda* og *gyrþlu*, idet han antog, at *linda* kun kunde betegne det kvindelige bælte; bægge udtryk skal betegne henholdsvis mand og kvinde (mandkøn og kvindekøn). Pipping viser på en overbevisende måde, at Schl. har uret, at teksten er rigtig, at *linda gyrt* netop betegner mandkønnet. På alle punkter synes P. at have ret undtagen måske i sin forklaring af *staþ* (Gl. K. 36) = strandbred. Dette vil han identificere med gotisk **staþ* = kyst imod Schlyter, der antog masc. *staþr*, medens Bugge identificerer ordet med isl. *stǫð* (*stǫðvar*), hvilket også ligger nærmest. En form *ambœtnu*, hvor man har haft vanskeligt ved at forklare *œ*, påvises at bero simpelthen på en fejllæsning.

Denne række af bemærkninger slutter med en smuk tekstrettelse til Gutasaga k. 1 (*ain niþ* f. *ai miþ*). — I stykket om *i*-omlyden vender forf. sig særlig imod E. Tuneld (i Arkiv f. nord. fil XIX), navnlig med hensyn til den finske form *karilas*. Imod disse bemærkninger har Tuneld igen skrevet en afhandling i det næstsidste hefte af Arkiv. Jeg skal ikke her komme nærmere ind på den indviklede sag, men blot henlede opmærksomheden på denne polemik.

I august 1905.

Finnur Jónsson.

Bøger indsendte til redaktionen.

Thiele, R., Schülerkomm. zur Auswahl aus Ciceros rhetorischen Schriften. Leipzig & Wien, Freytag & Tempsky.
Pipping, Hugo, Grammatiska Studier. Göteborg.
Arkiv för Nord. Filol. Ny följd. XVII 4; XVIII 1. Lund, Gleerup.
Hesselman, B., Sveamålen och de svenska dialekternas indelning. Uppsala, Appelbergs boktr. (komm.).
Kaper. E., Kortfattet tysk Fonetik. Kbhvn., G. B. N. F.
Bertelsen, H., Dansk sproghist. Læsebog. I 1—2. Kbhvn., G. B. N. F.
Index Isocrateus, comp. *S. Preuss.* Leipzig, Teubner.
Das griechische Drama, bearb. von *Joh. Geffcken.* Leipzig & Berlin, Hoffmann.
Goethe, Götz von Berlichingen, hrsg. von *G. Frick.* Leipzig & Berlin, Teubner.
Kleist, Kätbchen von Heilbronn, hrsg. von *A. Lichtenheld.* Leipzig, Teubner.
Körner, Zriny, hrsg. von *K. Tomanetz.* Leipzig. Teubner.
S. Aureli Augustini de civitate dei ll. XXII. Tertium rec. *B. Dombart.* Vol. II: ll. XIV—XXII. Bibl. Teubn.
Procopii Caesariensis opera omnia. Rec. *J. Haury.* Vol. I—II. Bibl. Teubn.
Herondae Mimiambi. Novis fragmentis auctos 4. ed. *O. Crusius.* Ed. minor. Bibl. Teubn.
Apulei opera quae supersunt. Vol. II. fasc. I. (Apologia.) Rec. *R. Helm.* Bibl. Teubn.
Alciphronis rhetoris epist. ll. IV. Ed. *M. A. Schepers.* Bibl. Teubn.
Polybii Historiae. ed. a *L. Dindorfio* curatam retr. *T. Büttner-Wobst.* Ed. II. Vol. I. Bibl. Teubn.
L. Annaei Senecae opera. Vol. I. fasc. I. Diall. ll. XII. Ed. *E. Hermes.* Bibl. Teubn.
Homers Ilias in verkürzter Ausg., von *A. Th. Christ.* 3. Aufl. Leipzig, Freytag.
Homeri Ilias, ed. *P. Cauer.* Pars II: XIII—IIXV. Ed. minor. Leipzig, Freytag.
Vergils Aeneis, hrsg. von *W. Klouček.* 3. Aufl. Leipzig, Freytag.
Xenophons Hellenika, Auswahl von *C. Bünger.* 2. verb. u. verm. Aufl. Leipzig, Freytag.
Eitrem, S., Kleobis und Biton. (Chria. Vidensk.-Selsk. Forh. 1905. 1.) Chria., Dybwad (komm.).
Amicis, E. de, Tre stòrie tratte dai bozzetti della vita militare. Tèsto accentato e annotato da *E. Tróan.* Kria., Norli.
Loewe, R., Germanische Sprachwissenschaft. (Samml. Göschen.) Leipzig, Göschen.
Risberg, B., Den svenska versens teori. I: Rytmik och prosodik. Sthlm., «Ljus».
Skandinavisk Månadsrevy för underv. i de tre hufvudspråken, red. af Universitetslektorerna vid Lunds Univ. Lund, Gleerup.
Judeich, W., Topographie von Athen. Mit 48 Abb. u. 3 Plänen. (Hdb. d. klass. Alt.-wiss., hrsg. von I. v. Müller. III 2, 2.) München, Beck.
Palæografisk Atlas. Oldnorsk-islandsk Afdeling. Udg. af Komm. for det Arnamagn. Legat. Kbhvn., G. B. N. F.
Skovgaard, N. K., Apollon-Gavlgruppen fra Zeustemplet i Olympia. Kbhvn., Lehmann & Stage (komm.). Mit deutscher Übersetzung.
De danske runemindesmærker, undersøgte og tolkede af *Ludv. F. A. Wimmer.* III. Kbhvn., G. B. N. F.
Schenkl, K., Übungsbuch, bearb. von *H. Schenkl & F. Weigel.* 11., gänzlich umgearb. Aufl. Wien, Tempsky.

Indhold af 14de binds 1ste hæfte.

Side

Anmeldelser.

Nekrolog.

NORDISK TIDSSKRIFT

FOR

FILOLOGI

TREDIE RÆKKE

FJORTENDE BINDS ANDET HÆFTE

KØBENHAVN

GYLDENDALSKE BOGHANDEL, NORDISK FORLAG

GRÆBES BOGTRYKKERI

1906

Under medvirkning af:

M. Cl. Gertz, professor, dr. phil., Kbhvn. **Vilh. Thomsen,** professor, dr. phil., Kbhvn. **Ludv. F. A. Wimmer,** professor, dr. phil., Kbhvn.

S. Bugge, professor, Kristiania. **Johan Vising,** professor, Göteborg. **C. M. Zander,** professor, Lund.

redigeret af.

Karl Hude, rektor, dr. phil., Frederiksborg.

Af tidsskriftet udkommer årligt et bind på 4 hæfter, hvert på gennemsnitlig 3 ark. Subskriptionen er bindende for et bind, hvis pris er 6 kroner.

Bidrag til tidsskriftet bedes sendte under redaktørens adresse (Frederiksborg), bøger, afhandlinger og tidsskrifter til anmeldelse under samme adresse eller til Gyldendalske boghandel, Nordisk Forlag, Kbhvn. K.

D'hrr. Anmeldere gøres opmærksomme på, at redaktionen ved at tilstille vedkommende bogs forlægger to exemplarer af anmeldelsen sørger for, at den kan komme forfatteren i hænde.

Bøger indsendte til redaktionen.

Vergils Aeneide, Textausg. für den Schulgebrauch von *O. Güthling.* Leipzig, Teubner.
Weise, O., Charakteristik d. latein. Sprache. 3. Aufl. Leipzig, Teubner.
Q. Horatius Flaccus' Oden u. Epoden, erkl. von *C. W. Nauck.* 16. Aufl., von *O. Weissenfels.* Leipzig, Teubner.
Diodori bibl. hist., rec. *C. Th. Fischer.* Vol. IV. Bibl. Teubn.
Ausgew. Trag. von *Euripides*, erkl. von *N. Wecklein.* II. Iphig. im Taurierland. 3. Aufl. Leipzig, Teubner.
Demosthenes' neun phil. Reden, erkl. von *C. Rehdantz.* II 1. 6. verb. Aufl. bes. von *F. Blass.* Leipzig. Teubner.
Titi Livii l. XXII, erkl. von *E. von Wölfflin.* 4. Aufl. Leipzig, Teubner.
Ciceros Rede für den Dichter Archias, erkl. von *F. Richter* u. *A. Eberhard.* 5. Aufl., bearb. von *H. Nohl.* Leipzig, Teubner.
Briefe d. jüng *Plinius*, hrsg. u. erkl. von *R. C. Kukula.* I—II: Text; Einl. u. Komm. Leipzig, Teubner.
Dittrich, O., Die Grenzen der Sprachwissenschaft. Leipzig, Teubner.
Lehmann, K., Die Angriffe der drei Barkiden auf Italien. Leipz., Teubn.
H. Brunns kleine Schriften, ges. von *H. Bulle* u. *H. Bruun.* II: Zur griech. Kunstgesch. Leipzig, Teubner.
Walberg, E., Juan de la Cueva et son «exemplar poético». (Lunds Univ. årsskr. XXXIX 1, 2.) Lund.

Ad Plauti Asinariam.

Scr. Carolus Thulin.

I. V. 96 Demaenetus. *Qua me, qua uxorem, qua tu servom Sauream*
Potes, circumduce, aufer: promitto tibi
Non offuturum, si id hodie effeceris.
Libanus. *Iubeas una opera me piscari in aere*
† *Venari autem rete iaculo in medio mari*

[*obfuturum* Festus 198 M., *sit* D[1] E, *si* B D[2], *si id* Festus. 99—100 om. Festus, qui adfert 96, 98, 101. *rete* om. E. *immedio* B D.]

Leo ad h. l. «Recte opponi videtur tantum *venari autem in medio mari*; nec tamen facile dixeris quae verba *rete iaculo*, ut interpolatum sit, expulerit». Haec enim verba *rete iaculum* de vero piscatu Plautus adhibet: Truc. 35 *Quasi in piscinam rete qui iaculum parat.* Quae si servantur, ut inconsiderate fecit Ussing, plane nihil restat ridiculi vel perversi, quod tamen sine dubio exprimere voluit Libanus. *Iaculum* servari potest, *rete* omnia corrumpit. Sed eo deleto cum cod. E duobus hiatibus versus laborat. — At non solum in verbo *rete* vitium latet; etiam verbum, quod praecedit, *autem* offendit, cum *aut* exspectemus. Haec duo verba simul corrupta facile omnia explicant. Orta enim sunt *autem rete* ex *aut tereti*. Quod si scriptum erat *autereti*, librarius facile signum duplicationis pro signo litterae *m* accipiens *autem* finxit. Sed cum intelligeret a verbo *autem* versum non incipere posse, *venari* audacter in initium transposuit. Legendum igitur est:

v. 97 *Iubeas una opera me piscari in aere,*
aut tereti iaculo venari in medio mari.

Ad *tereti* cf. Festus p. 363. Liv. 21, 8, 10 *hastili—tereti.* Verg. Aen. 7, 665 *mucrone tereti.* Fortasse servandum est *terete* ne quid mutemus.

Langen, Plaut. Beitr. p. 82 haec protulit:

— *piscari in aere*
Reti, iaculo autem venari in medio mari.

Sed non erui potest, cur adeo temere verba transposita sint.

II. V. 64 *Omnes parentes, Libane, liberis suis,*
Qui mi auscultabunt, facient † obsequellam

Item Nonius 215 M. (nisi quod etiam vitiose *faciunt*), qui *obsequellam* vindicat et huic loco et quattuor aliis: Turpilii duobus, Sallustii uni (Hist. II 7, 8), Afranii uni. *Obsequentiam* nostro loco substituerunt Gruter Scaliger Bentley Goetz et Loewe, omnibus locis substituerunt Bothe (Emend. Non. Rh. Mus. V) et Havet (Mélanges Graux p. 805). Neutrum credibile. Nihilo probabilior coniectura Acidalii: *obsequellam* ⟨*eam*⟩ = in ea re, aut audax illa Leonis:

omnes parentes, Libane, facient liberis [suis],
qui mi auscultabunt, obsequellam ⟨*amantibus*⟩.

Ortum esse credo vitiosum verbum *obsequellam* ex *obsequel*-*l*⟨*ul*⟩*am*. Nam et sententia ipsa hanc subridiculam formam deminutivam commendat («ein wenig Nachsicht») et similes voces deminutivae paulo infra, in eiusdem fabulae v. 223, reperiuntur: oratione *vinnula venustula* (cf. 667 *agnellum haedillum* etc.). Nonius qui omnia verbi *obsequella* exempla colligere voluit, hunc quoque versum Asinariae attulit, sive quod codex eius iam corruptus erat, sive quod parvam discrepantiam formae deminutivae non respexit.

III. V. 45 Demaenetus. *Cur hoc ego ex te quaeram aut cur miniter tibi,*
48 *Propterea quod me non scientem feceris?*
Aut cur postremo filio suscenseam
Patres ut faciant ceteri? — Libanus. *Quid istuc novist?*
Demiror quid sit et quo evadat sum in metu. —
52 Dem. *Equidem scio iam, filius quod amet meus*
Istanc meretricem e proxumo Philaenium.
Estne hoc ut dico, Libane? Li. *Rectam instas viam.*

Duae res in hac parte offensioni fuerunt: verbum *hoc* in v. 45 et structura periodi v. 52 *equidem scio iam filius quod amet meus*. Nam *hoc* explicatione eget, neque credi potest, Plautum sine causa scripsisse: scio *filius quod amet* pro *filium amare*. Sed hae duae offensiones, siquidem ea iungimus quae cohaerent, ipsae inter se tollunt. Nam quamvis multa intercedant, *hoc* verbis demum v. 52 *filius quod amet* explicatur. Diligenter autem observandum est, verba Libani 50—51 seorsum et tacite dicta esse neque Demaeneti sermonem interrumpere. Et paren-

thesis fere loco sunt, quae post *quaeram* vv. 45—50 Demaenetus ipse addidit, ut ambagibus rem praepararet prius quam eloqueretur. Sed etiam in eis sententiis subauditum vivit illud *hoc*: ⟨*hoc*⟩ *scientem* et ⟨*hoc*⟩ *suscenseam*, et tota periodus 45—52 continetur his sententiis, quae proxime inter se respondent: *cur hoc ego ex te quaeram?* (v. 45) et *equidem scio iam* etc. (v. 52): «Warum sollte ich denn dich darüber fragen? — — Ich kenne es schon selbst, dass nämlich — —».

En habes, cur non accusativum cum infinitivo sed *quod* explicativum Plautus elegerit. Exempla conferamus similia.

Poen. 547 *scitis*[1], *rem narravi vobis, quod vestra opera mi opus siet.*

Verba, quae intercedunt, *rem narravi vobis*, effecerunt, ut post *scitis* sequeretur *quod* pro acc. c. inf. Nam, ut nunc est, sententia illa *quod--siet* non minus substantivum *rem* explicat, quam verbo *scitis* subiungitur. Item res se habet

Bacch. 1008 *tantum flagitium te scire audivi meum,*
quod cum peregrini cubui uxore militis.

Eadem vice qua in his exemplis *rem* et *facinus*, in As. 45—52 fungitur verbum *hoc*: ,quod explicativum' post ,scio' ,audivi' adhibitum est, quia praecedunt determinativae illae voces.

Coniunctivus autem in Poen. 547 *quod* — *siet* post *scitis* — *narravi* sine dubio obliquus est, ad rem narratam se referens, ut post *audivi* in

Truc. 382 *Sed quod ego facinus audivi adveniens tuom,*
quod tu hic me absente novi negoti gesseris?
[382 *quod* A. *quid* P. *negoti* A. *negotiis* P.]

ubi *gesseris* idem est quod *gessisse narraris*. Quare etiam in As. 52 post *scio* = *audivi* vel *mihi narratum est* obliquum coniunctivum accipere licet: *quod* — *amet*: «er sei verliebt», «er soll ein Verhältnis haben».

Leoni igitur non possum assentiri, qui credere videtur ,quod cum coniunctivo', etiamsi nulla sit ratio obliqua, nulla vox determinativa, ubivis post verbum *scio* adhiberi posse. Nam Mil. 893 *Dum nescientes quod bonum faciamus, ne formida* ita explicat:

[1] Sic malim interpungere quam cum Leone *scitis rem, narravi vobis.*

«dum (faciamus) nescientes bonum nos facere», cum ita sit interpretandum: «Dum nescientes (sc. nos bonum facere) quod bonum (= aliquid boni) faciamus».

Coniunctivum quidem scite explicat Blass Rh. Mus. 1882 p. 151 sq. verba *equidem scio iam* Libano secum loquenti attribuens et haec coniungens

> 49 *Aut cur postremo filio suscenseam,*
> *patres ut faciunt ceteri, —*
> *— —, filius quod amet meus — —?*

Eiusmodi enim coniunctivus assimilationis praecedit

> 45—8 *cur miniter tibi, Propterea quod me*
> *non scientem fe c e r i s?*

Sed nexum sententiarum hac via corrumpit. Nam Demaeneti, non Libani, esse verba *equidem scio iam*, et ex interrogatione quae sequitur *Estne hoc ut dico, Libane* concludere licet et ex eo quod supra demonstravi, proxime inter se respondere 45 *Cur hoc ego ex te quaeram?* et 52 *Equidem scio iam.*

Anmeldelser.

Otto von Friesen, Om runskriftens härkomst. (Ur: Språkvetenskapliga Sälskapets i Uppsala förhandlingar 1904—1906.) Uppsala 1904, Akad. boktr. III + 55 S.

Siden Wimmers formelt og reelt mesterlige undersøgelse fra 1874 over runeskriftens oprindelse og den forøgede udgave af samme arbejde Die Runenschrift 1887, er der vel fremkommet en række spredte bidrag til runeskriftens historie, deriblandt vel også et og andet værdifuldt, som f. eks. v. Grienbergers forskellige studier. Men det allermeste har kun bidraget til at bringe forvirring på punkter, hvor Wimmers sikre fremstilling synes at give fuld klarhed, og resultatet har da også været det, at et stort flertal af kompetente forskere har sluttet sig til Wimmer og betragtet grundspørgsmålet om runeskriftens oprindelse som afgørende og uomstødeligt løst. Det er det resultat, som af Wimmer i Die Runenschrift s. 176 udtrykkes således: das runenalphabet ist nach dem lateinischen alphabete frühestens am ende des zweiten oder zu anfang des dritten jahrhunderts nach Chr. bei einem der südlich wohnenden germanischen stämme (natürlich an einer einzigen stellen und — können wir wohl getrost hinzufügen — von einem einzigen manne) gebildet, und es hat sich von dort aus allmählich zu den andern nahverwandten stämmen verbreitet.

En af grundene til, at Wimmer har fået et så betydeligt flertal for sin opfattelse af selve runernes opkomst, er sikkert den, at han i det samme skrift med overbevisende skarpsindighed og kraft har afgjort en række andre vigtige spørgsmål vedrørende ældre nordisk sprog; med hensyn til selve runeskriften rammede han en forsvarlig pæl gennem de forskellige fantasier om skriftens ælde og mulige afstamning fra østerlandske alfabeter; han påviste med en til vished grænsende sandsynlighed, at runeskriften kun middelbart har noget med fønikiske skrifttegn at gøre, men direkte var afhængig af sydeuropæiske, latinsk-græske forbilleder, og han beviste uigendriveligt, at det nordiske runealfabet på 16 tegn er en organisk udvikling og indskrænkning af det fællesgermanske ældre på 24 tegn. Man var i beundring herover tilbøjelig til at overse svagheder i bevisførelsen for visse runeformers opståen og

til at glemme, hvad Wimmer ingenlunde selv gjorde, at der var slemme uløste vanskeligheder tilbage. Wimmer regner helt hypotetisk med, at gallerne i Norditalien kunde være mellemmænd, der havde lært den pågældende sydgermanske stamme det latinske alfabet at kende. Men hvorledes forklares så det forunderlige forhold, at goterne og nordboerne har de ældste runemindesmærker, efter alle kyndiges overensstemmende datering meget ældre end vestgermanske indskrifter. Wimmer regner altså faktisk med en østlig-nordlig udbredelse af runerne tidligere end den nordlig-vestlige; dette har formentlig også mer eller mindre bevidst været medvirkende til hans datering af de ældste nordiske mindesmærker, som efter hans mening er adskilligt yngre, end arkæologiens betydelige mænd mener.

Som allerede fremhævet, stod Wimmers opfattelse i det væsentlige urokket trods forskellige angreb og kritiske forsøg. Det vakte derfor stor opsigt, da Bugge ved det femte nordiske filologmøde i Kristiania 1898 holdt et foredrag om runeskriftens oprindelse, hvori han — ifølge hans eget referat, der er meddelt hos v. Friesen i forordet — blandt andet hævdede, at det første germanske folk, som havde brugt runerne, var goterne i det sydøstlige Europa, og at runeskriften fra goterne var kommet til nordboerne og uafhængigt deraf ad en anden vej til de vestgermanske folk på fastlandet og fra dem igen til angelsakserne, og at runeskriftens tegn dels stammede fra latinske bogstaver, dels fra græske. Begge disse hovedsætninger belystes med en række grunde, og der udtaltes helt forbavsende hypoteser om tid, sted og omstændigheder for runeskriftens tilblivelse; men den geniale norske forskers tanker blev kun kendt for en større kreds gennem et meget kortfattet referat i mødets forhandlinger.

Det første på en sammenhængende bevisførelse hvilende bidrag til at løse spørgsmålet om runeskriftens oprindelse ad andre veje end Wimmer bliver da nærværende lille skrift af den unge alvorlige og skarpsindige svenske forsker. Otto v. Friesen er enig med Wimmer i ikke få af de bærende udgangspunkter; han anerkender, at W. har bevist, at runealfabetet på de 24 tegn er ældst, at disse er opstået med sydeuropæiske, ikke med fønikiske forbilleder, og at runealfabetet utvivlsomt har hentet visse af sine tegn fra det latinske alfabet. I modsætning til forgængeren hævder han derimod, at runeskriftens oprindelse ikke skal bestemmes ud fra et enten græsk eller latin, men fra et både græsk og latin, og, efter hans mening, har W. ikke for alvor undersøgt

denne mulighed; fremdeles at kursivskriften sandsynligvis har spillet en større rolle som forbillede end den litterære skrift og indskrift-stilen (W. udleder jo runerne fra de romerske kapitalbogstaver), da det vel var forretningsmænd o. l., som var formidlere; endelig giver han i modsætning til W. arkæologien det afgørende ord, når tidsbestemmelser og kulturstrømninger i jærnalderen skal bestemmes; de sproglige vidnesbyrd kan her på grund af deres knaphed først komme i anden række. Ved denne sidste påstand nærmer vi os udgangspunktet for hele v. Friesens undersøgelse. Denne ér nemlig fremkaldt af Dr. Bernhard Salins bog Die altgermanische Thierornamentik. I denne bog — som anm. kun kender fra v. Friesens referat — udvikles og begrundes ved undersøgelse af oldsagsfundene, at en germansk kultur i det andet århundrede efter Kr. udbredte sig paa den nordlige og nordvestlige kyst af det sorte hav og i de tilgrænsende egne af det nuværende russiske rige. Denne germanske kultur er godtgjort ved fund, som med sikre kendetegn skilles både fra slavisk og keltisk; men den holder sig ikke lokaliseret til de egne, hvor den først er opstået, den forskyder sig i nordvestlig retning op mod det sydøstlige hjørne af Østersøen, hvor vi finder den i Østpreussen allerede omkring 200 e. Kr. Omkring 350 sker der imidlertid en afbrydelse af denne forbindelse mellem Sortehavet og Østersøen; de germanske oldsager forsvinder mod øst, medens de stadig optræder talrigt ved den sydvestlige kyst af Østersøen, i Danmark, Norge og delvis Sverige, hvilke egne lige så fuldt som de østlige har været under indflydelse af den germanske sortehavs-kultur. Grunden til denne spaltning er efter Salins mening slavernes fremstød i vestlig retning fra deres oprindelige bolig nordøst for Karpaterne, og følgen af dette fremstød blev igen, at den sydøstlige og den nordvestlige germanske kulturgruppe nu trods oprindelig lighed udviklede sig videre uden gensidig påvirkning. Vel sagtens under tryk fra hunnernes side breder sortehavsgermanerne sig med vestlig retning over den nordlige del af Balkanhalvøen, Ungarn, Alpelandene, Italien og Frankrig i slutningen af 4. og begyndelsen af 5. århundrede. Samtidig får den nordvestlige kulturgruppe med Hannover og tilgrænsende egne som midtpunkt en original udvikling og breder sig dels mod vest til England, dels mod syd over Rhinlandene mod alperne, hvorved de to germanske strømme atter kommer til at møde hinanden. Nu er det utvivlsomt, at runerne først optræder inden for de her nævnte kulturstrømme, og det falder da straks i øjnene, når man f. eks. følger Wimmers datering af ind-

skrifterne med de ældre runer, at de ældste findes i den nordgående kulturstrøm, hos sortehavs- og hos østersøgermanerne, de yngre i den fra Hannover udgående bevægelse mod vest og syd.

Her kunde det nu synes påfaldende, hvorfor ikke den gotiske bevægelse mod vest bragte kendskabet til runeskriften med sig. Salins svar herpå er, at Wulfilas virksomhed i Møsien i det 4. årh. forhindrede dette; det var hans for bibeloversættelsen dannede alfabet, der trængte igennem hos goterne, og som disse førte med sig under deres fremstød mod vest. Med hensyn til runeskriftens oprindelse bliver den lære vi på forhånd kan drage af Salins arkæologiske undersøgelser, at vi for at efterforske runernes oprindelse ma have vor opmærksomhed henvendt pa sortehavslandene. — v. Friesen slutter sig uden forbehold til denne ad arkæologisk vej fundne stedbestemmelse for runeskriftens tilblivelse. Gennem en kritik af de hidtidige kronologiske angivelser om de gotiske runemindesmærker og runeindskrifter fra de danske mosefund — hvor der som bekendt er ret stor uenighed mellem svenske arkæologer, Montelius, danske, Sophus Müller, og sprogforskere, Wimmer — kommer han til følgende tidsbestemmelse for runernes opståen: ca. 200 efter Kr., et resultat, der falder sammen med Wimmers, som ganske vist hviler på helt andre forudsætninger. Ud fra samtlige foreliggende omstændigheder, Wimmers, Bugges og Salins undersøgelser, hævder da v. Friesen, at germanerne i det 2. eller 3. årh. e. Kr. i landene nærmest nord og nordvest om det sorte hav under stærk påvirkning fra den klassiske kultur også har lært bogstavskriften at kende. Tager man nu hensyn til, hvad vi ved om goterne, kan det næppe være tvivl om, at det er dem, der ved Sortehavet har tilegnet sig bogstavskriften, ydermere da alle er enige om, at goterne på Wulfilas tid kendte runerne, der jo har haft indflydelse pa det wulfilanske alfabet.

Det er vanskeligt at sige, om hele denne udvikling virkelig kan holde stik for en nærmere sagkyndig prøvelse. Af afgørende vigtighed vil det her først og fremmest være, hvor stor beviskraft man kan tillægge den forhistoriske arkæologis tids- og vandringsbestemmelser. Efterhånden har denne videnskab vel fået materiale nok og undersøgelsesfasthed nok til at bestemme typer og disses stedlige forekomst og ud fra dette at sandsynliggøre vandringer og kulturstrømninger. Jeg ser dog ikke rettere, end at Wimmers grundsyn stadig slår bedst til: en sproglig tids- og stedsbestemmelse, som der kan gives gode grunde for, levner mindre plads

for vilkårlighed og gætning end en udelukkende arkæologisk bestemmelse. Lad os blot tænke på, hvilke fortvivlede resultater med hensyn til germansk etnografi O. Bremer har fået ud af det arkæologiske materiale. På den anden side skal det ikke nægtes, at Salin — v. Friesens teori har en højst tiltalende forhåndssandsynlighed ved sit på én gang vide udsyn og ved på en anskuelig måde at løse to af runeproblemets største vanskeligheder: goternes tidlige kendskab til runeskriften og den påfaldende omstændighed, at de ældste nordiske runeminder er ældre end vestgermanernes.

Mod v. Friesens næste påstand kan der næppe rejses afgørende indvendinger, den nemlig, at goterne ved det sorte havs nordkyst i det pågældende tidsrum havde lejlighed til at komme i berøring både med hellenistisk og romersk kultur. For det første punkts vedkommende er sagen vel utvivlsom; sortehavslandene droges jo mange århundreder før den kristne tidsregning ind i den græske kultursfære og blev der langt op i den byzantinske tid. Og det romerske fremstød mod Dacien, hvor meget eller hvor lidt det end har betydet, godtgør i hvert fald, at der var mulighed for romerske kulturstrømninger ved Sortehavet omkring 200 e. Kr. Men at den græske kultur var overvældende i disse egne har jo dog al sandsynlighed for sig. Ganske uvilkårligt tvinges v. Friesen da i retning af runealfabetets væsentlig græske oprindelse; at der er forbindelse med det græske alfabet finder han på forhåand fremgår af to karakteristiske ejendommeligheder ved runeskriften, runernes navne med selvstændig glosebetydning — der jo ikke kendes i latin — og «stavelsetegnet for ηg», der umiddelbart efterligner det græske $\gamma\gamma$. På det første punkt lægger som foran angivet også Bugge stor vægt; men går det an uden videre at slå fast, at *ng*-runen har lyd-værdien $\eta + g$ og så ydermere bygge en vigtig påstand derpå? Wimmer opfatter jo vedblivende denne rune som tegn for ganenasal, altså som konsonant — ikke som ‚stavelsetegn', og selv om v. Friesen med støtte hos Bugge, v. Grienberger o. a. tør hævde, at der o f t e skal læses *j*, hvor W. læser η, må det bestemt hævdes, at denne sag ikke kan betragtes som uomtvistelig. Det er ret forbløffende, sålænge der ikke foreligger fyldig redegørelse, at se dette punkt anført som et apriori-bevis for runeskriftens forbindelse med det græske alfabet, samtidig med at Wimmer Die Runenschrift s. 116 drager den stik modsatte slutning af *ng*-runen.

På den anden side må jeg indrømme, at hvis vi kan tiltræde den nye opfattelse af sted og tid for runeskriftens opståen, vil

alene dette, støttet af rune-navnene, gøre det sandsynligt, som v. Friesen siger, «att i runraden ingå såväl latinska som grekiska tecken»; ti også efter v. Friesen mening har Wimmer en gang for alle godtgjort, at runerne for *f* og *h* udgår fra det latinske alfabet.

Efter denne almindelige indledning, som jeg foran kort har gengivet grundtanken af, går forf. i resten af sit skrift over til en redegørelse for de enkelte runers herkomst. Resultatet af denne granskning sammenfatter han s. 45 således:

1) femten runer udgår med sikkerhed eller sandsynlighed fra det græske alfabet;
2) fem runer kan afledes af det græske eller det latinske alfabet;
3) fire runer stammer med sikkerhed fra det latinske.

En nærmere granskning af disse forhold viser, at det latinske alfabet ved dannelsen af runeskriften kun er blevet anvendt i to tilfælde, nemlig hvor et tilsvarende runetegn savnedes i græsk eller for at undgå sammenfald med et andet runetegn. Heraf drager forfatteren da den slutning, at også de fem runetegn, der efter hans mening med lige stor sandsynlighed kan udledes af begge alfabeter, i virkeligheden udgår fra det græske .

Hovedresultatet bliver da, at tyve runer stammer fra græsk og fire fra latinsk alfabet.

Af enkeltheder fremhæves:

Runerne for *a*, *i*, *b*, *s*, *t*, *k*, *m*, kan utvivlsomt lige så let udledes af det græske som af det latinske alfabet; på den anden side forekommer det mig afgjort at *n*- og *l*-runen lettest udledes af det græske. v. Friesen er enig med W. om, at runerne *f*, *h*, *r* og *u* har latinsk oprindelse, kun at han afleder den sidste af latinsk *o*, ikke af *u*(*v*). Det går med stor lethed at aflede *e*, *ẹ* og *o* af græsk η, ε og ω; vanskeligere er forholdet ved runen for *w* (lat. *u* eller gr. ligatur for $\varepsilon\iota$), γ (lat. *g* eller forkortelse af gr. ov) og *þ* (der kun i ringe grad ligner forbillederne). Ganenasalrunen betragtes udelukkende som tegn for ηg (stavelsetegn) og sættes udenvidere $=$ gr. $\gamma\gamma$; her må der rigtignok energisk mindes om, at forholdet mellem *j*- og *ng*-runen er meget omtvistet, og om Wimmers særstandpunkt. Men størst diskussion vil sikkert v. Friesens sidste ligninger volde, nemlig at:

runetegnet for *d* $=$ gr. ϑ
— - *g* $=$ gr. χ
— - *þ* $=$ gr. φ
— (slutnings) ʀ $=$ gr. ψ

I første øjeblik studser man over de dristige sammenstillinger, der ganske vist støttes ved overensstemmelsen mellem de sammenlignede former. Og det må indrømmes, at v. Friesens udvikling her som overalt er velgrundot og ledsaget af et godt gennemtænkt bevismateriale. Mest påfaldende forekommer det mig, at oldnordisk *þ* skulde stamme fra græsk *φ*; der er ganske vist, som v. Friesen fremhæver, akustisk lighed og derved mulighed for forveksling mellem de to ustemte hæmmelyd; men gotisk har jo netop nøje holdt dem ude fra hinanden; medens andre germanske, deriblandt de nordiske sprog har overgangen *þl* > *fl*, har gotisk den oprindelige lyd, men ikke desto mindre skulde det bruge tegnet for en græsk *f*-lyd til at udtrykke sit *þ*!

I bogens slutning berører forfatteren spørgsmålet om runernes rækkefølge — den fra mellemjærnalderen kendte behøver jo ikke at være den oprindelige — og om deres forhold til Wulfilas gotiske alfabet; dette opfatter han nærmest som en grundig reform af runealfabetet i den nøjest mulige tilslutning til samtidens græske skrift; derved bliver altså det wulfilanske alfabet en vigtig kilde til vort kendskab til runerne i deres ældste tidsrum; endelig tales der kort og hypotetisk om runernes ældste historie. Her som overalt findes der interessante udtalelser og synspunkter, men sikkert også meget, hvorom der foreløbig intet kan siges med sikkerhed.

Otto v. Friesens bog fortjener at læses af alle, der er interesserede i den nordiske sprogforskning, og der kan næppe være tvivl om, at den betegner en ny mærkepæl i runologiens historie og vil fremkalde en forhåbentlig frugtbringende drøftelse mellem de specielt sagkyndige paa det svære område, hvor dens undersøgelse bevæger sig. Man føler sig ligefrem imponeret af den koldblodige sikkerhed og selvbeherskelse, hvormed forfatteren i kort og knap form gennemfører sin i og for sig så radikale opfattelse. Men den korte og sammentrængte fremstilling gør også, at langt fra alle enkeltheder virker med samme overbevisende kraft som Wimmers omskuende og fyldige begrundelse. v. Friesens bog er i hvert fald et værk af overordentlig videnskabelig interesse og det betydeligste, som på dette område er fremkommet siden Wimmers Die Runenschrift.

Odense, september 1905.

Karl Mortensen.

Commentationes philologae in honorem *Johannis Paulson*. Scripserunt cultores et amici. Gotoburgi 1905, Wettergren & Kerber. 213 pp.

Dette Skrift, som er dediceret Prof. Johs. Paulson i Göteborg paa hans 50 Aars Fødselsdag, indeholder 20 paa Svensk og Latin skrevne Afhandlinger af et meget forskjelligartet Indhold. Der er først nogle Arbejder, som indskrænke sig til at give rent faktiske Oplysninger, saaledes *Wåhlins* Kollation af et Vegetiushaandskrift, der findes i Lund, og *Lundströms* Rettelser og Tilføjelser til Tamilias Katalog over de græske Haandskrifter i Biblioteca Vittorio Emanuele i Rom. Andre Afhandlinger ere af sprogligt Indhold. Saaledes søger *Johansson* at finde en Forklaring af det homeriske Ord *τερμιόεις*, der bruges baade om et Skjold og om en Chiton; han forklarer det som «beklædt med Skind». *Lidén* behandler Ordet *σατίνη*, som forekommer i en homerisk Hymne i Betydningen «Stridsvogn», og søger at godtgjøre, at det er et armenisk Laaneord, optaget gjennem Phrygisk. Af sproglige Undersøgelser vedrørende Latin forefindes en Afhandling af *Ahlberg* om Elision af lang Vokal + *s* hos Plautus; om Tilladeligheden af en saadan Elision har der været Tvivl, men Forfatteren mener, at den kan tilstedes, saafremt et andet nærstaaende Ord med samme Endelse gjør det utvivlsomt, hvorledes den borteliderede Endelse skal suppleres; det lykkes ham dog ikke helt at klare alle tvivlsomme Steder. De latinske Synonymer *prodigium*, *portentum*, *ostentum* og *monstrum* behandles udførligt af *Thulin*, medens *Samuelsson* ved Exempler fra latinske Forfattere, især Cicero og Livius, søger at udfinde Regler for Anvendelsen af det reflexive Pronomen som visende tilbage paa det logiske Subjekt til en absolut Ablativ. Saa er der en Del kritisk-exegetiske Afhandlinger. *Lagercrantz* forklarer Beskrivelsen af Ploven hos Hesiodos (Op. 465 sqq.) ved Hjælp af en lille Terracottafigur fra Tanagra, og *Danielsson* drøfter udførligt to vanskelige Steder hos Æschylos: Sept. v. 10 sqq. (behandlet af Madvig Adv. I 194) og 576 sqq.; sidstnævnte Sted læser han: *καὶ τὸν σὸν αὖθις πρόσφορ' αὐταδελφεόν, ¦ ἐξυπτιάζων ὄνομα πολυνεικοῦς λίαν ¦ δίς τ' ἐν τελευτῇ τοὔνομ' ἐνδατούμενος, ¦ καλεῖ κτλ.*, ɔ: «og han nævner atter din kjødelige Broder med de ham tilkommende Navne, idet han lægger Navnet den altfor Hadefulde til Grund og til Slutningen anbringer Navnet to Gange». Om Betydningen af Ordet *παρεξειρεσία* hos Thukydid (IV 12 og VII 34 og 40) handler *Alexanderson*; han forkaster den i nyere Tid af Assmann fremsatte Forklaring («Aarebryn» Gertz) og vender tilbage til den gamle Forklaring, at det skal betyde Skibets forreste og agterste Del, hvor der ingen Aarer fandtes. En Del Steder hos Statius behandles af *Törnebladh*, medens *Persson* behandler Steder hos latinske Panegyrikere. *Janzon* giver en Over-

sættelse af Properts V 11 og forsvarer iøvrigt Digteren mod Schück, som har paastaaet, at hans Digtning er helt opfyldt af «kvinnokropp», og *Sylwan* giver en historisk Oversigt over Behandlingen af Hexametret i Svensk. Fremdeles er der nogle litteratürhistoriske Afhandlinger. *Röding* taler om det homeriske Spørgsmaal ud fra den Forudsætning, at Homerkritiken har sat sig til Opgave at skjelne mellem «homerisk» og «uhomerisk», og kommer som Følge heraf til at fremsætte flere selvindlysende Paastande. *Kjellberg* polemiserer mod Bethes Theorier angaaende det homeriske Sagnstofs Oprindelse fra det europæiske Grækenland; der kan være Grund til at fremhæve hans Advarsel mod i enhver Henseende at sætte Lighedstegn mellem en Sagnfigur og en Kultusskikkelse. Adskillige nye Synspunkter findes i *Nilssons* Afhandling om Dødsklagen og Tragedien. Han søger Tragediens Oprindelse i saadanne Dødsklager, hvoraf der fremstilles adskillige i de homeriske Digte, hvor een Person fører an, og de øvrige stemme i med; Tragedien skal da fra først af have været en Klage over Dionysos's Død, hvorved der ofredes Bukke, og de optrædende Personer iførte sig Bukkenes Skind; derimod skal den ikke, som ofte antaget, have udviklet sig af Satyrspillet. Om Thukydids peloponnesiske Kilder handler en Afhandling af *Lindskog*; han fremhæver den gjennemgaaende Modsætning mellem Sparta og dets Forbundsfæller i den peloponnesiske Krig og viser, hvorledes Thukydid ved flere Lejligheder slutter sig til Forbundsfællernes Synsmaader; han formoder derfor, at han tildels bygger paa korinthiske Kilder. *Österberg* opkaster, idet han tager sit Udgangspunkt i Horats's 1ste Epode, det Spørgsmaal, om Horats og Mæcenas have været tilstede i Slaget ved Actium, og kommer til det Resultat, at ingen af dem har været det, men at Mæcenas til Trods for Horats's Udtalelser i det nævnte Digt under hele Felttoget har opholdt sig i Italien. Endelig behandler *Wallerius* Platonismen hos Clemens Alexandrinus; hans Iagttagelser ere rigtige nok, men selvfølgelig kan han ikke paa nogle faa Sider bringe synderligt Nyt i et saa omfattende Spørgsmaal.

Hans Ræder.

Richard Heinze: Virgils epische Technik. Leipzig 1903. Teubner.

Das groß angelegte Werk zerfällt in zwei Teile von ungefähr gleichem Umfang. Der erste Teil enthällt Analysen von fast allen Partien der Aeneis (nur die Nekyia ist übergangen)[1]; der

[1] Diese Auslassung, die S. 286 ganz beiläufig durch einen Hinweis auf Nordens bevorstehende Arbeit motivirt wird, ist schwerlich zu recht-

zweite ist systematischer Art und behandelt in fünf Kapiteln Virgils Arbeitsmethode, Erfindung, Darstellung, Komposition und künstlerische Ziele. Ausgeschlossen sind Sprache und Metrik.

Der Verfasser hat seine Aufgabe so eng wie möglich gefaßt, was bei der Größe des Themas nur zu billigen ist. Er will Virgils künstlerische Grundsätze und Gewohnheiten erforschen; von seiner dichterischen Begabung ist nur ausnahmsweise und beiläufig die Rede. So wird das Buch mehr eine Darstellung von dem was Virgil gewollt als von dem was er gekonnt hat. Ferner ist die Untersuchung ziemlich streng auf Virgil und zwar auf die Aeneis beschränkt. Natürlich werden Homer und Apollonios fortwährend herangezogen; weitergehende Parallelen finden sich selten. Das war, wie H. selbst in der Vorrede bemerkt, im Ganzen nicht gut anders zu machen; trotzdem wird der Leser an einigen Stellen eine Erweiterung der Untersuchung vermissen. So hat H. S. 291 f. die an sich richtige Beobachtung, daß die physische Seite der Götter bei Virgil etwas mehr hervortritt als bei seinen unmittelbaren Vorbildern, dahin erklärt, daß Virgil auf naturphilosophische Deutungen der Göttervorstellungen anspielen wolle. Es ist möglich daß er Recht hat; doch wäre zu erwägen, ob nicht hier ein allgemeiner Zug späterer Poesie vorliegt — was sich freilich nur durch eine weitausholende Betrachtung ausmachen läßt. Ähnliches gilt von der Behandlung des Fatums bei Virgil; auch hier ist eine historische Untersuchung nötig um Klarheit und Sicherheit zu schaffen. S. 282 ff. und 410 ff. wird ausgeführt, daß Virgil in seinen Reden nicht so sehr auf die Vertiefung eines einzelnen Beweggrundes als auf die Häufung aller möglichen Argumente bedacht ist. Das ist unzweifelhaft richtig und meines Wissens bisher nicht hervorgehoben; es ist aber, wie H. selbst S. 135 andeutet, gewiß nichts für Virgil charakteristisches, sondern ließe sich von Homer durch das Drama und die Beredsamkeit bis zur hellenistischen Poesie verfolgen. — Endlich will H., wie er selbst in der Vorrede sagt, «nicht Werturteile fällen, sondern historische Tatsachen feststellen». Diesem Program treu zu bleiben ist ihm offenbar sehr angelegen gewesen; aber durchführbar war es nicht. In nicht wenigen Fällen hat Heinze, nachdem er ein künstlerisches Princip dargelegt hat, doch die Frage gestellt und beantwortet, wie dies Princip wirkt, ob das Resultat ästhetisch günstig war oder nicht. Mitunter war dies gar nicht zu vermeiden. So hat H. richtig beobachtet, daß Virgil bei der Schilderung von Örtlichkeiten keine eigentliche Beschreibung vorausschickt, sondern die örtlichen Momente, auf die es bei der Handlung ankommt, erst im Verlauf derselben je nach Bedürfnis hervorhebt. Selbstverständlich hat er nicht unterlassen zu bemerken, daß diese Ma-

fertigen; tatsächlich ist denn auch die Nekyia durch diese Arbeitsteilung zu kurz gekommen.

nier gewöhnlich zur Unklarheit oder doch Unanschaulichkeit führt[1]. Dem gegenüber stehen aber andere weit zahlreichere Fälle, wo er sich mit der Darlegung des Princips begnügt hat, obgleich die Frage, was bei dem Princip herauskommt, mindestens ebenso berechtigt war. Man bekommt durch dies Verfahren leicht den Eindruck, dass H., wo er schweigt, die Grundsätze Virgils gutheißt; und dieser Eindruck ist mitunter recht unangenehm. So wird in dem letzten Abschnitt «Erhabenheit» richtig als Virgils oberstes Ziel bezeichnet, und dabei gelegentlich bemerkt, daß in einem Punkt, der Betonung der Größe, die Erhabenheit hin und wieder ins Maßlose überschlägt. Das gibt dem Leser das Recht zu der Frage, ob es denn sonst mit der Erhabenheit der Aeneis überall seine Richtigkeit habe; eine Frage, die mit der Bemerkung S. 469 («Man wird trotzdem nicht die Empfindung haben, als wäre die Erhabenheit der Aeneis ‚gemacht'») noch lange nicht beantwortet ist — ganz abgesehen davon, daß diese Bemerkung eine sehr dreiste Behauptung enthält. Die Sache ist wohl die, daß eine Objektivität wie sie H. anstrebt bei der Behandlung eines Kunstwerks überhaupt nicht durchführbar ist — auch in einem andern und tiefern Sinne nicht. Ich werde weiter unten auf diesen Punkt zurückkommen.

Sieht man von den Beschränkungen ab, die sich H. selbst auferlegt hat, so wird man urteilen müssen, daß er seine Aufgabe im Ganzen sehr tüchtig, teilweise sogar vorzüglich gelöst hat. Innerhalb des ersten Teils möchte ich besonders die Behandlung des dritten Buchs hervorheben. H. weist hier die allmälige Aufklärung über das Ziel der Fahrt als leitenden Gedanken nach; ein Vergleich mit den übrigen Büchern führt zu dem Ergebnis, das III zu den spätesten Partien der Aeneis, wenigstens des ersten Teils derselben, gehören muß. Die Frage ist schon vielfach in verschiedener Weise beantwortet worden; nach Heinze wird man sie wohl als erledigt betrachten dürfen. (Ein leiser Zweifel ist mir noch geblieben, ob nicht die Stellen in den übrigen Büchern, an denen das Ziel der Fahrt feststeht, sich durch Rücksichten auf die künstlerische Wirkung der jeweiligen Stelle erklären lassen.) — Innerhalb des zweiten Teiles von dem Werk scheint mir besonders gelungen der erste Abschnitt des ersten Kapitels (die Vorbilder): Virgils Abhängigkeit von seinen Mustern ist hier scharf und erschöpfend charakterisirt. Im zweiten Kapitel («Erfindung») wird das Übergewicht der psychologischen Seite über den äußerlichen Momenten der Handlung richtig hervorgehoben. Ganz vortrefflich ist was S. 314—16 über den dramatischen Zug in der

[1] Wenn er es dabei unentschieden läßt, ob die Anschauung schon bei Virgil fehlte oder nur in der Darstelluug ausbleibt, so ist das zu vorsichtig geurteilt. Er hat selbst zugestanden, daß Virgil wenig Phantasie hatte; damit ist die Beantwortung seines Zweifels gegeben.

Aeneis gesagt wird, ebenso S. 372 ff. die Charakteristik der Erzählung und Replikbehandlung Vergils; nicht weniger S. 258 die Bemerkung über die Komposition der Aeneis in Büchern, deren jedes für sich ein Ganzes ausmacht; durchaus zutreffend wird dieser Grundsatz Virgils auf die Sitte der *recitatio* zurückgeführt. Überhaupt enthält der ganze zweite Teil eine Fülle neuer und richtiger Beobachtungen, aus welchen auch wer sich eingehender mit Virgils Technik beschäftigt hat sehr viel lernen kann.

Diesen großen Vorzügen des Buches stehen freilich nicht unerhebliche Schwächen gegenüber. Um diese zu charakterisiren, greife ich zunächst einige Abschnitte zu näherer Beleuchtung heraus.

In der Behandlung der Dido-Episode hebt Heinze richtig hervor, daß Dido durchgängig in den Vordergrund tritt, und daß wir von Aeneas sehr wenig, von seinen Gefühlen fast nichts hören. Er meint S. 121, das habe seinen Grund nicht nur in des Dichters Scheu, bei seines Helden Schwäche zu verweilen, sondern auch in der künstlerischen Tendenz, die Einheit der Erzählung streng zu wahren. Ich glaube, das erste Motiv überwog durchaus; die Einheit der Erzählung in einer Liebesgeschichte dadurch zu wahren, daß man nur von der einen Partei handelt, wäre eine seltsame Anwendung eines an sich richtigen Grundsatzes. Weiter vermisse ich bei Heinze eine Betrachtung darüber, was Virgils Zurückhaltung auf diesem Punkt ihm gekostet hat. Erstens haben wir vor der Vereinigung der beiden kein Wort davon gehört, daß auch Aeneas verliebt sei; dadurch wird das Beilager selbst zu einem psychologischen Rätsel. Die Jagdbeschreibung und das Göttergespräch und die Verse IV 165 ff., über die Heinze zweimal in Entzücken fällt, sollen den Leser vergessen machen, daß das psychologische Correlat zum faktischen Vorgang fehlt. Virgil hat das sehr wohl gewußt, und läßt deshalb nachträglich Dido selbst das Verhältnis als Ehe proclamiren — ganz richtig; nur hätte es von Anfang an eine Ehe sein müssen, so wie die beiden nun einmal sind. So kann er aber diese Auffassung als Dido's hinstellen, und den Aeneas nachher ihre Bezeichnung des Verhältnisses zurückweisen lassen (338 f.). Wiederum sehr richtig: Aeneas darf eine Ehe nicht brechen; nur hätte er dann freilich etwas früher gegen Didos Auffassung protestiren müssen. Und so kann man fortfahren: die Ungereimtheit, die in der Menschenwelt vorhanden ist, spiegelt sich in der Götterwelt wieder, wo das Auftreten beider Göttinnen ungenügend und willkürlich motivirt ist. Fragt man nun, woher alle diese Schwierigkeiten, so finde ich nur die Antwort, daß die Vereinigung der beiden, so wie Virgil einmal seinen Helden charakterisirt hat, eben nicht zu bewerkstelligen ist. Aeneas kann sich weder in einen ganz gemeinen Liebeshandel einlassen nur um die Zeit zu vertreiben, noch kann er sich ernstlich verlieben und dann doch die Ehe ausschlagen, noch darf er ein gebrochenes Ehebündnis hinter sich haben. Dies hat alles Virgil vollkommen klar gestanden;

trotzdem wollte er aus naheliegenden Gründen auf die Episode nicht verzichten. Von diesem Gesichtspunkt aus, und nur von diesem, läßt sich die ganze Komposition des vierten Buchs aufrollen; nur von dieser Voraussetzung aus versteht man, warum Virgil schweigt, wo er reden müßte, warum er seine Götter an die Stelle der natürlichen Psychologie setzt. Es ist alles bewußte Absicht, um den Leser über die Schwierigkeiten hinwegzutäuschen, die dem Dichter selbst klar genug waren. Und nicht allein für das vierte Buch, sondern immer wieder in der ganzen Aeneis ist dieser Gesichtspunkt, im Kleinen wie im Großen, der einzig fruchtbare; im Großen, um es nur anzudeuten, für die Behandlung der Ereignisse in Latium, wo Allecto statt jeder vernünftigen Psychologie herhalten muß, weil eine vernünftige Psychologie eben unmöglich ist; im Kleinen z. B. an der von H. ganz richtig erklärten Stelle IV 65 ff., wo die Opfer — echt virgilisch — weder günstig noch ungünstig sein dürfen. Auch die Nisus-Euryalus-Episode in IX, auf deren Verteidigung H. viel Scharfsinn vergeudet hat, gehört hierher: die beiden sollen fallen, müssen aber vorher etwas ausrichten: deshalb läßt sie Virgil etwas tun, was sie unter den gegebenen Umständen nicht tun dürften, und sucht dies so gut es anging zu motiviren.

H. hat weiter beobactet, daß Virgil eine durchgeführte Charakterisirung der Dido nicht gegeben hat, und daß er statt dessen durch Häufung von allen möglichen Motiven ihren Tod zu begründen versucht hat; dann heißt es (S. 136): «Und eben diese Kunst, die durch eine einzige Tat herbeigeführte Situation sich so zu sagen in natürlichem Wachstum nach allen Seiten entfalten zu lassen, diese Kunst zwingt dem Leser unvermerkt das Gefühl der Notwendigkeit des tragischen Schlusses auf, wie es bei andern großen Dichtern aus den Voraussetzungen eines konsequent gezeichneten und tief angelegten Charakters herauswächst.» — Ich denke, das Gefühl der Notwendigkeit kann überhaupt nur aus dem Zusammenspiel des Charakters mit der Situation hervorgehen; wo das eine Glied fehlt, bleibt trotz aller Kunst nur das Gefühl der Willkürlichkeit. So auch bei Virgil: willkürlich ist die Betonung der Treue gegen den ersten Gatten (das hat Heinze eigentlich selbst richtig gesagt S. 122 f.; nur mischt er mit der Hervorkehrung der moralischen Seite Ungehöriges hinein); willkürlich ist das Ausbleiben aller Sorge um die Zukunft Carthagos bei der sterbenden Dido (so auch Heinze S. 135); willkürlich vor allem die Häufung der Prodigien V. 452 ff., wo man den Arrangeur auf frischer Tat ertappt. — S. 134 wird Didos Gedanke, Aeneas für seine Untreue leiblich zu bestrafen, unter den Begriffen des Niedrigen, Tückischen, Gehässigen und barbarisch Rohen subsummirt. Das ist freilich ganz im Sinne Virgils: Dido darf auf diesen Ausweg nur in einem Moment des Wahnsinns verfallen. Aber so wie Virgil selbst den ganzen Hergang dargestellt hat,

wäre eine persönliche Rache von Seiten Didos ein durchaus natürliches und berechtigtes Vorgehen. Daß Virgil das ausschließt, ist wiederum Willkür, durch das Schuldbewußtsein Didos willkürlich motivirte Willkür.

Zu ähnlichen Betrachtungen gibt ein anderer Abschnitt bei Heinze Anlaß: die Behandlung der Charakterzeichnung bei Virgil. Neu ist hier vor allem die Vermutung, Virgil habe es bei Aeneas auf eine Charakterentwickelung abgesehen. H. stützt sich hier auf der richtigen Beobachtung, daß Aeneas in dem ersten Teil des Gedichts schwächer und zaghafter erscheint als in dem zweiten. Trotzdem ist die Vermutung sicher unrichtig. Erstens würde eine derartige Absicht Virgils in der gesammten antiken Litteratur allein dastehen; wenigstens kenne ich keinen einzigen sichern Fall einer Charakterentwickelung bei einem antiken Dichter. Zweitens bemerkt Heinze selbst, daß die Stimmung des Aeneas, wie sie VIII 18 ff. geschildert wird, gegen seine Vermutung spricht; ich halte es aber für ausgeschlossen, daß Virgil eine solche Idee, wenn er sie einmal gefaßt hätte, auch nur momentweise hätte vergessen können; dafür arbeitet er viel zu sorgsam und bewußt. (Widersprüche in Äußerlichkeiten sind natürlich was ganz anderes, und auch sie sind, darin gebe ich Heinze Kroll gegenüber vollkommen Recht, selten genug aus bloßer Unachtsamkeit zu erklären.) Endlich widerstrebt die ganze Komposition des vierten Buchs, so wie ich sie oben andeutungsweise dargelegt habe, der Annahme Heinzes aufs Entschiedenste. Wäre nicht Virgil an der Erhabenheit seines Helden, an seiner durchgehenden Festigkeit und Tugendhaftigkeit, von Anfang an alles gelegen gewesen, so hätte er in der Didoepisode die erwünschteste Gelegenheit gehabt, Aeneas als menschlich und dennoch sympatisch und entschuldbar darzustellen. Der Fortschritt, den H. findet, ist nur Schein, durch die Rücksichten auf die Komposition hervorgerufen; Virgil ist überhaupt kein Charakterdarsteller, er ist in dieser Beziehung vor allem von den Anforderungen der jedesmal vorliegenden Situation gebunden. Im vierten Buch kreuzt sich freilich dieses Princip mit einem noch höheren Grundsatz Virgils: der Erhabenheit seiner Personen und besonders seines Helden; daher sein Schweigen. Wie wenig Interesse Virgil für Charakter hat, zeigt sich auch in einem Zug, den H. merkwürdiger Weise nicht beachtet hat: daß er seine Personen niemals durch die Rede anderer direkt charakterisirt, obgleich dies Mittel mit der epischen Technik durchaus zu vereinigen ist und bei Homer vielfach verwendet wird. — In Turnus findet H. das Gegenstück zu Aeneas; es ist derselbe Heldenmut, nur ohne Beherrschung: *vis consilii expers*, die daher dem Untergang verfallen ist. Als besonders fein wird hervorgehoben, daß er den Mut verliert als die Entscheidung bevorsteht (XII 220), und daß er zuletzt um sein Leben bittet (932 ff.). Was das erste betrifft, so sind die Verse 220 ff. nur

deshalb geschrieben, weil Virgil die Motive für den Vertragsbruch wie gewöhnlich häufen will; daß Turnus den Mut verloren hat, unterläßt er wohlweislich zu sagen, überläßt es vielmehr dem Leser, ob er das gesenkte Auge und die Blässe des Gesichts als zufällige Umstände oder als Zeichen der Furcht deuten will. Und mit der Bitte um das Leben steht es nicht viel anders: sie ist viel mehr dazu da, um Aeneas in ein schmeichelhaftes Licht zu stellen, als um Turnus zu charakterisiren. Was sonst bei Turnus als Individualisirung aussieht, sind nur die typischen Züge des Jünglingalters. Und wie wenig überhaupt Virgil im letzten Teil des Gedichts auf wirkliche Charakterentfaltung bedacht war, zeigt am besten die Einführung der Allecto; mit der, freilich durch die Umstände gebotenen, durch und durch äußerlichen Motivirung der Ereignisse in Latium hat er sich von vornherein die Möglichkeit abgeschnitten, die Handlung von innen heraus zu gestalten. —

Es zieht sich durch das ganze Buch von Heinze eine Polemik gegen Krolls Studien über die Komposition der Aeneis (Neue Jahrbb. Suppl. 27). In Einzelheiten ist H. Kroll gegenüber hie und da im Unrecht; principiell hat er aber durchaus Recht, wenn er die vielen Anstöße, die sich in der Aeneis finden, nicht wie Kroll aus der Unfähigkeit Virgils herleiten will, über den Teil seiner Dichtung hinauszudenken, mit dem er gerade beschäftigt ist. Unebenheiten und Widersprüche lassen sich bei Virgil fast immer entweder aus seinen künstlerischen Grundsätzen oder aus sorgfältig erwogenen Rücksichten auf die Komposition erklären. In der Aufspürung der Grundsätze Virgils hat Heinze sehr Bedeutendes geleistet; dagegen läßt sich die oben gegebene Kritik in dem Vorwurf zusammenfassen, daß H. das zweite Moment, die Komposition, nicht gehörig gewürdigt hat. Dieser Vorwurf weist aber auf einen tiefer liegenden Gegensatz in der Gesammtauffassung der Aeneis zurück. Heinze betrachtet offenbar, bei aller Kritik im Einzelnen, die Aeneis in letzter Instanz als ein wirkliches Dichterwerk; ich sehe darin nur das Erzeugnis eines klugen Rechners, der mit großem Takt und noch grösserem Fleiß den Schein echter Dichtung hervorzubringen sucht. Auf diesen Gegensatz spielte ich an, als ich oben andeutete, daß die von Heinze angestrebte Objektivität bei seiner Aufgabe überhaupt nicht möglich sei. Jeder Erklärung eines Kunstwerks muß nämlich, wie Boeckh schon längst gesagt hat, eine Gesammtauffassung desselben vorausgehen; und diese beruht wieder in letzter Instanz auf dem unmittelbaren Eindruck, den das Kunstwerk auf den Betrachter oder Leser macht. Infolgedessen bleibt die Objektivität nur Schein; der Subjektivismus liegt immer zu Grunde. Daraus folgt freilich nicht, daß keine Begründung jener Gesammtauffassung möglich sei; sie läßt sich aber am Ende nur durch die Erklärung selbst geben, indem die Auffassung des Ganzen die richtige sein wird, welche die natürlichste und einleuchtendste Erklärung der Einzel-

heiten ermöglicht. Deshalb ist auch im Rahmen einer Anzeige eine Kritik von Heinzes Buch von meinem Standpunkt aus fast unmöglich; nur andeutungsweise läßt sich zeigen, zu welch verschiedenen Ergebnissen die verschiedene Gesammtauffassung führen muß.

Unter diesem Gesichtspunkt möchte ich nur noch einen Punkt in Heinzes Darstellung berühren. Es ist bei ihm mehrfach von einer Weltanschauung die Rede, die der Aeneis zu Grunde liegen soll; das Werk wird als Ausdruck von Virgils religiöser und ethischer Überzeugung aufgefasst, ja Heinze versteigt sich sogar zu der Behauptung, die Aeneis sei «ein positiver Antilucrez». Es ist dies nichts Neues; Heinze verweist mit Recht auf den bekannten Abschnitt in Boissiers Religion Romaine. Von alle dem glaube ich kein Wort. Es ist vielleicht möglich, aus der Aeneis eine leidlich bestimmte Religion und Moral zu abstrahiren, obgleich mir wahrscheinlicher ist, daß das ganze Zeug, wenn man es ernsthaft zu hantiren anfinge, Einem unter den Fingern zerbröckeln würde; daß aber diese Religion und Moral, wie sie auch sei, mit Virgils eigener Überzeugung irgend etwas zu tun habe, ist eine Behauptung, gegen welche alles und für welche nichts spricht. Wir wissen von Virgil daß er in seiner Jugend Epikureer war; es fehlt jedes Anzeichen dafür, daß er das nicht sein Leben lang geblieben ist. Nicht allein weiß ich keine einzige Stelle in der Aeneis, wo der Ton einer wirklichen Überzeugung hörbar würde; sondern was mehr sagen will, die ganze religiöse und moralische Atmosphäre des Gedichts macht mir ganz denselben Eindruck des Willkürlichen und Gemachten wie alles Übrige darin. Auch dies läßt sich natürlich nur indirekt erweisen; doch möchte ich beispielshalber kurz auf Heinzes Behandlung des virgilischen Schicksalsbegriffes verweisen. Nach H. ist das Schicksal bei Virgil identisch mit dem Willen des höchsten Gottes (S. 287); daß etwas gegen das Schicksal geschehen könne, ist undenkbar (S. 289). Nun passt dies nicht überall; also wird zunächst der weitere Satz aufgestellt, daß Jupiter das Fatum ein für alle Mal gesetzt habe und es nacher nicht ändern könne (S. 288), was durch ein schönes Citat — leider aus Seneca, nicht aus Virgil — belegt wird. (Daß dieser Satz mit I 260 neque me sententia vertit nach H.s eigener Auffassung in Widerspruch steht, hat H. übersehen.) Trotzdem passt es auch so nicht; also wird zugestanden, daß auch das so modificirte System nicht durchgeführt ist, sondern in Nebensachen immer wieder durchbrochen wird. Zu allerletzt wird in einer Fußnote (S. 289) bemerkt, das bei der Psychostasie in XII auch diese Ausrede versagt, weil Leben oder Tod des Aeneas keine Nebensache ist. — Das ist was herauskommt, wenn man bei Virgil eine Auffassung der Dinge voraussetzt, für die er persönlich irgendwie einstehen könnte. Statt dessen versuche man es einmal mit der Annahme, daß das Fatum bei Virgil ein nach homerischem Vorbild gebildeter, rein populärer und in sich wiederspruchsvoller Be-

griff sei, den er allein nach künstlerischen Rücksichten handhabt, der aber bei ihm durch die enge Verknüpfung mit dem «Schicksal» Roms eine eigentümliche Färbung und gelegentlich einen Zug ins Unabänderliche bekommt. Ich glaube, bei dieser Voraussetzung, die außerdem mit einer Betrachtung der — wiederum meistens durch künstlerische Rücksichten bedingten — Stellung des virgilischen Jupiter zu kombiniren ist, werden sich sämmtliche Fatumstellen bei Virgil ohne Schwierigkeit erklären lassen. Dabei soll natürlich nicht geleugnet werden, dass sowohl Schicksalsbegriff als Götterwelt bei Virgil vielfach von der Entwickelung beeinflußt sind, welche die antike Religion von Homer bis auf seine Zeit durchgemacht hatte (darauf wurde schon oben kurz hingewiesen), sowie von dem Umstand, daß er für Römer, nicht für Griechen, und für gebildete Römer, und speciell für Augustus schrieb.

Je stärker ich den Gegensatz in der Gesammtauffassung habe betonen müssen, um so mehr ist hervorzuheben, daß in allem, was von diesem fundamentalen Unterschied unabhängig ist, an dem Buch sehr wenig auszusetzen ist. Heinze ist ein tüchtiger und geschmackvoller Interpret, und er ist im Einzelnen seinem «Dichter» gegenüber nichts weniger als befangen. Nur um der Vollständigkeit willen mögen daher einige Einzelheiten, die mir beim Durchlesen aufgefallen sind, hier ihren Platz finden.

S. 153 wird Virgil gegen den Vorwurf verteidigt, daß er sich von dem Alter des Ascanius keine bestimmte Vorstellung gemacht habe. Daß Ascanius in Latium kein dreizehnjähriger Knabe ist, hätte Heinze besser zugestanden; Virgil wird entweder nicht nachgerechnet haben, oder er wird (mit vollem Recht) gemeint haben, es käme darauf gar nichts an. Derartige Apologetik ist sonst Heinzes Sache nicht. — S. 181 wird *simulato numine Bacchi* VII 385 dahin erklärt, daß Allecto in Amata den Glauben erweckt, von Bacchus besessen zu sein; was dem einfachen Wortlaut der Stelle zuwiderläuft. Den Widerspruch mit 405, den Heinze nicht dulden will, muss man eben stehen lassen. — S. 184 wird *placida cum nocte iaceres* VII 427 als unerklärlich verworfen und mit Klouček *iacerem* verlangt — wenig methodisch an einer ohnehin verworrenen Stelle. — Was über das Verhältnis zwischen der troischen Flotte und dem troischen Lager (IX 67 ff.) gesagt wird (S. 220 u. 345), befriedigt nicht. Die Flotte liegt neben dem Lager (69), ist aber befestigt durch einen Wall (70); also brauchte Turnus nicht zuerst das Lager zu erstürmen, um die Flotte anzugreifen, wie S. 220 behauptet wird. Ebensowenig wird sich Virgil gedacht haben, daß die Rutuler ihre Fackeln über den Wall auf die Schiffe schleudern, wie H. ebenda meint; das verbietet schon *invadit* 71. Offenbar meint Virgil, daß es zu gar keinem Angriff auf die Schiffe kommt; während die Fackeln herbeigeschafft werden, geschieht die Verwandlung der Schiffe. — Ueber die Behandlung von VI 890 ff. (S. 353) kann ich auf

meine Anzeige von Nordens Ausgabe der Nekyia (in dieser Zeitschr. XIII S. 128 f.) verweisen. — S. 27 wird das Wort *fuge* II 289 als der Kern der Rede Hektors bezeichnet — wie ich glaube mit Unrecht. Der Kern sind vielmehr die Worte 293 *sacra suosque tibi commendat Troia penates.* Aeneas bekommt nämlich die Penaten nirgends direkt überliefert; statt dessen tritt dieser Befehl Hektors ein, wozu sich nur die ganz beiläufige Erwähnung der *victi dei* in der Hand des Panthus V. 320 gesellt. Virgil wurde zu diesem merkwürdigen Kunstgriff gedrängt, weil Aeneas während der ganzen Schreckensnacht mit den troischen Penaten nichts anfangen kann, und sie dennoch nachher haben muß. — Was S. 45 ff. über die Helena-Episode gesagt wird, ist wenig befriedigend. Heinze hält die Verse für unecht (ich glaube, entschieden mit Unrecht) und nimmt eine Lücke an, in der von Selbstmordsgedanken des Aeneas die Rede war. Das ist schon wegen *indomitas iras* 594 unmöglich. — Zur Erklärung der Nicht-Erwähnung Junos in III läßt sich jetzt auf den Aufsatz O. Jörgensens im Hermes XXXIX (S. 357) verweisen. — 308 wird auf die «Natürlichkeit» der Träume bei Virgil hingewiesen, und dabei bemerkt, daß es ganz anders sein würde, wenn der Tiber Aeneas über die Dinge in Etrurien aufklärte, als wenn er von Euander spricht, den Aeneas schon kennt; wobei auf VIII 138 (soll wol 132 sein) verwiesen wird. Der Leser, der VIII 51—55 liest, ohne daß er von Euander vorher ein Wort gehört hat, wird weder den Eindruck haben, daß Aeneas schon vorher von ihm wußte, noch den Traum als irgendwie «natürlich» empfinden; daran wird Virgil auch nicht gedacht haben, als er VIII 132 schrieb. — Daß wir von Acestes zu wenig erfahren, hätte Kroll gegenüber nicht geleugnet werden sollen (S. 371). — Wie kann H. S. 389 sagen: «Aeneas liest hier aus den Bildern [des Schildes] die Zukunft», und gleich nachher *rerum ignarus imagine gaudet* citiren? — Ähnlich ist es, wenn es S. 112 heisst: «Der Dichter rechnet darauf, daß der Leser sich so lebhaft in die Situation des Helden hineinversetze, daß er die Gefühle, die jenen bewegt haben müssen, in sich selbst von neuem erzeuge [nämlich ohne daß diese Gefühle zur Darstellung kommen]; darauf . . . . beruht die vom Dichter erstrebte pathetische Wirkung der Irrfahrten des Aeneas». Es müßte doch heißen: darauf beruht es, daß diese Wirkung ausbleibt. — Druckfehler finden sich etwas mehr als billig: S. 106 u. steht Überlieferung statt Überarbeitung; 108 Virglil; 171 XII 471 statt XI 471; 176 «der Reiz, der die endlos gedehnten Schlachtschilderungen . . . besessen hatte»; 290 *aeternas* für *aeterna*; 308 s. o.; 390 Anm. IX statt XI und 695 statt 595; 404 Lavinius statt Latinus.

Zuletzt möchte ich noch hervorheben, daß das Buch ganz ungemein gut geschrieben ist. Heinze hat keinen stark persönlichen Stil; aber ich kenne wenige wissenschaftliche Arbeiten,

deren Darstellung so gefällig und von aller Pedanterei so frei ist. Freilich hätte der tiefe Ernst, man möchte fast sagen die Ehrfurcht, mit der Heinze seinen Gegenstand behandelt, etwas häufiger ein wenig gemildert werden dürfen. Ein Anflug von Humor findet sich allein S. 443 und wirkt da ungemein wohltuend: nur wird dadurch das Verlangen nach etwas mehr von der Art eher geschärft als befriedigt.

Kopenhagen im Oktober 1905.

A. B. Drachmann.

Ernst Kaper, Kortfattet tysk Fonetik. (Smaaskrifter, udgivne af Selskab for germansk Filologi Nr. 11.) Kbhvn. 1905, G. B. N. F. 55 S.

I J. og E. Kapers skolegrammatik for de höjere klasser (1900) var afsnittet om bogstaver og lyd afgjort det svageste; fremstillingen var helt usystematisk, og man kunde der endnu læse om «blødt k», «blødt t» og finde udtalen af «sagen» oplyst ved sammenligning med dansk «vige». Hvad hr. E. Kaper byder i den foreliggende lille bog, er noget ganske andet; han har under sin virksomhed ved statens lærerhöjskole beskæftiget sig flittigt med fonetik og bevæger sig med sikkerhed på dette område. Bogen giver, væsentligt på grundlag af Viëtors «Die Aussprache des Schriftdeutschen», en kortfattet og klar fremstilling af det tyske lydsystem, et kapitel om forholdet mellem bogstaver og lyd og endelig nogle lydskrifttekster. Hvad der er forfatterens eget og bogens hovedfortjeneste, er den omhyggelige, ved mange praktiske vink og advarsler og ved gode eksempler støttede redegörelse for forskellen mellem danske og tyske lyd; herved vil den blive et meget nyttigt hjælpemiddel ikke blot for eleverne ved den nævnte læreanstalt, men endnu mere for de mange ikke-faguddannede lærere omkring i landet, som uden at have gennemgået dette kursus sættes til at bestride mellemskolens tyskundervisning. Det 2det kapitel, hvor de fleste af disse bemærkninger er samlede, er derfor bogens værdifuldeste del. — Det siger sig selv, at en så kortfattet lærebog ikke kan indlade sig på finere lydnuancer og må indskrænke sig til antydninger, hvor det gælder mere indviklede spörgsmål, såsom trykforholdene eller den så omstridte udtalenorm; hvad denne angår, stiller forf. sig teoretisk på et liberalt standpunkt, hvilket ikke udelukker, at han for kortheds skyld både i lydteksterne og ellers i bogen tager parti (f. eks. ved udtalen af *g* i ind- og udlyd). — Af enkeltheder, som anm. er standset ved, skal nævnes følgende. I § 11 står: «Til Frembringelse af Talelyd benytter Mennesket 3 Organer: a) Lungerne. b) Struben.

c) Munden (ɔ: Ganesejl, Tunge, Læber)». Det er dog ikke blot de i parentesen nævnte bevægelige munddele, som benyttes til talen. § 15 siges «Føleprøven» at foregå ved «at føle på Strube og Hoved»; uden nærmere angivelse vil denne følen på hovedet ikke være forståelig. Til den korte bemærkning i § 20: «Grænsen mellem Vokal og Konsonant er flydende» burde være givet nogle oplysende eksempler; man kunde her have fået at vide, hvad stavelsebærende konsonanter er, hvilket begreb helt uforberedt optræder i § 56, 3. § 35, anm. siges aspirationen af *p*, *t*, *k* i dansk at nærme sig til *s* foran *i* osv.; det gælder da kun for *t*. § 45 sammenlignes stemmebåndslukket foran forlydsvokal med det danske stød, hvorved læseren må få det indtryk, at dette lukke ikke eksisterer på dansk. Hvorfor er tegnet for lukket med forsæt udeladt i lydteksterne med dagligdags sprog? Just her havde det en særlig interesse at se det anbragt. § 58, 2, a og b er ordene «foran en svag Stavelse» misvisende for «foran [ə]». § 65 er Ungarn betegnet [Uŋarn].

Roskilde d. 17/6 *05.*

J. Krarup.

K. Florenz, Geschichte der japanischen Litteratur. 1. Halbband. Leipzig 1904, Amelang. VIII + 254 S. M. 3,75.
M. Winternitz, Geschichte der indischen Litteratur. 1. Halbband. Leipzig 1905, Amelang. 258 S. M. 3,75.
(= Die Litteraturen des Ostens in Einzeldarstellungen. Bd. X 1 & IX 1.)

I Modsætning til den bekendte engelske Serie «Short Histories of the Literatures of the World», der har leveret adskillige velskrevne Haandbøger i en Række ældre og moderne Litteraturer, har den her nævnte Samling væsentlig begrænset sig til Østens Litteratur, dog saaledes at forstaa, at ogsaa den østeuropæiske Litteratur medindbefattes. Samlingens Omfang er begrænset til 10 Bind, hvoraf de 5 sidste udelukkende beskæftiger sig med asiatisk Litteratur: persisk, arabisk, hebraisk (inkl. kristelig orientalsk), kinesisk, indisk og japansk, medens de 5 første helliges til den polske, russiske, ungarske og rumænske, middel- og nygræske (inkl. tyrkiske), cechiske og sydslaviske Litteratur. Det er saaledes alle de for det store Publikum lidt fjernere staaende Litteraturkredse, der her søges behandlede i almenfattelig Fremstilling, men tillige i en Form, der i Henseende til Fylde og filologisk Behandling synes at byde ikke saa lidt mere end den engelske Serie. Det turde derfor ikke være uden Betydning at henlede Filologers Opmærksomhed paa disse fortjenstfulde Arbej-

der, som egner sig godt til at give et nyttigt Indblik i Aandslivet fra de Sfærer, hvor de ikke til daglig færdes, og selv for Fagmænd kan gøre Tjeneste som praktiske Haandbøger.

Indholdet af den førstnævnte af de her foreliggende Afdelinger ligger desværre ligesaa fjernt for Anm. som for Flertallet af dette Tidsskrifts Læsere; en virkelig Vurdering af dette Arbejdes Enkeltheder vilde kræve nøje personligt Kendskab til den originale japanske Litteratur. Den fængslende Fremstilling af dette ejendommelige Folks Litteratur har ikke desmindre bevæget Anm. til ogsaa at ledsage denne med et Par orienterende Bemærkninger. Forfatteren Dr. K. Florenz er født i Erfurt 1865 og studerede fra 1883 orientalsk Filologi (særlig indisk) i Leipzig, hvor han nogle Aar efter vandt Universitetets Pris for et Arbejde over Atharvaveda, udkommen 1887 som Dissertation (Das 6. Buch der Atharva-Veda-Saṁhitā, übers. u. erkl. 1. Teil. Hymne 1—50). Han studerede derefter Kinesisk og andre østasiatiske Sprog under Gabelentz, hvorpaa Interessen for det fjerne Østen drog ham til Japan; her modtog han Ansættelse ved Universitetet i Tokyo som Professor i tysk Sprog og Litteratur, i hvilken Stilling han endnu virker. Samtidig med at han saaledes har arbejdet paa at sprede Frugterne af europæisk Aandsliv ud til Japanerne, har han med Iver arbejdet sig ind i disses egne Frembringelser og følgende sine europæiske Forgængere, Englænderne Chamberlain og Aston, paa dette Omraade søgt at gøre den dannede Verden i Europa nøjere bekendt med den japanske Litteraturs bedste Ting. Hvem har ikke set hans «Dichtergrüsse aus dem Osten», en Bog, der ved sit ejendommelig fine, ægte japanske Udstyr maatte fange alle Bogelskeres Blikke, da den for nogle Aar siden spredtes paa Bogmarkedet; den reves bort i faa Aar i 7—8 Oplag og fortsattes af et Par lignende: «Weissaster. Ein romantisches Epos nebst anderen Gedichten», og «Japanische Dramen». Udrustet som han er med Kendskab til de Kilder, indiske saavelsom kinesiske, hvormed hele den japanske Aandsudvikling staar i intim Berøring, og levende netop i det rette Milieu, hvor Adgangen til Landets egen Litteratur og videnskabelige Arbejder er let, maatte man ikke kunne finde en mere kompetent Medarbejder paa dette Felt end netop ham. Det Arbejde, som her har maattet gøres, er imidlertid ikke af den Slags, man lige kan gaa til, selv om man ogsaa taler og læser japansk med Lethed. Her maatte baade den ældre og nyere japanske Litteratur møjsommelig gennempløjes og sammenholdes med den samtidige kinesiske, hvortil kommer det vanskelige Studium af det gamle, klassiske Japansk, af Skriftsystemerne og deres Historie, samt den indfødte filologiske Kritik. Foruden af en Del nyere japanske Specialundersøgelser har han dog ogsaa haft Nytte af Astons History of Japanese Literature (London 1899), der i korte og klare Træk giver en Oversigt over den hele Litteratur,

samt af Grubes mesterlige Behandling af den kinesiske Litteratur (Leipzig 1902: tilhørende samme Serie). Sammenlignet med Astons Arbejde maa Florenz' Bog sikkert betegnes som langt mere fyldig og fængslende, ikke mindst paa Grund af den langt righoldigere Samling af Litteraturprøver den indeholder. Foreløbig foreligger kun det første Halvbind, der gaar til c. Aar 1200; Resten, der skal behandle Litteraturen i den sidste Del af Middelalderen og den nyere Tid, vil forhaabentlig ikke lade længe vente paa sig. Første Halvdel beretter om den kinesiske Skrifts og Kulturs Indtrængen gennem Korea (5. Aarh.) og dernæst Buddhismens Indførelse og stærke Udbredelse paa den gamle Shintoismes Bekostning (6. Aarh.), to Begivenheder, der hver for sig har været af gennemgribende Betydning for Japanernes Udvikling, uden at man derfor kan sige, at dette muntre, livslystne og fremadstræbende Folk nogensinde har faaet paatrykt hverken Kineseriets eller den kvietistiske Pessimismes Stempel. Efter en Periode i Afhængighed af de fremmede Læremestre følger en Emancipation fra dem, som især viser sig i Uddannelsen af en særlig fonetisk (Stavelses-) Skrift og et klassisk-japansk Digtersprog, saavidt muligt renset for de fremmede kinesiske Ord, der først langt senere igen trænger ind i Massevis og har gjort det gamle Sprog næsten uforstaaeligt for de nulevende. Den ældre Litteratur (indtil 8. Aarh.), hvis Hovedmasse udgøres af de officielle Annaler (et Slags Rimkrøniker med en Mængde mythologisk Stof), samt af store Samlinger af Lyrik (f. Ex. den bekendte Anthologi «Manyoshu») vil dog næppe efter de mange Prøver, som Forf. meddeler, gøre noget stærkt Indtryk paa den europæiske Læser, og det navnlig af den Grund, at Sprog, Indhold og Form i Virkeligheden gør det ganske umuligt at gengive denne Digtning i nogensomhelst Oversættelsesform; men trods dette læses mangt og meget i dette Afsnit med stor Interesse paa Grund af de ypperlige Bidrag til Kulturhistorien, som her findes. Langt stærkere føler man sig dog greben af den følgende Skildring af den Del af Middelalderen, der gaar fra ca. 800 til 1200. Kyoto bliver nu Residensstad, og her udvikler sig et interessant Digterliv i Hofkredsene; Lyrikken fortsættes, men allerede ved Aaret 900 er den kinesiske Indflydelse ophørt, en særlig klassisk Form uddannet jævnsides med en original japansk Æstetik, der fremtræder snart i Form af prosaiske Indledninger til Digtene, snart i Skitsebøger, Dagbøger, Rejseskildringer, men fremfor alt i Novellelitteraturen. Hvad der maaske vil overraske allermest er, at Litteraturens Bærere i en stor Del af dette Tidsrum var — Damer, Hofdamer eller rettere sagt Kammerjomfruer. Gennem denne righoldige Litteratur faas da ogsaa et meget levende Billede af Livet paa de Tider i de højere Samfundsklasser (særlig i det 11. Aarh.), og man vil ikke fortryde at have gjort sig bekendt med Forf.s Skildring heraf. Men allerede inden denne Periodes Udgang kom Damelitteraturen imidlertid i Forfald, og

Mændene træder atter i Forgrunden i Forfatternes Række med den historiske Roman som Afløser. Bindet slutter med en kort Redegørelse for den japanske Folkedigtning fra den ældre Tid. Hvis Værkets sidste Halvdel løser sin Opgave paa lignende Maade, er der ikke Tvivl om, at Forf. vil vinde megen Paaskønnelse for sit store Arbejde, som han selv ønsker maa indtage en beskeden Plads ved Siden af Grube's førnævnte Fremstilling af den kinesiske Litteratur.

Det andet af de ovennævnte Værker, der indeholder Winternitz's Fremstilling af den indiske Litteratur, er desværre heller ikke endnu afsluttet. Det betegnes som første Halvbind, men skal man dømme efter hvad Forf. har faaet Lejlighed til at behandle i denne første Del, da maa man forudse, at Resten kan komme til at fylde 2—3 Gange saa meget. Forf. siger, at han i denne Bog væsentlig kun vil beskæftige sig med Sanskrit-, Pāli- og Prākrit-Litteraturen, d. v. s. den indiske Oldtids (og Middelalders) Litteratur; han vil saaledes ikke videre komme til at berøre de mange moderne indiske Sprogs Litteratur, og det maa indrømmes, at et saadant Arbejde vilde være for meget for én Forsker. Selv det Maal, som Forf. her har sat sig, er ingenlunde noget beskedent, navnlig naar vi betænker, hvorledes det staar til med Forarbejder. Sanskrit-Litteraturen er i denne Henseende ikke stedmoderlig behandlet; der findes ypperlige Monografier, og foruden den tidligere eneherskende Litteraturhistorie af A. Weber har flere andre Fremstillinger set Lyset, særlig L. Schröder's Indiens Kultur und Litteratur og Macdonell's med klar og nøgtern Kritik, men noget knapt affattede History of Sanskrit Literature; disse Værker behandler dog kun eller væsentlig kun Sanskrit-Litteraturen, hele den omfangsrige buddhistiske Litteratur, foruden Prākrit-Litteraturen (inkl. Jainismens hellige Bøger) har ikke været Genstand for samlet historisk Fremstilling. Dog turde Tiden dertil være inde nu, da saameget af denne Litteratur foreligger i Udgaver og tildels ogsaa i Oversættelser med en Række interessante kritiske Indledninger. Det vilde ogsaa nu være utænkeligt i en Fremstilling af den gamle indiske Litteratur helt at forbigaa Buddhismens mærkelige Frembringelser, der har bidraget saa meget til at kaste Lys over store Perioder af Indiens Historie. Forfatteren, som har indlagt sig Fortjenester ved sine Arbejder over Veda- og Ritual-Litteraturen og den ældste indiske Kultur og senere gjort sig bekendt gennem sine Indlæg i Mahābhārata-Spørgsmaalet, giver i dette første Bind først en almindelig Indledning, i hvilken han begynder med at paavise den indiske Oldtidsliteraturs Betydning; derefter følger en kort Oversigt over den indiske Videnskabs Historie, hvor vi Danske dog med en vis Skuffelse konstaterer (her som i andre lignende Fremstillinger), at Westergaards Navn forbigaas i Tavshed, der hvor Lassen, Böhtlingk og Roth forherliges; denne Oversigt er forøvrigt velskreven

og indeholder flere nye Momenter. De følgende Kapitler indeholder Bemærkninger om den indiske Kronologi, Litteraturens Overlevering, Skriftens Brug og Sprogforholdene; men af selve Litteraturen naar Forf. iøvrigt kun igennem Vedatiden. Som Følge heraf lader det sig ikke gøre at udtale nogen endelig Dom over Arbejdet, men det, som hidtil foreligger, synes at varsle godt for det kommende. Til Studiet af Veda-Litteraturen gives der som bekendt mange udmærkede Forarbejder, og Forfatteren synes at være ypperlig bevandret paa dette Omraade; hans Fremstilling er indgaaende og klart systematisk ordnet, Stilen flydende og holdt i en passende populær Form med et stort Antal velvalgte Prøver af Litteraturen i Oversættelse. Hertil kommer, at Fremstillingen hele Tiden ledsages af nøjagtige og næsten fuldstændige Litteraturhenvisninger (S. 147 savnes dog Henvisning til Sten Konow's Sāmavidhāna-brāhmaṇa). Hvis Værket føres til Ende efter samme Maalestok og samme Principper, saa vil her faas en fyldig almenfattelig Skildring af den gamle indiske Litteratur og samtidig en uundværlig Haandbog for de mere faglig interesserede. Paa et Omraade som Veda-Litteraturen, hvor saa mange indbyrdes stridende Opfattelser saavel af de større almene som af de mere specielle Spørgsmaal er komne til Orde, er det klart, at Forfatteren af en saadan Fremstilling som denne, samtidig med at han selv tager Standpunkt, stadig maa styre fremad med Besindighed og søge at skifte Sol og Vind lige. Dette synes i det hele at være lykkedes Forf. godt. Til et af de allervanskeligste Stridsspørgsmaal, nemlig Spørgsmaalet om den indiske Kulturs og Rigvedas Ælde, vender Forf. tilbage i et Slutningsafsnit. Skønt han her tager Afstand fra dem, der vil lægge Rigvedas Kulturperiode tilbage til 3.—4. Aartusind f. Chr., og skønt han foretrækker at datere Vedatiden: x—500. f. Chr., saa er han dog tilbøjelig til med Bühler og andre at tænke sig Begyndelsesdatumet rykket ret betydelig tilbage, maaske i 2. Aartusind. Nutidens Tendens til at rykke dette Tidspunkt saa langt tilbage forekommer i det hele Anm. meget betænkeligt; selv om man ogsaa fastholder det 6.—7. Aarh. som Tidspunktet for Buddhismens og Jainismens Fremkomst, synes det dog ikke nødvendigt af den Grund at rykke Rigvedas Tid tilbage før c. 10.—12. Aarh. 500 Aar er en lang Tid, i hvilken meget kan ske, især naar der er stærk Bevægelse i Udviklingen, og det vil derfor sikkert være det raadeligste indtil videre at antage, at de indiske Ariers Erobring og Kultivering af Nordindien har fundet Sted i Tiden fra 1000 —500 f. Chr. Med disse Bemærkninger ønsker Anm. da Bogen anbefalet paa det bedste; naar den senere bliver afsluttet, vil der sikkert blive Anledning til at vende tilbage til forskellige Enkeltheder.

Kbhvn., d. 16. Sept. 1905. **Dines Andersen.**

Ludvig F. A. Wimmer, De danske runemindesmærker undersøgte og tolkede. Tegningerne af *Magnus Petersen*. III. Runestenene i Skåne og på Bornholm. Kbhvn. 1904—5. Gyldendalske boghandel, Nordisk forlag. Thieles bogtrykkeri. 328 sider i 4°.

I indholdslisten for ved dette bind opføres 44 skånske og 39 bornholmske stene. Deraf er imidlertid 4 skånske (de 3 Hällestadere og Sjørnperen) og én bornholmsk (Ny Larsker I) allerede behandlede i første bind; tilbage bliver da henholdsvis 40 og 38. Desuden drøftes lejlighedsvis (s. 14 og 101) to nu forsvundne skånske stene. Af de bevarede 78 er det yderst få, der den dag i dag findes på deres oprindelige pladser; med fuld sikkerhed tör det næppe siges uden om tre af de skånske: nr. 31 og 32, der har været rejste på en gravhöj fra sten- eller broncealderen, og nr. 35, der knejser på en lignende höj. Senere slægter har ubarmhjærtig tumlet med de allerfleste af disse mindesmærker, alt eftersom de stod i vejen eller fandtes brugelige til noget nyttigt. Bedst farne var uden tvivl de, som, forholdsvis tidlig, indmuredes i ny kirkebygninger; thi derved var de gennem hundreder af år unddragne yderligere omflytning. Intet under derfor, at der f. e. på Bornholm i slutningen af forrige hundredår under istandsættelsen af kirketårnene i Bodilsker, Nyker og Rødsker såvelsom ved nedbrydningen af de gamle kirker i Klemensker, Øster og Vester Marie opdagedes en del runestene. Mindre værnede mod overlast var allerede de i kirkegårdshegn eller almindelige stengærder indsatte stene; mest udsatte for at tage skade var dog de runestene, der gjorde tjeneste som «tærskelsten» (i et våbenhus, bornh. nr. 25), trappesten ved en bondegård, dörtrin, som brosten i et køkken eller i en kostald, som ledstolper, dæksten over vandløb m. m.

Heldigvis oprandt en tid, da runestenene atter kom til ære og værdighed som vigtige og derfor «fredede» folkeminder. Nu om stunder ser det næsten ud, som kappedes man om at vise sin deltagelse for disse så længe mishandlede stenblokke. Særtegnende for samfundsforholdenes forskellighed er det, at, medens i Skåne en halv snes stene er opstillede i «parken» ved forskellige herresæder (ved Marselisborg hele fem), er det på Bornholm, hvor godsvæsenet aldrig har slået rod, en gårdejer og en «proprietær», der har forundt Brogårdstenen og Brohusestenen plads henholdsvis i «en lille lund» og i «et buskads». 6 skånske stene er bragte til museet eller «runestenshöjen» i Lund; derimod har Nationalmuseet i København kun fået 2 bornholmske, hvoraf endda den ene (nr. 35) er et ubetydeligt brudstykke, og den anden (nr. 39), den 1882 opplöjede lille «Alfabetsten», egenlig falder uden for værkets ramme. Naturligst er det unægtelig, at hvert landskab beholder sine runestene, og forholdene førte det med sig, at man i regelen skaffede dem et sidste tilflugtssted ved de nærmest lig-

gende kirker, hvad der da også, ligesom særlig i Nörrejylland, er stærkt fremtrædende både i Skåne og end mere på Bornholm. Af de på denne ø hidtil kendte runestene eller stykker af sådanne findes nu de 33 ved kirker, oftest flere ved samme kirke (våbenhuset, kirkegården; i Øster Marie i den bevarede ruin af den nedbrudte kirkes kor).

Også de fra gammel tid som bygningsæmne i selve kirkebygningen indmurede nyfundne runestene er nu udtagne — på to nær: Bornholmeren nr. 14 (Bodilskerstenen I) og Skåningen nr. 41 (Holmbystenen). En stor del af den sidste er skjult på dens plads i et hjörne af kirketårnet, så hverken indskriften eller, endnu mindre, det tilstedeværende billede kan forfølges i sin helhed. «Da stenen uden tvivl let kunde udtages, burde dette naturligvis ske snarest muligt».

Foreligger der ikke her en passende opgave for «Rigsarkivaren»?

Om tiden for runestenenes tilblivelse oplyser Wimmer, at den store broderpart af de skånske grupperer sig om år 1000 eller, lidt nöjere bestemt, falder mellem årene 970 og 1025, idet kun ganske enkelte går ned til omtrent 1050. Enestående er til den ene side den i I s. 159 ff. behandlede Åsumsten fra omtrent 1210, til den anden side nr. 1, Örjastenen, der af forfatteren med god grund sættes til senest 850, idet den efter det bevarede af indskriften må jævnstilles med de ældste sælandske og fynske stene. Derimod strækker sig efter Wimmer de 33 første bornholmske stene over tidsrummet fra kort för 1050 til hen imod 1150, medens de 5 næste rækker over sidste halvdel af 12te og lidt ind i det 13de hundredår. Alfabetstenen, hvorpå runerne er ordnede efter den latinske hogstavrække, «er næppe ældre end år 1400».

Selvfølgelig lægger denne aldersforskel sig for dagen såvel i det sproglige (runernes form og betydning m. m.) som i selve indholdet. Som W. fremhæver (s. 186), bærer de bornholmske stene gennemgående et kristeligt præg: jævnlig brug af korset og af kristelige påkaldelser. Ganske vist forekommer snart det ene snart det andet af disse kendetegn på nogle skånske stene; men fra et kirkehistorisk standpunkt er det værd at lægge mærke til, at der på dem kun nævnes «Gud», medens de bornholmske, foruden «Gud» (nr. 12, 29, 31) og «Krist» (nr. 24, 25, 28, 32), ikke alene har «Gud og Krist» (nr. 22), men også «Gud og Guds moder» (nr. 6, 10, 11, 13) samt «Gud og St. Mikael» (nr. 9, 37) og «Krist og St. Mikael (nr. 26), den sidste forbindelse som på den omtrent samtidige lålandske Tillisesten (II 491)[1]. Formelen på Lundhöjstenen: «Krist og sante Mikkel hjælpe deres

[1] Jf. Wimmer, Døbefonten i Åkirkeby s. 8 anm. — Mikael nævnes også på svenske runestene: Rosenberg Nordens åndsliv I 136 øv.

sjæl til lys og Paradis» minder iøvrigt stærkt dels om den ambrosianske lovsang (Daniels Thesaurus hymnologicus I 33; senere dansk oversættelse i Brandts læsebog s. 255) dels om en hymne af Hrabanus Maurus (Daniels Thesaurus I 218), sml. siden i Anders Sunesens Hexaëmeron: «Michael animos inducere sanctos dicitur in coeli paradisum» (Gertz's udgave s. 8).

Syv skånske stene, — den hidtil ufuldstændig kendte Holmbyer ikke medregnet, — udmærker sig ved stærkt iöjnefaldende billedlige fremstillinger, der, sammen med tilsvarende billeder fra andre danske landskaber, giver os en forestilling om datidens billedhuggerkunst, men for resten til dels volder vanskelighed med hensyn til forklaringen. To stene (nr. 5 og 9) er udelukkende «billedstene», idet de mangler indskrift; men sikkert har de hørt hver til sit större mindesmærke, — jeg tænker mig dem snarest indordnede i en række svære hegnstene om et familiegravsted, jf. tegningen (efter Worm) s. 24, hvorpå ses to andre, nu forsvundne, «billedstene». Mandsfigurerne s. 17 og 26 er sagtens portrætter: den første, i sin lange kjortel og med korsstaven i hånd, af en gejstlig, den anden, med stridsøksen over skulderen, af en kriger. Billedet s. 28 forklares af W. (s. 37) som en gyge (troldkvinde) ridende på en ulv med en hugorm til tömme o. s. v. Den firføddede skabning s. 41 minder nærmest om dyrenes kronede konge. Side 90 ses et drageskib og derover «et vældigt dyr» (en ulv?), s. 132 f. «fantastiske dyr og slyngninger» m. m., og s. 148 en hjort. Wimmer, som lover i indledningen at give en samlet fremstilling af vore runestenes ornamentik, hævder allerede nu, at billedet s. 133 stammer fra et irsk forbillede, altså fra en side, hvorpå af vore oldgranskere særlig Sofus Müller har henledt opmærksomheden.

Kan de bornholmske stene ikke bryste sig med billeder enten af mennesker eller af dyr, er derimod Østermariestenen III, fra omtr. 1100, prydet med en «højst ejendommelig» form af det kristne kors (s. 269), der dog efter W. har mange sidestykker i Sverrig. Om påvirkning derfra vidner også visse egenheder ved «ormeslyngningerne» på de to yngste skånske stene (s. 169 og 175), såvelsom på to af de ældste bornholmske (s. 197 og 200), alle fra tiden omkring 1050.

Fostre af en langt ældre tids kunstdrift er de «skålformede fordybninger» på en skånsk sten (s. 67): jf. i dette tidsskrifts 10de bind s. 70 øverst.

Som W. bemærker (s. 167), er ikke få danske stene — også uden for de «historiskes» kreds — kenotafer: rejste af frænder eller fæller over mænd, der havde fundet deres grave fjærnt fra hjemstedet. Nogle var omkomne på vikingetog. Således de to Skåninger, der «blev døde» henholdsvis «nordpå i viking» (Strøstenen I) og «vesterpå» uden tvivl i samme ærinde (Uppåkrastenen).

At der høstedes hæder ved vikingefærd, fremgår yderligere af Gårdstångastenen I, rejst af to efterlevende kammerater over to «helte vide berømte i viking». Andre satte livet til ude på havet, når de f. e. var på fiskeri eller på købmandsfærd til fremmede lande, hvor døden jo også kunde indhente dem. Således Bornholmeren Alvard (Halvard?), der «druknede ude» med mand og mus (som jeg helst forstår teksten på Ny Larsker II); af Skåninger den, der «blev død» på Gulland (Fugliestenen II), og de to, der udtrykkelig siges at «ligge i London» (Valleberga-stenen). Alle disse tre stene er bestemt kristelig prægede og fra en forholdsvis sen tid (ellevte hundredår); men at sømanden som sådan var et agtet medlem af samfundet, fremgår desuden af, at på Torsjøstenen roser en mand sin afdøde broder som en rask søgut (skipari), hvad der for så vidt hænger sammen med den sidste hilsen, en vis Björn får på Strøstenen II: at han selv-anden ejede et skib, som det jo var skibsejerne, der tog søfolkene i deres tjæneste, jf. Wimmer II 82 og 414.

At også landbruget var en vigtig næringsvej, er en given sag; men for de taknemlige efterkommere var der kun anledning til at lovtale foregangsmændene på dette område, og den skånske Krageholmers dygtige og gæstmilde «*bomand*», såvelsom den skånske Lundagårds- og den jyske Skivumstens udmærkede «*landmænd*» tör vi med Wimmer II 31 forstå som «jorddrotter» (sml. Skånske lov 7, 3) d. v. s. godsejere.

Det har været mig påfaldende, at af alle de i bind I, II og III omhandlede 180 runestene er ikke en eneste rejst til minde om en som *smed* d. v. s. håndværker betegnet mand[1]. Tingen er vel den, at, hvor uundværlige håndværkerne end var og hvor ansete end måske enkelte af dem kunde blive, regnedes de dog ikke for en selvstændig, med datidens «storborgere» jævnbyrdig samfundsklasse, men snarere for en egen klasse arbejdere, der selv var bedst tjente med at stå i et underordningsforhold til arbejdsgiverne. Den Toste, der «rejste» Kolindstenen, kalder sig «Asveds smed» (I 136), hvorved jeg uvilkårlig kommer til at tænke på langt senere tiders «herregårdssmed» o. desl. «Toke smed», der «rejste» Hörning- og Grensten-stenene (II 261 og 266), havde jo været træl. Hermed er jeg tilböjlig til at sammenstille Skåningen Ravn, der efter den første Simrissten (III 171) havde været «svend» hos Gunnulv i Svithjod (Østsverrig); thi om et forhold mellem disse to mænd lignende det imellem vikingehøvdingen Frøger og Låliken Frode (II 462) vilde næppe været brugt ordet *svend* d. e. tjæner (underordnet medhjælper). Hvad slags håndværk den enkelte nærmest gav sig af med, kan vi ikke så lige vide. Da

---

[1] At den blekingske Gursten-sten skulde være sat over en «Odd smed», tror jeg for min del ikke; af de foreslåede læsninger er Läfflers (Arkiv XIV 342) åbenbart den nærmest liggende og naturligste.

jeg ikke tvivler om, at «stensmedene» (se Fritzner) også har haft med tildannelsen o. s. v. af runestenene at göre, er der dog en mulighed for, at, når en runesten er rejst af en «smed», ordet «rejse» da kan tages lidt mere bogstaveligt end ellers; thi sædvanlig må jo stenenes «*rejste*» (satte) forstås som enstydigt med «*lod rejse*» (sætte) d. v. s. har bekostet, — en dobbelthed i sprogbrugen, der ingenlunde er fremmed for nutiden.

Med undtagelse af nogle fremmede mindesmærker i Danmark, der vil blive omhandlede i indledningen, har Wimmer nu meddelt os hele det rige udbytte af sine udtömmende undersøgelser. Om det med så stor udholdenhed tilvejebragte grundlags fuldkomne pålidelighed føler jeg mig så meget mere overbevist, som jeg, der under fire sommerophold på Bornholm, de to för, de to efter Wimmers første rejse derover, på egen hånd har læst en stor del af de bornholmske runestene, med glæde vedgår, at mine læsninger på adskillige punkter er blevne udfyldte og rettede ved Wimmers. Da nu også hans fortolkninger, som sædvanlig, er prægede af hans sikre sprogtakt, hans vidtskuende blik og hans ædruelige virkelighedssans, er det lidet eller intet, jeg dertil har at bemærke.

Som et særligt eksempel pa, hvor meget han, ifølge den gamle regel «øvelsen gör mester», mer end én gang har fået ud af ufuldstændig bevarede indskrifter, vilde jeg fremhæve Bornholmeren nr. 10 (side 219). Overfor Skåningernes aldersformand, Örjastenen, optræder Wimmer med stor varsomhed, hvad der sikkert er det eneste fornuftige. Ikke des mindre vover jeg at fremsætte min mening om tekstens forståelse og sandsynlige udfyldning. Af de to side 8 henstillede opfattelser lyser jeg for min del ubetinget den sidste i kuld og kön. Jeg tager da *æft* som biord («stenen står efter» d. e. til amindelse) og *firi* som forholdsord (til ære for). Vel kunde man efter lignende forbindelser på den fynske Flemløser og på den bornholmske Ny Larsker II have ventet den længre form *æftiʀ*; men det gör en forskel, at ordet på bægge disse stene står allersidst i sætningen, medens det på Örjastenen står i umiddelbar forbindelse med det følgende forholdsled, så meningen i virkeligheden bliver: til minde om og ære for. Det næste ord efter *firi* kan kun være ejeform af kvindenavnet *Åsa* (eller *Æsa*). Da *firi* i den angivne bemærkelse vel snarest styrede hensynsform, antages Åsu (Æsu) efterfulgt af *sunum*. Men hertil kommer, at, da der ikke er spor af runer for ved *stændʀ*, og grundordet *stæin* ikke godt kan tænkes med forsæt udeladt, må det, med sin fra Flemløseren (og den jyske Egtveder) kendte følgesvend, have været henlagt til sætningens slutning. Efter min gisning har da venstrerækken lydt: *stændʀ æft firi Åsu (Æsu) sunum stæin sási*, de 11 sidste runer på stenens afhuggede top.

Længre har hovedindskriften næppe været (i höjrelinjen har vel kun stået: *(Tuf?) i fáþi*, jf. de fynske Flemløse- og Helnæsstene); allermindst har brødrenes navne stået efter «*sunum*»: de vilde været indskudte foran moderens navn. Stenen «stod» altså som en minde- og ærestøtte for *Åse-* (eller *Æse-*)*sönnerne* (to i det mindste), der på den tid må have været almindelig kendte i Skåne under denne benævnelse, og formodelig er omkomne samtidig, f. eks. ved en søulykke. Hertil svarer, at Vagn Ågesens dattersönner, Svend og Astrad, «váru kallaðir *þorgunnu synir*» (Knýtl. saga kpt. 40) d. v. s.: under ét omtaltes som Thorgunnesönnerne. Grundene til, at sönner således nævntes efter deres moder («váru kendir við móður sina») var forskellige (og vedblev for almuens vedkommende længe at være det), deriblandt den meget naturlige, at «hun levede længer end faderen» (Laxd. saga kpt. 57) d. v. s. faderen var død, mens drengene var små.

Det er frugten af en lang årrækkes vedholdende arbejde, der foreligger i de hidtil udkomne to bind og to halvbind af De danske runemindesmærker, hvis videnskabelige værd og almene tilgængelighed vil blive yderligere øget ved de to tilbagestående halvbind: indledningen og ordbogen, som jeg håber ikke vil lade længe vente på sig. Desuden mangler en indholdsliste til I 2. Intet er i øvrigt vissere, end at dette, allerede ved sit omfang og sin udstyrelse (hidtil rigelig 1200 sider i stort format, forsynede med omtrent 200 tegninger og trykte med smukke typer på udmærket papir) meget fremragende nationalværk i vor bogverden vil komme til at stå som et varigt minde ikke alene om tolkeren, men også om tegneren og trykkeren. Åndens og håndens idrætsmænd har her virket i broderlig forening.

F. Dyrlund.

Palæografisk atlas. Dansk afdeling. Udgivet af kommissionen for det arnamagnæanske legat. Kbhvn. 1903, Gyldend. Boghdl. Nord. Forl. X s. + 76 bl. — Samme: Norsk-islandsk afdeling. 1905. XV s. + 74 bl.

De store fremskridt, reproduktionskunsten har gjort i det sidste halve århundrede, takket være benyttelsen af lyset til billedgengivelse, har haft en ikke ringe betydning for filologien. Direkte fotografering af håndskrifter har dog ikke været synderlig anvendt; i regelen fotograferes håndskrifterne på trykplader; derved lettes mangfoldiggørelsen. Til en begyndelse var fotolitograferingen almindeligst; af danske og norsk-islandske håndskrifter er f. eks. runehåndskriftet af skånske lov, hovedstykket af Valde-

mars jordebog, Angers-fragmentet af Saxo, hovedhåndskriftet af Didrikssaga og Elucidarius udgivne i fotolitografisk gengivelse. Fotolitografierne betegner et betydeligt fremskridt fra tidligere tiders kobberstik og stentryk, der, selv med al mulig omhu, ikke kunde blive så nøjagtige, som en videnskabelig benyttelse måtte kræve det. Dog har også fotolitografien sine mangler: den gengiver ikke overgangene mellem lyst og mørkt; baggrunden kommer ikke frem, og — hvad der er det værste — tegningen på stenen bliver ikke helt nøjagtig; det vil i reglen være nødvendigt at korrigere den; der bliver derved rum for subjektive opfattelser, og skrifttrækkene kommer i den fotolitografiske gengivelse til at stå med langt større tydelighed end i originalen; man vil følgelig i tvivlstilfælde ikke kunne nøjes med at rådspørge den fotolitografiske gengivelse. I den nyeste tid fortrænges fotolitografien mere og mere af heliotypien (zinkætsning) og især af fototypien (lystryk), som formår at gengive overgangene mellem lyst og mørkt, ikke eller så godt som ikke behøver at korrigeres, og hvis brunlige farvetone stemmer godt med de fleste nordiske håndskrifters farve. Hvor udmærket en gengivelsesmåde fototypien kan være, fremgaar til fulde af «palæografisk atlas».

Udgivelsen af dette pragtværk er foretaget ved den arnamagnæanske samlings bibliotekar, dr. Kålund, der også har æren for det nærmest foregående store værk, som kommissionen for det arnamagnæanske legat har ladet udgive, nemlig katalogen over den arnamagnæanske håndskriftsamling og den sig dertil sluttende katalog over de oldnorsk-islandske håndskrifter i det kongelige bibliotek og universitetsbiblioteket i København.

Atlaset består af en dansk afdeling på 64 og en norsk-islandsk afdeling på 53 afbildninger, fordelte henholdsvis på 38 og 37 folioblade; på lige så mange blade findes diplomatiske gengivelser af texterne med en kort indledning til hver text. Hver afdeling indledes med en redegørelse for afdelingens indhold og ordningen af texterne. Textprøverne er for største delen taget fra litteraturhåndskrifter med dansk og norsk-islandsk sprog; en del hører til den latinsk-middelalderlige litteratur i Danmark, og en del gengiver diplomer. En undtagelse danner det bekendte Justinus-håndskrift, der antages at kunne være skrevet af Absalon. Texterne er ordnede efter deres sandsynlige kronologiske rækkefølge; diplomerne er dog anbragt sidst i hver afdeling.

De til Danmarks middelalderlige litteratur hørende textprøver strækker sig over hele den danske middelalder indtil 1550. Ældst blandt litteraturhåndskrifterne er, bortset fra Dalby klosters evangeliarium, som henføres til det 11. årh., men næppe er skrevet i Danmark, Necrologium Lundense, af hvilket der gives to prøver (nr. I og II), som repræsenterer ikke mindre end ti forskellige hænder; håndskriftet er anlagt omtrent 1125. Det ældste af diplomerne er Erik Lams gavebrev til Næstved kloster, dateret

21. marts 1140 (nr. L); det endnu ældre gavebrev fra Erik Emun til Lunds domkirke (1135) findes ikke gengivet, da det er optaget i det svenske palæografiske atlas «svenska skriftprof» I (1894). Først fra slutningen af det 13. årh. findes håndskrifter med dansk text, nemlig de ældste lovhåndskrifter og de danske stykker i kong Valdemars jordebog. Til tiden omkring eller snarest før 1300 sætter dr. Kålund: AM 24, 4to (nr. XIII): et brudstykke af Valdemars lov, der tidligere er udgivet fotolitografisk; AM 37, 4to (nr. XIV), af hvilket der gengives et stykke af skånske kirkelov; den ældste del af AM 28, 8vo (nr. XVII): runehåndskriftet af skånske lov; AM 455, 12mo (nr. XIX), af hvilket der gengives et stykke af Eriks lov; Stockh. A 41 (nr. X): kong Valdemars jordebog. De to sidstnævnte håndskrifter er ifølge udgiveren skrevne af samme mand, altså af frater Johannes Jutæ, som skriveren af AM 455, 12mo navngiver sig i dette håndskrifts slutning. Ganske naturligt lægges hovedvægten på at få den ældste tids håndskrifter fyldigt repræsenterede; i forhold til de bevarede håndskrifters antal er prøverne fra tiden 1350—1550 færre. Et par af fototypierne gengiver håndskriftudsmykning, nemlig nr. VII—VIII: Calendarium Nestvediense, og nr. XXX: bindet om Dalby klosters evangeliarium. Det sidste er måske ikke af dansk oprindelse, og det første står — som for øvrigt alle nordiske håndskrifters udsmykning — langt under, hvad sydligere folk har ydet i den retning. Det er desværre ikke alene i kunstnerisk henseende, man får et ringe indtryk af den danske middelalders litteratur ved at gennemblade «palæografisk atlas»; kun lidt af den har synderlig litterær værdi; den står ikke alene langt under den norsk-islandske, men også under den svenske litteratur i middelalderen. Ringe har den været til at begynde med, og endnu ringere er den bleven ved vanrøgt; mange af vore mest værdifulde håndskrifter er gået ud af landet, især til Sverige, hvor ikke mindre end 11 af originalerne for de i atlaset afbildede textprøver findes, og, hvad der er værre, det 16. og 17. årh.s ligegyldighed overfor middelalderens litteratur har forvoldt os store og uoprettelige tab.

Et langt lysteligere billede frembyder atlasets norsk-islandske afdeling. Skønt der i denne kun er optaget få diplomer og slet ingen latinske skriftprøver, har udgiveren dog, for at få et blot nogenlunde fyldigt udvalg af den norrøne litteratur, maattet standse ved c. 1300. I nær tilslutning til det foreliggende værk vil imidlertid dr. Kålund på egen hånd udgive en ny serie, som vil føre skriftprøverne ned til middelalderens slutning. De ældste bevarede håndskrifter med norsk-islandsk sprog går c. 100 år længere tilbage i tiden end de tilsvarende danske. Til anden halvdel af det 12. årh. henfører dr. Kålund AM 237 a, folio (nr. 1): brudstykke af en kirkedagshomilie, som anses for det ældste bevarede islandske skriftstykke; AM 315 d, folio (nr. 2):

brudstykke af et Grágás-håndskrift; samt begyndelsen af den i palæografisk henseende interessante Reykjaholts-Máldagi (nr. 44). Gennemgående står de norsk-islandske håndskrifter vel nok over de danske i retning af en fast og tydelig skrift; forskellen er dog ikke påfaldende stor, og atlasets to afdelinger viser, som man kunde vente, den samme udvikling af skriften, som også prøverne i «svenska skriftprof» viser: fra de ældre, stivere og tydeligere former til de senere, mere afrundede og utydelige. I retning af en sikker lydbetegnelse står de norsk-islandske håndskrifter højt; at spørgsmålet om den bedste skrivemåde har interesseret islænderne, fremgår noksom af de bekendte grammatiske afhandlinger i Snorres edda.

«Palæografisk atlas» vil få sit største værd som et fortrinligt grundlag for øvelser i håndskriftlæsning; det vil endvidere kunne have betydning for sproghistoriske undersøgelser, og det giver en anskuelig oversigt over de forskellige sider af den danske og norsk-islandske middelalders håndskriftlitteratur; endelig giver det sammen med «svenska skriftprof» et værdifuldt grundlag for forarbejderne til en nordisk palæografi. For datering af håndskrifter har man, for så vidt textindholdet ikke giver nogen vejledning, dels de sproghistoriske, dels de palæografiske ejendommeligheder at bygge på, men hvor sproghistorien svigter, f. ex. ved latinske texter, har man unægtelig ofte stået vaklende, idet man kun i ringe udstrækning har foretaget systematiske palæografiske undersøgelser som grundlag for håndskriftdatering. De vidt forskellige dateringer af Angers-fragmentet af Saxo giver et godt exempel herpå (se atlasets dansk afdelings indledning s. VI). For den palæografiske datering er diplomerne med deres sikre tidsangivelser af særlig stor betydning, og det havde måske været ønskeligt, om der i atlaset havde været optaget et større antal diplomer, end tilfældet er, selv om man ikke vilde gå så vidt som i «svenska skriftprof», hvor største delen af skriftprøverne er diplomer. Dog lader iagttagelserne fra diplomerne sig ikke uden videre overføre på litteraturhåndskrifterne, idet diplomskriften gennem middelalderen — og for øvrigt også senere — viser visse ejendommeligheder overfor litteraturskriften.

Skønt det ikke har ligget indenfor det foreliggende værks plan at give en systematisk palæografi, har dr. Kålund dog ikke alene indirekte, gennem selve den fototypiske gengivelse af et stort og godt udvalg af skriftprøver, givet et vægtigt bidrag til et sådant værk, men også direkte, ved den kronologiske ordning af prøverne og ved de vejledende bemærkninger, med hvilke i indledningerne ordningen af texterne begrundes. Især i indledningen til den norsk-islandske afdeling behandler dr. Kålund de sproghistoriske og palæografiske holdepunkter for dateringen af skriftprøvernes alder. Af de første har navnlig overgangene *s* > *r* i *es, vas*, *sk* > *z* i refleksivformer, og, i islandske hånd-

skrifter, *œ* > *æ* betydning; skjaldepoesien viser, at disse overgange er foregåede i den nævnte rækkefølge fra slutningen af det 12. årh. til c. 1250. Blandt de palæografiske holdepunkter behandler dr. Kålund især de forskellige måder, hvorpå omlydsvokalerne betegnes, og de forskellige former for konsonanttegnene *d*, *f*, *ð*, *þ*.

Om værkets udstyr og udførelse er der kun godt at sige. Lystrykkene, der er udførte i Pacht & Crones etablissement, er fortrinlige; de gengiver tydelig alle de skrifttræk, selv f. ex. de tynde streger over *i*, som den diplomatiske gengivelse viser, at originalerne har haft, og kun hvor læsningen af originalen frembyder særlige vanskeligheder, som f. ex. ved ns.-isl. nr. 2, er også gengivelsen utydelig. Hovedæren for arbejdet tilkommer som nævnt dr. Kålund; det er udført med den omhu og det grundige håndskriftkendskab, som dr. Kålund også i sine tidligere arbejder har lagt for dagen. Tidsansættelsen af de forskellige håndskrifter er anmelderen ikke kompetent til at kritisere; den diplomatiske gengivelse er omhyggelig; anmelderen har kun kunnet finde enkelte unøjagtigheder:

Da. afdel. nr. III l. 5 ‚similam', læs ‚similiam'; — da. nr. XIX l. 5 ‚hín í gen', læs ‚híní gen'; — da. nr. XLIII l. 24 ‚kundæ', læs ‚kwndæ'; — isl. nr. 8 l. 4 ‚fvrlito', læs ‚fvr lito' (jvf. l. 8 ‚fvr tiþ*ir*'); — isl. nr. 9 l. 9 ‚gangeð', læs ‚*ga*n*g*e*ð*'; — isl. nr. 10 l. 2 ‚un*n*dan', mens der ellers opløses som i l. 6 ‚þa*n*n' og l. 11 ‚hi*n*n'; — isl. nr. 14 l. 36 ‚*oc*þat', læs ‚*oc*þ*at*'; — isl. 26 l. 11 ‚*konong*r', læs ‚*k*o*nong*r'.

Henrik Bertelsen.

N. K. Skovgaard, Apollon-Gavlgruppen fra Zeustemplet i Olympia. Mit deutscher Übersetzung. Kbhvn. 1905, Lehmann og Stage (komm.). 32 S. med en Tavle.

Opstillingen af Zeustemplets gavlgruppe er paa grund af templets fuldstændige sammenstyrtning og den uorden, hvori figurerne eller deres brudstykker fandtes, et af de vanskeligste problemer for archæologien. Et smukt bidrag til dette spørgsmaals løsning har maleren N. K. Skovgaard givet ved ovennævnte afhandling, hvori han har fremsat forslag til nogle ændringer i opstillingen af figurerne i den vestlige gavlgruppe. Denne er vel nok den af grupperne, hvor der er mest udsigt til at komme til et resultat. Til bestemmelse af figurernes indbyrdes

stilling har man navnlig tre midler, dels gavlfeltets form, dels forskellige afmejslinger, som er foretagne under opstillingen for at skaffe figurerne plads eller for at frembringe bedre forhold i deres afstande, endelig hensynet til hele gruppens virkning som samlet komposition. Det er særlig dette sidste synspunkt, som Skovgaard lægger til grund for sin undersøgelse, og med fuld ret hævder han, at der her foreligger ikke blot en archæologisk, men ogsaa en kunstnerisk opgave.

De 5 yderste figurer til begge sider (hos Skovgaard betegnet med bogstaverne A—E og R—V) kan man uden vanskelighed anvise deres plads ved hjælp af gavlfeltets form, idet den ejendommelighed ved figurerne fra Olympia, at de (i modsætning til Parthenons gavlgrupper) kun er fuldstændig udarbejdede paa forsiden, viser, til hvilken side de skal vendes, og figurernes højde er da tilstrækkelig til at bestemme deres plads. Det samme gælder om de tre midterste figurer (K, L, M) Apollon og de to unge helte (sædvanlig kaldet Theseus og Peirithoos). I det mindste er der her ingen uoverensstemmelse mellem Skovgaards og Treus senere opstilling, som den er given i hans del af Olympiaværket. Tilbage bliver saa to grupper paa hver side. Disse grupper har Treu anbragt saaledes, at man til venstre (for beskueren) ser en kentaur, der vil bortføre en dreng (F, G), og en kentaur, der har grebet en kvinde (H, I), til højre en kentaur, der stormer i galop mod en kvinde (N, O), og en lapith, der søger at kvæle en kentaur, medens denne bider ham i armen (P, Q). Treu har til bestemmelse af disse figurers stilling benyttet sig af visse afmejslinger, i det han rigtig har set, at disse maa finde deres forklaring ved figurernes opstilling, og at hans ældre opstilling derfor ikke kunde være rigtig. Det drejer sig navnlig om to saadanne bortmejslinger. Paa bagpartiet af den galoperende kentaur er der hugget noget bort, aabenbart for at skaffe plads til en anden figur, der skulde opstilles foran. Denne figur er efter Treus mening Theseus, og han har derfor anbragt kentauren saaledes, at Theseus' venstre ben dækker den afmejslede hestelænd. Dernæst er der ved den kentaurkvælende lapith gjort et dybt udsnit i plinthen, og Treu mener nu, at aarsagen dertil er den, at der skulde være plads til bagbenet af den kentaur (R), hvis bryst gennembores af en lapith. Skovgaard vil derimod bringe de to afmejslinger i forbindelse med hinanden, saa at den kentaurkvælende lapith dækker den afmejslede hestelænd samtidig med, at kentaurens bagben indpasses i plinthen. Han flytter derfor de to grupper N—O og P—Q over paa venstre side, saa at de bytter plads med de to tilsvarende H—I og F—G.

Naar Treu har ment, at det er Theseus, hvis ben dækker den afmejslede hestelænd, saa støtter han dette paa, at ogsaa Theseus' ben paa den indvendige side er behandlet paa en maade, der tyder paa, at figuren har været i berøring med en anden

figur. Dette synes for Treu at være det faste punkt i hans bevisførelse; i hvert fald har han baade i den ældre og i den senere opstilling fastholdt disse figurers sammenhøren. Skovgaard gaar derimod temmelig let hen over dette punkt, idet han blot i en anmærkning paa s. 5 erklærer, at han ikke paa afstøbningen kan se nogen afmejsling. Paa afbildningen hos Treu er den meget tydelig betegnet, men det skal indrømmes, at afstøbningen kun viser en paafaldende ujævnhed i overfladen; om nogen større afmejsling er der ikke tale. Om ujævnheden nu skyldes tilpasning til en anden figur eller blot en flygtig behandling af bagsiden, kan ikke ses paa afstøbningen. Maaske vilde en undersøgelse af originalerne give et resultat, og det var i hvert fald ønskeligt, at en saadan undersøgelse blev foretagen; men det er ogsaa muligt, at spørgsmaalet maa lades uafgjort i betragtning af, at figurernes bagside i det hele taget kun i ringe grad er udarbejdet. Paa den anden side ligger der ikke nogen stor beviskraft i Skovgaards paastand om, at den afmejslede hestelænd passer til ryggen af den kentaurkvælende lapith, «som denne maa tænkes at have været». Thi netop dette parti er saa grundig ødelagt, at det ikke lader sig rekonstruere med sikkerhed.

Gaar vi imidlertid ud fra, at baade Treus og Skovgaards opstilling er mulige, da kan det ikke nægtes, at den nye opstilling har store fortrin. Hos Treu er der ikke den rigtige afstand mellem de to kæmpende ynglinge og kentaurerne, som de vil fælde. Skovgaard har ret i, at de maa ramme, ikke kentaurerne, men kvinderne, som de skulde forsvare. Desuden er der noget mindre tiltalende ved, at de hugger ind paa kentaurerne bagfra. I Skovgaards opstilling kommer det langt tydeligere frem, at de værger kvinderne og heltemodigt gaar imod de raa og drukne uhyrer. Ligeledes bliver gudens paa en gang bydende og afværgende gestus langt mere forstaaelig, naar kentaurerne stormer frem mod gruppens midte. — Ser vi dernæst paa gruppen med kentauren, som røver en dreng, møder vi atter en stor forbedring. Denne kentaur har ingen bagkrop, naturligvis fordi dette parti var dækket af en anden figur, og dette opnaas paa den fortræffeligste maade hos Skovgaard, i det hestekroppen dækkes af kvinden (R). Det samme var forøvrigt tilfældet i Treus ældre opstilling, medens han ikke ved den senere ordning har kunnet komme ud over denne vanskelighed. Skovgaard paaviser endnu flere enkeltheder, hvorved gruppens komposition er bleven klarere og mere harmonisk. Alt i alt tør det vel siges, at saaledes som Skovgaard nu har ordnet gruppen, gør den en ypperlig helhedsvirkning, og der er næppe noget punkt, hvor den ikke tilfredsstiller øjet.

Skovgaard har lige saa lidt som Treu benyttet Pausanias' beskrivelse som vejledning ved figurernes ordning. Det er dog ikke uden interesse at undersøge, om den nye opstilling lader sig

forene med Pausanias. Ganske vist er hans beskrivelse flygtig og overfladisk, og han begaar mærkelige fejltagelser baade ved benævnelsen af figurerne og ved selve beskrivelsen, f. ex. naar han i østgavlen blandt kong Oinomaos' staldpersonale regner en figur, som har vist sig at være — en kvinde. Men alligevel er der grund til at tro, at figurer, som tydelig genkendes i beskrivelsen, har staaet i den orden, hvori Pausanias nævner dem. Hans meget kortfattede beskrivelse lyder saaledes: «I gavlfeltet har han (Alkamenes) fremstillet lapithernes kamp med kentaurerne ved Peirithoos' bryllup. I midten af gavlen staar Peirithoos. Paa den ene side af ham staar Eurytion, der har grebet Peirithoos' hustru, og Kaineus, som staar Peirithoos bi i kampen; paa den anden side Theseus, som kæmper mod kentaurerne med en økse; den ene kentaur har grebet en ung pige, den anden en smuk dreng». De øvrige figurer nævner Pausanias slet ikke. Midterfiguren, som han kalder Peirithoos, anses af alle for at være en gud, sandsynligvis Apollon; om det overhovedet er sagnet om Peirithoos' bryllup, kunstneren har villet fremstille, kan maaske være tvivlsomt; men hvorledes man nu end vil benævne figurerne, er det let at genkende de grupper og enkelte figurer, som Pausanias nævner, og det viser sig da, at beskrivelsen i et og alt stemmer med Skovgaards ordning, og det vilde være urimeligt ikke heri at se en bekræftelse paa rigtigheden af den foreslaaede opstilling.

Dommen om de to gavlgruppers værd som kunstværker har lydt meget forskellig; medens nogle mener, at de ikke engang er udførte af egentlige kunstnere, men af haandværkere, om end efter en kunstners komposition, hævder Skovgaard ikke blot, at kompositionen taaler sammenligning med Parthenons gavlgrupper, idet figurernes monumentale holdning stemmer bedre med den arkitektur, hvortil de hører, men ogsaa, at udførelsen, om den end ikke overalt er lige god, dog i nogle partier er af første rang. Skovgaards arbejde vil sikkert bidrage ikke lidt til, at dommen om disse figurer i fremtiden vil lyde gunstigere.

Fr. Weilbach.

O. Schrader, Totenhochzeit. Ein Vortrag. Jena 1904, Costenoble. 38 S. M. 1.50.

Under Titlen «Totenhochzeit» har O. Schrader i Jena, Forfatteren af «Sprachvergleichung und Urgeschichte», og det indholdsrige «Reallexicon der indogermanischen Alterthumskunde», udgivet, i lidt øget Form og med Noter, et Foredrag holdt i Jena's

Gesellschaft für Urgeschichte. Trods sit ringe Omfang er dette lille Skrift af betydelig Interesse, saavel for Filologer og Arkæologer som for Folklorens Dyrkere. Ved Siden af den megen kritikløse Brug, der for Øjeblikket, navnlig i Tyskland, gøres af Folkloren til Forklaring af Oldtidsforhold, er denne Pièce et Vidnesbyrd om, hvorledes der for den egentlige Oldtidsvidenskab kan vindes et værdifuldt Supplement ved kritisk Benyttelse af de gennem en senere Tids Folkeskikke bevarede Levninger af religiøst artede Fortidsforestillinger.

Skriftets Titelblad er prydet med en græsk Lutroforos, og Udgangspunktet for Undersøgelsen er den græske Skik, hvorom der bl. a. er bevaret Underretning i Demostenes' Tale mod Leochares, at der paa den i ugift Stand afdøde Mands eller Kvindes Grav hensattes et Lerkar, Lutroforos, med Brudebadet. I historisk Tid sattes den paa og over Graven og sagtens i Reglen tom; i ældre Tid (VIII—VII Aarh.) synes den at være bleven nedlagt i Graven selv, sammen med de øvrige Dødegaver. Det var et Symbol paa det Bryllup, som den døde ikke naaede at fejre; han har ikke i levende Live naaet Livets højeste Maal; derfor giver man ham efter Døden hvad der er hans Ret. At dette er den rigtige Forklaring, og at andre Udlægninger af denne ejendommelige Sædvane maa afvises, støttes nu, som Schrader paaviser, ved, at det over store Dele af Europa, navnlig dog i de slaviske Lande, har været Skik at fejre Brylluppet for den som ugift afdøde efter hans Død, eller at man ved en enkelt eller flere Scener gengav den hele Højtid. Der anføres saadanne Eksempler fra vor egen Tid fra Podolien, Lillerusland og Serbien. Men der haves tillige betydelig ældre og følgelig særdeles værdifulde Meddelelser om lignende Forhold. Ved 940 skrev Araberen *Masudi* om Russerne og Slaverne, at «naar en dør som Ungkarl, gifter de ham efter hans Død». Og ejendommeligt nok er der hos en anden Araber, *Ibn Fadhlan* (921/22), med talrige realistiske Enkeltheder, som udelukke enhver Tvivl, skildret en russisk Høvdings Dødsbryllup. En ung Kvinde gennemgaar frivilligt samtlige Brudeceremonierne, saaledes Brudebadet, her i Form af Fodtvæt, og den symbolske Indførelse i Brudehuset, hvorved hun ikke maa betræde Tærskelen; til sidst dræbes hun og brændes ved Høvdingens Side.

At den grovt realistiske Brudefærd hos den russiske Fyrste og Grækernes Hensættelse af Lutroforos er forskellige Udtryk for de samme Forestillinger, i Grækenland opfattede og prægede af hellenisk Aand, synes uomtvisteligt. Et enkelt Vidnesbyrd om, at Skikken med Fejrelsen af Dødebrylluppet ogsaa i mere oprindelig Form i sin Tid har været kendt i Grækenland, ser Schrader i Polyxenas Ofring paa Achilleus' Grav.

Det maa være berettiget paa indogermansk Grund at vente ligeartede Forestillingskredse. Vanskeligere er det at følge For-

fatteren, naar han overhovedet i Dødegaverne vil se Udtrykket for de efterlevendes Vilje om, at den afdøde skal have sin rettelige Andel af det efterladte, og særlig i Charonsmønten vil se en Udløber af en Sædvane, der oprindelig krævede, at hele den afdødes Ejendom skulde følge ham.

Spor af gamle Folkeskikke, hvori Tanken om Dødebrylluppet er bevaret, kan endnu findes, saavel Syd som Nord for Østersøen. — Naar Schrader specielt om Charonsmønten meddeler, at den endnu i lavere Folkelag bruges i Jena, kan hermed sammenstilles, at den samme Skik — omend i uren og misforstaaet Form — har været kendt i Jylland endnu i den sidste Menneskealder.

Hans Kjær.

Skandinavisk Månadsrevy för undervisning i de tre hufvudspråken. Lund 1905, Gleerup. 32 s.

Universitetslektorerne *Hungerland*, *Flarenside* og *Polack* har påbegyndt et nyt undervisnings-organ. Dets hovedtiltrækning vil sikkert dets korrespondance-spalter blive. Det er planen at læserne skal indsende oversættelser til fremmede sprog og til modersmålet; disse oversættelser vil blive rettede af udgiverne, som til deres rettelser vil føje kommentar. Et sådant samarbejde mellem udlændinge og indfødte, hvor begge må antages at være i stand til at studere sprog med nogen iagttagelsesevne, er naturligvis vejen til at klarlægge vedkommende sprogs ejendommeligheder. Et anseligt antal skolebøger er indsendt til tidsskriftet og flere af dem blir bedømt. Det synes at bedømmelsen af de engelske bøger ikke er ledet af noget bestemt princip. Men måske har det sin betydning at bringe noget for hver smag.

Foruden programartikler på alle tre sprog og boglister indeholder første nummer en hel række fagmeddelelser, særlig om feriekursus. Også prisopgaver bydes der på. Første gang en engelsk gengivelse af en temmelig let svensk text.

København, September 1905.

N. Bøgholm.

Johan Louis Ussing.

10. April 1820 — 28. Oktober 1905.

En Gang i Midten af 1860'erne talte undertegnede som ung Student med Julius Lange om at studere Kunsthistorie og sagde, at jeg vel ikke dristede mig til som han at drive dette Studium for sig alene; jeg maatte vel nøjes med, saaledes som Professor Ussing, at forbinde det med det filologiske Studium, hvortil Lange svarede: «Ja — Ussing, det er jo da en udmærket Mand».

Det var netop det, Ussing var; men de unge studerende kunde ikke rigtig se det straks, naar de kom til Universitetet. Madvigs Berømthed og store Autoritet straalede altfor stærkt, alt i Nærheden blev uden Farve; og dertil kom den urimelige Indretning, at en og den samme skulde være Professor baade i Latin, Græsk og Arkæologi. Selv for en Mand med Ussings Energi og Kundskaber har det sikkert nok mangen Gang været svært at kunne overkomme og følge med i alle tre Fag. Der viser sig da ogsaa visse Svingninger i hans videnskabelige Liv, en Gang er det den ene Disciplin, en anden Gang den anden, der har Overtaget.

Johan Louis Ussing blev født den 10de April 1820 i København, blev Student fra Metropolitanskolen 1836, tog filologisk Embedseksamen 1842 og kunde nu mere uhindret give Arkæologien en fremherskende Plads i sine Studier. Her fandt han en udmærket Støtte i Kunsthistorikeren Niels Laurits Høyen. Allerede to Aar efter havde han en Afhandling færdig for Magistergraden, eller som man nu siger, Doktorgraden; den handlede om Mesternavnene paa græske Vaser (*De nominibus vasorum Græcorum*). Efter en toaarig Rejse i Italien og Grækenland, hvis Resultater han skildrede i «Rejsebilleder fra Syden», som fulgtes 1847 af «*Inscriptiones Graecae ineditae*» og 1849 af den vigtige Afhandling «*De Parthenone eiusque partibus*» (en Del af «Rejsebilleder fra Syden» og Afhandlingen om Parthenon udkom senere

paa Tysk: «Griechische Reisen und Studien» Kbhvn. 1857), blev han 1847 Lektor ved Universitetet i græsk og romersk Filologi og Arkæologi og udnævntes til Professor 1850.

Straks efter sin Hjemkomst fra Rejsen, i Efteraaret 1846, havde han holdt Forelæsninger som Privatdocent; da han tog sin Afsked 1896, havde han saaledes virket ved Universitetet i 50 Aar, en lang Tid opfyldt af ivrigt og anstrængt Arbejde for at fyldestgøre de Krav, der stilledes til ham, ogsaa lønnet med Æresbevisninger: 1851 blev Ussing Medlem af Videnskabernes Selskab, han var Universitetets Rektor 1875 og 1885, Dr. juris honoris causa ved Edinburghs Universitet, Kommandør af Danebrog o. a. Og skønt hans Tid var optaget af Studier, slap han heller ikke fri for saadanne Hverv, der vel er en Ære, men sluge den kostbare Tid. Han blev valgt til Folketingsmand 1864 og var Medlem af Tinget nogle Aar; fra 1875 til 1878 deltog han i Undervisningsinspektionen; han var ogsaa i Direktionen for Carlsberg-Fondet. Fra 1877 til 1896 var han Regensprovst og vandt megen Paaskønnelse hos de skiftende Hold af Regensianere, hvoraf vist mange med Glæde tænker tilbage paa den venlige Professor og de hyggelige Tirsdag Aftener i hans Familie.

Ussing var en flittig Mand; naar man kom for at tale med ham, traf man ham næsten altid ved hans Skrivebord omgivet af Bøger, med Pennen i Haanden og Mappen foran sig. Kunde der end af og til, naar Talen gik istaa, undslippe ham et lille modløst Suk, saa var han dog straks lutter Iver og Kampfærdighed, naar han kom til at tale om det, han just nu var optaget af. Han forfægtede ufortrødent sine Meninger. I det hele var Ussing vist af Naturen snarest kritisk anlagt, hvad der kunde være Grunden til, at han sjælden kom til at samle sig om et større Arbejde, medens mangfoldige mindre Afhandlinger er spredte i Universitetsprogrammer, Videnskabernes Selskabs Afhandlinger, Nordisk Tidsskrift for Filologi og andre Steder. Medens han, mærkeligt nok, ikke har efterladt sig noget større Værk i sin Yndlingsvidenskab, Arkæologien, udgav han derimod et stort filologisk Værk. Det var en kritisk Bearbejdelse med latinsk Kommentar af Plautus' Komedier (*T. Macci Plauti comoediæ* 1875—1887), et Arbejde der strakte sig over en lang Aarrække; første Bind udkom 1875, Værket afsluttedes først 1887. Ussing fik ikke straks megen Glæde af sit Arbejde; det blev stærkt kritiseret i Tyskland, hvor den vovede Metode i Bearbejdelsen af Plautus, som Ritschl havde indført, endnu var eneherskende. Efter som Tiden

gik, indtraadte dog mere ædruelige Anskuelser, og Ussings Værk blev rigtigere skattet. Tidligere, i Begyndelsen af Treserne, havde Ussing været Deltager i et andet stort Arbejde, nemlig Madvigs Udgave af Livius, og 1868 var hans Udgave af Theofrast udkommet (*Theophrasti Characteres et Philodemi de vitiis liber X cum commentario ed. J. L. Ussing. Hauniae 1868*).

Da Høyen døde 1870, blev Ussing anmodet om at udgive de Skrifter af Høyen, som egnede sig dertil, og skrive en Levnedsskildring af sin afdøde Lærer og Ven. Dette Arbejde (Niels Laurits Høyens Skrifter I—III, København 1871—1876; Niels Laurits Høyens Levned, Kbhvn. 1872) optog de følgende Aar, indtil hans Plautus begyndte at udkomme. Efter at nogle Aar er gaaede med dette Studium, begynder Arkæologien igen at gøre sine Rettigheder gældende. Rejser til Grækenland, Lilleasien og Ægypten gav Lejlighed til Udgivelsen af forskellige, livligt fortalte Beretninger om disse Rejser og deres Udbytte for Arkæologien (Fra Hellas og Lilleasien 1883, Nedre-Ægypten 1889). Det var jo bleven en Tid af højeste Interesse for denne Videnskab: Schliemanns Udgravninger, Forskninger i Athen, Fremkaldelsen af Olympia for Dagens Lys, Gravninger i Delfi, paa Delos, der var nok at læse om og tale om, og i Foredrag, Forelæsninger og Afhandlinger om disse interessante Resultater søgte Ussing, altid i en livlig og populær Form, at udbrede Kendskab dertil. Skønt der ikke mærkes nogen Aftagen i Ussings Produktivitet, — i 1893 udgav han «Græsk og romersk Metrik», 1894 «Den græske Søjlebygnings Udvikling», fra 1895 deltog han i Revisionen af Oversættelsen af det nye Testamente, i 1896 udgav han et Skrift om Vitruvius' Bog *De architectura* (ogsaa udgivet paa Engelsk 1898), — maa han dog have følt sig tynget af sit Embede og vel ogsaa villet give Plads for yngre Kræfter. I 1895 tog han sin Afsked som Professor ved Universitetet. Men, hvad ingen skulde have ventet, det er at se ham da med en Ynglings Iver kaste sig over Arkæologien igen. Han blev ved at holde Forelæsninger ved Universitetet og Foredrag i filologisk Samfund. Stod han paa Kathedret eller Talerstolen, skulde ingen tro, at man havde en Mand for sig, der var nær ved eller havde naaet de firs: Stemmen var klar og tydelig, Bevægelserne livlige, han syntes ikke at trættes af den staaende Stilling, havde alting paa rede Haand til at belyse og forklare sit Foredrag. Han blev da ogsaa hædret ved et Festskrift af danske Arkæologer og Filologer paa sin firsindstyve Aars Fødselsdag.

Fundene fra Pergamos var imidlertid bleven opstillede i Museet i Berlin. Aar 1897 udgav Ussing en større Afhandling om Pergamos, som udkom paa Tysk to Aar senere. Endnu i 1904 foretog han i Sommeren en Rejse til Berlin og tilbragte Tiden med Studier i Museet. Saa snart det blev muligt at vide noget om de vidunderlige Opdagelser paa Kreta, var Ussing rede med Foredrag. Endelig begyndte de danske Udgravninger ved Kinch og Blinkenberg paa Rhodos. Ussing havde arbejdet ivrig for, at de skulde komme i Stand, og var uhyre interesseret i, hvad der indberettedes derfra. Da blev han farlig syg, kom sig dog igen, men kun for, kort Tid efter, at maatte underkaste sig en Operation. Han overlevede den et halvt Aars Tid, men endnu det i Aar afsluttede XIII. Bind af «Nordisk Tidsskrift for Filologi» bærer ved to Bidrag fra ham Vidnesbyrd om hans usvækkede Interesse for Videnskaben.

E. Trojel.

Afhandlinger, Anmeldelser og Skrifter af J. L. Ussing, som ikke er nævnte ovenfor.

I «Det kgl. danske Videnskabernes Selskabs Skrifter. 5te Række. Histor. og filos. Afdeling». I. Om Italienernes Delagtiggørelse i den romerske Borgerret ved Bellum sociale (ogsaa i Udtog i «Oversigt over Det kgl. d. Vid. Selskabs Forhandl.» 1852). — II. Græske og lat. Indskrifter i Kjøbenhavn. — Attiske Studier: 1. Sokrates' Hermes Propylæos og Chariterne. 2. Om Planen og Indretningen af Parthenon. (Begge Afhdlgr. ogsaa i Oversigt over Selsk. Forhandl. 1856 og i «Griech. Reisen und Studien» 1857.) — III. Om de Kejser Trajan tillagte Breve til Plinius (i Udtog i Oversigt o. s. v. 1860). — To græske Vaser i Antikkabinettet i Kbhvn. (i Uddrag i Oversigt 1866). — IV. Kritiske Bidrag til Grækenlands gamle Geographi. — Kong Attalos' Stoa i Athen. — V. Nye Erhvervelser til Antiksamlingen i Kbhvn. — 6te Række. II. Phratri-Beslutninger fra Dekeleia. — IV. Betragtninger over Vitruvii de architectura libri decem med særligt Hensyn til den Tid, paa hvilken dette Skrift kan være affattet. — V. Om Phidias' Athenestatuer særligt Kliduchos. — Om den rette Forstaaelse af Bevægelser og Stillinger i nogle antike Kunstværker.

I «Oversigt over det kgl. d. Vid. Selskabs Forhandlinger». 1852, 1856, 1860, 1866 se ovfr. 1857. Om Traktaten mell. de lokriske Byer Chalion og Oeanthea. — Om de senest udgravne Thermer i Pompeji. — 1859. Bemærkninger om nogle Grave ved det gamle Cære. — 1862. Yderligere Bemærkninger om Traktaten mell. Chalion og Oeanthea. — Om By-

retterne for Malaca og Salpensa. — 1863. Om den rette Opfattelse af nogle berømte antike Statuer. — 1866. Om nogle af Fr. Rostgaard efterladte Papirsaftryk af græske og latinske Indskrifter. — Nogle Bidrag til Grækenlands gamle Geographi. — 1868. Bemærkninger i Anledning af en ny Udgave af Theophrasti Characteres et Philodemi de vitiis liber decimus. — — 1869. Om Arkesilas-Vasen. — De nyeste Bidrag til Bedømmelse og Forstaaelse af den vatikanske Apollo. — Om den romerske Digter Nævius. — 1870. Kritiske Bemærkninger om et Par Bygningsmonumenter i Athen. — 1874. Flodguden Inopos' Helligdom paa Delos. — Et Bidrag til Forstaaelsen af Ordet *vestibulum*. – 1887. I. N. Madvigs videnskabelige Betydning. — 1889. Mendes og Thmuis i Nedre-Ægypten. — 1890. Lydiske Grave. — 1894. Meddelelser om den græske Søjlebygnings Historie. — 1895. Midtgruppen paa Parthenonsfrisen. — 1897. *Scenica*, filol.-archæol. Betragtn. i Anledn. af Dörpfeld u. Reisch: Das griech. Theater. — 1899. Afsluttende Bemærkninger om det græske Theater og Vitruvs Forhold dertil. — 1900. Bidrag til Kundskab om Alteret hos Grækerne.

I «Nord. Tidsskr. f. Philologi og Pædagogik», I. Om de senest udgravne Thermer i Pompeji. — II. Kritiske Bemærkninger til Senecas Satire over Claudius' Apotheose. — VII. Krit. og exeget. Bemærkn. til Lucrets. — VIII. *Suum cuique.*

Samme Tidsskrift. Ny Række (Nord. Tidsskrift for Filologi). IX. Otto Benndorf: Wiener Vorlegeblätter für archäol. Uebungen.

Samme Tidsskr. Tredie Række. IV. Anmeld. af J. L. Heiberg: Attiske Gravmæler. — V. Anm. af Dörpfeld u. Reisch: Das griechische Theater. - VI. Anm. af Albrecht Dietrich: Pulcinella. — VII. Anm. af C. Weichardt: Pompeji vor der Zerstörung. — De arte critica in Vitruvii libris adhibenda. — VIII Anm. af B. Sauer: Das sogenannte Theseion und sein plastischer Schmuck. — IX. Achilles' Skjold. — Anm. af R. Koldewey u. O. Puchstein: Die griech. Tempel Unteritaliens u. Siciliens. — Det store Alter i Pergamos. — X. Anm. af Mau: Pompeji og Barnabei: La villa di P. Fannio presso Boscoreale. — Anm. af O. Puchstein: Die griech. Bühne. — XI. Anm. af Alb. Müller: Das attische Bühnenwesen. — XII. Anm. af University of Chicago: Decennial Publications 1902. — Anm. af Jahreshefte des Oesterreichischen archäol. Instituts VI 2. — De illustrerede Haandskrifter til Terents. — XIII. Ἐσχάρα, en lexologisk Udvikling. — Anm. af F. Noack: Homerische Paläste.

Universitetsprogrammer. 1849. De Parthenone eiusque partibus. — 1863. Om Grækernes og Romernes huslige og private Liv. — 1865. Undervisningen hos Grækerne og Romerne. (De to sidste ogsaa paa Tysk 1870 og 1885.) — 1876. Om Grækernes og Romernes Huse. — 1886. Om Tiryns og de der fundne Ruiners Betydning for Forstaaelsen af Homer.

I «Festskrift i Anledn. af Kbhvns. Universitets Firehundredaarsfest». 1879. Ledøje Kirke.

Fra en Rejse. Archæol. Skildringer. Kbhvn. 1873.

Fortolkning til I. N. Madvigs Udvalg af latinske Digteres Arbejder. Kbhvn. 1854. Anden Udg. 1879.

Olsen, M., Det gamle norske ønavn Njarðarlǫg. (Chria. Vid.-Selsk. Forh. 1905, Nr. 5.) Chria., Dybwad (komm.).

Zenker, R., Boeve-Amlethus, das altfranz. Epos von Boeve de Hamtone und der Ursprung der Hamletsage (Litterarh. Forsch., hrsg. von J. Schick u. M. v. Waldberg. XXXII.) Berlin, Felber.

Lysias' ausgew. Reden, hrsg. von *A. Weidner*. 2. Aufl., bes. von *P. Vogel*. Leipzig & Wien, Freytag & Tempsky.

C. Julii Caesaris de B. G., hrsg. von *I. Prammer*. 9. Aufl. Leipzig & Wien, Freytag & Tempsky.

Noreen, A., Vårt Språk. III 1. Lund, Gleerup.

Dignan, F. W., The idle actor in Aeschylus. Chicago, Univ. Press.

Misener, Geneva, The Meaning of γάρ. (Disp.) The Lord Baltimore Press.

Waltharii Poesis, Das Waltharilied Ekkehards I. von St. Gallen nach den Geraldushsnn. hrsg. u. erl. von *H. Althof*. II: Kommentar. Leipzig, Dietrich.

M. Annaei Lucani de bello civili ll. X, it. ed. *C. Hosius*. Bibl. Teubn.

Appiani hist. Rom. ex rec. *L. Mendelssohnii*, ed. alt. correctior, cur. *P. Viereck*. Vol. II. Bibl. Teubn.

C. Musonii Rufi reliqviae, ed. *O. Hense*. Bibl. Teubn.

Poulsen, F., Die Dipylongräber u. die Dipylonvasen. Leipzig, Teubner.

Dietrich, A., Mutter Erde. Leipzig, Teubner.

id. . Sommertag. Leipzig, Teubner

Lykurgos' Rede gegen Leokrates, hrsg. u. erkl. von *E. Sofer*. I—II: Text; Einl. u. Komm. Leipzig, Teubner.

Binder, O., Die Abfassungszeit von Senekas Briefen. (Disp.). Tübingen, Heckenhauer (komm.).

Dahlerup, V., Gesch. d. dän. Sprache. Übers. von *W. Heidenreich*. Ulm, Kerler.

Kjellberg, O. C., Svenska språkstudier på utländsk botten. Kap. IV: Pronomen i svenskan. Örebro, Sv. Riksspråk-Förbundets förlag.

Arkiv för nordisk filol. Ny följd. XVIII 2. Lund, Gleerup.

Løseth, E., Le Tristan et le Palamède des manuscrits français du British Museum. (Vidensk.-Selsk. Skr. II. Hist.-fil. kl. 1905. No. 4.) Chria., Dybwad (komm.).

Wendland, P., Schlussrede d. 48. Vers. deutscher Philologen und Schulmänner nebst einem Zukunftsprogramm. Leipzig, Teubner.

Raeder, Hans, Platons philos. Entwickelung. Leipzig, Teubner.

Ljunggreen, E., Svenska Akademiens Ordbok. Genmäle Nr. 2. Lund, Gleerup.

Lind, E. H., Norsk-isl. dopnamn och fingerade namn från medeltiden. 1. h. Uppsala, Lundequist.

M. Tulli Ciceronis oratt. pro S. Rosc., de imp. Cn. Pomp., pro Cluentio, in Cat., pro Mur., pro Caelio. Rec. *A. C. Clark*. (Scr. class. bibl. Oxon.) Oxford, Clarendon Press.

Die hellenische Kultur, dargestellt von *F. Baumgarten, F. Poland, R. Wagner*. Leipzig. Teubner.

Zeitschrift f. vergl. Litt.-Gesch., hrsg. von *W. Wetz* u. *J. Collin*. Neue Folge. XVI 1. Berlin, Felber.

Indhold af 14de binds 2det hæfte.

Anmeldelser.

Nekrolog.

NORDISK TIDSSKRIFT

FOR

FILOLOGI

TREDIE RÆKKE

FJORTENDE BINDS TREDIE HÆFTE

3

KØBENHAVN

GYLDENDALSKE BOGHANDEL, NORDISK FORLAG

GRÆBES BOGTRYKKERI

1906

Af tidsskriftet udkommer årligt et bind på 4 hæfter, hvert på gennemsnitlig 3 ark. Subskriptionen er bindende for et bind, hvis pris er 6 kroner.

Bidrag til tidsskriftet bedes sendte under redaktørens adresse (Frederiksborg), bøger, afhandlinger og tidsskrifter til anmeldelse under samme adresse eller til Gyldendalske boghandel, Nordisk Forlag, Kbhvn. K.

D'hrr. anmeldere gøres opmærksomme på, at redaktionen ved at tilstille vedkommende bogs forlægger to exemplarer af anmeldelsen sørger for, at den kan komme forfatteren i hænde.

Etymologiserende Notitser. II.

Ved **E. Jessen.**

alke. Dette obsolete Verbum opføres endnu baade i V. S. O. og i Molbechs Lexicon med Betydningerne: have travlt, og søle (i Dynd osv.). Det er det samme Ord som norsk *alka* søle, og kives, aabenbart Denominativum af *Alka*: Fuglen Alke, og (skjønt Femininum) overført: svinsk Person, og kivagtig Person, ifølge Fuglens Renommee i begge Henseender; to Adjectiva følge med: *alkeleg* og *alken*, begge: svinsk, kivagtig. — Molbech vilde ikke gjenkjende Verbet i *alkæ*, P. 145 i den af ham udgivne «Harpestreng», et Ord, han «ikke veed at forklare». Der kan dog ikke være tilstrækkelig Forhindring for Betydningen: have travlt med (Udvidelse af: strides med, drages med); *Lipprea hetær en Steen thær Diur alkæ* som Dyr have travlt med, ville ifærd med (*ad quem sponte sua properat genus omne ferarum*). — Cf. nedenfor under *Theesth*.

Aust i samme «Harpestreng» P. 120. I indfødt Ord maa *-u-* i den Stilling ventes at være vocaliseret *-g-*. Et Substantiv **Agst* er vel ikke hidtil fundet. Hvis til norsk *Ag* Tvivl, Beraad (maaske oprindelig: Fornemmelse af truende Udsigt til *Ave*?) havde hørt et iterativt Verbum **agsa* (fremkalde eller have Tvivl, Beraad), da kunde deraf dannes et Substantiv **Ags-t*, hvilket aldeles vilde passe i Texten: *takær fra them Ræzlæ oc ond Aust* befrier dem for Rædsel og pinlig Tvivl. — Naturligvis kun Tankeexperiment.

Bale Rede. Cf. φωλεος Hule, Dyreleie.

beræven gjenstridig, kjephøi, o. L. Sees strax, at være aabenbart Laan fra Nedertydsk. Hos Lübben findes ikke Andet at henføre det til end *bereven* «mit Reifen, Bändern belegt» (om Kar) (egentlig dog: styrket indvendig med Ribber, *Rif*, Genitiv *Reves*, ?; thi Reif heder i Plattydsk *Reep*). I dansk Brug stod det da figurligt: styrket, modstandsdygtig; og dernæst ironiskt: i egne Tanker imponerende dygtig, Andre overlegen. — Hos Lübben anføres derimod ikke noget saadant Adjectiv af Verbet *reven* «unsinnig denken, reden, verlangen, delirare», hvilket maa være samme Ord som det obsolete høitydske *reben* «von Sinnen

sein, rasen», som man, med engelsk *rave*, deriverer fra fransk *rêver* (fordum ogsaa *raver*), altsaa fra latinsk *rabies*. Man faaer da, ialtfald indtil videre, at blive ved Henførelse af *berœven* til det documenterede plattydske Adjectiv.

Draaren, Fanden, turde være capricieus Variant for *Drolen*, der maa være det tydske *Droll* (hvoraf *drollig*) i Betydningen Trold; forøvrigt etymologisk et andet Ord end *Trold*, der har germaniskt *T*-, hvorimod *D*- i *Droll* kommer af germaniskt *Th*-.

Dreyer træffes i Betydning Bærer, af plattydsk *Dreger* (høitydsk *Träger*).

Drommen, Fanden, er vel omdannet af plattydsk *Drummel* anvendt paa den Person; egentlig: Træklods o. L., og figurligt: Lømmel o. L.; af *Drum*, Eet med høitydsk *Trumm*, der er bevaret i Pl. *Trümmer*.

Dru Bundfald af Vin. Rietz henfører svensk Dialectform *Drov* (samme Betydning) til plattydsk Adjectiv *drove* (Eet med høitydsk *trübe*), hvilket synes plausibelt. Formen *Dru* vilde da nærmest passe til hollandsk *droef* (*oe* udtales som dansk *u*). Et egentligt Substantiv opføres her dog hverken hos Lübben eller i hollandsk Lexicon.

dru, trist, peger ligeledes nærmest hen til hollandsk *droef* (i Betydningen bedrøvet), men treffes skrevet *drud*; imidlertid er Tilføielse af uegte samt stumt *d* jo hyppig allerede i ældre Skrivemaade.

Drudh Narreri, Forsøg paa at skuffe, er vel celtisk; thi i Irsk angives *druth* Nar.

Dun (og *Dúne*?) betyder ikke egentligst «Tjener», men, som norsk *Dun* og *Dune* Flok, Mængde, Sværm («især af Dyr»), og kunde vel høre sammen med *Dun*, nu *Døn*, altsaa som larmende Sværm. Mindre let kunde tænkes paa Laan fra Celtisk, ifølge irsk *duine*, kymrisk *dyn* Menneske (hvilket Stokes regner til samme Rod som i *θανειν*). — Correct er da *en aff myn eygen Dwn* (Flok) i Rimkrøniken. Imidlertid er i Dansk Ordet gaaet over til ogsaa at betegne Person i Sværm, i Ens Følge, der passer nogle Steder, som i *en Dun skal bœrœ en Langhallembs Kyœrff*; og i *thii andre Dunœ oc Drengi*; uvist, om i *Dunerne i Borgestuffuerne*, og i *mz danskœ Herre och Dwne*, hvor *Herre* er Pluralis, og *Dwne* kan betegne Tjenere eller Tjenerflokke.

dricke paa Duus. Heri stod *Duus* opr. i samme Betydning som i *Suus oc Duus*. Ved det nuværende *drikke Dus* (endnu ikke af Alle udtalt med kort *u*) tænkes paa Pronomenet; men

opstaaet maa det være ved, at den ældre Talemaade af sig selv indbød til denne Anvendelse; ellers vilde -s blive uforklarligt. Tydsk er Talemaaden ikke; og selvforstaaeligt kan -s ikke forklares af -*z*- i *dutzen*, og det saa meget mindre, som vi ikke have laant dette Verbum, men plattydsk *dutten*.

Dwss Tildækning, Skjul. Neppe opdrives Andet, der minder om dette besynderlige Ord, end norsk *dusa* dække for Øinene. Om Roden skulde være samme som i *Dys* (Stendysse), *døysa* ophobe? Isaafald oprindelig: begravende Tildækning.

ebre «skjære Tænder som en Orne». Af V. S. O. vel medrette deriveret af tydsk *Eber*, om end et Verbum **ebern* ikke er til at finde i Lexica. Let kunde det frit laves ved Anvendelse paa Person: **er ebert* ɔ: macht, spielt den Eber.

endsige. Heri er -*g*- ikke falskt, som sees af den ældre Form *end at sige* (ogsaa *hvad at sige*). Sagen er altsaa helt simpel: *at* kunde undværes foran Infinitiven. Betydningen var da lige fra først af: for ikke at sige, anføre, omtale, nævne (*geschweige*), og ingenlunde: end mindre, som forudsættes i den gjængse (vel fra N. M. Petersen eller Rask hidrørende) Derivation fra *enn sider*, hvilken Forvanskning ogsaa phonetiskt var uventelig (Comparativs -*er* er overmaade stabilt). Som sees kan *end at sige* ikke engang være Omfortolkning af *enn sider*. Det har altsaa lige fra først været correct at sige f. Ex. ‚det har intet Menneske sagt, endsige Peter', hvor ‚end mindre' vilde udelukke Peter fra at være Menneske, men ‚slet ikke at nævne Peter' giver Mening. Ordet *sider* (dermed *end sider*) er simpelthen gaaet af Brug. — Ligesaa *end siden* (ɔ: senere), og det blotte *siden*, brugte om det mindre Probable, modsat *snarere, før* om det mere Probable. Endnu hos Baggesen treffes *siden* brugt saaledes: «knap see paa Stierner, siden tælle dem». Naturligvis er *endsige* heller ikke Forvanskning af *end siden* (der forøvrigt havde været lige saa nær at ty til som *enn sider*).

eem, vammelsmagende, gjenfindes i Norsk: *eim* vammel, flau. Hører sammen med *Em*, fordum *Eem*. Adjectivet er da først blevet anvendt om Sager, hvis Smag var spoleret ved varm Fugtighed.

Fegge Cumpaner, Fattere? («sodomitiske *Fegge*» hos Arrebo); kan neppe sondres fra norsk *Fegge* (Singularis), der ikke angives specielt at antyde Lastefuldhed: «Mand, Person, Gubbe, Fyr»; ogsaa «Kludrer» (da med Femininum *Feggja*). Aasen deriverer fra det gamle Plurale *Fedgar* (Fader og Søn), hvilket ogsaa

understøttes af Udtrykket *Feggje etter Feggje* Mand efter Mand (som Indehavere af Gaard). Dog henviser han ved Betydning Kludrer tillige til *fagga* pusle, kludre, og *Fagg*, *Fogg* Bylt, klodset Person; ligesaa Ross (der endvidere har Neutrum *Feggje* Folk, Pak). Antagelse af to Ord *Fegge* synes nødvendig, da *fagga*, *Fagg*, *Fogg* ikke vel kunne være Denominativa fra *Fegge* (hvorimod i svensk Dialect *fägga*, smeka, vistnok er Denominativum). — Aasen antager *Megga* Matrone, Hundyr (hvoraf Verbum *megga seg til* stadse sig op, o. L.) for snarest opstaaet af *Mødgur* (Pl., Moder og Datter). Forvanskning af langt *ø*, Omlyd af langt *o*, til kort *e* er som purt phonetisk uantagelig; den maatte altsaa være kommen af Attraction til *Fegge*. Man kunde vel omtrent lige saa vel antage hele Ordet *Megga* dannet afny efter *Fegge*, idet man var vant til *M* overfor *F* i *Moder*: *Fader*, *Mødgur*, *Fedgar*, osv. — Forestilling om Lastefuldhed hos *Fegge* kunde komme til fra hver af de andre Betydninger. Hos os kunde Ordet være Norvagisme; ialtfald Arrebo kunde have lært det i Norge.

fellig, felle hæslig, modbydelig; vel for *ferlig* = norsk *ferleg*.

Flolag «Jordlag i Klint»: *Flo* i Norsk og Islandsk betyder Lag («cf. *flaga*»).

Flogse, at flogse Tøite, at tøite omkring; Iterativa til Rodform *flug-* (i *flyve*). Ogsaa norsk: *Flogs*, *Flogsa* Flane; *flogsa* føite.

Flære Fiskefinne; cf. norsk *Fledra*, *Flærra*, *Flidra* Flig, Flis, Skive, m. M. (om muligt Sammenhæng med andre Ord se Ross).

fredelig treffes som udvidet Form af *fredig*, *freidig* (og omvendt *fredig* som kortere for *fredelig* af *Fred*).

Fyrm. Foruden *Fyrm* Skaansel (*f-* af *th-*) findes *Fyrm* Fasthed, altsaa fra latinsk *firmus* (i Betydning Faste, og parallelt med dettes Derivation, kunde det ventes ligeledes at komme af *firmus*).

Fæt Vanslegtning? *Fæt i hver Æt*. Noget at combinere det med er vel ikke fundet, og findes maaske ikke. Norsk *Fit* i Betydning listig Person duer ialtfald i phonetisk Henseende ikke, da *-t* hos os skulde blive til *-d*. *Fjott* i Betydning Pjalt, indskrænket Person, i samme Henseende heller ikke, om end Betydningen er god nok. Kunstlet maatte blive Henførelse til *faa Fjøtt*, *Fjett* «blive bortjaget, nødt til at pakke sig» (*Fæt* isaa-

fald: cassabel, ubrugbar Person). At antage **Fætt* af germanisk *faih-t-* (ligesom *Ætt* af *aih-t-*: *aigan* eie, osv.) duer ikke meget; det fører til Ordet *feig*, hvis nuværende Betydning passer; den gamle: dødsbestemt, kun, hvis **Fætt* betegnede Person fra Fødselen svag, ulevedygtig.

til Gieds til Behag el. L. Norsk *Gjed*, Sind, tilbyder sig først. I Norsk angives imidlertid *til Gjetes* tilpas, hvilket hører sammen med Verbet *gjeta*, gammeldansk *gitæ*, nu *gide* ɔ: faae (‚jeg gider ikke gjort det', oprindelig = jeg faaer ikke gjort det). Hvis *Gieds* er at forbinde hermed (Enstavelsesform da muligvis opstaaet ved Forkortelse?), betydede *tilgieds* fra først af: til Antagelse, ligesom tydsk *annehmlich*, *angenehm*: antagelig.

glw, skarpsynet, nøieregnende, regnes vel med Rette for samme Ord som norsk *gløgg*, men er neppe egte dansk Form. Til norsk *ø* kunde svare *u*, som i ældre svensk *glugg-utter* (tillige *glägg-er*). Men *-gg* skulde ikke ventes at forstumme saa let som det enkelte (spirerede) *g*. Molbech citerer *glugagtig*, med utydsk, altsaa egte dansk Rodstavelse (*-agtig* er ikke dansk). Formen *glu* seer ud som laant sydfra, om end Ordet mangler hos Lübben. I ældste Saxisk og Høitydsk findes *glou*, *glau*. I Gotisk var, som hos os, indtrængt Snyltelyd *-gg-*: *glaggwo* nøie o. L. (Adverbium).

grante, klynke efter Noget, er fra Plattydsk: *granten* gierig nach Etwas sein. Maaske for **gramten* (cf. *gramizzon,* brumme, i ældste Høitydsk), og da med Aflyd til *grynte* for **grymte*; cf. χρομαδος?

Guffer, Skoser, kan unegteligt tænkes at være Variant til *Gluffer*. Thi i Norsk (og ogsaa i dansk og svensk Dialect) betyde baade *guffa* og *gluffa* grynte, bjæffe, gjø, osv. (‚Hunden bjeffede just ikke, men guffede': V. S. O.); norsk *guffa* tillige skose, stikle. — Besynderligvis findes ligedan Dobbeltform i Høitydsk: *Glufe* og *Guffe*: Stecknadel, hvilke altsaa ligeledes kunde have afgivet figurlig Betydning Spydighed.

en Heie Staahei el. L.? Cf. *heie* skrige, af plattydsk *heigen* keuchen o. L. — Om *Staahei* skulde hænge sammen hermed?

Heldighed, Gunst, af plattydsk *heldich* geneigt, heldende. (Har combineret sig med dansk *Held* osv.; af helt anden Rod, hvori *-d* er uegte.)

Herk, herke, Slag, slaa. Mon for **herdhke* (slaa haardt), eller at forbinde med plattydsk *Herke* Rive?

Hevdh antreffes i Betydning Foster; behøver ikke at være et andet Ord end det sædvanlige *Hevd*, enten man vil henføre dette til *hæve* eller til *have;* kunde i Betydning Foster passe specielt til svensk *hafvande* frugtsommelig.

kibber kjephøi o. L.; cf. plattydsk *kibben* = *kiven* kives (høitydsk *keifen*).

Kieks, Baadshage, behøver ikke at stamme fra Finsk, hvor det ogsaa opføres. Thi i Norsk har det aabenbare Slegtninge, som *kjeksa, kjeksla* hakke, snappe m. M., *kjeksen* bidsk o. L., hvilke vel høre til *kjakka* hakke.

knew flink, dygtig; kan naturligvis ikke være Eet med islandsk *knoef-r* (medmindre dette var laant fra Jydsk), ikke heller med norsk *knøøk* kneisende, da Dansk ikke gjør langt *e* af langt *o* til *e*; Formen *knøu* er jydsk Udtale, der forøvrigt ogsaa kunde være indtrængt i Almensproget, om Ordet der havde holdt sig (cf. *vrøvle* af *vrevle*, *Støvle* af *Stevle*, *Stevel*). For Henførelsen til det i Bremisches Wörterbuch angivne *Knäve* Stärke, med *knävig* stark, kan der ikke være Synderligt iveien; dog angives ikke noget Adjektiv *knäv(e)*. — (Hvis det nyislandske Ord rettere skrives *knaef-r*, kunde det tænkes at være Laan af vort ældre *knev*.)

Knocker, Pokker, behøver ikke at være blot capricieus Variant; kan støtte sig til tydsk *Knocke* Knorren, Klotz, Bengel.

Cort; jeg veed ikke, om det i danske lingvistiske Bøger er noteret, at det er plattydsk Contraction af *Koonraad*.

Kore Kant, Bræmme; cf. norsk *Kvarde*, *Kvare*, *Kvale* («tykt» *l* af *rd*) med samme Betydning, og lignende Ord i svensk Dialect; item plattydsk *Querder* Randeinfassung (høitydsk *Köder*, Mading, antages opstaaet heraf).

Kraabe og Kraaber Afkroge; cf. norsk *Krop* bl. A. «lidet og lavt Værelse, lidet Skjul; egentlig: Rum at krybe ind i» (*kriupa*).

kregle, kives, fra Tydsk; nordtysk Adjectiv *kregel*, *krel*, munter, frisch, ogsaa fertig zum Kampfe, pertinax; i ældste Høitydsk *widar-cregil* obstinatus. Grimms Henførelse til Rod i Verbum *krageln*, krabbeln, modsiges af et gammelnederlandsk *criighel* (samme Betydning), der er uforeneligt med *a* i Roden, men peger paa Slegtskab med *Krig*.

kritten critiserelysten, dadlesyg, o. L. Det kunde synes vanskeligt at skille dette bort fra tydsk Verbum *kritteln*, der dog først findes i Nyhøitydsk, og som Kluge antager «mit An-

deutung an *Critik* entstanden aus einem volkstümlichen *gritteln* zanken, das im Mittel- und Althochdeutschen noch fehlt». Lübben opfører imidlertid plattydsk Verbum *kriten*, *kreten* zanken, streiten, *Kriit*, *Kreet* erregen (i ældre Høitydsk betyder *kriizen* stöhnen, kreischen; nu *kreiszen* med Betydning in Geburtswehen stöhnen und schreien), hvortil det her omhandlede Adjectiv maatte kunne høre, hvorledes end *kritteln* etymologisk forholder sig.

Kullitze (. . . *mett andre Kyllingh* . . .), ‚Kortvending' V. 907. Cf. *Rævitze* Hunræv. Om da for **Kuklitze* Hønekylling?; cf. *Kükel-*, *Kickel-*, *Gockel-*, *Gugel-hahn*?

Kyng(e) Intervall, repeterende Sygdomsanfald. Cf. norsk *kyngja* vibrere o. L. («f. Ex. om Klokke»); *Kyng* Klynge o. L., «maaske ogsaa Ryk, Stød, cf. i svensk Dialect *Kyng* Anfald, Dyst». — Rod minder om indisk *gung'-* (sidste *g* mouilleret) summe; *γογ-γυζ-ω* (*-γυζ-* af *gugj-*) knurrer o. L. (?).

Ledye, ledies Lede, ledes, blive kjed. Da derivativt *-i-* ikke kan haves efter den oprindeligt lange Rodstavelse (*leid-*), maa her være betegnet Svækkelse af *d* til *i* (som i norsk *lei* led, og i *Veir* af *Vedr*), men saaledes at Bevidsthed om ældre Skrivemaade førte til alligevel at skrive *d* tillige (som stumt, eller som med Henstilling: udtal *i* eller *d* efter Behag).

liderlig i Betydning lidelig, taalelig (*leidlich*) er naturligvis Sprogfeil, om ikke Skrivfeil.

lirre gjøre Mundbevægelser (f. Ex. om Frøer). Eet med norsk *lidra*, *lira* vrikke o. L., og Stamord til *lirke*. «Cf. islandsk *hlidra* af *hlid* Side».

ett hett Malling «ubekjendt Torturinstrument». Skal vel udtales *Molling*, hyppig Variant for *Mullugh* (islandsk *mundlaug*, Femininum; Genusforvanskning er hyppig i ældre Dansk), Vandfad, der jo med Gløder i var Torturredskab, f. Ex. anvendt af de gudelige Olaf'er til Nordmænds Omvendelse; det anbragtes paa Maven. («Det Samme som Jomfru ɔ: Tommeskrue» kan Malling vist ikke være, da Tommeskrue jo ikke skulde ophedes.)

swerie om Meen vel forvansket for *aa Meen*?

Mæde angives at betyde Le. Er (med *meie*) laant fra Tydsk, og maa ifølge Tydsken (navnlig plattydsk *Mede*) betyde Meining, ikke Le. ‚Man skal ei kaste Mæde i Andens Korn' kan realiter, om end ikke ordret, gjengives: komme med Le i Andens Korn.

nebbe 2 Gange hos Arrebo (Hexaem. P. 101 og 164), efter Nexus snarere: helt formørkes (om Maanen) end: aftage. Ety-

mologi isaafald nem: Rod germanisk *nab-*, *nib-*, som i tydsk *Nebel*, &c; *νεφος*, indisk *nabhas* Mørke, Taage, m. M.; &c. Men da vanskeligt at tro, at Glosen kunde treffes netop hos Arrebo alene, og ellers ikke i germanisk Literatur.

nickende Ney tirrende? cf. tydsk *necken*; eller afvisende? cf. islandsk *hnekkja*? drive tilbage.

Nunne Slags Tagsten (V. S. O.): «Mönch und *Nonne*, abwechselnd convex und concav liegende Dachziegel».

nyffsæ ruske, Iterativum til et **nyoe*; cf. norsk *nyfsa* nappe, puffe, samt *nyoa* i Betydning knuge, prygle, svinge Ørene, &c.

Plattenslager, slaa En en Plade som formentlige «billedlige» Udtryk ere hverken tydske eller svenske, maa forsaavidt, skjønt selve Ordene ere fremmede nok, være egte danske, opstaaede i det insipide kjøbenhavnske Gadesprog, formodentlig i 18de Aarhundrede, af (nu i Skriftsprog obsolet) tydsk, virkeligt billedlig, Talemaade *Einem Etwas fürplatten*, «richtiger *fürblatten*, auf dem Blatte vorblasen, lockend vorstellen». Item: *blatten*, *blätten* «auf dem Blatt pfeifen, einem Rehbock blatten, die Stimme der Ricke nachahmend». I middelalderligt Høitydsk endnu med enkelt *-t-*: *blaten* «auf einem Blatte pfeifen». Den udbredte tydske Confusion af *b* og *p* maa her have forledet Danske til at tage *platten* for Verbum med Betydning: slaa plat, slaa Plade (Harniskplade), hvortil behøvedes *ein Plattenschläger*. Dansk Beskedenhed og Smag har da atter renonceret paa at se Billedet i «billedlig Talemaade»; kunde naturligvis hverken gjennemføre Tanke paa Harnisk, eller paa Tonsurplatte, endsige paa Ting, der ikke blot ikke laves af *Plattenschläger*, men ikke engang (som Tonsurskaldethed) kaldtes *Platte*, altsaa f. Ex. ikke paa nogen dansk Mønt; Talemaaderne vedbleve at anvendes ganske som den tydske, og uden Indlæggelse af nyt Billede, exempelvis ikke om Falskmøntere, men om dem, der, ved at vække falske Forestillinger, tilnarre sig Penge eller Fordele.

quere knirke, med norsk *kværa* klynke, islandsk *kvara* ralle o. L., gammelhøitydsk *queran* sukke, hører tilhobe sammen med indisk Rod *g'ar-* (mouilleret *g-*) lyde, sprage, o. L., og maaske latinsk *garrire*, *garrulus*.

quere (quirre) male, fordoie. Jeg gjenfinder ikke dette Verbum i Lexica til germaniske Sprog. Dog maa det have været urgermaniskt, siden det phonetisk correct gjenfindes i Indisk: *g'ar-* (mouilleret *g-*) opløses, fordoies, ældes, med Causativum

g'araja- opløse, fordøie, &c. Af samme Rod er *Quern*, maaske *quær*. Uvissere blive germaniske Ord uden Spor til Labialisering af *k*, som *Korn*, *Karl* (uventelig Spaltning af Roden). — De to anførte Rødder *g'ar-* kunde (ifølge Betydningerne: opløses; knase) gjerne regnes som een.

quette, quettze knuse, af nedertydsk *quetten*, *quettsen*, *quessen*. Formen *quetske* stemmer med *quetschen*. *quæsse* (kvæste) kan passe til anførte *quessen*, men ogsaa til et helt andet Ord: *quese*, Simplex til *quæste*. — Noget Beslegtet udenfor Germanisk er maaske ikke til at finde; muligvis indisk *gadā* Kølle; germaniskt *qu-* kan svare til indisk umouilleret *g-* (f. Ex. i *queman* komme).

quicke pippe: tydsk *quieken*.

Quonst «fartura, hakket Kjød til Fyld». Mon fra først af: forfalskende Fyld? Isaafald plattydsk **Quanst*, Derivatum af *quans*, *quansis* nur zum Schein; *Quant* Tand, auch Windbeutel (i Hollandsk: Plattenslager); *quanten*, *quanzen*, *quanteln* schakkre (oprindelig byde til Auction? *inquantum*?)

Raa, Rue Ligbaare, eller Underlag til den (hvoraf *rue* lægge paa den? pynte Lig?). Kan neppe være = *Ruge* Dynge. Jeg erindrer at have seet Form *Raa*, som dermed er uforenelig, men kunde passe til ældre tydsk *Raawe*, Sideform til *Ruhe*; her da i Betydningen *Ruhestätte*, eller Underlag hvorpaa Noget støttes (se Grimm).

en Rag Taage; cf. norsk *Rake* Væde.

Raggen Fanden? cf. norsk *Ragg* Krabat.

Ribitze Digesvale, hirundo riparia. Neppe til at finde i fremmede Lexica. Dog er Derivationen fra *ripa* plausibel. Kunde Tydsken af *ribes* lave *Ribitzel* (Ribsbusk), maatte ligesaa af *ripa* kunne laves **Ripitze*.

ritse ud: ausreiszen, desertere.

«ritze» ophidse, tilskynde; lavet af *reizen* efter falsk Analogi, da heri *ei* er oprindeligt, ikke, som i *reiszen*, kommer af langt *i*.

en Russ Rastetid; sikkert forvansket af plattydsk *Ruste* Rast.

«sigtet fuld» (Bord med Retter; hos Holberg); *geschichtet*?

skars knap, ringe; gjennem Tydsk eller Engelsk af «*excarpsus*», falsk Form for *excerptus*.

Skofte. Betydningen Prakker, Lurve, Schofelist (se V. S. O.) er neppe figurlig Anvendelse af Betydningen simpleste Sort Brød, et uventeligt (for uskyldigt) Billede, men omvendt den egentlige

Bemærkelse, hos os overført paa saadanne Brød, som vare for lurvede til at bydes gentilt Selskab. Thi Ordet kan vist ikke paa taaleligt raisonnabel Maade blive Andet end de tydske Sprogs *Schoft*, *Schuft*, der (ligesom *Kjeltring*) rettelig betegner ussel Prakker («denn ein erbärmlicher Schuft ist wie der Mensch so der Hund»).

«Skoller Pjalter» i V. S. O. Feillæsning for *Skaller* (Conchylier, nemlig Pilegrims) i T. Reenbergs poetiske Skrifter II P. 126.

«snildløbe» vel forvansket af **snedløbe*: løbe skraat (diagonalt) for at faae Forspring.

«snuw» hurtig. Da i Norsk og Islandsk ikke anføres noget Adjectiv *«snuud»* (kun et islandsk Substantiv *snúd-r* Hurtighed), gaaer det vel bedre an at tænke paa norsk *snøgg* hurtig, pludselig, m. M., svensk Dialectord *snägg*, *snägger*, nedertydsk *snugger*, *snögger*, *snügger* (hvoraf vel svensk *snygg*). Dog vilde *snuw* ikke forholde sig til *snøgg* som (ovenfor) *gluw* til *gløgg* med dettes Snyltelyd *-gg-*, idet de nedertydske Former vise, at *-gg-* her er egte, da indsneget *-gg-* er utydsk. *snuw* hos os maatte da være tilstudset efter falsk Analogi, en helt legitim Formodning. Cf. f. Ex. *ritze* ovenfor.

staage rage, pirke, stikke; ikke for *stage*, men af plattydsk *stoken* = høitydsk *stochen*, engelsk *stoke*.

Stuppel Tilbygning, Klokketaarn, = norsk *Stopul*, islandsk *stöpull*, der med falsk Analogi gjengiver engelsk *steeple* (gammelengelsk *e* treffer i visse Tilfælde sammen med islandsk *ö*, f. Ex. *jörd*, *mjöl*, *höggva*).

Theesth en Søfugl af Alkefamilien, norsk *Theiste* columbus gryla, ligesom andre Alker anseet for ondsindet, pugnax, vel ogsaa svinsk, om end Ross nøies med «fyrig» i Talemaaden *taisten sum aen Taisti* (Adjectiv *teisten* som *alken* ovenfor: kivagtig). I den danske Rimkrønike overføres Substantivet directe paa glubsk Person: *then onde Theesth*. Ross har endvidere Derivatum *Teistell* hvas Person; Adverbium i *teistande idle* yderligt arrig (hvis Hidhøren han, vist med overdreven Betænkelighed, finder uvis). Se samme Anvendelse af Fuglenavn Alke (ovenfor). — Rodstavelsen *theist-* kan være Aflydsform til *thist-* i *Thistel*, nu *Tidsel*, tydsk *Distel*.

tøntele holde for Nar, o. L.,? Cf. plattydsk *betunteln* forvikle, forvirre.

T(h)øt lille Fruentimmer? Cf. norsk (capricieust varierende)

Tytta, *Tøtta*, *Titta* Kvindemenneske; svensk Dialect *Tutta* (se under *Tudse* i etymol. Ordb.); plattydsk *Dutte* (*ü*?) albernes Frauenzimmer. Germanisk Grundform *thutt-*.

ubehouffuen uciviliseret: *unbehauen*.

Udød ond Død. Maaske for **Uvdød* overdreven Død (med unødig Pine; eller ufortjent). Cf. *useen*, *umichit*, *utunct* &c.

uforbrilled, egtl.: uden Flimren for Øinene? Cf. i Norsk *brigla* flimre (*de brigle før Ogøm* «om subjective Lysphænomener»), *braga* blusse, *Brag* Nordlys; med derivativt *-d-*: *Bragd* Nordlys, og Verber *brigda*, *bregda*, *bragda* svæve &c. (og se *bebreide* i etymol. Ordb.). Indisk Rod *bhrāg'-* (mouilleret *g*) straale; latinsk *flag-rare*; &c.

Uføgle: vel af plattydsk *unvoochlik* (*öö*: høitydsk *unfüglich*) af *Unvooch* (: *Unfug*). (*Uføgle* er vel substantiveret Adjectiv; Citatet, hvoraf grammatisk Beskaffenhed skulde sees, kan jeg ikke mere finde).

uneet, unæt ubenyttelig, ubrugbar. Et af de Tilfælde, hvor et tydsk Ords Existents erfares af Optagelsen hos os; ialtfald Lübben har hverken *unneet* eller *neet*, Adjectiv til Verbet *neeten*, *genieszen*, af Præsensrodform, germanisk *niut-*, dansk *nyyt-*, nu *nyyd-*, plattydsk *neet-*; men *unnütte*, höitydsk *unnütz*, af Rodform *nut-*; og islandsk *neyt-r* (som Molbech henviser til) af Rodform *naut-*. Molbech citerer den endog rent tydske Stavemaade *unnet* med dobbelt *n* (i et dansk Lovsted).

ustalt vanskabt: tydsk *unstalt*, *ungestalt*.

Wele, Wæle Haarvalk, Charpilæg; hører sammen med norsk (og islandsk) *Veele* Stjert, Fuglehale. Men ingenlunde med tydsk *Wedel*, fordum *Wadil*. Nogle (af de Moderneste) sætte det = indisk *wāla* Halehaar; ret forlokkende; men hvorledes her til indisk *ā* skulde svare islandsk *é* (istedetfor *ó* eller *á*), seer jeg ikke. Bedre gik vel an at antage *é* af urgermaniskt *-iuh-*, som af et **Wiuhlia*; hvormed vilde følge Spørgsmaal om Sammenhæng med *Vœge*, ældre tydsk *Wieche* viklet Tot, Charpi, der vel kunde være af urgermaniskt *wiuh-* snarere end af *wiuk-*, idet *-k-* ikke kan bevises af svensk *veke*, norsk *Veik*, engelsk *wick*, &c., da den abnorme Vocalcorrespondents tyder paa Laan sydfra, hvormed maatte følge Ændring af uvant, fremmed Consonantlyd. (*Vœile* er vel yngre Derivatum af *Vœge*.)

wreffue gnede, Imperfectum Pluralis af **wriifue* (som jeg ikke erindrer at have seet), Laan af plattydsk *wriiven* (stundom *riiven*) = høitydsk *reiben*.

vrisse treffes i Betydning vrikke (**wridse*, **wridke*).

«Yre Kirtel»? kunde vel betegne Kirtel som fugtende, og høre sammen med norsk *Uur* Væde, latinsk *urina*, &c.; *ū* af *wā*, hvis disse Ord virkelig høre sammen med indisk *wār-* Vand. Eller betyder det Udslet, som *Ydde*? da for **Yddre*? begge af *Odd*? (Blegn?).

ysset, jysset, jøsset askefarvet; ordret maaske harefarvet; cf. svensk *jösse* Hare, norsk *Jase* med Femininum *Jos*, hvis Rod (med *ia-* af *e-*, Aflyd til *a-*) forøvrigt vel er den samme som i *Aske*: *as-*, hvoraf indisk *āsa-* Aske, vel og latinsk *aridus* &c. Ogsaa i svensk Dialect angives *yssjug* graaskimlet (hvorimod *hiskjug*, *hyskji*, *hisklig* ere uvedkommende). — Fritzner angiver fra et norsk Document et hapax legomenon: Øgenavn *Hiæsi*, og helder til at tage det for Eet med *Jase* (kunde dog staa for *Hiassi*, et Fabeldyr); altsaa som om et *H-* var bortfaldet af *Jase*, og dette var af samme Rod som *Hare*, *Hase*, hvad ikke berører Spørgsmaalet om Sammenhæng med *jøsset*, da *h-* kunde bortfalde af det ene som af det andet. Videre Vægt kan ikke tilkjendes dette enestaaende *Hiæsi*.

øgris, øires «vaagne og røre sig». Passer formelt til norsk *aukra* «anke atter og atter» (af *auka* forøge) med Gjentagelse opfattet som Forøgen. Om ikke ligesaa i den danske Form: Opvaagnen opfattet som Kommen atter til sig selv?

Ømmel Bagvaskelse, Jalousi; ømle mumle? Cf. norsk *umla*, *ymla* mumle, *ymja* (lignende Betydning). Af helt anden Rod, men ligedan Betydning, er norsk *øma* (cf. *oome* i mine tidligere Notitser). — Nogle henføre *ymte*, forhen ogsaa skrevet *ømte*, til Ord som de anførte, vel plausiblere Derivation end fra *om*.

Til Platons Euthyphron.

Af A. B. Drachmann.

1. Efter at Euthyphron med Sokrates's Hjælp er naaet til den Definition af det Fromme, at det er det som alle Guder elsker (p. 9 d), gjendrives denne Definition af Sokrates i et Ræsonnement, som allerede tidlig har vakt betydelig Opmærksomhed. S. begynder med at spørge om det Fromme elskes af Guderne fordi det er fromt, eller om det er fromt fordi det elskes. Da Euth. ikke kan svare herpaa, forklarer S. sig nærmere. *Τὸ φερόμενον*, siger han, er *φερόμενον*, *διότι φέρεται*; paa samme Maade *τὸ ἀγόμενον* og *τὸ ὁρώμενον*; derimod kan man ikke sige omvendt, at *τὸ φερόμενον φέρεται διότι φερόμενόν ἐστιν* o. s. v. Det Samme maa gjælde om *τὸ φιλούμενον* og altsaa ogsaa om *τὸ θεοφιλές*, der er = *τὸ ὑπὸ θεῶν φιλούμενον*. Det Gudvelbehagelige er gudvelbehageligt, fordi det elskes af Guderne — ikke omvendt. Derimod gjælder det om det Fromme, at det elskes af Guderne fordi det er fromt — ikke omvendt. De to Ting maa altsaa, da de forholder sig omvendt, være ganske forskjellige fra hinanden (11 a). Nærmere bestemt er det Gudvelbehagelige kun en *πάθος* ved det Fromme, men udsiger ikke noget om dets *οὐσία* (11 a—b).

Dette Ræsonnement indeholder en logisk Feil som ikke synes at være bleven bemærket. Det er allerede paafaldende at de to Ting betegnes som helt forskjellige fra hinanden; thi rent logisk seet er det Gudvelbehagelige simpelthen et videre Begreb, under hvilket det Fromme gaar ind som en Afdeling. (Dette gjælder ogsaa efter Platons Mening; han bestemmer i det Flg. det Fromme som en Underafdeling af det Retfærdige, og har selvfølgelig ikke betvivlet at alt Retfærdigt var gudvelbehageligt.) I saa Fald maa alt hvad der udsiges om det Gudvelbehagelige ogsaa kunne udsiges om det Fromme, men ikke omvendt. Kan man altsaa om det Gudvelbehagelige sige at det er gudvelbehageligt, fordi det elskes af Guderne, maa den tilsvarende Sætning kunne udsiges om det Fromme — hvad Platon bestrider. Det vil i det Følgende vise sig, at begge Sætninger er urigtige; men det vil

lette Undersøgelsen at tage Udgangspunktet fra det andet Sætningspar.

«Det Fromme elskes af Guderne fordi det er fromt» er aabenbart den Sætning hvorpaa det kommer Platon an. Dens Mening maa være: det Fromme elskes af Guderne, fordi det har visse (endnu ikke nærmere bestemte) Egenskaber, som Guderne holder af. I denne Betydning er Sætningen, som Platon ogsaa hævder, rigtig. Parallelsætningen: «det Gudvelbehagelige elskes af Guderne, fordi det er gudvelbehageligt» er imidlertid ligeledes rigtig, naar den forstaaes paa tilsvarende Maade: det Gudvelbehagelige elskes af Guderne, fordi det har visse (endnu ikke nærmere bestemte) Egenskaber, som Guderne holder af. Og dog erklærer Platon denne Sætning for falsk.

Ogsaa det andet Sætningspar maa selvfølgelig forstaaes paa tilsvarende Maade, dersom Platons hele Ræsonnement skal have Gyldighed. Altsaa maa Sætningen «det Fromme er fromt fordi det elskes af Guderne» kunne omskrives til: «det Fromme har visse (o. s. v.) Egenskaber, fordi det elskes af Guderne» — hvad der aabenbart er falsk, som ogsaa Platon siger. Men lige saa falsk er Sætningen «det gudvelbehagelige har visse (o. s. v.) Egenskaber, fordi Guderne holder af det»; og dog skal denne Sætning efter Platon være rigtig. Altsaa: de to første Sætninger er begge rigtige, de to sidste begge falske. Og saaledes maa det ogsaa være; der reflekteres i de opstillede Sætninger, naar de forstaaes som ovenfor, ikke paa de specielle Egenskaber ved det Fromme, der gjør det til et snevrere Begreb end det Gudvelbehagelige; altsaa maa hvad der gjælder om det ene Begreb ogsaa gjælde om det andet. Det Falske i Platons Ræsonnement bliver til at tage og føle paa mod Slutningen, hvor han siger: *τὸ μὲν (τὸ θεοφιλὲς) ὅτι φιλεῖται, ἐστὶν οἷον φιλεῖσθαι· τὸ δὲ (τὸ ὅσιον) ὅτι ἐστὶν οἷον φιλεῖσθαι, διὰ τοῦτο φιλεῖται.* Den sidste Sætning kan kun oversættes: «det Fromme elskes, fordi det er saaledes beskaffent at det maa elskes». Oversættes den første Sætning paa tilsvarende Maade (og den kan egentlig ikke oversættes paa nogen anden Maade), giver den ingen Mening. Man kan overhovedet ikke angive nogen Grund til at en Ting er lig med sig selv.

Feilen i Platons Ræsonnement beroer paa en Tvetydighed, der ligger i selve Brugen af Copula. Sætninger som «det Fromme er fromt», «det Gudvelbehagelige er gudvelbehageligt» kan forstaaes paa to Maader: enten som ovenfor (det Fromme har de

for det charakteristiske Egenskaber o. s. v.), eller saaledes at de betyder: en Ting kaldes med Rette from el. gudvelbehagelig. Af de fire platoniske Sætninger kan de to (det Fromme el. Gudvelbehagelige elskes af Guderne fordi det er f. el. g.) ikke forstaaes paa denne sidste Maade; det kan derimod de to andre, og saa bliver Platons Ræsonnement for deres Vedkommende rigtigt. «En Ting kaldes med Rette gudvelbehagelig, naar den elskes af Guderne» — den Sætning er rigtig; thi den siger blot, at det at elskes af Guderne er den rette Definition paa Begrebet det Gudvelbehagelige; derimod er Sætningen «en Ting kaldes med Rette from, naar den elskes af Guderne» ikke rigtig, fordi der skal mere til at definere det Frommes Begreb. Tillige er dermed Forskjellen ført tilbage til det hvori den virkelig bestaaer: at det Fromme er et snevrere Begreb end det Gudvelbehagelige.

Med Paavisningen af disse logiske Feil er der naturligvis ikke afgjort noget om Rigtigheden af Platons Resultat paa dette Sted, naar man seer paa hvad han i Realiteten har tilsigtet. Hvad han vil, har allerede Grote (Platon I S. 454 f.) rigtigt seet: han vil have Fromhedsbegrebet rationelt, i Modsætning til den populære Opfattelse, der blev staaende ved Gudernes Forgodtbefindende som *ultima ratio*. Denne Tendens kommer klart frem i Dialogens sidste Afsnit, hvor Sokrates spørger: hvad Nytte har Guderne af vore Ofre?, og Euthyphron ganske korrekt svarer: de har ingen Nytte af dem, de vil bare have dem. *Χρέος μὲν οὐδὲν, βούλομαι δ' ὅμως λαβεῖν* — i denne aristophaniske Sætning kunde Platons blodige Kritik af det populære Fromhedsbegreb sammenfattes.

2. Medens endnu Schleiermacher opfattede Euthyphron som væsentlig negativ i Resultatet, har Bonitz (Plat. Studd.[3] S. 227—42) bestemt taget til Orde for, at det er Platons Mening, at Læseren skal finde et positivt Resultat, trods den negative Slutning; og han har fundet almindelig Tilslutning. Som positivt Resultat skulde efter Bonitz følgende Definition af Fromheden fremgaae: Fromheden er «die vollendete Sittlichkeit, nur unter der Form, dass sich der Mensch bewusst ist, hierdurch das dienende Organ für das göttliche Wirken zu sein» (S. 234). Bonitz finder dette Resultat ved at sammenligne Euthyphron med Steder i Staten og Timæus, men søger dernæst at paavise, at man ogsaa ved nøie at passe paa kan udlede det af selve Euthyphron. I Hovedsagen har han vistnok Ret, men der synes at kunne gives en rigtigere Begrundelse af hans Sætning.

Hvad der har bragt Bonitz og andre til saa stærkt at kræve en positiv Løsning af Euthyphrons Problem, er fremfor alt nogle Ord af Sokrates henimod Dialogens Slutning. Sokrates har foreslaaet og Euth. er gaaet ind paa at bestemme det Fromme som en Del af det Retfærdige; Euth. har nærmere bestemt det som den Del der angaaer Gudernes *θεραπεία*, og det tvetydige Begreb *θεραπεία* er blevet forklaret som = Tjeneste, ikke = Pleie. Efterat man er naaet saa vidt, spørger Sokrates, hvad Guderne da udretter ved at bruge Menneskenes Tjeneste. Dette Spørgsmaal kan Euth. ikke besvare, men opstiller i Stedet en ny Definition paa Fromheden og angiver dens Nytte. Derpaa siger Sokrates: «Du kunde rigtignok have svaret mig meget kortere paa Hovedindholdet af mit Spørgsmaal, Euthyphron, dersom du havde villet. Men du er ikke ivrig for at belære mig, det er tydeligt nok; for ogsaa nu sprang du fra, da du var lige ved det. Havde du svaret mig paa mit Spørgsmaal, saa havde jeg nu haft fuldstændig Besked af dig om Fromheden». Det kan heller ikke negtes at disse Ord, betragtede i og for sig, tyder bestemt paa at en udtømmende Definition af Fromheden ligger lige for Næsen — vel at mærke dersom man kan besvare Sokrates's Spørgsmaal kort og præcist. Definitionen maa altsaa have følgende Form: Fromheden er den Del af det Retfærdige, der angaaer Gudernes Tjeneste, og hvorved Guderne, brugende Menneskene som Tjenere, udretter — ja hvad de udretter, er vist ikke saa helt let at besvare. I hvert Fald er det klart, at Bonitz's Definition ikke tilfredsstiller den Fordring, at indeholde et Svar paa dette Spørgsmaal, og at den overhovedet ikke i sin Form svarer til den Definition, man efter hele Sammenhængen hos Platon maa kræve. Naturligvis har Andre følt dette: Schanz (i sin kommenterede Udg. S. 13) foreslaaer som Svar: «das vollkommen Gute», og Gomperz (Gr. Denker II S. 292) har i Hovedsagen sluttet sig til ham. Dette Svar tilfredsstiller dog ikke rigtig. Sokrates har som Paralleler henvist til, at Feltherren jo ved at bruge Menneskers Tjeneste frembringer et Resultat, nemlig Seir i Krigen; Landmanden paa samme Maade Næring af Jorden. I Sammenligning med disse Bestemmelser er «det fuldkommen Gode» noget vag, foruden at den klinger mere moderne-philosophisk end egentlig platonisk.

Man har, som det synes, i alle disse Undersøgelser overseet en Ting. Naar man har faaet Fromheden bestemt som den Del af det Retfærdige, der angaaer Gudernes *θεραπεία*, og endvidere

faaet *θεραπεία* forklaret som «Tjeneste», saa er dermed givet en fuldstændig Definition af Fromheden, d. v. s. Begrebet er tilstrækkelig afgrændset mod alle andre Begreber. Spørges der dernæst videre, hvad Guderne udretter med vor Tjeneste, saa er dette ikke mere noget Spørgsmaal om Fromhedens Definition, men om det definerede Begrebs Indhold og navnlig om dets Værdi; paa dette sidste ligger sikkert Vægten. Med andre Ord: Euthyphron indeholder en fuldt færdig Definition af Fromheden. Tilmed er dette (som allerede Bonitz har bemærket) en Definition, som dels er opstillet af Sokrates — han har selv foreslaaet at bestemme det Fromme som en Del af det Retfærdige —, dels udtrykkelig godkjendt af ham — da Euth. siger, at det Fromme er den Del af det Retfærdige, der angaaer Gudernes *θεραπεία*, siger Sokrates: «Jeg troer du har Ret». Det er altsaa urimeligt at søge efter nogen anden Definition af Fromheden i Euthyphron end den givne, da denne maa antages at være Platons egen.

Man kan imidlertid gaae et Skridt videre. Bonitz har med Rette hævdet at «det Retfærdige» i Euthyphron nærmest maa tages i Betydningen «det moralsk Gode» — et Begreb for hvilket Platon jo ikke havde noget *proprium*. Gaaer man ud herfra, saa ligger der i Definitionen: det Fromme er en Del af det Retfærdige, uden videre, at Fromhed bestaaer i at gjøre det Gode. Naar der dernæst tilføies, at Fromhed angaaer Gudernes Tjeneste, og dette tydelig forstaaes i Betydningen, at Fromhed bestaaer i at Mennesket tjener Guderne, saa har man Definitionen: Fromhed er at gjøre det Gode som Gudernes Tjener. Denne Definition adskiller sig aabenbart kun i Ordlyden fra Bonitz's, at Fromhed er «die vollendete Sittlichkeit, nur unter der Form, dass sich der Mensch bewusst ist, hierdurch das dienende Organ des göttlichen Willens zu sein» — idet jeg ikke antager at der kan lægges Vægt paa Begreberne «vollendet» og «bewusst» i Modsætning til den platoniske Definition, men tvertimod at de uden videre kan underforstaaes hos Platon. Der bliver herefter lidt komisk i, at Bonitz har ledt med Forstørrelsesglas i Euthyphron efter en Definition der staaer der med rene og klare Ord.

Vilde man alligevel tvivle, om Platon nu ogsaa har været sig dette Indhold af sin egen Definition klart bevidst, saa er det tilstrækkeligt at henvise til det af hans Værker, der utvivlsomt staaer Euthyphron nærmest, ja ligefrem er det positive Sidestykke til den. Som Euthyphron indeholder en Kritik af det populære Fromhedsbegreb, saaledes indeholder Apologien en Fremstilling

af den sande Fromhed — ganske vist ikke i begrebsmæssig Udførelse, men i en kunstnerisk Fremstilling, der intet lader tilbage at ønske i Retning af Klarhed. Der lægges i Apologien stor Vægt paa at fremstille Sokrates som den i Sandhed Fromme; og hans Fromhed bestaaer ene og alene i, at han gjør det Gode i Gudernes Tjeneste (naturligvis med klar Bevidsthed om hvad han gjør, dersom man vil have dette Moment med). Overensstemmelsen gaaer saa vidt, at der i Apologien om Sokrates bruges Udtrykket *τοῦ ϑεοῦ λατρεία* (23 c), der ganske svarer til Udtrykkene *ὑπηρέτης* o. s. v. i Euthyphron. Man har ogsaa her ikke seet Skoven for lutter Træer, naar man efterviste Platons Fromhedsbegreb ved Hjælp af enkelte Steder i Staten og Timæus og lod Apologien ligge.

Man maa altsaa gaae ud fra, at et positivt Begreb om Fromheden ikke blot ligger bagved Euthyphron, men er ligefrem udtrykt i den, og at dette Begreb (efter Platons Forstaaelse) er det ovenfor angivne. Vender man med dette *in mente* tilbage til Sokrates's Spørgsmaal: hvad Guderne udretter eller frembringer ved at bruge Menneskene som Tjenere, saa maa det siges at være et underligt Spørgsmaal. Svarer man «det Gode», saa er dette Svar jo allerede indeholdt i Definitionen, saa Spørgsmaalet er overflødigt. Spørges der derimod efter en bestemt afgrændset Del af det Gode — og saaledes leder Sammenhængen hos Platon til at forstaae Spørgsmaalet —, saa kan der ikke gives noget Svar; thi Fromheden er jo netop ikke begrændset til en bestemt Gruppe af gode Handlinger, men kan være tilstede i enhver god Handling. Spørgsmaalet kan altsaa efter den egentlig platoniske Definition af Fromheden ikke besvares saaledes, som Platon forlanger det besvaret.

Heraf kan kun drages den Slutning, at Spørgsmaalet i Virkeligheden ikke refererer sig til denne Definition. Man maa erindre, at Definitionen: det Fromme er den Del af det Retfærdige der angaaer Gudernes Tjeneste, er fundet i Overensstemmelse med Repræsentanten for den populære Fromhed og meget vel kan forstaaes udfra dennes Standpunkt, saaledes at der ved Fromhed tænkes paa de specielle gudstjenstlige Handlinger. At Euthyphron forstaaer det saaledes, viser han klart i sit Svar, hvor han bestemmer Fromheden som Indsigt i at gjøre Guderne til Behag i Bøn og Offer, aabenbart uden dermed at ville give en ny og fra den fundne forskjellig Definition. Den populære Fromhed kan ogsaa meget vel besvare det Spørgsmaal, hvad Nytte de guds-

tjenstlige Handlinger er til. Euthyphron gjør det selv i sit Svar: de bevarer (*σῴζει*) baade private Huse og Statssamfund, siger han; strengere udtrykt maatte man sige, at de skaffer os de Goder, over hvis Tilveiebringelse vi ikke selv er Herre. Derimod kan den populære Fromhed ikke svare paa Spørgsmaalet i den Form hvori det stilles af Platon: hvad frembringer Guderne ved at bruge Menneskene som Tjenere; og det uagtet den lader Guderne bruge Menneskene til Tjenere paa en ganske bestemt og fra anden Tjeneste forskjellig Maade, saa at man skulde vente at denne Tjeneste ogsaa havde et bestemt, specielt Formaal. Naar altsaa Platon lader Sokrates stille Spørgsmaalet i en Form, hvori det ikke kan besvares af Euthyphron, og lader denne udtrykkelig erklære sig renonce med Hensyn til Svar, saa er det sikkert hans Hovedformaal at vise, at den populære Religiøsitet overhovedet ikke kan besvare Spørgsmaalet. Til Overflod understreges dette i det Følgende gjennem Paavisningen af Offertjenestens Meningsløshed. Slutningen af Dialogen viser, at skjønt Euthyphron har faaet den rette Definition af Fromheden, saa kan han dog ikke stille noget op med den, fordi han *in concreto* tænker paa noget der slet ikke gaaer ind under den rette Definition, nemlig paa den udvortes Gudstjeneste.

Er dette rigtigt, saa maa de Bemærkninger af Sokrates, hvorpaa man fremfor alt har støttet Antagelsen om et positivt Resultat der ikke var udtrykt i Dialogen selv, opfattes ironisk — d. v. s. saaledes at de understreger, at Euth. efter sit Standpunkt burde kunne besvare Spørgsmaalet, samtidig med at det er klart for enhver, at han umulig kan det. Jeg seer ikke at der er noget til Hinder for denne Antagelse; og det forekommer mig at den bestyrkes ved Udtrykket i 13 e: *Εἰπὲ δὴ πρὸς Διός, τί ποτ' ἐστὶν ἐκεῖνο τὸ πάγκαλον ἔργον, ὃ οἱ θεοὶ ἀπεργάζονται ἡμῖν ὑπηρέταις χρώμενοι;*. Naar Guderne bruger Menneskene i speciel Tjeneste, skulde man synes at der maatte komme noget Mageløst ud deraf; og der kommer — slet ingen Ting. Med fuld Ret slutter Gomperz sin Fremstilling af Indholdet af Euthyphron med et Citat af Kants «Religion innerhalb der Grenzen der blossen Vernunft»; der er i Virkeligheden den nøieste Overensstemmelse mellem de to Skrifter, kun at Platon antyder og lader underforstaae, hvad Kant direkte udtaler. «Es gibt keine besondere Pflichten gegen Gott in einer allgemeinen Religion; denn Gott kann von uns nichts empfangen» — i disse faa Ord af Kant er Indholdet af Euthyphrons sidste Parti sammenfattet.

Apologien og Euthyphron.

Af Ing. Hammer-Jensen.

Der har alle Dage været en stor Tilbøjelighed til at knytte Euthyphron og Apologien sammen, saaledes at Apologien betragtedes som en Fortsættelse af Euthyphron; paa det sidste er man dog ved at komme bort herfra, og fx. Dr. Ræder sætter i sin ny Bog «Platons philosophische Entwickelung» Euthyphron et godt Stykke inde i Platons Produktion, mens han er tilbøjelig til at sætte Apologien som Platons første Arbejde. Følgende Betragtning af Euthyphron skulde tjene til at knytte den gamle Forbindelse med Apologien, men rigtignok saaledes at det paa den ene Side indrømmes at Euthyphron ingenlunde kan høre til Platons tidligste Skrifter, paa den anden Side paastaas at Apologien er skrevet umiddelbart før Euthyphron.

Læser man Euth. 2 A—3 E, mener jeg ikke man kan nægte at man her har en Recapitulation af Apologien: der er Hovedanklageren, den officielle Anklages to Punkter: Fordærvelsen af de unge og Indførelsen af ny Guder, hvoraf det første egentlig er underordnet det sidste, men de to Punkter gøres i Grunden selvstændige her ligesom i Apol., der er Omtalen af *τὸ δαιμόνιον*, Hentydningen til den *διαβολή* der i Følge Apol. egentlig har fældet Sokrates, Berøringen af Sokrates' Levevis: hans Talenløs med enhver uden at tage Penge for det. En Recapitulation synes jeg man har Ret til at kalde det, naar man tager i Betragtning hvor kort og præcist det er antydet her som er udførligt udviklet i Apol. Den rigtige Forstaaelse af hvad her siges kan man ligefrem ikke faa uden Apol. som Forudsætning. Det er navnligt klart paa to Punkter. 2 C nævnes ironisk Sokrates' *ἀμαθία* som Meletos' Grund til at anklage ham; det forklares ikke nærmere, og intet Menneske kan forstaa at man rejser retslig Anklage mod en Mand for Uvidenhed — naar man ikke mindes Apol. 25 C—26 A; *σοφός* om Meletos forklares ved samme Sted. Og den bitre Haan der ligger i Omtalen af Meletos som Politiker 2 D—3 A vil man umuligt kunne faa fat paa (og saa bliver dette Stykke ganske flovt), hvis man ikke husker Krydsforhøret i Apol.

24 C. Saa der kan vel ingen Tvivl være om at Apol. forelaa da Euth. blev skrevet.

Men hvad var Platons Hensigt med at indlede Euth. med denne Recapitulation af Apol.? Det kan kun have været at henvise til Apol., fordi han ønskede at Læserne skulde have denne in mente; men saa var der heller ikke anden Fremgangsmaade for ham end den indirekte han har brugt her, dels fordi Skriftet er en Dialog hvori Sokrates optræder, dels fordi Euth. foregaar før Apol. Og Grunden til at han ønskede at Læserne skulde genkalde sig Apol. er heller ikke svær at se: paa den ene Side vilde han ved at reproducere Stemningen fra Apol., det Syn paa Sokrates man fik gennem denne, give en betydningsfuld Baggrund for Sokrates' Optræden og Ord her lige før Processen; paa den anden Side, og ikke mindst, skulde Apol. hjælpe til at faa fat paa det positive philosophiske Resultat der er i denne Dialog: 14 C bebrejder Sokrates Euthyphron at han rendte fra det, just da han var lige ved at klare Spørgsmaalet: hvad er Fromhed. Ser man tilbage for at se hvad Platon mener med det, vil man — hvis man husker Apologiens indirekte Fremstilling af Fromhedens Begreb i Sokrates' Person, og særlig 23 C, 28 E, 30 A, hvor Sokrates ligefrem taler om sin Trældom for Guden — standse ved 13 D, hvor Fromhed bestemmes som et Trælleforhold (ɔ: et absolut Underordningsforhold) overfor Guderne.

Der var altsaa Grund nok for Platon til at minde om Apol. som han tidligere havde skrevet. Ja, jeg tror ikke blot han havde skrevet den tidligere, men lige før Euth. For det første synes det mig langt det naturligste at Platon forudsætter saa meget af Apol. i frisk Minde hos sine Læsere, egentlig mere end han har Lov til, saa længe han endnu selv er helt i Apologiens Tankegang og Forestillingskreds. For det andet kunde han, netop ovenpaa sin Gaaenudenom Sokrates' Forhold til Guderne i Apol., ønske at uddybe dette Spørgsmaal, idet han tog det op til Behandling igen. For det tredie er der saadanne Smaating som det at *ἀηδές* med en Nægtelse i den ironiske Betydning: ganske morsom (ikke: behagelig, rar, pæn, som det plejer at betyde) kun findes hos Platon her og Apol. 33 C og 41 B. *διάγω* uden Obj. og med Part. i Betydn. tilbringe Tiden med det Participiet udsiger, som her 3 E, staar hos Platon foruden Ap. 41 B kun Phædr. 276 D, ellers forbinder Platon det altid, som naturligst er, med Obj. (*χρόνον* ell. *βίον*). 8 C tales om Folk som for Retten *πάντα ποιοῦσι καὶ λέγουσι*; som Schanz (i Commentaren)

bemærker er ποιεῖν her overflødigt, det drejer sig udelukkende om hvad de siger; men Ap. 38 D, 39 A er der Tale om at bekvemme sig til πάντα ποιεῖν καὶ λέγειν for Retten, nemlig slæbe frem med sine Slægtninge og selv gebærde sig medynksvækkende. — Der er pudsigt nok ikke én Sammenligning eller Lignelse i Apol. hvor der ikke forekommer Heste, det Dyr plejer Platon ellers ikke at bruge til Exemplificering, foruden Gorg. 516 A forekommer det vist kun Rep. 413 D, Legg. 666 E, 701 C, 708 D, disse Steder brugt paa en hel anden Maade end i Apol.; men 13 B her: sig mig fx.: det er jo ikke enhver der forstaar sig paa at passe Heste, lyder ganske som en Genklang af Apol. 25 B. 5 A her bruges ordret det samme ejendommelige Udtryk om Euth. som Apol. 35 A om Sokrates: διαφέρειν τινὶ τῶν πολλῶν ἀνθρώπων. Disse Smaating synes jeg ogsaa styrker den Antagelse at Platon havde Apol. i Hovedet, da han skrev Euth. (I Parenthes bemærket er hele Euth. da en Prøve κατ' ἐξοχήν paa en Undersøgelse af en der bildte sig ind grumme godt at vide hvad han ikke vidste, og dette fremhæves gentagne Gange, fx. 15 E med et Udtryk fra Apol.: οἴει εἰδέναι.)

Og saa er der endelig Forholdet mellem Retfærdighed og Fromhed.

Sokrates selv erklærede som bekendt at Dyden er én, for saa vidt som alle Dyder er Viden; m. H. t. Fromhed og Retfærdighed mente han endvidere at der var stor Lighed mellem disse Dyder ɔ: i Henseende til deres Videns Art; det fremgaar af Prot. 331 B sammenholdt med Xen. Mem. IV 6 hvoraf ses at Sokrates har sagt noget lignende som at Fromhed er overfor Guderne hvad Retfærdighed er overfor Menneskene; men at Sokrates skulde have indordnet Fromhed under Retfærdighed findes der aldrig noget Spor af. Det er uden Tvivl Platons eget Paafund. Og hermed passer at den Definition hvori dette Underordningsforhold udtrykkes er lagt Euthyphron, ikke Sokrates i Munden, og at denne Definition, der (som Schanz i sin Commentar bemærker) kun har ren formel Betydning, indføres med en spidsfindig Vidtløftighed der tydeligt viser at dette er noget nyt der er gaaet op for Platon. Og nu tror jeg at man i Apol. kan se hvorledes Platon kom til denne Definition: Fromhed er den Del af Retfærdighed, der har Gudernes Tjeneste som Genstand, den anden Del, den egentlige Retfærdighed, har Menneskenes Tjeneste som Genstand.

I Apol. der er et Forsvar mod en Anklage for ἀσέβεια

skulde man vente at høre megen Tale om Fromhed og dens Modsætning, men tværtimod — Ordene *ὅσιον* (35 C), *ἀνόσιον* (32 D), og *εὐσεβεῖν* og *ἀσέβεια* (35 C) nævnes kun hver én Gang og det en passant og ganske tonløst, derimod er der en anden Dyd som der stadig tales om — alt drejer sig om *δίκαια ἢ ἄδικα πράττειν*. Det stammer fra Anklagens Ordlyd, der 24 B formuleres saaledes: Sokrates *ἀδικεῖ* dels ved at forse sig overfor Guderne, dels ved at forse sig overfor de unge; her har vi akkurat det omvendte af Definitionen i Euth., især naar vi tager i Betragtning at sidste Del af Anklagen gendrives (24 C—26 A) saaledes at der slet ikke tages særligt Hensyn til unge Mennesker, men at der handles om Mennesker overhovedet. Dette Anklagens spaltede *ἀδικεῖ* optager Platon og bruger — ikke som det stod, som et almindeligt og farveløst Udtryk fra den daglige Tale, men som det lød for hans Øre, med philosophisk Klangfarve — saaledes bruger han det som Grundlag for en stor Del af sit Forsvar. 28 B staar at det er en brav Mands Pligt ikke at bryde sig om Døden, men kun om *δίκαια πράττειν*, og at Sokrates gjorde saaledes vises 28 E, dels ved hans Lydighed overfor Befalingsmændene i Krigen, dels ved hans Lydighed overfor Guden. Og i Samklang hermed forklares *ἀδικεῖν* 29 B: *ἀπειθεῖν τῷ βελτίονι καὶ θεῷ καὶ ἀνθρώπῳ*. Klaret sig Forholdet mellem *ὅσιον* og *δίκαιον* har Platon endnu ikke, det er kun de første Skridt henimod Definitionen i Euth. vi ser, saaledes ogsaa 32 D hvor *ἄδικον* og *ἀνόσιον* sidestilles, men *ἀνόσιον* er ganske ubetonet, og i det følgende Stykke nævnes det retfærdige tre Gange, saaledes at det ogsaa indbefatter det fromme, mens det fromme slet ikke mere nævnes. Jeg synes man i Apol. ser hvorledes Definitionen: «Fromhed er den Del af Retfærdigheden der vender mod Guderne, mens den Del der vender mod Menneskene er den egentlige Retfærdighed», begynder at blive til for Platon, og Euth. ogsaa saaledes viser sig som en Fortsættelse af Apol.

Hermed vil jeg ingenlunde sætte Euth. som Platons næstførste Dialog; jeg vil naturligvis ikke nægte at de smaa Dialoger som Charmides og Hippias, og Laches med Protagoras maa gaa forud for Euth. — og følgelig ogsaa forud for Apol. efter min Antagelse. Men det synes jeg egentlig ikke er saa galt. Rent subjektivt set, fra et æsthetisk-kunstnerisk Standpunkt, synes jeg aldeles ikke Apol. gør Indtryk af at høre til Platons første Dialoger. Objektivt er det vanskeligt at faa noget Holdepunkt,

og dog er der én Ting som bestemt tyder paa at Apol. ligger efter Protagoras og dermed efter adskillige platoniske Dialoger.

Dialogen Protagoras kender ligesom Sokrates kun ét Onde, én Udyd, nemlig Uvidenhed, og kun ét Middel derimod: Belæring. Apol. 28 A kender ogsaa Syndere der trænger til Straf, *κολάσεως δεομένους*, i Modsætning til dem der som Sokrates fejler ufrivilligt og trænger til Belæring. Sokrates er slet ikke mere overbevist om at alle fejler ufrivilligt, han paaviser at det maa være saaledes i hans specielle Tilfælde, men den almindelige Sætning: *οὐδεὶς ἑκὼν ἁμαρτάνει* fra «Protag.» er der ikke Spor af, hvor megen Grund der end kunde være til at komme med den. Naar Sokrates dyrt forsikrer (37 A) at han aldrig har fejlet frivilligt, mener han at behøve flere Dage for at bevise det ɔ: han vil forklare og forsvare hele sin Livsførelse; til at bevise den almindelige Sætning at ingen fejler frivilligt behøver han i Prot. knapt ti Minutter; det vil sige: vi er kommet et Skridt længere bort fra det sokratiske, henimod en mere realistisk Psychologi. Om dette er Platon bevidst eller ej er et Spørgsmaal, men i hvert Fald er han i Apol. ikke længere helt i den sokratiske Tankegangs Magt, som han endnu er det i Protagoras.

Dette gør at jeg ikke synes at det er nogen vovet Paastand: at Apologien er skrevet umiddelbart før Euthyphron og ikke hører til Platons tidligste Dialoger.

Ad Herodotum.

VII 36. *ἐζεύγνυσαν δὲ ὧδε· πεντηκοντέρους καὶ τριήρεας συνθέντες κτλ.... διέκπλοον δὲ ὑπόφαυσιν κατέλιπον τῶν πεντηκοντέρων καὶ τριχοῦ, ἵνα καὶ ἐς τὸν Πόντον ἔχῃ ὁ βουλόμενος πλέειν πλοίοισι λεπτοῖσι καὶ ἐκ τοῦ Πόντου ἔξω*] Integra haec verba servanda sunt, abjecta Petavii nimio usa temporum favore conjectura, verbum q. e. *τριηρέων* ante *τριχοῦ* inserentis. Nam pons cum e majoribus et minoribus componitur navibus, nescio, quid vel aptius vel aliud fieri possit quam ut majores in alto, minores in vadosis locis ponantur; nec nihil interest, utrum medio in freto interrupta navium series summa vi aquarum validius prematur, an in brevi utroque litore exiguum relinquatur spatium vacuum. Diserte autem Herodotus testatur, levium navium causa spatia vacua esse relicta: igitur in brevibus. Recte ergo Herodotus in pentecontoris tantum patuisse vult transitus; qui cur tres ac non duo præbiti sint navigantibus — unus igitur alterius pontis, alterius duo —, causa esse videtur natura loci, vid. Strab. 591, unde, si antiquiora licet e recentioribus colligere, naviculis apparet inter Sestum et Abydum frequentantibus duos ejus pontis transitus opus fuisse et quidem utrumque prope ab litore.

Fr. Orluf.

Anmeldelser.

Alciphronis rhetoris Epistularum libri IV. Edidit *M. A. Schepers*. Lipsiae 1905, Teubner. XXVI + 225 SS.

Die rhetorischen Briefe Alkiphrons sind in den Hssn merkwürdig zersplittert und sind daher erst nach und nach bekannt geworden. Die ed. princeps, die Aldina der Epistolographen von 1499, enthält deren nur 44, Bergler fügte 1715 hierzu 72 neue, und seit Seilers Ausgabe 1853 zählte man 118 einigermassen vollständige Briefe und 6 Fragmente, auf 3 Bücher vertheilt. Die Buchtheilung war ziemlich willkürlich — das 3. Buch hatte Bergler aus den von ihm zum ersten Male herausgegebenen Briefen gebildet, und die beiden später gefundenen wurden hinten angehängt —, aber Reste einer Gruppentheilung in Fischer-, Bauern-, Parasiten- und Hetärenbriefe waren noch erhalten. Die vorliegende neue Ausgabe hat den Bestand nicht vermehrt; im Gegentheil sind 2 Fragmente ausgeschieden als dem Alkiphron nicht gehörend. Die Reihenfolge dagegen ist durchgreifend geändert (eine Tabelle S. 158 ermöglicht die Auffindung älterer Citate), und die Gruppentheilung ist nach Anleitung der Hssn consequent durchgeführt. Dass B. II (*ἐπιστολαὶ ἀγροικικαί*) eine Einheit bildet, geht daraus hervor, dass es für sich unter diesem Titel erhalten ist in Vindob. B, der ältesten aller Alkiphronhssn., nach dem beigegebenen Facsimile spätestens aus dem XII. Jahrh. (Schepers schwankt zwischen XII. u. XIII. Jahrh.), die allein II 1 und II 31—39 erhalten hat; dagegen fehlt II 5, dessen Platz aber durch sämmtliche übrigen Handschriftenclassen gesichert ist; er fehlt also nur durch Zufall in B. Ob aber die *ἐπιστολαὶ ἀγροικικαί* in der vorauszusetzenden Gesammtausgabe der Briefe gerade die zweite Stelle einnahmen, ist sehr zu bezweifeln. Von den drei Hssngruppen, die der Hgb. neben B unterscheidet (x x^1 x^2), hat nur x^1 die Reihenfolge I—II—III, x hat III—II—I, x^2 I—III—II—IV, und auch in der selbständigen Hs Paris. N saec. XIII folgt der Anfang von III unmittelbar auf I. Danach scheint also II ursprünglich nach III (*ἐπ. παρασίτων*) seinen Platz gehabt zu haben. Wie die Umstellung von I in x entstanden sein mag, kann cod. Neap. III AA 14 erläutern, wo auf einen Auszug aus III (in geänderter Reihenfolge) mit einer anderen Hand I 1—12 folgen. Für die in x und x^1 häufigen Auslassungen und Umstellungen einzelner Briefe ist meistens kein Grund nachweisbar. Wenn sie alle beide Buch IV (*ἐπ. ἑταιρικαί*) weglassen, liegt es offenbar daran, dass der zuweilen etwas schlüpfrige Inhalt diese Briefe für den Unterricht weniger brauchbar machte. Buch IV ist nur in der Gruppe x^2 erhalten, die offenbar auf ein zufällig verstüm-

meltes, ursprünglich aber vollständiges Exemplar zurückgeht; es fehlten darin I 12 nebst dem Schluss von I 11 und dem Anfang von I 13, die ersten 35 Briefe von III nebst dem Anfang des 36, der Schluss von 41. und der ganze 42. nebst II 1 und dem Anfang von II 2, der Schluss von II 8 und der ganze Rest von II nebst dem Anfang von IV 1, Schluss von IV 12 und Anfang von IV 13. In einer Hs. der Gruppe (Paris. 3050) sind alle defecten Briefe hinter den vollständigen zusammengestellt, meist mit Randbemerkungen über die Lücken (*λείπει τὸ ἑξῆς. ἡ ἀρχὴ τῆς ἐπιστολῆς ταύτης οὐχ εὕρηται ἐν τῷ ἀρχετύπῳ· ὅθεν γραπτέον, ὡς ἔκειτο,* u. ä.); der Schreiber verfährt also selbständig (es ist eine Renaissancehs des XV. Jahrh.), und daher sind die Stellen, die Schepers S. IX Anm. 2 gegen die Abhängigkeit der Hs. von Paris. 3021 anführt, nicht ganz überzeugend; wo Paris. 3050 allein annehmbares hat (S. 105, 7; 120, 22; S. 107, 1 ist gleichgültig), kann es durch Coniectur gefunden sein; beweiskräftiger sind die Stellen, wo Paris. 3050 nicht nur mit den beiden übrigen Hssn der Gruppe sondern auch mit anderen Textquellen übereinstimmt (S. 20, 10; 134, 17; 138, 12). Wenn Paris. 3050 wirklich unabhängig ist, ergiebt sich aus diesen Stellen eine nähere Verwandtschaft der drei anderen Hssn der Gruppe (Paris. 3021, Flor., Vat. 2), von denen Flor. dem Paris. 3050 wiederum näher steht (S. 135, 11; 138, 7). Auch von den S. XIX Anm. angeführten Stellen, die beweisen sollen, dass Marc. VIII 2 von Harleianus unabhängig ist, sind eigentlich nur S. 3, 5 und 79, 11 von Belang.

Irgend etwas wesentliches ist jedoch gegen die Gruppentheilung des Herausgebers nicht einzuwenden. Ueberhaupt verdient die textkritische Grundlage der neuen Ausgabe alles Lob. Der Hgb. hat sämmtliche bekannten Hssn untersucht und die massgebenden collationirt, mehrere zum ersten Mal; aber auch für die schon benutzten war eine Neuvergleichung dringend nothwendig, wie S. VII ff. für Paris. 1696 und S. XII für Vindob. B durch Beispiele gezeigt wird. Auch sind die Quellen der früheren Ausgaben vollständig aufgehellt; namentlich ist es dem Hgb. gelungen nicht nur das Exemplar aufzufinden (Leid. 67 L), woraus Bergler und nach ihm Seiler die Lesarten einiger vaticanischen Hssn angeführt haben, sondern auch diese Hssn selbst nachzuweisen (S. XIII ff.); zwei derselben scheiden jetzt aus (wie natürlich auch Leid.) als Abschriften noch erhaltener Hssn, und dasselbe Schicksal trifft noch 4 andere Hssn, die bisher den Apparat belasteten.

Aus dem gesagten geht hervor, dass die Ausgabe zum ersten Mal das handschriftliche Material gesichtet und erschöpfend vorlegt, und in dem Sinne ist die Arbeit höchst dankenswerth und ohne Zweifel abschliessend. Dagegen wird die Textgestaltung noch zu thun geben. Der Text ist sehr verdorben und hat eine

Unzahl von Verbesserungsvorschlägen hervorgerufen, z. Th. allerdings glänzende, aber auch sehr viel Spreu. Nach meiner Ansicht hätte der Hgb. manche Aenderung besser unerwähnt gelassen, die jetzt seine adnotatio critica beschwert und unübersichtlich macht; man muss jetzt mühsam die Lesarten der Hssn aus dem Wust der Coniecturen herausfischen. Im Allgemeinen verfährt der Hgb. ziemlich conservativ. Namentlich ist es entschieden zu billigen, dass er nicht mit Cobet die richtigen attischen Formen gewaltsam durchgeführt hat; der Atticismus Alkiphrons ist ja doch nur ein geborgtes Gewand, und seine Flecken zu entfernen hiesse geradezu die Sprachgeschichte um ein Document zu betrügen. Die Schwäche für Streichungen, die so vielen holländischen Philologen vom Meister her anhaftet, hat der Hgb. nicht ganz überwunden. Warum muss z. B. *τῶν ᾐόνων* S. 16, 11 fort (Hercher)? Dass S. 70, 17 *λύειν τὰ πρυμνήσια* ohne Genetiv steht, beweist doch nichts, und das Wort sieht wahrlich nicht nach einem Glossem aus. Ebenso wenig verstehe ich z. B. die Streichung von *πρός* S. 42, 13; «er giebt sich Vergnügungen hin an den Friseurläden», treibt sich müssig da herum, ist sogar ein besserer Gegensatz zu *τὰ δὲ αὔλια ἔρημα* als «er freut sich über die F.» S. 84, 3—4 streicht der Hgb. mit Cobet und Meineke *τῆς οἰκίας* und *ἐκβληθέντα*; wie Jemand darauf kommen sollte diese recht überflüssigen Wörter zu interpoliren, ist nicht abzusehen, und wenn man *τῆς οἰκίας* zu *ἐκπεσεῖν* nimmt und *γυμνὸν . . . ἐκβληθέντα* verbindet, scheint die Stelle mir tadellos. Von den wenigen eigenen Coniecturen des Herausgebers gehen einige auf ebenso unnütze Streichungen aus, z. B. S. 18, 8; 42, 14. Umgekehrt wird S. 95, 9 mit Polak ein gänzlich überflüssiges *τόν* eingeschaltet.

Eins vermisst man sehr in der für den Zusammenhang der Hssn sonst so ergiebigen Vorrede, eine durch reichliche Beispiele gestützte Charakteristik und Würdigung der verschiedenen Hssngruppen; von der Werthschätzung der einzelnen Gruppe hängt ja doch nicht nur die Wahl der Lesart ab, wo mehrere Gruppen vertreten sind, sondern auch die Art der Textbehandlung, wo der Text auf einer Gruppe beruht. Einige Beispiele sollen dies erläutern. Die auch vom Hgb. anerkannte Vortrefflichkeit von Vindob. B zeigt sich z. B. an Stellen wie S. 45, 10 *δάσος*] B, *βάθος* x, *βάρος* x^1; 46, 13 *τὸ τῆτες*] B, *ταῖς θήτταις* xx^1; 49, 2 *ἣν τοῖς ἀρνουμένοις τοὐπιτίμιον* B, *ἣν τοῖς ἀρνουμένοις ἐπέχεον* xx^1. Die beiden zuletzt angeführten Stellen sind augenscheinlich in xx^1 durch eine gemeinsame, ungewöhnlich freche Interpolation verdorben; vgl. S. 44, 15 *οἷ κακῶν σαυτὴν ἐνέσεισας*] B, *οἵων κακῶν σαυτὴν ἔνδον ἔθηκας* xx^1. Die erste Stelle dagegen sieht mehr darnach aus, dass ein blosser Schreibfehler in x (*βάθος* ist sinnlos) in x^1 falsch corrigirt worden; zweifellos ist das der Fall S. 45, 13 *λημῶσαν*] B, *ληρῶσαν* x,

λῃροῦσαν x^1 und S. 44, 14 κάχρυς] B, κέχρους x, κέγχρους x^1. Jedenfalls werfen solche Interpolationen ein bedenkliches Licht auf xx^1 und machen einen möglichst engen Anschluss an B rathsam. So schreibt der Hgb S. 44, 14 ἀναγκάσω mit B, obgleich die Entstehung der Lesart von xx^1 ἀναπείσω schwer zu erklären ist (es könnte vielleicht als Ironie verstanden werden). Viel sicherer scheint es mir, dass S. 45, 8 mit B πάντα γὰρ ὁμοῦ (alles mit einem Schlag) gelesen werden soll, nicht πάντα γάρ μου mit xx^1, was Schepers vorzieht, S. 47, 1 κοσσύφους mit B, nicht κοψίχους mit xx^1 (das gilt als besonders attisch); auch S. 46, 16 ist ἀργῶς δὲ καταζῆν (B) vorzuziehen (ἀργὸν δὲ καθίζειν xx^1). Die vielgeplagte Stelle S. 49, 2 ff. scheint mir mit der Lesart von B einfach in Ordnung: ἔστεργε· συνεχῶς δὴ περιφερομένης τῆς κύλικος ἦν τοῖς ἀρνουμένοις τοὐπιτίμιον (ihre Strafe)· ἔδει γὰρ αὐτοὺς εἰς τὴν ὑστεραίαν ἑστιᾶν, εἴ τις ἠρνεῖτο τὴν κύαθον — πιὼν οὖν usw. Die Anakoluthie, wonach ἐμπεσών S. 48, 15 mit πιὼν οὖν nach der langen Parenthese wieder aufgenommen wird, muss der Kater entschuldigen, worüber der Briefschreiber jammert. Dass εἴ τις ἠρνεῖτο τὴν κύαθον in xx^1 fehlen, beweist nichts gegen die Echtheit, da sie auch das folgende πιών—βαστάσας Z. 4 weglassen.

Dass im II. Buch B neben xx^1 da ist, giebt eine treffliche Gelegenheit dazu den gegenseitigen Werth von x und x^1 an B zu messen, was für die Theile wichtig ist, wo x und x^1 die Grundlage bilden. Nach dem obigen scheint x^1 die unzuverlässigere zu sein; vgl. S. 47, 15 ἄγειν Bx, δεῖν x^1, was nur ein verunglückter Besserungsversuch des allerdings corrupten ἄγειν ist (vielleicht ist ἀ⟨κμὴν ἄ⟩γειν zu lesen). S. 48, 5 hat x allein παρ' ἐμοί st. πρῴην ἐπίτεξ εἶναι νομιζομένη, was darauf deutet, dass sie auf ein lückenhaftes, theilweise unleserliches Exemplar zurückgeht; vgl. S. 84, 13 ὑποδήματα — 15 ἀπῄτει] οὐδὲ προσέβλεψεν x; 89, 8 τοὐμοί — 9 ἀποκαθαίρων] περιχυθείς x; 95, 5 Ὥρας] ἄλλας x (Ὥρας αὐτάς x^1, was aufzunehmen ist). Charakteristisch S. 16, 1 κατ' ἐξωλείας] κατ' ἐξωλε . . . Paris. 3021, 3050, κατεξώνας die beiden anderen Repräsentanten der Gruppe x^2, κατέξων Paris. N, κατ' x^1, κατὰ τέλωνας x, die ohne Rücksicht auf den Sinn nur irgend etwas aus den undeutlichen Buchstaben zu machen bemüht ist. Jedoch kann sie von wirklichen Interpolationen nicht ganz freigesprochen werden, so S. 2, 3 αἰθρίας] εὐδίας x; 2, 11 τὰς ἀσίλλας] τὰς ὕλας x (τὰς εἴλας die übrigen Hssn). Ganz unbegreiflich ist S. 90, 4 die Einschaltung von γραμματικός nach Μιλτιάδης (im Text deutlich als der berühmte bezeichnet).

Viel schlimmer hat aber, wie schon angedeutet, die Interpolation in x^1 um sich gefressen; vgl. z. B. S. 76, 8 κεῖσθαι] πατεῖσθαι x^1 (der eine Vertreter von x hat ὑεῖσθαι); 83, 12 Ἀρητάδης] Ἀρπτάδης x (Π und Η verwechselt), Ἀρπάδης x^1

(von hier an nur durch Paris. 1696 vertreten); 87, 2 *σκέπειν*] *στέφειν* x^1; 91, 19 *μαλακώτερος*] *κακώτερος* x^1; 98, 15 *ἀμογητί*] *ἀμηγέπῃ* x^1 usw. Daher hätte S. 3, 13 das überflüssige *κομίζειν* aus x^1 allein nicht aufgenommen werden sollen.

Dagegen scheint x^2 die Vorlage getreu wiederzugeben (vgl. S. 104, 12 *ὁ Γέλωνος τοῦ*] *ὢ γέλλων ὀστοῦ* x^2), und im II. Buch geht sie gewöhnlich mit B gegen xx^1; wegen der Beschaffenheit von xx^1 ist S. 27, 15 *ἄξιον* mit Bx^2 der Lesart von xx^1 *ἀντάξιον* vorzuziehen. S. 105, 10 *ἐμοί*] *ἡμῖν* x^2 (allein) scheint eher Zufall als böser Wille zu sein. Die Art von x^2, soweit sie in den andern Büchern controlirt werden kann (namentlich durch B), beruhigt über den Zustand des Textes von IV, der auf x^2 allein beruht, und mahnt zu Vorsicht im Conjiciren in diesem Theil.

Die meisten der Hssn, die für Alkiphron in Betracht kommen, sind Briefsammlungen aus dem XIII.—XIV. Jahrh. (ein der Ausgabe beigegebenes Facsimile aus Paris. N saec. XIII bringt die Gelehrtenschrift dieser Zeit sehr gut zur Anschauung in ihrer Verschiedenheit von der geschulten Kalligraphie der älteren Periode, die durch das oben erwähnte Facsimile aus B vertreten ist). Sie dienten damals als Schulbücher beim rhetorischen Unterricht. Uns sind diese Briefe hauptsächlich dadurch interessant, dass sie auf die neuattische Komödie zurückgehen, wie die engverwandten Hetärengespräche Lukians; so geben sie öfters hübsche und lehrreiche Bildchen aus dem täglichen Leben in Attika im IV. Jahrhundert. Aber gerade ihre Herkunft verleiht ihnen ein noch grösseres litterarhistorisches Interesse: bei den gerade jetzt wieder in Angriff genommenen Untersuchungen über die Quellen der römischen Elegie spielen sie als Vertreter der verlorenen Komödie eine Rolle mit. Ausserdem ist für die Aufklärung ihrer eignen litterarischen Stellung und ihres Verhältnisses zu verwandten Erscheinungen (z. B. zu Lukian) noch manches zu thun; steht es doch nicht einmal fest, in welchem Jahrhundert Alkiphron unterzubringen ist (vgl. E. Rohde Der gr. Roman[1] S. 343).

Für solche Untersuchungen bietet die sorgfältige neue Ausgabe eine zuverlässige Grundlage. Der Sprachschatz Alkiphrons, der in W. Schmids Atticismus fast keine Beachtung gefunden hat, ist in einem ausführlichen Index (S. 159—225) verzeichnet.

J. L. Heiberg.

Anonymer Kommentar zu Platons Theaetet nebst drei Bruchstücken philosophischen Inhalts. Unter Mitwirkung von J. L. Heiberg bearbeitet von *H. Diels* und *W. Schubart* (Berliner Klassikertexte. Heft II). Berlin 1905, Weidmann. XXXVII + 62 S. 4°.

Det er et i flere Retninger meget interessant Arbejde, hvoraf der her bydes os en *editio princeps* paa Grundlag af en i 1901 i Kairo indkjøbt Papyrusrulle. Medens de fleste af de hidtil fundne Papyri med litterært Indhold have indeholdt rent private Afskrifter af Litteraturværker, ofte endda skrevne paa Bagsiden af Dokumenter, der ikke længere havde nogen Værdi for Ejeren, have vi her et virkeligt Boghandlerexemplar, desværre dog langtfra fuldstændig bevaret. Foruden at der naturligvis er mange Huller i Texten, mangle baade Begyndelsen og Slutningen, saa at Forfatterens Navn og Levetid er os ubekjendt. Haandskriftet synes imidlertid efter Skriften at dømme at stamme fra det 2det Aarh. e. Chr., og Forfatteren er vist heller ikke saa meget ældre. Diels sammenstiller i sin Indledning nogle Punkter af Kommentaren med, hvad der vides om Platonkommentatoren Albinos, der levede i det 2det Aarh., og mener, at dens Forfatter ligesom denne hørte til Kommentatoren Gaios's Skole.

I Modsætning til andre antike Kommentarer til Platons Skrifter udmærker denne Kommentar sig ved stor Jævnhed og Nøgternhed, der ofte falder i det Trivielle. Forklaringen gives hyppig i Form af en vidtløftig Omskrivning, i andre Tilfælde med Anvendelse af peripatetisk eller stoisk Terminologi; af Nyplatonisme findes der derimod intet Spor. Det kan næppe være noget længere Stykke, som mangler ved Kommentarens Begyndelse; thi det opbevarede Stykke begynder med indledende Bemærkninger til hele Dialogen, og derefter fortsættes med Forklaringer til enkelte Steder, som skrives helt ud med Anførselstegn, forfra og til p. 153 E; af Resten haves desuden enkelte Brudstykker. Strax i Begyndelsen gives den ejendommelige Oplysning, at der foruden den opbevarede Indledning til Dialogen, hvori Eukleides og Terpsion tale om den unge Theætet, ogsaa existerede en anden, som begyndte med Ordene *Ἆρά γε, ὦ παῖ, φέρεις τὸν περὶ Θεαιτήτου λόγον*; men den var uægte. De derpaa følgende Forklaringer indskrænke sig væsentlig til at behandle de enkelte Steder i Rækkefølge, og de ere i Reglen ikke synderlig dybtgaaende; undertiden kaster Kommentatoren dog Blikket noget videre ud og belyser Stederne ved Jævnførelse med Steder af andre platoniske Dialoger. Saaledes sætter han ganske rigtigt Sokrates's maieutiske Methode, der omtales i «Theætet», i Forbindelse med Platons Lære om, at Erkjendelse beroer paa Erindring. Mindre rigtigt turde det være, at han i «Menon» (p. 98 A) finder Svaret paa det Spørgsmaal, hvad Viden vil sige, som i

«Theætet» forbliver ubesvaret. Naar Viden i «Menon» bestemmes som sand Forestilling, der er fastbundet ved en Beregning af Aarsagen (αἰτίας λογισμῷ, som i Kommentaren er forvansket til αἰτίᾳ λογισμοῦ), saa er denne Bestemmelse i Virkeligheden saa nøje beslægtet med den Definition, der i Slutningen af «Theætet» vises at være utilstrækkelig, at vi ikke tør antage, at Platon ved dens Hjælp har kunnet faa Bugt med de store Vanskeligheder, der rejses i «Theætet». Vi have altsaa allerede her i denne Kommentar et af de saa ofte gjentagne Forsøg paa at tilvejebringe Harmoni imellem de forskjellige Skrifter af Platon.

En betydelig Del af Kommentaren er af mathematisk Indhold, idet ogsaa det Sted behandles, hvor Platon søger at fastslaa et almindeligt Udtryk for det Forhold, der maa være mellem forskjellige Kvadraters Areal, naar deres Sider skulle være kommensurable, eller med andre Ord at udrede Forskjellen mellem Kvadrattallene og de «aflange» Tal. Medens Platon udtrykker sig ganske kortfattet herom, er Kommentaren meget vidtløftig, og ogsaa Platons korte Bemærkning, at den samme Betragtning kan gjøres gjældende med Hensyn til Kuber eller Kubiktal (καὶ περὶ τὰ στερεὰ ἄλλο τοιοῦτον p. 148 B), giver Anledning til en lang Udredning. Fremstillingen er imidlertid ganske klar og oplyses ved Tegninger, hvis Nøjagtighed dog lader en Del tilbage at ønske; men det er vel næppe Kommentatorens egen Skyld. — Med Hensyn til Indholdet er der endnu blot Grund til at betone, at Kommentatoren har seet, at den Sansningstheori, som Platon konstruerer paa Grundlag af Protagoras's Paastand, at Mennesket er alle Tings Maal, stemmer med Kyrenaikernes Lære, som netop ogsaa moderne Forskere have ment at Platon her har for Øje.

Da de kommenterede Platonsteder alle anføres ordret, har Kommentaren selvfølgelig ogsaa en stor textkritisk Interesse. Der viser sig nu her det samme Phænomen, som ogsaa er traadt frem ved tidligere Papyrusfund, at der kastes et svært Lod i Vægtskaalen til Fordel for de «ringere» Haandskrifter. Det er særlig W (Vindobonensis suppl. phil. Gr. 7), som forøvrigt ogsaa Burnet har givet en betydelig Indflydelse paa Textens Fastsættelse, der viser sig at maatte drages frem i første Række ved Siden af B og T, som Schanz alene stolede paa. Hvor Papyrushaandskriftet stemmer med W, have de i Reglen Ret (f. Ex. p. 150 C: ἀποφαίνομαι for ἀποκρίνομαι; p. 150 D: καὶ τεκόντες for καὶ κατέχοντες). Forøvrigt frembyder Pap. gjennemgaaende en fortræffelig Platontext og har paa flere Steder bevaret den rigtige Læsemaade, hvor de senere Haandskrifter alle ere forvanskede. Diels bemærker vel, at «kun» fem Læsemaader (πλινθουλκῶν p. 147 A; ἀπέρατον p. 147 C; ἐνίοις [ἔνιοι W: ἐνίοτε BT] p. 151 B; αἰσθάνεται [saaledes Ast] med Udeladelse af det følgende ἐστιν p. 152 B; Udeladelse af ἑνὸς p. 152 D) fortjene Optagelse i Texten; men det er ogsaa al Ære værd. Paa andre

Steder har Pap. naturligvis ogsaa Textfejl, hvoraf det har adskillige tilfælles med vore andre Haandskrifter; heraf maa særlig mærkes p. 152 E: *ἐξαίσιοι οἱ σοφοί* Pap.: *ἐξαίσιοι σοφοί* BW: *ἐξῆς οἱ σοφοί* T e corr. Stob. Den sidste Læsemaade, som sikkert skyldes Konjektur, følges af de moderne Udgivere; Diels formoder *ἐξ αἰσίου* (under gunstige Varsler) for *ἐξαίσιοι*. Endelig bør det bemærkes, at p. 149 D bliver Haandskrifternes *καὶ ἐὰν νέον ὂν δόξῃ ἀμβλίσκειν ἀμβλίσκουσιν*, som Udgiverne anse for fordærvet (*νόμιμον* Schanz for *νέον ὂν*), bekræftet af Pap., som i Kommentaren giver en meget plausibel Forklaring (*τὸ νέον ἀντὶ τοῦ μὴ τέλειον*: ufuldbaaret).

De tre smaa philosophiske Fragmenter, som ere føjede til Udgaven, og hvoraf det ene indeholder et forkortet Udtog af et Stykke af Platons «Love», behøve ikke nogen videre Omtale. Udgaven er ledsaget af to phototypiske Tavler.

Hans Ræder.

Harvard Studies in Classical Philology. Vol. XVI. Cambridge Mass. 1905, Harvard University. 164 S.

Dette Bind indeholder fire Afhandlinger. Den første, af Clement Lawrence Smith, er der ikke nogen Grund til at gaa nøjere ind paa; den giver sig af med en kritisk Undersøgelse af nogle Suetonhaandskrifter. — To Afhandlinger have det græske Drama til Gjenstand. Chandler Post behandler Aischylos's dramatiske Kunst. Han fremhæver først tre Vanskeligheder, som maatte frembyde sig for Digteren. For det Første stilledes der til det antike Drama den Fordring, at det ikke skulde behandle en længere Kjæde af Begivenheder, men kun en enkelt Katastrophe, saa at Digteren havde den Opgave — som i vore Dage Henrik Ibsen atter og atter har stillet sig i sine Skuespil — paa een Gang i Løbet af Tragedien at gjøre Tilskuerne bekjendte med Forhistorien og samtidig lade Handlingen skride videre frem. Dernæst frembød for den antike Digter den mangelfulde Iscenesættelse, som kun i ringe Grad var egnet til at vække Illusion hos Tilskuerne, en særlig Vanskelighed, idet Digteren var nødt til at forsøge gjennem sine Personers Tale at frembringe en Del af de Virkninger, som i vore Dage Dekoratør og Maskinmester ere i Stand til at frembringe. Endelig havde Digteren endnu den vanskelige Opgave at omforme de i Mytherne overleverede Personer paa en saadan Maade, at der fremkom virkelig dramatiske Charakterer. Ved en Gjennemgang af de syv bevarede Tragedier af Aischylos i den antagne chronologiske Orden søger Forfatteren nu at vise, hvorledes Digteren snart lægger Vægten paa det ene,

snart paa det andet af de ovenanførte Punkter, indtil han i sine sidste Stykker naaer til at overvinde alle Vanskelighederne. Udførelsen heraf er ganske fin, men kan ikke siges at bringe noget særligt Nyt. — Dette gjælder derimod en Afhandling af Kendall Smith om de tragiske Skuespilleres Fodbeklædning. Han paaviser her, at Brugen af Sko med Saaler paa 6—10 Tommers Tykkelse (*κόθορνοι* eller *ἐμβάται*) er indført langt senere, end det sædvanlig antages. Han viser først, at de Ord, hvorved saadanne Sko betegnes, i den ældre Tid slet ikke havde denne Betydning. Saaledes betyder *κόθορνος* hos Aristophanes og andre ældre Forfattere en Damesko eller -støvle og har først senere faaet den nu mere kjendte Betydning. Dernæst viser han, at der i de overleverede Tragedier forekommer en Mængde Situationer, som vilde være umulige, hvis Skuespillerne bar Fodtøj af saa upraktisk Art. Det forlanges af dem, at de skulle løbe, danse, falde om og rejse sig igjen, krybe henad Jorden, knæle ned paa det ene Knæ o. s. v. Især i den sidste Situation vilde Skuespilleren unægtelig gjøre en latterlig Figur. Endelig paavises det ogsaa af de overleverede Kunstværker, at de tyksaalede Sko i ældre Tid ikke hørte til de tragiske Skuespilleres Udstyr. Resultatet bliver, at de ikke blot ikke have været anvendte i det 5te og 4de Aarhundrede, men heller ikke i den hellenistiske Tid; de skrive sig derimod først fra Romertiden. Dette Resultat er ganske i Overensstemmelse med de nyere Undersøgelser om Theaterbygningens Udvikling. Det vil vel endda næppe være for dristigt at opstille den Formodning, at Indførelsen af Kothurnen ligefrem er en Følge af Indførelsen af den forhøjede Scene. Denne maatte jo nemlig have til Følge, at de forrest siddende Tilskuere ikke kunde se Skuespillerens Fødder, naar han ikke opholdt sig helt fremme paa Scenen. Denne Ulempe kunde Kothurnerne tildels raade Bod paa.

Bindets længste Afhandling, som skyldes Hanns Oertel og Edward Morris, er af sproghistorisk Indhold og behandler den indoeuropæiske Bøjnings Natur og Oprindelse. Forfatterne operere ud fra de Synspunkter, som i de sidste Decennier ere blevne de herskende, og som i flere Henseender ere de tidligere anvendte stik modsatte. De polemisere imod den tidligere yndede Theori, hvorefter de indoeuropæiske Sprogs Bøjning skulde have udviklet sig af en tidligere Sprogforms Agglutination, og hævde, at der imellem de agglutinerende Sprog og Bøjningssprogene er et saa skarpt Skjel, at en Udvikling fra det ene System til det andet ikke kan tænkes at have fundet Sted. Derimod slutte Forfatterne sig nærmere til den saakaldte Adaptationstheori, ifølge hvilken de forskjellige Bøjningsendelser først efterhaanden ere blevne tilpassede til de forskjellige Betydninger, som paa Sprogets mere udviklede Trin ere knyttede til dem. Det benægtes saaledes, at der til de enkelte Endelser oprindelig har været knyttet en be-

stemt Betydning, og at Brugen af vedkommende Endelser efterhaanden har bredt sig saaledes, at man har anvendt dem ogsaa i mere eller mindre beslægtede Tilfælde. Det hævdes tværtimod, at samme Endelser ofte fra Begyndelsen have været brugte i vidt forskjellige Tilfælde, medens Brugen først efterhaanden har koncentreret sig om visse bestemte mere eller mindre beslægtede Betydninger. Imod den sædvanlige Antagelse, at i Latin Konjunktiv og Optativ ere faldne sammen, hævdes det, at Adskillelsen mellem disse to Maader i Græsk og Sanskrit skyldes en Differentiation, idet de forskjellige Endelser i Tidens Løb ere blevne tilpassede hver til sin Gruppe af Betydninger.

Hans Ræder.

Studier i modern språkvetenskap, utgifna af Nyfilologiska Sällskapet i Stockholm. III. Upsala 1905. IX + 269 s.

Ligesom de to foregaaende i 1898 og 1901 udgivne bind indeholder dette arbejder vedrørende germansk og romansk filologi og bringer bud om stadig vedvarende ivrig forskning paa disse omraader hos vore naboer. Af de otte afhandlinger falder fire ind under det første, fire ind under det andet af de nævnte omraader. Desuden findes en oversigt over de germanistiske og romanistiske arbejder, der er forfattede af svenske i aarene 1902—1905.

De germanistiske bidrag er følgende:

J. O. G. Kjederkvist: ‚Sydvästengelskt och västsachsiskt r' (s. 109—124), en grundig og overbevisende fremstilling af de ejendommelige vokallyd, der i sydvestlige engelske dialekter er udviklet af r.

Ruben G:son Berg: ‚Några anteckningar om några fall af attraktion i några svenska arbeten' (s. 125—154). Denne höjst interessante og lærerige afhandling giver en overraskende righoldig samling af exempler paa grammatisk attraktion hos ældre og nyere svenske forfattere og giver til hovedresultat, at følelsen for endelsernes betydning i det svenske sprog er stærkt afstumpet.

Otto Hohnström: ‚Öfversikt öfver tyska språkläror utgifna i Sverige mellan åren 1669 och 1874, med särskild hänsyn till deras framställning af ljudläran' (s. 155—191).

Elias Grip: ‚Über sonantische Nasale in der deutschen Umgangssprache' (s. 193—203), behandler vokalens forstumning i endelsen *-en* og de forskellige behandlinger af det derved opstaaede stavelsedannende *n* efter den foregaaende lyds beskaffenhed: *leben* > *lebm*, *denken* > *denkŋ* osv. Skønt der i hovedsagen ikke fremføres noget nyt, findes der dog mange interessante og sikkert rigtige angivelser hvad forskellige enkeltheder angaar.

Æmner fra den romanske filologis omraade behandler:

Carl Wahlund: ,Un acte inédit d'un opéra de Voltaire' (s. 1—59). Forf. meddeler efter haandskrifter, der findes i Stockholm, tredje akt af en hidtil ukendt version af Voltaires operatext «Samson» og knytter dertil en række bemærkninger, der former sig til en hel afhandling om Voltaires dramatiske forfatterskab. Trods det store lærde apparat, der helt igennem præges af forfatterens bekendte egenskaber, læses den med stor interesse, noget der ikke mindst gælder de mange fortræffelige noter.

Fr. Wulff: ,*Pon freno al gran dolor che ti trasporta*' (s. 61—70), en undersøgelse af forskellige omarbejdelser af denne strofe af Petrarcas canzone *Che debb'io far* —, hvorved søges vist, at den endelige redaktion ikke skyldes Petrarca selv, men hans sekretær.

A. Malmstedt: ,Des locutions emphatiques' (s. 71—107). Forf., der i andet bind af disse ,Studier' skrev en værdifuld afhandling «Sur les propositions relatives doubles», behandler her et andet afsnit af relativsætningernes syntax paa fransk, idet han undersøger forbindelser som *c'est moi qui l'ai fait, c'est lui que je cherche, c'est là qu'il demeure* og søger at løse de virkelige eller indbildte problemer, der knytter sig til opfattelsen af disse forbindelsers natur. Resultatet af den omhyggelige og grundige undersøgelse forekommer mig at være ganske sikkert og er dette, 1) at *moi* (*lui* etc.) i de to første sætningstyper virkelig er prædikat og ikke som man har ment subjekt, saa at *qui* egl. ikke viser tilbage til pronominet, men fra først af er substantivisk (= *qui l'a fait, c'est lui*), hvorfor verbet oprindelig har staaet i 3. pers. som i det ofte citerede sted hos Molière: *ce n'est pas moi qui se feroit prier* (cf. *Si c'était nous qui jureraient comme ça* Gyp, Jacquette et Zouzou 91, vulgært) — og 2) at *que* i de to sidste tilfælde indleder en relativsætning og ikke en *at*-sætning. Foruden paavisningen heraf indeholder afhandlingen en mængde gode iagttagelser og bemærkninger samt en værdifuld sammenligning med tilsvarende udtryk i de germanske sprog, blandt hvilke forfatterens modersmaal særlig frembyder mange paralleler til de franske.

Skulde man indvende noget mod afhandlingen, maatte det nærmest blive det, at man gærne havde set spørsmaalet behandlet lidt fyldigere i enkelte retninger. For det første savner man efter paavisningen af, at *c'est moi qui l'ai fait* egl. er *qui l'a fait, c'est moi*, en forklaring af, hvorfor udtrykket ikke har beholdt denne skikkelse. Svaret herpaa faar man ved at lægge mærke til en vending, som forf. kun anfører to exx. paa, men som er ganske almindelig, næmlig *c'est moi le coupable* ,jeg er den skyldige' (andre exempler er: *c'est moi le mattre* Zola, Terre 295; *c'est vous l'assassin* Z. Fécondité 393; *ce sont les vieilles les plus gaies* Marni, Celles qu'on ignore 141; *c'était lui le vrai mari* Daudet, Fromont 222; sml. ogsaa *C'est Malherbe*

le premier qui a posé la règle moderne Darm. Gr. hist. IV 11). Disse udtryk er naturligvis ikke at opfatte som forkortelser af de tilsvarende med relativsætning, men de forholder sig til *le coupable c'est moi* som *c'est moi qui l'ai fait* til *qui l'a fait, c'est moi*. At den sidste ordstilling ikke er bevaret, kommer netop af den emfatiske anvendelse. Den talende afvejer ikke sine ord med hensyntagen til tilhørerne, men udsiger en dom om det foreliggende, kommer saa i tanker om, at tilhørernes tanker maaske ikke har fulgt de samme baner, og tilføjer derfor strax et ord, der skal betegne den eller det, hans udsagn gælder. Noget saadant kan iagttages paa mangfoldige punkter. Sml. f. ex. *c'était exaspérant, cette promenade militaire au travers du champ de bataille* Z. Débâcle 318 i stedet for det roligere *cette promenade . . . était exaspérante*; *ça creuse, les émotions* D. Fromont 370; *ce n'est guère bon à respirer, l'air de cette chambre* Z. Joie de vivre 171; *ça ne sert à rien, d'injurier ses adversaires* Z. Travail 262; *où sont-elles, les minettes*? Lavedan, Les beaux Dimanches 5. Sml. dansk: *han er en brilliant fyr, Petersen* (nb. udtalt saaledes, at det sidste ord ikke bliver «vokativ»).

Det er derfor i sin orden, at man undertiden finder komma sat foran tilføjelsen i de ovenfor nævnte udtryk, som f. ex.: *ce n'est pas elle, la coupable* Mirbeau, Les 21 jours d'un neurasthénique 304; sml. ovenfor exemplet med infinitiv, hvor det er nok saa almindeligt ikke at antyde nogen pause (*ça l'exaspérait de sentir la maison déjà mangée* Z. Assomm. 369). Det hedder derfor sikkert fra først af *c'est moi, qui l'a fait*.

Det havde ogsaa været interessant at faa en fuldstændig oversigt over alle de tilfælde, i hvilke en relativsætning følger efter *c'est* + prædikat og i sammenhæng dermed en nærmere redegørelse for, hvilke udtryk der er «emfatiske» og af hvilken grund. Forf. gør kun tilløb dertil, idet han bl. a. anmærkningsvis anfører sætninger som *Est-ce mon père qui t'a battu?* ‚Har min fader slaaet dig?' (cf. *Maman! — Quoi? — Alfred qui pleure*. Marni, A table 224). Jeg skal imidlertid ikke her komme nærmere ind herpaa og fremfører overhovedet kun disse smaaanker fordi forf. ellers har behandlet æmnet saa tiltalende med bestemt tagen afstand fra visse forskeres hang til kunstlede forklaringer. Endnu skal kun tilføjes, at en bemærkning s. 100 kunde opfattes saaledes, at relativet altid kan udelades i dansk, selv om det er subjekt; det gælder imidlertid i dette sidste tilfælde kun, naar et af ordene *her* eller *der* vilde komme til at staa lige efter relativet som netop i det anførte exempel.

Det sidste bidrag i bogen skyldes den romanske filologis Nestor i Sverige *P. A. Geijer*: ‚Gaston Paris, några minnesblad', en sympatetisk levnedsskildring med en karakteristik af den store romanists forfatter- og lærervirksomhed.

Kr. Sandfeld Jensen.

Zeitschrift für vergleichende Literaturgeschichte. Herausg. von *W. Wetz* u. *J. Collin*. Neue Folge. Bd. 16, Heft 1. Berlin 1905, Felber. 96 S.

Det er et allerede velkendt og anset Tidsskrift, som hermed begynder et nyt Bind. Hæftets Indhold er afvekslende og interessant: foruden et Par mindre Anmeldelser indeholder det fem Afhandlinger og Essays, hvoriblandt mere end een virkelig oplysende og tankevækkende.

Først har A. Ludwig gjort det fortjenstfulde Arbejde at oplyse litterærhistorisk Interesserede om Udbyttet af de Kildestudier, der i den seneste Tid ere foretagne med stor Flid af spanske Lærde for at tilvejebringe nye Data angaaende Cervantes' Levned, til Supplering af Navarrete's Biografi, som 1892 allerede suppleredes ikke saa lidt ved Fitzmaurice-Kelly's. Det er da navnlig Pérez Pastors voluminøse Samling af Aktstykker i 2 Bd. (1897 og 1902), hentet fra alskens Arkiver i Spanien, der ligger til Grund for hans biografiske Oversigt (1ste Bd. af Pastor's «Documentos» er dog allerede benyttet i den spanske Udg. af Fitzmaurice-Kelly's Litteraturhistorie). Ludwig har her udført noget Lignende som E. Cotarelo i sine «Efemérides Cervantinas», der udkom i Madrid 1905 i Anledning af «Don Quijote»-Jubilæet. Cotarelo's Arbejde er anderledes omfattende, foruden at være ligesaa omhyggeligt som det tyske, idet C. giver en hel Aarbog over alt hvad der vedrører Digteren og hans Slægt. Men dette skal ingenlunde forringe L.'s Fortjeneste, da han har forstaaet særdeles vel at uddrage det vigtigste af den Masse Stof, der især er ophobet hos Pastor, og gøre det tilgængeligt for en større Kres. — Et Par Bemærkninger kan der dog være Grund til at fremsætte. De skarpsindige og ret plausible Konjekturer af Blanca de los Rios (i «España moderna» 1899) om Cerv.'s Studier i Salamanca efter Hjemkomstsn fra Algier citeres af Cotarelo, men ikke af Ludwig; til Gengæld nævner denne Pater Juan Gil's Erklæring af 5. Marts 1581 om Digterens Forhold som Soldat, medens Cot. ialtfald ikke fremhæver den tilbørlig. At Moderen til Cerv.'s Datter Isabel skulde hedde «Ana Franca», fordi hendes egen Fader hed Villafranca til Efternavn, er aabenbart grebet ud af Luften, og Cotarelo har upaatvivlelig Ret i at sige, at «Franca» ikke er andet end en Forkortelse i Skrift af «Francisca». Om Historien med Cerv.'s Niece Costanza og D. Pedro de Lanuza (se Cot. under Aar 1596) kunde Ludwig gerne have haft en Notits: der er kuriøse Oplysninger om den Sag hos Pastor. Ligeledes har L. glemt at anføre, at Digteren i 1588 skrev to Canzoner om den store Armada; de ere fremdragne i «Homenaje á Menéndez Pelayo» 1899. I Modsætning til Pastor tror L. paa Cerv.'s Ophold i La Mancha mellem 1599 og 1602, og at dette har faaet Betydning for «Don Quijote»;

intet af de Dokumenter, som Pastor meddeler, modbeviser det, siger han — med Rette, synes mig. Men den Periode, hvori Cerv. kan have været der, indsnævres rigtignok endel ved et Aktstykke, som J. M. Asensio skal have udgivet — siger L. — ifølge Rius' Cervantes-Bibliografi, og hvoraf fremgaar, at i Maj 1600 opholdt Digteren sig i Sevilla. L. har ikke kunnet finde Aktstykket i Asensio's Bog om Cerv. fra 1864, — forstaaeligt nok, thi Cotarelo meddeler Stedet hvor A. i Virkeligheden har udgivet det, nemlig i det sevillanske Tidsskrift «El Ateneo» for 1. Dec. 1874. At antage 1604 som det egentlige Udgivelsesaar for «Don Quijote»'s 1ste Del forkaster L., ligesom Fitzmaurice-Kelly og Cotarelo, trods Pastor's Forsøg paa at hævde Antagelsen.

Et andet Bidrag af Interesse er E. Kayka's, om Kleist's «Amphitryon». Han søger ganske vist at skrue dette underlige, oprigtig talt temmelig forfejlede Stykke af «Prinz Friedrich von Homburg»s geniale Forfatter op til at være et Mesterværk af guddommelig Humor og inderlig Fordybelse i den græske Aand, medens de fleste almindelige Dødelige rimeligvis ville finde, at Digteren — en Indvending citeret af Kayka selv til Gendrivelse uden at følges af nogen virkelig saadan — vakler mellem et tungt pathetisk og et ironisk Standpunkt og saaledes ingen æsthetisk Helhed naaer. Den tyske Kritiker gaar saa vidt i sin overstrømmende Begejstring, at han betegner Molière's vittige og formfuldendte Kunstværk simpelt hen som en «frivol Farce», der skal fremkalde «ausgelassenes Gelächter», og vil se ganske bort fra Benævnelsen «ein Lustspiel nach Molière», som Kleist's «Amphitryon» dog sandelig bærer med Grund, da alle Sosia-Scenerne med en enkelt Undtagelse, foruden nogle af de andre, ere næsten ligefrem Oversættelse af den franske Komedies, omend forsynede med visse grovere Tilsætninger: drøje Skældsord, Eder og svær tysk Mad («stegt Pølse og opvarmet Kaal»). Men naar Kayka tager til Genmæle mod en Opfattelse, der synes anslaaet af selve Goethe og især er udviklet af Julian Schmidt (ogsaa G. Brandes er inde paa den i «Den romantiske Skole i Tyskland»), nemlig at Kleist's Stykke symboliserer Dogmet om Kristi Fødsel, saa lader det unægtelig til, at han kan dokumentere dens Urigtighed. Den stammer, siger han, fra Mystikeren A. Müller, og Kleist har ligeoverfor denne Ven selv fralagt sig en saadan Intention. En anden Sag er det saa imidlertid, at Digteren i sin Stræben efter at uddybe Æmnet er kommen ind paa hedensk eller almindelig-religiøs Mystik, og under Henviisning til Wilamowitz om Euripides' «Herakles» vil Kayka her paapege «eine innere Verwandschaft zwischen der griechischen und christlichen Heilsgeschichte», — den græske skal just være Mythen om Herakles.

Til den dramatiske Digtnings Historie hører ogsaa A. Glock's Afhandling om Forholdet mellem de romerske *Mimi*, Middelalde-

rens Spillemænd (særlig i de germanske Lande) og det nyere Drama. Han siger, at Ingen endnu har rigtig prøvet Kilderne desangaaende, og af den Sammenstilling, han derpaa foretager, mener han at kunne uddrage det Resultat: at Mimerne som dramatisk Kunstart allerede vare uddøde omtr. i 6.—7. Aarh., at Benævnelsen «Mimus» vel siden bruges om dem, der ellers kaldes «Spielleute», *Scurræ*, *Joculatores* o. desl., men at disse Folk ikke gav sig af med dramatisk Fremstilling. — Den nulevende engelske Litteraturhistoriker Courthope fremhæves i et klart og velskrevet Essay af Ph. Aronstein som et i mange Henseender heldigt Forbillede for tysk Litteraturforskning, der er tilbøjelig til at forfalde enten til allehaande mekanisk og betydningsløst Detailpilleri eller til luftigt Gætteværk. Courthope's fortrinlige Methode og Fremstilling, naar han behandler de sociale og politiske Forholds Indflydelse paa Litteraturudviklingen, roses stærkt, medens det paa den anden Side hedder, at det personlig Kunstneriske mægter han ikke at opfatte og skildre nær saa godt. — Lidt af den Dadel, som i Aronsteins Essay er udtalt over en Del af Tysklands Litteraturhistorikere i vore Dage, kan maaske siges at ramme K. Bruchmann's Betragtninger over «Sprog og Litteratur», foranledigede ved Grube's kinesiske Litteraturhistorie: de ere af og til noget vidtsvævende og vanskelige at finde en Kærne i, skønt de ikke mangle gode Enkeltbemærkninger.

E. Gigas.

Ciceros Rede für den Dichter Archias, für d. Schul- und Privatgebrauch erkl. v. *Friedr. Richter* u. *Alfr. Eberhard.* 5te Aufl., bearb. v. *Herm. Nohl.* Leipzig u. Berlin 1905, Teubner. 39 S.

De Richter-Eberhardske udgaver «*für den schul- und privatgebrauch*» er jo et velkendt og meget benyttet hjælpemiddel ved læsningen af Cicero's taler. De giver en stor fylde af oplysninger, både reale og grammatisk-stilistiske, og de er ingenlunde overflødige ved siden af de Halm'ske kommentarer, som undertiden kan være lidt lunefulde med, hvad de medtager og hvad de forbigår. Det foreliggende 5te oplag af talen *pro Archia poeta*, bearbejdet af Hermann Nohl, behøver derfor ikke mange anbefalinger med på vejen; bogen holder, trods adskillige mindre forandringer i kommentaren, trolig det gamle spor. Jeg skal derfor indskrænke mig til at nævne nogle få steder, som der synes mig at være grund til at dvæle lidt ved.

Ved ordene *quod sentio quam sit exiguum*, straks i be-

gyndelsen af talen, siger kommentaren, at *quod* sandsynligvis er nominativ, og havde *sentio* ståēt sidst, var det sikkert nominativ. Det sidste er vist utvivlsomt rigtigt, det første næppe. Jeg henholder mig til Dansk, hvor man jo på ganske tilsvarende måde kan svejse en relativ-sætning sammen med en anden sætning, f. eks. «mit talent, som jeg vel véd kun er ringe». Hvis «som» føltes som nominativ, måtte vi kunne sætte «der» i stedet, og det kan vi ikke. Noget andet er, at sammensvejsningen måské kun af den grund kan være tilladelig, fordi man har relativ-former, der både kan være nominativ og akkusativ. Hvis man, hvad jeg ikke véd, har mange tilfælde i Latin, hvor *quod*, eller i flertal *quae*, står både som objekt og subjekt, og ikke har eksempler fra de to andre køn, hvor kasusforskellen ses, vil jeg betragte denne forklaring som den rigtige, hvorved man da må sige, at *quod* (og vort «som») både er nom. og akk. Men er den urigtig, taler sandsynligheden for, at *quod* er akkusativ, ikke mindst hvis man tænker sig en påvirkning fra Græsk.

Lidt længere nede i § 1, ved ordene *vel in primis*, angives, at *vel* ikke er forstærkende. Er det nogensinde det? Et *vel* foran en superlativ o. lign. betegner jo blot, at udtrykket ganske vist er stærkt, men dog ikke for stærkt (= «jeg tør sige»). Det er en smagssag, om man vil kalde den tilføjelse forstærkende eller formildende. — § 11: *Census nostros* forklares underligt som vor (ɔ: Arkhias's) indførelse på de Romerske skattelister. Den sædvanlige forklaring, «vore (ɔ: de Romerske) skattelister», er naturligere. — § 18: Hvorledes kan *revocatum* være bevis for, at Arkhias gav offentlige forestillinger? En *revocatio* kan akkurat ligeså godt finde sted i et privat selskab. — Sst. slutn.: *videantur* gengives urigtigt ved «offenbar . . . seien»; det må betyde «synes (ifølge Ennius) at være» og skal sammen med *quasi* og *aliquo* ligesom gøre en undskyldning for den dristige påstand. — § 22: Hvis udg. havde ret i, at *huius proavus Cato* er bevis nok for, at Cato var til stede, måtte (24) *noster hic Magnus* også bevise, at Pompeius var til stede, hvad man har grund til at tro han ikke var; *huius* betegner blot ligesom *hic* «den, som vor tid kender», — behøver ialtfald ikke at betyde andet. — § 26: *Neque enim* angives at være *weiterführend* ligesom *etenim*, «*und wir wollen es doch nicht verhehlen*». Nej, tankegangen er uden tvivl denne: Metellus var så opsat på at få sine bedrifter poetisk fremstillede, at han endog hørte med tilfredsstillelse på sådanne digte af barbarpoeter; ti ærgerrighed har vi alle noget af —, altså med den tanke underforståēt, som så grumme tit må underforstås: og det kan vi ikke fortænke manden i (eller undres over). — § 28: Til *meo quodam amore gloriae* siger noten «'*geradezu leidenschaftliche liebe*' (*denn* amor *ist mehr als* studium)». Jeg tvivler stærkt på, at *amor* er mere end *liebe*, og hvis udg. mener, at *quodam* er forstærkende, må

jeg protestere; tvært imod, det har samme virkning som *quasi* i stedet § 18.

Et sted, hvor jeg holder med udg. imod Halm o. a., er § 14 ved ordene *plena exemplorum vetustas*. Man plejer at forbinde *exemplorum* med *plena*, hvorved sætningsbygningens koncinnitet går tabt. Udg. forbinder *exemplorum vetustas*, altså = *antiqua exempla*, og det anførte sted af talen *de domo sua* § 4 gør forklaringen højst sandsynlig.

Med disse ord være det lille hæfte anbefalet vor filologiske læseverden!

Randers, i februar 1906.

Valdemar Thoresen.

Des *Q. Horatius Flaccus* sämtl. Werke. 1. Teil: Oden und Epoden, für den Schulgebrauch erkl. v. *C. W. Nauck*. 16te Aufl. v. *O. Weissenfels*. Leipzig u. Berlin 1905, Teubner. XLIII + 244 s.

Det nye oplag afviger kun lidt fra sine nærmeste forgængere, og da den 14de udg. er omtalt udførligt i dette tidsskrift IV 135 ff., er der ikke grund til at gå nærmere ind på den foreliggende, så meget mindre grund, som min udførlige anmeldelse slet ikke synes læst af udgiveren.

Der er i den nye udg. rettet nogle trykfejl og andre inkurier, og på enkelte steder er kommentaren forandret. Navnlig anføres en række steder, hvor W. Gilbert har meddelt udg. sine bemærkninger, og blandt disse fremhæves særlig tre som væsentlige forbedringer: *Carm.* I 23, 5, hvor den opfattelse ligger til grund for ændringen, at der skildres en forårsdag før løvspring, så at *folia mobilia* er det tørre, raslende løv, der endnu sidder på eg og bøg. Endvidere III 6, 5, hvor kommentaren nu er bleven et usammenarbejdet referat af to forklaringer, *pro et contra*. Endelig III 6, 22, hvor pointen i den nye fortolkning er den, at hvis en endnu ikke voksen pige morede sig ved at lære de obscøne Ioniske danse, havde det ikke meget at sige; men nu er det den modne jomfru, der gør det. Denne forklaring er i alt fald ikke stort bedre end dens forgænger (*matura* for *mature*). I de ældre Nauck'ske udgg. forklares *matura* «*sobald sie heranreift*», og det er naturligvis rigtigt; men vel at mærke må så i det følgende *de tenero ungui* også forstås rigtigt, = *medullitus*, ikke «*von kindesbeinen ab*».

Randers, i februar 1906.

Valdemar Thoresen.

Joh. Geffcken, Das griechische Drama. Leipzig & Berlin 1904, Hofmann. 113 S.
Ausgewählte Tragödien des *Euripides*, für den Schulgebrauch erklärt von *N. Wecklein*. II. Iphigenie im Taurierland. 3. Aufl. Leipzig 1904, Teubner. IV + 135 S.
Frank W. Dignan, The idle actor in Aeschylus. (Diss.) Chicago 1905, University Press. 43 S.

Hensigten med Geffckens Bog er at göre den moderne historiske Opfattelse af det græske Drama kendt i videre Kredse. Altfor ofte møder man endnu, endogsaa paa Tryk, en tidligere Tids Syn paa baade Dramaets Udvikling, dets Væsen og dets ydre Vilkaar; det er fortjenstfuldt overfor dette at udbrede Kendskab til den moderne Videnskabs Resultater og Synspunkter, og Geffcken er Manden for at kunne göre det: han kan sin Wilamowitz paa Fingrene og han har selv en sund Dömmekraft.

Först gives en Udsigt over Dramaets genetiske Udvikling, god og omhyggelig, dog uden at man faar fuld Forstaaelse af hvordan det hele er gaaet til, hvilket dog ikke er en Mangel ved Forfatteren (hans Fremstilling gir endda et en hel Del tydeligere Billede end Wilamowitz' sidste kortfattede Behandling i hans storslaaede Vue over den græske Litteratur i Die Kultur der Gegenwart), men skyldes Forskningens nuværende Standpunkt. Efter et passelig forsigtig Kapitel om Teaterforholdene og nogle Bemærkninger om Phrynichos skildrer Forfatteren derpaa de tre Tragediedigteres Virksomhed, saaledes at Hovedvægten lægges paa at vise deres Udvikling og Indvirkning paa hinanden (Stoffet er derfor ordnet kronologisk, hvilket er nyt, men godt), og gennemgaar udførlig Orestien, Antigone Aias og Oidipus, Alkestis Medea og Hippolyt. Rundt omkring gribes Lejligheden til at indflette oplysende Bemærkninger, om Kvindernes Stilling, om Sophisterne (med Gomperz' Definition), om Herakles, og om Opfattelsen af Døden (til Alkestis; Geffckens Behandling af dette i senere Tid ofte undervurderede Stykke er særlig vellykket). Ofte genkender man her Betragtninger af Wilamowitz — Forfatteren gör selv opmærksom derpaa — men mange Bemærkninger skyldes Geffcken selv og viser ham som en Mand med egen Opfattelse (jeg kan ikke lide han siger Sokrates hele Virksomhed var rettet paa Døden: det gir dog let en vrang Forestilling).

Et Par Smaating kan först indvendes: Forfatteren er for tilböjelig til at fastslaa noget som sikkert Resultat (gælder f. Eks. Dateringen af Prometheus og Oidipus); til Trods for at han flere Gange omtaler de litteraturhistoriske Anekdoters Værdiløshed, faar vi dem dog alle sammen. Væsentligere er det at han undervurderer Prometheus; at lade dette Drama høre til de «kun historisk interessante» er dog virkelig utilladelig; i det hele er det en Misforstaaelse at mene at Aischylos först i Orestien blev den

store Digter: ingen Digter fødes i sit 67de Aar. Lad Aischylos have kæmpet nok saa længe med Formen, för han der naaede det fuldkomne, lad der være foregaaet en nok saa stor og stadig Udvikling i hans dybtsknende Sjæl: de höje Tanker og de storslaaede Billeder han alt havde skænket os för 458 kan aldrig synke ned til den (ellers overordentlig agtelsesværdige) Plads at have «historisk Interesse».

En principiel Betragtning kan göres gældende overfor den detaillerede Undersøgelse af Antigones Karakter. Værdien af saadan en Skitse er ret problematisk: gives den af et Geni og en stor Kunstner som Wilamowitz, overgir man sig og tror derpaa, i al Fald mens man læser det; skyldes den en fin og kundskabsrig Mand som Geffcken, finder man det mer eller mindre aandfuldt og mer eller mindre sandsynlig; træffer man den hos en skikkelig Slider af en Kommentator (nomina sunt odiosa), smiler man: subjektivt er det altsammen. I Antigone ser nu Geffcken das Ewigweibliche. Med Vished kan det siges at Kaibel havde Ret i at Antigone ikke er at opfatte i Lighed med en kristen Martyr, og at Kaibels Modstandere havde Ret i at hun ikke er en Slags kvindelig Anarkist; lige saa urimeligt som det er at lægge til Grund de saa stærkt behandlede Vers 904—12 (om at redde en Broder fremfor Ægtemand og Börn), som kun er en af os ikke synderlig gouteret Pointe, lige saa forkert er det at gaa ud fra οὔτοι συνέχϑειν ἀλλὰ συμφιλεῖν ἔφυν: Antigone forstod virkelig godt at hade. Wilamowitz' eneste Ord om Antigone i førnævnte Skrift er ligesaa rammende som faa: Antigone, die für das ewige Recht gegen die Polizeivorschriften der Willkür eintritt, ist doch die wilde Tochter aus wildem Stamme. Men lange Udredninger af Antigones Følelser overfor Haimon etc. er neppe nogen Nytte til. Geffcken har væsentlig beregnet sin Bog for Lærere, der skal indføre andre i det græske Drama. Men for dem maa Opgaven være, for det förste at give et klart Billede af Digterens og af hans Publikums Forudsætninger, for det andet at bortfjerne de fejlagtige Forudsætninger, som Nutiden stadig møder med, men ikke at give lange æsthetiske Kommentarer; lad saa de gamle Digtninger selv virke paa hver som de kan og de maa med hans Forudsætninger — og i Virkeligheden bliver det noget uens for de enkelte Individer som for de skiftende Slægter: netop at de stadig formaar at virke ved deres egen Kraft, er det dog der viser at de er Poesi for alle Tider. — Om Pladsen tillod, kunde Anmelderen ønske ogsaa at knytte nogle Bemærkninger til Geffckens Karakteristik af Euripides, som et Sted sammenlignes med Goethes og Schillers Epigoner.

Geffcken har ved sin Bog udfyldt et virkeligt Savn; den fortjener at kendes af alle som har Interesse for den gamle Tragedie, og den er egnet til at skabe eller forøge Interesse derfor; den fremtræder i lovlig frugalt Udstyr og maa sikkert være pris-

billig; den er skrevet i et smagfuldt og let læselig Sprog og den kræver ingen Forkundskaber (forklarer alle Kunstudtryk og kender ikke til græske Bogstaver); gennem den hele mærker man en tiltalende Ström af Begejstring for Dramaet, og for Wilamowitz.

* * *

For Wecklein har derimod Wilamowitz levet forgæves, ja levet til Forargelse. Mens E. Bruhn i sin under Wilamowitz' Auspicier udarbejdede Kommentar til I. T. adskillige Gange anfører Iagttagelser af Wecklein (fornemmelig Parallelsteder, altsaa ret minutiøst), finder Wecklein i nærværende Udgave ikke eet Sted Anledning til at nævne Navnet paa den Mand der har fornyet Studiet af Tragedien, endsige til at optage Rettelser eller Bemærkninger af ham. Ja naar Wilamowitz Vers 15 har forsvaret og forklaret det indtil da uforstaaede Udtryk og har paavist hvordan en fejlagtig Opfattelse har ført til Indsættelsen af et *οὐ*, vælger Wecklein, samtidig med at han gir den rigtige Exegese, at foretage en betydelig Rettelse, som ikke forbedrer Teksten og ikke forklarer Fejlen.

Indledning, Tekstbehandling og Kommentar viser lige store Mærkeligheder. At Iphigenia er en Maanegudinde vil ikke imponere nogen, mere at hun tillige er phoinikisk (antagelig har hun saa faaet Navneforandring af Undseelse baade over sin Metier og sin Oprindelse), mest dog maaske hvad begge disse saa interessante Forhold vedkommer enten Euripides eller tyske Gymnasiaster.

Tekstens Behandling er baade usikker og vilkaarlig. Usikkerheden viser sig i at der ikke sjælden anbefales en anden Læsemaade i Anmærkninger eller Tillæg end den optagne; den kulminerer naar der til 1478 f., hvor Haandskrifternes Læsemaade er bibeholdt, efter Anførelse af tre, af andre foretagne Rettelser noteres: maaske skal der staa saadan og saadan, hvis det da ikke er det simpleste at skrive det og det. Vilkaarligheden viser sig i at der atter og atter foretages Rettelser uden tvingende, eller blot rimelig Grund (unødvendig Rettelse f. Eks. 974. 987. 995. 999. 1023. 1040. 1041. 1042. 1046. 1066 ɔ: ti Gange i Løbet af 100 Vers). Saadanne Rettelser er dels optagne fra de gamle berömte Kritikere, uden Hensyn til at den mellemliggende Tids Studium har godtgjort Overleveringens Læsemaade, ved at paavise et sproglig Udtryks Berettigelse eller ved at udfinde Forklaringen paa et hidtil uforstaaet Sted; men disse Rettelser er som Rettelser betragtet naturligvis næsten altid gode. Dels er de af mere moderne Art, da i Reglen ganske utrolige; Weckleins egne (talrige) Rettelser er overordentlig dristige. Meget hyppig benyttes Udsletning eller Omstilling af Vers. Undertiden ses en mærkelig Stræben efter Originalitet: 59—60, som alle

ellers er enige om at slette, skal partout være ægte; 1010, hvor Haandskrifterne har ἐνταυθοῖ πέσω og hvor man gerne slaar sig til Ro med Seidlers Rettelse ἐντεῦθεν περῶ, retter han uden at blinke til ἐκσωθῶ χθονός.

Kommentaren bringer en hel Del omhyggelig samlede Parallelsteder. Mange besynderlige Enkeltforklaringer gives; atter her udtar jeg Eksempler fra en enkelt kortere Versrække. 516 εἰ δὲ σοί, σὺ τοῦτ' ἔρα (denne Hdskr.'s Læsemaade beholdes, mens alle andre følger Jacobs' Rettelse: σὺ τοῦθ' ὁρῶ): «behold Din Glæde for Dig selv». — 514 [læses θήσομαι δυσπραξίας for τῆς ἐμῆς δ.]: da τίθεσθαι i de til Støtte for Rettelsen anførte Steder stadig har Objekt, maatte man her uvilkaarlig forbinde δυσπραξίας dermed, saa meget mere efter den Plads Ordet har i Verset. — 521—23 [Er Helena kommen til Menelaos' Hus? — Ja! — Hvor er hun?] «ἀφῖκται δῶμα Μενέλεω πάλιν betegner i al Almindelighed Helenas Tilbagegivelse til Menelaos, hvilken fandt Sted i Troia». Altsaa er det følgende Spörgsmaal uden Vanskeligheder! — 537. «Det skyldes Zarthed naar Iphigenia spörger om sin Brudgom uden at nævne hans Navn» (hun siger Nereiden Thetis' Sön); antagelig skyldes det da Aversion naar hun 533 siger Laertes' Sön og ikke Odysseus. Skal der endelig gives Grunde for sligt, saa er det den simple at Stichomythien krævede et Vers til hvert Spörgsmaal og altsaa en vidtløftig Betegnelse. — 538 forklares uden at det er set at ἄλλως er galt; Achilles' Død kan kun siges at have gjort hans Bryllup i Aulis forgæves, hvis dette virkelig havde fundet Sted.

Ganske forbløffende er 328 hvor μυρίων ἐκ χερῶν tages til βαλών i det følgende Vers, overraskende at ἀνέσχε χεῖρα kan betegne at böje begge Hænderne tilbage (269); en mærkelig absolut Akkusativ forekommer 1002. Til 682, som har givet Lejlighed til lange Betragtninger fra Hermann til Wilamowitz, gives den rigtige Fortolkning: γαμῶν Præs. Part. i Betydningen «være gift med» (Forklaringen skyldes for Resten Hartung). Derimod er den Forklaring til 270, som Wecklein har indført og synes at skulle faa accepteret, neppe rigtig. Han vil have 270—74 skal være en Bön rettet til (den ikke synlige) Palaimon, mens de tilstedeværende δαίμονες antages at være enten Dioskurerne eller Νηρέως ἀγάλματα (θάσσετον 272 altsaa tredje Person). Men hvorfor i al Verden anraaber Mennesket, forbavset over nogle Havguddommes Nærværelse, netop Palaimon, hvem han altsaa ikke tror det er? Han kan tænkes at henvende sig enten til de Guddomme han mener at se, eller til hvilkensomhelst af de store Guder, hvis Navn han uvilkaarlig faar paa Læben, men unægtelig snarest det förste. Stedet maa forklares saaledes, at den paagældende i sin Forfjamskelse nævner den förste den bedste Havgud, men inden han har fundet et Navn til den anden Skikkelse, kommer i Tanker om at det snarere er to sammenhørende

Guddomme, som f. Eks. Dioskurerne. Dette ses ogsaa af 276, hvor der staar at den ugudelige lo ad hans Bönner: var Weckleins Forklaring rigtig, maatte der staa Bön, thi han vilde saa kun have bedet til Palaimon.

Betragtet som Skolebog kunde Bogen maaske endnu kræve et Par Ord; men der er neppe Fare for at den i denne Egenskab skal blive indført her i Landet, hvor man neppe læser Iphigenia i Skolerne: philologiske studerende bör til dette Drama benytte Weils knappe og klare Noter i Forbindelse med E. Bruhns grundige og forstandige Kommentar.

* * *

The idle actor in Æschylus er Titlen paa en Doktordisputats fra Chicago. Forfatteren, der er godt inde i den nyere Litteratur og ved omtvistede Punkter nævner alle de fremsatte Meninger med megen Nöjagtighed, er ikke for intet Amerikaner: han har udpræget Sans for den praktiske Side af Sagerne og stor Forkærlighed for Statistik. Han tar sit Udgangspunkt i det Sted i Frøerne hvor Euripides under sit Angreb paa Aischylos gör Nar af Niobe og Achilleus, der sidder uden at sige et Ord mens Koret synger alenlange Sange, og han undersøger de Tilfælde hos Aischylos hvor en Person er *idle* ɔ: hverken taler selv eller tiltales. At dette, paa Grund af Korets större Selvstændighed og Teknikkens og Sceneriets ringe Udvikling i Dramaets ældste Tid, ofte finder Sted hos Aischylos er indlysende og krævede neppe saa mange Ord til Paavisning. Forfatteren ønsker at demonstrere at det er Mangelen af en *σκηνή* som bevirker at Personerne maa forblive fremme trods deres Passivitet; men det viser sig at Tilfældene (Supplices fraregnet) er hyppigst i Orestien, saa Forklaringen er ikke slaaende. Heller ikke er det rigtig at de passive Personers Tilstedeværelse er hyppigere hos Aischylos end hos Sophokles. Forfatteren glemmer at give os en Statistik over Hyppigheden hos Sophokles: i Aischylos 7 Stykker er der af 8117 Vers 1779 hvor (mindst) een Person er ladt ude af Betragtning (jeg beholder Forfatterens Beregning skönt jeg i al Fald i Choephorerne ikke forstaar hvordan han kommer til sit Resultat: Tallet er dèr for höjt sat), hvilket gir 22 % (noteret af Forf.). Tar man nu Sophokles' 6 ældste Stykker, kommer Regnskabet til at se saaledes ud: 1830 Vers af 8382, lig — 22 %! (Jeg lader Oed. Col. ude af Betragtning, hvis Personer tilsammen er passive i c. 1590 Vers af dens 1779!) Endelig kan jeg ikke give Forfatteren Ret i at Forholdet naar det indtræder hos Sophokles altid (eller saa godt som altid) er naturlig, hos Aischylos tvungent: sikkert er det at der i Aischylos' ældre Stykker forekommer flere Kejtetheder fordi den hele Kunstart endnu var i sin Vorden; men ikke forstaar jeg at Kassandras lange Tavshed

i Agamemnon ikke skulde være lige saa naturlig som Antigones eller Iokastes, eller at nogen Tilskuer skulde undre sig over at Athena holder sig tavs i Domsscenen i Eumeniderne eller lægge Mærke til at Elektra — muligvis — har en Strofe mindre i Vekselsangen i Choephorerne. Forfatteren behandler ogsaa de helt stumme Personer som optræder, og er navnlig forbavset over at Alkestis ingen Replikker har da hun vender tilbage, reddet af Herakles. Skönt der baade er gjort gældende at religiøse Hensyn eller Ceremonier kunde paabyde Tavshed i dette Tilfælde, og man ogsaa kan spörge hvilke Ord der vel kunde lægges hende i Munden der kunde forøge det vældige Indtryk af hendes blotte Tilsynekomst tilbage fra Dødsriget, fordrer Forfatteren en ganske bestemt praktisk Grund: til Alkestis behøves ellers stadig kun to Skuespillere; for some reason or other, quite unknown to us, only two were available! Det maa altsaa tænkes at være noget Euripides vidste i Forvejen. Havde alle tre optrædende Digtere af den Grund maattet indrette alle deres tolv Stykker paa kun to Personer? Eller en anden, mere almindelig Betragtning: det var dog vel af indre Grunde man stadig nöjedes med de tre Skuespillere i Dramaet, og ikke fordi der i Athen kun var at opdrive tre Individer som kunde optræde som Skuespillere — saa at slige Kalamiteter indtraf som her af Forfatteren forudsat.

Naar Forfatteren slutter med en Inddeling af samtlige græske Tragedier i simple, saadanne som endnu tydelig viser de to Grundelementer, udviklede, hvor den gamle Form er et Skelet der «bærer Skuespillet uden at hindre det», og løse, hvor den gamle Form er opløst (skönt dertil hører baade Choephorerne og Eumeniderne, er dette egentlig «en Opgivelse af den gamle Tragedie som Kunstform»), kendemærkes den Udvikling mere ved Løshed end ved Simpelhed.

Axel Kragh.

Magnus Olsen, Det gamle norske ønavn Njarðarlǫg. (Chria. vidensk. selsk. forh. 1905. Nr. 5.) Christiania 1905, Dybwad (komm.). 29 s.

Forf. har i denne afhandling taget det interessante ønavn «Njarðarlǫg» op til undersøgelse. Det er den ø, som nu hedder Tysnesøen i Söndhordland, lige nordøst for den berömte Stordøen. Först undersøges selve navnet og forf. kommer, efter at have omtalt dets forekomst og udseende i håndskrifter (det skrives dels *lavg*, dels *log* [*lǫ́g*]), til det resultat, at det hedder *Njarðarlǫg*, og da det altid kun forekommer i dativ, må ordet være fem. Han forklarer det som identisk med *lǫg* ntr. plur., der i denne forbindelse skulde have skiftet form og kön. Forf. afviser op-

fattelsen *laug* 'bad', især på grund af skrivemåden *log* i AM 310, der ellers aldrig bruger *o* istedenfor *au*. Jeg indrömmer, at dette vejer tungt; men selv om skrivemåden *log* er rigtig, er forf.s forklaring dog hverken den eneste mulige eller i sig selv tiltalende. Jeg finder det meget besynderligt, næsten utænkeligt, at flertalsordet *lǫg* har forandret sig i så gammel tid på den måde. Ikke mindre besynderligt finder jeg et sådant stednavn i og for sig; hvorledes kunde *lǫg* komme til at betegne et enkelt sted, her: en ø, som, skönt ikke hørende til de mindste, dog er lille i forhold til fastlandet. *Lǫg* bruges ellers kun om en samling store fylker, der udgör et tingforbund (*Gulaþingslǫg*, *þrændalǫg* osv.). Ganske vist søger forf. at støtte sin forklaring ved tre andre stedsnavne: *Fröitlog*, *Tislauan*, *Tyslausæter* (skulde forudsætte: *Freyslǫg*, *Týslǫg*), men denne fortolkning er yderst tvivlsom. *Njarðarlaug* 'Njords bad' passer fortræffelig, netop efter forf.s egen videre udvikling (se nedenfor); man kunde forklare skrivemåden *log* i 310 som beroende på en overgang af *au* til *o* i mindre stærkt betonet stavelse (som *braut* — *brot*; Noreen[8] 145[a] 2). Meget nær ligger det, at forklare *lǫg* som dativ af *lǫgr* 'vand, sø'; den slags former kan konstateres på Island i selvstændige ord allerede i 12. årh. I et stedsnavn (sidste led) vilde en sådan ændring være let at forstå endogså for endnu ældre tider (jfr. f. eks. tilnavnet *uxafót* dat. f. *-fæti* og lign.). Således (som *-lǫgr*) er navnet opfattet i Scr. hist. Isl. XII. Også det vilde passe fortrinlig til de lokale forhold og forf.s videre udvikling.

Denne går ud på, at der på øen har været en kultus for Njord — hvorom der ikke kan være tvivl — og for Ty (jfr. stedsnavnet Tysnes). Forf. påviser stedsnavnet «Vevatne» («den hellige sø») i den nordøstlige del af øen, øst for det egl. Tysnes. Han sætter dette på en smuk måde i forbindelse med Tacitus' bekendte fortælling om Nerthus og indsøen, hvori gudebilledet todes. Her kan jeg give forf. ret. Videre udvikler han, på grundlag af Hördernes forekomst i Danmark (Har-syssel, Jylland, oldspr. *Hǫrð*), hvorledes han tænker sig denne Njordkultus indført til Norge med indvandrede Nerthus-dyrkende Hörder, hvilken indvandring skulde være sket i tiden ved Kristi fødsel. Dette skal jeg ikke komme nærmere ind på, men jeg kan ikke lade være med at udtale en meget stor tvivl om en så sen indvandring. Forbindelsen med de jyske Hörder kan sikkert opretholdes, selv om man antager indvandringen for at være langt ældre.

I februar 1906.

Finnur Jónsson.

Bøger indsendte til redaktionen.

Schwartz, Ed., Charakterköpfe aus der antiken Litteratur. 2. Aufl. Leipzig. Teubner.

Finnisch-ugrische Forschungen. IV 3. Helsingfors.

Möller, Hans, Beiträge zur Charakteristik der Dichtungen Johs. Ewalds. (Diss.) Kiel.

Mikkelsen, Kr., Dansk Sproglære for Mellemskolen og Realklassen. Kbhvn., Lehmann & Stage (komm.).

Dansk Ordbog, udgiven under Videnskabernes Selskabs Bestyrelse. VIII. Tome. V—Z. Kbhvn.

Kristensen, Marius, Nydansk, en kort sproglig-geografisk fræmstilling. (Småskr. udg. af Selsk. f. germ. Filol. Nr. 12.) Kbhvn., Hagerup.

Curtius-v. Hartel, Griech. Schulgrammatik, bearb. von *F. Weigel.* 25. durchges. Aufl. Wien, Tempsky.

Curtius-v. Hartel, Griech. Schulgrammatik, kurzgef. Ausg. bearb. von *F. Weigel.* Wien & Leipzig, Tempsky & Freytag.

Pipping, Hugo, Zur Theorie der Analogiebildung. (Mém. de la Soc. Néophilol. à Helsingfors. IV.) Helsingfors.

Noreen, A., Vårt Språk. V 2. Lund, Gleerup.

Q. Sept. Florent. Tertulliani opera ex rec. *Aem. Kroymann.* Pars III. (Corp. scr. eccl. Lat. vol. XXXXVII.) Wien & Leipzig, Tempsky & Freytag.

Arkiv för nord. filol. Ny följd. XVIII 3. Lund, Gleerup.

Indhold af 14de binds 3die hæfte.

Side

Anmeldelser.

Mindre meddelelse.

NORDISK TIDSSKRIFT

FOR

FILOLOGI

TREDIE RÆKKE

FJORTENDE BINDS FJERDE HÆFTE

KØBENHAVN

GYLDENDALSKE BOGHANDEL, NORDISK FORLAG

GRÆBES BOGTRYKKERI

1906

Under medvirkning af:

M. Cl. Gertz, professor, dr. phil., Kbhvn.
Vilh. Thomsen, professor, dr. phil, Kbhvn.
Ludv. F. A. Wimmer. professor, dr. phil., Kbhvn.
S. Bugge, professor, Kristiania.
Johan Vising, professor, Göteborg
C. M. Zander, professor, Lund.

redigeret af:

Karl Hude, rektor, dr. phil., Frederiksborg.

Af tidsskriftet udkommer årligt et bind på 4 hæfter, hvert på gennemsnitlig 3 ark. Subskriptionen er bindende for et bind, hvis pris er 6 kroner.

Bidrag til tidsskriftet bedes sendte under redaktørens adresse (Frederiksborg), bøger, afhandlinger og tidsskrifter til anmeldelse under samme adresse eller til Gyldendalske boghandel, Nordisk Forlag, Kbhvn. K.

D'hrr. anmeldere gøres opmærksomme på, at redaktionen ved at tilstille vedkommende bogs forlægger to exemplarer af anmeldelsen sørger for, at den kan komme forfatteren i hænde.

Nordens fremmedforbindelser i vikingetiden.

Af Finnur Jónsson.

A. Bugge, Vesterlandenes indflydelse på Nordboernes og særlig Nordmændenes ydre kultur, levesæt og samfundsforhold i Vikingetiden. 1905.
A. Bugge, Vikingerne. I—II. 1904—06.

Det er, som bekendt, prof. Sophus Bugges mytologiske studier, der har, skönt ikke indledet undersøgelsen af, så dog i en væsenlig grad bidraget til at skærpe öjet for den indflydelse, som nordisk, specielt norsk-islandsk kultur har været genstand for fra fremmede og da især fra de vestlige lande, Angelsaksernes og Irernes hjemstavn. Prof. Bugges mytologiske studier og hans forsøg på at bevise, at så meget af den gamle mytologi havde sin oprindelse i den latinske og græske samt i kristelige legender har, som bekendt, ikke fundet udelt tilslutning i den lærde verden. Tværtimod. Det som væsenlig har bidraget dertil er de formentlige overdrivelser, undertiden lidet sandsynlige kombinationer, de historiske forhold og ikke mindst navne- og ordfortolkninger, hvilke sidste i reglen har lidet præg af at kunne være rimelige. Prof. Bugge har lagt sit overvældende skarpsind, lærdom og kombinationsævne for dagen, hele sit blændende forskersnille har han an[illegible] så at det ikke var underligt, om hans udviklinger havde gjor[illegible]kt indtryk, hvad de også i begyndelsen gjorde. Siden er kritikken vågnet og den har ikke altid været mild.

Jeg tror ikke jeg overdriver, når jeg siger, at man nu, trods alt, ikke er kommen videre end til en temlig vag erkendelse af, at en vestlig indflydelse er tilstede, noget som i virkeligheden ingen har nægtet, men hvorledes og i hvilket omfang, — det er endnu langtfra afgjort.

Jeg har hævdet, at, hvis prof. Bugges teorier blot skulde være rimelige, måtte forbindelsen mellem de vestlige lande og Norden (Norge) være langt ældre end fra slutningen af det 8. årh., men længere tilbage fører de historiske kilder os ikke, ja, deres udtryk er så bestemte, at vikingetidens begyndelse umulig kan siges at falde tidligere. Dette er nu vistnok almindelig er-

kendt, og det går f. eks. prof. Alexander Bugge udfra i sine nyeste skrifter. Hvis det kunde bevises, at forbindelsen var betydelig ældre, vilde forholdet være et ganske andet. Prof. H. Zimmer har søgt at bevise tidligere berøringer med Irerne, men hans beviser er yderst svage (hvorom jeg måske kan henvise til mine bemærkninger i Aarbøger f. nord. oldkh. 1895 s. 276 ff.). Såvidt jeg kan skönne er man da også nu vistnok holdt op med at betragte Zimmers udviklinger som fyldestgörende. Og med fuld ret. Derimod er der fra anden side i den seneste tid fremkommet tilsyneladende støtter for antagelsen af tidligere forbindelser, ja for en ældre norsk nedsættelse på de vestlige øer, end tidligere antaget.

Det er for det første dr. Jakob Jakobsens udtalelser om et par stednavne på Shetlandsøerne, der findes i hans store og i det hele fortræffelige afhandling: Shetlandsøernes stednavne (Aarbøger f. nord. oldk. 1901). Som bekendt regnes norske stedsnavne på *-vin* (*-yn*) og *heimr* for at høre til de allerældste; prof. O. Rygh udtaler (Norske gaardnavne, Forord og indledning s. 85) om *vin*, at det «var gåt af brug i oldnorsk i den tid, hvorfra vi nu kender sproget, og havde kun efterladt sig spor i sammensætningerne vinjarspann og vinjartoddi». Noget lignende gælder *heimr* (s. 53—54). Til støtte herfor anføres bl. a., at disse ord ikke findes i de norske kolonier. Det er sandt, at *vin* hverken findes på Island eller på Færøerne. Derimod findes *heimr* — hvad Rygh godt vidste — også på Island; det findes her i virkeligheden ikke så få steder og ikke bundet til en enkelt egn. Jeg skal her tilföje en oversigt over disse navne, da det i denne sammenhæng har betydelig interesse, idet jeg tilföjer, at alle disse navne sikkert hidrører fra landnamstiden, selv om de ikke alle findes direkte således afhjemlede. Vi finder da:

Baldrsheimr i Øfjordsyssel og Tingøsyssel (N.[1]).

Meðalheimr i Hunavatnssyssel (N., vestlige del) og Tingøsyssel (N., østl. del).

Sólheimar Skagefjordsyssel (N.) to steder, Hunavatnssyssel (N.), Skaftafellssyssel (S.—Ø.), Árnessyssel (S.), Dalasyssel (V.), Isafjordsyssel (V.), hvortil slutter sig

Sólheimatunga Myrasyssel (S.—V.).

Vindheimar Øfjordsyssel (N.), Skagefjords. (N.) samt Arnessyssel (S.).

[1] Betegner Nordlandet, S. Sydlandet osv.

Det er heraf klart, at der må göres forskel på vin- og heim-navnene.

Hvad Shetlandsøerne angår, findes også der nogle ganske få stedsnavne på *heimr* (Jakobsen s. 104—10); endel deraf er dog meget usikkert. Men det er heraf klart, at dette ords forekomst ingen berettigelse giver til at ansætte Shetlandsøernes bebyggelse ved Nordmænd til en ældre tid end Islands (slutningen af det 9. årh.).

Vi har så kun *vin*-navnene at holde os til. I Norge findes disse i tusindvis så at sige overalt i landet. I enkelte egne som den sydvestligste del af Norge forekommer de dog meget sjælden. Desværre kan der ikke gives nogen oversigt over disse sålænge det uovertræffelige værk «Norske gaardnavne» ikke helt er udgivet. Måske vil vi gennem det få en nærmere forklaring. Jeg har al respekt for Ryghs navneundersøgelser og jeg antager, at han i hovedsagen har ret, at vin-navnedannelsen er afsluttet inden 800, og at den derefter udgår af sagaen som sådan. Men deraf er man ingenlunde berettiget til at slutte, at ordet som sproglig bestanddel er gåt ud af sproget; ikke alene findes det fremdeles i de to af Rygh anførte sikkert meget almindelig brugte og forståede udtryk, men vi finder det også spillevende hos Brage skjald i sammensætningen *viney*, hvor det står i sin egenlige betydning, «græsgang, græsslette»; Brage bruger ordet om Sælland. Forudsat, at S. Bugge havde ret i, at Brages digte hidrørte fra det 10. årh., vilde denne omstændighed være så meget betydningsfuldere, men det forholder sig nu sikkert ikke så med Brages kvad, og vi kan altså, hvad der i mine öjne er lige så betydningsfuldt, konstatere, at ordet endnu i den første halvdel af det 9. årh. er, som jeg sagde, spillevende. Det vilde også være underligt, om et ord, der forekommer i tusinder af navne, allerede så tidlig skulde være gåt i glemmebogen eller blevet til et dødt ord.

Ser vi nu på de shetlandske vin-navne, «forekommer ordet ofte i stednavne og i så godt som alle egne af landet, hyppigst, synes det, som første [udhævet af mig] sammensætningsled og kun en enkelt gang usammensat. Som andet sammensætningsled er det næppe [udhævet af mig] meget hyppigt, men i øvrigt på grund af sin udviskede form meget vanskeligt at genkende» (Jakobsen s. 165). I virkeligheden anfører Jakobsen så kun to navne med vin som formentlig sidste sammensætningsled (*Smerrin*, formentlig Smjǫrvin, og *Leona*-meadow, hvor det første skal være

= *Leikvin;* andre er endnu usikrere, se s. 167). Jeg gör opmærksom på, at bægge de anførte navne er navne på virkelige enge («et frugtbart stykke indmark» og «en engslette»), men ikke på nogen gård.

Hvad de andre navne angår, hvor *vin* findes som første led, «er de», for atter at benytte dr. Jakobsens egne ord, «(eller have de været) græsgange» ɔ: navne på græsgange, altså ikke på gårde. De findes i sammensætninger som (jeg anfører de af dr. J. rekonstruerede nordiske former) *vinjar-lækr*, *vinjar-depill* (*depill* = pyt), *vinjar-garðr*, *vinjar-höll* (*-váll*), *vinjar-kví*, *vinjarnes*, *vinjar-gnípa*, *vinjar-pund*, *vinjar-rjóðr*, *vinjar-tjarnir*, *vinjartangi* — altsammen stedsnavne ude i den fri natur dannede efter virkelige forhold. Der er således en væsensforskel på disse shetlandske *vin*-navne og hovedmassen af de norske (gård-navne), en forskel, som dr. Andr. Hansen har været opmærksom på (Landnåm 24—25); han gör også den — meget nærliggende og fornuftige — bemærkning, at navne som Leikvin (Skaðvin og Hávin) kunde være opkaldelsesnavne (som sådanne vilde de være ganske ubrugelige som kronologiske holdepunkter).

Disse shetlandske vin-navne svarer i virkeligheden ganske og aldeles til Brages *viney*, og behøver ikke at være ældre. Med andre ord: de må herefter helt og holdent bortfalde som tidsbestemmelse for den norske nedsættelse på Shetlandsøerne. For deres skyld kan denne lige så godt være foregået i det 9. som i det 8. årh. Den antydning som Snorre giver om nedsættelsen er uden tvivl historisk (Hkr. I 125).

Dermed forsvinder det holdepunkt for en forbindelse med Vesten för vikingetiden (ɔ: c. 800).

Dernæst har prof. Alex. Bugge søgt at hævde en ældre forbindelse ved hjælp af billeder på gullandske stene og ornamentik, ja, en forbindelse, som skulde gå helt tilbage til folkevandringens tid. Dette lyder i virkeligheden ganske usandsynligt i og for sig selv. Hvis en så rig og en så gammel forbindelse havde fundet sted, vilde det være meget mærkeligt, om vi ikke ad andre veje fik oplysninger derom eller blot antydninger deraf. Jeg føler mig ikke kompetent til at komme nærmere ind på dette spörsmål; det bliver nærmest arkæologerne, der her skal tage ordet. Men mit indtryk er, at prof. A. Bugges udvikling på dette punkt er meget løs og at der let kan gives en helt anden forklaring på de omtalte fænomener. For dette punkts vedkommende må man stille sig afvæntende.

Disse sidste betragtninger har prof. A. Bugge fremsat i sin store prisafhandling: Vesterlandenes indflydelse på Nordboernes og særlig Nordmændenes ydre kultur, levesæt og samfundsforhold i Vikingetiden (1905). Samtidig med dette store arbejde har prof. Bugge også udgivet sit mere — man kunde sige rent — populære skrift: Vikingerne I—II (1904 og 1906). Tidligere har samme forf. offenliggjort et par vigtige afhandlinger i Aarbøger f. nord. oldkh., men de angår for det meste tiden efter vikingetiden og indeholder gode og nye oplysninger om forholdet mellem Nordboer og Irer i den periode. For den egenlige vikingetids periode har han derimod ikke kunnet give noget nyt, især ikke for det 9. århs. vedkommende, som dog er det vigtigste tidsrum i denne sammenhæng.

Disse skrifter er også et indlæg i spörsmålet om den gamle mytologis oprindelse — for så vidt som de skal belyse og påvise det tidlige og inderlige samkvem mellem Nordboer og Irer. I Vikingerne tager forf. hensyn både til den åndelige og den materielle side af sagen. I Vest. indflyd. tager han derimod kun sigte på den sidste; således lød jo den stillede opgave, men selv udtaler han med rette, at man ikke sådan kan skille de to sider fra hinanden, men at de burde behandles forenede. Sin opgave har forf. behandlet med megen energi og lærdom, men også med en stor, altfor stor ensidighed. Denne sidste består deri, at så godt som alt, hvad der kan henføres under begrebet «fremmed påvirkning», ifølge forf.s udviklinger, må skyldes impulser fra Angelsakser og Irer; selv den frankiske indflydelse, forf. antager, er kommet den vej til Norge. Ja, også i Danmark spores denne indflydelse temlig kraftig; således er det f. eks. rimeligt, at Tyre ikke har udbedret Dannevirke uden at kende den engelske Æþelflǣds befæstningsvirksomhed osv.

Jeg har tidligere udtalt, at man kunde forstå, at Nordboerne endogså på et tidligt stadium havde kunnet efterligne og lade sig påvirke af den ydre kultur, som de så for deres öjne, samt af de genstande, de erobrede; deres af irsk ornamentik påvirkede prydkunst er således let forståelig. Jeg har benægtet — og gör det for så vidt endnu — at Nordboerne i åndelig henseende er bleven påvirkede för end efter et langvarigt og intimt samkvem; allerede de sproglige forhold måtte lægge meget væsenlige hindringer ivejen til at begynde med. Hvad kunde det betyde for hele Nordens åndelige liv i det 9. årh. — det første årh. af vikingeperioden —, om en enkelt mand (som f. eks. Olaf på i

det 10.) lærte noget keltisk?; fra dette og til at læse bøger er der et langt skridt. Først i det 11. årh. er en åndelig påvirkning af nogen videre betydning mig forståelig. Det er således klart, hvor stor en afgrund der er mellem min og prof. A. Bugges opfattelse, når man hører at den sidste udtaler sig om vikingernes forhold til Kelterne på det åndelige område bl. a. således: «Netop på disse områder [ɔ: «i videnskab, i historieskrivning, i digtning og kunst»] var det også, Irerne og irsk kultur i vikingetiden [udhævet af mig] fik indflydelse på Nordboerne, medens det, som vore forfædre i det praktiske liv lærte af Irerne, ikke var stort» (Vest. indfl. s. 51). Endnu kraftigere udtales lignende i Vikingerne I (forskellige steder); modersmålets stærke anvendelse på Island «skyldes visselig for en del forbindelserne med Irland»; at isl. skjalde færdedes i vesten og mødtes med irske skjalde «har, tror jeg, haft den allerstörste betydning for skaldekunstens og den islandske sagas udvikling» og «Irerne påvirkede her Nordboerne, lærte dem sin kunstige skaldedigtning [dette står der virkelig ordret] og lærte dem at udvikle sagafortællingens kunst». Sådanne udtalelser falder i virkeligheden for brystet; især når man ved, at det hele, både skjaldedigtning og historisk fortælling, er velkendt fra nordens ældste historiske tider, samt at skjaldekunstens indre og ydre udvikling lader sig skridt for skridt på den allerletteste måde forklare uden nogen som helst fremmed påvirkning eller fremmede forbilleder. At komme nærmere ind på dette, vilde her føre for vidt, men jeg kan pege på, at f. eks. omskrivningerne, der jo er en meget væsenlig bestanddel af den gamle skjaldepoesi, er en fælles germansk ejendom, men som i en særlig grad udvikledes i Norge og senere på Island på den naturligste måde af verden og netop uden keltiske forbilleder, da sådanne overhovedet ikke eksisterede i den form hos de keltiske barder, og i angelsaksisk poesi fandtes der ikke andre, end de som også kendes fra den ældste periode i nordisk digtning. Omskrivninger findes hos alle folk til alle tider. Jeg skal her for kuriositetens skyld anføre, at f. eks. hos Odschibwaerne i Nord-Amerika kaldes hvidlaksen for «vandenes rensdyr» — en for dem overmåde betegnende kenning, og tilmed ganske som en norsk, islandsk skjald kunde have dannet den. I keltisk findes knap magen til en sådan. Den ydre (metriske) form er også rent nordisk, og uden noget direkte forbillede i keltisk. Rimbogstaver findes i keltisk, men er også fælles (ur)germanske. Hvor bliver så påvirkningen? Noget lignende

gælder også skjaldedigtningens æmne, dette i det hele fattige æmne. Vi ved, at digte om fyrster og deres bedrifter er fællesgermanske, ja fælles for alle folk. I nordisk omtales de for en tid, der tildels ligger forud for den egenlige vikingetids begyndelse, for ikke at tale om den første del af den, hvor der ikke kunde være tale om en keltisk indflydelse. Dette er kun antydninger, men der er her ikke lejlighed til at komme nærmere ind på denne sag, der måtte behandles udførlig.

Noget lignende gælder den islandske sagaskrivning og benyttelsen af modersmålet. Her er vi ganske vist så langt nede i tiden (det 12. årh.), at en påvirkning for den sags skyld var mulig, til en vis grad endogså ikke unaturlig. Men atter her gælder det samme; sagaskrivningen kan i forbindelse med den så udmærket afhjemlede mundtlige tradition på det allerletteste forklares som rent hjemlig; der behøves ingen som helst ydre påvirkninger til, både form og æmne er lige hjemlig — en historisk fortælling er hos alle primitive folk præget af de samme eller lignende egenskaber. Det er således sandelig liden nytte til og lidet overbevisende, når der kan påvises nogle enkelte ligheder mellem den keltiske og islandske fortælling. På den anden side er der uligheder tilstede (f. eks. den utålelige keltiske svulst og suada, der er banlyst i den isl. saga; hvorledes hænger det sammen?; det plejer dog ikke at være de mest ideelle sider hos fremmede, der efterlignes og optages). Af fremmed påvirkning bliver der i virkeligheden, når sagen ses rationelt og nøgternt, vistnok ikke andet tilbage end dette blotte faktum, at man på Island godt vidste, at man i fremmede lande nedskrev i bøger fortidens begivenheder og andet; dette kan have givet stødet til den islandske nedskrivning (og den danske og den norske); men den isl. sagas indhold såvelsom form er og bliver fuldstændig hjemlig. Heller ikke dette spörsmål kan her forfølges videre.

Prof. A. Bugges bog (Vest. indflyd.) handler i 8 kapitler (foruden en almindelig indledning og efterskrift) om «Landets (ɔ: Norges) styrelse, kongemagten», «klædedragt, smykker, bohave», «handel, skibsbygningskunst», «krigsvæsen, våben, udrustning m. m.», «agerbrug og fædrift», «myntvæsen; mål og vægt», «billedkunst», «de norske nybygder på Færøerne og Island».

Der vilde være meget at sige om og meget at indvende imod ethvert af disse kapitler, ikke mindst forf.s opfattelse af endel af de fremdragne låneord; en stor del er af arkæologisk art, som helst skulde tages i betragtning af en arkæolog. Det

sidste kapitel, der bl. a. særlig dvæler ved de isl. landnamsmænd og deres forhold til den vestlige kultur, er tildels rettet imod mig og min opfattelse. Det kræver en særlig besvarelse, som jeg håber inden lang tid at give.

Jeg vil her lade mig nöje med at göre nogle bemærkninger til det første af de nævnte kapitler.

Det er som bekendt E. Sars, der har hævdet, at Harald hårfagre havde indrettet sin styrelse efter fremmed, især frankisk forbillede. Dette søger A. Bugge yderligere at hævde og uddybe ved at gå i enkelthederne. Han kommer da til det resultat, at Harald over England har været stærkt påvirket af det frankiske kongedömme. Den samme påvirkning skal efter ham også have fundet sted i Danmark, men senere end i Norge. Beviset herfor leveres imidlertid ikke, hvad der er meget beklageligt. Hvis det omvendte havde været tilfældet — og det er vist ikke usandsynligt —, forudsat at nogen sådan indflydelse kan konstateres, så forekommer det mig rigtignok sandsynligst, at påvirkning i Norge er kommen — ikke ad den vestlige vej men — over Danmark, en vej, som i alle henseender iøvrigt må betegnes som fuldt så rimelig.

Forf. søger først at påvise en indre lighed mellem kong Haralds hird og den frankisk-angelsaksiske. Denne sidste deltes i forskellige (3) klasser (milites, etslags pager, tjænere). Hos Harald forudsætter A. Bugge *hirðmenn*, *gestir* og *húskarlar*, altså også 3 klasser. De første «nedstammer direkte fra det følge af håndgangne mænd, som de germanske fyrster allerede i oldtiden omgav sig med» (s. 72). Følgen af denne indrömmelse er og må være den, at de intet har at göre med de frankiske milites som en efterligning af disse (et urslægtskab er noget helt andet). Huskarlene var ifølge forf., idet han her henviser til forholdene i Olaf den Kyrres tid, en lavere klasse, «en slags frie arbejdere og gårdsfuldmægtiger», der altså godt kunde svare til den 3. frankiske klasse. Ja endnu «ved vikingetidens slutning var huskarler navn på den laveste [udh. af mig] klasse af dem, som opholdt sig rundt kongen» (s. 70). Det er let at se, at forholdene absolut måtte føre til dette af sig selv; jo mere indviklede hof-forholdene blev, måtte den slags udskillelse, som her antydet, og altså en sådan deling af arbejdet ved hirden komme. Dertil behøver man intet forbillede at søge. Men hertil kommer også en anden vigtig omstændighed, nemlig den, at ordet *húskarl* (flt. *húskarlar*) hele vikingetiden igennem slet ikke betød det (alene),

som A. Bugge synes at gå ud fra. Ordet havde en langt videre betydning; det omfattede alle kongens mænd uden undtagelse, også dem i 1. klasse, som forf. kalder *hirðmenn*. Dette ses tydelig endnu i Sigvats vers (Ol. helg. v. 35, Hkr. I 63), hvor han betegner sig som en «huld huskarl»; det har sikkert ikke været hans mening at betegne sig selv som en, der skulde «udføre alt slags arbejde, som kunde forefalde på kongsgården, og at skaffe tilveje varer og andet osv.» (forf. s. 70). Det samme fremgår ikke mindre klart af fortællingen om Tormods fremsigelse af Bjarkemål för Stiklestadslaget; efter at Tormod havde fremsagt det for hele hæren (*liðit*), blev digtet kaldt *Húskarlahvǫt*; der behøves ingen nærmere påvisning af, at dette navn ikke tager sigte på de laveste og ringeste af kong Olafs mænd alene, men dem alle. Fremdeles skal jeg minde om brugen af ordet *húskarl* — ikke i Atlamál, som jo er forfattet i Grönland i det 11. årh., men i Atlakviða, der sikkert er ældre (iøvrigt har dette efter min mening ingen betydning); her hedder det, at Gudrun — för indebrændingen — «glædede huskarlene med røde ringe» (v. 39); der er åbenbart tale om hirdmændene (jfr. v. 41). Endnu hos Snorre ses det oprindelige tydelig, når han i sin Edda (I 456) udtrykkelig siger: Konungar ok jarlar hafa til fylgðar með sér þá menn, er hirðmenn heita ok húskarlar, sammenlignet med det straks påfølgende: húskarlar konunga váru mjǫk hirðmenn kallaðir í forneskju, hvorpå et vers af Þorvaldr blǫnduskáld anføres. Snorre identificerer også «hirðmenn ok húskarla» med «inndrótt eða verðung eða heiðmenn» (I 458). Den skarpe adskillelse, som A. Bugge gör, falder således bort for vikingetidens vedkommende. Hvad nu den 2. klasse angår, gæsterne, findes der hos Harald hårfagre to brødre, hvis virksomhed minder om de senere gæsters; jeg har derfor antaget, at vi her havde spiren til den senere fast ordnede gæste-institution, men ingenlunde antaget, at der allerede så tidlig virkelig eksisterede et sådant korps, som udgjorde en del af hirden. Dette har A. Bugge ingen hjemmel til at fastslå. De må helt bortfalde som en selvstændig afdeling af hirden i en så gammel tid.

På den anden side kan det ikke nægtes, at Snorres fremstilling af Olaf den helliges ordning af hirden giver anledning til at antage en bestemt tredeling (se Ol. h. s. kap. 57), og det er muligt, at man fra den tid af begyndte at kalde den 3. klasse for húskarlar, — et navn skulde den dog have, — medens den 1. benævntes hirðmenn; ordet *hirð* skal jeg straks komme tilbage til.

Men denne tredeling har Harald hårfagre intet at göre med. Et positivt bevis herfor kunde man netop se i Torbjörn hornklofes digt, der ligefrem handler om kongens mænd; han taler om *inndrótt* — hvor betegnende! —, det er åbenbart den egenlige hird, krigerskaren; foruden dem nævner han kun ganske fåtallige, vistnok tildels tilfældige arter af kongsmænd, nemlig skjaldene, bersærkerne og ulvhednerne, og så spillemænd og göglere; intet ord om gæster, intet ord om «huskarle».

Ordet *hirð* spiller i denne sammenhæng en vis rolle. Det er utvivlsomt et angelsaksisk låneord (hîred), og her er da endelig et fast holdepunkt for så vidt. A. Bugge udtaler nu, efter at have resumeret sin forudgående udvikling af, hvorledes Harald havde taget den karolingiske og angelsaksiske hird til forbillede: «Ordet 'hird' viser også med sikkerhed, at angelsaksiske hofskikke ved slutningen af det 9. årh. begyndte at vinde indflydelse i Norge» (s. 69), jfr. s. 61, hvor det hedder: «De nordiske ord *drótt* og *verðung* [jfr. *inndrótt* hos Torbjörn, ovf.] begynder at afløses af det fremmede hird (*hirð*), som i middelalderen blev det almindelige, medens *drótt* og *verðung* sank ned [sic!] til at bruges bare af skaldene. Ordet *hirð* . . . findes alt i Eddadigtene og i de ældste skaldekvad» (i en note henvises til Hyndluljóð og Bjarkemål). Hvis alt dette forholdt sig så, var der ikke meget at sige til det, og man måtte da indrömme, at det ikke var ordet alene, der hidrørte fra England: der måtte være fulgt mere med. Men det forholder sig aldeles ikke så. Det er dristig tale og utilladelig almindelige udtryk, der her er brugt. For det første dette, at ordet findes «alt i Eddadigtene og i de ældste skaldekvad». Kendsgærningen er den, at ordet kun findes i et eneste «eddadigt», og dette findes ikke i de egenlige eddadigtes hovedhåndskrifter, men i Flatøbogen, et digt, som ingen antager er ældre end slutningen af det 10. årh. Mogk sætter digtet til det 12. årh., hvad der dog sikkert er altfor sent. Og kendsgærning er, at i de ældste skjaldekvad findes ordet aldrig; det findes kun i Bjarkemål, som kun uegenlig kan henføres til skjaldekvad, og dette digt er sikkert ikke ældre end fra slutningen af det 10. årh. Altså: ordet findes først ca. 100 år efter at Harald hårfagre må have ordnet sin hird — hvis han da overhovedet har «ordnet» den. Lige så lærerigt er det at se, at i den følgende tid findes ordet først hos Tjodolf Arnorsson (ved midten af det 11. årh.).

Af dette kan man kun slutte, at ordet *hirð* først i løbet af

det 10. årh. er trængt igennem og rimeligvis ikke engang blevet almindeligt för i det 11. Det er höjst rimeligt, at Hakon Adelstensfostre, der jo var opfødt ved den angelsaksiske konges hird, egenlig er den, der har indført ordet. Men ét er sikkert, at det ikke på nogen måde kan anvendes som bevis for «angelsaksiske hofskikkes» indtrængen i Harald hårfagres tid, og at hverken *drótt* eller *verðung* (også hos Eyvindr) da «begyndte at afløses» deraf.

Alt dette viser atter klart, på hvor uendelig svage fødder hele forf.s udvikling angående enkelthederne står og hvor svagt det er bevendt med den vestlige indflydelse på dette punkt. Efter som för er det for dettes vedkommende ligeså sandsynligt, at kong Harald over Danmark har fåt de fremmede forbilleder, han rettede sig efter, hvis der overhovedet er tale om sådanne. I øvrigt foregår der i öjeblikket en diskussion i Norge om Haralds landsstyrelse m. m., og det er at vente, at den på flere punkter vil bringe klarhed i sagen. Den kan ikke drøftes nærmere her.

Der er i det følgende mange enkeltheder, der ikke kan godkendes hos prof. A. Bugge, som f. eks. når han udtaler, at *konungr* som Gudrøds og Olafs tilnavn betyder «den til kongeværdigheden udsete kongesön».

Det kunde være fristende at komme nærmere ind på behandlingen af låneordene. Utvivlsomt er endel af dem angelsaksisk, men de forekommer så sent, at de er uden betydning for vikingetiden. Endel beror på fuldstændig misforståelse, som når tilnavnet på en til landnamstiden hørende kvinde læses *græningjarhjúpa* s. 149 (dette af fremmedordet *hjúpr*), medens hdskrr. har: *groningar riupu*, *groningar rivpv* (Hauksb.). Sidste led er åbenbart *rjúpa* 'rype'. *Kellir* 'hjælm' opfattes (s. 150) som opståt af irsk *caille* 'slør', medens det utvunget lader sig aflede af *kollr* 'hoved'. Endel af de drøftede låneord kan lige så godt være af tysk som angelsaksisk oprindelse. — Jeg skal slutte med blot at omtale et ord endnu, der viser, hvor vidt forf. tör gå i sine veströne sympatier. S. 208 behandler han ordet *gufa* 'damp', der findes som tilnavn til landnamsmanden Ketill. Det hedder, at «dette ord passer ikke som tilnavn på en mand». Hvorfra vides for det første, hvad der overhovedet «passer» eller «ikke passer» som tilnavn? Et blik på tilnavnemassen viser bedst, hvor vide grænserne er. Så skal dette ord være det keltiske *goba* 'smed'; traditionen ved ganske vist intet som helst om Ketils smedekunst, men ordet «viser, at han har lært smede-

håndverket hos keltiske folk». Overfor dette skal jeg blot bemærke, at enhver nutids-islænder ved, at *gufa* bruges om en stilfærdig, lidt sölle person (*hann er mesta gufa* hedder det). Dette findes hos Björn Haldorsson, der har «umbra, vappa, homo nihili». Dette er i hvert fald ikke opståt ved fremmed påvirkning; jeg betragter det som sikkert, at denne betydning er gammel, og der er intet til hinder for, at der har været noget ved Ketils væsen, der har indbragt ham dette øgenavn. Man behøver ikke og bör ikke gå over bækken for at hente vand.

Dette er kun foreløbige bemærkninger, men de tjæner til at vise, at de resultater, som forf. er kommen til, langtfra er så sikre, at man kan slå sig til ro med dem. Så meget mindre bör man göre dette, som forf. selv betegner sit arbejde som et «begynderarbejde» (s. 397), og så meget mindre som han i forordet selv tager et stort forbehold overfor «endel af den vesterlandske påvirkning», der godt kunde være meget ældre end vikingetiden og gå tilbage til folkevandringen.

Det er også dette, jeg mener, og det i en langt större målestok, end prof. A. Bugge har ment og mulig fremdeles mener. Hele spörsmålet er af en overordenlig interesse. Det bör optages til ny behandling fra grunden af. Men ingen enkeltmand magter hele opgaven. Den må fordeles på sprogmænd, arkæologer, historikere, retshistorikere, litteraturforskere. Den må løses med energi og fremfor alt med sund nøgternhed og videnskabelig varsomhed, hvilket jo gælder overhovedet enhver videnskabelig opgave.

ΠΕΛΑΡΓΙΚΟΝ.

Forma q. e. *Πελαργικόν*, quae Aristoph. Av. 832 in codicibus exstat et titulo saeculi quinti (Dittenb. syll.[1] 13 v. 55) comprobatur, ut iam Thucydidi II 17 ex testimonio codicis antiquissimi, Laurentiani, restituta est, ita Herodoto quoque V 64 vindicanda est. Praebet enim hanc formam non solum codex Urbinas (*r* Steinii), sed etiam codex Vindobonensis, cuius testimonium, cum liber quintus in codice Romano desit, hoc loco gravissimum est; quod autem ad Sancroftianum attinet, neque per se ipse multum valet neque silentio Gaisfordii satis confido.

Carolus Hude.

Anmeldelser.

Heinrich Brunn's Kleine Schriften, gesammelt von Heinrich Bulle und Hermann Brunn. Zweiter Band. Zur griechischen Kunstgeschichte. Mit 69 Abbildungen. Leipzig und Berlin 1905, Teubner. 532 s. 20 M.

Det första bandet av Brunn's smärre skrifter utkom redan år 1898[1], hvadan altså ej mindre än 7 år hunnit förflyta, innan det andra bandet kunde utgivas. Företaget har tydligen icke vunnit erforderlig ekonomisk framgång, och det såg en tid ut, som det andra bandet, det viktigaste och mest innehållsrika, icke skulle kunna komma ut i tryck. Man hade kunnat vänta, att Vetenskapsakademien i München skulle uppmuntra detta litterära företag, som var så egnadt att bliva en minnesvård över den man, som i årtionden var Akademiens klass-sekreterare och en av dess yppersta krafter. Men Akademien, som satt inne med förlagsrätten till en mängd av Brunn's smärre skrifter, hvilka offentliggjorts i dess «Sitzungsberichte» och «Abhandlungen», har just av denna anledning icke funnit sig föranlåten att skänka företaget någon vidare uppmuntran. Vi ha sonen Hermann Brunn's och lärjungen Heinrich Bulle's pietetsfulla och uthålliga energi att tacka för, att detta företag ej blev avbrutet strax i begynnelsen. En subskription, som på dessa herrars tillskyndan sattes i gång bland Heinrich Brunn's vänner, lärjungar och beundrare, och som särskildt i England vann en livlig anslutning, har ändtligen möjliggjort det fortsatta utgivandet av dessa skrifter.

Vi ha allt skäl att vara tacksamma mot utgivarne och subskribenterna för detta andra band av Brunn's smärre skrifter, som är så lärorikt och intressant ej blott därför, att de här samlade undersökningarna uteslutande röra sig på den grekiska konstens område, utan även emedan de äro författade under en tidrymd, som innesluter den senare utvecklingen och den fulla mognaden av Brunn's trägna arbete i den arkeologiska forskningens tjänst. Det var denne arkeologiska mästare icke beskärdt att före livets slut i större sammanfattande arbeten samla resultaten av sin vetenskapliga forskning. Hans ypperliga, delvis banbrytande, under-

[1] Jfr denna tidskr. VII s. 180 ff.

sökningar äro kringströdda i olika tyska och italienska arkeologiska publikationer samt i Münchenerakademiens handlingar. Först genom att samla detta kringströdda material på sätt, som här är gjordt, kan man få en full bild av Brunn's vetenskapliga personlighet och förstå hans utomordentliga betydelse för den klassiska arkeologiens utveckling.

Det ligger i sakens natur, att en samling avhandlingar, som äro skrivna under loppet av mera än 40 år, delvis skola ega ett övervägande historiskt intresse. Detta gäller särskildt just de bästa undersökningarna, som för en längre tid fört en fråga framåt eller kanske för all framtid löst ett vetenskapligt problem; och sådana avhandlingar finnas i detta band av Brunn's smärre skrifter. Åtskilligt av, hvad som här är skrivet, ingår sedan länge tillbaka som ovederläggliga sanningar i den elementära arkeologiska undervisningen. Dit hör t. ex. bestämningen av den marmorstaty i Münchens Glyptotek, som förut benämdes Leukothea, men som av Brunn på et ovederläggligt sätt fastslagits som en kopia av Kephisodotos' Eirene med Plutos; dit hör också den geniala upptäckten av de marmorkopior av Attalos I.s votivskänk på athenska borgen, hvilka äro kringströdda i olika italienska museer.

Annat åter har den moderna arkeologiska forskningen fått beriktiga eller vederlägga. Nu för tiden är det väl få, om ens någon, som delar Brunn's uppfattning, att de olympiska gavelskulpturerna äro förfärdigade av Alkamenes och Paionios, såsom Brunn i anslutning till Pausanias sökt göra troligt. Och dock äro hans undersökningar över Olympiaskulpturerna synnerligen rika på fina och träffande iakttagelser, så mycket mera beaktansvärda, som de gjorts inför konstverk, gent emot hvilka arkeologer och konsthistorici en längre tid stodo alldeles rådlösa. Och Brunn's förtjänst minskas ingalunda därigenom, att han icke kunde draga sina slutsatser direkt från originalen, utan från mer eller mindre goda fotografier samt delvis gipsavgjutningar. Själv var han den förste tysk, som vågade underkasta gavelskulpturerna från Zeustemplet i Olympia en grundlig analys; och det är rätt intressant att läsa det omdöme, som han (s. 202) fäller om sina tyska kolleger: «Man beeifert sich besonders in den Kreisen der deutschen Gelehrten, alle möglichen historischen Hypothesen aufzustellen, und vernachlässigt dabei über Gebühr das, was doch die Hauptsache sein sollte: die Monumente selbst. Ich spreche es nicht ohne Beschämung aus, dass der künstlerische Charakter der aus

deutschen Ausgrabungen hervorgegangenen Skulpturen von Olympia bisher nur von seiten zweier englischer Gelehrten, C. T. Newton und Sidney Colvin, eine eingehendere Würdigung erfahren hat, die freilich in bescheidener Zurückhaltung noch Anstand nimmt, die weiteren historischen Konsequenzen zu ziehen. Der Weg jedoch, den sie einschlagen, ist der einzige, der schliesslich zum Ziele zu führen vermag, nämlich der einer analytischen Betrachtung der Werke selbst.»

Ja, «det var gåden ved ham», det var hemligheten i Brunn's arkeologiska forskning, att den gick ut från monumenten själva — en sats så enkel och solklar, och som dock så sällan omsättes i praktiken. Det var just detta hängivna försjunkande i betraktelsen av den antika konstens verk, som gjorde Brunn till en av sin tids allra främsta klassiska arkeologer. Det är mycket, som Brunn har gemensamt med dansken Julius Lange: ett fint utbildadt formsinne, en lycklig kombination av entusiasm och nykter kritik, en analytisk förmåga, som icke försmår den minsta detalj, men trots fördjupande i detaljer aldrig glömmer, att analysens yttersta mål är att förstå det hela, konstverket, som skall förklaras ur detaljerna, samt konstnären, som står bakom konstverket och i detta velat förkroppsliga en idé. Naturligtvis kan sådant ej åstadkommas utan en viss konstnärlig läggning, lika litet som ett skaldeverk kan analyseras utan ett visst sinne för poesi. Och i sitt arkeologiska forskningsarbete stöddes Brunn av sin levande övertygelse, att den grekiska konsten icke genom så kallad konstnärlig frihet, utan genom den strängaste konstnärliga lagbundenhet har nått sin fulländning. Denna lagbundenhet återfinner Brunn jämväl i ett konstverk, där det elementärt vilda och fantastiska fått ett så måleriskt uttryck, att det nästan överskrider skulpturens gränser, nämligen i den pergameniska gigantomachien: den jämförelse, som Brunn anställer med Giulio Romano's gigantomachi i Mantua, visar, att den grekiska konsten ej ens i den pergameniska gigantomachien svikit sina ideella traditioner samt därigenom räddats från att sjunka ned i det brutala.

Brunn var så till vida ensidig, som han så godt som uteslutande sysslade med antik skulptur och icke så synnerligen mycket egnade sig åt den klassiska arkeologiens andra discipliner; men så beherrskade han å andra sidan den antika skulpturens historia både grundligt och allsidigt. Med samma kärleksfulla analys och med samma förståelse fördjupar han sig i den arkaiska konsten, i gavelgrupperna från Olympia och Aigina, som i Par-

thenons och Theseions skulpturer samt den hellenistiska konstens skapelser. S. 469 (i avhandlingen «Über die kunstgeschichtliche Stellung der pergamenischen Gigantomachie») ha vi ett karakteristiskt yttrande, som belyser Brunn's konstkritiska skaplynne. Gent emot Conze, som betydligt nedsatt Laokoongruppens konstnärliga värde, invänder Brunn: «Aber hat denn ein Werk wie der Laokoon nicht auch das Recht, aus seiner Zeit und aus den Bedingungen heraus, unter denen es erstanden ist, beurteilt zu werden? Und soll der geistige Gehalt gar nicht in Betracht kommen, wo es sich um die Würdigung der Form handelt? Der Laokoon ist unter allen Werken der antiken Kunst wohl dasjenige, welches am meisten mit Detail ausgestattet ist. Aber giebt es hinwiederum ein zweites, in welchem dramatisches Pathos in höchster Erregung so wie an ihm zur Anschauung gebracht werden sollte?» Så sträfvar Brunn alltid efter att förstå ett konstverk och ställa det i dess rätta historiska belysning.

Under den rastlösa expansion och därav följande splittrande specialisering, som hotar att skymma blicken för «det klassiska» i den klassiska arkeologien, kan det vara godt att återvända till Winckelmann och Brunn och gå i skola hos dem. Hvad Brunn beträffar, är det numera lättare än förr, sedan hans smärre skrifter ändtligen ha samlats. Man står här i mästarens andliga verkstad, man manas här ständigt att studera monumenten och lära att förstå dem.

Upsala. **Sam Wide.**

Hans Ræder, Platons philosophische Entwickelung. Leipzig 1905, Teubner. 435 pp.

I de hundrede år, der er forløbne, siden Schleiermacher ved sine Einleitungen pány grundlagde studiet af den platoniske filosofi, har talrige forskere sat deres bedste kraft ind på at udrede de mange problemer, som undersøgelserne i stedse stigende omfang affødte; men resultatet synes stadig at skulle blive magert, og en tid lang så det ud, som skulde det hele ende i et *non liquet.* Ulykken var den, at Schleiermachers gale forudsætning, ihvorvel man mente at have forladt den, stadig influerede på arbeidsmetoden og hindrede forskerne i at se uhildet på stoffet Nyt liv kom der først i Platonstudiet, da man begyndte at undersøge dialogernes stil, og udfra de iagttagelser, man derved gjorde,

vandt et statistisk materiale, der syntes brugbart som middel til bestemmelse af skrifternes chronologi.

Den foreliggende bog, der er en tysk udgave af et af Videnskabernes Selskab prisbelønnet arbeide, tager spørgsmålet op fra grunden af. Der indledes med en historisk oversigt over Platonstudiernes udvikling fra Schleiermacher, hvori der gives fyldig underretning om de forskellige forskeres standpunkt, med fremhævelse af de arbeider, der har blivende værd, og resumerende kritik af de afvigende opfattelser. Særlig fremhæves her Lutoslawskis arbeide, der støttet på stilistiske undersøgelser søger klarhed over chronologien; vel mener nemlig forf., at tiden endnu ikke er inde til at give et helhedsbillede af den platoniske philosophi i dens hele udviklingsløb, et sådant må bygges op på en stadig mere dybtgående forståelse af de enkelte dialoger, en analyse som den Bonitz har givet af nogle af skrifterne; men på den anden side må forbindelseslinierne aldrig tabes af sigte, da forståelsen af hver dialog især hænger så overordentlig nøie sammen med, hvilken plads i rækken den indtager.

I andet afsnit diskuteres de forskellige synspunkter for betragtningen af dialogerne. Hvad ægthedsspørgsmålet angår tager forf. bestemt afstand fra uægthedsmanien og opstiller den grundregel — som sikkert nu vil finde almindelig billigelse —, at bevisbyrden påhviler den, der bestrider ægtheden af en dialog. De stilistiske undersøgelsers betydning som middel til fastsættelse af chronologien hævder forf. med rette bestemt overfor Zeller og fremhæver, at de hidtil af mange forskellige gjorte iagttagelser viser en påfaldende overensstemmelse i resultaterne, idet de enstemmig anviser *Sophisten, Politikos*, *Philebos*, *Timaios*, *Kritias* og *Lovene* den sidste plads i Platons forfatterskab og stiller *Staten*, *Phaidros*, *Theaitetos* og *Parmenides* nærmest ved disse. Benyttet med forsigtighed yder disse iagttagelser en god støtte, når de, som forf. hævder, peger i samme retning som en undersøgelse af skrifternes philosophiske indhold. Langt større spillerum for subjektiv vilkårlighed kan der komme frem ved betragtningen af skrifternes form, den dialogiske iklædning, og ved benyttelsen af de forekommende allusioner til samtidige personer og forhold, og her har også Platonforskningen skudt mange vilde skud. — I første linie advares her mod at tage Sokratesfiguren i dialogerne som den historiske Sokrates eller modsat blot som Platons talerør, da begge yderpunkter er lige gale, og hver for sig har ført til skæbnesvangre misforståelser. Betragtningen af formen fører i samme retning som de stilistiske undersøgelser med hensyn til fastsættelsen af chronologien; dog lader det sig ikke nægte, at *Philebos* her frembyder vanskeligheder, som forf. ikke helt har overvundet; dens særstilling indenfor gruppen af de seneste dialoger har endnu ikke fundet nogen helt fyldestgørende forklaring. I spørgsmålet om dialogernes relation til samtidige personer og

forhold stiller forf. sig meget kritisk til de mange nyere undersøgelser, også til Dümmlers og Joëls; der hersker vel endnu en betydelig usikkerhed på dette område, men forf. er dog vist for forsigtig; det lader sig således næppe opretholde at dialogernes figurer først og fremmest er de personer, hvis navne de bærer, f. ex. bliver Euthydemos med denne regel som udgangspunkt ikke fuldt forståelig; men unægtelig har forf. ret i, at det gælder om at være på sin post overfor den altfor stærke tilbøielighed til at finde allusioner, som er kommen frem navnlig hos Teichmüller og Joël. — Endelig vindes naturligvis det vigtigste kriterium for fastsættelse af chronologien ved betragtningen af selve det philosophiske indhold, og her gælder det for alvor, på alle punkter at bryde med den Schleiermacherske theori om det fuldendte harmoniske system, og læren om at Platon først antydningsvis, i billeder og myther, fremstillede sin lære for senere at udtrykke den med fuld logisk klarhed, må opgives som et rent postulat, der savner enhver hjemmel. Med fuld ret slutter forf. sig her til Lutosławskis hævdelse af den platoniske logiks fremadskridende uddybning som det sikreste chronologiske kriterium; rettes og klares i en dialog en i en anden begået logisk feiltagelse, så er derved disse to dialogers rækkefølge uimodsigelig givet.

Det største rum indtager som rimeligt er den nu følgende enkeltanalyse af dialogerne. Disse undersøgelser udmærker sig ved en altid klar og nøiagtig fortolkning af den foreliggende tekst og en betydelig evne til at stille de philosophiske problemer i skarp belysning; overalt forsøges det at bygge bro fra skrift til skrift, at kæde de mange enkeltheder sammen til en helhed, uden at forf lader sig forlede til ved vovede combinationer at skabe helheder, hvor materialet ikke afgiver helt faste holdepunkter, — en resignation, der fortjener megen anerkendelse, fordi forf. derved hellere pådrager sig bebrejdelser for at være tør og skematisk, end han vil bygge luftkasteller, som dog måske hurtigt atter måtte styrte sammen. Men måske er dog forf.s forsigtighed til tider for stor; således i det ovenfor berørte spørgsmål om *Euthydemos*. Denne dialog karakteriseres med rette som en mod Isokrates rettet redegørelse for Platons forhold til de andre sokratikeres eristik; at nemlig Dionysodoros og Euthydemos repræsenterer sokratikere og intet har med de ældre sophister at gøre, kan der formentlig ikke længere være nogen tvivl om, siden allerede Schleiermacher mente, at angrebet gjaldt Antisthenes. Forf. gør nu også på dette grundlag udførlig rede for dialogens polemik, men afviser mærkelig nok kategorisk Joëls hypotese, der dog har megen sandsynlighed for sig og slet ikke er uden interesse for forståelsen af dialogen; er nemlig Joëls combination rigtig, at Euthydemos var en yngling i den sokratiske kreds, der var benyttet som dialogfigur af Antisthenes, og således angrebet på eristiken her udelukkende gælder denne, så bidrager dette, foruden

at det kaster et skarpere lys over selve dialogen, også til at støtte den antagelse, at *Euthydemos* er senere end *Menon*, hvor Platon endnu ikke er helt færdig med sophisterne, og hvor opgøret med Antisthenes begynder. Forholdet til Isokrates gør forf. udførlig rede for og støtter sig herved også på sin ejendommelige opfattelse af det omstridte sted i slutningen af *Phaidros*. I modstrid til tidligere opfattelser af dette sted påvises med stor klarhed og skarphed, at der ikke her er tale om en betinget ros af Isokrates, men at bemærkningen kun kan opfattes som en skærende hån. Denne påvisning, som det vilde føre for vidt her at referere, er efter anm.'s formening utvivlsomt rigtig og kaster et skarpt lys over Platons og Isokrates' hele mellemværende; og hvad mere er, den er en støtte for forf.'s høist interessante opfattelse af *Phaidros'* plads i dialogernes rækkefølge efter *Staten* og *Phaidon*. Behandlingen af *Phaidros* hører til bogens smukkeste partier; ved resolut at forlade traditionen om denne dialog som et ungdomsarbeide er det lykkedes forf. at klarlægge dens indhold og tankegang således, at meget af den dunkelhed, der tidligere vanskeliggjorde forståelsen, derved er hævet; således er bestemmelsen af den eschatologiske mythes forhold til de tilsvarende i *Staten* og *Phaidon* utvivlsomt den rette løsning på det vanskelige spørgsmål, som Döring og Dieterich standsede overfor. — Et andet hovedpunkt, som ganske tydeligt også ligger forf.'s hjærte nær, er spørgsmålet om Statens conception; undersøgelsen er overordentlig indgående og grundig med mange udmærkede iagttagelser, men helt lykket kan beviset for det omfattende værks helstøbthed næppe siges at være; der findes hist og her angrebspunkter, der synes betænkelige nok, men ganske vist er forf.'s kendskab særlig på dette punkt så indgående, at det ikke tør benægtes, at han vil kunne hævde sin stilling overfor de angreb, han utvivlsomt vil blive genstand for.

Med *Theaitetos* begynder Platons tro på idelæren i den form, han hidtil havde hævdet den at vakle; forf.'s udredning af de sidste dialogers dybe og vanskeligt tilgængelige tankeverden er overordentlig lærerig; unægtelig tynges fremstillingen stærkt af stoffet, anderledes kan det ikke være, men den, der ikke skyr et anstrengende tankearbeide, vil i disse sidste kapitler af dr. R.'s bog finde en ypperlig veiledning ved studiet af de sidste dialoger, disse tunge værker, hvor digteren mere og mere forsvinder og lader den speculative, abstracte tænker træde i forgrunden, hvor hele det muntre sceneri er borte og kun den alvorsfulde debat om de høieste problemer er bleven tilbage. Idelæren blev taget op til reviderende behandling og Platon formåede ikke at opretholde sin lyse tro på idealets virkeliggørelse, på at mennesket kunde opnå at skue ideen; men ufortrødent arbeidede han videre, til døden standsede ham, og ad andre veie søgte han at finde ideens fremtrædelsesform for det menneskelige blik; i mathema-

tikens og astronomiens lovmæssighed åbenbarede den guddommelige verdenssjæl sig for mennesket. Unægtelig — den Platon, dr. R. ved sin rolige og nøgterne analyse af dialogerne og sine besindige combinationer viser os, er en større skikkelse end det afsluttede, harmoniske systems digter, som vore fædre beundrede; den ufortrødne arbeider, der ikke betænker sig på at styrte sin egen bygning i grus, når den ikke synes ham stærkt nok bygget, for at begynde forfra, ham forstår vi langt bedre, han er os menneskeligt nærmere.

Overfor et værk, der, som det foreliggende, behandler så uhyre mange enkeltspørgsmål, kan der være meget at drøfte, men takket være forf.'s store forsigtighed findes ikke mange punkter hvor man mener at kunne påstå at opfattelsen ligefrem er urigtig. Et enkelt punkt, som rigtignok ligger helt i periferien af det stof, der er inddraget under behandling, må jeg have lov at nævne. Ved behandlingen af *Lysis* siges det, at læren om modsætningernes gensidige tiltrækning stammer fra Heraklit, som af Aristoteles angivet et sted i den nicomachiske ethik, hvor han ganske tydelig sigter til Lysisstedet. Der kunde her gøres opmærksom på, at lægen Eryximachos i *Symposion* bygger sin tale netop over denne lære, som vi ved var en hovedtheori hos den speculativt farvede knidiske lægeskole, og som utvivlsomt har sin oprindelse hos de gamle pythagoræiske læger (Alkmaion fra Kroton; cfr. Diels Doxographi p. 442); da selve den medicinske terminologi anvendes her i *Lysis* (p. 215 E), synes det naturligst at antage, at Platon ved sit *του ἤκουσα λέγοντος* har tænkt på en medicinsk forfatter.

Den platoniske philosophi rummer endnu mange uløste problemer, men dr. R.'s bog giver ved sin klare og faste dragen af grundlinierne, ved de gode holdepunkter der ved enkeltanalysen er vundet for fastsættelsen af chronologien, et ypperligt grundlag for fortsat arbeide. Den være da anbefalet ikke blot til de særlige fagmænds snævre kreds men til alle, der har interesse for den menneskelige tænknings udviklingshistorie, først og fornemmeligt dog til «hin enkelte» for hvem Platons tænkning er mere end et led i en kæde, mere end et historisk fænomen.

Odense i Marts 1906.

William Norvin.

Walther Judeich, Topographie von Athen. [Iwan von Müller, Handbuch der klassischen Altertumswissenschaft, 3. Bd., 2. Abteilung, 2. Teil.] München 1905, Beck. XII + 416 s. med 48 afbildninger i texten og 3 løse tavler.

Som et led i den brogede samling, der bærer det lidet passende navn Handbuch der klassischen Altertumswissenschaft,

foreligger nu en udførlig fremstilling af Athens topografi ved Walther Judeich. Den fremtræder som afløser af det tilsvarende parti i Lollings fortræffelige, men yderst kortfattede «Hellenische Landeskunde und Topographie». I et forord meddeler forfatteren, at han allerede i 1895 tog fat på opgaven, som han fra først af kun havde tænkt sig som en omarbejdelse af Lollings fremstilling (udkommen 1889). Fordybelsen i arbejdet førte imidlertid til, at J. opgav at benytte det ældre grundlag: den foreliggende topografi er således et fuldt selvstændigt skrift, henved 7 gange så stort som den ældre fremstilling.

Det er en lang årrække, studierne til bogen og udarbejdelsen af den har krævet, en naturlig følge af den alvor og grundighed, hvormed forf. har taget sin opgave, og af det mangeartede, vidt forgrenede stof, der skulde sammenarbejdes. Af de mange års arbejde er fremgået et værk af betydelig værd og brugbarhed, hvori man overalt føler forfatterens klare omtanke — i valget og tilrettelæggelsen af stoffet, i behandlingen af de tvivlsomme punkter og redegørelsen for stridsspørgsmålene, i tilvejebringelse og indretning af kort og planer, der i en topografi er lige så vigtige som den skrevne text. På intet af disse punkter har forf. taget sig det let, men såvidt muligt ydet selvstændig gennemtænkt arbejde. Det ligger dog i sagens natur, at det kun er undtagelsesvis, at der meddeles helt nyt stof; også synspunktet for opfattelsen har som oftest været fremdraget før. På mange områder har J. haft fortræffelige forarbejder at bygge på. Hvad der mest af alt er kommet hans bog til gode, er dog det arbejde, som W. Dörpfeld en menneskealder igennem har udført ved sine undersøgelser af Athens mindesmærker, og hvis resultater han har meddelt dels i en række monografier, dels i sammenfattende form i foredrag og gennemgang af de bevarede bygninger og anlæg.

Som håndbog betragtet står J.s arbejde meget højt. Det er en overordentlig mængde stof, mere end man skulde vente, der er samlet på bogens 400 sider. Dette skyldes en hensigtsmæssig fordeling, undgåelse af unødvendige gentagelser (hvorfor læseren til gengæld må finde sig i meget hyppig henvisning til forudgående eller efterfølgende afsnit), vidt dreven, men aldrig utydelig forkortelse af de mange citater, men først og sidst dog forf.s fremstillingsævne: bogen er skreven i et kort og knapt sprog, som undgår overflødige ord uden derfor at blive ubehageligt at læse. J. har løst den vanskelige opgave at forme en håndbog, der i første række er bestemt til at yde kort, klar og nogenlunde udtømmende vejledning på hvert enkelt punkt, som en sammenhængende, ikke tungt læselig fremstilling.

I et indledningskapitel gives en oversigt over kilderne til studiet af Athens topografi, dernæst anføres rejsebeskrivelser og andre nyere arbejder, endelig de existerende kort, tegninger og

enkeltberetninger om fund og udgravninger. Blandt kilderne nævnes først de monumentale (bygningernes materiale og teknik), derefter de litterære, hvad der ganske svarer til, at forf. i første række har villet basere sin fremstilling på iagttagelse af det reale stof, naturforholdene og de bevarede mindesmærker. Angivelserne om bygningernes materiale og teknik og de slutninger, som kan drages heraf, hviler i alt væsentligt på Dörpfelds undersøgelser og meddelelser. Det kan være praktisk nok at have disse oplysninger samlede her; bygningsmaterialet har jo også en vis stedbunden karakter og hører for så vidt godt hjemme i en topografi; dette gælder derimod ikke om tekniken mere end om den arkitektoniske form og dekorationen, hvorom intet ord siges.

Bogen falder iøvrigt i tre dele: byens historie, dens inddeling (mure, demer og kvarterer, gader, vandledninger) og beskrivelsen af de enkelte bygninger og anlæg i stedlig orden (borgen, dens skrænter, den egentlige by, forstæderne). At det sidste afsnit optager godt halvdelen af bogen, ligger i sagens natur; det er jo her, at stoffets detailler fremlægges. Den skrevne text oplyses ved henved 50 illustrationer, næsten alle af strængt instruktiv karakter: grundplaner af enkelte anlæg og bydele eller fremstilling af detailler vedrørende bygningernes teknik. Derimod findes ikke billeder af bygninger eller landskaber. På dette punkt må læseren supplere J.s topografi med afbildningsværker eller fotografier; efter anm.s skøn er det ikke blot forsvarligt, men fuldt ud rigtigt, at J. ikke har optaget afbildningsstof af denne art i sin bog.

En meget væsentlig del af værket udgør endelig de tre løse planer, som ledsager det, over Athen, Akropolis med nærmeste omgivelser og Peiraieus. Det er et betydeligt arbejde, der er nedlagt i disse planer; de har ikke simpelthen kunnet aftegnes efter tidligere foreliggende, men har måttet gennemarbejdes i detaillen, og der er øjensynlig anvendt stor omhu herpå. De forskellige perioder adskilles ved hjælp af flerfarvet tryk, så at læseren strax i de store hovedtræk er orienteret m. h. til de enkelte anlægs alder uden at behøve at ty til texten. På grundplan II skelnes således alene ved farven: tiden før Perserkrigene, Athens storhedstid, den hellenistisk-romerske periode, middelalderen og nyere tid; indenfor hver af disse perioder er der tilmed ved simple midler, der ikke på nogen måde hindrer overblikket eller totalopfattelsen, gjort forskel på 1) bygningsdele, som endnu hæver sig oven jorde, 2) fundamenter og 3) helt forsvundne bygningsdele, som med vished kan suppleres. Udførelsen af alle tavlerne er skarp og tydelig; de forskellige farver og tryk står meget klart og tillige meget smagfuldt til hinanden. Den tavle, som vel vil blive hyppigst benyttet, er planen over Akropolis (målestok 1 : 1000); hertil har J. kunnet benytte den store plan, som efter udgravningens afslutning er tegnet af G. Kawerau (i

målestok 1 : 200), men endnu ikke offentliggjort. Omgivelserne er indlagte efter andre specialopmålinger. Resultatet er blevet en særdeles oplysende plan. Kun forekommer det anm., at det havde været ønskeligt, om målestokken kunde have været noget større (bedst vel 1 : 500). Tavlen kunde da have givet et meget fuldstændigere og i alt væsentligt tilstrækkeligt billede af de mange småanlæg (mindre templer, altre o. s. v.), som findes opførte derpå, og af detaillerne i de større bygninger.

Den del af J.s arbejde, som er mest omtvistelig, er det 2. hovedafsnit («stadtgeschichte»). Her er forsøgt en historisk fremstilling af byens væxt, hvoraf meget på grund af kildernes mangelfuldhed må være problematisk og fjærne sig stærkt fra det reale præg, som største delen af bogen bærer. I den kronologiske ramme, den sammenhængende fremstilling i dette parti afgiver, har forf. søgt at indføje alle de betydeligere enkeltanlæg; men der er mange af disse, hvis tidsstilling ikke er nærmere bestemmelig. Forsøget måtte dog vel gøres, og en bebyggelses-historie kunde ikke helt savnes; det bør også fremhæves, at J. overalt søger kort at angive, hvor stor sandsynlighed der er for den valgte tidsansættelse, eller hvor megen tvivl den endnu må siges at være behæftet med. Men med al anerkendelse heraf forekommer det dog anm., at den valgte fremstilling ikke rigtig har passet for stoffet, og at der kunde være funden en anden form derfor. Et måske eller muligvis kan vel af og til være berettiget i en sammenhængende fremstilling af denne art; men hist og her bliver der for mange af dem, så de som ukrudt voxer op over og tilhyller det faste grundlag. Exempelvis anføres fra eet sammenhængende stykke s. 62: . . . scheinen sie (die Peisistratiden) nichts geändert zu haben . . . Ob den P. . . . zuzuschreiben sind . . . lässt sich nicht entscheiden. Vielleicht gehören ihnen . . ., die man . . . in Beziehung bringen könnte. Mit grösserer Wahrscheinlichkeit dürfen wir . . . vielleicht an der Stelle . . . Nicht unmöglich ist es endlich, dass . . .

Størst usikkerhed hviler der selvfølgelig over de ældste tidsrum. Forf. har søgt at sammenarbejde de slutninger, som kan drages af tidernes egne efterladenskaber, med de forskelligartede notitser hos oldtidsforfatterne, som man sædvanlig benævner tradition, hvad kun den mindste del deraf er. Resultatet er blevet et billede, som trods den ydre nethed er inderlig uklart og i høj grad usikkert; de samme elementer, forf. har benyttet hertil, kunde lige så godt blandes og sammenstilles på en anden måde — hvad der jo også er sket. Det vilde have været heldigere, om J. resolut havde udskilt de reale kilder fra de litterære og baseret sin fremstilling på de første: det billede, som var kommet ud heraf, var ganske vist blevet magert, skematisk; men de få hovedlinier, det havde frembudt, vilde til gengæld have været fuldtud pålidelige. I anden række måtte da de litterære efterret-

ninger behandles; de, hvori der kunde påvises eller formodes virkelig tradition fra de fjærne tidsrum, hvorom her er tale, måtte udsondres fra de øvrige og behandles hver for sig efter deres indre værd. Der kunde derefter gøres et forsøg på at sammenarbejde dem med det foran nævnte skematiske billede. Men hele resten af de litterære notitser vedrører egentlig ikke de fjærne tiders topografi, fordi de ingen virkelig oplysning giver derom. De lader sig til en vis grad oplyse og forklare ud fra de nævnte egentlige kilder. Men denne opgave vilde i virkeligheden mere være af litterærhistorisk end topografisk art; skulde den medtages, vilde den således høre hjemme i indledningskapitlet (Quellenkunde), ikke i den egentlige fremstilling. Som et exempel skal her anføres selve «das berühmte, gewöhnlich an den Anfang der Stadtgeschichte gestellte kapitel des Thukydides II 15». Stykkets hovedsætning om den før-theseiske bys udstrækning (15,3) er ikke tradition, men en videnskabelig slutning af væsentlig samme natur som en moderne forfatters. At denne slutning er draget af en mand, der levede for 2300 år siden, ændrer intet i dens karakter og gør den ikke til tradition[1]. Thukydides anfører da også sine præmisser, tre ialt. De efterretninger om faktiske forhold, der indeholdes heri, kunde der være tale om at regne for kilder i egentlig forstand. Den sidste («Akropolis kaldtes i 5. årh. f. Chr. officielt *πόλις*») er os velkendt fra samtidige indskrifter. Thukydides kan have ret i, at heri er bevaret et minde om en tid da borg og by var eet — men det passer ikke til, hvad han siger i 15,3 (byen = borgen + en strækning udenfor den), og at det gælder tiden før eller indtil «Theseus», er et blot postulat. Den sidste indvending gælder også de andre to præmisser. Overfor J. er der så meget mere grund til at fremhæve dette, som han opfatter een af de gamle helligdomme på borgen (Artemis Brauronias) som theseisk eller efter-theseisk (s. 57) og herved i praxis underkender Thukydides's slutning af helligdommenes beliggenhed.

I behandlingen af den sydlige Akropolisskrænts topografi slutter J. sig til den gængse anskuelse, hvorefter Asklepioshelligdommen skal have omfattet de to østlige terrasser. At anlæg hørende til Asklepioshelligdommen i den senere oldtid har bredt sig over dem begge, er næppe tvivl underkastet. Mere tvivlsomt er det, om Asklepios nogensinde med rette har kunnet kaldes indehaver af begge terrasser, og i alt fald er dette ikke den oprindelige tilstand. Forf. har også blikket åbent herfor: af den

---

[1] Om et ganske analogt forhold, et sted hos Thukydides (I 8), som man med urette har tillagt betydning for diskussionen om de græske øers befolkning i en bestemt forhistorisk periode, vil der findes nogle bemærkninger i Mémoires de la société royale des antiquaires du Nord 1896, 59—60.

dobbelthed, han mener at forefinde (s. 288: to templer, kilder, altre), drager han den slutning, at helligdommen oprindelig kun kan have omfattet den ene af de to terrasser[1], og tillægger den (i modsætning til Köhler: s. 288 anm. 14) den vestlige, hvorfra den skal have bredt sig mod øst, over terrainet henimod theatret. Dette punkt er af afgørende betydning for forståelsen af Pausanias's skildring af sydskræntens topografi og dermed for tydningen af alle de bevarede anlæg i dette terrain. Efter anm.s mening lader J.s opfattelse sig ikke forene med overleveringen. Af indskrifter og votivrelieffer vides (s. 285, 13), at Nymferne dyrkedes på sydskræntcn. Grænsestenen med *ΗΟΡΟΣ ΚΡΕΝΕΣ*, der er funden in situ, refererer sig til den vestlige af de to kilder og viser, hvor langt dens område strakte sig. Men med *κρήνη* kan her kun være ment den «kildehelligdom», der var indviet til Nymferne; det kan ikke være en betegnelse for Asklepioshelligdommen. I et Asklepieion er en kilde vel et nødvendigt apparat; men Asklepios er dog ingen kildeguddom, og kilden er ikke sjælen i hans helligdom som i Nymfernes. Dokumentet, som omhandler oprettelsen af Asklepieet, bruger de sædvanlige betegnelser herfor *ἱερόν* og *τέμενος*. Bortset herfra er der forskellige indicier, som tyder på, at det er den østlige kilde, som var indviet til Asklepios: den er ved udhugningen i klippen indrettet til bekvem benyttelse og passer således for et valfartsteds patienter; umiddelbart foran den ligger den store hal, medens vejen fra denne til den vestlige kilde er ret besværlig; vandet i kilden er saltholdigt, hvad der forklarer sagnene om dens forhold til Poseidon (Halirrhothios) og til havet (Preller-Robert 341 anm. 1). Den mislige antagelse af to Asklepioskilder falder således bort. *Ὅρος κρήνης* er netop udslag af en afgrænsning rettet mod den ved privat foranstaltning indtrængte Asklepios, som hurtig blev populær og greb om sig. Allerede året efter (419—8 f. Chr.) rejste Kerykerne indsigelse (Ath. Mitth. 1896, 318); en gud, der éngang havde sat sig fast, lod sig dog vanskelig forjage; men der blev utvivlsomt truffet visse foranstaltninger. Den ofte nævnte grænsesten må antages at være fremgået af følgende bestemmelse i Lampons lov (Michel nr. 71; Dittenberger[2] 20) *τὸν δὲ βασιλέα ὁρίσαι τὰ ἱερὰ τὰ ἐν τῷ Πελαργικῷ καὶ τὸ λοιπὸν μὴ ἐνιδρύεσθαι βωμοὺς ἐν τῷ Πελαργικῷ ἄνευ τῆς βουλῆς καὶ τοῦ δήμου*. Efter beretningen om Asklepieet er dette just oprettet *ἄνευ τῆς βουλῆς καὶ τοῦ δήμου*; A. Körte (Ath. Mitth. 1896, 326 ff.) har af regnskaberne fra de eleusinske epistater skarpsindigt sluttet, at ind-

[1] Den skillemur, hvis rester er bevarede, er betegnet som middelalderlig på plan II og er vel også af sen oprindelse. Der må dog forud have været en ældre støttemur, samtidig med den sydlige polygonale mur; det kræver terrainforholdene. Forbindelsen mellem de to terrasser har sikkert været mod nord, nær ved borgklippens fod.

skriften med den nævnte bestemmelse stammer fra årene nærmest efter 419—8 f. Chr., og sat den i forbindelse med Asklepieets oprettelse (l. l. 331). — Er de anførte kombinationer rigtige, vil for det første de fleste bygningsanlæg være at opfatte anderledes, end J. gør[1]. For det andet må det så ofte omdebatterede Pelargikon i overensstemmelse med Dörpfelds anskuelse (Ath. Mitth. 1895, 192), men i modsætning til Judeichs (s. 111) have omfattet det meste af Akropolis's sydlige skrænt.

At der i et skrift, som indeholder et så mangfoldigt stof, er mange enkeltheder, hvorom meningerne vil være delte, er givet. At forsøge at fremdrage disse og begrunde divergerende opfattelser vilde dog ikke kunne lade sig gøre indenfor en anmældelses ramme. Til slutning skal endnu kun gøres opmærksom på et punkt, hvor en kilde er oversét. Dette må dog ikke opfattes som nogen stærk bebrejdelse, idet det exempel, som skal anføres, just viser, på hvor afsides steder kilderne til Athens historie og topografi kan skjule sig — selv om det drejer sig om et så anseeligt og navnkundigt mindesmærke som Olympieion, Athens største tempel. Over tidspunktet for denne bygnings fuldførelse er der ikke fuld klarhed så lidt som over det andet store med Zeus's kultus sammenhængende anlæg, der skyldes Hadrian, nemlig Panhellenion. J. (s. 96—97) henfører grundlæggelsen af Panhellenion til året 132—3, indvielsen af Olympieion til foråret 129. Dette er urigtigt. Begge omtales i en epidaurisk indskrift, der begynder således:

Ἔτους Γ̄ τῆς καθιερώσεος { *τοῦδε* (*I*) / *τοῦ Διὸ[ς]* (*II*) }
τοῦ Ὀλυμπίου καὶ τῆς κτίσεος
τοῦ Πανελληνίου, ἔτους δὲ Ī τῆς
Τραϊανοῦ Ἁδριανοῦ Καίσαρος ἐπιδημίας κτλ.

I første linie har slutningen været afskreven på to forskellige måder. Den urigtige læsemåde I fremkom i *Δελτίον ἀρχαιολογικόν* 1892, 114 og Cavvadias: Fouilles d'Épidaure I nr. 35, II samtidig med I og uafhængig deraf Blinkenberg, Asklepios s. 124, 14. Efter I nævnes i indskriften et ellers ukendt og ganske upåviseligt Olympieion i Epidauros, hvis existens ikke har mindste sandsynlighed for sig; efter II omhandles derimod det bekendte Olympieion i Athen. Desværre har I i første omgang haft bedre lykke end II: den har fundet optagelse i Dittenbergers Sylloge[2] I 391 og er også hos J. lagt til grund ved drøftelsen

[1] Den lille bygning ved Nymfernes kilde bliver således ikke at opfatte som det ældste Asklepiostempel (det vilde jeg snarest søge i den rest, der på J.s plan II betegnes «Altar»), men som Themis's tempel: Köhler, Ath. Mitth. 1877, 256; Blinkenberg, Archäol. Studien s. 61.

af de herhen hørende spørgsmål (s. 96 anm. 13). II blev gentaget af J. Baunack, Philologus 1895, 29 f. og er nu stadfæstet ved det i CIG Pelop. I 1052 udgivne faksimile. Det er herefter uomtvisteligt, at indvielsen af Olympieion og grundlæggelsen af Panhellenion er samtidige. Hvorvidt disse begivenheder har fundet sted år 129 eller 132 (andre muligheder foreligger ikke), skal dog her ikke søges udredet.

Kjøbenhavn i marts 1906.

Chr. Blinkenberg.

Paulys Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft. Neue Bearbeitung. Unter Mitwirkung zahlreicher Fachgenossen herausgegeben von *Georg Wissowa.* V. Band. Stuttgart 1905, J. B. Metzler. 2864 Spalter. — Supplement. Erstes Heft. 1903. VI S. + 374 Sp.

Als der Herausgeber in der Juli 1894 datirten Vorrede zum I. Band, dessen Abschluss sich etwäs verspätet hatte, die zuversichtliche Hoffnung aussprach nunmehr das ganze Werk, mit einem Bande jährlich, in zehn Jahren fertig stellen zu können, hat wohl mancher den Kopf geschüttelt über diesen Optimismus. Und die pessimistischen Vorahnungen haben Recht behalten; jetzt nach 12 Jahren steht noch die Hälfte des Werks aus. In der Vorrede zum Supplementheft erklärt der Herausgeber, dass die Schuld weder ihn noch die Verlagsbuchhandlung treffe, sondern lediglich die Mitarbeiter, und das hat wohl Jedermann längst sich selbst gesagt. Es ist begreiflich, dass wirkliche, arbeitende Forscher, für die das Niederschreiben von Lexikon-artikeln meistens eine Arbeitsstörung bedeutet, oder die durch die Ausarbeitung zu immer weiteren Untersuchungen angeregt werden, zur Unpünktlichkeit geneigt sind. Auch werden sie leicht im Vollgefühl ihrer Unentbehrlichkeit allen redactionellen Mahnungen ein taubes Ohr entgegenkehren. Alles, wie gesagt, zu begreifen, aber zu verantworten ist est nicht. Wer sich an ein solches Unternehmen bindet, das durch Saumseligkeit eines einzigen Mitarbeiters ins Stocken geräth, sollte mit sich selbst vorher ausgemacht haben, dass er den Zeitaufwand daran setzen und die Selbstbeschränkung üben will, die nöthig sind um rechtzeitig fertig zu werden; überhaupt ist eine gewisse Pünktlichkeit in der Erfüllung auch litterarischer Verpflichtungen nicht unter der Würde selbst des grössten Gelehrten. Der Herausgeber versteckt zuweilen den Unmuth, den er doch sicher empfunden hat, hinter einem gewissen Humor; er verhehlt sich nicht, dass es schneller gehen würde mit «wissenschaftlichen Handlangern», «die allenfals auf Bestellung über jeden Gegenstand einen Artikel in

bestimmter Frist aus dritter und vierter Hand zusammenzuklittern im stande sind» (Suppl. S. III), und man muss ihm unbedingt Recht geben, wenn er principiell diesen Ausweg zurückweist: Pauly's Realencyklopädie soll ja doch kein philologisches Conversationslexikon sein. Aber andererseits, etwas Handlangerarbeit ist nun einmal der Natur der Sache nach dabei, und es ist sehr zu wünschen, dass die gelehrten Mitarbeiter diesen Gesichtspunkt nie aus den Augen verlieren. Was man von einem Artikel der Encyklopädie fordern kann, ist vor allen Dingen, dass die Thatsachen der Ueberlieferung vollständig und übersichtlich vorgelegt werden mit Orientirung über ihre Behandlung in der massgebenden neueren Litteratur, wie nur der es vermag, der auf dem betreffenden Gebiete selbständig arbeitet; musterhaft sind in der Beziehung z. B. die grösseren Artikel von Hultsch und Mau. Dagegen gehören neue Forschungen und Vermuthungen nur mit grösster Beschränkung hinein; so sind z. B. die sonst hervorragenden Artikel von E. Schwartz über die griechischen Historiker zuweilen für eine philologische Zeitschrift geeigneter als für die Mumifizirung der Encyklopädie. In dem vorliegenden Bande giebt der ausführliche Artikel über Diodor (Sp. 663—704) ausser werthvollen chronologischen Untersuchungen eine Uebersicht der Quellenfrage nach eigenen Forschungen, wie Sp. 669, 59 ausdrücklich hervorgehoben wird; so dankenswerth die reiche Materialsammlung ist, zu einer abschliessenden Behandlung an dieser Stelle eignen sich diese schwierigen Fragen noch nicht. Ganz aus dem Stile fällt eine Bemerkung wie folgende (über die zu erwartende neue Ausgabe des Diogenes Laertios von Martini, Sp. 740): «Martini kommt von dem Versuch aus den interpolati eine Classe zu construieren . . . hoffentlich zurück, ehe er die von ihm angekündigte Ausgabe veröffentlicht». Freilich ist das zu hoffen; aber wie wird diese admonitio sich nach einigen Jahren ausnehmen, wenn die Ausgabe da ist, einerlei ob der Herausgeber gehorcht oder nicht? Ebenso wenig gehört sich in einem solchen Werke die nachträglich in Anmerkungen angehängte Polemik gegen Jacoby's Aufsatz: Zur Entstehung der römischen Elegie, die den Artikel Elegie (von O. Crusius) verunziert; dass der Aufsatz erst «nach dem Abschluss des Artikels» erschien, ist keine genügende Entschuldigung; es ist Pflicht den Benutzern gegenüber die noch nicht gedruckten Artikel auf dem laufenden zu halten; hier wären die Ansichten Jacoby's im Text zu verarbeiten, bzw. zu bekämpfen, gewesen, selbst wenn der ganze Artikel hätte umgegossen werden müssen. Unzweckmässig ist auch die Gestaltung des Artikels Demokratia von V. v. Schöffer, den der Herausgeber nur aus Pietät gegen den inzwischen verstorbenen Verfasser unverändert ins Supplementheft aufgenommen hat (ebend. S. V). Es sind darin zwei ganz verschiedene Dinge zusammengeworfen: eine Uebersicht der Theorien der antiken Staatslehre die Demokratie als Staats-

form betreffend und eine Beurtheilung der historischen attischen Demokratie in neuerer Zeit. Der Artikel war «ursprünglich überhaupt nicht in Aussicht genommen» (S. V.), und keiner der beiden Theile scheint mir am Platze zu sein, jedenfalls nicht in dieser Form. Wenn der antiken Staatslehre ein besonderer Artikel gewidmet werden sollte, wäre die Theorie der Demokratie doch nicht allein zu berücksichtigen gewesen (einen Artikel «Aristokratia» giebt es nicht). Und wenn eine Beurtheilung der attischen Demokratie untergebracht werden sollte, wovon ich übrigens die Nothwendigkeit nicht einsehe, wäre die einzige Berechtigung die Form eines ausführlichen Referats der Ansichten moderner Forscher mit Angabe ihrer Gründe und der etwaigen Gegengründe; statt dessen bekommen wir in allgemeinen Redensarten die Kunde, dass der und der für die attische Demokratie geschwärmt oder plaidirt, ein anderer sie in Bausch und Bogen verdammt, ein dritter sie theils gelobt theils getadelt hat, und darauf den (sehr fragwürdigen und nichts wesentlich neues bietenden) Urtheilsspruch des Verfassers. Wenn ich diesen Artikel hier herangezogen habe trotz den schönen Worten des Herausgebers S. V, ist es nicht um mit ihm über die Verwendung der paar Seiten zu rechten, sondern weil die Behandlung mir typisch zu sein scheint für eine etwas gefährliche Missweisung. Als Beispiel einer dem Zweck des Werks entsprechenden Darstellung umstrittener Fragen kann der Artikel Athenai (C. Wachsmuth) angeführt werden, ganz abgesehen von der objektiven Richtigkeit seiner Ablehnung der Ansichten Dörpfelds; hier werden die vorliegenden Thatsachen vorangestellt und daran die modernen Interpretationen gereiht und kritisch discutirt, so dass man schnell einen Ueberblick über den Stand der Fragen gewinnt. Leider haben die Untersuchungen, um deren willen der Artikel für das Supplement zurückgestellt wurde (s. Bd. I 2021 Anm.), eine Entscheidung nicht herbeigeführt. Ausserordentlich nützlich sind auch solche Artikel, die lediglich die Aufgabe haben Material zusammenzutragen, z. B. der Art. *Δῆμοι* (v. Schöffer), wo man u. a. alle Belegstellen für die attischen Demen übersichtlich aber allerdings in einer etwas raumverschwenderischen typographischen Anordnung (Sp. 1—131!) beisammen findet. Besonders dankenswerth sind solche Sammlungen, wo sie Gegenstände betreffen, über die man sonst nur mit grosser Mühe sich Auskunft verschaffen kann, wie z. B. eine Reihe ausgezeichneter Beiträge von Olck (Dreschen, Drossel, Düngung, Eiche, Epheu). Nach ihrem Muster hätte der sehr magere Artikel *Δοῦλοι* (unter Du-) ausgestaltet werden sollen. Ueberhaupt tritt die Ungleichmässigkeit der Behandlung, die bei einer Anzahl von 140—150 Mitarbeitern wohl unvermeidlich ist, hie und da sehr stark hervor; so sind Demokrit (Sp. 135—40) und Empedokles (Sp. 2507—12) sehr kurz abgethan, indem für Einzelheiten und Belege wesentlich auf andere Werke verwiesen

wird, ein in solcher Durchführung für die Brauchbarkeit der Encyklopädie gefährliches Princip. Sie können alle beide den Epameinondas beneiden, dessen Thaten und Charakter unter Anführung aller Belegstellen und moderner Ansichten auf 34 Spalten eine sorgfältige Darstellung bekommen (H. Swoboda). Selbst starke Widersprüche zwischen den verschiedenen Artikeln sind nicht vermieden, z. B. über die Stämme der Epeiroten Sp. 2722 und 2724. Dass auch minderwerthiges vorkommt, ist bei der grossen Masse des gebotenen selbstverständlich; so wird man nicht viel gutes erwarten von einer Beurtheilung des Demosthenes, die von der petitio principii ausgeht (Sp. 174, 29 ff.), dass, «vergleicht man die Gesinnungen beider Männer [D. und Aischines] und ihren ganzen sittlichen und politischen Lebenswandel, das Uebergewicht der Wahrheit [in den Reden *περὶ παραπρεσβείας*! Vgl. die ausgezeichnete Würdigung bei Wilamowitz, Die gr. Literatur des Altert. S. 71] bei weitem auf der Seite des D. ist», und die Harpalossache möglichst vertuscht (Sp. 180, vgl. auch die Verhimmlichung Sp. 181, 15 ff.). Der Art. Diagoras (von Melos) ist misslungen, weil die grundlegenden Bemerkungen von Wilamowitz, Textgeschichte der gr. Lyriker S. 80 ff., ganz übersehen sind. Auch sonst kommen befremdende peccata omissionis vor. Bei der Besprechung des Verhältnisses zwischen Livius und Dionysios Halikarn. fehlt ein Hinweis auf Madvig, Verfassung u. Verwalt. II S. 752 ff.; Sp. 2827, 50 wäre für *ἕλιξ* u. *κιττός* auf Bretzl, Botan. Forsch. d. Alexanderzuges S. 16 zu verweisen gewesen, bei «Diaktoros» auf Oestergaard, Hermes XXXVII, bei den Dioskuren Sp 1111, 19 ff. auf Eitrem, Die göttlichen Zwillinge, Christiania 1902, unter *διαμαστίγωσις* wenn nicht auf A. Thomsen, Orthia (Kopenh. 1902) so doch wenigstens auf Frazer zu Pausanias III 16; Suppl. Sp. 182, 15 fehlt Ussing, Kong Attalos' Stoa i Athen (Vidensk. Selsk. Skr. 5. R. IV 10, 1873). Aber dass dänisch geschriebene Beiträge (selbst wenn sie wie die zuletzt genannte Abhandlung mit einem französischen Résumé versehen sind) übersehen werden, ist leider beinahe selbstverständlich; diese Zeitschrift (so auch die Anzeigen der früheren Bände des Werks) wird nie berücksichtigt.

Aber Verstösse aufzugabeln und nicht erfüllte Wünsche auszusprechen ist einem solchen Werk gegenüber natürlich ein leichtes; es überwiegt doch das Gefühl der Dankbarkeit für das gebotene, und im grossen und ganzen kann man nur wünschen, dass das Werk sich fortwährend auf derselben wissenschaftlichen Höhe halte und in demselben Geiste weitergeführt werde.

Das Supplementheft I enthält Nachträge zu den vier ersten Bänden. Die Gründe, die der Herausgeber S. III f. anführt, haben mich nicht von der Zweckmässigkeit des gewählten Verfahrens überzeugt, die Supplementhefte nach und nach erscheinen zu lassen statt den Abschluss des ganzen Werks abzuwarten und

dann alle Ergänzungen in einem Supplementband zu sammeln, wie es bei den grossen Conversationslexika geschieht, bei denen die lange Erfahrung doch sicherlich das praktische Verfahren gelehrt hat. Der Uebelstand, dass die jetzigen Benutzer auf dies und das einige Jahre warten müssen, scheint mir bei weitem nicht so schlimm als die Mühe jedesmal an mehreren Stellen suchen zu müssen und zwar meist vergeblich; durch das versprochene Register der Nachträge lässt sich dem nicht abhelfen, wenn nicht darin angegeben wird, auf welche Einzelheit sich der Nachtrag oder die Berichtigung bezieht. Und diese Unannehmlichkeit wird Generationen aufgebürdet werden; denn eine Neubearbeitung der Realencyklopädie wird so bald nicht versucht werden.

13. Mai 1906.

J. L. Heiberg.

Verner Dahlerup, Geschichte der dänischen Sprache. Unter Mitwirkung des Verfassers übersetzt von *W. Heydenreich.* Ulm 1905, Kerler. IV + 97 s.

Det er af mange grunde glædeligt at iagttage den stadig voksende interesse i Tyskland for dansk sprog og kultur, hvorom også den foreliggende oversættelse af docent Dahlerups fortræffelige sproghistorie bærer vidne. Noreens fyldige fremstilling i anden udgave af ‚grundriss‘ har kun bud til germanister og nordiske filologer og behandler kun de ældre sprogtrin. Dahlerups hovedstyrke ligger i den klare og dygtige fremstilling af nydanskens udvikling fra omtr. 1700 til vore dage, et område, hvor han mere end de fleste er kender; han har jo nu også gennem årelange studier forberedt den store nydanske ordbog, som ventes med længsel fra alle sider. Dernæst har hans fremstilling store fortrin ved den livlige, alt andet end pedantiske måde, hvorpå de mangfoldige sider af sproglivet oplyses og lægges til rette. Dette præg har bogen i alt væsentligt bevaret i den tyske oversættelse, og der er næppe tvivl om, at den lille bog i det stille kan komme til at udrette mere for vort fædreland, end dens indhold ellers vilde kunne gøre fordring på. Dannede tyskere vil af den lære, hvordan Danmark i løbet af det 19. århundrede også i sproglig henseende har frigjort sig mere og mere for den skæbnesvangre fremmedindflydelse fra svundne tider; også den klare og nøjagtige skildring af sprogforholdene i Slesvig (s. 48—49) kan få betydning for sådanne læsere, som har vilje til at danne sig en selvstændig opfattelse af det sønderjydske spørgsmål. I alt væsentligt er indholdet af den tyske udgave overensstemmende med originalskriftet fra 1896. Men naturligvis er der tilføjet de rettelser og forbedringer, som de forløbne ti års forsk-

ning på dette område har givet anledning til, hvorfor oversættelsen formentlig også vil finde mange læsere blandt sprogstuderende og lærere herhjemme.

Hans Möller, Beiträge zur Charakteristik der Dichtungen Johs. Ewalds. Kiel 1906. 73 S.

Denne «Inaugural-Dissertation» fra Kiels universitet er måske også lidt af et tidernes tegn. Forfatteren, som ifølge bogens vita er født 1881 og søn af en skoleinspektør i Flensborg, takker prof. Gering «für die Anregung zu der vorliegenden Arbeit», men er øjensynlig godt inde i det danske sprog og i det foreliggende emne. Disputatsen er et litterærhistorisk arbejde i egentlig forstand, en genre, der jo er lidet på mode i Danmark, hvor vi almindelig foretrækker æstetisk vurdering og åndrig digten over digtere for de mindre morsomme realiteter. Dr. Möller nøjes ikke med påstanden om, at Ewalds religiøse digtning, især Adam og Eva, er blevet til under indflydelse af Klopstocks og måske også Miltons poesier, men søger at påvise, hvori denne indflydelse består. Han undersøger da stilistiske ejendommeligheder, enkeltheder i stof og i ordforråd, som formentlig skyldes Klopstock, og han har vistnok som oftest ret i sine resultater, skønt han nu og da sporer påvirkning i tilfælde, hvor det fælles retoriske sving kan have fremkaldt ligheden. I 2. kapitel godtgør han, at Ewald har kendt Miltons ,tabte paradis' i tysk oversættelse, før han tog fat på sin omarbejdelse af Adamiaden til Adam og Eva. Dette synes bl. a. at fremgå af Ewalds egne ord, og Liebenberg forudsætter det i udgaven; men dr. Rønning, som har givet den bedste og kyndigste fremstilling af det Ewaldske tidsrum, nærer tvivl, og først Möller har undersøgt sagen ved en direkte sammenligning mellem Adam og Eva og Miltons digt (Bodmers tyske oversættelse fra 1732), hvoraf det utvivlsomt fremgår, at Ewald har kendt og benyttet Milton. Endelig er der en række spredte bemærkninger om Johs. Ewalds stil og sprogform, hvor bl. a. stilistisk indflydelse fra det franske drama berøres. Den lille bog fortjener at læses af alle danske litterærhistorikere både på grund af indhold og metode.

Henrik Bertelsen, Dansk sproghistorisk Læsebog. Første Del. Oldtid og Middelalder (400—1500). I: Tekster og sproghistoriske oversigter (VI + 174 s.); II: Kommentar (VIII + 159 s.). Kbhvn. og Kria. 1905, G. B. N. F.

Dr. Henrik Bertelsen har med denne bog udfyldt et længe følt savn. Brandts fortjenstfulde gammeldanske læsebog fra 1857

er en ypperlig litterærhistorisk læsebog, hvis fyldige og velvalgte prøver stadig har deres værdi. Men i sproghistorisk henseende har den aldrig været helt fyldestgørende og svarer på ingen måde til nutidens filologiske krav både for den mangelfulde tekstkritiks skyld, og fordi deus sproglige noter er alt for få til at hjælpe læseren til en tålelig forståelse. I begge henseender betegner Bertelsens bog et uhyre fremskridt. Den indeholder gode og fyldige prøver af provins- og kirkelove og af de vigtigere sprogmindesmærker fra den ‚gammeldanske' periode. Hvor de pågældende håndskrifter findes i hovedstaden, er disse lagt til grund for tekstredaktionen, i andre tilfælde er de bedste udgaver benyttet med forsigtighed og omhu. Bogen indledes med en fortræffelig indledning om sprog og sprogudvikling og om vor sprogæts slægtskabsforhold, en indledning, der både for studerende og lærere vil være af stor betydning til at vinde klarhed over, hvad sprogliv og historisk sprogforskning egentlig vil sige. Hvert tekstafsnit indledes dernæst med en orienterende oversigt, og efter selve tekstmaterialet følger da den grammatik i sammenhæng, som den forudgående tekst har ydet materiale til, det hele ydende en kort og koncis dansk sproghistorie til henimod middelalderens slutning. Hefte II indeholder da en fyldig kommentar og ordliste, hvorved der er ydet både universitet og skole en betydelig tjeneste, da man jo hidtil så godt som intet praktisk hjælpemiddel har haft til et indledende studium af ældre dansk. Og for den højere skoles danskundervisning vil bogen, selv om den måske er for stor til at give eleverne i hænde, blive et uvurderligt og uundværligt hjælpemiddel, når vi i gymnasiet skal prøve på at give en forsvarlig sproghistorisk undervisning i modersmålet.

Om enkeltheder i bogen vil naturligvis de fleste fagfæller have et og andet at bemærke; men det må siges, at bogen gør indtryk af at være udarbejdet med en ualmindelig omhu.

Odense, Marts 1906.

Karl Mortensen.

E. H. Lind, Norsk-isländska dopnamn ock fingerade namn från medeltiden. 1. häftet. Uppsala 1905, Lundequistska bokh. 80 s.

Det arbejde, hvis første hefte her foreligger, har længe været forberedt, og man har imødeset det med store forventninger. Disse er ikke bleven skuffede. Efter hæftet at dömme vil vi her få en ualmindelig nöjagtig og sikkert fuldstændig fortegnelse over alle de pågældende navne, som titlen indeholder — og endda lidt mere. Med dette sidste sigter jeg til alle de

Odinsnavne og f. eks. til Rígsþulas navne, som hverken er døbenavne eller, hvad jeg i hvert fald vilde kalde, fingerede navne. Heller ikke er sådanne navne som Ásbirningar døbenavn eller fingeret navn, og dog finder de optagelse. Alle disse 3 arter (mytologiske, digteriske, slægtsnavne) vilde jeg have foreslået at samle under ét som tillæg til det hele. Til norsk-isl. døbenavne hører heller ikke den bibelske Absalon (f. eks.), og dog er han medtaget. Som nogen egenlig anke fremføres dette dog ikke. Hovedsagen er at vi her får en nöjagtig og pålidelig samling, som næppe kunde være bedre. Forf. anfører alle eksempler fra trykte udgaver også på de enkelte kasus, hvilket er særdeles hensigtsmæssigt, og han går i tid helt ned til c. 1500, hvorved forskellige yngre navne som «Axel» er komne med.

Det hele er udført med en overordenlig nöjagtighed. Hvor således håndskrifternes skrivemåde kunde meddeles efter udgaver eller facsimiler (eller måske selvsyn — der mangler herom redegörelse fra forf.), er forkortelser kursiverede. Her mener jeg nu, at forf. har gjort sig og sætter og forlægger en ganske unødvendig möje og overflødig anstrængelse og bekostning, eftersom en sådan anførelse i de fleste tilfælde ikke er til nogen verdens nytte for nogensomhelst. Om f. eks. der står *Amundi*, *Amondi*, eller Am*on*di er ganske ligegyldigt. Ligeledes havde det sparet möje, tid og penge, om sådanne skrivemåder som *Auð-* og *Aud-*, *Alfuer* og *Alfver*, *Alffs* og *Alfs*, *Alfs* og *Alfss*, *Aðal-* og *Adal-* osv. osv. var bleven betragtede som ganske identiske. I steden for får vi al denne overflødighed, hvorved heller ikke overskueligheden vinder. Det havde været nok, i tvivlstilfælde at få den nöjagtige skrivemåde, og jeg tror ikke at disse behøver at bero på nogen subjektiv opfattelse.

Derimod er jeg forf. taknemlig for, at han anfører endelser i alfabetisk orden og derunder alle de navne, der har den samme endelse. Ligeledes er det fortræffeligt, at mandsnavne som kun indeholdes i stedsnavne, er medtagne.

Forklaringer af de enkelte navne gives i reglen ikke. Dog gör forf. flere gange — og i det hele rigtige — bemærkninger i så henseende. Et par småting har jeg her at bemærke, som når han under *Afrafasti* (sikkert rigtig) opfatter dette som sammensat; men når han antager, at første led er et stedsnavn og påpeger et «Haverø» (Hafra socken), — med *h* —, er dette vistnok urigtigt; jeg antager, at *afra* hører til det *afr* el. *afri*, som findes i Egilss. og betyder et slags drik. I altfald er formen *afr-* (ikke *hafr-*) den rigtige. Forklaringen af *Biblindi* (ɔ: *Biflindi*) er vistnok overflødig; *Bif-* er uden tvivl det rigtige og ‚spydrysteren‘ giver god mening.

Enkelte gange findes en urigtig opfattelse af navne (og former); således er *Beringr* (sp. 132) sikkert = *Bæringr* (sål. har navnet altid lydt på Island); *Arri* (sp. 60) i Dipl. Isl. VI er

sikkert ikke andet end *Ari* (jfr. skrivemåden *Eirreks*· af hans faders navn) og burde ikke være opført særlig. Heller ikke har der eksisteret noget *Bjǫlr* (sp. 143); dat. *Biǫlvi* «Orv. 41[22]», som Boer i sine udgaver skriver, er ganske sikkert en fejl for *Bjólfi* af *Bjólfr*.

Mindre rigtige skrivemåder, som jeg her vil göre opmærksom på, er f. eks. *-akr* (i navne som *Kjallakr*) f. *ákr* (også i *Kormákr*), *Áron* f. *Árón*. Jeg sigter her til de normaliserede «op slagsord». *Várbelgr* bǫ̈r skrives *vár-* (jfr. skrivemåden *vor-*). Af andre småting skal bemærkes, at forf. skulde ombytte nom. *mey* (der findes sp. 106, 148, 149, f. eks. «Aurboða mey») med *mær*; *atriðsklauf* sp. 95 burde ikke være medtaget, da *atriðs*- uden tvivl er et ntr. *atrið* og intet har med Odinsnavnet *Atríðr* at göre.

Korrekturlæsningen er meget omhyggelig (dog *-barði*: þ*istill*- sp. 111 f. þ*istil*-).

Jeg slutter med at udtale min varmeste tak til forfatteren for dette nyttige arbejde og ønsker ham alt muligt held med fortsættelsen.

Kbhvn., febr. 1906.

Finnur Jónsson.

Valdemar Bennike og *Marius Kristensen*, Kort over de danske folkemål med forklaringer. 4. og 5. hæfte (S. 57—88, Kort 27—44). Kbhvn. 1905, Schubothe (Komm.).

Det allerede gentagne Gange her i Tidsskriftet (VII 148 f., X 30 f., XIII 41 f.) omtalte vigtige og fortræffelige Værk er med de nu foreliggende to Hæfter nået så vidt, at Behandlingen af Vokalerne er afsluttet og Behandlingen af Konsonanterne påbegyndt, begge Dele dog kun for de akcentuerede Stavelsers Vedkommende. Vokalerne har været behandlede i Ordenen *a å o u y ø i e æ*. For hver enkelt Vokals Vedkommende er Stoffet atter ordnet efter de fonetiske Processers Art. Under Vokalen *æ* hører vi således om Overgangene 1) til *e*, 2) til *iə*, 3) til *æj*, 4) til *a* eller *å*. Her burde 3) og 2) have byttet Plads, for det første af etymologiske Grunde, fordi det delvis er det samme Sprogstof (se f. Eks. Ordet *Kæbe* S. 71 og S. 76), der behandles under 2) og under 4), men for det andet også af lydfysiologiske Grunde og som Følge af Forfatternes eget Princip for Anordningen. Thi 3) er lydfysiologisk beslægtet med 1), og 2) er beslægtet med 4). *æj* forudsætter en oprindelig lukket Udtale, *iə* en oprindelig åben Udtale, sml. f. Eks. fransk *beit*, *aveir* (> *boit*, *avoir*) af lat. *bibit*, *habēre* (lukket *e*) i Modsætning til

hier, *ciel* af lat. *heri*, *caelum* (åbent *e*), for ikke at tale om Analogier fra mindre bekendte Sprog. — På Kort 31 ligner to forskellige Grænselinjer (for *Fødder* og *Börn*) hinanden altfor meget. Bemærkningen på Kort 33 «Prikkerne betegner Stød» kan i Öjeblikket misforstås, som om den sigtede til Lydskriften; hellere «Punkteringen betegner Stød» eller «de prikkede Områder har Stød». Også Farvelægningen på Kort 33 forekommer mig mangelfuld med Hensyn til Adskillelsen mellem Områderne for *jæ* og *aj* i Ordet *her*. En vigtigere Anke har jeg mod Kort 44 sammenlignet med Kort 42—43. Ifølge Kortene udtales i Störstedelen af Jylland og Fyn *kj* og *gj* samt *k*, *g* foran Fortungevokaler som *kj* og *gj* med eller uden Mouillering af *k* og *g*, men *skj* og *sk* foran Fortungevokaler skal i de samme Egne udtales som *sg* med eller uden Mouillering af *g*, men uden noget efterfølgende *j*. På Rigtigheden af denne Angivelse tror jeg ikke; og da man i den til Kortet hørende Tekst ikke finder nogetsomhelst Eksempel på *skj* og *sk* foran Fortungevokaler fra de Egne, for hvilke den angivne Udtale vilde være påfaldende, drejer det sig vel kun om en unöjagtig Forklaring af Farvelægningen på Kort 44 og om en vis Ufuldstændighed i Teksten.

København d. 25. Marts 1906.

Holger Pedersen.

Oskar Weissenfels, Auswahl aus Plato. Ausgabe A, Text und Kommentar (Teubners Schülerausgaben). Leipzig und Berlin 1906, Teubner. VIII + *52* + 160 og LII + *28* + 88 S.

I Fortalen til denne Skoleudgave udtaler Forfatteren sig med stor Iver til Fordel for Anvendelsen af Chrestomathier, særlig af Platons Skrifter, i Skolen. Det kan jo heller ikke nægtes, at man, naar Tiden — hvad den altid er — er knap, paa den Maade opnaaer den Fordel, at man med Forbigaaelse af mindre væsentlige Partier kan koncentrere sig om et Antal særlig betydningsfulde og charakteristiske Steder og derved belyse Platons Forfatterphysiognomi saavelsom hans Philosophi fra flere Sider, end det er muligt, naar man læser en eller to af hans Dialoger i deres Helhed. Men naar Forfatteren mener ved denne Fremgangsmaade at kunne byde sine Disciple et «Gesamtbild» (S. IV), er han aabenbart paa Vildspor. Selv om Udvalget er nok saa fortræffeligt gjort, bliver det dog i ethvert Tilfælde kun spredte Træk, som blive fremhævede, og navnlig bliver det umuligt at bibringe Disciplene et Indtryk af, at hver enkelt Dialog er en baade kunstnerisk og philosophisk Helhed for sig, hvori

Platon forfølger et ganske bestemt Formaal eller drøfter et ganske bestemt Problem.

Hvad nu selve det foreliggende Udvalg angaaer, saa kan det ikke nægtes, at der deri findes mange Stykker, som det er en Fornøjelse at læse, men alligevel forekommer det mig, at det mere frembyder et broget, kaleidoskopisk Billede end et egentligt «Gesamtbild», og jævnlig kan der være Grund til at tvivle om, hvad der egentlig har været Udgiverens Motiv til at vælge de paagjældende Stykker. I flere Tilfælde synes det ikke saa meget at være Platon som snarere Sokrates, hvorom hans Hovedinteresse drejer sig. Baade i de meddelte Stykker af «Apologien» og «Kriton» træder jo Sokrates's Person stærkt i Forgrunden og ligesaa i de fleste af dem, der gives af «Phædon», af hvilken Dialog der ikke blot meddeles Begyndelsen og Slutningen, men ogsaa — foruden et Par mindre Stykker — Fremstillingen af «Sokrates' philosophischer Entwickelungsgang» (p. 96 A—100 A), som efter Udgiverens Formening øjensynlig er at betragte som ganske authentisk; men desværre afbrydes denne strax efter Kritiken af Anaxagoras, og af den philosophiske Methode — Ideelæren —, som Sokrates — eller Platon — sluttelig fandt tilfredsstillende, gives der kun en svag Antydning; Udviklingen heraf har vel forekommet Udgiveren at overstige Disciplenes Fatteevne. Udvalget af «Symposion» synes ogsaa at være truffet udelukkende med det Formaal at charakterisere Sokrates; det omfatter nemlig kun Alkibiades's Tale, hvoraf Udgiveren endda af pædagogiske Grunde har fundet det nødvendigt at udelade det Parti, hvori Alkibiades med størst Aabenhjertighed udtaler sig om sit Forhold til Sokrates, saa at der midt i Talen (p. 219 D: *τὸ δὴ μετὰ τοῦτο . . .*) kommer til at staa nogle uforstaaelige Ord, der næppe blive mere forstaaelige ved den Bemærkning i Kommentaren, at det udeladte Stykke handler om Alkibiades's mislykkede Forsøg paa «sich dem Sokrates willig zu machen». Ogsaa det paafølgende Stykke af «Laches» (p. 187 D—189 B) synes udelukkende at være optaget af Hensyn til Sokrates.

Naturligvis gives der ogsaa Udvalg af de Dialoger, hvor Platon fortrinsvis fremsætter sine egne Tanker, idet dog Platons Alderdomsværker, der paa Grund af deres abstrakte Fremstillingsmaade ikke egne sig til Skolelæsning, ere udeladte[1]. Af «Menon» og «Euthyphron» findes et Par mindre Stykker, af «Phædros» et Stykke af Indledningen og Hovedpartiet af Sokrates's store Tale

[1] Om Dialogerne «Sophisten», «Politikos» og «Parmenides» findes i Kommentaren S. XXVII den besynderlige Bemærkning, at de ere «von ausserordentlich abstraktem, fast möchte man sagen, unplatonischem Charakter», og om de to førstnævnte hedder det, at hvad der findes i dem, gjenfindes i andre Dialoger «in nicht bloss gefälligerer, sondern auch dem Inhalte nach besserer Ausführung». Denne Bemærkning er positivt urigtig.

(om Sjælens Udødelighed og dens Vandringer), af «Theætet» en Del af den mærkelige Digression om Philosophernes Uskikkethed til at færdes i Verden (p. 173 C—176 B). I og for sig meget læseværdigt, men mindre oplysende for Platons Tankegang er det meddelte Stykke af «Protagoras», nemlig Dialogens Begyndelse med Protagoras's lange Foredrag; ganske misvisende er rigtignok Stykkets Overskrift: «Das Wesen der Sophistik». Ligesaa misvisende er Overskriften over det første af de Stykker, som meddeles af «Gorgias», nemlig: «Sokrates' Erörterung über den Segen der Strafe»; thi Stykket (p. 481 B—488 B) handler ikke herom, men væsentlig om Kallikles's Indvendinger mod Sokrates's Standpunkt, hvorom Oplysninger maa søges i Kommentaren. Det forekommer virkelig ogsaa flere Gange saavel ved de Stykker, der gives af «Gorgias», som ved de mange, der gives af «Staten», at den meddelte Text kun giver mindre væsentlige Henvisninger til vigtige Udviklinger, som ikke meddeles. Saaledes gives af «Staten» et Stykke, som kaldes «Vorschlag, das Wesen der Gerechtigheit aus den grösseren Verhältnissen des Staates herauszulesen», ɔ: II p. 367 E—369 B, som i Virkeligheden indeholder hele Dialogens Program, men Udførelsen deraf gives ikke, og ligesaa gives Sammenligningen mellem de forskjellige Statsformer og menneskelige Charaktertyper (VIII p. 543 A—545 C) kun som en knap, schematisk Oversigt, medens der ikke findes Noget af den interessante detaillerede Udførelse. Dog — der vil overfor en Samling af denne Art altid kunne gjøres Mangler gjældende: med Taknemmelighed maa man tage imod de gode Stykker, der bydes, som f. Ex. Begyndelsen af «Statens» 7de Bog med det berømte Billede af Menneskene, der ere fastbundne i Hulen.

Foran Kommentaren gives der en vidtløftig Indledning, som omhandler Sophisterne, Sokrates og Platon. Den er ganske lærerig, men for vore Skoleforhold i ethvert Tilfælde altfor omfangsrig. Over Hovedpunkterne af Platons Lære, som den kommer frem i hans Manddomsskrifter, gives der en systematisk Oversigt; ønskeligt vilde det være, om der paa noget flere Steder havde kunnet gives en Henvisning til Texten. Mod et Par Punkter maa der protesteres: at Platon betragter Sanseverdenen som «etwas Nichtseiendes» (S. XXXV), er galt; i «Staten» V p. 478 E definerer Platon nemlig Sanseverdenen — det, der er Gjenstand for *δόξα* — som det, der ligger imellem Væren og Ikke-Væren og har Del i begge. Forfatterens Polemik imod dem, der mene, at Platon ved sine Statstheorier forfulgte et praktisk, politisk Formaal, kan heller ikke billiges, ligesom det er utroligt, at de forskjellige Statsformer, som Platon skildrer, kun skulde have interesseret ham som «nach aussen projizierte Vergrösserungen der hauptsächlichen menschlichen Charaktertypen» (S. XLII).

Kommentaren synes navnlig at være beregnet paa en temmelig kursorisk Læsning; i ethvert Tilfælde gaaes der kun i ringe

Grad dybere ind paa sproglige eller philosophiske Spørgsmaal. Ofte søger Forfatteren ved ret vidtløftige Omskrivninger eller Sidebemærkninger at udrede Meningen i et Sted, hvor mere Knaphed og Præcision vilde være at foretrække. Saare vidtløftigt forklares f. Ex. paa S. *7* Ordene *δεινὰ ἂν εἴην εἰργασμένος* (Apol. p. 28 D) saaledes: «Eine solche Handlungsweise wäre nicht furchtbar, hätte auch nichts Gewaltiges oder Imponierendes, sondern sie wäre sehr seltsam, sonderbar». Paa lignende Maade faa vi paa S. *15* (til Krit. p. 53 E) først at vide, hvad *ἐτόλμησας* **ikke** betyder: «hier nicht von einem Wagnis, sondern im Sinne von a se impetrare». Her viser sig ogsaa Forfatterens mærkværdige Forkjærlighed for Latinen: atter og atter giver han latinske Forklaringer eller pynter sit eget Sprog med latinske Floskler som paa S. *25*: «dieser Satz ist von einer non iniucunda neglegentia, die offenbar studiose quaesita ist».

I denne Sammenhæng kan ogsaa bemærkes, at han paa over 20 Steder i Indledning og Kommentar citerer Cicero; ubegribeligt er det især, hvorfor han paa S. VII paaberaaber sig Ciceros Vidnesbyrd angaaende Sophisten Hippias, da Cicero dog utvivlsomt har sin Viden fra Platons «Hippias minor». Hvad nytter det fremdeles til paa S. 33 ved Ordene *ὅσον παιδείας χάριν* (Gorg. p. 485 A) at bemærke: «Die Römer nannten das politioris humanitatis participem fieri», naar det ikke angives, hvem der har brugt dette Udtryk?

Til Slutning et Par spredte Smaabemærkninger. S. 24 er «römische» en grim Trykfejl for «ionische»; S. 31 havde der været Grund til at anføre, at Pyrilampes's Søn (Gorg. p. 481 D) hed *Δῆμος*; S. 34 f. burde Euripidescitaterne i Gorg. p. 485 E ff. have været paapegede; S. 35 opstilles uden synderlig Foranledning den Paastand, at «das absolute Gut» hedder *τελικὸν ἀγαθόν* — mon det skal være en platonisk Terminus? —; S. 41 siges, at der i «Gorgias» begyndes med et Forsøg paa at definere «die Gerechtigkeit» — skulde være «Beredsamkeit»; S. 64 og S. 76 f. sammenlignes Platons Theorier i «Staten» med nogle af Aristoteles's Statstheorier, medens det dog havde været rimeligere at jævnføre de Theorier, som Platon selv opstiller i «Politikos», og som staa Aristoteles's Theorier meget nær; S. 68 hedder det, at Guderne (i Slutningen af Iliadens 1ste Sang) brast i Latter over, at Hephaistos havde saa travlt med at bilægge Striden mellem Zeus og Hera, medens de dog i Virkeligheden lo, fordi han gav sig til at varte op; S. 69 bør den skolemesteragtige Bemærkning om Platons haarde Dom over Digtekunsten, «Platon trifft hier nicht das Richtige; aber auch die Irrthümer grosser Denker sind lehrreich» o. s. v., ikke faa Lov til at staa upaatalt hen.

Der er saaledes Indvendinger nok at gjøre mod dette Arbejde, men derfor er det ikke udelukket, at der er Steder, hvor det kan gjøre sin Nytte.

Hans Ræder.

Tyske skolebøger.

C. Julii Caesaris commentarii de bello Gallico, herausgegeben von *Ignaz Prammer*. 9. Aufl. Leipzig & Wien 1906, Freytag & Tempsky. XIV + 290 pp.

En vel udstyret skoleudgave af «Gallerkrigen». Forudskikket er en kort og klar indledning om Romernes kampe med Gallere før Cæsar og om Cæsars liv og skrifter. Ud for hvert kapitel i texten står på tysk en kortfattet angivelse af dets indhold (er det mon egentlig praktisk?). S. 243-286 indeholder en rigt illustreret skildring af det romerske krigsvæsen i Cæsars galliske kampe, forfattet af *Kalinka*. Foruden et godt kort over Gallien findes der en halv snes slag- og belejringsplaner, alle klart og vel udførte.

Ciceros Rede über den Oberbefehl des Cn. Pompejus, hrsgbn. von *H. Nohl*. 3. Aufl. Leipzig & Wien 1905, Freytag & Tempsky. 54 pp.

Udgaven indeholder en historisk indledning og disposition af talen, derefter talens text og som tillæg en kort redegørelse for den romerske embedsbane på Ciceros tid og bemærkninger om de i talen forekommende egennavne og forklaringer af en del steder, hvor realia kan volde vanskeligheder. Til dette oplag er Clarks meddelelser om codex Harleianus benyttede. Iøvrigt er texten conservativ; enkelte rettelser burde vist optages, f. ex. § 67 *imperatores* (codd. og N. *praetores*) Gertz, § 68 *videte, horumne* (codd. og N. *videte, ut horum*); i § 1 sletter N. *per aetatem*, i § 67 *iam* og *litterarum*; § 18 *parvi refert nos amissa vectigalia postea cet.*

H. Nohl, Schülerkommentar zu *Cicero's* Rede für T. Annius Milo. Leipzig & Wien 1905, Freytag & Tempsky. 52 pp.

En omhyggelig og fyldig skolekommentar, der giver den tyske skolediscipel i alt væsentligt den samme hjælp, som H. Gemzøe's fortolkning giver den danske.

R. Thiele, Auswahl aus Cicero's rhetorischen Schriften; Schülerkommentar. Leipzig & Wien 1904—05, Freytag & Tempsky. 232 + 214 pp.

Et vist i det hele ganske heldigt forsøg på at lægge et udvalg af Cicero's rhetoriske skrifter til rette for de tyske skoler. Herhjemme er selv med den nuværende (ɔ: uddøende) skoleordning Cicero's rhetoriske skrifter såre sjælden blevet læste; og i den nye skoles klassiske gymnasium vil de sikkert slet ikke kunne læses — desværre; thi de indeholder særdeles meget, der kunde

blive meget frugtbringende ved skolelæsningen. — Texten her byder næppe noget nyt af betydning; commentaren er praktisk og fyldig. Udvalget består af stykker af de oratore, Brutus og orator samt hele det lille skrift de optimo genere oratorum. Det forekommer anm. uheldigt, at den ældre romerske veltalenheds historie indtil Antonius og Crassus (Brutus §§ 53—136) ikke er optaget; så kunde bedre den græske veltalenheds historie helt være bortfaldet (Brutus §§ 26—52).

Biese, Römische Elegiker; Auswahl für den Schulgebrauch. 2. Aufl. Leipzig & Wien 1905, Freytag & Tempsky. 108 pp. (1—18 indledn., 19—80 text, 81—108 Erläuterungen).

I indledningen göres kort rede for Catullus, Tibullus, Propertius og Ovidius, og de i udvalget optagne digte omtales og karakteriseres lidt nærmere. Udvalget af Catullus (39 digte) er rigeligt og godt truffet; kun savner man c. 62 (epithalamium: Vesper adest); c. 64 er med rette udeladt; langt flere af smådigtene er optagne end i Madvigs udvalg. Ved c. 51 er Sappho's text trykt ved siden af. Commentaren er meget kortfattet; man ser således ikke af den, men kun af indledningen, at B. opfatter c. 49 som «in Ironie getaucht», altså som spydighed mod Cicero (efter anm.s skön ganske forkert). c. 44, 21 læser B. *legi* med Lachmann, en næppe nødvendig rettelse. — Udvalget af Tibullus indeholder foruden I 1 og I 3 nogle af Sulpicia-digtene; I 3, 12 læser B. (efter Muret) *trinis* for *triviis*. — Blandt Propertius's digte ser man med glæde V 11, Corneliaelegien, regina elegiarum, som man meget savner i Madvig's udvalg. — Af Ovidius findes ingen af de egentlig erotiske digte optagne, hvilket ikke kan billiges (Madvig har f. ex. am. I 6, I 7, II 16, III 3), derimod er der större udvalg af Tristia og Epp. ex Ponto end hos Madvig, bl. a. Trist. IV 10, som ikke godt kan undværes.

T. Livii ab urbe condita liber XXII; für den Schulgebrauch erklärt von *E. Wölfflin*. 4. Aufl. Leipzig & Berlin 1905, Teubner. 114 pp. (med et kort over Trasimenersøen).

Dette 4. oplag af Wölfflin's omhyggeligt kommenterede udgave er fuldstændigt besörget af Luterbacher. De «lærde» noter er nu blevet stærkt indskrænkede, til gengæld er de rent hjælpende væsentlig forøgede. Et tillæg giver oplysninger af kritisk og exegetisk indhold. Texten fjerner sig kun lidet fra Madvigs, commentaren er fyldig og god; de grammatiske bemærkninger er undertiden lidt kortfattede (f. ex. 3, 4: *non modo — sed ne — quidem*: Im Deutschen kommt noch ein nicht dazu).

Briefe des jüngeren Plinius herausgegeben und erklärt von *R. C. Kukula.* (Textheft 96 ss., Einleitung und Kommentar XXXVIII + 118 ss.) Leipzig & Berlin 1904, Teubner.

Dette udvalg af Plinius er 9. bind af den også i dette tidsskrift oftere omtalte samling Meisterwerke der Griechen und Römer. Texten er i alt væsentligt C. F. W. Müller's (Leipzig 1903); nogle afvigelser anføres i et tillæg; flertallet af afvigelserne er nødhjælp for at få en læselig text på uklare steder. Indledningen, der behandler epistolographien i almindelighed og Plinius i særdeleshed, er klart og smukt skrevet og instructiv; udgiveren viser en tiltalende begejstring for sit emne. Udvalget giver en god forestilling om Plinius's forfatterpersonlighed og belyser mange sider af culturlivet i kejsertiden. Commentaren er fyldig, navnlig den reale side; i et register er samlet en oversigt over de vigtigste sproglige og reale spörsmål, der er behandlede i commentaren. Den reale del af commentaren hviler naturligvis væsentligt på Friedländers arbejder.

T. Livii ab urbe condita ll. I, II, XXI, XXII, unter Mitwirkung von *Scheindler* herausgegeben von *Zingerle.*
A. Schmidt, Schülerkommentar zu Livius' Buch I, II, XXI, XXII. Leipzig 1903, Freytag.

En bekvem textudgave, udstyret med nogle kort; commentaren er næsten udelukkende sproglig og giver mest kun oversættelseshjælp.

Homer's Odyssee in verkürzter Ausgabe für den Schulgebrauch von *A. Th. Christ.* Leipzig 1904, Freytag.
Homer's Ilias in verkürzter Ausgabe für den Schulgebrauch von *A. Th. Christ.* Leipzig 1905, Freytag.

Herhjemme synes det ikke, som forkortede udgaver af de homeriske digte har udsigt til at slå an; vist i alle skoler læser man hele sange. Måske vil den nye skoleordning foranledige enkelte lærere til at overveje, om det er rigtigst at læse i sammenhæng eller forkortede sange. Vælger man det sidste, må Christs udvalg anbefales på det bedste: Indledningen er besindig og belærende; for forklaring af reale spörsmål er der sörget ved forskellige excurser, der er billedprydede. Som exempel på forkortningens omfang kan anføres, at Iliadens I sang omfatter her 518 vv. (mod 610), VI 490 (mod 529), IX 518 (mod 711).

Frederiksborg 1906.

Julius Nielsen.

Bøger indsendte til redaktionen.

Neuphilol. Mitteilungen. 1906. 1–4. Helsingfors.
Mémoires de la Société Néo-philol. à Helsingfors. IV. Helsingfors, Wasenius.
Kunze, R., Die Germanen in der antiken Literatur. I: Röm. Lit. Wien & Leipzig, Tempsky & Freytag.
Från Filol. Föreningen i Lund, Språkliga uppsatser III, tillegnade Axel Kock. Lund, Gleerup.
Kristensen, Marius, Fremmedordene i det ældste danske skriftsprog (för omtr. 1300). Kbhvn., Schubothe.
Scholia in *Lucianum*, ed. *H. Rabe*. Bibl. Teubn.
Polystrati Epicurei περὶ ἀλόγου καταφρονήσεως libellus, ed. *C. Wilke*. Bibl Teubn.
Bücheler, F., Gedächtnissrede auf *H. Usener*. Leipzig, Teubner.
Thulin, C. O., Die etruskische Disciplin. I. Die Blitzlehre. (Göteborgs Högsk. Årsskr. 1905. V.) Göteborg, Wettergren & Kerber.
Inscriptiones Graecae ad inlustr. dial. selectae. It. ed. *F. Solmsen*. Bibl. Teubn.
Libanii opera, rec. *R. Foerster*. III. Bibl. Teubn.
Boden, F., Die isländ. Regierungsgewalt in der freistaatlichen Zeit. (Untersuch. zur deutschen Staats- und Rechtsgesch., hrsg. von *O. Gierke*. 78.) Breslau, Marcus.
The Modern Language Review, ed. by *John G. Robertson*. I 3. Cambridge, University Press.
Verhandlungen d. 48. *Vers.* deutscher *Philol.* u. Schulmänner in Hamburg 1905. Leipzig, Teubner.
Sjöros, Bruno, Málaháttr. En studie i fornisländsk metrik. (Disp.) Helsingfors.
Angus, S., The Sources of the first ten Books of Augustine's De civitate Dei. (Diss.) Princeton N. J., Univ. Library.

Indhold af 14de binds 4de hæfte.

Anmeldelser.

Mindre meddelelse.